

Γ. ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΥ
Η. ΛΑΓΙΟΥ
Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ – ΧΡΙΣΤΟΦΕΛΛΗ

Ν Ε Ο Ε Λ Λ Η Ν Ι Κ Α
Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Μ Α Τ Α

Γ' λυκείου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1981

19220

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Μέ απόφαση τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά
βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καί Λυκείου τυπώ-
νονται ἀπό τόν Ὄργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βι-
βλίων καί μοιράζονται Δ Ω Ρ Ε Α Ν.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΔΙΑΤΙΘΩΣΜΑΤΑ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως το 1924
έστησαν τα Διευκρινιστικά Γραφεία και άρχισαν τότε
να λειτουργούν οι Οργανισμοί Εκδόσεως Διαδικτυών Βιβλίων
στην Αθήνα και ειδικότερα στην οδό Α. Π. Κ.

Γ. ΚΑΛΑΜΑΤΙΑΝΟΥ, Η. ΛΑΓΙΟΥ, Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΧΡΙΣΤΟΦΕΛΛΗ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΑΘΗΝΑ 1981

Ε. ΕΛΛΗΝΟΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ

Τ. ΚΥΡΕΙΟΥ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΡΕΛΑΣ

ΑΘΗΝΑ 1981

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το βιβλίο αυτό είναι η έκδοση των σημειώσεων που έγραψα κατά την παρακολούθηση των μαθημάτων που δίδονται στο Παιδαγωγικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η έκδοση αυτή είναι η πρώτη έκδοση του βιβλίου και η δεύτερη έκδοση του βιβλίου είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο. Η έκδοση αυτή είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η πρώτη έκδοση του βιβλίου είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο. Η έκδοση αυτή είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο.

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Αντίστοιχα με τα άλλα βιβλία που έχουν εκδοθεί στην Ελλάδα, το βιβλίο αυτό είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο. Η έκδοση αυτή είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο.

Αναγκαίο κρίθηκε να γίνει η έκδοση αυτή, η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο. Η έκδοση αυτή είναι η έκδοση που περιλαμβάνει τις διορθώσεις που έγιναν στο βιβλίο.

ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἔσεῖς, ὦ ἀθάνατοι ψυχαὶ τῶν ἐλευθέρων προγόνων μου, ἐνδυναμώσατε τώρα τὸν ζῆλον μου μὲ τὰ ἥρωικά σας ἐντάλματα, διὰ νὰ ἐκφράσω καθὼς πρέπει τὰ τῆς ἐλευθερίας κάλλη εἰς τοὺς ἀπογόνους σας. Καὶ σύ, ἱερὰ Πατρίς, ἐγκαρδίωσον καὶ σπερέωσον τὴν πρὸς σὲ ἀγάπην μου μὲ τὴν ἐνθύμησιν τῶν παλαιῶν τερατουργημάτων σου, διὰ νὰ παραστήσω μὲ σαφήνειαν εἰς τὰ τέκνα σου τὰς φοβερὰς χρείας σου καὶ νὰ ἐνθουσιάσω τὰς ἑλληνικὰς τῶν καρδίας μὲ τὸν θεῖον σου ἔρωτα.

Ναί, φιλτάτοι μου Ἕλληνας, τὸ ἐπιχείρημα εἶναι δύσκολον δι' ἐμέ· ἀλλ' ἡ Πατρίς τὸ ζητεῖ, τὸ χρέος μου μὲ βιάζει καὶ μόνον ἡ ἀλήθεια τῶν λόγων μου μοῦ προμηνύει καλὴν ἔκβασιν.

Ἄντὶ ρητορικῶν φράσεων θέλει καλλωπίσει τὸν λόγον μου ἡ διήγησις τῶν θαυμαστῶν ἔργων τῶν πάλαι ἠρώων, ἡ μεγαλειότης δὲ τοῦ θέματος καὶ τὸ κοινὸν ὄφελος μοῦ τάζουσι τὴν παρ' ἐμοῦ ποθουμένην ἀνταμοιβήν, λέγω τὴν κατάπεισιν τῶν ὁμογενῶν μου Ἑλλήνων. Ἄμποτες λοιπὸν νὰ ἀξιωθῶ νὰ ἀποδείξω ἐμπράκτως τὰ ὅσα κατὰ τὸ παρὸν διὰ λόγου ἀπεφάσισα νὰ σᾶς κοινοποιήσω, τὸ ὁποῖον ἐπεύχομαι εἰς ὅλους τοὺς ἀγαπητοὺς μοι Ἕλληνας καὶ ὅλους τοὺς ἀληθεῖς φιλοπάτριδας.

Ἄναγκαῖον πρᾶγμα εἶναι εἰς ὅποιον ἀποφασίσῃ νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων, συχνάκις νὰ δυσπιστῆ εἰς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν τοῦ καί, χωρὶς νὰ εἶναι εὐκόλοπιστος εἰς τοὺς ἄλλους, νὰ καταπιέθεται μόνον εἰς τὴν ἀναμφιβολίαν. Ὅσᾶν ὅπου πολλάκις ἀμελώντας τινὰς μίαν παραμικρὰν ἔρευναν καὶ δίδοντας πίστιν εἰς ὅσα ἀκροάζεται ἀπὸ ἄλλους, εὐκόλως ἤμπορεῖ νὰ ἀπατηθῆ καὶ τότε λαμβάνει μίαν περίληψιν ἀκατάστατον εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅπου ζητεῖ καὶ ἐξακολουθῶς οὔτε αὐτὸς ἤμπορεῖ νὰ εὕρῃ τὴν ἀλήθειαν οὔτε ἄλλοι παρ' αὐτοῦ νὰ τὴν ἐννοήσωσι. Ὅταν ὁμως ἐξετάζῃ τὴν ὑπόθεσιν μὲ προσοχήν, συγκρίνει ἀδιαφόρως τοὺς περὶ αὐτῆς ὁμιλήσαν-

τας, έρευνώντας προς τούτοις τὰς αἰτίας ὅπου τὸν καθένα ἐπαρακί-
νησαν νὰ ὀμιλήσῃ· ὅταν λέγω ἐκλέγη τὸ πιθανὸν ἀπὸ τὸ ἀδύνατον
καὶ τὸ δύσκολον ἀπὸ τὸ ἀμφίβολον, τότε προχωρεῖ βαθμηδὸν καὶ
φθάνει τέλος πάντων εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ εὐρίσκει τὴν ἀνταμοιβὴν
εἰς τοὺς κόπους του μὲ τὴν ἀκριβὴν τῆς ἀπόκτησιν. Τότε λέγω πρέ-
πει καθεὶς νὰ καταπειθεταὶ καὶ ἀνοητότατος ἤθελεν εἶναι ὁ ἀκατά-
πειστος.

Πολλοὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐστάθησαν οἱ πολυπράγμονες τῆς ἀν-
θρωπίνης εὐδαιμονίας, πολλὰ ὀλίγοι ὅμως διετήρησαν τοὺς προλε-
χθέντας κανόνας καὶ ὀλιγώτατοι ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ των καὶ διὰ
τοῦτο ἄλλος μὲν ἠλπισε νὰ τὴν εὕρῃ εἰς τὰ πλοῦτη, ἄλλος εἰς τὴν μά-
θησιν, ἄλλος εἰς τὴν πτωχείαν, ἄλλος εἰς τὴν φιλαυτίαν. Μερικοὶ
πάλιν ἐξετάζοντες τὰ ἀνθρώπινα περιστατικά καὶ ἀπαντοῦντες παν-
ταχόθεν ἐμπόδια καὶ δυσκολίας, εἶπον ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν ἔμπορεῖ
νὰ εἶναι εὐτυχὴς κατ' οὐδένα τρόπον. Ἄλλοι δὲ ὅπου δὲν ἔλαβον
ἐπιμέλειαν νὰ ἐρευνήσωσι ὅσον ἐχρειάζετο τὴν ὑπόθεσιν, ἀπεφάσισαν
εὐθὺς εὐθὺς ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι εὐτυχεῖς. Ἀνάμεσα λοιπὸν
εἰς τοιοῦτον λαβύρινθον τοσοῦτων στοχασμῶν ἄλλο βέβαια δὲν ἔμ-
πορεῖ τινὰς νὰ καταλάβῃ εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου
στέκεται εἰς τὸ νὰ εἶναι κατὰ πάντα εὐχαριστημένος καὶ ἐξακολου-
θως, μὴν ἠμπορώντας νὰ εἶναι κατὰ πάντα εὐχαριστημένος, οὔτε
κατὰ πάντα εὐτυχὴς ἠμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ. Ὅθεν, διὰ νὰ εὐ-
τυχῆσῃ ὁ ἄνθρωπος ὅσον περισσότερον εἶναι δυνατὸν, πρέπει πρό-
τερον νὰ ἐξαλείψῃ ὅσας αἰτίας τῆς δυσαρεσκείας του ἠμπορέσῃ, δηλ.
νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν θέλησίν του· ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχου-
σιν ὅλοι τὰς αὐτὰς θελήσεις, εἶναι ἀναγκαῖον οἱ ὀλιγώτεροι νὰ ὑπα-
κούουν εἰς τὴν θέλησιν τῶν περισσοτέρων καὶ, μὴν ὄντας δυνατὸν
νὰ εἶναι ὅλοι εὐτυχεῖς, κἂν νὰ εἶναι οἱ περισσότεροι. Ἡ εὐτυχία μας
λοιπὸν κρέμαται ἀπὸ τὴν διοίκησιν, ἡ ὁποία ἠμπορεῖ νὰ μᾶς κατα-
στήσῃ εὐτυχεῖς μόνον τότε, ὅταν ἀρέσκῃ τῶν περισσοτέρων. Διὰ
τοῦτο ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐξετάσῃτε μαζί μου ἀνάμεσα εἰς τὰς τόσας
διοικήσεις ὅπου τὴν σήμερον ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι ποία εἶναι ἡ καλ-
λιότερα. Τὸ ὁποῖον δὲν θέλει σᾶς φανῆ δύσκολον, ἐπειδὴ ἤξεύρετε
τὸν τρόπον ὅπου σᾶς προεῖπον τῆς δοκιμῆς τῆς. Ἀφοῦ δὲ εὐρωμεν
τὴν καλλιοτέραν διοίκησιν, τότε θέλομεν καταλάβῃ καὶ τί ἐστὶ
ἐλευθερία, περὶ ἧς ὁ λόγος, καὶ πόσων ἀξίων κατορθωμάτων καὶ

ἀρετῶν εἶναι πρόξενος καί, τέλος πάντων, εἰς τί συνίσταται ἡ ὁμοί-
της καί ἡ ὁμόνοια· ὅπου βεβαιωθέντες εἰς αὐτὰ νὰ προσπαθήσωμεν
νὰ τὰ ξαναποκτήσωμεν καί νὰ ἀναλαμπρύνωμεν τὸ Γένος μας, τὸ
ὅποιον ἡ τυραννία τόσον ἡμαύρωσεν.

Ὁ ἄνθρωπος εἶναι πεπροικισμένος ἀπὸ τὴν φύσιν μὲ τὸ λογικόν,
διὰ μέσου τοῦ ὁποίου συγκρίνει τὰ πράγματα ἀναμεταξύ των καί
προκρίνει ἀπὸ αὐτὰ ὅποιον τὸν ὠφελεῖ περισσότερο, ἔχει δὲ μίαν
κλίσιν πρὸς τὸ βελτίον ὅπου πάντοτε τὸν παρακινεῖ, εἰς ὅποιανδή-
ποτε κατάστασιν ἤθελεν εἶναι, νὰ ζητῇ μίαν καλλιοτέραν. Ὁ πρῶ-
τος του λοιπὸν καί ἀναγκαιότερος στοχασμὸς εἶναι τὸ νὰ διαφυλά-
ξῃ τὴν ζωὴν του καί νὰ τὴν διαυθεντεύσῃ ὅσον ἡμπορεῖ ἀπὸ κάθε
ἐναντίου. Ἔως ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἡμπόρεσε νὰ τραφῇ καί νὰ διαυ-
θεντευθῇ μόνος του, ἔως τότε ἐσώθη ἡ φυσικὴ ζωὴ καί βέβαια ἡ
εὐτυχεστέρα διὰ ἡμᾶς τοὺς θνητούς. Ἀφοῦ ὅμως ὁ ἕνας ἔκραξεν
πρὸς βοήθειάν του τὸν ἄλλον, τὸ φυσικὸν σύστημα ἐτελείωσεν, καί
εὐθύς ἤρχισεν, διὰ νὰ εἰπῶ ἔτσι, τὸ ἐλεινὸν θέατρον τῶν ἀνθρω-
πίνων περιστάσεων. Ἴσως τινὰς ἤθελεν ἐρωτήσῃ πόθεν προῆλθεν
ἡ ἀνάγκη ὅπου ἐβίασεν τὸν ἄνθρωπον νὰ ζητήσῃ βοήθειαν παρ'
ἄλλου, ἀλλὰ ἤθελεν εἶναι τὸ ἴδιον νὰ ἐρωτοῦσε τινὰς διὰ ποῖον
τέλος καί διατί τὸ ὑπέρτατον Ὅν ἔκτισε τὴν οἰκουμένην. Ἡ μεγα-
λυτέρα ἀμάθεια εἶναι, ἀδελφοί μου, τὸ νὰ θέλῃ τινὰς νὰ μάθῃ ἐκεῖνα
ὅπου δὲν ἡμπορεῖ νὰ καταλάβῃ. Ὅθεν ὅποιος γνωρίζει τὰ ὅσα
δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ καί τὰ παραιτεῖ, εἶναι ὁ σοφώτερος τῶν
ἀνθρώπων.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἔπαυσεν, ὡς εἶπον, τὸ πρῶτον σύστημα τῶν ἀν-
θρώπων, εἰς τὸ ὅποιον ἡ φύσις ἦτον ἀντὶ τῶν νόμων, ἡ γῆ ὅλη ἀντὶ
τῶν πολιτειῶν καί ἡ θέλησις τοῦ καθενὸς ἀντὶ τῶν ἠθῶν, ἀφοῦ
λέγω ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠθέλησε νὰ εὐχαριστηθῇ μὲ τὴν σημερινὴν
τροφὴν, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ προετοιμάσῃ καί διὰ τὴν αὖριον καί ἀφοῦ
τέλος πάντων ἀπεφάσισε νὰ ζήσῃ μαζί μὲ ἄλλους, ἔχασε τὴν ἀληθῆ
εὐτυχίαν καί ἐγινε δοῦλος ὄχι μόνον τοῦ ἑαυτοῦ του καί ἄλλων,
ἀλλὰ καί τῶν ἰδίων ἀψύχων πραγμάτων.

Πρῶτη λοιπὸν ἐστάθη ἡ ἀναρχία νὰ φανερωθῇ ἀνάμεσα εἰς τοὺς
ἀνθρώπους· εὐθύς ὁ δυνατώτερος ἄρχισε νὰ δώσῃ νόμον τοῦ ἀδυνά-
του καί οἱ περισσότεροι νὰ ἀρπάξωσι τὸ δίκαιον ἀπὸ τοὺς ὀλιγω-

τέρους. Ἐκεῖ φόνοι, ἐκεῖ ἀδικίαι, ἐκεῖ τέλος πάντων μύρια ἀναγκαῖα πλημμελήματα ἕως τότε ἀγνώριστα. Εἶδεν ἡ ἀνθρωπότης τὸ καλὸν ὅπου ἔχασεν, ἀλλὰ δὲν τῆς ἦτον πλέον δυνατὸν νὰ τὸ ξαναποκτήσῃ καὶ ἀναγκαίως ἐχρειάσθη νὰ βασανισθῇ ὄχι ὀλίγον καιρὸν, ἕως ὅπου ἡ σκιὰ τοῦ θρόνου ἤρχισε νὰ ἀπομωράνη τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἰδοὺ ἡ μοναρχία ἐμφανίσθη, ἡ ὁποία, ὡς πρόξενος καὶ γεννήτρια τῆς πολιτικῆς ἀνομοιότητος τῶν ἀνθρώπων, μετ' οὐ πολλοῦ μεταβληθεῖσα εἰς τυραννίαν, ἔφερεν εἰς τὴν γῆν ὅλα τὰ κακὰ ὅπου ἠμποροῦσεν νὰ δοκιμάσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ἴδου ὁ τύραννος ὡς ἡμίθεος νὰ δίδῃ τὸν θάνατον εἰς τοὺς ἄλλους καὶ νὰ χαρίζῃ τὴν ζωὴν ὅσων δὲν θανατώνει. Ἴδου τὰ ἐλαττώματα ὄχι πλέον μισητά, ἀλλὰ ἐπαινετὰ καὶ ἐπιθυμητά. Ἴδου ἡ ἀδικία μὲ τὸ ξίφος εἰς τὴν δεξιάν νὰ καταπατῇ τὴν ἀρετὴν καὶ νὰ διώκῃ τὴν δικαιοσύνην. Ἴδου... ἀλλὰ, τέλος πάντων, αὐτὰ τὰ ἴδια κακὰ καὶ ἀνυπόφοροι δυστυχία ἐδίδαξαν τὴν ἀνθρωπότητα νὰ εὕρῃ μίαν διοίκησιν, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνάπαυσίν της καὶ τὴν εὐτυχίαν της. Αὐτὴ εἶναι λοιπὸν ἐκείνη ἡ διοίκησις ὅπου ἐγὼ θέλω νὰ τὴν ὀνομάσω ΝΟΜΑΡΧΙΑΝ, ἡ ὁποία, ὅσον περισσότερον οἱ ἄνθρωποι ἀγαπῶσι τὴν εὐτυχίαν των, τόσοσιν αὐτὴ στερεοῦται καὶ φυλάττεται ἀμετάτρεπτος, οὔσα ἡ ὑστερινὴ μεταμόρφωσις, διὰ νὰ εἰπῶ οὕτως, τῶν διαφόρων διοικήσεων, καὶ ἡ μόνη πρόξενος τῆς ἀρετῆς, τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Πολλάκις βλέπομεν νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τὸν εἰρημένον κανόνα εἰς τὰς μεταβολὰς των αἱ διοικήσεις, αὐτὸ ὅμως προέρχεται ἀπὸ διαφοροῦς αἰτίας ὅπου τὸ παρὸν θέμα δὲν συγχωρεῖ τὴν ἐκτεταμένην των διήγησιν. Φθάνει μόνον νὰ ἠξεύρῃ καθεὶς ὅτι ὅποιαδήποτε διοικήσις πρέπει νὰ εἶναι μία ἀπὸ τὰς εἰρημένας τέσσαρας, τὰς ὁποίας ὡς γενικὰς κρίνω καὶ ὅτι ἡ ὑστερινὴ εἶναι ἡ καλλιοτέρα καὶ ἀρμοδιωτέρα πρὸς τὸ ἡμέτερον εὖ ζῆν.

Αὐτὴν λοιπὸν ὡς ἐξετάσωμεν ὅσον δυνηθῶμεν ἀκριβέστερα καὶ βέβαια εἰς αὐτὴν θέλομεν εὕρει τὴν ἐλευθερίαν διασωσμένην, καὶ ἐξακολούθως τὴν εἴσοδον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην εὐδαιμονίαν. Ἡ ΝΟΜΑΡΧΙΑ, ἀδελφοί μου, εὐρίσκεται τόσοσιν εἰς τὴν δημοκρατίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσι εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ μὲν δημοκρατία κλίνει εἰς τὴν ἀναρχίαν, ἡ δὲ

ἀριστοκρατία εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ἢ ὅποια πολλάκις εἶναι χειρο-
τέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν τυραννίαν· ἐπειδὴ ὅμως καὶ εἰς τὰς δύο αὐ-
τὰς διοικήσεις σώζεται ἡ ἐλευθερία, ἀδιάφορος εἶναι ἡ ἐκλογή. Ὅθεν,
κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ κατὰ τὸ κλίμα, ποτὲ μὲν προτιμᾶται
ἡ μία, ποτὲ δὲ ἡ ἄλλη.

«Ἑλληνικὴ νομαρχία»

Ἄνωνόμου τοῦ Ἑλλήνος

Ι. ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

1. ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗ ΣΤΗΝ ΠΙΝΥΚΑ

Δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Αιών» στις 13 Νοεμβρίου 1838 με τό ακόλουθο χρονικό: «Κατά την 7 'Οκτωβρίου ο στρατηγός Θ. Κολοκοτρώνης, σύμβουλος ἐν ἐνεργείᾳ, ἐπισκεφθεὶς τὸ Ἑλληνικὸν Γυμνάσιον τῆς καθέδρας ἡκροάσθη μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν τὸν πεπαιδευμένον γυμνασιάρχην κ. Γεννάδιον παραδίδοντα. Ἐνθουσιασθεὶς καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὴν θέαν τοσοῦτων μαθητῶν εἶπε πρὸς τὸν Γεννάδιον, τὴν ὁποίαν συνέλαβεν ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ ὀμιλήσῃ, εἰ δυνατόν, καὶ ὁ ἴδιος πρὸς τοὺς νέους μαθητάς. Τὴν πρότασιν τοῦ αὐτῆν ἀπεδέχθη ὁ κ. Γυμνασιάρχης μετὴν μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν καὶ προσδιώρισε τὴν 10ην ὥραν τῆς ἐπιούσης ὡς ἡμέρας ἑορτασίου. Ἄλλὰ τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν καὶ ἡ στενότης τοῦ Γυμνασίου παρεκίνησε τοὺς διδασκάλους νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν Πινύκα, ὡς μέρος εὐρύχωρον καὶ μεμακρυσμένον ὅπως οὖν. Τὴν ἐπαύριον δύο ἀπεσταλμένοι μαθηταὶ ἐπροσκάλεσαν ἀπὸ τῆς οἰκίας τοῦ τὸν στρατηγὸν Κολοκοτρώνην εἰς τὴν Πινύκα. Οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν ἠγγόνου μέχρις ἐκείνης τῆς στιγμῆς τὴν περίστασιν ταύτην. Ἄμα ἡ φήμη διεδόθη, συνέρρευσε πλῆθος διαφόρων ἐπαγγελματῶν καὶ τάξεων ἀνθρώπων. Ὁ δὲ στρατηγὸς Κολοκοτρώνης περιτριγυρισμένος καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητάς καὶ ἀπὸ τούτους ἐπὶ τοῦ βήματος τῆς Πινύκας ὠμίλησε τὸν ἀκόλουθον λόγον, τοῦ ὁποίου ἐγγυώμεθα τὸ ἀκριβές, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν».

Παιδιά μου!

Εἰς τὸν τόπο τοῦτο, ὅπου ἐγὼ πατῶ σήμερα, ἐπατοῦσαν καὶ ἐδημηγοροῦσαν τὸν παλαιὸ καιρὸ ἄνδρες σοφοί, καὶ ἄνδρες μετὸς ὁποίους δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ συγκριθῶ καὶ οὔτε νὰ φθάσω τὰ ἴχνη των. Ἐγὼ ἐπιθυμοῦσα νὰ σᾶς ἰδῶ, παιδιά μου, εἰς τὴν μεγάλη δόξα τῶν προπατόρων μας, καὶ ἔρχομαι νὰ σᾶς εἰπῶ, ὅσα εἰς τὸν καιρὸ τοῦ ἀγῶνος μας καὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτόν ὁ ἴδιος ἐπαρτήρησα, καὶ ἀπ' αὐτὰ νὰ κάμομε συμπερασμούς καὶ διὰ τὴν μέλλουσαν εὐτυχίαν σας, μολονότι ὁ Θεὸς μόνος ἤξευρει τὰ

μέλλοντα. Καί διά τούς παλαιούς Ἕλληνας, ὁποίας γνώσεις εἶχαν καί ποία δόξα καί τιμήν ἔχαιραν κοντά εἰς τά ἄλλα ἔθνη τοῦ καιροῦ των, ὁποίους ἥρωας, στρατηγούς, πολιτικούς εἶχαν, διά ταῦτα σᾶς λέγουν καθ' ἡμέραν οἱ διδάσκαλοί σας καί οἱ πεπαιδευμένοι μας. Ἐγὼ δέν εἶμαι ἄρκετός. Σᾶς λέγω μόνον πῶς ἦταν σοφοί, καί ἀπό ἐδῶ ἐπῆραν καί ἐδανείσθησαν τά ἄλλα ἔθνη τήν σοφίαν των.

Εἰς τόν τόπον, τόν ὁποῖον κατοικοῦμε, ἑκατοικοῦσαν οἱ παλαιοί Ἕλληνες, ἀπό τούς ὁποίους καί ἡμεῖς καταγομέθα καί ἐλάβαμε τό ὄνομα τοῦτο. Αὐτοί διέφεραν ἀπό ἡμᾶς εἰς τήν θρησκείαν, διότι ἐπροσκυνοῦσαν τές πέτρες καί τά ξύλα. Ἀφοῦ ὕστερα ἦλθε στόν κόσμον ὁ Χριστός, οἱ λαοί ὅλοι ἐπίστευσαν εἰς τό Εὐαγγέλιό του, καί ἔπαυσαν νά λατρεύουν τά εἰδῶλα. Δέν ἐπῆρε μαζί του οὔτε σοφούς οὔτε προκομμένους, ἀλλ' ἀπλούς ἀνθρώπους, χωρικούς καί ψαράδες, καί μέ τή βοήθεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἔμαθαν ὅλες τές γλώσσες τοῦ κόσμου, οἱ ὁποῖοι, μολονότι ὅπου καί ἄν ἔβρισκαν ἐναντιότητες καί οἱ βασιλεῖς καί οἱ τύραννοι τούς κατέτρεχαν, δέν ἠμπόρεσε κανένας νά τούς κάμει τίποτα. Αὐτοί ἐστερέωσαν τήν πίστιν.

Οἱ παλαιοί Ἕλληνες, οἱ πρόγονοί μας, ἔπесαν εἰς τήν διχόνοιαν καί ἐτρώγονταν μεταξύ τους, καί ἔτσι ἔλαβαν καιρό πρῶτα οἱ Ρωμαῖοι, ἔπειτα ἄλλοι βάρβαροι καί τούς ὑπόταξαν. Ὑστερα ἦλθαν οἱ Μουσουλμάνοι καί ἔκαμαν ὅ,τι ἠμποροῦσαν, διά νά ἀλλάξει ὁ λαός τήν πίστιν του. Ἐκοψαν γλώσσες εἰς πολλούς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἐστάθη ἀδύνατο νά τό κατορθώσουν. Τόν ἕναν ἔκοπταν, ὁ ἄλλος τό σταυρό του ἔκαμε. Σάν εἶδε τοῦτο ὁ σουλτάνος, διόρισε ἕνα βιτσερέ (ἀντιβασιλέα), ἕναν πατριάρχη, καί τοῦ ἔδωσε τήν ἐξουσία τῆς ἐκκλησίας. Αὐτός καί ὁ λοιπός κληρός ἔκαμαν ὅ,τι τούς ἔλεγε ὁ σουλτάνος. Ὑστερον ἔγιναν οἱ κοτζαμπάσηδες (προεστοί) εἰς ὅλα τά μέρη. Ἡ τρίτη τάξις, οἱ ἔμποροι καί οἱ προκομμένοι, τό καλύτερο μέρος τῶν πολιτῶν, μήν ὑποφέροντες τόν ζυγό ἔφευγαν, καί οἱ γραμματισμένοι ἐπῆραν καί ἔφευγαν ἀπό τήν Ἑλλάδα, τήν πατρίδα των, καί ἔτσι ὁ λαός, ὅστις στερημένος ἀπό τά μέσα τῆς προκοπῆς, ἐκατήντησεν εἰς ἀθλίαν κατάσταση, καί αὐτή αὐξαινε κάθε ἡμέρα χειρότερα· διότι, ἄν εὐρίσκετο μεταξύ τοῦ λαοῦ κανεῖς μέ ὀλίγην μάθησιν, τόν ἐλάμβανε ὁ κληρός, ὅστις ἔχαιρε προνόμια, ἢ ἐσύρετο ἀπό τόν ἔμπορο τῆς Εὐρώπης ὡς βοηθός του ἢ ἐγίνετο γραμματικός τοῦ προεστοῦ. Καί μερικοί μήν ὑποφέροντες τήν τυραννίαν

τοῦ Τούρκου καί βλέποντας τές δόξες καί τές ἡδονές ὅπου ἀνελάμβαναν αὐτοί, ἄφηναν τήν πίστη τους καί ἐγίνοντο Μουσουλμάνοι. Καί τοιοιτοτρόπως κάθε ἡμέρα ὁ λαός ἐλίγνευε καί ἐπτῶχαινε. Εἰς αὐτήν τήν δυστυχισμένη κατάσταση μερικοί ἀπό τοὺς φυγάδες γραμματισμένους ἐμετάφραζαν καί ἔστειναν εἰς τήν Ἑλλάδα βιβλία· καί εἰς αὐτούς πρέπει νά χρωστοῦμε εὐγνωμοσύνη, διότι εὐθύς ὅπου κανένας ἄνθρωπος ἀπό τό λαό ἐμάνθανε τά κοινά γράμματα, ἐδιάβαζεν αὐτά τά βιβλία καί ἔβλεπε ποίους εἶχαμε προγόνους, τί ἔκαμεν ὁ Θεμιστοκλῆς, ὁ Ἀριστείδης καί ἄλλοι πολλοί παλαιοί μας, καί ἐβλέπαμε καί εἰς ποίαν κατάσταση εὕρισκόμεθα τότε. Ὅθεν μᾶς ἤλθεν εἰς τό νοῦ νά τοὺς μιμηθοῦμε καί νά γίνουμε εὐτυχεστεροί. Καί ἔτσι ἔγινε καί ἐπροόδευσεν ἡ Ἑταιρεία.

Ὅταν ἀποφασίσαμε νά κάμομε τήν Ἐπανάσταση, δέν ἐσυλλογισθήκαμε οὔτε πόσοι εἴμεθα οὔτε πῶς δέν ἔχομε ἄρματα οὔτε ὅτι οἱ Τούρκοι ἐβαστοῦσαν τά κάστρα καί τās πόλεις οὔτε κανένας φρόνιμος μᾶς εἶπε «ποῦ πᾶτε ἐδῶ νά πολεμήσετε μέ σιταροκάραβα βασιλέα», ἀλλά ὡς μία βροχή ἔπεσε εἰς ὅλους μας ἡ ἐπιθυμία τῆς ἐλευθερίας μας, καί ὅλοι, καί ὁ κλῆρος μας καί οἱ προεστοί καί οἱ καπεταναῖοι καί οἱ πεπαιδευμένοι καί οἱ ἔμποροι, μικροί καί μεγάλοι, ὅλοι ἐσυμφωνήσαμε εἰς αὐτό τό σκοπό καί ἐκάμαμε τήν Ἐπανάσταση.

Εἰς τόν πρῶτο χρόνο τῆς Ἐπαναστάσεως εἶχαμε μεγάλη ὁμόνοια καί ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι. Ὁ ἕνας ἐπῆγεν εἰς τόν πόλεμο, ὁ ἀδελφός του ἔφερνε ξύλα, ἡ γυναίκα του ἐζύμωνα, τό παιδί του ἐκουβαλοῦσε ψωμί καί μπαρουτόβολα εἰς τό στρατόπεδον· καί ἕαν αὐτή ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσε ἀκόμη δύο χρόνους, ἠθέλαμε κυριεῦσει καί τήν Θεσσαλία καί τήν Μακεδονία καί ἴσως ἐφθάναμε καί ἔως τήν Κωνσταντινούπολη. Τόσον τρομάξαμε τοὺς Τούρκους, ὅπου ἄκουγαν Ἑλληνα καί ἔφευγαν χίλια μίλια μακρά. Ἐκατόν Ἑλληνες ἔβαζαν πέντε χιλιάδες ἐμπρός, καί ἕνα καράβι μίαν ἀρμάδα. Ἀλλά δέν ἐβάσταξεν. Ἦλθαν μερικοί καί ἠθέλησαν νά γένουν μπαρμπέριδες εἰς τοῦ κασιδῆ τό κεφάλι. Μᾶς πονοῦσε τό μπαρμπέρισμά τους. Μά τί νά κάμομε; Εἶχαμε καί αὐτουνοῶν τήν ἀνάγκη. Ἀπό τότε ἤρχισεν ἡ διχόνοια καί ἐχάθη ἡ πρώτη προθυμία καί ὁμόνοια. Καί ὅταν ἔλεγες τόν Κώστα νά δώσει χρήματα διά τās ἀνάγκας τοῦ ἔθνους ἢ νά ὑπάγει εἰς τόν πόλεμο, τοῦτος ἐπρόβαλλε τόν Γιάννη.

Καί μ' αὐτόν τόν τρόπο κανεῖς δέν ἤθελε οὔτε νά συνδράμει οὔτε νά πολεμήσει. Καί τοῦτο ἐγένετο, ἐπειδὴ δέν εἶχαμε ἕνα ἀρχηγό καί μίαν κεφαλή. Ἄλλὰ ἕνας ἔμπαινε πρόεδρος ἕξι μῆνες, ἐσηκώνετο ὁ ἄλλος καί τόν ἔριχνε καί ἐκάθετο αὐτός ἄλλους τόσους, καί ἔτσι ὁ ἕνας ἤθελε τοῦτο καί ὁ ἄλλος τό ἄλλο. Ἴσως ὅλοι ἠθέλαμε τό καλό· πλὴν καθένας κατά τήν γνώμη του. Ὅταν προστάζουνε πολλοί, ποτέ τό σπίτι δέν χτίζεται οὔτε τελειώνει. Ὁ ἕνας λέγει ὅτι ἡ πόρτα πρέπει νά βλέπει εἰς τό ἀνατολικό μέρος, ὁ ἄλλος εἰς τό ἀντικρινό καί ὁ ἄλλος εἰς τόν βορέα, σάν νά ἦτον τό σπίτι εἰς τόν ἀραμπά καί νά γυρίζει, καθώς λέγει ὁ καθένας. Μέ τοῦτο τόν τρόπο δέν κτίζεται ποτέ τό σπίτι, ἀλλά πρέπει νά εἶναι ἕνας ἀρχιτέκτων, ὁποῦ νά προστάζει πῶς θά γενεῖ. Παρομοίως καί ἡμεῖς ἐχρησιζόμεθα ἕναν ἀρχηγό καί ἕναν ἀρχιτέκτονα, ὅστις νά προστάζει καί οἱ ἄλλοι νά ὑπακούουν καί νά ἀκολουθοῦν. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἴμεθα εἰς τέτοια κατάσταση ἐξ αἰτίας τῆς διχονοίας, μᾶς ἔπεσε ἡ Τουρκία ἐπάνω μας καί κοντέψαμε νά χαθοῦμε, καί εἰς τούς στερινοὺς ἑπτὰ χρόνους δέν κατορθώσαμε μεγάλα πράγματα.

Εἰς αὐτή τήν κατάσταση ἔρχεται ὁ βασιλεὺς, τὰ πράγματα ἡσυχάζουν καί τό ἐμπόριο καί ἡ γεωργία καί οἱ τέχνες ἀρχίζουν νά προοδεύουν καί μάλιστα ἡ παιδεία. Αὐτή ἡ μάθησις θά μᾶς αὐξήσει καί θά μᾶς εὐτυχήσει. Ἄλλὰ διὰ νά αὐξήσομεν, χρειάζεται καί ἡ στερέωσις τῆς πολιτείας μας, ἡ ὁποία γίνεται μέ τήν καλλιέργεια καί μέ τήν ὑποστήριξη τοῦ θρόνου. Ὁ βασιλεὺς μας εἶναι νέος καί συμμορφώνεται μέ τόν τόπο μας· δέν εἶναι προσωρινός, ἀλλ' ἡ βασιλεία του εἶναι διαδοχική καί θά περάσει εἰς τὰ παιδιά τῶν παιδιῶν του, καί μέ αὐτόν κι ἐσεῖς καί τὰ παιδιά σας θά ζήσετε. Πρέπει νά φυλάξετε τήν πίστη σας καί νά τήν στερεώσετε, διότι, ὅταν ἐπίασαμε τὰ ἄρματα, εἶπαμε πρῶτα ὑπέρ πί σ τ ε ω ς καί ἔπειτα ὑπέρ π α τ ρ ῖ δ ο ς. Ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουν καί φυλάττουν μιά θρησκεία. Καί αὐτοὶ οἱ Ἑβραῖοι, οἱ ὁποῖοι κατατρέχοντο καί μισοῦντο καί ἀπὸ ὅλα τὰ ἔθνη, μένουν σταθεροὶ εἰς τήν πίστη τους.

Νά μὴν ἔχετε πολυτέλεια, νά μὴν πηγαίνετε εἰς τούς καφενέδες καί τὰ μπιλιάρδα. Νά δοθεῖτε εἰς τὰς σπουδὰς σας καί καλύτερα νά κοπιάσετε ὀλίγον, δύο καί τρεῖς χρόνους, καί νά ζήσετε ἐλευθεροὶ εἰς τό ἐπίλοιπο τῆς ζωῆς σας, παρά νά περάσετε τέσσαρους πέντε χρό-

vous τή νεότητά σας, καί νά μείνετε ἀγράμματοι. Νά σκλαβωθείτε εἰς τά γράμματά σας. Νά ἀκούετε τās συμβουλās τῶν διδασκάλων καί γεροντοτέρων, καί, κατὰ τήν παροιμία, μύρια ἤξευρε καί χίλια μάθαινε. Ἡ προκοπή σας καί ἡ μάθησή σας νά μήν γίνει σκεπάρνι μόνο διά τό ἄτομό σας, ἀλλά νά κοιτάζει τό καλό τῆς κοινότητος, καί μέσα εἰς τό καλό αὐτό εὐρίσκεται καί τό δικό σας.

Ἐγώ, παιδιά μου, κατὰ κακή μου τύχη, ἐξ αἰτίας τῶν περιστάσεων, ἔμεινα ἀγράμματος, καί διά τοῦτο σᾶς ζητῶ συγχώρηση, διότι δέν ὀμιλῶ καθῶς οἱ δάσκαλοί σας. Σᾶς εἶπα ὅσα ὁ ἴδιος εἶδα, ἤκουσα καί ἐγνώρισα, διά νά ὠφεληθεῖτε ἀπό τά ἀπερασμένα καί ἀπό τά κακά ἀποτελέσματα τῆς διχονοίας, τήν ὁποῖαν νά ἀποστρέψετε, καί νά ἔχετε ὁμόνοια. Ἐμᾶς μή μᾶς τηράτε, πλέον. Τό ἔργο μας καί ὁ καιρός μας ἐπέρασε. Καί αἱ ἡμέραι τῆς γενεᾶς, ἡ ὁποῖα σᾶς ἄνοιξε τό δρόμο, θέλουν μετ' ὀλίγον περάσει. Τήν ἡμέρα τῆς ζωῆς μας θέλει διαδεχθεῖ ἡ νύκτα τοῦ θανάτου μας, καθῶς τήν ἡμέραν τῶν Ἀγίων Ἀσωμάτων θέλει διαδεχθεῖ ἡ νύκτα καί ἡ αὐριανή ἡμέρα. Εἰς ἐσᾶς μένει νά ἰσάσετε καί νά στολίσετε τόν τόπο, ὅπου ἡμεῖς ἐλευθερώσαμε· καί, διά νά γίνει τοῦτο, πρέπει νά ἔχετε ὡς θεμέλια τῆς πολιτείας τήν ὁμόνοια, τήν θρησκεία, τήν καλλιέργεια τοῦ θρόνου καί τήν φρόνιμον ἐλευθερίαν.

Τελειώνω τό λόγο μου. Ζήτην ὁ βασιλεὺς μας Ὁθων! Ζήτην οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι! Ζήτην ἡ ἑλληνική νεολαία!

2. ΛΟΓΟΣ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΣ ΕΙΣ ΠΑΥΛΟΝ ΜΕΛΑΝ

Ἐκφωνήθηκε στίς 23 Ὀκτωβρίου 1904 στό μνημόσυνο πού ἔκαμαν οἱ φοιτητές στό Ἀ' Νεκροταφεῖο τῆς Ἀθήνας γιά τόν ἥρωα μακεδονομάχο Παῦλο Μελά.

Δέν μέ ἀναβιβάζει ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐπιθυμία νὰ σπείσω καὶ ἐγὼ τὸ δάκρυ μου ἐπὶ τῷ ἥρωικῷ θανάτῳ φίλου ἀγαπητοῦ καὶ στρατιώτου γενναίου, ὅσον καὶ ἂν θεωρῶ μεγάλην τὴν ἀπώλεια ν τοῦ νεαροῦ προμάχου τῆς πατρίδος, οὐ ἀπὸ μακρῶν ἐτῶν ἐγγύθεν παρηκολούθησα καὶ ἐγνώρισα τὴν ἀκοίμητον φιλοπατρίαν καὶ τὴν ἄμετρον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀφοσίωσιν, ἱερὰν κληρονομίαν τοῦ πατρικοῦ του οἴκου.

Ἄν τοῦτο μόνον ἤθελον ἢ ἂν τοῦτό μοι ἀνετίθετο, θὰ προετίμων νὰ σιγήσω, διὰ νὰ μὴ πνίξωσι τὴν φωνήν μου τὰ δάκρυα μου, ἀναπολοῦντος ὅτι ἔσβησε διὰ παντὸς ὁ θάνατος τὸ μείδιμα τὸ γλυκὺ τοῦ ὠραίου καὶ θαρραλέου τέκνου τῆς Ἡπείρου, μείδιμα, ὅπερ ἀνέβαινεν ἀκόμη γλυκύτερον εἰς τὰ χεῖλη του, ὁσάκις ὠμίλει περὶ πατρίδος.

Ἄλλὰ μέ ἀναβιβάζει ἄδακρυν ἐπὶ τοῦτο τὸ βῆμα, ὅπερ ἐστόλισαν μέ νεκράνθεμα αἱ χεῖρές σας αἱ νεανικαί, ἡ φωνὴ ὑμῶν ἡ ἐπιτακτικὴ, ᾧ φιλόπατρις νεολαία τοῦ Πανεπιστημίου· ἐπειδὴ ἐνταῦθα δέν ἐπιτρέπεται νὰ θρηνήσωμεν, ἀλλ' ἐπιβάλλεται νὰ στεφανώσωμεν μέ παριλίσσιον δάφνην ἐκεῖνον, ὅστις διὰ τοῦ αἵματός του προῦριστο νὰ ποτίσῃ ἀνὰ τὰς μακεδονικὰς δευράδας τὰς δάφνας, αἵτινες θὰ κοσμήσωσι μίαν ἡμέραν τὰ μέτωπα τῶν ἀμυντόρων τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας ἐν Μακεδονίᾳ.

Τὴν πολυπαθῆ πατρίδα τοῦ Ἀλεξάνδρου δέν στολίζει ἡ πορφύρα ἡ βασιλείος τοῦ μεγάλου ἐκδικητοῦ τῆς Ἑλλάδος, τοῦ στήσαντος νικηφόρον τὴν ἑλληνικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῶν Σούσων καὶ τῶν Ἑκβατάνων, ἀλλὰ καλύπτει ὁ νεκρῶσιμος μανδύας, ὃν μελαίνει καθ' ἡμέραν ἀσπλάγχχνως καὶ βαρβάρως χυνόμενον ἄδικον αἷμα.

Εἰς τὴν σκοτίαν ἐκείνην τῆς ἐρημώσεως, εἰς τὴν ἐπιδιωκομένην δολοφονικὴν ἀποβαράθρῳσιν παντὸς ὅ,τι ἑλληνικὸν ἐν τῇ γενε-

τείρα του Ἀριστοτέλους, εἰς τὰ σεσωρευμένα ἐρείπια ναῶν καταδαφισθέντων, εἰς τὴν τέφραν οἰκιῶν πυρποληθεισῶν, εἰς τὰ κρησφύγετα τῶν διωκομένων, εἰς τοὺς πενθοῦντας οἴκους τῶν χηρῶν καὶ τῶν ὀρφανῶν μυρίων θυμάτων, εἰς τοὺς τάφους σφαγιασθέντων ἱερέων, εἰς τὰ βάθρα ληστρικῶς ἐρημουμένων σχολειῶν, εἰς τὰ κελία ἀγρίως λαφυραγωγουμένων μονῶν ἦλθε νὰ φέρῃ παρηγορίαν, ἐνθάρρυνσιν, ἐλπίδα καὶ φῶς ἐξ ἀκτίνων ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀπὸ τοῦ Ὑμηττοῦ ὁ στρατιώτης τοῦ καθήκοντος, ὁ ἐργάτης τῆς ἐλληνικῆς ιδέας. Καὶ ὁ ἄβρὸς νεανίας, ὁ γεννηθεὶς ἐπὶ κλίνης τριχάπτων ἐν Μασσαλία, ἔπεσε μαχόμενος μὲ τὴν στολὴν ἀρματολοῦ λεβέντη καὶ μὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ὡς ὑστερινὴν του διαθήκην ἐκεῖ, ὅπου ἐκάλει αὐτὸν τὸ καθῆκον, ἐκεῖ ὅπου καλεῖ τὸ καθῆκον πάντα Ἕλληνα.

Τοιοῦτοι θάνατοι εἶναι λουτρὸν παλιγγενεσίας δι' ὀλόκληρα ἔθνη. Καὶ ἐνῶ ἡμεῖς ἐδῶ, ἀποθαυμάζοντες τὸν ἥρωισμόν τοῦ πεσόντος, ἀναγνωρίζοντες τὸ μέγεθος τῆς προσωπικῆς του θυσίας, σχεδὸν μεθυσκόμενοι ὑπὸ τοῦ νέκταρος τοῦ πατριωτισμοῦ, ὅπερ ἐνέχυσεν ὁ αἶγλήεις, ὁ ποιητικὸς του θάνατος εἰς τὴν χέρσον τῶν καρδιῶν μας, στρέφομεν ὅλοι πλέον τοὺς ὀφθαλμούς ὡς ἀπὸ συνθήματος ἀναμενομένου εἰς τὴν ἐπὶ μακρὸν ἄορατον, εἰς τὴν ὑπὸ πολλῶν λησμονημένην Μακεδοῖαν, δι' αὐτοὺς τοὺς ταλαιπωρουμένους Μακεδόνας ὁ θάνατος τοῦ εὐγενοῦς στρατιώτου ἐπ' αὐτῶν τῶν μακεδονικῶν πεδίων εἶναι ἀναθάρρησις καὶ παρηγορία, εἶναι ἀπαρχὴ νέων ἀγώνων, εἶναι ἀνατολὴ νέων ἐλπίδων. Δύνανται πλέον νὰ σκεφθῶσιν ὅτι ὑπάρχει ἀλληλεγγύη μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Μακεδονίας, ἀλληλεγγύη σφραγιζομένη διὰ τοῦ ἐκλεκτοτάτου αἵματος, ὅπερ εἶχε νὰ προσφέρῃ ἡ ἀθηναϊκὴ κοινωνία, ὁ ἐλληνικὸς στρατός, ἡ νεολαία τῆς πατρίδος.

Τὸ ὄνομα τοῦ Παύλου Μελά θὰ περιβάλλῃ ἐν ταῖς μακεδονικαῖς χώραις ἢ αὐτὴ ἐκείνη ποιητικὴ αἶγλη, ἣν ἐσκόρπισεν ἡ δημώδης μουσα περὶ τὸ ὄνομα τῶν παλαιῶν ἀρματολῶν. Ὁ δὲ ναύσκος, ἐν ᾧ θηήσκων ἐξήνεγκε τὴν αἰωνίαν του κατάραν κατὰ τῶν θελώντων ληστρικῶς νὰ μεταβάλωσι τὸ ἐν Μακεδονίᾳ ἐθνολογικὸν καθεστῶς, θὰ γίνῃ μνημεῖον ἅμα τοῦ ἥρωος καὶ μορμολύκειον τῶν ληστῶν ὡς ποτε ὁ Βουνὸς τοῦ Λέοντος ἐκεῖνος, πρὸ τοῦ ὁποῖου διήρχοντο ἔντρομοι οἱ Βούλγαροι.

Πρὸ τοιούτου θανάτου, τοιαῦτα ἐπαγγελλομένου καὶ παρασκευάζοντος, δὲν ἠδύνατο νὰ μείνη ἀσυγκίνητος ἰδιαζόντως ἢ ἀκαδημαϊκὴ νεότης. Πρὸς τοιούτου νεκροῦ τὴν μνήμην ὑπέλαβε δικαίως ὅτι συνδέει αὐτήν, εἴπερ τινὰ καὶ ἄλλον, ἄρρηκτος δεσμός. Ἡσθάνθητε σεῖς πρῶτοι, οἱ νεανίαί, τὴν σημασίαν τῆς θυσίας τοῦ νεανίου. Ἐνέβαλε κέντρον εἰς τὰς ψυχὰς ὑμῶν πρῶτων, τῶν στρατιωτῶν τῆς αὔριον, τὸ μαρτύριον τοῦ στρατιώτου. Ὑμᾶς τοὺς φοιτῶντας εἰς τὸ ἔθνικόν καθίδρυμα, ἐν ᾧ παρίσταται τὸ ἱερὸν ἔαρ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης, τῆς Ἑλλάδος τῆς ἐνιαίας, τῆς Ἑλλάδος τῆς μεγάλης, ἦν δὲν περιορίζει ὁ Ὀλυμπος καὶ ἡ Μαλέα, δὲν διέλαθε. καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ διαλάθῃ ἢ πρὸς τὴν μεγάλην Ἑλλάδα ἀφοσίωσις τοῦ στρατιώτου τοῦ βασιλέως, ὅστις ἀπέθανεν ὡς στρατιώτης τῆς ὅλης Ἑλλάδος, ἦν ἀπὸ τῶν παιδικῶν του ἡμερῶν ἀναπαρίστανον εἰς αὐτὸν αἱ παραδόσεις τοῦ ἡπειρωτικοῦ του οἴκου καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Γεροστάθη τοῦ θεοῦ του. Ὑπὸ τοιαύτην δ' ἔποψιν ὁ Παῦλος Μελάς ὑπῆρξε συμφοιτητῆς σας ἐν τῷ πανελληνίῳ διδασκῆριῳ, ὅσον καὶ σεῖς θέλετε νὰ δείξητε ὅτι θὰ ἀναδειχθῆτε ἐν τῷ μέλλοντι ἀντάξιοι συστρατιῶται τοῦ φιλοπάτριδος νεκροῦ.

Αὐτὰς τὰς πατριωτικὰς συγκινήσεις νομίζω ὅτι διαγινώσκω εἰς τὴν ὠχρότητα τοῦ προσώπου σας.

Αὐτοὺς τοὺς εὐγενεῖς παλμούς νομίζω ὅτι ἀκούω ταύτην τὴν ὄραν λακτίζοντας τὰ νεανικά σας στήθη.

Καὶ εἰς τὸν νεκρῶσιμον βόμβον τῶν δισχιλίων σας στομάτων νομίζω ὅτι ἀναγνωρίζω, ὡς ἀκαδημαϊκοὶ πολῖται τοῦ πανελληνίου καθιδρύματος τῶν Μουσῶν, τὴν εὐχὴν καὶ τὸν ὄρκον δισχιλίων στρατιωτῶν τῆς αὔριον, οἵτινες ἐδῶ, ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τούτῳ, ὅπου ὑφούνηται τὰ μαυσωλεῖα τῶν ἐλευθερωτῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀλγοῦσιν ὑποκάρδιον μὴ δυνάμενοι νὰ ἀσπασθῶσιν εὐλαβῶς τὸ μέτωπον τοῦ στρατιώτου θανόντος ὑπὲρ πατρίδος, εἰς ὃν δὲν ἐπεφυλάσσετο ν' ἀναπαυθῆ ἔγγυς ἐκείνων νικηφόρος, ἀλλ' ὅστις ἐπέπρωτο νὰ πέσῃ μακράν, ὄνειροπόλος λυτρωτῆς τῶν δεδουλωμένων.

Κομίσατε τοὺς στεφάνους σας εἰς τὴν ἀριστοτόκον μητέρα τοῦ ἥρωος, τὴν δίκην ἀρχαίας Λακαίνης ὑπερήφανον ἐπὶ τῷ θανάτῳ του. Κομίσατε τοὺς στεφάνους σας εἰς τὴν ἀρρενωπὴν σύντροφον τῶν πατριωτικῶν του ὀνείρων, τὴν εὐγενῆ χήραν τοῦ μάρτυρος. Ἡ δὲ σεμνὴ σας ἐπιμνημόσυτος τελετὴ ἄς χρησιμεύσῃ ὡς βάπτισμα

ἀναγνωρίσεως τῶν πρὸς τὴν πατρίδα καθκόντων, ὡς ἀρραβῶν μέλλοντος εὐτυχεστέρου, ὡς σιωπηρὰ καὶ σοβαρὰ καθομολόγησις ὄρκου ὑψηλοῦ καὶ μεγάλου.

Μόνον τότε θὰ ἔχη ἀξίαν τὸ δάκρυ σας. Μόνον τότε θὰ ἀποβῶσι βαρυσήμαντοι οἱ στέφανοί σας. Μόνον τότε εἰς ἐκείνον, ὃν θρηγεῖ μεθ' ὑμῶν καὶ θαυμάζει τὸ ἔθνος ὅλον τὸ ἐλληνικόν, θὰ ὑπάρξη ἑλαφρὰ ἢ καλύψασα τὸν πολῦτιμόν του νεκρὸν μακεδονικῆ γῆ.

Ἐφημερίς «Ἐμπρός» 24 Ὀκτωβρίου 1904

Σπυρίδων Λάμπρος

3. ΛΟΓΟΣ ΕΚΦΩΝΗΘΕΙΣ ΤΗΝ 25 ΜΑΡΤΙΟΥ 1942 ΕΙΣ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Εἰς τὴν αἴθουσαν αὐτὴν, ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν, μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι, λόγιοι καὶ φιλόμουσοι προσήρχοντο κατ' ἔτος, διὰ νὰ ἀναπολήσουν, νὰ τιμήσουν καὶ νὰ ἐορτάσουν. Εὐτυχές, ὑπερήφανον ἐγέμιζε τὸ πλῆθος τοὺς δρόμους τοῦ ἄστεως. Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ βράχου, συμβολίζουσα τὴν αἰωνίαν ἔνωσιν τῆς ἀρχαίας μετὰ τὴν νεωτέραν δόξαν, ἐκυμάτιζεν ἡ γαλανόλευκος.

Καὶ ἐφέτος, πιστοὶ εἰς τὰς παλαιὰς ἐθνικὰς παραδόσεις, συνήλθομεν ἐπὶ τὸ αὐτό, διὰ νὰ ἀναπολήσωμεν, ὄχι ὁμως καὶ νὰ ἐορτάσωμεν. Πένθος βαρὺ, πένθος ζοφερὸν ἀπλώνεται ὑπὲρ τὴν Ἑλληνίδα γῆν. Τοῦ πολέμου ὁ σίδηρος ἠφάνισε τὰς πόλεις, ἐμάρανε τὰ δένδρα καὶ τὰ ἄνθη. Χῶραι ἐλληνικαί, ποτισμέναι μετὰ τὸ τίμιον αἷμα καὶ μετὰ τὰ δάκρυα γενεῶν ὀλοκλήρων, εὐρίσκονται δέσμιαι. Μυριόστομος ἀπὸ παντοῦ ἀκούεται ὁ στόνος τῆς δυστυχίας καὶ τοῦ πόνου. Καὶ ὁμως συνήλθομεν. Συνήλθομεν, διότι

ἐπὶ τὸ μέγα ἐρείπιον
ἡ Ἐλευθερία ὀλόρθη
πλανᾶται·

ἡ δόξα καλύπτει μετὰ τὰ πτερά της τὰς πεδιάδας καὶ τὰ ὄρη· εἰς τὰ λιπόσαρκα στήθη τῶν ἀνθρώπων δὲν ἐκάμφθη ἡ ψυχὴ, δὲν ἐξέλιπεν ἡ ἐλπίς καὶ τὸ θάρρος.

Εἰς τὴν αἶθουσαν αὐτὴν, ὅπου ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν ἠκούσθησαν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς ἐλπίδος τὰ μηνύματα, μακρὰ καὶ ἀτελεύτητος παρελαύνει σήμερον ἡ ἔνδοξος χορεία τῶν ἡρώων. Τοῦ Μαραθῶνος τὰ τρόπαια, τῆς Σαλαμίως τὰ ξύλινα συντρίμματα, τοῦ Ἀκροῖνου καὶ τοῦ Κλειδίου τὰ ἀνδραγαθήματα, ἀδελφωμένα μετὰ τοὺς ἥρωισμούς τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Δερβενακίων, εἶναι καὶ παραμένουν τὰ σύμβολα τῆς πίστεως, εἶναι οἱ ἔνδοξοι σταθμοὶ τῶν μακρῶν διὰ τὴν ἐλευθερίαν ἀγώνων. Καὶ ἀπὸ κάτω ἡ δόξα ἀγκαλιάζει τὰ πεδία τῶν νεωτέρων ἡρωισμῶν: ἐδῶ τὸ Κιλκίς, ἐκεῖ ἡ Δοϊράνη καί, μακρότερον ἀκόμη, ἡ Πίνδος μετὰ τὰ χιονισμένα ἡπειρωτικὰ βουνά.

Πρὸ τῶν ἱερῶν τούτων εἰκόνων, πρὸ τῶν παλαιῶν καὶ νέων μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ συντετριμμένη καὶ αἰμάσσουσα καλεῖται νὰ ἀναπολήσῃ καὶ νὰ προσευχηθῇ. Ὁ ψίθυρος τῶν χειλέων, ὁ πόνος, ὁ ὁποῖος σφίγγει τὸν ὕπνον τῶν ἀνθρώπων, ἂς μὴ ταραξῆ τὰς καρδίας τῶν ἡρώων. Καὶ μόνον σεῖς, τῶν ὁποίων τὰ στήθη γεμίζει καὶ ἀναταράσσει ἡ συγκίνησις καὶ τὸ πένθος, σιωπηλά, μετὰ τὴν καρδίαν καθαρὰν καὶ τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον, ὄρθιοι προσευχηθῆτε.

Ἄς εἶναι ἱερὸν τὸ χῶμα, ποῦ κρύπτει τῶν μαρτύρων τοὺς τάφους. Ἄς εἶναι ἀνθισμένα τὰ δένδρα, ποῦ σκιάζουν τὴν γῆν τὴν ποτισμένην μετὰ τὸ αἷμα των. Ἡ ἄνοιξις καὶ τὸ κελάδημα τῶν πουλιῶν ἂς φέρουν εἰς τὰ ἄλβανικὰ βουνὰ τὸν χαιρετισμὸν τῆς γλυκυτάτης μακρινῆς πατρίδος. Δύναμιν καὶ ἐλπίδα ἂς δίδῃ ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους μετὰ τὰ κομμένα χέρια καὶ μετὰ τὰ κομμένα πόδια, εἰς τὰς πενθούσας μητέρας, εἰς τὰς χήρας καὶ τὰ ὄρφανά.

Καὶ ἀφοῦ καθίσωμεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων καὶ προσευχηθῶμεν πρὸ τῶν σεπτῶν μορφῶν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἡρώων, ἂς ἐνθυμηθῶμεν. Τὸ στιβαρὸν τῆς ἱστορίας χέρι θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ. Καὶ τότε ἄπλετον, ἀνέσπερον θὰ γεννηθῇ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν μας τὸ φῶς. Τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, τὸ φῶς τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος. Καὶ τότε θὰ πεισθῶμεν ὅτι τοῦ ἔθνους οἱ ἀγῶνες ἐθεμελίωσαν καὶ ἐχάραξαν τὸν μαρτυρικὸν δρόμον πρὸς τὴν ζῶην καὶ τὴν ἐλευθερίαν.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, προάγγελος νέας περιόδου τοῦ ἔθνι-

κοῦ βίου, ἀποτελεῖ πολύμορφον ἱστορικὸν φαινόμενον. Ἄλλ' αἱ γενεσιουργοὶ δυνάμεις, οἱ παράγοντες, τὰ μακρὰ στάδια τῆς παρασκευῆς τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεων του, μορφαὶ πολύπλευροι καὶ πολυσύνθετοι καθ' ἑαυτὰς, καταλήγουν εἰς μίαν θεμελιώδη ἀρχὴν καὶ δημιουργὸν δύναμιν: τὴν ἱστορικὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους. Δύο μεγάλα ρεύματα ἰδεῶν συγγενῶν καὶ παραλλήλων ἀπὸ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀφετηρίας ὀρμώμενα ἐμπνέουν καὶ γονιμοποιοῦν δύο παραλλήλους κόσμους. Τὸ ἓν χύνεται εἰς τὰ βουνὰ καὶ τὰς πεδιάδας, φωτίζει τὰς ταπεινὰς καλύβας καὶ γίνεται θρῦλος καὶ γίνεται τραγούδι τοῦ χωριοῦ καὶ τῆς στάνης. Τὸ ἄλλο μὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς γνώσεως τὰ εὐρήματα κατευθύνει τοὺς πόθους καὶ τὰς πράξεις τῶν ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, καταφεύγει εἰς τὰ ταπεινὰ ἐργαστήρια τῆς παιδείας καὶ γίνεται ἰδέα.

Ἰδέα καὶ θρῦλος, σπουδὴ τοῦ παρελθόντος καὶ τραγούδι, εἶναι αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ — μορφαὶ σεπταί, εἴτε ἀντιλαλοῦν εἰς τὰ φάραγγια καὶ τὰ δάση εἴτε προδίδουν τὸν μόχθον τοῦ γραφείου — εἶναι αἱ ἐξωτερικαὶ μορφαὶ τῶν μυχίων πόθων τοῦ ἔθνους. Καί, ἐὰν εἰς τὸν μόχθον τοῦ γραφείου ἀδελφώνωνται τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου αἱ παραδόσεις, εἰς τοὺς θρύλους καὶ τὰ τραγούδια θαμπὴ ἢ ἀνάμνησις τοῦ λαοῦ ἔχει διατηρήσει τῶν ἀνδρειωμένων καὶ τῶν γιγάντων τοὺς μύθους, ἐνῶ ζωντανὴ ἀντιθέτως παραμένει εἰς τὴν ψυχὴν του τῆς αὐτοκρατορίας ἢ αἴγλη.

Ἡ βυζαντινὴ ἰδέα εἶναι τόσον παλαιά, ὅσον καὶ ἡ δουλεία, ἀσφαλῶς δὲ παλαιότερα τῆς δευτέρας ἀλώσεως. Διότι καὶ πρὸ τοῦ 1453, ὅτε τὸ βυζαντινὸν κράτος εἶχε καταφύγει εἰς τὴν Νίκαιαν, ἀνάλογος κύκλος παραδόσεων καὶ ἰδεῶν εἶχε γεννηθῆ περὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κυρίως ὁμως μετὰ τὴν δευτέραν ἄλωσιν ἡ λαϊκὴ ψυχὴ χρησιμοποιοῦσα πολλὰ παλαιότερα στοιχεῖα καὶ ἐφευρίσκουσα νέα σύμβολα περιέλαβε μὲ τὸν θρυλικὸν τύπον τοὺς παλμούς καὶ ἔπλασε τὸν κύκλον τῶν ἐλληνικῶν παραδόσεων.

Οἱ ἀρχικοὶ πυρῆνες, περὶ τοὺς ὁποίους ἐστράφη ἡ λαϊκὴ φαντασία, εἶχον ὡς ἀντικείμενον τὸν τελευταῖον βυζαντινὸν αὐτοκράτορα, τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Παλαιολόγον, τὴν θεοφύλακτον πόλιν τοῦ Βοσπόρου καὶ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, σύμβολα σεπτὰ καὶ θρυλικά τῶν ἔθνικῶν ὀνείρων.

Μακρὰ προεργασία τοῦ χρησμοῦ καὶ τοῦ θρύλου εἶχον παρασκευάσει τὰ πλαίσια. Τὰ βιβλία τῶν ἀστρολόγων, αἱ ὁράσεις, αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ αἱ γλυπταὶ παραστάσεις τῶν ἀρχαίων μνημείων προέλεγον τὰ «ἔσχατα τῆς πόλεως». Μελαγχολικαὶ προβλέψεις τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους συνέχει ὁ φόβος. Σπέρματα ἀπαισιοδοξίας καὶ συγχρόνως σπέρματα μελλοντικῶν ἐλπίδων:

Καὶ πάλιν ἔξεις, Ἐπτάλοφε, τὸ κράτος,
λέγει ὁ χρησμός.

Τὸν νεκρὸν ἤδη καὶ πᾶσι λελησμένον
οἶδασι πολλοί, κἄν μηδεὶς τοῦτον βλέπῃ.

Ποῖος ἦτο ὁ νεκρός, ὁ λησμονημένος ἀπ' ὅλους, ποῖος ἦτο ὁ ἀόρατος νεκρός; Ἄνῆρ ἀνώνυμος, λίαν ἀπέριττος καὶ πενιχρός, σκεῦος τῆς ἐκλογῆς. Ὅταν οἱ κατακτηταὶ θὰ καταλάβουν τὴν θεοφύλακτον, ὅταν θὰ φθάσουν μέχρι τοῦ κίονος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου, ἄγγελος Κυρίου «φέρων ρομφαίαν παραδώσει (αὐτῷ) τὴν βασιλείαν σὺν τῇ ρομφαίᾳ καὶ ἐρεῖ αὐτῷ: λάβε τὴν ρομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον λαὸν Κυρίου». Καὶ τότε οἱ Ἕλληνες θὰ ἐκδιώξουν τὸν κατακτητὴν «ἄχρις ὀρίων Περσίας, ἐν τόπῳ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ».

Ἄνῆρ ἀνώνυμος, λίαν ἀπέριττος καὶ πενιχρός. Ἡ ἥρωικὴ μορφή τοῦ Κωνσταντίνου, στρατιώτου ἀπλοῦ καὶ ἀπερίττου, ἐνετάχθη εἰς τοὺς παλαιότερους θρύλους. Τὴν λαϊκὴν ψυχὴν συνετάραξεν ἡ τύχη τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ ἱστορία ἀμφιβάλλει. Ὁ σύγχρονος Φραντζῆς καὶ ὁ Nicolo Barbaigo ἐκφράζουν δισταγμοὺς περὶ τοῦ θανάτου του, Ἀρμένιος δὲ μοναχὸς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μαρτυρεῖ ὅτι ἔφυγεν ἐπὶ φραγκικοῦ πλοίου.

Ἡ φήμη ἤρπασεν εἰς τὰ πτερά της τὰς ἀμφιβολίας τῶν συγχρόνων, περιῆλθε τὴν κουρσεμένην χώραν, ἐχαμήλωσεν εἰς τὰς ταπεινὰς καλύβας, ὅπου ἐπεκράτει ἡ ἐλπίς καὶ ὁ φόβος, καὶ οὕτως ἐγενήθη ὁ πανελλήνιος θρύλος τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ «ποῦ καρτερεῖ τὴν ὥρα νὰ ῥθῃ ὁ ἄγγελος πάλι νὰ τὸν ξεμαρμαρώσῃ».

Καὶ μέσα εἰς τὴν βασιλίσσαν τῶν πόλεων, ἀθάνατον, μνημεῖον τῆς τέχνης, προσκύνημα τῆς χριστιανοσύνης, ἡ Ἁγία Σοφία, συγκεντρώνει τὰς σκέψεις καὶ τοὺς πόθους τῶν ἀνθρώπων. Νοεροὶ

προσκυνηταί, πρὸς αὐτὴν στρέφονται ἀδιάκοπα οἱ σκλάβοι. Ἄς ἔμεινεν ἀλειτούργητος, ὥς ἔμειναν βωβὰ τὰ σήμαντρά της. Εἰς τὰς ψυχὰς τῶν δούλων ἀκούεται ἀκόμη ἡ ἀρμονία τῆς μακρινῆς καμπάνας. Καὶ γίνεται ὁ ναὸς, ναὸς καὶ τέμενος τοῦ ἔθνους. Τὸ μεσονύκτιον τῆς Ἀναστάσεως τοῦ ἔτους 1522, διηγεῖται ὁ ταπεινὸς καὶ ἀνώνυμος χρονογράφος, οἱ δερβίσηδες ἦλθον εἰς τὰ προαύλια τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐκεῖ «ἤκουσαν ψαλμωδίαν καὶ εἶδον καὶ φῶς μέγα ἐν τῷ ναῷ». Ὁ θυμὸς ἐγέμισε τὰ στήθη των καί, ὅτε ἀνεζήτησαν παντοῦ, διὰ νὰ ἴδουν μήπως ἡ χαρμόσυνος φωνὴ ἀνεπέμπετο ἀπὸ ἀνθρώπινα χεῖλη, «εὐθύς ἐξέλιπε καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ ψαλμωδία». Δὲν ἦτο φωνὴ ἀνθρώπων, ἡ ὁποία ἐξένισε τοὺς ἀφελεῖς δερβίσηδες κατὰ τὴν νύκτα τῆς Ἀναστάσεως τοῦ 1522. Τὸ φῶς δὲν τὸ εἶχεν ἀνάψει χεῖρι ἀνθρώπινον. Ἦτο ἡ ὑπερκόσμιος φωνὴ τῶν ἀγγέλων καὶ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον κατηύγαζε τοὺς θόλους, ἦτο οὐράνιον. Καὶ ἀπὸ τότε, ἐπὶ αἰῶνας ὀλοκλήρους, ἡ θρυλικὴ ἐκκλησία:

μέ τὰ τρακόσια σήμαντρα κι ἐξήντα δυὸ καμπάνες

ἐλίκνιζε τὰ παιδικὰ ὄνειρα καὶ τὰς ἀνδρικὰς ἐλπίδας τῶν ἐλληνικῶν γενεῶν.

Ἐνῶ δὲ ἡ βασιλις τῶν πόλεων ἐξέπεμπε πρὸς τὰς ἐσχατίας τῆς ἐλληνικῆς γῆς τοὺς θρύλους τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας τοὺς κάμπους, ἀπὸ τὰ μετέριζια τοῦ Εὐφράτου ὁ Διγενὴς Ἀκρίτας, πού τὸν εἶχε ἡ Ρωμιοσύνη:

κι ἀπ' τὰ θρονιά τὰ ρήγικα,
πιό ἀπάνου, ἀπάνου ἀπ' τὰ παλάτια,
στοὺς βασιλιάδες βασιλιά,

κατέκτα τοῦ Πανελληνίου τὰς ψυχὰς κι ἐγίνετο τὸ σύμβολον τῆς ἀνδρείας. Ὁ στίχος μετουσίωνε τοὺς ἐλληνικοὺς ἀγῶνας. Ἦρως καὶ σύντροφος, μορφή ἐπικὴ ὁ Διγενὴς παρίστατο εἰς τὴν χαρὰν τοῦ γάμου καὶ τῆς τάβλας, παρίστατο εἰς τὸ δοκίμιον καὶ τὸ κοῦρσος, κατέβαινε εἰς τῶν νηπίων τὸ προσκέφαλον κι ἐγίνετο νανούρισμα:

Κοιμήσου, γιέ μου, καλογιέ, ὄμορφε διωματάρη,
γιὰ νὰ γληγοροκοιμηθεῖς καί γιὰ ν' ἄργοξυπνήσεις,
νὰ μεγαλώσεις, νὰ γενεῖς μεγάλο παλικάρι,
νὰ χτενιστεῖς, νὰ διαρνιστεῖς, νὰ στολιστεῖς, ν' ἀλλάξεις,
νὰ καλικέψεις τ' ἄλογο, πού περπατεῖ καί δρέμει
μέ τὰ σελοχαλίναρα τὰ χρυσοκεντημένα,
μέ τ' ἀσημένα πέταλα καί μέ τὰ φταρμιστήρια,
πού στέκει καί χιλιμιντρᾶ στό πέργερο δεμένο,
νὰ πάγεις εἰς τόν πόλεμο νὰ λιοντοπολεμήσεις
μ' οὐλους σου τούς ἀκράνηδες, μ' οὐλους τούς στρατολάτες.
Κι εἰς ὅποιο πόλεμο βρεθεῖς, νὰ βγεῖς κεφαλιωμένος,
νὰ πάρεις χάρες καί χαρές, χῶρες, χωριά καί κάστρα.

Ὁ βουρκωμένος ὁ Εὐφράτης τὰ κύματά του στέλλει ν' ἀπαντήσουν τοῦ Πηνειοῦ τὰ θολωμένα τὰ νερά. Τῆς Λυκανδοῦ, τῆς Ποδανδοῦ, τῆς Ἀναβάρζου τὰ κοντάρια εἰς τοῦ Ὀλύμπου καί τῆς Πίνδου τ' ἀκροβράχια ἀντιλαλοῦν. Δέν εἶναι τὸ Βυζάντιον ὁ τόπος τοῦ μυστικισμοῦ, δέν εἶναι μόνον τῶν προλήψεων ἡ χώρα. Εἰς τοῦ Χαρσιανοῦ τούς κάμπους, εἰς τοῦ Ἀντιταύρου τὰς κλεισούρας, στὰ κονταροχτυπήματα μέ τὰ φαριά τὰ μαῦρα τ' Ἀρμουροπούλια κι οἱ Σκληροί, οἱ Ξάντινοι, οἱ Πορφύρηδες μάχονται καί κურσεύουν. Εἰς τὸν τουρκοκρατούμενον ἑλληνισμόν, ἀπὸ τοῦ Πόντου μέχρι τοῦ Ταινάρου, ὁ Διγενής, ἀθάνατος, παρέχει τὸ ὑπόδειγμα καί τὸ ἥρωικόν στοιχεῖον. Κλέφτες καί ἀπελάται ἀδελφώνονται, ἀκρίται καί ἄρματολοι γεννήματα πολέμων καί ἀγώνων, τῆς αὐτοκρατορίας καί τῆς σκλαβιάς τὰ σύμβολα τὰ ἥρωικά ἐνσαρκώνουν. Καί, ὅπως εἰς τ' ἀπόμακρα τῆς Καππαδοκίας ἄκρα τὸ λαϊκὸν τραγούδι περιέβαλε πρόσωπα ἱστορικά καί γεγονότα, οὕτω κι ἀπ' τοῦ Κισάβου τὰ βουνὰ ἐξεπήδησαν σὰν γάργαρα νερὰ τὰ κλέφτικα τραγούδια.

Τὸ ἀδιάκοπον τοῦ στίχου σμίλευμα, ἡ ἀναζήτησις τῶν ἀνωτέρων μορφῶν ἐκφράσεως, ὀλόκληρος ἡ ἀθόρυβος ἐργασία τοῦ ἀγνώστου ποιητοῦ, πλὴν τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως, ἐδημιούργησαν καί παράδοσιν πνευματικὴν. Ἀπ' αὐτὴν θὰ ἀντλήσουν ἀργότερα αἱ νεώτεροι φιλολογικαὶ γενεαί.

Εὐλογημένα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐπότισαν τὰ νάματα τῆς λαϊκῆς μούσης. Τὸ ρεῦμα τῆς λαϊκῆς παραδόσεως θὰ παράσχη εἰς τὸν ἑλληνι-

σμόν ὄχι μόνον τὰς πνευματικὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν διατήρησιν, ὄχι μόνον τὰ ἥρωικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν ἀντίδρασιν, ἀλλὰ καὶ τὰ σπέρματα τῆς μελλοντικῆς πνευματικῆς του δράσεως.

Ὁ ἀντίπαλος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ σπανίως φθάνει μέχρι τοῦ ταπεινοῦ ἐργαστηρίου τῆς μαθήσεως καὶ τῆς μελέτης. Ὁ πνευματικὸς δυϊσμὸς τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ μετοχετεύεται εἰς τὸν νεώτερον βίον τοῦ ἔθνους. Παραλλήλως δηλαδὴ πρὸς τὴν λαϊκὴν πνευματικὴν παράδοσιν συνεχίζεται ἡ λογία προσπάθεια, τῆς ὁποίας αἱ ρίζαι ρίπτονται βαθύτατα εἰς τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους.

Ἡ δουλεία εὔρε τὸν βυζαντινὸν κόσμον εἰς μεγάλην πνευματικὴν παραχῆν. Δύο διακεκριμένα ρεύματα ἰδεῶν ἀναπαράσσουν τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν. Εἰς μάτην ὑπὸ τὰς δογματικὰς συζητήσεις, ὑπὸ τὰ ἄζυμα καὶ ἔνζυμα, ὑπὸ τοὺς Βαρλααμίτας καὶ τοὺς Πάλαμιστάς ζητοῦν νὰ κρύψουν βαθυτέρας ἀντιθέσεις. Ἡ ὀρθόδοξος, ἡ δύσκαμπτος ἀνατολικὴ σοφία, εὐρίσκεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὸ ἀναγεννώμενον πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ ζειδωρος αὔρα τοῦ Ταυγέτου πνέει ὑπεράνω τῆς Ἑπταλόφου. Ἐπὶ αἰῶνας ἡ εὐρωπαϊκὴ Ἑλλάς ἔμενε κλεισμένη εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τοῦ ἀσιατικοῦ δόγματος.

Μακαρισμένος, ἐσύ, πού μελέτησες
νά τόν ὀρθώσεις ἀπάνου στοὺς ὤμους σου
τό συντριμμένο νάό τῶν Ἑλλήνων.

Μακαρισμένος ὁ σοφὸς τοῦ Μιστρᾶ: «Ἐσμέν γὰρ οὖν, ὦν ἡγεῖσθε καὶ βασιλεύετε, Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἦ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ», λέγει ὁ Γεμιστός. Καὶ ἀποκρίνεται ὁ Σχολάριος: «Ἕλλην ὦν τὴν φωνήν, οὐκ ἂν ποτε φαίην Ἕλλην εἶναι . . . εἴ τις ἔροιτό μοι, τίς εἶμι, ἀποκρινοῦμαι, χριστιανός . . . ».

Οἱ δύο ἀντίθετοι κόσμοι συναντῶνται μόνον εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν τῆς διατηρήσεως καὶ τῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἔθνους. Καὶ ἐνῶ ὁ χριστιανός, ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἀνατολικῆς ὀρθοδοξίας, συνεβιβάσθη καὶ ἔκλινε προστατευτικὰ πρὸς τὸ σκλαβωμένον γένος, ὁ Ἕλλην ἀνυπότακτος, ἐλεύθερος ἠκολούθησε τὸν δρόμον τῆς ξενιτιάς. Εἰς τὴν μαρτυρικὴν του περιπλάνησιν, εἰς τὴν διασπορὰν εἰς

χώρας ξένας και άξένους ήγωνίσθη, εκήρυξεν, ένεθουσίασε και τελικώς εκάμφθη. Δέν ήθέλησε νά μείνη άπλοϋς πνευματικός εκπρόσωπος. Πιστός εις την βυζαντινήν παράδοσιν ήκολούθησε την πολιτικήν τών τελευταίων βυζαντινών αυτοκρατόρων, ή όποία συνίστατο εις την συνεννόησιν μετά της Δύσεως και εις την διά της Δύσεως άπελευθέρωσιν τών ύποδούλων έδαφών. Διά τοϋτο άκριβώς και ή έθνική δρᾶσις τών Έλλήνων λογίων της Άναγεννήσεως κινείται έντός εύρυτέρων πλαισίων της εύρωπαϊκής πολιτικής.

Μορφή οικουμενική και έπιβλητική, ό καρδινάλιος Βησσαρίων, έν τῷ μέσω τών δισταγμών της Άγίας Έδρας, έν τῷ μέσω της ύποψίας και της έπιφυλακτικότητας εις τό συνέδριον της Μαντούης, εις την Γαλλίαν και την Νυρεμβέργην εκπέμπει τό κήρυγμα της σταυροφορίας. Ό Ίανός Λάσκαρις, ό Μιχαήλ Μάρουλλος Ταρχανιώτης ίκετεύουν τόν νικητήν της Νεαπόλεως, τόν βασιλέα της Γαλλίας Κάρολον τόν Η΄, νά αναλάβη την εκστρατείαν προς άπελευθέρωσιν της Ελλάδος. Άφ' ης στιγμής, έλεγε τῷ 1525 ό Λάσκαρις προς τόν βασιλέα της Γαλλίας Φραγκίσκον τόν Α΄, άφ' ης στιγμής έλαβον γνώσιν τών πραγμάτων τοϋ κόσμου τούτου, άπομακρυνθείς της πατρίδος μου ένεκα της τυραννίας τών άπίστων μωαμεθανών, δέν έπαυσα νά κηρύσσω και νά αναζητῶ τά μέσα, διά νά επανέλθω εις αύτην μέ την ιδίαν έλευθερία, την όποίαν ειχον άλλοτε γνωρίσει. Σήμερον ή προσοχή τών φυγάδων στρέφεται προς τόν Φερδινάνδον τόν καθολικόν, αύριον θά στραφή προς τόν Μαξιμιλιανόν τόν Α΄, προς τόν Κάρολον τόν Ε΄, αυτοκράτορα της Γερμανίας και βασιλέα της Ίσπανίας.

Άγῶνες τραχείς, πικρία και δοκιμασία αναμένουν τόν Βησσαρίωνα, τόν Ίανόν Λάσκαριν, τόν Μάρκον Μουσοϋρον και όλόκληρον την πλειάδα τών Έλλήνων λογίων. Ό πόθος και ή νοσταλγία της μακρινής πατρίδος βασανίζει τάς ψυχάς των. Οί θεοί τοϋ Όλύμπου, πρόσωπα μυθικά και ιστορικά, αρχαία αναμνήσεις εμπνέουν τοϋς ποιητάς : vox diversa sonat. Άλλ' ή φωνή των παρηλλαγμένη και άγνωριστος ύπό τό ψυχρόν αρχαϊκόν ή λατινικόν περίβλημα άπηχεί τό παράπονον τοϋ σκλαβωμένου έθνους.

Και ήλθε τό χάσμα· χάσμα εις την πνευματικήν παράδοσιν τοϋ έλληνισμοϋ. Περίοδος σκοτεινή, κατά την όποίαν τό ελληνικόν στοιχείον και άπό δημογραφικής και άπό πνευματικής άπόψεως

είχεν ἀρχίσει νά κάμπτεται. Ὁ θεσμός τοῦ παιδομαζώματος, βάρβαρος φόρος τοῦ αἵματος, ἐμάραινε τὰς ἑλληνικάς γενεάς. Αἱ πνευματικά δυνάμεις διὰ τῆς διασπορᾶς καὶ τῆς μεταναστεύσεως ἔμειναν χωρὶς παράδοσιν καὶ χωρὶς συνοχήν. Καὶ ὅτε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ', καὶ κυρίως κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, αἱ ζωτικά δυνάμεις ἀναδύουσαι ἐκ τῶν μυχίων τοῦ ἔθνους ἤρχισαν καὶ πάλιν νά ἀντιδροῦν, τὰ πράγματα εἶχον τελείως μεταβληθῆ. Ὁ ἄξων τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς εἶχε μετατεθῆ ἐκ τῆς Ρώμης, τῆς Βενετίας καὶ τῶν Παρισίων εἰς τὴν Βιέννην καὶ τὴν Μόσχαν. Καὶ τότε οἱ Ἕλληνες ἐνεθυμήθησαν καὶ πάλιν τοὺς παλαιοὺς χρησμούς. Τὰ ξανθὰ γένη, ἄλλοτε ἐχθρικά καὶ ἀντίπαλα, ἔγιναν σύμμαχα. Φιλόπατρις ποιητής, ὁ Μυρέων Ματθαῖος, ἔγραφε τῷ 1618:

Ἐλπίζομεν εἰς τὰ ξανθὰ γένη νά μᾶς γλιτώσουν,
νά ἴθωῦν ἀπὸ τὸν Μόσχοβον νά μᾶς ἐλευθερώσουν.

Ὁ δὲ ποιητής - λαὸς ἐνσαρκῶνων τὰς προσδοκίας τοῦ ἔθνους ἐτραγούδησε δειλὰ καὶ σιγαλά:

Ἀκόμη τούτ' τὴν ἀνοιξη,
ραγιάδες, ραγιάδες,
κατημένη Ρούμελη,

ὅσο νά ἔρθει ὁ Μόσχοβος,
ραγιάδες, ραγιάδες,
νά φέρει τό σεφέρι
Μοριά καὶ Ρούμελη.

Ἡ ἀνατολικὴ πολιτικὴ τοῦ μεγάλου ὁμοδόξου κράτους δὲν ἄφησε ξένους τοὺς Ἕλληνας λογίους. Ἐνῶ ὁ Βολταῖρος ἀνέμενε τὴν ἀνάστασιν τῶν ἀρχαίων θεῶν, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σλαβινίου καὶ Χερσῶνος Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις ἀφιέρωνεν εἰς τὴν Αἰκατερίνην τὴν Β' ἀρχαιοπρεπεῖς ὠδὰς. Ὁ Ἰωαννίτης λόγιος Ἀθανάσιος Ψαλίδας ἔγραφε πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν: «ταῖς σαῖς ἀκτίσι καὶ ἡ Ἑλλάς, ἡ τὸ πάλαι μὲν ἔνδοξος καὶ εὐδαίμων διὰ τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἄρην, νῦν δὲ ἄδοξος καὶ δυστυχὴς διὰ τὸν τῶν βαρβάρων θλίβοντα καὶ

ἐπιβαρύνοντα ζυγόν, ψυχρά οὔσα, θερμαίνεσθαι ἤρξατο . . . ». Ἀνάλογα ἔγραφον καί πρὸς πρίγκηπα Γρηγόριον Ποτέμκιν οἱ Θεσσαλοὶ συγγραφεῖς τῆς Νεωτερικῆς Γεωγραφίας, ὁ ἱερομόναχος Δανιήλ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Κωνσταντᾶς. Γενικῶς δὲ σημαντικὴ πνευματικὴ δραστηριότης παρατηρεῖται εἰς τὰς ἑλληνικὰς παροικίας τῆς ὁμοδόξου αὐτοκρατορίας.

Ἡ ὑπὸ τοῦ «ἑλληνικοῦ σχεδίου» τοῦ 1781 προβλεπομένη ἀνασῦστασις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ὑπὸ τὸν πρίγκηπα Κωνσταντῖνον, ὁ γάμος τῆς Ζωῆς - Σοφίας, θυγατρὸς τοῦ δεσπότη τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ Παλαιολόγου, μετὰ τοῦ ἡγεμόνος Ἰβάν τοῦ Γ' παρεῖχον εἰς τοὺς ἀτυχεῖς Ἕλληνας τὴν ἐλπίδα τῆς πραγματοποιήσεως τῆς βυζαντινῆς ιδέας.

Ἐποχὴ παρασκευῆς καὶ ὠριμότητος τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' καὶ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις εἶχε παρασκευάσει τὰς ἑψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ἐμπνευσμένος ὀραματιστὴς ὁ Ρήγας ἀπομακρύνεται φαινομενικῶς τῆς βυζαντινῆς ιδέας, τὴν ὁποῖαν ὑποτάσσει εἰς τὰς φιλελευθέρους ἀρχὰς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου. Καὶ ὅμως οὐδεμία ἄλλη μορφή κατῴρθωσε τόσον ἐπιτυχῶς, ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ νεωτέρου πνεύματος, νὰ συγκεράσῃ δύο παλαιὰς παραδόσεις. Μορφή λογίου, μορφή λαϊκοῦ ψάλτου τῆς ἐλευθερίας, ὁ Ρήγας συνέδεσε τὰ δύο διεστῶτα ρεύματα, ἔκλεισε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ τὴν ιδέαν καὶ τὸ τραγούδι.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐνεπνεύσθη ἀπὸ τὴν βυζαντινὴν ιδέαν. Ὅτε ἐν μέσῳ γενικῆς συγκινήσεως ἐνεκρίνετο τὸ 98ον ἄρθρον τοῦ προσωρινοῦ πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐδηλοῦτο ὅτι «αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βᾶσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν ἀειμνήστων χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων», αἱ ψυχὰς τῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἀγωνιζομένου ἔθνους ἐστρέφοντο πρὸς τὸ ἔνδοξον παρελθόν. Καὶ ἀργότερα Ἕλληνες πρόκριτοι ἐξελεθόντες εἰς ἀναζήτησιν βασιλέως ἐπεσκέπτοντο τὸ Landuiph, ἄσημον καὶ ὀμιχλωδὴ κωμόπολιν τῆς Ἀγγλίας, ὅπου εἶχον προσφάτως ἀνευρεθῆ οἱ τάφοι τῶν τελευταίων Παλαιολόγων. Εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ εἰρηνικοὶ πολῖται, οἱ ὁποῖοι ἐκοιμῶντο τὸν αἰῶνιον ὕπνον εἰς τοὺς τάφους τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Landuiph, οὐδεμίαν ρανίδα αὐτοκρατορικοῦ αἵματος εἶχον εἰς τὰς φλέβας των. Τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν ἔχει σημασίαν. Τὸ διάβημα τοῦ ἔθνους, ἀναζητούντος εἰς τὰς

μακρινὰς χώρας τοῦ βορρᾶ τοὺς ἐπιζῶντας νομίμους συνεχιστὰς τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, δεικνύει εὐγλώττως καὶ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς ἰδέας τῶν συγχρόνων.

Καὶ ὁ ἱστορικός, ἐρμηνευτὴς τοῦ παρελθόντος, τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων γνώστης, θὰ σταματήσει εἰς τὰ πετάγματα τοῦ χρόνου, καὶ μὲ τὸν ἔνδοξον τῆς ἱστορίας πέπλον θὰ καλύψῃ τὰς πτυχὰς τῆς γῆς. Θὰ φέρῃ ἀργά, βαριά τὰ βήματά του πρὸς τὸν Ἱερὸν Βράχον, εἰς τοῦ Ταυγέτου τ' ἀντερείσματα μὲ τοῦ Μιστρᾶ τὰ ἐρείπια, εἰς τὸ Μεσολόγγι τῆς Πίνδου θ' ἀντικρίσῃ τοὺς πολιοῦς κροτάφους καὶ κάτω, μακριά, τὴν Ροδόπην ποῦ

ξέφωτη στυλῶνει τὴν κορφή της
μεσουρανίς . . .

Τῆς γῆς αὐτῆς τὸ ἱερὸν χῶμα τὸ ἁγιασεν ὁ στίχος· τὸ ἔβαψε τὸ αἷμα τῶν ἡρώων, τὸ κάθε πετραδάκι της ἀνιστορεῖ τὰ περασμένα μεγαλεῖα. Σήμερα κουρασμένη χώρα κύπτει καὶ πάλιν πρὸ τῆς βίας καὶ τῆς δυστυχίας.

Καὶ ὁ ἱστορικός, τῶν ἐρχομένων ὀραματίστης, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ὀνείρων πλάστης, θὰ σταματήσει εἰς τὰ πετάγματα τοῦ χρόνου. Εἶπεν ὁ σοφός: «τὸ πνεῦμα τῶν λαῶν ὑποχωρεῖ εἰς πῆν ξένην ἐπίδρασιν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀνορθώνεται· διότι ἡ βία τοῦ κατακτητοῦ εἶναι πρόσκαιρος καὶ τὸ πνεῦμα αἰδίου» (H. Taine).

Ἀθάνατον τὸ πνεῦμα τοῦ ἑλληνισμοῦ, αἰῶνων ἀγῶνες, αἰῶνων τὸ ἔθρεψαν δοκιμασίαι. Κι ἂν πρὸς στιγμὴν ἐκάμφθη, κι ἂν ἐκλονίσθη καὶ ἐλύγισεν, ἀδάμαστον καὶ πάλιν θὰ ἀνορθωθῆ. Αὐριὸν τὰ νῶτα τῆς θαλάσσης, καράβια πρωτοτάξιδα θὰ φέρουν εἰς τὰ μακρινὰ ἀκρογιάλια. Ἐμποροὶ καὶ ταξιδευτάδες τῆς Ἀνατολῆς θὰ φέρουν τὰ ἀρώματα τὰ ἐξωτικά. Θὰ φέρουν καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τὰ δῶρα, τῆς εἰρήνης καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸ κήρυγμα:

Ἄς σταματήσουν τὰ δάκρυα τῶν σκλάβων.
«Ἦχος, γλυκύτατος ἦχος» ἀκούεται.

Δὲν εἶν' ἀηδόνι κρητικό, ποῦ παίρνει τὴ λαλιά του σὲ ψηλοῦς βράχους κι ἄγριους . . .

Είναι τοῦ ποιητῆ ἡ φωνή, εἶναι ὁ χρησμός ὁ ἱερός βγαλμένος
ἀπ' τὰ τρίσβαθα τοῦ ἔθνους. Εἶναι μαζί καί πρόσευχή καί προ-
φητεία:

Κι ἄν πέσαμε σέ πέσιμο πρωτάκουστο
καί σέ γκρεμό κατρακυλήσαμε,
πού πίο βαθύ καμιά φυλή δέν εἶδ' ὡς τώρα,
εἶναι γιατί μέ τῶν καιρῶν τό πλήρωμα
ὅμοια βαθύ ἔν' ἀνέβασμα μᾶς μέλλεται
πρός ὕψη οὐρανοφόρα.

Διον. Α. Ζακυθηνός

II. ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ— ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

Ι. ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΓΛΥΚΟΦΙΛΟΥΣΑ

Ἐς εἰσδύη μία μόνη ἀκτίς ἡλίου, ἅμα τῆ ἀνατολῆ, διὰ τοῦ θαμβοῦ φεγγίτου εἰς τὸν πενιχρὸν θάλαμον μὲ τοὺς τέσσαρας τοίχους ἀσβεστωμένους λευκοὺς, μὲ μίαν ψάθαν καὶ ἐπ' αὐτῆς μικρὸν ἀμαυρὸν κιλιμάκι στρωμένα ἐπὶ τοῦ πατώματος, μὲ δύο προσκεφαλάδες ἀκουμβημένας σύρριζα εἰς τοὺς τοίχους, ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς γωνίας τοῦ πυρός, ὅπου τέσσαρες ξηροὶ δαυλοὶ καὶ δύο μεγάλα ξύλα ὀρθὰ καίουσι καὶ βρέμουσιν ἐπὶ τῆς ἐστίας.

Τοιοῦτος νὰ εἶναι ὁ χειμερινὸς θάλαμος, ἔχων τὰ νῶτα ἐστραμμένα πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς δυσμάς, συνεχόμενος μὲ ἄλλον βορεινὸν θαλαμίσκον, ὅστις νὰ εἶναι συγχρόνως δῶμα καὶ ἡλιακωτὸν καὶ ὑπερῶνον. Κατεσκευασμένος μὲ πλίνθους, μὲ ξυλοτοίχους, στεγασμένος μὲ ξύλα καὶ μὲ κεράμους, ἀφάτνωτος, ἀνώροφος, εὐήλιος, ἀθήρμαστος, εὐήνεμος, σχεδὸν ὑπαίθριος, μὲ τὸ μόνον ὑψηλὸν καὶ πλατὺ παράθυρον, τὸ ἀπᾶνδον εἰς ὅλον τὸν ρυθμὸν τοῦ κτιρίου καί, χάριν πολυτελείας, μὲ πηχυσίαν ὕαλον, διὰ ν' ἀπολαύη τις ὄρθιος, εἰς τὰ βασίλεια τοῦ βορρᾶ, τὴν μεγάλην θέαν καὶ τὴν μεγάλην πάλην. Τοιαύτη θὰ ἦτο, χωρὶς νὰ παραβῶ τὴν δεκάτην ἐντολήν, ἡ μόνη φιλοκτημοσύνη μου καὶ ἡ μόνη μου πλεονεξία.

Ὁ οἰκίσκος νὰ εἶναι κτισμένος ἐπὶ βράχου ὑψηλοῦ, ἐπὶ τοῦ μόνο ὑψηλοῦ βράχου, τοῦ προσφιλοῦς εἰς τὰς ἀναμνήσεις μου. Ἐκεῖ ἀπλοῦται ἀτελείωτον τὸ πέλαγος, ἀνὰ τὴν ἀχανῆ ἔκτασιν ἀπὸ ἀκτῆς ἕως ἀκτῆς καὶ ἀπὸ κόλπου ἕως κόλπου, καὶ χαμηλώνει ὁ οὐρανὸς εἰς τὴν μίαν ἄκραν, τὴν ἀπωτέραν, διὰ νὰ περιπτυχθῆ ἑγγύτερον τὴν ἐσχατιὰν τῶν θαλασσῶν, ὁ σάπφειρος φιλῶν τὸν σμάραγδον, τὸ βαθύχλωρον ἀντασπαζόμενον τὸ γλαυκόν. Φυσᾷ ὁ Καικίας, κατερχόμενος ἀπὸ τὰ βουνα τῆς Θράκης καὶ ὁ βορρᾶς παγερὸς ἀποσπᾶται μυριοπτέρυγος ἀπὸ τὸν νεφελοσκεπῆ καὶ χιονοστέφανον Ἄθω καὶ ὁ Ἀργέστης ριγηλὸς κατεβαίνει ἀπὸ τὸν γεραρὸν Ὀλυμπον φρίσσει τὸ κῦμα εἰς τὴν ἐπαφήν τῆς ψυχρᾶς πνοῆς, φρικιᾷ ὁ πορφυροῦς

πόντος ἀπὸ τὴν κραταιὰν αὔραν, ρυτιδοῦται ἡ θάλασσα ἀπὸ τὴν ἀλλειπάλληλον ραγδαίαν ριπήν, ἀγριαίνει τὸ πέλαγος, ὠρύεται μα-
νωδῶς ἡ καταιγίς, ρήγνυται τὸ κύμα εἰς τοὺς σκληροὺς αἰχμηροὺς
βράχους. Συννεφοῦται ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὰς μαύρας κάπας τῶν θεελ-
λῶν τὰς σωρευομένας ἐπάνω του, φαινὸς στῦλος προκίπτει ἐν ἀκα-
ρεῖ ἐν μέσῳ ἀχανοῦς κυκεῶνος στροβίλων· ἰδοῦ, ἡ ἀκτίς θὰ διώξη
τὸ ἔρεβος, ἡ γαλήνη θὰ ἐξώση τὸν τυφῶνα. Ὁ φαινὸς στῦλος
ἦτο σίφων τρομακτικός, σχεδὸν ὑπερφυῆς θέαμα, τὸ ὅποιον ἐρρί-
ζωσεν ἐν ριπῇ ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐκορυφώθη ἕως εἰς τὸν οὐρανόν.

Ὁ σίφων ἐξερράγη, ραγδαίος ὄμβρος ἔλουσε καταπληκτικῶς τὴν
γῆν καὶ τοὺς αἰγιαλοὺς, ὁ ἄνεμος συνεμαζεύθη εἰς τὰ ἄντρα καὶ
τὰς ἀγκάλας, ἡ Σκοτεινὴ Σπηλιὰ ἤχει παρατεταμένως, μυστηριω-
δῶς ἀπὸ τὴν κοπεῖσαν κολοβὴν πνοὴν τοῦ ἀνέμου, ἀπὸ ἀπειλὴν
νέας μανίας λυσσωδεστέρας τῆς πρώτης, ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ἐν τῇ
σιωπῇ σύνωμοσίας τῶν στοιχείων. Τὸ Κακόρεμα ἀντηχεῖ διακεκομ-
μένως ἀπὸ τὴν δάνειον ἰαχὴν τῆς λαίλαπος, ἀπὸ τὴν καταρρακτώ-
δη κάθοδον τοῦ χειμάρρου. Ἡ Νηρηὶς ἀνῆλθεν ἀπὸ τὸ ὑποβρύχιον
ἄντρον τῆς, ἀνέβη εἰς τὸ ἀπάτητον ὕψος τοῦ αἰχμηροῦ βραχῶδους
προβλήτος καὶ ἄτρωτος αὐτὴ ἀπὸ τὸν ὄμβρον καὶ τὸν ἄνεμον θεω-
ρεῖ μειδιῶσα τὴν πάλην τῶν στοιχείων. Ὁ Τρίτων, κολυμβῶν
κάτω εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου, ἀνίσχει τὴν κεφαλὴν ἔξω τοῦ κύμα-
τος. Ὁ ταῦρος τοῦ Θεοδόση, ὁ μονόκερως, ὁ φιλέρημος καὶ μελαγχο-
λικός, καταβὰς πρὸ μικροῦ, διὰ νὰ κάμη τὸν συνήθη περίπατόν
του κάτω εἰς τὸ βαθὺ ρεῦμα, τὸ καρτερχόμενον δι' ἔλιγμων καὶ
βράχων καὶ καταρρακτῶν εἰς τὸν Μικρὸν Γιαλόν, ἐξέβαλεν ἕνα θρη-
νώδη μυκηθμόν, εἶτα ἔμεινεν ἐξηπλωμένος, ἀπαθής, ἀκίνητος, δεχό-
μενος ἐπὶ τῶν νώτων ὄλον τὸν κρῦον λουτήρα τῆς καταιγίδος.
Ἐὰν ἔβλεπέ τι, ἔβλεπε τὰς ἀσπρομαύρας καλικάτζούνας, μεγάλα
θαλάσσια ὄρνεα, τὰ ὅποια ἐπὶ τῶν ἀνεχόντων μέσῳ τοῦ κύματος
σκοπέλων, εἰς ἀπόστασιν ὀργυιῶν τινων ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, πολλοὶ
ἐξέλαβον μακρόθεν ὡς γυναῖκας ἀνασκουμπωμένας καὶ ἀσπρομαυ-
ροβολουσας, αἵτινες ἠσυχολοῦντο νὰ βγάλουν πεταλίδας κύπτουσαι
ἐπὶ τῶν βράχων. Ἄλλ' ἦτο ἀδιάφορος καὶ πρὸς τὸ θέαμα τοῦτο,
ὡς καὶ πρὸς ὅλα τὰ λοιπά.

Δύο γίδες τοῦ Στάθη τοῦ Μπόζα εἶχον λείψει τὴν πρωίαν ἐκεί-

νην ἀπὸ τὸν μικρὸν αἰπόλον. Εἶχαν ἐκπέσει ἀποπλανηθεῖσαι καὶ εἶχαν βραχωθῆ κάτω εἰς τὴν στενὴν πετρώδη κόγχην, τὴν σχηματιζομένην κατέμπροσθεν καὶ ὑποκάτω ἀπὸ τὸ Ἱερὸν Βῆμα τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλοῦσης. Ἡ κόγχη ἐκείνη ἦτο καὶ δὲν ἦτο ἐσοχή, ἦτο καὶ δὲν ἦτο σπήλαιον. Σπήλαιον ἀστεγές καὶ ἐσοχή στεγανή. Ἦωρεῖτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, ἔχασκεν ἄνωθεν τοῦ πόντου. Κάτω βράχος, χιλίων ἑκατοχχείρων ἀγκάλισμα, κρημνὸς μόνου εἰς νυκτερίδας καὶ εἰς γλαῦκας βατός. Εἰς τὴν ρίζαν τοῦ βράχου τὸ κύμα, πολλῶν ὀργυιῶν βόλισμα, φωκῶν κολύμβημα καὶ καρχαριῶν. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ βάλῃ τις εἰς τὸν νοῦν του, ὅτι ἠδύνατο ἄνθρωπος νὰ καταβῆ εἰς τὴν φοβερὰν ἐκείνην αἰώραν, διὰ νὰ ἀνασύρῃ τὰς ἀποπλανηθείσας.

Αἱ δύο βραχωμένοι αἶγες, συνηθισμένοι ν' ἀναρριχῶνται εἰς ὄλους τοὺς κρημνοὺς, ν' ἀναπηδῶσιν ἐπάνω εἰς ὅλα τὰ χαλάσματα, εἰς ὄλους τοὺς ρέποντας καὶ καταρρέοντας τοίχους, δὲν εἶχον ἐννοήσει ὅτι ἔπεσαν εἰς παγίδα, τὴν ὁποῖαν ὁ δαίμων τῆς ἀβύσσου εἶχε στήσει δι' αὐτάς. Ἦσθάνοντο καὶ αὐταί, ὡς ἄλογα κτήνη ὅπου ἦσαν, ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γλιτώσουν ἀπὸ ἐκεῖ ὅπου ἦσαν βραχωμένοι.

Ἄφου ἔφαγαν εἰς μίαν ὥραν ὅλην τὴν κάππαριν καὶ ὅλα τὰ κρίταμα καὶ τὰς ἀρμυρήθρας, ὅσαι ἦσαν φυτρωμένοι ἐκεῖ, ἔβλεπαν καλῶς ὅτι, διὰ νὰ ξανάβοσκήσουν, ἔπρεπε νὰ περιμένουν ἑβδομάδας ἢ μῆνας τινες, ἕωσοῦ ξαναφυτρώσουν πάλιν ἄλλη κάππαρις καὶ ἄλλα κρίταμα. Τοῦτο τὸ ἔπαθαν, διὰ νὰ ἔχουν τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ μὴ ζητοῦν ποτὲ τὴν ἄδειαν τοῦ αἰπόλου εἰς ὅλας τὰς κινήσεις των καὶ τὰ σκιρτήματά των. Καὶ διὰ νὰ μάθουν ἄλλην φορὰν, ἂν ἐπιθυμοῦσαν ν' ἀρμυρίσουν, νὰ εὐρίσκουν ἄλλον δρόμον, διὰ νὰ κατὰβαίνουν κάτω εἰς τὴν ἄμμον τοῦ αἰγιαλοῦ. Ἀλλὰ τώρα ἦτο πολὺ ἀμφίβολον ἂν θὰ ἐγλίτωνα, διὰ νὰ βάλουν γνῶσιν δι' ἄλλοτε.

Ἐπάνω εἰς τὸν βράχον ἦτο κτισμένον τὸ παρεκκλήσιον μαστιζόμενον ἀπὸ θυέλλας καὶ λαίλαπας, λικνιζόμενον ἀπὸ τὸ ἀειτάραχον καὶ πολὺρροιβδον κύμα, ναναριζόμενον ἀπὸ τὰ ἄσματα, τὰ ὅποια ὁ ἄνεμος ἔφαλλε δι' αὐτὸ εἰς τοὺς σκληροὺς βράχους καὶ εἰς τὰ ἠχώδη ἄντρα. Οἱ τέσσαρες τοῖχοι ἴσταντο ἀκόμη ἀρραγεῖς, πετροθεμελιωμένοι, σώζοντες μικρὸν ἐπίχρισμα ἀπὸ παλαιοῦ καιροῦ περὶ

τὴν μεσημβρινοδυτικὴν γωνίαν, χορταριασμένοι καὶ μαυροπράσινοι περὶ τὴν βορειοανατολικήν.

Ἡ στέγη φέρουσα ἀκόμα ὀλίγας κεράμους καὶ πλάκας ἐστηρίζετο ἐπὶ δοκοῦ μὲ πολλὰς ἀκτῖνας ἐκ σκληρᾶς καστανέας. Ὁλόγυρα εἰς τοὺς τοίχους, ὑψηλὰ ἄνω τῶν ὑπερθύρων καὶ ὑπὸ τὰ γείσα τῆς στέγης, ὠραῖα μικρὰ πινάκια παλαιῶν χρόνων ἦσαν ἐγκολλημένα, σχηματίζοντα μέγαν σταυρὸν ἐπὶ τῆς χιβάδος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος πρὸς ἀνατολάς, μετὰ ὑποποδίου εἰς σχῆμα ἀνεστραμμένου Τ ἐκ πέντε ἄλλων πινακίων, καὶ ἄλλους δύο σταυροὺς δεξιόθεν καὶ ἀριστερόθεν, ὑπερθεὶν τῶν δύο παραθύρων τοῦ χοροῦ, καὶ τέταρτον σταυρὸν ἄνωθεν τῆς φλιᾶς τῆς εἰσόδου δυσμόθεν.

Τὰ ὠραῖα παλαιὰ πινακία ἦσαν ὅλα χρωματιστά, γαλάζια καὶ ὑποπράσινα καὶ κιτρινωπὰ καὶ λευκά, μὲ κλαδάκια καὶ μὲ λούλουδα καὶ μὲ ἀνθρωπάκια καὶ μὲ πουλιά, φιλοκόλως καὶ κομψῶς διατεθειμένα, στίλβοντα εἰς τὸν ἥλιον, χάσμα τῶν ὀφθαλμῶν, κειμήλια ὑψηλὰ κείμενα, στερεὰ βαλμένα εἰς τὰς κόγχας των, ἀφελῆ ἀναθήματα, λείψανα παλαιῶν χρόνων, περισώσματα ἀρπαγῶν καὶ δηλώσεων παντοίων, ὀλιγώτερον, φεῦ! ἀσφαλῆ ἀπὸ τῆς νεωτέρας ἀρχαιολογικῆς καὶ ἀρχαιοκαπηλικῆς μανίας. Καὶ ὁ ἀπλοῦς οὗτος στολισμὸς παρῆχε μεγάλην χάριν, μεμειγμένην μὲ ἄρρητον τρυφερὸν θέλημα, εἰς τὸ μικρὸν βραχοφυτευμένον παρεκκλήσιον, ἐμπνέων εἰς τὸν ἐπισκέπτην μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ διασκελίσῃ τὸ κατώφλιον, νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν πενιχρὸν ναῖσκον, νὰ ἀνάψῃ κηρίον, νὰ κάμῃ τὸν σταυρὸν του καὶ ν' ἀσπασθῇ εὐλαβῶς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλούσης, τῆς ζωγραφισμένης παρειᾶν μὲ παρειᾶν μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπερθέου Βρέφους τῆς.

Καὶ πάλι κίνησα νὰ ῥθῶ, Χριστέ μου, στὴν αὐλή σου,
νὰ σκύψω στὰ κατώφλια σου τὰ τρισαγαπημένα,
ὅπου μὲ πόθο ἀχόρταγο τὰ λαχταρεῖ ἡ ψυχὴ μου,

καί, ἂν δὲν ἦτο ἄλλως πολυάσχολος ἀπὸ τὴν βιοτικὴν τύρβην (ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι τοιοῦτος εἰς τὴν ἔρημον ἐκείνην ἀκτὴν, ἔπρεπε νὰ εἶναι ζωέμπορος ταξιδεύων διὰ ν' ἀγοράσῃ ἐρίφια), νὰ σταθῇ ν' ἀκούσῃ τὰς Μεγάλας Ὡρας καὶ τὸν ἑσπερινὸν τῆς παραμονῆς τῶν Χριστουγέννων ψαλλόμενα ἀπὸ τὸν μπάμπι' Ἀναγνώστην τὸν

Παρθένην, τὸν μόνον βοηθὸν τοῦ παπα-Μπεφάνη, εἰς ὅλας τὰς λειτουργίας, ὅσας ἐτέλει ἐκεῖνος τὰς ἡμέρας ταύτας ἐξ εὐχῆς καὶ ταξίματος κατὰ προτίμησιν, εἰς τὸ μικρὸν παρεκκλήσιον.

Ἡ σάρκα μου ἀναγάλλιασε σιμά σου κι ἡ καρδιά μου.
Τό χελιδόνι ἤβρε φωλιά καί τό τρυγόνι σκέπη
νά βάλουν τὰ πουλάκια τους, τὰ δόλια νά πλαγιάσουν,
στόν ἱερό σου τό βωμό, ἀθάνατε Χριστέ μου.

Καὶ ὁ εὐσεβὴς προσκυνητὴς θὰ εὔρισκε μεγάλην γλύκαν καὶ παρηγορίαν ἀπὸ τὶς πίκρες τοῦ κόσμου εἰς τὸ νὰ θεωρῆ μόνον τὴν πενιχρὰν κανδήλαν καίουσαν ἐμπρὸς εἰς τὴν ὠραίαν εἰκόνα, τὴν ζωγραφισμένην ἀπὸ τὸν μακαρίτην Ἀθανάσιον τὸν Κεφαλαῦν, Ἡπειρώτην, ἄνδρα ἀγωνιστὴν, εὐπαιδευτον, πολὺγλωσσον, ὠρολογιοποιὸν καὶ ζωγράφον, ὅστις ὅμως ὅλην τὴν ζωὴν του ὑπῆρξε δημοδιδάσκαλος γ' τάξεως καὶ ἀπέθανεν ὑπερευνηκοντούτης μετὴν τριακοντάδραχμον σύνταξιν του.

Ἡ ὠραία μικρὰ εἰκὼν, μετὸ ὠχρὸν πρόσωπον τῆς Παναγίας, ἐνούμενον κατὰ παρειὰν μετὸ λευκὸν καὶ ἔνθεον πρόσωπον τοῦ λατρευτοῦ Βρέφους τῆς, εἶχεν ἄφατον γλυκύτητα καὶ ἦτο καλλίστη ἐκφρασις τῆς μητρικῆς στοργῆς, τῆς γεννωμένης ὡς ἐκ πικρᾶς ρίζης γλυκέος καρποῦ, εὐθύς μετὰς ὠδίνας τοῦ τοκετοῦ, καὶ συναυξανομένης μετὰς ἀνατροφῆς τοὺς κόπους καὶ τὰς μερίμνας.

Καὶ ὁ φιλακόλουθος πιστὸς δὲν θὰ ὑστέρει τῆς ἀμοιβῆς διὰ τὴν εὐσεβῆ προσέλευσιν.

Κάλλιο μιά μέρα στή δική σ' αὐλή, παρά χιλιάδες
στόν ἴσκιο ἃς εἶμαι τοῦ ναοῦ σάν παραπεταμένος
καλύτερα, παρά νά ζῶ σ' ἀμαρτωλῶν λημέρια.

Δεξιὰ ἐπὶ τοῦ τέμπλου, ἦτο ἡ εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Προδρόμου. Ἀριστερὰ ἡ Παναγία ἡ Γλυκοφιλοῦσα, ἡ προστάτις τῶν μητέρων, καὶ ὁ Ἅγιος Στυλιανός, ὁ φίλος καὶ φρουρὸς τῶν νηπίων.

Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ τοίχου ὑπῆρχον ἀκόμη ὀλίγοι Ἅγιοι ζωγραφισμένοι ἀπὸ παλαιοῦ καιροῦ. Ἄλλων ἦσαν ἐφθαρ-

μένα τὰ πρόσωπα καὶ τὰ στέρνα, ἄλλων ἀσβεστωμένα τὰ σκέλη καὶ οἱ πόδες ἀπὸ ἀτελεῖς ἀποπείρας ἐπιχρίσεως ἢ στολισμοῦ ὑπὸ ἀμαθῶν εὐλαβῶν γυναικῶν. Ἦσαν ὁ Ἅγιος Ἐλευθέριος, ὁ ἐλευθερωτῆς τῶν ἐγκύων, καὶ ἡ Ἁγία Μαρίνα, ἡ προστάτις τῶν ὠδινουσῶν. Εἶτα ἦσαν ὁ Ἅγιος Γεώργιος καὶ ὁ Ἅγιος Δημήτριος μὲ τὰ χαντζάρια των, μὲ τὰς ἀσπίδας, τοὺς θώρακας των καὶ τὴν ἄλλην πανοπλίαν των. Καὶ ἡ Ἁγία Βαρβάρα καὶ ἡ Ἁγία Κυριακὴ μὲ τοὺς σταυροὺς καὶ μὲ τοὺς κλάδους τῶν φοινίκων εἰς τὰς χεῖρας. Ἦσαν καὶ οἱ ὅσοι μὲ τὰ κουκούλια, μὲ τὰς λευκὰς γενειάδας των, μὲ τὰ κομβοσχοῖνια καὶ τοὺς ἐρυθροὺς σταυροὺς των, ὁ ὅσιος Ἀντώνιος καὶ Εὐθύμιος καὶ Σάββας.

Ἦτο ἐκεῖ καὶ ὁ ὅσιος Ποιμὴν, ὁ ἀσκητῆς, μὲ τὸ λόγιόν του: «Ὁ Ποιμὴν τέκνα οὐκ ἐγέννησε» καὶ μὲ τὴν ἀπάντησίν του εἰς τὸν ἀνθύπατον, προκειμένου περὶ ζωῆς ἢ θανάτου τοῦ ἀθῶου ἀνεπιουῦ του: «Εἰ μὲν εὖρεις ἔνοχον, κόλασον αὐτόν, εἰ δὲ ἀθῶον, ὡς θέλεις πράξον». Ἦτο καὶ αὐτὸς ἐκεῖ, προστάτης οὐδὲν ἤττον καὶ φρουρὸς τῶν ἀκάκων καὶ τῶν παιδιῶν. Ἦτο καὶ ὁ ὅσιος Μωυσῆς, ὁ Αἴθιοψ, «ἄνθρωπος ὄψιν καὶ θεὸς τὴν καρδίαν». Μωυσῆς δεῦτερος εἶχε χαράξει τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ, ὅταν διεκολύμβησε δις καὶ χιαστί τὸν Νεῖλον κρατῶν ἐπὶ τῶν ὀδόντων τὴν μάχαιραν μὲ σκοπὸν νὰ φονεύσῃ τὸν ἐχθρόν του, καὶ μὴ ἐπιτυχῶν αὐτὸν ἐπανέπλευσε κρατῶν δύο κριοὺς ζωντανοὺς διὰ τῶν ρωμαλέων βραχιόνων του ὑπεράνω τοῦ ρεύματος. Καὶ ὁ λήσταρχος ἐγένετο ἅγιος, καὶ ὑπῆγγε νὰ εὖρῃ τὸν ἄλλον παλαιὸν ὁμότεχόν του, ἐκεῖνον τὸν ὅποιον, ὡς λέγει ἡ παράδοσις, εἶχε θηλάσει ποτὲ εἰς τὴν ἔρημον, κατὰ τὴν εἰς Αἴγυπτον φυγὴν, ἐν καιρῷ τῆς βρεφοκτονίας, ἢ Παναγία.

Δεξιὰ τῶ εἰσερχομένῳ καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν θύραν ἴστατο παρὰ τὴν γωνίαν τοῦ μεσημβρινοῦ τοίχου ἡ Ἁγία Ἀναστασία ἡ φαρμακολύτρια κρατοῦσα μὲ τὴν ἀριστερὰν χεῖρα τὸ μικρὸν τῆς ληκύθιον, τὸ περιέχον τὰ λυτήρια ὄλων τῶν μαγγανειῶν καὶ τῶν ἐπωδῶν καὶ τῶν φίλτρων, ὡς νὰ προσέφερον εἰς τὰς εὐσεβεῖς προσκυνητρίας καὶ νὰ ἔλεγεν: «Ἐλάτε, ἐγὼ εἶμαι ποὺ χαλνῶ τὰ μάγια». Τὸ παρεκκλήσιον ἐώρταζε, τῇ 26ῃ Δεκεμβρίου, τὴν Σύναξιν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἦτοι τὰ Ἐπιλόχεια.

Κάτωθεν τῆς εἰκόνας, ἐπὶ λευκῆς μεταξοῦφοῦς ποδιᾶς, ἐφαίνοντο ἀνηρητημένα παιδάκια, καὶ μόνον παιδάκια, ἀσημένια, ἐξαιρέσει

ένος μόνου ἀργυροῦ τεμαχίου, τὸ ὅποιον ἔφερον ἄλλο σχῆμα, ζώου, ὁμοίου σχεδὸν μὲ ἄρνα κερασφόρον ἢ μὲ ἔριφον. Ἐπί τινος ἀφράκτου ἔρμαρίου εἰς τὸν ἀριστερὸν τοῖχον ἔβλεπέ τις διάφορα ἀντικείμενα, οἷον στεφάνους ἀνδρογύνων (νεκρῶν ἴσως ἀνδρογύνων) τυλιγμένους ἐντὸς λευκῆς σκέπης, τεμάχια βαπτιστικῶν καὶ κουκουλιῶν ἀπὸ τὸ βάπτισμα βρεφῶν, ὡς καὶ γυμνὰ κόκαλα, ἀκόμη καὶ τρυφερὰ λευκὰ κρανία μικρῶν παιδιῶν.

Τὰ παιδάκια τὰ ἀνηρητημένα ἐπὶ τῆς λευκῆς ποδιᾶς ἦσαν ὁμοιώματα μικρῶν παιδιῶν ταχθέντα ἀπὸ τὰς μητέρας, ὅταν τὰ μικρά των ἦσαν ἄρρωστα, εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν, τὴν μητέρα τοῦ Θεοῦ Βρέφους, καὶ προσφερθέντα εἰς τὸν ναὸν τῆς μετὰ τὴν ἴασιν τῶν ἀρρώστων. Τὸ ὁμοίωμα τοῦ μικροῦ ζώου ἦτο καὶ αὐτὸ βεβαίως ἀπὸ τάξιμον. Καὶ οἱ στέφανοι τῶν ἀνδρογύνων ἦσαν ἀφελῆ ἀποθέματα καὶ μνημόσυνα ἀτυχῶν συνοικεσίων, γενόμενα ὑπὸ τῆς μητρός, ἣτις ἐπέζησεν, ἔρημη καὶ ἄχαρη, εἰς ἀνάμνησιν θυγατρὸς, ἣτις ἀπέθανεν ἴσως λεχὼ εὐθύς μετὰ τὸν πρῶτον τοκετόν, ἀφιερῶματα καὶ ταῦτα εἰς τὴν προστάτιδα τῶν λεχῶν, τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν. Καὶ τὰ τεμάχια τῶν βαπτιστικῶν καὶ κουκουλιῶν ἦσαν καὶ ταῦτα ἐνθύμια παιδιῶν ἀποθανόντων εὐθύς μετὰ τὸ βάπτισμα, καὶ τὰ λευκὰ κόκαλα καὶ τὰ κρανία τὰ τρυφερὰ ἦσαν ἄσπιλα λείψανα παιδιῶν, τὰ ὅποια εἶχεν εὐδοκῆσει νὰ καλέσῃ ἐνωρὶς εἰς τὸν Παράδεισον, πλησίον τοῦ Υἱοῦ τῆς εἰπόντος: «Ἄφετε τὰ παιδιά ἔρχεσθαι πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά», ἡ Παναγία ἡ Γλυκοφιλοῦσα.

Τὰ στέφανα τοῦ γάμου καὶ τὰ βαπτιστικά κουκούλια τοῦ μικροῦ παιδιοῦ τὰ εἶχε φέρει εἰς τὸν ναῖσκον ἢ θεῖα Ἄρετῶ, ἡ Χρονιαρά, ἡ ἀφιλοκερδῆς νεωκόρος καὶ πρόθυμος διακοσμήτρια ὄλων τῶν ἐξωκκλησίων. Ἦρχετο τακτικά, δύο φορὰς τὴν ἑβδομάδα, ἀπὸ τὸ κάλυβάκι τῆς, τὸ ὅποιον ἀπείχεν ἡμισείας ὥρας δρόμον ἀπὸ τὴν ἔρημον ἀκτὴν, ἤρχετο, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Παναγίαν τὴν Γλυκοφιλοῦσαν καὶ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους καὶ τὸν Ἅγιον Νικόλαον καὶ ὅλα τὰ παρεκκλήσια τὰ κτισμένα ἐπάνω εἰς τοὺς ἀγρίους μονῆρεις βράχους, διὰ ν' ἀνάψῃ τὰ κανδήλια καὶ νὰ προσευχηθῇ εἰς τοὺς Ἁγίους. Ἐκατοικοῦσε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρός τῆς τοῦ συγχωρεμένου εἰς τὸν ἐξοχικὸν οἰκίσκον, σιμὰ εἰς τὸ Πυργί, ἐπάνω εἰς τὴν Ἄγιαν

Ἐλένην, ἀνάμεσα εἰς τὸ Κακόρεμα καὶ εἰς τὸ Μεγάλο Ὁρμάνι. Εἶχε τὴν μικρὰν περιοχὴν τῆς μετὰ τὸν ἐλαιῶνα, τὴν ἄμπελον, τοὺς μικροὺς κήπους καὶ τὸν ἀγρὸν καὶ ἀπ' ἐκεῖ οἰκονομοῦσε τὸ καθημερινόν τῆς καὶ ἐξοῦσε αὐτὴ καὶ τὰ ἐγγόνια τῆς, υἱοὶ τοῦ μεγάλου υἱοῦ τῆς, ὁ πρῶτος εἰκοσαετής, ὁ δεῦτερος δεκαεπταετής, καλλιεργοῦντες τὴν γῆν.

Οἱ γονεῖς τῶν εἶχον ἀποθάνει νεοὶ πρὸ δεκαπενταετίας καὶ πλέον. Ἡ μάμμη τῶν αὐτῆ τοὺς ἀνέθρεψεν, αὐτὴ τοὺς εἶχεν ἀναστήσει, αὐτὴν ἐγνώριζαν μητέρα. Ἡ θεῖα Ἄρετῶ ἦτο καλὴ χριστιανὴ καὶ δὲν εἶχε κάμει κακὸ εἰς καμμίαν γειτόνισσαν, καὶ ὅμως ὑπέφερε πολλὰς δυστυχίας εἰς τὴν ζωὴν τῆς. Ὁ χάρος τὴν εἶχε κατατρέξει, καί, ἂν δὲν εἶχε καὶ τὰ δύο ἐγγόνια τῆς, θὰ ἦτον ἔρημη εἰς τὸν κόσμον. Καὶ ὅμως εἰς ὅλα ἔλεγε «Δόξα σοὶ ὁ Θεός». Εἶχε καὶ μίαν κόρην, τὴν Ἀλεξανδρῶν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ὑπανδρεῦσει πρὸ τριῶν ἐτῶν, νέαν εἰκοσιν ἐτῶν, μετὰ τὸν Κωνσταντὴ τὸν Ντάναν. Καὶ εἰς αὐτὴν εἶχε δώσει καλὰ μαθήματα καὶ τὴν ἔκαμε νὰ εἶναι ἀπὸ πολλὰς συνουμιλίους τῆς φρονιμωτέρα. Τῆς ἔδιδε συμβουλὰς, ἐκ τῶν ὁποίων θὰ ἠδύνατο νὰ ὠφελῆθῃ, ἐὰν ἐπέζητῃ ἐκείνη. «Ζήσης, χρονίσης, θυγατέρα, τῆς ἔλεγε, ποτέ σου νὰ μὴ ζηλέψῃς τὸ ξένο στολίδι, νὰ μὴ πῆς κακὸ γιὰ τὴν γειτόνισσα, νὰ μὴ κοιτάζῃς τί κάνει ἢ πлагинή σου, νὰ μὴ βάλῃς μαναφούκια, νὰ μὴ ξευχηθῆς, νὰ μὴ βλαστημήσῃς».

Καὶ ἄλλα ἀκόμη τῆς ἔλεγε. Πλὴν ἐκείνη, ἡ πτωχὴ, δὲν εἶχε τύχην νὰ ζήσῃ, διὰ νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ὅλας τὰς καλὰς ταύτας συμβουλὰς. Προχθὲς ἀκόμη τὸ παρθενικὸν ἄνθος εἶχεν ἀνοίξει ἐρυθρόν. Χθὲς ἔγινε νύμφη, τὴν ἄλλην ἡμέραν μήτηρ, λεχώ, νεκρά . . . Καὶ ἀφοῦ ἀπέθανεν ἐκείνη, δέκα ἡμερῶν λεχώ, ἀπέθανε καὶ τὸ παιδίον, δωδεκαήμερον. Ἀφοῦ ἐβαπτίσθη, ἡ θεῖα Ἄρετῶ ἔλαβε τὰ στέφανα τοῦ γάμου, ἔκοψε τὸ μέρος ἀπὸ τοὺς «φωτεινοὺς χιτῶνας» καὶ τὰ «κουκούλια ἀγαλλιᾶσεως» τοῦ μικροῦ καὶ τὰ ἔφερεν ἀφιέρωμα εἰς τὸν ναῖσκον τῆς Παναγίας. Ἐλαβε καὶ τὴν μεταξωτὴν χρυσοκέντητον νυμφικὴν στολὴν τῆς ἄμοιρης καὶ τὴν προσέφερον ὅλην εἰς τὸν παπα-Μπεφάνην, τὸν συνήθη ἱεουργὸν τοῦ παρεκκλησίου.

Καὶ τὸ μὲν κόκκινον ἐκ μεταξωτῆς σκέπης ὑποκάμισον μετὰ τὴν τραχηλιὰν καὶ τὰ μανίκια κεντητὰ ἐκ χρυσοῦ τὸ ἔκαμε στιχάριον, διὰ νὰ τὸ φορῇ ὁ ἱερεὺς ποδηῖρες, ὅταν προσφέρῃ τὰς λογικὰς θυσίας. Τὸ δὲ ποδογύρι τοῦ φουστάνιου, ὀλόχρυσον, τρεῖς σπιθα-

μας παρά δύο δάκτυλα πλατύ, με ἄδρας ἐκ χρυσοῦ κλάρας καὶ με ἄνθη, τὸ ἔκαμεν ἐπιτραχήλιον, διὰ νὰ τὸ φορῆ ὁ λειτουργὸς τὰς καλὰς ἡμέρας. Τὴν δὲ χρυσοῦν ζώνην με τὰ ἀργυρᾶ, τορνευτὰ καὶ ἀμυγδαλωτὰ τσαπράκια τὴν ἔκαμε περιζώνιον, διὰ νὰ τὸ ζώνεται ὁ ἱεροφάντης περὶ τὴν ὄσφυν του. Καὶ τὰ χρυσοῦφαντα προμάνικα, τοῦ βαβουκλιοῦ, τὰ ἀναδιπλωμένα περὶ τὰς ὠλένας τῶν νυμφῶν, τὰ ἔκαμε ἐπιμάνικα, διὰ νὰ συστέλλῃ ὁ θύτης τοὺς καρπούς τῶν χειρῶν του, ὅταν ἐν φόβῳ ἐμελλε νὰ προσφέρῃ τὰ ἅγια. Καὶ τὸ ὠραῖον πολυπτυχον φόρεμα, τὸ χαρένιο, με τὸ γλυκὺ βυσσινὶ χρῶμα καὶ τὸ ὁποῖον ἔκαμνε νερὰ νερὰ εἰς τὸ βλέμμα, τὸ ἔκαμε φαιλόνιον, διὰ νὰ σκέπη ὁ ἱερεὺς τὰ νῶτα καὶ τὸ στέρνον του, ὅταν ἴσταται ἐνώπιον τοῦ Ἰεροῦ θυσιαστηρίου.

Καὶ ὅλην αὐτὴν τὴν ἀλλαξιὰν τῶν ἱερῶν ἀμφίων τὴν εἶχε προσφέρει εἰς τὸν παπα-Μπεφάνην, τὸν συχνὸν λειτουργὸν καὶ σχεδὸν ἐφημέριον τοῦ μικροῦ βορεινοῦ παρεκκλησίου. Καὶ δύο φορὰς τὴν ἐβδομάδα ἔπαιρνε τὸ ραβδάκι τῆς εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τὸ καλαθάκι τῆς εἰς τὸν ἀγκῶνα τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος καὶ ὀδηγοῦσα καὶ μίαν ἀμνάδα καὶ μίαν αἶγα, τὰς ὁποίας ἔβροσκεν ἢ ἴδια, κατήρχετο εἰς τὸ Μεγάλον Ὁρμάνι καὶ ἔφθανεν εἰς τὴν κρημνώδη θαλασσοπληκτον ἀκτὴν κι ἐπήγαινε ν' ἀνάψῃ τὰ κανδήλια τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλοῦσης.

Εἶχε σιγήσει ὁ φοβερὸς τυφῶν καὶ εἶχε κοπάσει ἢ λαῖλαψ καὶ ἡ θάλασσα ἔβραζεν ἀκόμη με ὑπόκωφον βοὴν δεχομένη τὰ χωματόχροα καὶ θολὰ ρεύματα τῶν χειμάρρων καὶ ὁ ἄσπιλος πόντος εἶχε μανθῆ ἀπὸ τῆς γῆς τὰς ὕλας. Ὁ ἥλιος εἶχε φανῆ εἰς μίαν γωνίαν τοῦ οὐρανοῦ, τὰ σύννεφα εἶχαν συμμαζευθῆ εἰς μίαν ἄλλην γωνίαν. Ὁ ταῦρος τοῦ Θεοδόση, ὁ φιλέρημος, με τὸ ἐν κέρατον (εἶχε χάσει τὸ ἄλλο πρὸ ἐτῶν, ὅταν ἦτο νέος ἀκόμη, εἰς μάχην με ἄλλον ταῦρον) ἐξηκολούθει νὰ βλέπῃ τὰς καλικάτζούνας, αἵτινες εἶχον κατέλθει πρὸ ὀλίγου, τίς οἶδεν ἀπὸ ποίαν ἀνήλιον σπηλιάν, ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν φοβερῶν ἀλιπλήκτων βράχων καὶ ἔκαμναν ὡς νὰ ἐβουτούσαν τὰ ράμφη ἐπιπολῆς τοῦ κύματος καὶ ἐτίναζαν τὰ πτερὰ, διὰ νὰ στεγνώσουν, καὶ πάλιν ἔκαμναν ὡς διὰ νὰ βουτήξουν. Τέλος ἐβούτηξαν ὅλοι ἐν σώματι καὶ ἀνελθοῦσαι εἰς τὸ κύμα ἤρχισαν νὰ πλέωσι κανονικῶς, ὡς μικρὸς στολίσκος. τελείως ὠργανισμένος, ἡγου-

μένης μιᾶς, εἴτα δευτέρων ἐρχομένων δύο καὶ ἀκολουθουσῶν τῶν λοιπῶν, δέκα ἢ δώδεκα, δύο μόνον οὐραγῶν ἐπομένων. Ὁ ταῦρος ἀφῆκε μακρὸν μυκηθμόν, ἐσηκώθη καὶ αὐτός, ἐτίναξε τὰ μέλη καὶ στραφεῖς ἤρχισε ν' ἀνέρχεται τὸ ρεῦμα ἐπιστρέφων εἰς τὴν στάνην τοῦ Θεοδόση, ὡς ἔκαμε καθημερινῶς, ὅταν δὲν εἶχεν ἐργασίαν.

Αἱ αἶγες τοῦ Στάθη Μπόζα, αἰτινες εἶχον καταυλισθῆ, ἐνόσφω διήρκει ἡ καταιγίς, ὑποκάτω εἰς τὸ μέγα Κιόσκι, τὸ σφωζόμενον ἀκόμη, τοῦ παλαιοῦ ἐρήμου χωρίου, ὅπου τὸ πάλαι συνήρχοντο ὅλοι οἱ προεστοὶ καὶ ἐβουλευόντο περὶ τῶν κοινῶν, ἐξῆλθον καὶ αὐταί, διὰ νὰ βοσκήσωσιν, ἅμα ἡ καταιγίς ἔπαυσε. Καὶ δύο ἐξ αὐτῶν εἶχον ξεκαμπίσει καὶ εἶχον ἀπομακρυνθῆ καὶ κατέβησαν ἀπὸ ἓνα ὑψηλὸν κυρτὸν βράχον καὶ ἔφθασαν εἰς τὴν μικρὰν κόγχην, κάτωθεν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλοῦσης, ὁπότεν ἀρχίζει ὁ φοβερὸς κάθετος κρημνὸς εἰς τὴν θάλασσαν, διακοσίων ὀργυιῶν ὕψος, κι ἐκεῖ, ἀφοῦ ἐβόσκησαν ὅλα τὰ κρίταμα ὅσα ἤβραν, ἐβραχώθησαν κι ἔμειναν, μὴ δυνάμεναι πλέον ν' ἀναβῶσιν. Ἐβραχώθησαν καθὼς βραχύνεται ἡ μεγάλη χονδρὴ ἀπετουριά μὲ τὸ μέγα ἄγκιστρον καὶ μὲ τὸ γενναῖον δόλωμα εἰς τὸ θαλάμι, κάτω εἰς τὸν πυθμένα, εἰς τὰ ἀνεξερεύνητα βάθη, ἀνάμεσα εἰς βράχους ριζωμένους καὶ εἰς φύκη καὶ ὄστρακα. Καὶ τὸ μὲν δόλωμα τὸ ἔφαγεν ὁ πελώριος ὀρφὸς ἢ σμέρνα, ἡ παρδαλὴ καὶ μαυριδερὴ, ἡ ἀντιπαθῆς καὶ ἄπιαστη, τὸ ἄγκιστρον ἐβραχώθη κάτω εἰς τὸ θαλάμι καὶ δὲν βγαίνει πλέον, ἡ δὲ ἀπετουριά τραβᾶται καὶ τεντώνεται καὶ κόπτεται καὶ ὁ ψαρὰς μένει μὲ δυὸ πῆχεις σπάγγον εἰς τὴν χεῖρα.

Ὅμοίως καὶ ὁ Στάθης ὁ Μπόζας, ὁ βοσκός, ἔμεινε μὲ τὸ μικρὸν κοπάδι του κολοβὸν καὶ ἀκρωτηριασμένον, ἅμα ἔχασε τὰς δύο αἶγας, τὰς ὁποίας ἔβλεπεν, ἰστάμενος ἐπάνω εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βράχου, κρατῶν τὴν ὑψηλὴν μαγκούραν του, καὶ ὁ ἴσκιος του ἔπιπτε μακρὸς ἐμπρὸς του καὶ ἡ κεφαλὴ του ἐφαίνετο πέραν, εἰς μεγάλην ἐσοχὴν τοῦ βράχου, μόλις διακρινομένη καὶ χανομένη, καθόσον ὁ ἥλιος ἔχαμῆλωνεν ὅλον ἐν εἰς τὴν δύσιν. Τὰς ἔβλεπε φυλακωμένας εἰς τὴν φοβερὰν πτυχήν τοῦ κρημοῦ, παρὰ τρίχα εἰς αὐτὸ τὸ χεῖλος τῆς ἀβύσσου, καὶ τὰς ἐκάλει εἰς μάτην διὰ τῶν καταληπτῶν εἰς ἐκείνας συνθηματικῶν μονοσυλλάβων:

— *Αἰ, αἰ! οἰ! Ψαρή! ὦ, χῶ, Στέρφα!

Εἰς μάτην, ἡ Ψαρή καὶ ἡ Στέρφα εἶχαν καθίσει ἀδρανεῖς, ἀνάλ-

γητοι, ἀναίσθητοι καὶ οὐδ' ἀπήντων διὰ βελασμοῦ εἰς τὰς προσκλήσεις τοῦ βοσκοῦ.

Καὶ ὁ Στάθης ἔκυπτε πρὸς τὴν ἄβυσσον, ἀφειδῶν τῆς ἰδίας ψυχῆς του, περιφρονῶν τὸν ἱλιγγον, προκαλῶν τὴν σκοτοδίνην, διὰ νὰ τὰς ἴδη καλύτερον. Καὶ τὰ δύο ζωντανὰ πράγματα ἴσταντο καὶ ἐκάθηντο καὶ ἔκαμπτον τὰ γόνατα ἐπὶ τῆς στενῆς προβολῆς τοῦ βράχου, καὶ μόνον ἡ μία, ἡ Ψαρή, ἀπήντησε τέλος διὰ παράπονετικοῦ βελάσματος εἰς τὰς προσκλήσεις τοῦ κυρίου της.

Ἡ ἄλλη, ἡ Στέρφα, οὔτε φωνὴν ἐξέβαλεν οὔτε κίνημα ἔκαμεν οὔτε ἐσκέπτετό τι περὶ ὅλης τῆς θέσεως τῶν πραγμάτων.

— Δὲν μὲ μέλει διὰ τῆ Στέρφα, εἶπε τέλος στεναζῶν ὁ βοσκός. Τὴν Ψαρή ἄς ἤμποροῦσα νὰ γλιτώσω! . . .

Ἐμπαρμπ' Ἀναγνώστης ὁ Παρθένης, ὅστις εἶχε φθάσει ἀρτίως καὶ ἐκάθητο ἐπὶ τῆς πεζούλας ἔξωθεν τοῦ ναΐσκου τῆς Παναγίας περιμένων νὰ ἔλθῃ ὁ παπα - Μπεφάνης, διὰ νὰ διαβάσῃ τὸν ἐσπερινὸν — ἦτο δὲ τότε ἡ ἡμέρα τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τρίτη ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων — ἐπρότεινε γνώμην, ὅτι ἔπρεπε νὰ πάρουν λεπτόν, ἀλλὰ γερὸν σχοινί, νὰ κάμουν θηλειὰν τεχνικὰ εἰς τὴν ἄκρην καὶ νὰ τὸ ρίψουν κάτω, διὰ νὰ τραβήξουν τὰς δύο αἴγας. Ἡ θειά Ἀρετώ, ἡ Χρονιάρα, εἶπε νὰ κατεβάσουν διὰ σχοινίου μεγάλην ὑπερμεγέθη κοφίναν καὶ νὰ σείσουν τὸ σχοινίον τοιοῦτω τρόπῳ, ὥστε νὰ εἶναι ἔλπις νὰ ἔμβῃ τέλος ἡ μία γίδα πρῶτον, εἶτα ἡ ἄλλη μέσα εἰς τὴν κοφίναν, καὶ οὕτω νὰ τὰς ἀνασύρουν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην. Ἡ θειά Ἀρετώ διηγείτο ὅτι παρόμοιον τι εἶχε συμβῆ καὶ εἰς τὸν παπποῦν της πρὸ ἐξήντα χρόνων καὶ ὅτι τὸ μέσον τοῦτο ἐπέτυχε τότε.

Ὁ Κωνσταντῆς ὁ Περηφανάκιος, συνάδελφος τοῦ Στάθη, ἐξέφερε γνώμην, ὅτι ἔπρεπε νὰ πάρουν μέγα χονδρὸν ἄγκιστρον ὡσαν ἀρπάγην, νὰ τὸ δέσουν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ σχοινίου καὶ εἰς τὸ ἄγκιστρον ἐπάνω νὰ περάσουν κλαδιά καὶ χόρτα καὶ βλαστάρι καὶ διὰ τοῦ δολώματος τούτου νὰ ἐφελκύσουν τὰς δύο αἴγας, ὥστε, ἐνῶ αὐταὶ θὰ ἔμασοῦσαν τὴν ὀρεκτικὴν τρυφερὰν βοσκήν, τὸ ὄξύ ἀκονημένον ἄγκιστρον θὰ ἦτο πιθανὸν νὰ χωθῆ μέσα εἰς τὸ κατωσάγονον τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης γίδας καὶ τότε αἱματώμενας μὲν, ἀλλὰ σωσμένες θὰ τὰς ἐτραβοῦσαν ἐπάνω.

— Δὲν εἶναι προκοπή, εἶπεν ἀποφασιστικῶς ὁ Στάθης ὁ Μπόζας ἔλα νὰ μὲ καλουμάρετε κάτω, νὰ ἰδῶ τί θὰ κάμω . . .

Ἡ θειά Ἄρετώ ἤρχισε νὰ κάμνη πολλοὺς σταυρούς, ἐξιστα-
μένη διὰ τὸν τολμηρὸν λόγον τοῦ βοσκοῦ.

— Ποῦ νὰ σὲ κατεβάσουν, γιέ μ', Στάθη μ', ἔλεγε· πῶς νὰ σὲ κατεβάσουν! Ποῦ θὰ πᾶς; ποῦ θὰ πατήσης;

Ἐμπερὸν τοῦ Ἄρετῳ ἡ Παρθένος ἐτανύσθη ἀκουμβῶν εἰς τὸν τοῖχον τῆς ἐκκλησίτσας, εἰς τὸ προσήλιον, καὶ ἀφῆκε παρα-
τεταμένον θορυβῶδες χάσμημα, ἠνωμένον μετὰ στεναγμοῦ.

Ἐκείνη τὴν ὥραν ὁ Περηφανάκιος ἤρχισεν εὐγλώττως νὰ ἀπο-
τρέπη τὸν Στάθην τὸν Μπόζαν.

— Δὲ βολεῖ, νὰ σ' πῶ, Στάθ', ἀπ' λείει οὐ λόους, τάχα, νὰ ποῦμε. Γλέπ'ς κεῖ δὰ κάτ' εἶν' οἱ γίδις στριμουμένες κι οἱ δυό, τοῦ λόου σ' ποῦ θὰ πατήσης νὰ τσ' δέσης, νὰ τσ' ἀνεβάσης ἀπάν;

Τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἔφθασε καὶ ὁ παπα - Μπεφάνης μὲ τὴν λευ-
κὴν του γενειάδα, μὲ τὸ κοντὸν τρίχινον ράσον του καὶ μὲ τὸ μαῦρον
σάλι του περὶ τὸν λαιμόν. Ἔμαθε τὸ συμβάν, ἤκουσε τὸ σχέδιον
τοῦ Στάθη κι ἔσεισε τὴν κεφαλὴν.

— Ἀποκοτιά, εἶπε, ἀποκοτιά.

— Ἀποκοτιά, μαθέ, ἐπανέλαβε καὶ ἡ θειά τὸ Ἄρετώ. Συγχρόνως
δὲ κατέβη εἰς τὸν νοῦν της μία ἰδέα.

— Ἀμὴ σὰν τὸ ἀποφασίσης, γιέ μ', κάμε τὸ σταυρό σ' καὶ τάξε
τίποτε στὴν Παναγιὰ νὰ σὲ φυλάξη.

— Ἔταξα ἐγὼ μέσα μου, εἶπεν ὁ Στάθης· ἔταξα νὰ τῆς τὴν πάγω
ἀσημένα τὴν μὴν γίδα, σὰν τὴν γλιτώσω, τὴν Ψαρή. Τὴν Ψαρὴ ἄς
γλιτῶνα!

Ἐκείνη τὴν ὥραν ὁ ἱερεὺς ἔκαμε διφορούμενον νεῦμα.

— Δὲν εἶναι πρόπον, εἶπε, νὰ παρακινουῦμεν τοὺς ἄλλους νὰ τάζουν
. . . Τὸ τάξιμον εἶναι προαιρετικόν . . . «Ἔσθη πέφυκεν ἡ προαίρε-
σις», ποῦ λείει καὶ τὸ τροπάρι . . . Μὰ ἄς εἶναι . . . ἂν ἤθελε νὰ κάμη
καμιὰ λειτουργία . . .

Εἶτα ἐπανέλαβε:

— Καὶ τὸ καλύτερο ποῦ ἔχει νὰ τάξη κι αὐτὸς κι ὅλοι τους εἶναι
νὰ μὴν ἀφήνουν τὰ γίδια τους νὰ μπαίνουν μέσα εἰς τὰ ξωκλή-
σια . . . Νὰ εἶναι προσεκτικώτεροι καὶ νὰ ἔχουν περισσότερον σέ-
βας. Νὰ μὴν πατοῦν τὰ ξένα κτήματα μὲ τὰ κοπάδια τους καὶ

τρώγουν τις ἐλιές καί τὰ θηλιάσματα τῶν χριστιανῶν. Αὐτὰ πρέπει νά τάξη.

— Τάζω, εἶπεν ὁ Στάθης.

— Καλά, νά ἔχης τήν εὐχή . . . Τώρα, ἂν σέ καλουμάρουν, ἔχε θάρρος.

— Ἐὐχή σ', παπά μ'.

Ἐφαίνετο ἀποφασισμένον ὅτι ὁ Στάθης θά κατεβιβάζετο διὰ σχοινίου εἰς τὸν βράχον, διὰ νά ζητήσῃ τὰς δύο χαμένες αἶγας του. Μόνον ὁ Περηφανάκιος ἔλαβε πάλιν τὸν λόγον.

— Νά σ' ὀρίσου, ἀπ' λείει οὐ λόους, παπά μ', νά σ' πῶ, Στάθη μ', αὐτό, τί λογαῖτε, εἶναι, ἀπού ἔπε κι ἡ αἰοσύνη τ', ἀπ' λείει κι ἡ θειά τ' Ἄρετώ, μιγάλ' ἀπουκουτιά. Ἐνα πάτ' μα εἶναι κειδὰ μέσα, ἐν ἀπλόχερο χουμα κι δυὸ δαχτ'λα κουτρόνι, ποῦ θά πατήσ', πῶς θά πιάσ' τσ' γίδις νά τσ' δέσ', ἀπ' λείει οὐ λόους, νά σ' ὀρίσου, παπά μ';

— Ἐγὼ δὲν τὸν παρακινῶ νά κατέβῃ, εἶπεν ὁ ἱερεὺς . . . Εἰς πράγματα τόσον λεπτά, ὅπου ἀποβλέπουν τὴν ζωὴν καὶ τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου, κανεὶς δὲν πρέπει ν' ἀναγκάζῃ τὸν ἄλλον. Ὁ ἴδιος θά δώσῃ λόγον.

— Κι λές, παπά μ', σὰν πάθω τίποτα, θά πάω κολασμένος; ἠρώτησεν ὁ Στάθης.

— Αὐτὸ ὁ Θεὸς τὸ ξέρει, εἶπεν ὁ ἱερεὺς. Ἐσεῖς, οἱ πλιότεροι, εἴσθε ἀλιβάνιστοι. Δὲν ζυγώνετε σ' ἐκκλησία!

— Κάθε κακὸ φεύγει· ἐπιθύρῃσεν ὁ μπάρμπ' — Ἄναγνώστης ὁ Παρθένης, ὅστις εἶχε σηκωθῆ ἀπὸ τὴν πεζούλαν καὶ ἴστατο στηριζόμενος ἐπὶ τῆς βακτηρίας του ἔξω τῆς θύρας τοῦ ναύσκου.

— Κανεὶς σας δὲν ἦρθε νά ἐξομολογηθῆ αὐτὲς τὶς ἡμέρες. Ἄχ! οἱ γονεῖς σας δὲν ἦσαν τέτοιοι . . . Ἄχ! οἱ παλιοί, οἱ παλιοί!

— Οἱ παλιοί, οἱ πρωτινοί, ἦταν ἀνθρώποι, εἶπεν ἐπιβεβαιωτικῶς ἡ θειά τὸ Ἄρετώ.

— Ἐγὼ δὲν εἶμαι καὶ τόσον φευγάτος ἀπ' τὰ θεῖα, παπά, εἶπε παραπενητικῶς ὁ Στάθης.

— Ἐσὺ ἔχεις κάποια μικρὴ διαφορά . . . Μὰ ἀκόμα, ἀκόμα . . .

— Ἐχομε ταμένα μαζί μὲ τὸν Κωνσταντὴ τὸν Ἄγγουρο νά ξανακτίσουμε καὶ τὴν ἐκκλησίαι τ' Ἄι - Παντελεήμονα . . . Τὴν εἶχε ὀνειρέφει τοῦ Κωνσταντῆ ἡ γυναῖκα.

- Ἄμποτε ὁ Θεὸς νὰ σᾶς ἀξιώσῃ, εἶπεν ὁ ἱερεὺς.
- Μακάρι, ἄξιος ὁ μισθὸς σας, εἶπε καὶ ἡ θειά τὸ Ἄρετώ.

Ὁ Ἄγκούτσας δὲν ἦτο ἰδιοκτῆτης ποιμνίων, οὔτε γεωργός, οὔτε κἄν βοσκός, οὔτε οἰκίαν εἶχεν, οὔτε φαμιλιάν, τίποτε. Ἦτο πλάνης, ἄστεγος. Πότε ἐδούλευε μὲ ἡμεροκάματον σιμὰ εἰς τοὺς κολίγας, τοὺς καλλιεργητάς, πότε ἔμβαινε παραγιὸς εἰς τοὺς βοσκούς, διὰ νὰ φυλάγῃ τὰς αἴγας. Τὸν περισσότερον καιρὸν ἐγύριζεν ἀπὸ μάνδραν εἰς μάνδραν, ἀπὸ καλύβι εἰς καλύβι, ἀπὸ κατάμερον εἰς κατάμερον, χωρὶς ἐργασίαν, καὶ τοῦ ἔδιδαν οἱ ποιμένες ξινόγαλα κι ἔτρωγε.

Κάποτε τοῦ ἔλεγαν:

— Δὲν πᾶς, καημένε Ἄγκούτσα, νὰ βγάλῃς τίποτε πεταλίδες κάτω στὸ γιαλὸ ἢ τίποτε καβουράκια κάτω στὸ ρέμα μέσα;

Τοῦτὸ ἦτο ἀσφαλὲς σημεῖον ὅτι τὸν ἐδιωχναν. Ὁ Ἄγκούτσας τὸ ἐκαταλάβαινε κι ἔφευγε.

- Καλὰ πού μοῦ τὸ θύμισες, ἔλεγε.
- Κι ἦτανε μεγάλο πράγμα νὰ τὸ θυμηθῆς;
- Ὅχι, μὰ κάνει ζέστη-τόση ζέστη.

Καὶ θὰ ἦτο μόνον Μάρτιος· πλὴν ὁ Ἄγκούτσας δὲν ἤμποροῦσε νὰ ὑποφέρῃ τὴν ζέστην.

Ἐλεγεν ὅτι τοῦ κάκου, ἀδύνατον ἦτο νὰ κάμῃ τις δουλειὰ τὸ καλοκαίρι. Κι ὅλος ὁ καιρὸς, ἐκτὸς ὀλίγων ἐβδομάδων μοιρασμένων σποραδικῶς εἰς τρεῖς ἢ τέσσαρας μῆνας, ἦτον καλοκαίρι.

Ἐφευγε λοιπὸν ἀπὸ κάθε στάνην, ὀπόθεν τὸν ἔστελλαν νὰ βγάλῃ πεταλίδες. Καὶ δὲν ἐπήγαινε μὲν νὰ βγάλῃ πεταλίδες, ἀλλ' ἐπήγαινε εἰς ἄλλην στάνην, εἰς ἄλλο κατάμερον.

Τὴν ἡμέραν ἐκείνην συνέβη ὁ Ἄγκούτσας νὰ ἐνθυμηθῇ τὸν Στάθην τὸν Μπόζαν. Καὶ ἀφοῦ τὸν ἐνθυμήθη, ἦλθε νὰ τὸν ἐπισκεφθῇ. Εὔρε δὲ τὴν ομάδα τῶν ἐπτὰ ἢ ὀκτῶ ἀνθρώπων ἔξω τῆς θύρας τοῦ ναῖσκου τῆς Παναγίας, ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν ἡ θειά τὸ Ἄρετώ ηὔχετο εἰς τὸν Στάθην νὰ εἶναι ἄξιος ὁ μισθὸς του.

— Τί πρέχει: ἠρώτησεν ὁ Ἄγκούτσας.

Ὁ Περηφανάκιος, τοῦ ὁποίου ἡ γλῶσσα ἦτο καταληπτὴ εἰς τὸν Ἄγκούτσαν, τοῦ διηγῆθη ἐν ὀλίγοις τὰ πρέχοντα.

Ὁ Ἄγκούτσας μὲ τὸ ἠλιοκαὲς καὶ ρικνὸν πρόσωπον, μὲ τὰ

πυκνά ἀκτένιστα μαλλιά, ἔμεινε σύνοφρυς ἐπὶ ὀλίγα δευτερόλεπτα καὶ εἶτα εἶπε:

— Τί μ' δίνεις, Στάθη, νὰ κατιβῶ ἐγὼ νὰ το' ἀνεβάσω;

— Θὰ κατεβῶ ἐγώ, ἀπήντησεν ὁ Στάθης.

— Τοῦ λόου σ', Στάθη, ἔεις γ'ναίκα καὶ πιδιά . . . *Αφσε νὰ κατιβῶ ἐγώ, ἀπ' δὲν ἔχου σ' οὖν ἡλιο μοίρα.

Ἦ Στάθης ἐσιώπα.

— Νὰ μ' δώσης ἐμένα τὴ μιὰ γίδα, τὴν Ψαρή, κι νὰ μὲ καλουμάρετε κάτ', νὰ κατιβῶ νὰ το' ἀνεβάσου.

— Τὴν Ψαρή ἐγὼ τὴν ἔταξα στὴν Παναγία, ἀπήντησεν ὁ Στάθης.

Ἦ Ἀγκούτσας ἔδειξεν ὅτι δὲν ἐνόει.

— Τὴν ἔταξα ἀσημένια, ἀπήντησεν ὁ Στάθης. Ἦ Ψαρή ἐμένα μ' χρειάζεται.

Ἦ Ἀγκούτσας ἔμεινεν ἐπὶ ὀλίγας στιγμὰς σύννου.

— *Ἄς εἶναι, μ' δίνεις τὴ Στέρφα . . . Καλή 'να κι ἡ Στέρφα . . .

*Ἄ δὲ βρῶ νὰ τὴν πουλήσω νὰ κάμω χαρτο'λίκι, τὴν ξεφαντώνομε κανένα μεσ'μέρι μὲ τὴν παρέα ἐδῶ.

— Θὰ κατεβῶ ἐγώ, ἀπήντησεν ἰσχυρογνώμων ὁ Στάθης. Ἐλάτε, παιδιά, νὰ μὴ χασομεροῦμε.

*Ἐφεραν μακρὸν σχοινίον δέκα ὄργυιῶν. Ἐδεσαν τὴν μίαν ἄκρην εἰς μέγαν κορμὸν πελωρίου σχοίνου, θάλλοντος δίπλα εἰς τὸ παρεκκλήσιον. Ἦ Στάθης ἔλαβε τὴν ἄλλην ἄκρην, ἔκαμε θηλειὰν κι ἐδέθη μοναχὸς του ὑπὸ τὰς μασχάλας.

Τρεῖς ἄνδρες, ὁ Περηφανάκιος, ὁ ἄλλος βοσκός, ὅστις ἦτο ὁ Ντάνας, ὁ συμπέθερος τῆς θειάς Ἀρετῶς, καὶ ὁ Ἀγκούτσας, ὅστις δὲν ἐμνησικακεῖ διὰ τὴν ἀπόρριψιν τῆς προσφορᾶς του, κρατοῦντες σφιγκτὰ τὸ σχοινίον ἐκαλουμάρισαν σιγὰ σιγὰ τὸν Στάθη εἰς τὸ ἰλιγγιῶδες κενόν, εἰς τὸν τρομακτικὸν κρημνόν, εἰς τὴν αἰώραν τῆς ἀβύσσου.

Ἦ Στάθης εἶχεν ὠχριάσει κατ' ἀρχάς. Ἐκαμε τρεῖς σταυροὺς καὶ ἤλθεν εἰς τὴν ὄψιν του. Κατέβαινε κάτω ταλαντευόμενος, προσπαθῶν νὰ ψαύῃ μὲ τὰς χεῖρας καὶ μὲ τοὺς πόδας τὸν βράχον.

Μίαν φορὰν ἐκτύπησε τὸ δεξιὸν πλευρόν, ὄχι πολὺ σφοδρῶς, κατὰ τοῦ βράχου.

— Ἀγάλια ἀγάλια! μαλακά, παιδιά· ἐκέλευεν ὁ Ἀγκούτσας. Λάσκα, λάσκα, καλούμα!

— Ποῦ ἔμαθες πῶς μιλοῦν οἱ караβάδες, διαόλ' Ἀγκούτσα; εἶπεν ὁ Περηφανάκιος.

— Σιώπτα, μὴ βλαστημῆς, λάσκα, λάσκα.

Ἐὸ Στάθης κατέβαιναν εἰς τὸ κενὸν σφίγγων τοὺς ὀδόντας, ἀνοικοκλείων τὰ ὄμματα, κρατούμενος σφικτὰ ἀπὸ τὸ σχοινίον. Δὲν ἐφαίνετο νὰ ἐδειλίασε.

— Κοίταξέ τοι πῶς κατεβαίνει, εἶπεν ὁ Ντάνας, σὰ νύφη καμαρωμένη.

Τέλος, ὁ Στάθης ἐπάτησεν ἐπὶ τῆς ἐσοχῆς τοῦ βράχου.

Ἐκάθισε καλῶς, συνεμαζεύθη μὲ τὰ δύο σκέλη περιβάδην ἐπὶ τῆς Φαρῆς, ἥτις ἐβέλασεν ἅμα τὸν εἶδεν. Ἐλυσε τὴν θηλειὰν ἀπὸ τὰς μασχάλας του, ἔδεσε καλὰ τὴν Φαρὴν περὶ τὸ στέρνον καὶ ὑπὸ τοὺς προσθίους πόδας. Ἐκαμε σημεῖον, καὶ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἄνωθεν τοῦ βράχου ἤρχισαν νὰ ἀνασύρωσι σιγὰ σιγὰ τὴν Φαρὴν.

Μετὰ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας κατῆλθε πάλιν κενὸν τὸ σχοινίον.

Ἐὸ Στάθης ἔδεσε τὴν Στέρφαν καὶ οἱ τρεῖς ἄνδρες ἀνέσυραν αὐτὴν.

Ἡ Στέρφα τότε μόνον ἐδοκίμασε νὰ ἐκβάλῃ βελασμόν, ὅταν ἤρχισε νὰ ταλαντεύεται εἰς τὸ κενὸν μὲ τὸ σχοινίον.

Ἐὸ Στάθης ἔμεινε μοναχὸς του ἐπὶ δέκα λεπτὰ τῆς ὥρας, χωρὶς τὴν Φαρὴν καὶ χωρὶς τὴν Στέρφαν.

Κατὰ τὰ δέκα ταῦτα λεπτὰ ὑπέφερε φοβερῶς. Ἐὸ ἰλιγγος ἤρχισε νὰ τὸν καταλαμβάνῃ. Ἐκλείει τὰ ὄμματα, διὰ νὰ μὴ ζαλιζέται. Ἐσφιγγε τὰ δόντια. Ἐλεγε τὸ «Πάτερ ἡμῶν», τὸ «Θεοτόκε Παρθένη», καὶ δύο ἀκόμη προσευχάς, ὅσας ἤξευρε.

Ἐὸ ἄνεμος, ὁ σφοδρὸς ἄνεμος τοῦ μεγάλου κενοῦ καὶ τοῦ πελάγους, ἐφύσα μετὰ βοῆς εἰς τὰ ὠτά του. Ἀνέπνεε δυνατὰ, ἤσθμαινε, καὶ ἡ καρδία του ἔπαλλε σφοδρῶς.

Τέλος ἐφάνη τὸ σχοινίον.

Ἐὸ Στάθης τὸ ἔδραξε πεταχτὰ, ἐδέθη σπασμωδικῶς, ἐσφίχθη. Ἐξέχασε νὰ σείσῃ τὸ σχοινίον, διὰ νὰ δώσῃ σημεῖον εἰς τοὺς ἄνδρας.

Πλὴν ἐκεῖνοι ἤσθάνθησαν τὸ βᾶρος καὶ ἤρχισαν νὰ τραβοῦν.

Ἐὸ Στάθης ἀνέπεμψεν ἔνθερμον, ἐσχάτην προσευχὴν ἀγωνίας,

έκρατήθη με τρεμούσας χείρας από τὸ σχοινίον καὶ ἀφέθη εἰς τὸ κενόν.

Ἐταλαντεύετο σφοδρῶς. Ὁ ἄνεμος εἶχε δυναμώσει. Ἐκτύπησε δύο ἢ τρεῖς φορές τὴν κεφαλὴν, τοὺς ὠμούς καὶ τοὺς πόδας εἰς τὸν βράχον.

Ὅταν ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψος τοῦ βράχου, εἶχε ξεπιάσει ἤδη τὰς χείρας ἀπὸ τὸ σχοινίον. Ἦτο λιπόθυμος καὶ μόλις ἀναπνέων.

Οἱ ἄνδρες τὸν ἔλυσαν, τὸν ἐπλάγιασαν ὑπὸ τὸ σχοῖνον, τοῦ ἔδωκαν νὰ πῆ ρούμι καὶ τὸν ἔβρεξαν μὲ νερό.

Εὐτυχῶς δὲν ἐβράδυνε νὰ συνέλθῃ.

Ἡ Ψαρὴ ἦτο ἐκεῖ καὶ τὸν ἐζέσταινε μὲ τὴν πνοήν της.

Ἡ Στέρφα ἴστατο ὀλίγον παραπέρα καὶ ἐκοίταζεν ἠλιθίως.

Ἡ θεὰ Ἄρετὼ ἐθαύμαζε καὶ ἔλεγεν ἀκόμη:

— Τί ἀποκοτιά! Τί ἀποκοτιά!

Ὁ ἱερεὺς βοηθούμενος ἀπὸ τὸν μπάμπι - Ἄναγνώστη τὸν Παρθένην εἶχε ψάλει τὴν μικρὰν παράκλησιν ἐμπρὸς εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς Γλυκοφιλοῦσης.

Ὁ Περηφανάκιος ἔλεγε:

— Νὰ σᾶς ὀρίσου, βρὲ πιδιά, πουτὲ μ' δὲν εἶδρα τέτοιου πράμα. ἀπ' λείει οὐ λόους. Κακὴ δ'λειά, νὰ σᾶς πῶ, βρὲ πιδιά!

Ὁ Ἀγκούτσας ἐκοίταζε μετὰ πόθου τὴν Στέρφαν.

— Ἄξιζεν, ἄξιζεν, εἶπε μέσα του· θὰ τ'νε ξεφαντώναμε μιὰ χαρά!

Ὁ Ντάνας εἶπε:

— Κι εἶδατε πῶς κατέβαινε, σὰν καμαρωμένη νύφη. Κι τώρα ζαλίστηκε τὸ παιδί· δὲν πειράζει, περαστικὰ νὰ 'ναι.

Ὅταν συνῆλθεν ὁ Στάθης, ἔκαμε τὸν σταυρόν του, ἐστράφη πρὸς τοὺς ἄνδρας καὶ εἶπε:

— Τώρα τὴν Ψαρὴ τὴν ἔταξα ἀσημένια στὴν Παναγία· καὶ θὰ τὴν δώσω... Μὰ ὡς τόσο ἓνα κατσικάκι, ποὺ μοῦ βρίσκεται ἀκόμα ἀπ' τὰ πρῶτα γεννητούρια, ἀξίζετε, θὰ σᾶς τὸ θυσιάσω. Ἐλᾶτε, παιδιά, πᾶμε στὸ μαντρί νὰ σᾶς φιλέψω.

Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Τέλος φτάσαμε στή Σμύρνη. Κατεβήκαμε στο τελωνείο. Μπαίνομε όλοι στή γραμμή. Ένας αξιωματικός στέκεται καί μᾶς θεωρεῖ τὰ χαρτιά μας.

— Τά πιστοποιητικά σας, μᾶς λέει.

Ἐγώ ταράχτηκα. Δέν πίστευα ἀκόμα πῶς τὰ χαρτιά μου ἦταν ἐντάξει. Κοιτάζω μέ τρόπο νά τό στρίψω. Παντοῦ κάγκελα. Μπήκα στό ζυγό κι ἀπλωσα τό χέρι μέ τὰ χαρτιά μοι, βιαστικά, ἀπάνω ἀπό δυονῶν τίς πλάτες.

— Μπούγιουρουν, τοῦ λέω, καπετάνιο.

— Μέ τή σειρά σου, μοῦ λέν οἱ παραμπροστινοί, καί μέ κοίταξαν στά μάτια.

— Τήν κλάση σου, μέ ρωτᾷ ὁ αξιωματικός, σά ζύγωσα.

— Τοῦ ὀκτώ, τοῦ λέω.

Καί πέρασα.

Σά βγήκα ἔξω, τὰ φέσια μυρμηγκιά, πηγαينوέρχονταν. Οἱ καρότσες ἔστεκαν στή σειρά. Οἱ ἀμαξάδες βίτσιζαν τὰ καμουτσιόκια τους στόν ἀέρα. Πήγα σ' ἕναν.

— Εἶσαι ἔτοιμος;

— Ναί, ἔμπα μέσα, μοῦ λέει. Γιά ποῦ;

— Στό Κορδόνι τοῦ λέω, πόσα θέλεις;

— Τέσσερα μετζίτια.

— Πάρ' τα καί τράβα.

Σ' ὄλο τό δρόμο ὁ φόβος κι ἡ χαρά πάλευαν μέσα μου. Δέν κατάλαβα πότε φτάσαμε.

— Κατέβα ἤρθαμε, μοῦ λέει ὁ ἀμαξάς.

Πήρα τὰ δύο καλάθια μου καί τή μαλλίνα, δῶρο τ' ἀφεντικοῦ μου, καί τόν ρώτησα.

— Ξενοδοχεῖο μπάς καί ξέρεῖς κανένα;

— Νά, αὐτό ἐκεῖ. Καί μοῦ ἔδειξε ἕνα.

Τόν εὐχαρίστησα, πήρα τὰ πράγματά μου καί πήγα. Βρῆκα εὐκόλα θέση. Τ' ἄφησα ἐκεῖ καί βγήκα πάλι νά σεριανίσω.

Στό Κορδόνι, ἀπό τόν Κισλά καί πέρα, ἦταν ὅλα γκρεμισμένα. Μοναχά στό «Ἐρμης» εἶχαν μερικά καφενεῖα φτιαγμένα. (. . .).

Τραβῶ στοῦ μουράγιο νά βρῶ κανένα βαρκάρη, νά τόν ρωτήσω πότε ἔχει βαπόρι γιά τήν Πόλη.

Κάποιος βαρκάρης πού μέ πρόσεξε, μοῦ λέει:

— Τί γυρεύεις, παλικάρι μου;

— Τίποτα, τοῦ ἀπάντησα.

— Μήπως θέλεις νά ταξιδέψεις;

— Ναί, τοῦ λέω.

— Γιά ποῦ;

— Γιά τήν Πόλη.

— Ἐγώ, νά σέ βάλω στοῦ βαπόρι μοῦ λέει.

— Ἐμένα, φτωχό ἄνθρωπο, βρῆκες νά κοροιδέψεις; τοῦ λέγω.

— Ὅχι, σοβαρά σοῦ μιλῶ, αὔριο φεύγει. Ἄραβικό.

— Ἄν ἔχεις Θεό, πές μου τήν ἀλήθεια. Εἶμαι φτωχός ἄνθρωπος, νά μήν ξοδέψω τά λεφτά μου καί μείνω στούς δρόμους.

— Μή φοβᾶσαι, μοῦ λέει, κοίταξε μονάχα τό νούμερό μου, καί χωρίς λεφτά σέ πάω. Σέ ποιό ξενοδοχεῖο μένεις;

— Δέν πρόσεξα πῶς τό λένε, τοῦ εἶπα.

Καί τό ἔκρυφα μή δώσω μαρτυρία.

— Αὔριο, μοῦ λέει, μεσημέρι ἀποῦντο, ἔλα νά σέ πάγω νά θεωρήσεις τά χαρτιά σου.

Κι ἐγώ, πού δέν πίστευα, τόν ξαναρώτησα γιά τό πλοῖο πού θά ἔφευγε γιά τήν Πόλη.

— Βρέ ἀχμάκη, μοῦ λέει, κάθε μέρα ἔχει καράβι γιά τήν Πόλη.

— Σέ πιστεύω, τοῦ λέω, καί πῆγα σ' ἓνα μαγερειό νά φάγω.

Ἄπό τή χαρά μου δέν εἶχα ὄρεξη. Πλήρωσα καί πῆγα στοῦ ξενοδοχεῖο νά πλαγιαίσω. Ἡ νύχτα δέν ξημέρωνε. Ἄπό δῶ κι ἀπό κεῖ στριφογύριζα.

Τό πρωί μόλις εἶδα τόν ἥλιο, σηκώθηκα καί κατέβηκα στοῦ μουράγιο. Ἐκεῖ βρῆκα τό βαρκάρη καί πάλι τόν ρώτησα γιά τό καράβι πού θά ἔφευγε γιά τήν Πόλη.

— Τό βαπόρι σά στύλος σέ βλέπει, κι ἐσύ ἀκόμα δέν πιστεύεις; Κάνε γρήγορα, μοῦ λέει.

Ἄπ' τή χαρά μου τρέχω γιά τό Λιμεναρχεῖο.

— Στάσου νά πᾶμε μαζί, μοῦ φωνάζει.

— Ὅχι, μήν κάνεις κόπο, τοῦ λέω, θά πάω μοναχός μου.

Σάν ἔφτασα, ὁ κόσμος ἦταν πάλι ἀράδα. Τούς ἄφησα νά περά-

σουν κι ἐγὼ ἔβλεπα ἀπέξω τούς γραμματικούς πού γράφαν βιαστικά στά χαρτιά καί τά δίναν χέρι μέ χέρι. Πρέπει νά μπῶ στή σειρά. Ἔκλεισα τά μάτια μου καί μπήκα.

Ἦς ἐδῶ ἦρθα, εἶπα. Ἀπό δῶ ὁ Θεός βοηθός.

— Τό φύλλο σου, μοῦ εἶπε ὁ γραμματικός πού ἔστεκε στήν πόρτα.

Τοῦ τό δῶσα. Τό κοίταξε καλά καλά. Ἐγὼ ἄρχισα νά τρέμω.

— Ὁ πατέρας σου, μοῦ λέει.

— Σουλειμάν, τοῦ λέω.

— Ἡ μητέρα σου;

— Ζαχριέ.

— Τί κλάση;

— Τοῦ ὀκτώ.

— Ποῦ μένεις;

— Στά Θεῖρα.

— Καλά, ἐδῶ λέει Κοσσυφοπέδι.

— Ἀπό κεῖ εἶμαι.

— Ποῦ πᾶς τώρα;

— Στήν Πόλη. Ἦρθαν οἱ δικοί μου καί μοῦ γράψαν νά πάω νά τούς πάρω.

— Ἀπό ποῦ ἦρθαν; μέ ρώτησε.

— Ἀπό τή Σερβία.

— Στήν Πόλη τώρα ἔχει φασαρία. Δέν περιμένεις λίγο νά περάσει;

— Δέν μπορῶ, τοῦ λέω, εἶμαι φτωχός ἄνθρωπος. Δυό μέρες νά μείνω, ἔφαγα τά λεφτά μου.

— Καλά, μοῦ λέει. Ἄμα πᾶς στήν Πόλη, πέρασε ἀπ' τό Μπιρλάρ σοκάκι. Εἶναι ὁ τάδες, πού τοῦ ἔχω παραγγεῖλει μπότες. Πᾶνε δυό μῆνες κι ἀκόμα δέ μοῦ τίς ἔστειλε. Δῶσ' του αὐτή τήν κάρτα καί πές του νά μοῦ τίς στείλει γρήγορα.

— Μάλιστα, τοῦ λέω, τό δίχως ἄλλο.

Καί πῆγα νά θεωρήσω τό φύλλο μου στόν ταγματάρχη.

Ἀπό κεῖ ἔφυγα τρεχάτος. Παίρνω τά πράγματά μου ἀπ' τό ξενοδοχεῖο καί πάω ὀλοῖσα στή βάρκα. Ἐκεῖ πάλι ἄλλος κοίταξε τά χαρτιά μου.

— Ἐντάξει, μεῦ λέει, ἐλεύθερα.

Τότε μέ πήρε ὁ βαρκάρης. Σά φτάσαμε στό καράβι, ἐκεῖ ξανά ἄλλος τά κοίταξε.

— 'Ελεύθερα, μοῦ εἶπε κι αὐτός.

'Ανέβηκα στό βαπόρι καί γύρισα τήν πλάτη, νά μή βλέπω πίσω μου. Ρώτησα ἕνα παιδί πότε φεύγει.

— Σέ πέντε λεφτά, μοῦ λέει.

Σέ λίγο ξεκίνησε.

Μέσα ἦταν καί πολίτες Τουῦρκοι πού ταξίδευαν στήν Πόλη. Δίπλα μου, μιά παρέα ἔτρωγε καί τραγουδοῦσε μέ κέφι. "Ἐπιανε πιά νά σκοτεινιάζει. Στό βάθος, μακριά, φαινόταν σάν καντηλᾶκια τά φῶτα τῆς Μυτιλήνης. (. . .).

"Ενας γέρος στεκόταν ὄρθιος, παραπέρα, καί τούς ἄκουγε κατσοφιασμένος. 'Ερχόταν ἀπ' τήν 'Αλεξάνδρεια. "Ἐκανα νά τόν ζυγώσω καί νά τοῦ πιάσω κουβέντα. Δέ μοῦ ἔμοιαζε γιά Τουῦρκος.

Αὐτός μ' ἀγριοκοίταξε· τραβήχτηκα.

Σέ λίγο πῆγα πάλι κοντά του.

— Γιατί δέ μοῦ μιᾶς; τοῦ λέω τούρκικα.

— Τί θέλεις ἀπό μένα; μοῦ λέει.

— Νά σέ ρωτήσω θέλω. Τό βαπόρι θά πιάσει σκάλα στή Μυτιλήνη;

— Καί ποῦ ξέρω ἐγώ, μοῦ ἀπαντᾷ.

— Καλά ἐσύ ποῦ πᾶς;

— Γιατί μέ ρωτᾶς; μοῦ λέει.

— Μοῦ φαίνεσαι σάν "Ελληνας. Εἶμαι κι ἐγώ "Ελληνας. "Ενας χρόνος πάει πού 'μενα μέσα στήν Τουρκιά, κάνοντας τόν Τουῦρκο, γιά νά γλιτώσω.

— Μωρέ τί λές; μοῦ λέει ἑλληνικά.

— Μά τό Σταυρό, κι ἔκανα κρυφά τό σταυρό μου, μή μέ δοῦν.

— Νά μέ συμπαθᾶς, μοῦ λέει. Κάτσε ἐδῶ, νά πάω νά τό πῶ στόν καμαρότο. (. . .). Εἶναι κι αὐτός "Ελληνας. Νά ἰδοῦμε τί θά γίνει.

Πῆγε καί τοῦ λέει:

— "Ενας χριστιανός, ντυμένος τούρκικα, ἔρχεται ἀπ' τή Σμύρνη. Κοίταξε νά τόν σώσουμε.

— Ποιός εἶναι;

'Ο γέρος τόν ἔφερε κοντά μου καί μ' ἔδειξε.

— Νά αὐτός.

‘Ο καμαρότος μου λέει σιγά «ἀκολούθα με»: καί μέ πῆγε στήν
καμπίνα του.

– Κι ἐγώ Ἀνατολίτης εἶμαι, μου λέει.

– Σάν εἶσαι Ἀνατολίτης, σῶσε με.

– Χριστιανός μωρέ εἶσαι; Πῶς τά κατάφερες καί γλίτωσες;

– Τό ’θελε ὁ Θεός. Καί μέ λίγα λόγια τοῦ ’πα τήν ἱστορία μου
κι ἔτρεμα.

– Μή φοβᾶσαι πιά, μου λέει.

Καί πῆγε στόν Ἐγγλέζο πλοίαρχο καί τό ’πε.

Σάν ἦρθε αὐτός, μέ ρώτησε μισοελληνικά:

– Ἕλληνας;

– Ναί, Ἕλληνας.

– Καί οἱ Τουῦρκοι πῶς δέ σοῦ κόψαν τό κεφάλι;

– Ὁ Θεός τό ’θελ., τοῦ ἀπάντησα.

– Μπόνο, μπόνο, ἔκανε καί μου ἔδωσε τσιγάρο.

– Τώρα, τοῦ λέω, ἐσύ μέ περιλαβαίνεις. Ὁ Θεός μέ παραδίνει
στά χέρια σου. Πολλά ὑπόφερα καί νά μήν κατεβῶ στήν Πόλη.
Καλύτερα νά πεθάνω ἐδῶ.

Τό καράβι ἄρχισε νά σφυράει καί σιγά σιγά σταμάτησε μέσ
στό λ.μάνι τῆς Μυτιλήνης.

«... ἄντι ενός αἰχμαλώτου»

Στρατής Δούκας

3. ΝΑΥΑΓΙΑ

Μόλις άράξαμε στη Στένη, ό καπετάν Ξυρίχης πήρε τή βάρκα κι έτρεξε στό τηλεγραφείο. Δυό ημέρες τώρα δέν ήβρεσκε ήσυχία. Τριάντα μίλια έξω από τό Μπουγάζι άντάμωσε τόν «'Αρχάγγελο», τό μπάρκο του, πού ήταν μέσα κυβερνήτης καί γραμματικός τά δυό του άδέρφια. Δέν πρόφτασαν νά καλοχαιρετηθοῦν, νά ειποῦν γιά τό φορτίο καί τό ναῦλο τους καί τούς χώρισε ό χιονιάς. Κατόρθωσε τέλος νά όρθοπλωρίσει τό δικό μας καί όλάκερο ήμερονύχτι θαλασσοδαρθήκαμε στ' άνοιχτά. Μά όταν μπήκε στό Βόσπορο, ρώτησε όλους τούς βαρκάρηδες, τούς πιλότους, άκόμη τούς κουμπάρους καί τίς κουμπάρες· άλλά τίποτε δέν έμαθε γιά τόν «'Αρχάγγελο». Τί νά έγινε; Φυλάχτηκε πουθενά; Πρόφτασε νά όρθοπλωρίσει κι εκείνος ή έπεσε άπάνω στους βράχους; Κι άν τσακίστηκε τό μπάρκο, σώθηκαν τουλάχιστον τ' άδέρφια του; Όλο τέτοια συλλογίζεται κι έχει συγνεφωμένο τό μέτωπο, τρέμουλο έχει στην καρδιά.

Όταν έφτασε στό τηλεγραφείο, ξεχασε μιá στιγμή τόν πόνο του έμπρός στον πόνο των άλλωνών. Κάτω στην αύλή, άπάνω στις σαρακωμένες σκάλες καί παραπάνω στ' άσάρωτα πατώματα κόσμος σαν αυτόν άνήσυχος: γυναίκες, άντρες, παιδιά πρόσμεναν νά μάθουν από τό σύρμα την τύχη των δικών τους. Κι εκείνο σώριαζε μέ την ταρναριστή φωνή του άκατάπαστα θλίψη. Όνόμαζε πνιγμούς, μετροῦσε θανάτους, έλεγε ναυάγια, περιουσίας χαμούς, συνέπαιρνε χαρές κι έλπίδες σαν δρόλαπας. Καί κάθε λίγο άπάνω στα πατώματα, στις σκάλες κάτω καί παρακάτω στην αύλή θρήνοι άκούονταν, κορμιά έπεφταν λιπόθυμα, φωτιά κυλοῦσε τό δάκρυ.

Ό καπετάν Ξυρίχης δέ μπορούσε νά ύποφέρει περισσότερο τό βάσανο. Βιαζότανε νά μάθει καί τή δική του μοίρα. Έσπρωξε τόν κόσμο ζερβόδεξα, άνέβηκε δυό δυό τά σκαλιά, έφτασε μέ κόπο στη θυρίδα καί ρώτησε μέ όλότρεμη φωνή:

- Γιά τόν «'Αρχάγγελο»... τό μπάρκο... μήν άκούσατε τίποτα;
- Τίποτα· του άπαντα ξερά ό τηλεγραφητής.
- Τίποτα! πώς είναι δυνατό; Ξαναρωτάει. «'Αρχάγγελο» τό λέν· έχει φιγούρα δέλφινά... έχει στό μεσανό κατάρτι κόφα. Σπετσιώτικο χτίσιμο.

Καί κολλάει περίεργα τά μάτια στοῦ ύπαλλήλου τό πρόσωπο,

αυτιάζεται τούς κρότους πού βγάζει ξερούς, συγκρατητούς, σάν δοντοχτύπημα κρυωμένου, ή μηχανή. Τά σωθικά του λαχταροῦν, φεύγουν τά σανίδια ἀπό τά πόδια του· ἔτοιμος νά λιποθυμήσει. Μά δέν τήν παραιτᾷ τή θέση του. Τέλος σηκώνει ἐκείνος τά μάτια, τόν καλοκοιτάζει μιά στιγμή καί λέει μέ φωνή ἀδιάφορη:

— Ναί . . . «Ἄρχάγγελος». Χάθηκε στό τάδε μέρος τῆς Ρούμελης. κόπηκε στά δυό· ἡ πρύμνη του ρίχτηκε στους βράχους μέ δυό παιδιά μέσα . . . Τά παιδιά εἶναι ζωντανά.

Ζωντανά! Ἄναστυλώνεται ὁ καπετάνιος στά πόδια του.

— Τά ὀνόματα; λέει μέ φωνή σάν χόδι· δέ μπορούμε τάχα νά μάθουμε τά ὀνόματα;

— Πέτρος καί Γιάννης.

Δόξα σοι ὁ Θεός! Πέτρος καί Γιάννης εἶναι τ' ἀδέρφια του. Ζωντανά λοιπόν καί τά δυό. Ζωντανά ἐκεῖνα, θρύμματα τό ὀλοκαίνουργο σκαφίδι! Πάλι δόξα σοι ὁ Θεός! Φτιάνουν ἄλλο μεγαλύτερο καί ὁμορφότερο. Φιλεῦει ἀνοιχτόκαρδος πέντε ποῦρα τόν ὑπάλληλο· δίνει ἕνα μετζίκι κέρασμα στον ὑπηρέτη· παρηγορεῖ γλυκομίλητος τά θλιμμένα πρόσωπα: — Δέν εἶναι τίποτα· ὅλοι καλά εἶναι· ὅλα καλά!

— Ποιᾶς ἡλικίας τάχα νά εἶναι τά παιδιά; ρωτᾷε πάλι.

Ἐὸ ὑπάλληλος σκουντουφλιάζει· μά τόν παρασκότισε! Γύρω ἀκούονται φωνές ἀνυπόμονες· σπρώχνει ὁ ἕνας τόν ἄλλον· θέλουν νά τόν βγάλουν ἀπό τή θυρίδα. Ἔμαθε πῶς ζοῦν τ' ἀδέρφια του· δέν τοῦ φτάνει; Εἶναι κι ἄλλοι πού λαχταροῦν γιά τούς δικούς τους. Ἄς μάθουν κι ἐκεῖνοι κατιτί! Μά ἐκεῖνος δέν ἀφήνει τή θέση του.

— Ποιᾶς ἡλικίας τάχα; ξαναρωτᾷ.

— Δέκα δώδεκα χρονῶν.

Πάλι ἀπελπισία. Τ' ἀδέρφια του δέν εἶναι τόσο μικρά. Εἶναι ἀπό εἴκοσι πέντε κι ἀπάνω. Σκουντούφλης κατεβαίνει τίς σκάλες, βγαίνει ἀπό τήν αὐλή, παίρνει τό βαποράκι καί φτάνει στά Θεραπειά. Ἄπό κεῖ μ' ἔν' ἄλογο φτάνει στόν Ἄι-Γιώργη, παίρνει τήν ἀκρογιαλιά. Τά μάτια του ὀμπρίζουν. Ὁ ἥλιος παιγνιδίζει ἀκόμη σέ ζαφειρένιο οὐρανό. Ἡ θάλασσα λίμνη ἀπλώνεται ὡς τά οὐρανοθέμελα. Ἡ γῆ ἀνθοσπαρμένη μσοχοβολᾷ. Μά ἡ ἀκρογιαλιά μοιάζει μέ νεκροταφεῖο. Κάθε βράχος καί νεκροκρέβατο. Καράβια κομματιασμένα, βαρκοῦλες μισοσπασμένες, σχοινιά, κατάρτια, φιγοῦρες, πα-

νά, εικονίσματα, παδέλες, πιάτα, λιβανιστήρια, πυξίδες, χρυσόξυλα. Καί μαζί χέρια, πόδια, κορμιά δίχως κεφάλια, κεφάλια δίχως κορμιά, ἄδεια καύκαλα, τρίχες χωμένες στίς σκισμάδες, μυαλά στυπιασμένα στήν πέτρα. Ἐνα τρεχαντηράκι ὁμορφοφτιασμένο, ἄγγελος, πρόβαινε μέ πανιά καί ξάρτια, λές κι ἄρμένιζε ἀνάερα. Καί ὅμως ἦταν καρφωμένο στό βράχο, σφιλισμένο τόσο καλά στήν πέτρα, πού οὔδέ νερό οὔδ' ἄνεμος μποροῦσε νά περάσει. Κι ἕνα σκυλί στήν πρύμνη δεμένο γύριζε μάτια φωτιές, δάγκωνε τήν ἀλυσίδα του καί τό νερό κοιτάζοντας ἀλίχταγε κι ἀλίχταγε, σάν νά τό ἔβριζε, πού χάλασε τ' ὁμορφοκάραβο.

Ἐκαμε ἀκόμη μερικά βήματα ὁ καπετάν Ξυρίχης καί ἄξαφνα βρέθηκε μπρός στό μπάρκο του. Ἐπρεπε νά εἶναι δικό του ξύλο, γιά νά τό γνωρίσει. Οὔτε κατάρτια οὔτε πανιά οὔτε σκαφίδι ἀπόμεινε πλιά. Μονάχα ἡ πρύμνη του, κι ἐκείνη ξεσκλισμένη, κρατιότανε σέ δυό χάλαρα. Καί γύρωθῆ της πικρή νεκροπομπή, ἄλλα ξύλα σκορπισμένα, κουπιά καί ἄρμενα· ἄλλες καρίνες φαγωμένες· ἄλλα ποδόσταμα καί σωτρόπια καί σταύρωσες. Κι ἀκόμη γύρωθῆ της ἄλλη πικρότερη συνοδεία! Βλέπει τό ναύκληρο νεκρό στό πλάγι· βλέπει τούς ναῦτες πέρα δῶθε σκορπισμένους, ἄλλους κολλιτσιίδα ἀπάνω στά κοτρόνια, ἄλλους μισοσκεπασμένους μέ τόν ἄμμο, ἄλλους παιχνιδι τοῦ νεροῦ, δαρμός καί φτύμα του. Κι ἀπάνω στά τουμπανιασμένα κουφάρια, στά πρόσωπα τά χασκογέλαστα τά ὄρνια καλοκαθισμένα βύθιζαν τό ράμφος στή νεκρή σάρκα καί στόν κρότο του πέταξαν κρίζοντας, σάν νά διαμαρτύρονταν πού τά ἐνοχλοῦσε στό πλούσιο φαγοπότι.

Ἀρχίζει τώρα φριχτότερο τοῦ καπετάνιου τό βάσανο. Ἐκεῖνα τά κουφάρια δείχνουν πώς κοντά βρίσκονται καί τά δικά του. Θέλει νά δράμει, νά ψάξει ὄλοῦθε, μά δέν τολμᾷ. Κάτι μέσα του τόν κρατεῖ, τά πόδια του καρφώνει στ' ἀχνάρια τους. Τέλος πάει καί ψαχουλεύει. Βρίσκει ἀσοῦσουμα καί τ' ἀδέρφια του. Τό ἕνα κείται μέ τό κεφάλι συψαλισμένο, τό ἄλλο ἔχει καί τά δύο πόδια κομμένα στά γόνατα. Ἄν δέν τοῦ τό ἔλεγε ἡ ψυχή, βέβαια δέ θά τά γνωρίζαν τά μάτια του, ὅπως καί τό μπάρκο. Ἀλλά τοῦ τό εἶπε καί τά καλογνώρισε. Καί τότε τά μάτια του στέρεψαν· οὔτε δάκρυα βγάζουν οὔτε σπαρταροῦν. Τή θάλασσα μόνον κοιτάζουν

πειστωμένα. Ἄξαφνα ὁ γρόθος σηκώνεται καί πέφτει μέ ὀρμή, πού λές τρώαξε καί πισωπάτησε ἐκείνη φοβισμένη.

Ἐπειτα σκύφτει καί γλυκοφιλεῖ τ' ἀδέρφια του. Χαϊδεύει τους τά χτυπημένα κορμιά ἀνάλαφρα, σάν νά φοβᾶται μήν τά ξυπνήσει κάτι τούς ψιθυρίζει μυστικά στ' αὐτί, θές παρηγοριά, θές μακρινήν ὑπόσχεση. Ἐπειτα μέ τό λάζο ἀρχίζει καί σκάφτει τόν τάφο τους. Παιδεύτηκε κάπου μιά ὥρα στόν ἄμμο. Τόν ἄνοιξε καλά· ἀπῆλθε πρῶτα τ' ἀδέρφια, ἔπειτα τό ναύκληρο, κατόπιν τούς ναῦτες, κύλησε ἐπάνω πέτρες καί χάλαρα. Ἐπειτα ἔπιασε πάλι τή στράτα του κι ἔφτασε στά Θεραπειά. Βρίσκει τό βαπόρι, ἔφτασε πάλι στό μπάρκο του.

— Ἔτοιμα; ρωτᾷ τό γραμματικό.

— Ἔτοιμα.

— Βίρα ἄγκουρα!

Ἐ καπετάν Ξυρίχης, ἀμίλητος, ἔπιασε τή θέση του στό κάσαρο κι ἐξακολούθησαμε τό ταξίδι.

«Λόγια τῆς πλώρης»

Ἄνδρέας Καρκαβίτσας

4. ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ

α) Τό ἄγαλμα (Ἐλευσίνα)

Ἀναφέρεται σέ κολοσσαῖο ἄγαλμα ἀπό τά Προπύλαια τῆς Ἐλευσίνας. Ἡ συνηθισμένη ὀνομασία του εἶναι ἄγαλμα τῆς Δήμητρας, στήν πραγματικότητα ὅμως πρόκειται γιά «ιστοφόρο». Τό ἄγαλμα αὐτό βρισκόταν σ' ἓνα ἀλώνι κοντά στό Τελεστήριο καί μεταφέρθηκε στά 1801 στήν Ἀγγλία, ὅπου τοποθετήθηκε στόν πρόδρομο τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Καϊμπριτζ.

Σ' ἓνα ἀλώνι στή Λεψίνα, ἦταν ἓνα μαρμαρένιο ἄγαλμα, πού προστάτευε τό χωριό καί μέ τή βοήθεια του πήγαιναν πάντα καλά τά γεννήματα. Κανείς δέν μποροῦσε νά τό πάρει· ὅποιος δοκίμαζε νά τό κουνήσει ἀπό κει πού ἦταν στημένο, τοῦ κοβότανε τό χέρι. Μιά φορά τό πήραν Φράγκοι καί τό τράβηξαν ὡς τό γιαλό καί ἤθελαν νά τό φορτώσουν, ἀλλά τή νύχτα γύρισε μοναχό του στή θέση του.

Ἦξεραν ὅλοι πῶς, ἄν τό ἔβαναν σέ καράβι νά τό πᾶν ἀλλοῦ,

τό καράβι θά βούλιαζε. "Όμως κατόρθωσαν νά τό πάρουν οί Έγγλέζοι στά 1801, ἀφοῦ ἔδωκαν πολλά χρήματα στους Τούρκους. Τήν παραμονή τῆς ἡμέρας πού ἤθελε νά τό πάρουν, ἕνα βόιδι ἔκοψε τό ζυγό, ἐχούμησε καταπάνω στό μάρμαρο καί τό χτύπησε μέ τά κέρατά του κι ἀπό κει ἀπολύθη μουγκρίζοντας στόν κάμφο. Οί χωριανοί κατάλαβαν πώς θά τοῦς ἔβρει μεγάλο κακό, ἄν τό ἀφήσουν, καί δέν ἤθελαν κι ἔλεγαν πώς θά καταστραφουν τά γεννημάτα τους. Ἀλλά οί Έγγλέζοι τοῦς ἔπεισαν πώς δέ θά πάθουν τίποτα καί τήν ἄλλη μέρα τό πρῶι ἔβαλαν τόν παπά μέ τό πετραχήλι καί πρῶτος μέ τήν ἀξίνα ἔσκαψε τό χῶμα πού ἦταν γύρω στό μάρμαρο. Τό σήκωσαν λοιπόν, τό φόρτωσαν στό καράβι τους καί τό πῆγαν στήν Ἀγγλία κι ἐκεῖ τό ἔβαλαν σ' ἕνα μουσεῖο. Τό καράβι ὅμως πού τό φόρτωσαν πραγματικῶς ἔπεσε ὄξω καί χάθηκε.

Τόν ἄλλο χρόνο ἦταν καλή σοδειά καί οί χωριάτες πίστεψαν πώς τό ἄγαλμα θά γυρίσει πάλι. Ὑστερα ἦρθαν δύστυχοι χρόνοι καί εἶδαν πώς αὐτό ἦταν, γιατί ἄφησαν νά τοῦς πάρουν τό ἄγαλμα.

β) Τό Πετροκάραβο (Πόρος)

Παραδόσεις γιά «μαρμαρώματα» ὑπάρχουν πολλές. Δημοτικά τραγούδια περιγράφουν ἀγῶνα δρόμου τοῦ Ἥλιου καί τοῦ ἥρωα Γιάννη, ὅπου ὁ θνητός νικεῖται. Συγγενής φαίνεται καί ὁ ἀρχαῖος μῦθος γιά τήν κυνηγό Ἀργη, ἡ ὁποία κυνηγώντας ἕνα ἐλάφι εἶπε ὅτι ὅα τό φτάσει, ἀκόμα κι ἄν αὐτό τρέξει τόσο γρήγορα ὅσο ὁ Ἥλιος. Ὁ Ἥλιος θύμωσε γι' αὐτό καί τήν μεταμόρφωσε σέ ἐλάφι.

Ἀντίκρου στόν κάβο Μπίστη τοῦ Πόρου καί στόν Καβαλάρη τῶν Μεθάνων εἶν' ἕνα ξερονήσι μοναχικό καί ἔρημο, τό Πετροκάραβο. Αὐτό ἕναν καιρό ἦταν μία ἀπό τίς μεγαλύτερες μπρατσέρες τοῦ κόσμου.

Ἦταν ὀγλήγορη καί πέρναγε ὅλα τ' ἄλλα καράβια. Καπετάνιο εἶχε μιά Νεράιδα, πού τήν ἔχασε ἡ μεγάλη της περηφάνια. Γιατί δέν τήν ἔσωνε πού ἦταν ἡ πρώτη στή θάλασσα, μόν' ἠθέλησε νά γίνει καί ἡ πρώτη τοῦ οὐρανοῦ. Καί γι' αὐτό βάλθηκε νά περάσει καί τό φεγγάρι κι ὀρκίστηκε «ἢ τό φεγγάρι θά περάσω ἢ θά χαθῶ».

Καί μιά βραδιά ή Νεράιδα, ἀφοῦ ετοίμασε τό καράβι της, λέει στό φεγγάρι: «Ἔλα νά ἰδοῦμε σήμερα ποιός θά γίνει ὁ ἀφέντης τῆς θάλασσας». Τό φεγγάρι τραβοῦσε ἡσυχά τό δρόμο του, καί ή Νεράιδα ἐπάσχιζε νά τό φτάσει. Τρεῖς μέρες καί τρεῖς νύχτες πάλευε, ὅσο πού εἶδε τ' ἄσπρα της πανιά νά γίνουιν κουρέλια. Ἀπό τό θυμό καί τή ντροπή της ἄρχισε νά βρίζει καί νά καταριέται τή μάνα της. Τότε σηκώνεται μεγάλη θαλασσοταραχή κι ἔνα ἀστροπελέκι πέτρωσε τό καράβι.

Ἄν τύχει καί ζυγώσει κανεῖς ἐκεῖ καί βάλει τ' αὐτί του σέ μιά τρύπα, πού εἶναι στή μέση στό Πετροκάραβο, ἀκούει κάτι σάν φωνές, σάν μοιρολόγια· ἐκεῖ λέν πώς ἦταν ή κάμερα τῆς Νεράιδας. Καί πολλά καράβια, ὅταν περάσουν ἀπό κεί νύχτα καί κάνει μεγάλη φουρτούνα, βλέπουιν μπροστά στήν πλώρη ἔνα μεγάλο κόκκινο φῶς τρεμουλιαστό· μερικοί μάλιστα ἀλαφροῖσκιωτοι βλέπουιν καί μιά γυναίκα μέ κάτασπρα ντυμένη νά κρατεῖ αὐτό τό φῶς στό δεξί της χέρι.

γ) Ὁ δράκοντας τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου (Καλάβρυτα)

Προτοῦ νά γίνει τό μοναστήρι τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ἦταν ὁ τόπος ἄγριος κι ἔβοσκε ἐκεῖ τά γίδια του ἔνα κορίτσι ἀπό ἕνα χωριό ἐκεῖ κοντά. Τό κορίτσι αὐτό ἦταν πολύ καλό καί θεοφοβούμενο καί μέ τή χάρη τῆς Παναγίας ἄγιασε καί τό λέν ἁγία Κόρη. Ἐνα μεσημέρι πού καθότανε ἐκεῖ πού εἶναι ή ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Πάντων, βλέπει ἔνα ἀπό τά τραγιά της, καί ξεκόπη ἀπό τ' ἄλλα καί προχώρησε στό γκρεμό, κεί πού φαινότανε ή τρούπα μιᾶς σπηλιάς, μπῆκε μέσα, ὕστερα βγήκε μέ τό γέινι του βρεμένο καί ἦρθε καί στάθηκε μπροστά της. Δέν ἔδωσε καμιά προσοχή, ἀλλά καί πάλι τό ἄλλο μεσημέρι τό τραγί ἔκαμε τό ἴδιο, καί τρίτη φορά καί πάλι τό ἴδιο.

Ἐγινε τότε περίεργη καί τό ἀκολούθησε. Καί μπῆκε μέσα στή σπηλιά, πού ἦταν ὄλη κρυμμένη ἀπό τά βάτα καί τοὺς κισσοὺς καί τ' ἄλλα φυτά, κι ἐκεῖ βλέπει μιά βρύση νά βγαίνει ἀπό τό βράχο καί ψηλά τήν εἰκόνα τῆς Παναγίας, πού τήν ἔχει ἱστορισμένη μέ μαστίχα ὁ εὐαγγελιστής Λουκάς. Καί ἄκουσε νά τῆς φωνάζει ή χάρη

Της καί νά τῆς λείι πῶς θά ᾿ρθοῦν δυό καλογέροι (καί εἶπε τά ὀνόματά τους) καί νά τοὺς δείξει σ' αὐτοὺς τήν εἰκόνα, νά χτίσουν μοναστήρι.

Βγῆκε ἡ ἁγία Κόρη καί πραγματικῶς σέ λίγο εἶδε τοὺς δυό καλογέρους, κι ἦσαν οἱ ἅγιοι, πόχτισαν τό μοναστήρι, τοὺς εἶπε τί εἶδε καί τοὺς ὀδήγησε καί πῆγαν καί πῆραν τήν εἰκόνα. Καί σκέφτηκαν νά βάλουν φωτιά νά κάψουν αὐτόν τό λόγγο καί νά καθαρίσουν τό σπήλαιο. Ἀλλά μέσα βαθιά στό σπήλαιο, ἐκεῖ πού εἶναι τώρα τό μεγάλο βαγένι τοῦ μοναστηριοῦ, ἦταν ἕνας φοβερός δράκεντας. Αὐτός, ὅταν ἀναψε ἡ φωτιά, πῆγε νά βγεῖ, μόν' ἀπό τήν εἰκόνα, πού τήν κρατοῦσαν οἱ ἅγιοι, βγῆκε μιά ἀστραπή καί τόν ἔκαψε καί τόν ἔκαμε στάχτη. Καί μόνο λίγα κόκαλά του ἔμειναν καί τά εἶχαν στό μοναστήρι, ὅσο πού ἔγινε ἡ μεγάλη φωτιά, πού ἔκαψε τό μοναστήρι, πᾶνε πολλά χρόνια τώρα, καί τά ᾿καψε κι αὐτά.

δ) Διονύσιος (Κόκκινον τοῦ δήμου Ἀκραφινίου τῶν Θηβῶν)

Ἡ χαριτωμένη αὐτή παράδοση εἶναι γνήσια ἑλληνική, ἂν καί ἀνάλογες ὑπάρχουν καί σέ ἄλλους λαούς· θά ἔχουν ὡς κοινή πηγή κάποιο ἀρχαῖο ἑλληνικό μῦθο. Ὁ Διονύσιος τῆς παραδόσεως εἶναι ὁ θεός τῆς ἀμπέλου καί τοῦ κρασιοῦ Διόνυσος καί ἡ Ἄξιá, δηλαδή ἡ Νάξος, ἦταν ἕνα ἀπό τά πιό σημαντικά κέντρα τῆς λατρείας του. Τήν ἠθική διδασκαλία γιά τ' ἀποτελέσματα τοῦ κρασιοῦ ἐπαναλαμβάνουν πολλοί ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Ὅταν ὁ Διονύσιος ἦταν ἀκόμη μικρός, ταξίδευε, γιά νά πάει στήν Ἄξιá. Ἐπειδή ἦταν πολὺς ὁ δρόμος, ἀπόστασε καί κάθισε σ' ἕνα κοτρόνι, γιά νά ξεκουραστεῖ. Ἐκεῖ πού κοίταζε πέρα δῶθε, βλέπει μπρός στά πόδια του νά φυτρῶνει ἕνα βοτάνι, πού τοῦ φάνηκε τόσο πολὺ ὁμορφο, ὥστε ἀποφάσισε νά τό πάρει μαζί του καί νά τό μεταφυτέψει. Τό ξερίζωσε τό λοιπόν καί τό κουβαλοῦσε μαζί του. Ἀλλά ὁ ἥλιος ἔκαιγε πολὺ καί φοβήθηκε μήν ξεραθεῖ, προτοῦ νά φτάσει στήν Ἄξιá. Ἐκεῖ βρῆκε ἕνα κόκαλο πουλιοῦ, τό ᾿βαλε τό βοτάνι μέσα καί τράβηξε τό δρόμο του. Ἀλλά στά εὐλογημένα χέρια του τό βοτάνι τόσο γρήγορα μεγάλωσε, πού ἔβγαινε κι ἀποπάνω κι ἀποκάτω ἀπό τό κόκαλο. Φοβήθηκε πάλι μήν ξεραθεῖ καί

συλλογιζότανε τί νά κάμει. Τότε βρήκε ένα κόκαλο λιονταριού, πού ήταν χονδρότερο από του πουλιού τό κόκαλο, και σ' αυτό έχωσε τό κόκαλο του πουλιού μέ τό βοτάνι. Σέ λίγο μεγάλωσε και έβγαине ὄξω και από του λιονταριού τό κόκαλο. Βρήκε μιά γαιδουροκοκάλα πού ήταν μεγαλύτερη από αυτό, κι έχωσε μέσα του πουλιού και του λιονταριού τό κόκαλο κι έτσι έφτασε στην 'Αξιά.

Όταν θέλησε νά φυτέψει τό βοτάνι, παρατήρησε πώς οί ρίζες του ήταν κολλημένες στά κόκαλα, και δέν μπορούσε νά τό βγάλει, χωρίς νά χαλάσει τίς ρίζες· τό έφύτεψε λοιπόν ὅπως ήταν. Σέ λίγο φύτρωσε τό βοτάνι και πρόκοψε κι έγινε άμπέλι κι έβγαλε σταφύλια. 'Απ' αυτά έφτιασε τό πρώτο κρασί και έδωκε στους ανθρώπους νά πιούν. Και ὦ του θαύματος! Όταν οί άνθρωποι έπιναν, στην άρχή κελαηδοῦσαν σάν τά πουλιά· όταν έπιναν περισσότερο, γινόνταν δυνατοί σάν λιοντάρια, κι όταν ακόμη περισσότερο έπιναν, γινόνταν σάν τά γαϊδούρια.

Ν. Γ. Πολίτου, «Μελέται περί του βίου και της γλώσσης
του ελληνικού λαού, Παραδόσεις», τόμ. Α'

III. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ – ΒΙΟΓΡΑΦΙΑΙ – ΧΡΟΝΙΚΑ

I. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

Κήρυξη τῆς ἐπανάστασης στήν Ἄρτα

Τελειώνοντας ὁ πόλεμος, συνάχτηκαν καί οἱ πρόκριτοι τῶν χωριῶν τῆς Ἄρτας καί οἱ νοικοκυραῖγοι καί μιλήσανε πῶς θά βαστάξουν αὐτόν τόν μέγαλον ὄχτρο, ὅπου ἔταν πιμμένος ὅλος αὐτός ὁ τόπος ἀπό τά Γιάννινα, Ἄρτα, Πρέβεζα, Σούλι, ὅλο αὐτό τό καυκί πλήθος Τουρκιά καί πασάδες καί ὅλο νέοι κουβαλιόνταν ἀπ' οὔλα τά μέρη τῆς Τουρκιάς καί Ἀρβανιτιάς ἐξαιτίας τοῦ Ἀλήπασα τήν πολιορκία. Καί ὕστερα γεννήθη καί τό δικό μας τό ἑλληνικόν κι ἐμεῖς τό πηγαίναμε σκεπασμένο, ὅτι δουλεύομε διά τόν Ἀλήπασα, τόν ἀφέντη μας, νά τόν σώσομε, ὅτι ἀδίκως τόν κατατρέχει ὁ σουλτάνος. Αὐτά βγαίναμε νά ἐλκύζομε τούς Τούρκους Ἀρβανίτες, τό κόμμα τοῦ Ἀλήπασα, νά τούς ἔχομε φίλους αὐτούς, νά μᾶς βοηθήσουνε κι αὐτοῖνοι, ὅτι ἤμαστε ὀλίγοι καί οἱ Τοῦρκοι πλήθος.

Ἄφοῦ συνάχτηκαν οἱ πρόκριτοι καί οἱ νοικοκυραῖγοι, μιλήσαμε νά εἶναι αὐτό τό μυστήριον κρυφό, καί τῶν ἀνθρώπων τοῦ Ἀλήπασα νά τούς λέμε συντρόφους διά τόν σωμό τοῦ Ἀλήπασα. Ἄφοῦ μιλήσαμε δι' αὐτό, εἶπαμε καί μέ τί μέσα θά βαστήσουμεν τόν πόλεμον. Καί δέν εἶχαμεν οὔτε ὄπλα οἱ περισσότεροι οὔτε τ' ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου ὅλοι. Ἀποφάσισαν οἱ νοικοκυραῖγοι ὅτι ἡ τυραγνία τῶν Τούρκων – τήν δοκιμάσαμεν τόσα χρόνια, δέν ὑποφέρνονταν πλέεν. Καί δι' αὐτήνη τήν τυραγνία, ὅπου δέν ὀρίζαμεν οὔτε βίον οὔτε τιμή οὔτε ζωή (ξέραμεν κι ὅτ' ἤμασταν ὀλίγοι καί χωρίς τ' ἀναγκαῖα τοῦ πολέμου) ἀποφασίσαμεν νά σηκώσομεν ἄρματα ἐναντίον αὐτῆς τῆς τυραγνίας. Εἶτε θάνατος εἶτε λευτεριά. Τώρα ὅπου ἀρχίσαμεν, νά τούς πολεμήσομεν καί νά θυσιάσομεν καί τό βίον μας εἰς τό στρατόπεδον καί σ' ἐκείνους ὅπου δέν ἔχουν τόν τρόπον, νά τούς ζωοτροφίζομεν καί νά κάνουν καί ἐκεῖνοι τά χρέη τους διά τήν πατρίδα. Τότε σύστησαν τούς ἀνθρώπους τούς τιμίους καί πρόβλεπαν διά τ' ἀναγκαῖα καί δέν καρτεροῦσαν οἱ ἄνθρωποι. Ἀπό κείνους πάλε ὅποιος εἶχε τόν τρόπον τούς ἔδινε καί τό δικόν του καί πολέμαγε καί διά τήν λευτεριάν του· πολιτι-

κός και στρατιωτικός ήταν τό ἴδιον. Καί αὐτό τό σύστημα ήταν σέ ὄλη τήν πατρίδα, καί μέ αὐτό τό σύστημα πορέσαμε δύο χρόνια. Τηρᾶτε τό ἱστορικό ἐκείνου τοῦ καιροῦ πόσο προβοδέσαμε, πόση ἄρμονίαν εἶχαμε, πόση ὁμόνοια καί ἀδελφοσύνη.

Μάχη τῆς Σφακτηρίας (Ἀπρίλιος 1825)

Σέ δύο μέρες εἶδαμε καρσί εἰς τήν Μοθώνη καί Σφακτηρία ὡς ἑκατόν τριάντα κομμάτια καράβια τούρκικα τοῦ σουλτάνου, τοῦ Μπραΐμη, τῶν Ἀλτζερίνων καί τῶν ἀλλουνῶν ὀτζακιῶν. Σέ δύο ἡμέρες ἦρθε κι ὁ Μισαούλης μέ τά ἑλληνικά ὡς τριάντα κομμάτια· καί ήταν καρσί εἰς τά τούρκικα· καί φαίνονταν τά ἑλληνικά σάν φελοῦκες μπρός εἰς τά τούρκικα. Τότε σάν ἦρθε ὁ στόλος τοῦ Μπραΐμη, στέλνει ἕναν Τούρκο ἀπόξω τό κάστρο νά μιλήσουμε. Βγήκαμε ἀπό τό κάστρο διορισμένοι ὁ Μπεζαντές Μαυρομιχάλης ἀπό τοὺς Σπαρτιάτες, ὁ Γιατράκος ἀπό τοὺς Πελοποννήσιους, ἐγώ ἀπό τοὺς Ρουμελιῶτες. Τοῦ λέμε τοῦ Τούρκου: «Τί ὀρίζεις; — Ὁ πασάς μ' ἔστειλε ν' ἀφήσετε τό κάστρο νά φύγετε, νά μή χαθεῖτε. — Δέν πρέπει ὁ πασάς, τοῦ εἶπαμε, νά μᾶς λυπάται τόσο· ἄς κοπιᾶσει νά τό πάρει μέ πόλεμον κι ὅταν μᾶς κυργέψει, φαίνεται ἡ ἐσπλαγχνία του. Καί σύρε εἰς τήν δουλειά σου».

Ἐφυγε ὁ Τούρκος. Βλέπομε ἀπό τά καράβια ἔρχονται πλῆθος φελοῦκες κι ἔμπαιναν ἀσκέρια καί τά πῆγαιναν εἰς τά καράβια. Εἰς τήν Σφακτηρία τό νησί εἶχαμε ἕξι κομμάτια κανόνια καί φύλαγαν τό στόμιον τοῦ λιμανιοῦ καί καμπόσους ἀνθρώπους ἐκεῖ ἀπάνου. Ὅταν οἱ φελοῦκες τελείωσαν τ' ἀσκέρι τό τούρκικον, τό ἔβαλαν εἰς τά καράβια τους. Τότε βλέπομεν τά καράβια πλησιάζουν, ὅσα εἶχαν τ' ἀσκέρι, κοντά εἰς τό νησί κι Ἀβαρίνους.

Ὅσοι ήταν εἰς τό νησί γυρεύουν δύναμιν — γύρευε ὁ Ἀναγνωσταράς ὁ ὑπουργός νά βγῶ ἐγώ μέ τοὺς ἀνθρώπους μου εἰς τό νησί, ὁπού ἔταν κι αὐτός, καί νά πάρω κι ἐκείνους ἀπό τοὺς Ἀβαρίνους, νά πᾶμε ὅλοι στό νησί νά δυναμώσουμε ἐκείνη τήν θέσιν. Ἀκούγοντας αὐτό ὅς ἦταν εἰς τό κάστρο, πῶς θά πάγω μέ τό σῶμα μου εἰς τό νησί, δέν θέλησαν· ἄν βγῶ ἐγώ μέ τοὺς ἀνθρώπους μου, βγαίνουν κι ἐκεῖνοι. Καί γράφει ὁ φρούραρχος ὅτι ἐμένα δέν μ' ἀφήνουν ἀπό τό κάστρο νά βγῶ. Τότε βγάλαμε τόν Τζόρκη

καί τόν Σταῦρο Σαΐνη μέ καμπόσους καί πήγαν εἰς τό νησί· κι ἔστειλε κι ὁ Χατζηχρήστος καμπόσους δικούς του ἀπό τούς Ἀβαρίνους.

Τότε τά καράβια τά τούρκικα βαροῦσαν ἐκείνους εἰς τό νησί μέ τά κανόνια· δέν τούς ἔδωσαν καιρόν νά ὀχρωθοῦνε· καί ἦταν εἰς τό σιάδι. Οἱ φελοῦκες πλήθος μέ τ' ἀσκέρια τά τούρκικα κάμανε ντισμπάρκο ἀπάνου εἰς τό νησί. Αὐτοῖνοι πολλοί, οἱ ἔδικοί μας ἀδύνατοι – καί κάτι ὀλίγοι γλίτωσαν ἀπό τούς δικούς μας κατά τό μέρος τοῦ Ἀβαρίνου. Ρίχνονταν εἰς τήν θάλασσα κι ὅσοι μέναν χωρίς νά πνιγοῦνε ἐκείνοι γλίτωσαν. Χάθηκαν ἐκεῖ κεφαλές, ὁ Τζαμαδός, ὁ Ἀναγνωσταράς, ὁ Σαΐνης, ὁ Σίμος καί ἄλλοι πολλοί.

Εἰς τόν ἴδιον καιρόν πήγε κι ὁ Μπραΐμης μ' ὄλες τίς δύνამες καί πολέμαγε τούς Ἀβαρίνους μέ κανόνια καί ντουφέκια καί τά καράβια του τοῦ πελάγου. Τότε βγήκαμε κι ἐμεῖς ἀπό τό κάστρο ἐναντίον τῶν Τούρκων εἰς τά χαρακώματά τους, τούς πολεμήσαμε γενναίως. Βλέποντας αὐτό οἱ Τούρκοι τοῦ νησιοῦ, μᾶς βαροῦσαν μέ τά κανόνια τά δικά μας, ὅπου ἔχουμε εἰς τό νησί· μᾶς βαροῦσαν ἀπό τίς πλάτες κι ἤφεραν κι ἀσκέρια ἀπ' τό νησί ἐναντίον μας· καί δυναμώθηκαν καλά οἱ Τούρκοι. Σκοτώσαμεν ὀλίγους· κι ἀπό μᾶς σκοτώθηκαν καμπόσοι καί πληγώθηκαν. Μᾶς ἀφάνισαν τά κανόνια. Μπήκαμε πίσου εἰς τό κάστρο. Ὁ Μπραΐμης πήρε καί τούς Ἀβαρίνους μέ συνθήκες· κι ἄλλοι φύγαν μέ γιρούσι, κι ἀπ' αὐτούς ἄλλοι σκοτώθηκαν καί πληγώθηκαν. Πῆρε καί σκλάβους τόν Χατζηχρήστον, τόν δεσπότη Μοθώνης ὅπου ἔταν ἐκεῖ· κι ἐκείνον ὅπου ἔχα κεφαλή εἰς τούς ἀνθρώπους μου τόν πλήγωσαν καί τόν πιάσανε· καί τόν πήγαν εἰς τό Μισίρι. Στάθη τέσσερα χρόνια ἐκεῖ κι ὀλίγον καιρόν ἔχει ὅπου ῥθε. Τόν λένε Στάμον Βελέτζα.

Εἰς τό νησί ἀπάνου ἦταν καί ὁ Μαυροκορδάτος· μπήκε εἰς τό καράβι τοῦ Τζαμαδοῦ, μπήκε κι ὁ Σαχτούρης μέσα, ὁ φρουράρχος τοῦ Νιόκαστρου, καί πολεμώντας μ' ὄλα τά καράβια τῶν Τούρκων σώθηκαν μέ μεγάλον κίντυνο καί μ' ἀπερίγραφη γενναιότητα ὅπου δειξαν αὐτοῖνοι οἱ ἄνθρωποι τοῦ καραβιοῦ. Ἄλλο ἦταν νά τό βλέπει ὁ ἄνθρωπος κι ἄλλο νά τό λέγει. Σώθηκαν μέ τή βοήθεια τοῦ Θεοῦ δίνοντάς τους ἀντρεία πολλή.

Αὐτήνη ἡ μέρα, ἀδελφοί ἀναγνώστες, ἦταν πολύ φαρμακερή διά τήν πατρίδα, ὅπου ἔχασε τόσα παλικάρια καί σημαντικούς ἀν-

τρεις, στεριανούς και θαλασσινούς· διά ὅλη τήν πατρίδα ἦταν φαρμάκι ἐκείνη ἡ μέρα και διά μᾶς πεθαμός, ὅτι χάσαμεν τοὺς συντρόφους μας.

Εἰς τοὺς Μύλους τῆς Λέρνης (13 Ἰουνίου 1825)

Εἰς τοὺς Μύλους τ' Ἀναπλιοῦ ἦταν γιομάτο ζαιρέδες και πολεμοφόδια, ὅπου ἔχαν πάρει τὰ καράβια μας πρέζες, ὅπου τὰ πάγαιναν τοῦ Μπραίμη, και ἦταν ὅλα ἐκεῖ νά χρησιμέψουν διά τόν ἀρχηγόν τῆς Πελοπόννησος, ὅπου θά πολεμήσει τοὺς Τούρκους. Κι οἱ Τοῦρκοι ἔρχονταν εἰς τοὺς Μύλους νά πάρουν τοὺς ζαιρέδες τους και πολεμοφόδια τους ὀπίσου, ὅπου τοὺς πῆραν τὰ καράβια μας.

Τότε ἔπιασα τοὺς Μύλους και ἔφκιασα ταμπούρια κι ἔκλεισα τοὺς Μύλους μέσα. Τόν τοῖχο τόν ἔχτισα ὡς μέσα εἰς τήν θάλασσαν και τόν ἀσφάλισα καλά ὅλο μέ μασγάλια. Ἔπιασα και τήν κούλια ὅπου ἔναι πλησίον στους Μύλους, και τήν τρύπησα ἀπό πάνου εἰς τό πάτωμα και εἰς τό κατώγι. Ἔκοψα και νερό ἀπό τό μυλαύλακον και τό πέρασα εἰς τήν κούλια κάτω ἀπό τήν γῆ, νά ἔχουμεν νερό, ὅτι παλαβώσαμε ἀπό νερό εἰς τό Νιόκαστρον.

Ἀφοῦ ἔφκιασα αὐτά, ἔφκιασα και ταράτζα εἰς τὰ κεραμίδια τῆς κούλιας, και τήν ἄλλη κούλια τήν συγύρισα καλά νά δεχτῶ τόν ἀφέντη μου τόν Μπραίμη, ὅπου ἔθελε εἰς τό Νιόκαστρο νά μέ πάρει μαζί του, ὅτι μ' ἤβρε νηστικόν και διψασμένον. Συγυρίστηκα εἰς τοὺς Μύλους κι ἐφόδιασα τίς κούλιες ἀπ' οὔλα τ' ἀναγκαῖα, και κρέας και κρασί και ρακί, — και τώρα θέλει ἰδεῖ ντουφέκι ἑλληνικόν!

Εἰς τήν Καλαμάτα ὁ Μπραίμης ἔσμιξε μέ τόν Ντερνύ, τόν ναύαρχον τῆς Γαλλίας, κι ἔφαγαν εἰς τήν φρεγάδα του· κι ἕνας τράβηξε τῆς στεριᾶς κι ἄλλος τοῦ πελάου και εἶπαν νά σμιξουν εἰς τοὺς Μύλους. Καί ἦρθε ὁ ναύαρχος Ντερνύς πρωτύτερα. Πῆγα και τόκαμα βίζιτα και μοῦ εἶπε ὅτι ἐγώ δέν θά μπορέσω νά πολεμήσω τόν Μπραίμη. Τοῦ εἶπα: «Τέτοιες συνθήκες δέν ἔκαμα, ὅταν ἔφυγα ἀπό τό Νιόκαστρο· ὅτι δέν εἶχα ζαιρέ ἐκεῖ και θά τόν πολεμήσουμε ἐδῶ, νά εἶμαστε και τὰ δυό μέρη χορτάτα».

Δυνάμωσα τήν θέσιν τῶν Μύλων καλά, νά πολεμήσουμε ἐκεῖ ὅσο νά λιώσουμε. Ὅτι, ἂν μᾶς πάρει αὐτήν τήν θέσιν, πάγει και τ' Ἀνάπλι...

Ἐκεῖ ὁπρὺ ἴφκίανα τίς θέσες εἰς τοὺς Μύλους, ἦρθε ὁ Ντερνύς νά μέ ἰδεῖ. Μοῦ λέγει: «Τί κάνεις αὐτοῦ; Αὐτές οἱ θέσες εἶναι ἀδύνατες· τί πόλεμον θά κάμετε μέ τόν Μπραῖμη αὐτοῦ; — Τοῦ λέγω, εἶναι ἀδύνατες οἱ θέσες κι ἐμεῖς, ὅμως εἶναι δυνατός ὁ Θεός, ὁπού μᾶς προστατεύει· καί θά δείξουμεν τήν τύχη μας σ' αὐτές τίς θέσες τίς ἀδύνατες. Κι ἄν εἶμαστε ὀλίγοι εἰς τό πλῆθος τοῦ Μπραῖμη, παρηγοριόμαστε μ' ἓναν τρόπον, ὅτι ἡ τύχη μᾶς ἔχει τοὺς Ἑλληνας πάντοτε ὀλίγους. Ὅτι ἀρχή καί τέλος, παλαιόθεν καί ὡς τώρα, ὅλα τά θερία πολεμοῦν νά μᾶς φᾶνε καί δέν μποροῦνε· τρῶνε ἀπό μᾶς καί μένει καί μαγιά. Καί οἱ ὀλίγοι ἀποφασίζου νά πεθάνουν· κι ὅταν κάνουν αὐτήνην τήν ἀπόφασιν, λίγες φορές χάνου καί πολλές κερδαίνου. Ἡ θέση, ὁπού εἶμαστε σήμερα ἐδῶ, εἶναι τοιοῦτη· καί θά ἰδοῦμεν τήν τύχη μας οἱ ἀδύνατοι μέ τοὺς δυνατούς.— Τρέ μπιέν» λέγει κι ἀναχώρησε ὁ ναύαρχος.

Ἀπάντησι τοῦ ἀγωνιστῆ στόν Ἐιδέκ

Ὁ Μακρυγιάννης ἦλθε σέ σύγκρουση μέ τοὺς Βαυαρούς γιά τό ζήτημα τῆς βαθμολογίας τῶν ἀγωνιστῶν.

Τότε τοῦ λέγω: «Ἐγώ κι ἀπλό στρατιώτη νά μέ βάλετε στρέγω διά τήν ἀγάπη τῆς πατρίδας μου. Ὅμως ἐδῶ δουλεύει ἀδικία· καί δέν εἶναι δικές σας γνῶσες αὐτές, εἶναι ἀλλοῦνῶν· καί δέν θά πᾶμε καλά». Ἐγώ τό εἶπα ἀπαθῆς. Ὁ φίλος μου ὁ Ἀιντέκ ἐπειράχτη καί μόκρινε μέ πολύ φαρμάκι. «Ὅ,τι σᾶς λέγε, αὐτό θά κάμετε, καί γνῶμες δέν μπορεῖτε νά δώσετε, ὅτι ὁ Μπαυαρία ἔχει τριάντα χιλιάδες *μπαγενέτα* καί φέρνει ἐδῶ καί σᾶς ὑποτάζει». Τότε βρέθηκα εἰς θέση δεινή· νά μήν μιλήσω δέν μποροῦσα, ὅτι ἀδικιόνταν οἱ ἀγωνισταί καί βραβεύονταν οἱ κόλακες. Τοῦ λέγω: «Δυστυχία μας τῶν καημένων! Κακά ψυχρά θά πᾶμεν. Ἐγώ σοῦμίλησα ἀλλιῶς κι ἐσύ μοῦ ἀπαντεῖς διαφορετικά μέ *μπαγενέτα*. Σᾶς λέγω, ὡς φίλος, νά πασκίετε καί τόν βασιλέα κι ἐσᾶς ν' ἀγαποῦμεν, κι ὄχι νά σᾶς φοβόμαστε. Ὅτι τόν κιοτή χίλιες φορές νά τόν ἔβρης κιοτή καί νά τόν χτυπᾶς, πάγει καλά· μιά νά σέ χτυπήσει, δέν σέ φοβάται πλέον. Κι αὐτήνην ἡ πατρίδα δέν λευτερώθη μέ παραμύθια, λευτερώθη μ' αἵματα καί θυσίες· κι ἀπό αὐτά ἔγινε βασιλεῖον — κι ὄχι

νά βραβεύονται όλοένα οί κόλακες κι οί άγωνισταί νά άδικιώνται. "Ότι, όταν σκοτώνονταν οί άγωνισταί, αυτοίνοι κοιμόνταν. Κι όσο άγαπῶ τήν πατρίδα μου δέν άγαπῶ άλλο τίποτας. Νά 'ρθεί ένας νά μοῦ εἶπει ὅτι θά πάγει ὀμπρός ἡ πατρίδα, στρέγομαι νά μοῦ βγάλει καί τά δυό μου μάτια. "Ότι, ἂν εἶμαι στραβός καί ἡ πατρίδα μου εἶναι καλά, μέ θρέφει ἂν ἡ πατρίδα μου εἶναι άχαμνά, δέκα μάτια νά 'χω, στραβός θά νά εἶμαι. "Ότι σ' αὐτήνη θά ζήσω, δέν ἔχω σκοπόν νά πάγω άλλοῦ. — Μοῦ λέγει, τόν βασιλέα δέν τόν άγαπᾶς; — "Όχι τοῦ λέγω· δέν ξέρω ψέματα. "Όταν χαθεῖ ἡ πατρίδα μου, οὔτε αὐτός μ' ἔχει ὑπήκογόν του οὔτε ἐγώ βασιλέα. Καί δι' αὐτό χρειάζεται δικαιοσύνη ἀπό σᾶς κι ὄχι φοβέρες μέ μπαγενέτες».

Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη « Ἀπομνημονεύματα»

2. ΔΙΗΓΗΣΗ ΣΥΜΒΑΝΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ

(μέ ὑπαγόρευση Θ. Κολοκοτρώνη στό Γ. Τερτσέτη)

α) Ὁ Κολοκοτρώνης ἐναντίον τοῦ Ἰμπράήμ

Πολλοί ἐφώναζαν τότε καί ἡ ἴδια ἡ Κυβέρνηση μέ ἔγραφε νά συστήσω γενικό στρατόπεδο καί νά κάμω ἕνα γενικό πόλεμο. Αὐτοί ὅμως δέν ἤξευραν τήν κατάστασή μας, διότι οί Τοῦρκοι εἶχαν πιάσει τό κέντρο καί δέν μᾶς ἄφηκαν ποτέ νά συγκεντρωθοῦμε δέκα καί δεκαπέντε χιλιάδες νά ἀντιπαραταχθοῦμε εἰς τόν ἐχθρό. Κάθε ἐπαρχία ἐφρόντιζε διά τήν ὑπεράσπισή της. Ἐπειτα ὁ τόπος εἶχε ἐρημωθεῖ, ὁ πόλεμος δέν ἄφηνε νά καλλιεργεῖται, ψωμί δέν ἐβρίσκαμε, ἡ κυβέρνηση ἦτον μόνο διά τό ὄνομα, διότι δέν εἶχε καί ἐκείνη καί δέν μᾶς ἔστελνε, μόνο μέ ἀστάχια, ψάρι καί μέ κρέας ἐζούσαμε εἴκοσι καί τριάντα ἡμέρες. Καί ἂν ἐκάμναμε καί ἕνα γενικό πόλεμο καί ἐχάνοντο τέσσερες ἢ πέντε χιλιάδες, ἦτο ἀδύνατο νά μεταμαζεύσω στρατεύμα, ἐνῶ, ἐάν ἐχάνοντο καί δέκα δεκαπέντε χιλιάδες παλιαραπάδες, ἔφερνεν ἄλλους ὁ Ἰμπραΐμης.

Εἰς αὐτή τήν περίσταση οἱ τσοπάνηδες μᾶς ἐβοήθησαν πολύ,

διατί ὄλο μέ τά ζωντανά τοῦ κόσμου ἐβαστιέτο στρατόπεδο. Εἰς αὐτούς τούς ἀκροβολιστικούς πολέμους ὄλοι εὐδοκίμησαν, ὄλοι, πλὴν κατ' ἐξοχὴν ὁ Ἀντωνάκης Κολοκοτρώνης, ὁ Κορέλας ἀπὸ τὸ Ἄρκουδόμεμα, ὁ παπα-Δημήτρης ἀπὸ τὸ Χρυσοβίτσι· ἐσκότωναν πότε εἴκοσι, πότε τριάντα, σαράντα, πενήντα. Εἰς ὄλες τές ἐπαρχίες ἀπαντοῦσε ἀντίσταση. Οἱ Ἀρκαδινοὶ καὶ οἱ Κοντοβουνίσιοι καὶ ὄλοι οἱ Μεσσηνιοὶ ἐπήγαιναν εἰς τὰ Μοθωκόρωνα καὶ τούς ἐκτυποῦσαν τούς Τούρκους καὶ τούς ἐσκότωναν καὶ τούς ἐπαιρναν πότε εἴκοσι, πότε τριάντα, σαράντα μουλάρια, καὶ ἔτσι ἐζοῦσαν, διατί μισθὸν οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἐπῆραν, παρά ἀπὸ τὰ τούρκικα λάφυρα ἐζοῦσαν. Οἱ κάτοικοι τῶν ἐπαρχιῶν ἐπήγαιναν εἰς ἕνα βουνό, ἐρχόντανε οἱ Τοῦρκοι, ἔφευγαν καὶ ἐπήγαιναν εἰς ἄλλο βουνό· ὄλα αὐτὰ ἐγίνοντο εἰς τὰ 1826.

Ἐπειδὴ τοῦ ἐχάλασα τούς μύλους τοῦ Ἰμπραίμη, δὲν εἶχε πλέον πῶς νὰ ἔχει ζωοτροφίες. Ἄνοιξε δρόμο ἀπὸ τὰ Μοθωκόρωνα ἔως τὴν Τριπολιτσά, καὶ ἀπὸ τὴν Μεσσηνία ἔστειλε φορτηγὰ μέ ζωοτροφίες, ἔπιασε εἰς τοῦ Ἰσαρι καὶ ἔκαμε στρατόπεδο. Ἄφοῦ μέ αὐτὸ τὸν τρόπο ἐφοδίασε διὰ κάμποσο καιρὸ τὴν Τριπολιτσά καὶ ἄφηκε καὶ πέντε χιλιάδες φρουρά, αὐτὸς ἐσυνάχθηκε εἰς τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια.

Ἄφοῦ ἔμαθα ἀπὸ ζωντανούς Ἀράπηδες, πού ἐπιαναν οἱ Ἕλληνες, ὅτι ὁ Ἰμπραίμης ἔτοιμάζεται, διὰ νὰ περάσει ἀπὸ τὴ Γαστούνη καὶ νὰ ὑπάγει εἰς τὸ Μισολόγγι, ἔγραψα εἰς τὴν κυβέρνηση καὶ τούς ἔδιδα γνώμη μέ δυὸ γράμματά μου, ὅτι νὰ μοῦ δώσουν τὴν ἄδεια νὰ ὑπάγω εἰς τὴν Γαστούνην ἢ ἄλλον νὰ στείλουν, διὰ νὰ σηκώσουν ὄλες τές ζωοτροφίες, ὅπου εὐρίσκοντο εἰς τὴν Γαστούνη, καὶ νὰ τές ἐμβάσουν εἰς τὸ Μισολόγγι, καὶ ἂν ἤθελαν μέ ἀκούσει, ὁ Θεὸς ἤξεύρει πῶς ἤθελε γυρίσουν τὰ πράγματα, διατί τὸ Μισολόγγι δὲν ἤθελε πέσει ἔχοντας ζωοτροφίες. Εἶχαν καιρὸν εἴκοσι ἡμέρες· τούς ἔδωσα τὴν εἰδηση πρωτύτερα. Ἐφοδίασε τὰ τρία φρούρια μέ στρατεύματα καὶ ζωοτροφίες, καὶ ἐκίνησε διὰ τὴν Γαστούνη. Οἱ Γαστουναῖοι, ἄλλοι ἐπῆραν τὰ βουνά καὶ ἄλλοι ἐκλείσθηκαν εἰς τὸ Χλομούτσι· ἀπὸ τές ζωοτροφίες ἄλλες ἔκαψε καὶ ἄλλες ἐβάσταξε καὶ τές ἐπῆρε στό Μισολόγγι.

β) Ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν πῶσιν τοῦ Μεσολογγίου

Τὴν ἡμέραν τῶν Βαίων ἔκαμαν γιουρούσι στό Μισολόγγι οἱ ἥρωες τοῦ Μισολογγιοῦ, σέ τόσες χιλιάδες ἀσκέρι, σέ τόσα κανόνια, χαντάκια, καβαλαριά· ἐγλίτωσαν δυὸ χιλιάδες καὶ τό γυναικόπαιδο ἐγινε θύμα. Μᾶς ἦλθε ἡ εἶδηση Μεγάλῃ Τετράδῃ, εἰς τό δειλινό, πού εἶχε παύσει ἡ συνέλευση καὶ εἴμεθα εἰς κάτι ἴσκιους. Μᾶς ἦλθε εἶδηση, ὅτι τό Μισολόγγι ἐχάθη. Ἔτσι ἐβάλαμε τὰ μαῦρα ὄλοι, μισή ὥρα ἐστάθη σιωπὴ πού δέν ἔκρινε κανένας, ἀλλ' ἐμέτραε καθένας μέ τό νοῦ του τόν ἀφανισμό μας. Βλέποντας ἐγὼ τὴ σιωπὴ ἐσηκώθηκα εἰς τό πόδι καὶ τοὺς ὀμίλησα λόγια, διὰ νὰ ἐμψυχωθῶν. Τοὺς εἶπα ὅτι τό Μισολόγγι ἐχάθη ἐνδόξως καὶ θὰ μείνει αἰώνας αἰώνων ἢ ἀνδρεία. Ἐάν βάλομε τὰ μαῦρα καὶ ὀκνεύσομε, θὰ πάρομε τό ἀνάθεμα καὶ θὰ πάρομε τό ἀμάρτημα τῶν ἀδυνάτων ὄλων. Μέ ἀπεκρίθησαν: «Τί νὰ κάμομε τώρα, Κολοκοτρώνη;». «Τί νὰ κάμομε;» τοὺς λέγω. «Τὴν αὐγὴ νὰ κάμομε συνέλευση, νὰ ἀποφασίσομε κυβέρνηση, πέντε, ἕξι, ὀκτώ ἄτομα, διὰ νὰ μᾶς κυβερνήσουν, καὶ νὰ διαλέξομε καὶ ἄτομα νὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀνταποκρίνονται μέ τὰ ἐξωτερικά (πού τότε ἦτο περασμένος καὶ ὁ μινίστρος Κάνιγγ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολη)· ἡ ἐπιτροπὴ τῆς συνελεύσεως διὰ τὰ ἐξωτερικά νὰ δίδει λόγο εἰς τὴν κυβέρνηση καὶ εἰς τό λαό, καὶ ἡμεῖς οἱ ἄλλοι νὰ σκορπίσομε εἰς τὲς ἐπαρχίες καὶ νὰ πιᾶσομε γενικῶς τὰ ἄρματα, ὡς τὰ πρωτοπιάσαμε εἰς τὴν ἐπανάσταση».

Θ. Κολοκοτρώνη, «Ἀπομνημονεύματα»

3. ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΑ ΕΝΘΥΜΗΜΑΤΑ

Ἀπὸ τὰ μέσα Φεβρουαρίου 1826 ἄρχισαν πολλὲς φαμελιὲς νὰ ὑστεροῦνται τὸ ψωμί. Μία Μεσολογγίτισσα, Βαρβάρηνα ὠνομάζετο, ἦτις περιέθαλπεν ἀσθενῆ καὶ τὸν αὐτάδελφόν μου Μῆτρον, ἐτελείωσε τὴν θροφήν της καὶ μυστικά, μαζί με ἄλλες δύο φαμελιὲς Μεσολογγίτικες, ἔσφαξαν ἕνα γαῖδουράκι, πωλᾶρι, καὶ τὸ ἔφαγαν.

Τές ἤβρα, όπου ἔτρωγαν· ἐρώτησα ποῦ ἤβραν τὸ κρέας καὶ τρώμαξεν ἡ ψυχὴ μου, ὅταν ἄκουσα ὅτι ἦτον γαϊδούρι.

Μία συνδροφιὰ στρατιωτῶν Κραβαριτῶν εἶχεν ἕναν σκύλον καὶ κρυφὰ καὶ αὐτοὶ τὸν ἔσφαξαν καὶ τὸν μαγεῖρυσαν. Ἐμαθητεύθη καὶ τοῦτο.

Ἡμέραν παρ' ἡμέραν αὐξάνουσα ἡ πείνα, ἔπεσε καὶ ἡ πρόληψις κι ὅλα τοῦ νὰ τρώγουν ἀκάθαρτα καὶ ἄρχισαν ἀναφανδὸν πλεόν νὰ σφάζουν ἄλογα, μουλάρια καὶ γαϊδούρια καὶ ἀκόμη νὰ τὰ πωλοῦν μία λίρα τὴν ὁκὰ οἱ ἰδιοκτῆται των – καὶ ποῦ νὰ προφθάσουν;

Τρεῖς ἡμέρες ἐπέρασαν καὶ ἐτελείωσαν καὶ αὐτὰ τὰ ζῶα.

Περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου οἱ στρατιῶται εἶχαν ἀπὸ 2 - 3 ὁκ. ἀλεύρι ἕκαστος καὶ ἄλλοι καθόλου.

Ἐδιορίσθη μία Ἐπιτροπὴ νὰ παρατηρήσῃ εἰς ὅλας τὰς οἰκίας, καὶ εἰς τὰ κιβώτια ἀκόμη τῶν οἰκογενειῶν, καὶ ὅ,τι ἀλεύρι εὐρεθῆ νὰ τὸ συνάξῃ, διὰ νὰ διανεμηθῆ κατ' ἄνδρα εἰς ὅλους, στρατιώτας καὶ πολίτας, μικροὺς καὶ μεγάλους, ὥστε νὰ σώσωμεν τὴν τροφὴν ὅλοι ἴσια.

Ἐξετάσασα κατὰ σειρὰν ὅλας τὰς οἰκίας, μόλις ἤβρεν 600 ὁκάδες· καὶ ἔως 600 ἄλλες ὁκάδες, όπου εἶχαν αἱ εὐρεθεῖσαι σάκινες, 1200. Τοῦτο τὸ ἀλεύρι ἐμοιράσθη μὲ ἕν φιλτζιάνι ὡς μέτρον. Ἐμοίρασαν καὶ ἀπὸ ἕν φιλτζιάνι κουκιά. Ἄρχισαν λοιπὸν νὰ σμίγουν ἐτοῦτο τὸ ὀλίγον κουκὶ καὶ ἀλεύρι εἰς τὴν τέντζερην καὶ βάνουν μέσα καὶ καβούρους στουμπίζοντές τους.

Ὁ συνεργάτης τοῦ Κου Γ. Μενεσθέα, τυπογράφου, καθήμενος εἰς τὴν οἰκίαν μας ἔσφαξε καὶ ἔφαγε μίαν γάταν καὶ ἔβαλεν τὸν ψυχογιὸν τοῦ Στορνάρη καὶ ἐσκότωσαν ἄλλην μίαν. Τοῦτος ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἄλλους νὰ πράξουν τὸ ἴδιον καὶ εἰς ὀλίγες ἡμέρας γάτα δὲν ἔμεινεν.

Ὁ Ἄγιομαυρίτης ἰατρός Π. Στεφανίτης ἐμαγεῖρυσεν τὸν σκύλον τοῦ με λάδι, ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶχαμεν ἀρκετόν, καὶ ἐπαινοῦσε τὸ φαγί του ὅτι ἦτον τὸ πλεόν νοστιμώτερον.

Ἄρχισαμεν περὶ τὰς 15 Μαρτίου τές πικραλῆθρες, χορτάρη τῆς θαλάσσης· τὸ ἐβράζαμεν πέντε φορές, ἔως ὅτου ἔβγαίνεν ἡ πικράδα, καὶ τὸ ἐτρώγαμεν με ξίδι καὶ λάδι ὡσάν σαλάτα, ἀλλὰ καὶ με ζουμί ἀπὸ καβούρους ἀνακατωμένον καὶ τοῦτο.

Ἐδόθησαν καὶ εἰς τοὺς ποντικούς, πλὴν ἦτον εὐτυχῆς ὅστις ἐδύνατο νὰ πιάσῃ ἕναν. Βατράχους δὲν εἶχαμεν, κατὰ δυστυχίαν.

Ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν τῆς θροφῆς αὖξαναν αἱ ἀσθένειαι, πονόστος καὶ ἀρθρίτις.

Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὐρισκόμασθαι, ὅταν μᾶς ἔφθασεν τὸ γράμμα τῶν ἀπεσταλμένων μας εἰς Ναύπλιον, συσταῖνον νὰ βαστάξωμεν 12 ἡμέρες καὶ νὰ φάγωμεν ἐν ἀνάγκῃ ἕνας τὸν ἄλλον.

Μὲ αὐτὴν τὴν κατάστασιν ἐπολέμησαν οἱ ἀθάνατοι τῆς Κλείσοβας 13 ὥρες.

Νικολάου Κασομούλη, («Ἐνθυμήματα στρατιωτικά»)

4. Η ΠΕΝΙΑ ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ

Ὅ,τι λέγει ὁ Ἡρόδοτος περὶ τῆς Ἑλλάδος, ἀρμόζει κάλλιστα καὶ ἐπὶ τοῦ Κοραῆ, ὅστις ἀπὸ τῆς γεννήσεως μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἔσχε πάντοτε ἀδιάζευκτον σύντροφον τὴν πενίαν - «θηρίον βαρύτατον» ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Μένανδρος.

Ὅλιγον πρὶν ἀπάρῃ ἐκ Σμύρνης, παρεκάλεσε τὸν Πρωτοψάλτην νὰ πωλήσῃ ἐπιπλὰ τινὰ καὶ σκεύη, ἐλπίζων ὅτι τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως ἀργύριον θὰ ἐπῆρκει εἰς τὰς πρώτας αὐτοῦ χρείας. Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1872, μικρὸν μετὰ τὸν κατὰπλου εἰς Λιβόρνον, ἔγραφε κατεπειγόντως πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην:

«Σοῦ ἐνθυμίζω νὰ ἐπιμεληθῆς τὴν πώλησιν ἐκείνων τῶν ὀλίγων πραγμάτων, διὰ νὰ μὲ στείλῃς χωρὶς ἀναβολὴν τὰ ἐξ αὐτῶν συναχθησόμενα ἀργύρια».

Ὁ Πρωτοψάλτης, προσκόπτων εἰς ἐμπόδια, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ ραδίως τοῦ φίλου τὴν ἐντολήν.

«Πίστευσόν μοι (ἔγραφεν ὁ Κοραῆς) ὅτι, ὅταν ἦλθεν ἡ πόστα καὶ δὲν ἔλαβα τὰ ἐλπιζόμενα, ἠγανάκτησα μεγάλως μάλιστα, διότι ἐπρόσμενον αὐτὰ τὰ ὀλίγα ἀργύρια, διὰ νὰ ἀγοράσω μερικὰ ἀναγκαϊότατα βιβλία, χωρὶς τῶν ὁποίων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάγω ἐμπρός».

Καὶ πάλιν:

«Ὅσα εἶδη ἰδικὰ μου ἔμειναν εἰς χεῖράς σου, κάμε τρόπον (νὰ

ζῆς) νὰ τὰ πωλήσης τὸ γρηγορώτερον· τὸ νὰ προσμένης περισσότερον εἶναι ἀνωφελές· εἶπε τοῦ ἀδελφοῦ μου νὰ σοῦ δώσῃ καὶ μερικὰ ὑποκάμισα παλαιά, διὰ νὰ πωλήσης καὶ αὐτά.»

Ἐπὶ πᾶσιν ἐδέετο ὁ Κοραῆς τοῦ Πρωτοφάλτου νὰ πωλήσῃ ὅπερ ἀφήκεν αὐτῷ ὥρολόγιον, προσέτι δὲ καὶ σιδηροῦν τι κιβώτιον.

«Ἐλπίζω νὰ μὲ γράψῃς μὲ πρῶτον ὅτι ἐπώλησας τὸ ὥρολόγιον καὶ τὸ σιδηροῦν κιβώτιον· ἂν δὲν τὸ ἔκαμες, μὴ βραδύνης νὰ τὸ κάμῃς, διότι εἶμαι γυμνὸς ἀκόμη ἀπὸ βιβλία καὶ ἄλλα ἀναγκαῖα. Ἄν εἶναι ἀδύνατον νὰ πωλήσης εὐθύς τὸ ὥρολόγιον, παρακάλεσον τὸν ἐξάδελφόν μου Κ. Διαμαντῆν νὰ σὲ δανείσῃ 50 γρόσια, λαβὼν ἐνέχυρον πρὸς ὥραν τὸ ὥρολόγιον, καὶ πέμψον αὐτὰ χωρὶς ἀναβολῆν.»

Ὁ ὑπὸ τῆς πενίας πάσχων Κοραῆς, πρὸς ἀποφυγὴν ἐξόδων ἀπέστειλε τὰ πρὸς τὸν Πρωτοφάλτην γράμματα οὐχὶ διὰ τοῦ ταχυδρομείου, ἀλλὰ διὰ φίλων· ὁ δὲ Πρωτοφάλτης λαμβάνων τὰς ἐπιστολάς κατόπιν ἐορτῆς ἡσχαλλε καὶ ἡγώνια ἐπὶ τῇ βραδύτητι τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσῳ ἐν τοῖς γράμμασι περιεγράφοντο τὰ τότε μεγάλα πολιτικὰ καὶ πολεμικὰ συμβάντα.

«Νὰ μὴν αἰτιᾶσαι (ἀποκρίνεται ὁ Κοραῆς) μήτε Γάλλους μήτε Μαλτέζους, ἀλλὰ τὴν κατάρατον πενίαν, «ἦς οὐδὲν πέφυκε ζῶον ἐξωλέστερον». Παρακαλεῖ δὲ τὸν Πρωτοφάλτην «νὰ γράφῃ εἰς χάρτην τῆς πόστας χάριν οἰκονομίας καί, ἂν δὲν τὸν ἔχη, νὰ τὸν ζητῇ ἀπὸ τὸν Δόμινον (Κεῦνον)».

Καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ἐν Μομπελλιῇ διατριβῆς του ἡγωνίζετο ὁ Κοραῆς πρὸς τὴν ἔνδειαν.

«Προσπαλαῖω μὲ δύο φοβεροὺς καὶ ρωμαλέους ἐχθροὺς, τὴν πενίαν καὶ τοὺς κόπους τῶν μαθημάτων· καὶ ποῖος; ὄχι κανένας Ἡρακλῆς, ἀλλ' ἄνθρωπος λεπτῆς καὶ νοσηρᾶς κράσεως. Σὲ βεβαιῶνω, ἀδελφέ, ὅτι καὶ ὁ πέρυσι καὶ ὁ ἐφέτος πυρετός μου δὲν εἶχεν ἄλλην αἰτίαν παρὰ τὴν ἀπορίαν μου καὶ τὴν καθημερινὴν μέριμναν τῆς αὔριον καὶ τὸν φόβον νὰ μὴ μὲ λείψωσι τὰ ἀναγκαῖα· εἰς τὴν τελευταίαν μου νόσον εὐρέθην μὲ 5 μόνον γρόσια.»

Καὶ αὖθις:

«Εὐρίσκομαι κατὰ τὸ παρὸν καλά, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐρίσκειται καλά, ὅστις εὐρίσκεται εἰς ἀναργυρίαν. Μὴν ἐρωτᾶς, ἀδελφέ, πόσῃ στενοχωρίαν ἐδοκίμασα καὶ δοκιμάζω. Τὸ διὰ τί δὲν ἔγινα

σφάγιον τῶν ἀλλεπαλλήλων μου συμφορῶν, εἰς ἄλλο δὲν τὸ ἀποδίδω, πάρεξ εἰς μίαν ἐξαιρέτον πρόνοιαν, τὴν ὅποιαν ἔχει ὁ Θεὸς δι' ἐμέ, δὲν ἠξεύρω διὰ ποίαν αἰτίαν». Εἶπε καὶ ὁ Σχίλλερὸς ἢ ὁ Γκαίτε, δὲν ἐνθυμούμεθα καλῶς ὁπότερος, ὅτι «καὶ ὁ ὑγιῆς ἄνθρωπος, ἀπορῶν χρημάτων, εἶναι κατὰ τὸ ἥμισυ ἄρρωστος».

Ἄλλὰ τί ἐγίνε τὸ κακόμοιρον τοῦ Κοραῖ ὠρολόγιον; Ἔτη ἐπὶ ἔτεσι παρήλθον, ἀλλ' ὅμως ἔμενεν ἄπρατον.

«Εἶδα (ἐγράφε πρὸς τὸν Πρωτοψάλτην) καὶ τὰ ὅσα ἐδοκίμασας διὰ τὸ ὠρολόγιον, ὅσα εἶπας τὸν μεσίτην, ὅσα σὲ εἶπεν ὁ μεσίτης, τοὺς κόπους τοῦ ὠρολογᾶ, διὰ νὰ τὸ καθάρισθαι, τοὺς ἰδικούς σου, διὰ νὰ τὸ μεταφέρῃς ἀπὸ τοῦ ὠρολογᾶ εἰς τὸν μεσίτην καὶ ἀπὸ τοῦ μεσίτου εἰς τὸν ὠρολογᾶν· βάσανα μεγάλα καὶ φοβερά, διὰ τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν συμπάσχω, μήτε σὲ λυποῦμαι παντάπασιν, ὅτι εἶναι ἐκούσια καὶ δὲν δύνασαι νὰ αἰτιαθῆς μήτε θεὸν μήτε τύχην. Ἄφου τὸ ἔλαβες εἰς χεῖρας αὐτὸ τὸ ἀτυχὲς ὠρολόγιον, τὸ ἐνόμισας θησαυρόν, σὲ ἐφάνη, δὲν ἠξεύρω πῶς, πολυτελέστερον λίθων τιμίων, καὶ ἀπεφάσισας νὰ κερδίσης ἀπ' αὐτὸ δύο ἢ τριῶν ἐτῶν ζωοτροφίαν μου. Θαυμάζω ὅτι δὲν εὐρέθη ἀκόμη τις νὰ σὲ δώσῃ τοῦλάχιστον χίλια γρόσια».

Χαλεπῶς καὶ περιλύπως μνημονεὺει ἐκάστοτε τὰ χρέη του ὁ Κοραῖς λέγων ὅτι «ἐορτὴν ἐορτῶν καὶ πανηγυριν πανηγύρεων θέλει εἶναι πρὸς αὐτὸν ἡ ἡμέρα, καθ' ἣν θέλει ἀξιῶσει αὐτὸν ὁ Θεὸς νὰ πληρώσῃ τὰς ὀφειλάς του».

Ἐπὶ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἠναγκάσθη νὰ πωλήσῃ ἱκανὴν τῶν βιβλίων του μερίδα, ἵνα μὴ ἀποθάνῃ ἐκ τῆς πείνης.

«Ἦναγκάσθη (λέγει) νὰ πωλήσω μέρος τῶν βιβλίων μου, διὰ νὰ μὴ λιμοκτονηθῶ. Εἰς αὐτὸν τὸν φρικώδη χειμῶνα (ἐπὶ τοῦ 1796) ἔχασα τὰ δύο τρίτημόρια τοῦ αἵματός μου ἀπὸ τὰς αἰμορροΐδας, πολλάκις δὲ ἐλιποθύμησα. Ἐλευθερώθεις καὶ ἀπ' αὐτὸ εἶχον χρεῖαν καὶ περισσοτέρας τροφῆς καὶ περισσοτέρας ἀναπαύσεως τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος, διὰ νὰ ἀναλάβω τὰς δυνάμεις μου· ἡ τροφή μου ἐστάθη πολλάκις μία οὐγγία ἄρτου καθ' ἡμέραν, ἐπειδὴ ἡ λίτρα τοῦ ἄρτου ἐπωλήθη ἕως εἴκοσι γρόσια».

Κατὰ τὸ ἀρχαῖον ρητὸν «οὐδὲν ἀθλιώτερον ἀπόρου γέροντος»· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεανικῇ αὐτοῦ ἡλικίᾳ καὶ ἐν τῷ γήρᾳ ἐμαστιζέτο δεινῶς ὁ Κοραῖς ὑπὸ τοῦ στυγεροῦ τῆς πενίας δαίμονος. Ἐπὶ τοῦ 1824

ήναγκάσθη πάλιν νὰ ἐκποιήσῃ μέρος τῶν βιβλίων του, ὅπως ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς πολλαπλᾶς αὐτοῦ χρείας.

«Μὴν ἀμφιβάλλῃς (ἔγραφε τῇ 7ῃ Νοεμβρίου 1824 πρὸς τὸν φίλον του Ρώταν) ὅτι κανεὶς ἐκ τῶν ἐδῶ ὀλίγων πιστῶν φίλων μου, ἂν ἐγνώριζε τὴν κατάστασίν μου, δὲν ἤθελε μὲ ἀνασύρειν πάραυτα ἀπὸ τὴν ὁποῖαν βασανίζομαι γέενναν ἡμέρας καὶ νυκτός. Δὲν σὲ λέγω παραμύθια· ἴδου τί μὲ συνέβη ταύτας τὰς ἡμέρας! Ἕνας ἀπὸ τοὺς εἰρημένους φίλους μου, ὁ τυπογράφος Διδότος, νέος χαριτωμένος, ἔμαθε, δὲν ἤξεύρω πόθεν, ὅτι πωλῶ μέρος τῆς βιβλιοθήκης μου. Χωρὶς νὰ μὲ φανερώσῃ τίποτε περὶ τούτου, ἤρχισε νὰ μὲ προσφέρῃ δάνεια, ἂν ἔχω χρεῖαν· βλέπων ὅτι δὲν τὰ ἐδεχόμην, μού ἐπρόβαλε νὰ ἀγοράσῃ τὴν βιβλιοθήκην μου, μὲ συνθήκην νὰ μὴ τὴν παραλάβῃ ἢ μετὰ τὸν θάνατόν μου. Τὸν εὐχαρίστησα ἀπὸ ψυχῆς λέγων ὅτι δὲν κατήντησα ἀκόμη εἰς τόσῃν ἀνάγκην».

Τοῦ Κοραῆ αἱ ἀνάγκαι ἦσαν ἀληθῶς δεινόταται καὶ κατεπίγουσαι, ὁ μέγας ὅμως ἀνὴρ εἶχεν ἐκάστοτε ἐν διανοίᾳ τὸ παλαιὸν παράγγελμα «σοφοὶ συγκρύπτουσι οἰκείας βλάβας», τὴν φοβερὰν δὲ χρηματικὴν αὐτοῦ ἀπορίαν ἐφύλαττεν ἐπομένως ἀπόρητον. Ἦτο δὲ οὐ μόνον ἀξιοπρεπὴς ἐν τῇ πενίᾳ του· θὰ ἔστεργε μᾶλλον νὰ διαφθαρή ὑπὸ λιμοῦ ἢ νὰ ἀφαιρεθῇ ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν καὶ αὐτοεξουσιότητα.

«Δὲν λυποῦμαι ὅτι εἶμαι πτωχὸς (ἔλεγε)· σπαράσσει μόνον τὴν καρδίαν μου ὁ φόβος μήπως ἡ πενία ἀρπάσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν μου».

Οὐδεμίαν, οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην, ἀπεδέχετο συνεισφοράν:

«Εὐεργεσίαν δέχομαι μετ' εὐχαριστίας, ἐπειδὴ εἶμαι ἀκόμη εἰς κατάστασιν νὰ ἀντευεργετήσω· ἐλεημοσύνην δὲν ἔλαβα ἀκόμη ἀπὸ κανένα. Ἐγραψα ἀποκρινόμενος εἰς τὸν Γενικὸν Γραμματέα ὅτι δὲν δέχομαι τὴν κατ' ἔτος τῶν 500 ταλίων βοήθειαν».

Ὅτε ἔμαθεν ὅτι ὁ Κοντόσταυλος καὶ ὁ Ρώτας προέτρεψαν τοὺς ἄλλους Χίους νὰ προσέλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ:

«σᾶς παρακαλῶ θερμῶς (ἀνήγγειλε πρὸς αὐτοὺς ὁ Κοραῆς) νὰ παύσητε νὰ ἐνοχλῆτε τοὺς συμπολίτας δι' ἐμέ».

Ἐνίοτε φιλότιμοὶ τινες καὶ φιλοπάτριδες Χῖοι ἀπέστειλαν αὐτομάτως πρὸς τὸν Κοραῆν μικρὰ χρηματικὰ βοηθήματα· οὗτος δέ, ἵνα μὴ λυπήσῃ τοὺς εὐπροαιρέτους καὶ εὐπροθύμους φίλους καὶ συμ-

πολίτας, δὲν ἀπεποιεῖτο μὲν τὰς ἀποστελλομένας χορηγίας, ἀλλ' ἀνταπέστελλε παραχρήμα πρὸς τοὺς χορηγοὺς βιβλία (ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκδεδομένων) ἴσης ἀξίας πρὸς τὴν προσφοράν.

«Οἱ Σεκιάραι καὶ Ἀργένται (ἔγραφε) μ' ἔστειλαν 150 φρ. ὡς ἐτήσιον μὴ ζητοῦντες τίποτε. Ἀλλ' ὅμως ἔκρινα δικαιότερον νὰ τοὺς πληρώσω καὶ αὐτοὺς εἰς τόσους Ξενοκράτας, καὶ τοὺς ἐπλήρωσα. Ἐπιθυμοῦσα νὰ συνεργήσω περισσότερον εἰς τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος· ἀλλ' ἡ ἔλλειψις πόρων μὲ ψήνει καὶ μὲ τηγανίζει καὶ ἔχει δεμένας τὰς χεῖράς μου μὲ βαρείας καὶ ὀδυνηρὰς ἀλυσίδας».

«Ἡ πενία μου, τὴν ὁποῖαν βλέπω ὅτι γνωρίζεις, (ἔγραφεν ὀγδοηκοντούτης πρὸς τὸν Καποδίστριαν) δὲν μὲ καταισχύνει, ἐπειδὴ δὲν ἐγεννήθη οὐτ' ἀπ' ἀργίαν οὐτ' ἀπ' ἀσωτίαν, ἀλλ' ἀπὸ περιστάσεις ἀπροσδοκίτους· μὲ θλίβει ὅμως, διότι μ' ἐμποδίζει νὰ συνεισφέρω κι ἐγὼ ὅσον ἐπιθυμῶ εἰς τὰς πολλὰς χρεῖας τῆς πατρίδος. Μ' ὅλον τοῦτο δὲν ἔλειπα νὰ πέμπω δῶρα τινὰ εἰς τὴν ἐν Ναυπλίᾳ φιλάνθρωπον ὀνομαζομένην ἐταιρείαν, ἣτις δὲν μ' ἐφιλάνθρωπεύθη οὐδὲ κἄν μὲ μίαν ἀπόκρισιν».

Ἐπόσον ἐπὶ τέλους συνησθάνετο ὁ Κοραῆς τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς πενίας, γίνεται δῆλον ἐξ ὅσων ἔγραφεν ἐν τοῖς προλεγομένοις εἰς τὰς Ἐπικτήτου διατριβάς:

«Ἄν ἀμφιβάλλῃ τις ὅτι ἔχει καὶ ἡ πενία τὴν μεγαλοπρέπειάν της, ἅς ἐρωτήσῃ τὸ λογικόν του, τίνα κρίνει μεγαλοπρεπέστερον: τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον πέμποντα δωρεὰν εἰς τὸν Φωκίωνα ἑκατὸν τάλαντα ἢ τὸν ἀποστρεφόμενον τὴν δωρεὰν ταύτην Φωκίωνα».

Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου 1825 μέχρι τῆς τελευταίας του ὁ Κοραῆς ἐπορίσατο τὸν βίον ἐξ ἐτησίου δανείου ἐπὶ τόκῳ 6% τεθέντων ἐνεχύρων τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἐκδόσεών του. Ἐπὶ τῷ εὐφύμῳ ὀνόματι δανείου (ἵνα μὴ προσβληθῇ ἡ φιλοτιμία τοῦ σεβαστοῦ γέροντος) ἐτέλεσαν τὸν ἔρανον τοῦτον πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Ζαννῆς Βλαστός ἀνὰ φράγκα 600 κατ' ἔτος, ὁ Ἰάκωβος Ρώτας ἀνὰ 500, ὁ ἐν Τεργέστῃ Ἀμβρόσιος Στεφάνου Ράλλης ἀνὰ 300, ὁ Ἀλέξανδρος Κοντόσταβλος ἀνὰ 300 καὶ πέντε ἢ ἕξ ἄλλοι Χῖοι ἀνὰ ὀλιγώτερα ποσά. Ὁ μὲν Κοραῆς ἐνόμιζεν ὅτι ἐλάμβανε τὰ χρήματα ὡς δάνειον ἐπὶ ὑποθήκῃ τῶν βιβλίων καὶ τῶν ἐκδόσεών του, ἀλλ' οἱ γενναῖοι τῶν χρημάτων δοτῆρες ἐγίγνωσκον ὅτι τιμῆν καὶ δόξαν περιεποιούν πρὸς ἑαυτοὺς, τιμώντες οὕτω τῆς Χίου τὸ καύχημα, τὸν μεγαλό-

φωνον καὶ μεγαλόφρονα κήρυκα καὶ ὑπέρμαχον τῶν δικαίων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους.

« Ἄδαμάντιος Κοραῆς »

Διονύσιος Θερεϊανός

5. Ο ΤΟΡΠΙΛΙΣΜΟΣ ΤΗΣ «ΕΛΛΗΣ»

Εἶχε ροδίσει γιὰ καλὰ ἢ αὐγῇ, ὅταν τὸ ἱερό πλοῖο ζύγωνε στήν Τῆνο γιὰ τὸ μεγάλο γιορτάσι. Ὁ αὐγουστιάτικος ἥλιος, πού 'κανε τ' ὀλόστρωτο Αἶγαῖο ν' ἀντιφέγγει τεράστιο πετράδι παραμυθιοῦ, ἔβαφε τριανταφυλλόχρυση τῆ σπαθάτη σιλουέτα του. Ἡ πολιτεία εἶχε ξυπνήσει. Ἀπὸ τὰ μαγαζάκια τῆς προκουμαίας εἶχε σηκωθεῖ κιόλας ἡ βουή τοῦ πανηγυριοῦ. Οἱ καμπάνες κτυποῦσαν χαρμόσυνα, τὰ περιστέρια πετοῦσαν πάνω ἀπ' τὰ λουλουδισμένα περιβόλια καὶ τίς στέγες, ἄνθρωποι χαρούμενοι κυκλοφοροῦσαν στοὺς δρόμους.

Τὸ πλοῖο ἔγραφε γοργὰ κομπὸ τόξο καὶ φουντάρισε στὸ λιμάνι ἀπέξω, πεντακόσια πενήντα μέτρα μακριὰ ἀπὸ τὸ πράσινο φανάρι τῆς μπούκας.

Κάθε καράβι ἔχει τὴ μοῖρα του. Ποιὸς θὰ μπορούσε ποτέ νὰ βάλει μέ τὸ νοῦ του πῶς αὐτὸ ἐδῶ, σκαρωμένο στήν Ἀμερική γιὰ λογαριασμό τῶν Κινέζων, πού τὸ 'θελαν σχολή πυροβολικοῦ, θὰ ξεκινούσε ἀπὸ τὰ μακρινὰ νερά τοῦ Εἰρηνικοῦ μέ τὸ ἐξωτικό ὄνομα «Φέι-Χούνγκ», γιὰ νὰ 'ρθει μιά μέρα νὰ βρεῖ τάφο ἱστορικό στὸ βυθὸ τοῦ Αἶγαίου, σαβανωμένο μέ τὴ γαλανόλευκη τῶν Ἑλλήνων, μ' ἓνα μυθολογικό μας ὄνομα στήν πρύμνη του; Μὰ καὶ ποιὸς ἀπὸ τὸ πλήρωμα τῆς «Ἑλλης», πού ἦταν ἀραγμένη στὸν Ἀδάμη τῆς Μήλου, θὰ μπορούσε ποτέ νὰ φαντασθεῖ, ὅταν ὁ στόλαρχος πρόσταξε τὸ καράβι νὰ φύγει αὐτὴ τὴ νύχτα γιὰ τὴν Τῆνο, γιὰ τὸ πανηγύρι, πῶς τὸ ταξίδι αὐτὸ θὰ 'τανε τὸ τελευταῖο της καί, γιὰ μερικούς, καὶ τὸ δικό τους;

Εἶχανε βγεῖ ἀπὸ τὸ λιμάνι τῆς Μήλου στὴ μιά μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Ἀπόλυτη μπονάτσα. Ἐπλεαν μέ εἴκοσι μίλια σέ θάλασσα γυαλί, πού θὰ μπορούσες νὰ μετρήσεις τ' ἄστρα πού καθρέφτιζε. Καὶ ἦταν ὅλα τόσο ἤσυχα, τόσο γλυκά, πού ὑπαξιωματικοὶ καὶ

ναῦτες νά ρωτιοῦνται γιατί νά εἶναι τό καράβι σέ πολεμική ἔγερση. Αὐτή δέν ἦτανε νύχτα γιά σκληρά ἔργα πολέμου, ἀλλά γι' ἀγάπη.

Ἐλαφρός λίβας ἄρχισε νά φυσάει καί νά τυλίγει τίς μορφές μέ χλιαρό λάδι, ἅμα φουντάρισαν στήν Τήνο. Ἡ ὥρα ἦταν ἕξι καί μισή. Ἐνα σάλπισμα εὐθυμο ἀντιλάλησε: πρόσταγμα νά γίνει «ἀνάτασις σημαιῶν». Τό πλοῖο φόρεσε μεμιᾶς τό φαιδρό τρίγωνο τοῦ μεγάλου σημαιοστολισμοῦ του. Στά σκοινιά, πού ἦτανε τά σημάτα, εἶχανε ράψει καί τίς λεγόμενες «ὀριζόντιες σημαῖες ἀναγνωρίσεως», προορισμένες νά δείχνουν ἀπό μακριά στ' ἀεροπλάνα τήν ἐθνικότητα τοῦ καραβιοῦ.

Στήν προκυμαία καί γύρω ἀπ' τό ναό τῆς Μεγαλόχαρης ἡ κίνηση τώρα δυναμώνει. Οἱ ἄπειροιπραματευτάδες ἄρχισαν νά ζουζουνίζουν σά σφήκες ἀνάμεσα στούς πανηγυριῶτες. Καί τί δέν πουλοῦσαν! Σταυρούς, κομπολόγια, χαρτοκόφτες, κοντυλοφόρους ἀπό τ' Ἁγιορόρος, εἰκονίσματα, φυλαχτά, κανατάκια, ξυλογλυπτική, ξυλολεπτουργική, νταντέλες, βεντάλιες, νυχτικές, βραχιόλια, μαντίλια, ὅ,τι μπορεῖ νά ζαλίσει τίς γυναικοῦλες τῶν πανηγυριῶν. Κοντά στούς ἐμποράκηδες, μέσα στά πλήθη, ἀπατεῶνες καί λωποδύτες, ἀρσενικοί καί θηλυκοί, προσπαθοῦν νά πασάρουν τά ψεύτικα δαχτυλίδια τους ἢ νά σουφρώσουν τό πορτοφόλι τῶν πιστῶν.

Ἡ πιό γελαστή ἀτμόσφαιρα βασίλευε στήν «Ἑλλη» αὐτή τή στιγμή. Εἶχε λυθεῖ στό ταξίδι τό πολυθρύλητο ζήτημα ποιοί ναῦτες θά σχηματίζουν τό τιμητικό ἄγλημα (ἔπρεπε νά εἶναι σαράντα), πού θά συνόδευε τήν καθιερωμένη λιτανεία. Καί τώρα εἶχαν κατεβεῖ στό πρμναῖο ὑπόφραγμα μαζί μέ τούς ὀκτώ εὐσεβεῖς ὑπαξιωματικούς πού εἶχανε ζητήσει μόνοι τους ἀπό τόν κυβερνήτη νά τους ἐπιτρέψει νά κρατοῦν ἐκ περιτροπῆς τήν εἰκόνα τῆς Παρθένας στήν περιφορά της. Ξυρίζονταν, πλένονταν, ἄλλαζαν, τίς στολές τους, γυάλιζαν τά κουμπιά τους μ' ἀστεῖα πειράγματα καί τραγούδια. Κι αὐτός ὁ ζήλος τούς γλίτωσε, γιατί, ἂν ἦτανε στό κατάστρωμα, μπορεῖ νά εἶχανε τύχη διαφορετική. Οἱ ἄλλοι ναῦτες ἐπλεναν καί καθάριζαν τό καράβι.

Ἦταν ἡ ὥρα ἑπτὰ παρά τέταρτο, πού ἀκούστηκε νά βουίζει κινήτηρας ἀεροπλάνου στόν ἀέρα. Μιά ἰταλική ἀεράκατος, πού εἶχανε σβῆσει τά ἐθνικά χρώματά της, ζύγωσε τήν «Ἑλλη». Ἐρχόταν

ἀπό ἀνατολική διεύθυνση πετώντας σέ 1000 μέτρα ὕψος. Στή στιγμή βρέθηκαν στή θέση τους οἱ ὁμοχειρίες τῶν πυροβόλων. Ὁ ὑπαξιωματικός πυροβολητής πῆρε διαταγή νά παρακολουθεῖ τό ἀεροσκάφος μέ τήν ὁμοχειρία τοῦ πρώτου πυροβόλου «Τέρνυ». Τήν ἴδια διαταγή πῆρε καί ὁ ἀρχικελευστής πυροβολητής μέ τήν ὁμοχειρία τῶν πυροβόλων «Σκόντα».

Ἡ ἀεράκατος ἔκαμε δύο μεγάλες βόλτες πάνω ἀπό τό λιμάνι. Τά πλήθη, πού ἐτοιμάζονταν γιά τή λιτανεία, θαρρώντας πώς ἦταν ἑλληνικό, χαιρετοῦσαν ἀπό τήν προκουμαία, τά δρομάκια, τά μπαλκονάκια μέ καπέλα καί μαντίλια. Τό ἀεροσκάφος, περνώντας ἀπό τήν «Ἑλλη» σέ κάποια ἀπόσταση, τράβηξε μέ κατεύθυνση τό Σκίρωνα ἐλαττώνοντας ὀλοένα τό ὕψος του.

Κανέννας δέν ἔδωσε σ' αὐτό τό ἐπεισόδιο τή σημασία πού εἶχε. Ἀπό κανένος τό νοῦ δέν πέρασε ὅτι ἡ ἀεράκατος ἐρχότανε νά κάμει ἀναγνώριση, νά δώσει στοιχεῖα γιά τήν ἐπικείμενη θανάσιμη ἐπίθεση. Καί ἡ προετοιμασία γιά τή λιτανεία ἐξακολουθοῦσε στό καράβι — ἐτοιμασία ἐξόδου καί καθαρισμῶν. Οἱ ναῦτες στό πρυμναῖο ὑπόφραγμα παραλάβαιναν τώρα τόν ὄπλισμό τους.

Ἦτανε πιά ἡ ὥρα 8 καί εἴκοσι πέντε. Στό κατάστρωμα βρισκόταν ὁ σηματοφόρος τῆς βάρδιας (τετραωρίας), ὁ ὑπαξιωματικός τῆς φυλακῆς, ὁ «σκοπός κλίμακος», ὁ ἀγγελιαφόρος, οἱ ἄντρες τῶν ὁμοχειριῶν, μερικοί ἄντρες τοῦ ἀγήματος, πού εἶχαν ἐτοιμαστεῖ, καί ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Κυριαζόπουλος περιστοιχισμένος ἀπό ὑπαξιωματικούς.

Τόν εἶχαν ζυγώσει, γιά νά τόν ρωτήσουν:

- Θά βγεῖτε, θά πάτε στή Μεγαλόχαρη;
- Γιατί ρωτᾶτε; εἶπε ὁ ἀξιωματικός.
- Γιά νά σᾶς δώσουμε ν' ἀνάψετε καί γιά μᾶς ἓνα κερι, κύριε ἀνθυποπλοίαρχε.

Δέν εἶχε προλάβει ν' ἀποκριθεῖ, πού ἀκούστηκε ἀπό τή γέφυρα τοῦ καρβιοῦ, ὅπου στέκονταν οἱ σηματοωροί, μιᾶ δυνατή φωνή:

— Τορπίλη δεξιά! . . .

Καί σύγχρονα τίς τελευταῖες συλλαβές σκέπαζε δαιμονισμένος πάταγος καί βουή ἀπό τρομερή ἔκρηξη.

Τράνταγμα φριχτό, σεισμός ἀλλόκοτος ἔσεισε τό καράβι, πού νόμιζες πώς θά διαλυθεῖ, πώς θά ξεκολλήσουν τά σίδερά του καί

τ' ἀτσάλια καί θά φύγουν στά τέσσερα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα. Σύγκορμο ἀναπήδησε δύο μέτρα ἔξω ἀπό τή θάλασσα, σάν νά τό σήκωσε γιγάντια δύναμη. Κι ἀπό τά σπλάχνα του, ἀνοιγμένα μεμιάς ἀπό τεράστια ὑπερπίεση, τινάχτηκαν μ' ἀπαίσιο οὐρλιασμα, μούγκρισμα καί φύσημα λαβωμένου μεγαθήριου, σέ ὕψος μεγάλο φλόγες, ἀτμοί, σίδερα, σωλήνες κομματιασμένοι καί στριμμένοι, ρουμπινέτα, σύρματα, μπροῦντζοι παραμορφωμένοι καί σάρκες ἀνθρώπινες, ξεσκισμένες, καρβουνιασμένες. Καί τό καράβι κατάπεσε πάλι στά νερά μέ καινούργιο τράνταγμα κι ἀναπαλμό, πού κράτησε λίγες στιγμές.

Ὁ ἀνθυποπλοίαρχος Κυριαζόπουλος, πού βρισκόταν στό ἄλλο πλευρό τοῦ караβιοῦ ἀπ' αὐτό πού 'σκάσε ἡ τορπίλα, τινάχτηκε ψηλά στόν ἀέρα. Κι ὅταν ἔπεσε πάλι στό κατάστρωμα μέ τά σπλάχνα του τρανταγμένα, εἶδε ὅλους τοὺς ὑπαξιωματικούς πού κουβέντιαζε μαζί τους λίγα δευτερόλεπτα πρὶν, στρωμένους κάτω νά βογγοῦν ματωμένοι.

Μ' ὄλο τόν πόνο πού νιώθει στά σωθικά του, σηκώνεται, ζυγώνει νά τοὺς βοηθήσει. Βαριά πληγωμένοι. Νεκρός ὅμως ὁ Παπανικολάου, παραμορφωμένος. Μιά σιδερένια πόρτα ὀλάκερη ξεκόλλησε ἡ ἔκρηξη ἀπό τή θέση της, τήν εἶχε ρίξει ἀπάνω του μ' ἀφάνταστη ὀρμή καί τόν εἶχε συντρίψει.

Ἄλλοι τρεῖς νεκροί κείτονταν στό ἀντικρινό πλευρό τοῦ караβιοῦ, πού 'σκάσε ἡ τορπίλα. Ἀπ' ὅλα τά μέρη ἀκούγονταν βογγητά καί φωνές. Οἱ ὑπαξιωματικοί, ἔξω ἀπό τοὺς ἀσυρματιστές, ἦταν ὄλο λαβωμένοι καί οἱ περισσότεροι σοβαρά. Οἱ ναῦτες ἀπό τό πρυμναῖο ὑπόφραγμα τρέχανε πάνω κάτω νά τοὺς περιμαζέψουν, νά τοὺς φροντίσουν. Ἦτανε πάνω ἀπό τριάντα. Ὅσοι βρέθηκαν κοντά στήν ἔκρηξη πάθανε τρομερά ἐγκαύματα, καφαλίστηκαν, ἀλείφτηκαν πετρέλαια, μοιάζαν μέ ἀνθρώπους ἄλλης φυλῆς.

Οἱ λίγοι ναῦτες πού εἶχαν ἀνεβεί ἀπ' τό πρυμναῖο ὑπόφραγμα ἔτοιμοι γιά τή λιτανεία, οἱ σηματοωροί ἀπό τή γέφυρα, ὁ ὑπαξιωματικός τῆς φυλακῆς, ὁ «σκοπός κλίμακος», οἱ ἄνδρες τῶν ὀμοχειριῶν, ὅσοι βρέθηκαν στό κατάστρωμα, ἔγιναν ἀνάρπαστοι. Μωλωπισμένοι, λαβωμένοι, ματωμένοι βρέθηκαν στή θάλασσα σ' ἀρκετή ἀπόσταση γύρω ἀπό τό καράβι, τραγικοί κι ἀπρόοπτοι ναυαγοί, νά φωνάζουν βοήθεια. Κι ὅσοι τοὺς ἀκούγαν κι ὅσοι πρό-

φταιναν κι όσοι μπορούσαν έτρεχαν στά «ένθέμια» κι άρπαζαν σωσίβια καί τούς πετούσαν. Γιατί ανάμεσα σ' αυτούς ήτανε καί πολλοί, πού κολυμπούσαν λαβωμένοι, τσουρουφλισμένοι, μέ πάνους άβάσταχτους.

Μέσα στό κύτος άλλη θύελλα. Στά καμαράκια τών αξιωματικών μπροστά στην πλώρη γυαλικά συντριβονταν, λάμπες σπάζανε, λαβομάνοι πέφτανε, ντουλάπες αναποδογυρίζονταν, τά φώτα σβήνανε, οί άνθρωποι μένανε στό σκοτάδι.

Ούτε τρία λεπτά δέν είχανε περάσει από την πρώτη έκρηξη, πού άκούστηκε δεύτερος τρομερός κρότος. Κι από τή ρίζα του δυτικού λιμενοβραχίονα, πού σάλεψαν κι έφυγαν οί μολόπετρες του σέ φάρδος τριάμισι μέτρα, σηκώθηκε άπίστευτη κολόνα, πάνω από έβδομήντα μέτρα, σίφουνας θεόρατος από νερά, τσιμέντα, πέτρες, πλάκες, χαλίκια, κομμάτια του ρημαγμένου μόλου πού τινάχτηκαν μακριά κατά την πολιτεία κι έπεφταν όλουθε στό λιμάνι καί στά σπίτια καί τσάκιζαν κεραμίδια, κάγκελα μπαλκονιών καί τίς γλάστρες μέ τά φλογάτα γεράνια πού τά στόλιζαν.

Ο κυβερνήτης κι οί αξιωματικοί τής «Έλλης» φαντάστηκαν πώς μπομπάρδιζε από πολύ ψηλά Ιταλικό άεροπλάνο. Από τίς βάρκες όμως, πού πήγαιναν μέ γλήγορο κουπί νά βοηθήσουν ν' άνασυρθοῦν οί ναύτες από τή θάλασσα, σέ λίγο άκούστηκαν φωνές:

— Τορπίλα! . . . Τορπίλα! . . .

Ήταν ή τρίτη. Κρότος δυνατός άκούστηκε. Καί μιά κολόνα νερό, καπνός καί τρίμματα βράχων, τινάχτηκε πάνω από σαράντα πέντε μέτρα, κοντά στό πράσινο φανάρι τής μπούκας, από μιά ύφαλο. Αυτή ξεσκέπασε τό ιστορικό στίγμα του Μουσολίνι. Έμοιαζε ή τρίτη τούτη κολόνα, σάν νά τή φύσηξε από τή ράχη της ύπερφυσική, τιτανική φάλαινα. Στριφογύρισε στον άέρα κι έσπασε τέλος καί κατάρπησε, σκορπίστηκε ιριδίζοντας στον αύγουσιάτικο ήλιο.

Τά τζάμια τών σπιτιών πέφτανε μέ πάταγο. Τά μαγαζιά τής παραλίας κλείνανε χτυπώντας βιαστικά τίς πόρτες. Μιά γυναικούλα μεσόκοπη, καταγωγής άρμένικης, πού περνούσε κοντά στό δυτικό μόλο, σωριάστηκε στον τόπο από συγκοπή. Μιά βουερή, πάνδημη συναυλία τρομάρας γέμισε τον άέρα του νησιού, όπου κυριαρχούσαν οί φάλτσες γυναικειές όξυφωνίες. Κι όλοι φευγαν άλα-

φιασμένοι, ξεφρενιασμένοι, κοπάδια, πού τά σαλαγοῦσε φοβερὸς καὶ ἄγριος βοσκὸς — ὁ πανικός. Σκαρφάλωναν σάν κατσικιά στοὺς λόφους πού στεφανώνουν τὴν πολιτεία. "Ἄλλοι — κι ἦτανε κάμποσοι — ἄντρες, γυναῖκες, παιδιά, φτάσανε τρέχοντας σ' ἀπίστευτα λίγη ὥρα ὡς αὐτὴ τὴν πίσω μεριά τοῦ νησιοῦ, κατὰ τό φράγκικο μοναστήρι.

Οἱ τρομαγμένες γυναικοῦλες ἱστοροῦσαν πὼς ἦτανε τό καράβι γεμάτο τορπίλες, πού τρελάθηκαν καὶ φεύγανε μονάχες τους καὶ χτυποῦσαν ὅπου λάχει, γιατί, λέγανε, ἡ ἁμαρτία περίσσεψε κι ἤθελε ἡ Παναγιά νά μᾶς παιδέψει. Μά ὁ μεγάλος, ὁ πραγματικὸς φόβος τῶν ἀνθρώπων πού 'φευγαν ἦταν μὴν ἔπαιρνε φωτιά ἡ μπαρουτοθήκη τοῦ караβιοῦ. «Καὶ τότε — χουχουλίζονταν τά φοβισμένα πλήθη — ἄχ, Βαγγελίστρα μου !..».

Σπύρος Μελάς

6. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ 1940 - 41

α) Αἱ μεγάλοι δυσχέρειαι τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ

Προηγεῖται ἡ ἐξιστόρηση τῶν πολεμικῶν γεγονότων ἀπὸ τίς 28 Ὀκτωβρίου ὡς τίς 13 Νοεμβρίου 1940, πού ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶχε ἀπωθήσει τοὺς εἰσβολεῖς ὡς τὰ σύνορα.

Αἱ ἀνωτέρω ἐπιτυχίαι τῶν ἡμετέρων δυνάμεων εἰς τὴν ὀρεινὴν περιοχὴν Πίνδου εἶναι τοσοῦτο μᾶλλον ἀξιοσημείωτοι, καθ' ὅσον ἐπρόκειτο περὶ μονάδων μόλις ἐπιστρατευθειῶν καὶ ριπτομένων εἰς τὸν ἀγῶνα, λόγῳ τοῦ ἐπείγοντος τῆς καταστάσεως, μὲ ἑλλιπῆ μεταγωγικὰ καὶ συνεπῶς μὲ ἀνεπαρκῆ ἐφοδιασμὸν εἰς πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα. Ἐξαιρετικαὶ δυσχέρειαι παρουσιάσθησαν κατὰ τὰς ἐν Πίνδῳ ἐπιχειρήσεις διὰ τὸν εἰς πυρομαχικὰ καὶ τρόφιμα ἀνεφοδιασμὸν τῶν ἐκεῖ μαχομένων ἑλληνικῶν δυνάμεων. Αὐτοκίνητα διὰ τὸν ἀνεφοδιασμὸν ἠδύναντο νὰ προωθηθῶσι μόνον μέχρι Νεστορίου (πρὸς βορρᾶν), μέχρι Δούτσικου (πρὸς ἀνατολάς), μέχρι Μετσόβου (πρὸς νότον), ἀλλὰ αἱ ὁδοὶ πρὸς Νεστόριον καὶ πρὸς Δούτσικον, καρποῖητοι καὶ ἄνευ καταστρώματος, κατέστησαν μὲ τὰς πρώτας βροχὰς τοῦ Νοεμβρίου ἄβατοι εἰς τροχόν.

Ἐξ ἄλλου, ἐπειδὴ ἡ ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς Πίνδου εἶναι πτωχὴ εἰς πόρους καὶ ἐπειδὴ οἱ Ἴταλοὶ εἰσβαλόντες ἐξήντησαν καὶ τοὺς ὀλίγους διατιθεμένους ἐπιτοπίους πόρους, ἐγεννᾶτο μὲ τὴν ἀνακατάληψιν τῆς ἀνωτέρω περιοχῆς ὑπὸ τῶν ἐλληνικῶν δυνάμεων ζήτημα ἀνεφοδιασμοῦ καὶ αὐτῶν τούτων τῶν κατοίκων. Διὰ τὸν ἀνεφοδιασμόν τῶν μαχομένων στρατευμάτων ἐχρησιμοποιήθησαν ἕκτακτα μέτρα, ὠργανώθησαν ἐφοδιοπομπαὶ ἐκ χωρικῶν, γυναικῶν καὶ παιδιῶν, τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς προσερχομένων μετ' ἐνθουσιασμοῦ. Ἐγένετο ἐπίσης μερικὴ τις χρησιμοποίησις ἀεροπλάνων διὰ τοὺς ἀνεφοδιασμούς, ἦτις ὅμως ὑπῆρξε λίαν περιορισμένη, ἐλλείψει ἐπαρκoῦς ἀριθμοῦ καταλλήλων ἀεροπλάνων καὶ λόγῳ ἀτμοσφαιρικῶν συνθηκῶν.

β) Ὁ θαυμασμός τῶν Γερμανῶν διὰ τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν

Προηγεῖται ἡ ἐξιστόριση τῆς γερμανικῆς ἐπιθέσεως στὰ ὄχυρά τῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς 6 ὡς τῆς 9 Ἀπριλίου 1941.

Κατὰ τὰς τετραήμερους ταύτας ἐπιχειρήσεις εἰς τὸ πρὸς Βουλγαρίαν μέτωπον αἱ ὀλιγάριθμοι ἐλληνικαὶ δυνάμεις, καίτοι στερούμεναι παντελῶς ἀεροπορίας καὶ συγχρόνων πολεμικῶν μέσων, ἠγωνίσθησαν γενναίως, μετ' ἀφθάστου ἠρωισμοῦ καὶ πρωτοφανοῦς αὐτοθυσίας, ἐναντίον ἐχθροῦ πολλαπλασίως πολυαριθμοτέρου, διαθέτοντος ὅπλα καὶ λοιπὰ πολεμικὰ μέσα ἀσυγκρίτως ἰσχυρότερα καὶ πολυαριθμότερα, καὶ προεκάλεσαν εἰς αὐτὸν σημαντικωτάτας ἀπωλείας εἰς ἀνδρας καὶ ὑλικόν. Ἐκ πληροφοριῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν αἰχμαλώτων, ὀδηγηθέντων ἐν ἀρχῇ εἰς νότιον Βουλγαρίαν καὶ ἀκολούθως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Μακεδονίαν, χωρικῶν πάραμεθορίων χωρίων, ὅπου ἐνεταφιάσθησαν φονευθέντες Γερμανοί, ἐξ ἀκριτομυθιῶν διαφόρων Γερμανῶν καὶ ἐκ πληροφοριῶν διαφόρων ξένων ραδιοφωνικῶν σταθμῶν, καθ' ὅς μέγιστος ἀριθμὸς τραυματιῶν μετεφέρθη εἰς νοσοκομεῖα ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἄνω τῶν δύο χιλιάδων νεκρῶν ἐνεταφιάσθησαν μόνον εἰς τὸ νεκροταφεῖον τοῦ βουλγαρικοῦ χωρίου Πετριτσίου, δύναται νὰ ἐξαχθῇ ὡς ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἀπωλειῶν τοῦ ἐχθροῦ εἰς νεκροὺς καὶ τραυματίας θὰ ἀνῆλθεν εἰς δεκαπέντε περίπου χιλιάδας. Παρὰ τὰ ἡμέ-

τερα πενιχρά άντιαεροπορικά μέσα ό έχθρός άπώλεσε περι τά δεκαεπτά άεροπλάνα. Όσον άφορᾷ εις τά καταστραφέντα έχθρικά άρματα, ταῦτα δέν είναι δυνατόν έπακριβῶς νά ύπολογισθῶσιν. Άρκετά τούτων άνετράπησαν έξ ύπονομεύσεων του έδάφους και πολλά έβλήθησαν ύπό τῶν άντιαρματικῶν πυροβόλων τῶν πυροβολείων, τῶν όχυρῶν και του λοιπου πυροβολικοῦ παντός διαμετρήματος. Όσάκις παρουσιάστησαν άρματα έν προχωρήσει έναντι πυροβολείων και όχυρῶν, έξηναγκάστησαν εις άναστροφήν προς τά όπίσω και άρκετά τούτων κατεστράφησαν.

Τήν άνδρειάν, τήν μαχητικότητα και τόν ήρωισμόν τῶν έλληνικῶν δυνάμεων, ως και τήν άξίαν τῆς ήμετέρας όχυρώσεως έξετίμησαν και αὔτοι οί Γερμανοί. Παραθέτω σχετικές τινες κρίσεις αὔτῶν: Τήν 9ην ώραν τῆς 10ης Άπριλίου 1941 προσήλθε Γερμανός συνταγματάρχης, ίνα παραλάβη τὸ όχυρόν Παλιουριῶνες. Γερμανικόν τάγμα είχε παραταχθῆ. πρό του όχυρου. Ό Γερμανός συνταγματάρχης προσεφώνησε δια διερμηνέως τὸν διοικητὴν του όχυρου και συνεχάρη τήν φρουράν του όχυρου έκφράσας τὸν θαυμασμόν του δια τήν άντίστασίν της. Προσέθεσεν ότι τά γερμανικά στρατεύματα είναι ύπερήφανα έχοντα τοιούτους άντιπάλους. Μεθ' ό παραλαβῶν τὸν διοικητὴν του όχυρου τὸν ωδήγησε πρό του γερμανικοῦ τάγματος προς έπιθεώρησίν του ύπ' αὔτου. Έπί πλέον ό Γερμανός συνταγματάρχης διέταξεν, όπως ή γερμανική σημαία ανυψωθῆ επί του όχυρου μόνον μετὰ τήν άναχώρησιν τῆς φρουρᾶς αὔτου. Τήν 10ην Άπριλίου 1941 ό Γερμανός αξιωματικός, ό έντεταλμένος νά κανονίση τά τῆς παραδόσεως του Ρουπέλ, κατόπιν τῆς γενικῆς συνθηκολογήσεως τῶν δυνάμεων Άνατολικῆς Μακεδονίας, άφου συνεχάρη τὸν διοικητὴν του όχυρου, διεβίβασεν εις αὔτὸν και τά συχαρητήρια τῆς διοικήσεώς του και τὸν θαυμασμόν δια τήν ήρωικὴν άντίστασιν του όχυρου και έτόνισεν ότι δια τοὺς Γερμανοὺς άποτελεῖ τιμὴν και ύπερηφάνειαν, ότι είχαν ως άντίπαλον ένα τόσον ήρωικόν στρατόν. Όσον άφορᾷ εις τήν ήμετέραν όχύρωσιν, άνέφερεν ότι αὔτη εκρίθη ύπό τῶν Γερμανῶν άνωτέρα τῆς όχυρώσεως τῆς γραμμῆς Μ α ζ ι ν ὸ και ισότιμος τῆς όχυρώσεως τῆς γραμμῆς Ζ ί γ κ φ ρ ι δ. Τά άνωτέρω συχαρητήρια δια τήν ήρωικὴν άντίστασιν του Ρουπέλ και ό θαυμασμός δια τήν όχύρωσίν μας διευτώθησαν βραδύτερον εις Σέρρας και αὔτοπροσώ-

πως εις τὸν διοικητὴν τοῦ Ροῦπελ ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ συνταγματάρχου, τοῦ διοικήσαντός τὰ κατὰ τοῦ Ροῦπελ ἐπιτεθέντα γερμανικὰ στρατεύματα.

Ὁ Γερμανὸς διοικητὴς τῆς 72ας μεραρχίας, ὁμιλῶν μὲ τὸν διοικητὴν τῆς ὁμάδος μεραρχιῶν ἀντιστράτηγον Δέδεν, ἐξέφρασεν ἀνεπιφύλακτον θαυμασμόν διὰ τὴν μαχητικότητα τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν ἀξίαν τῆς ὀχυρώσεως. Προσέθεσεν ὅτι ἐπολέμησεν εἰς τὴν Πολωνίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ὅτι οὐδαμοῦ συνήντησε τόσον ἀποτελεσματικὴν καὶ φθοροποιὸν ἀντίστασιν, ὅπως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐπεδείχθη προσέτι εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Δέδεν ἡ ἔκθεσις τῆς 72ας μεραρχίας, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀνεγράφετο ὅτι ἡ ὠχυρωμένη ἑλληνικὴ τοποθεσία, λόγῳ ἀρίστης χρησιμοποίησεως τοῦ ἐδάφους καὶ ἐπιτυχοῦς ἐκτελέσεως, ὑπερεῖχεν εἰς ἀμυντικὴν ἀξίαν τῆς ὀχυρώσεως τῆς γραμμῆς Μαζινὸ καὶ ὅτι ἡ κατ' αὐτῆς ἐπίθεσις προσέκρουσεν εἰς πολὺ μεγαλύτερας δυσκολίας.

Ὁ ἐπιτελάρχης τοῦ 5ου γερμανικοῦ σώματος στρατοῦ εἶπε τὰ ἐξῆς εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Δέδεν: «Ἐπολεμήσατε θαυμάσια: τὸ πυροβολικὸν σας ἦτο ὑπέροχον, αἱ πλαγιοφυλάξεις ἀποτελεσματικώταται. Μόλις μετεκινεῖτο ἔστω καὶ μία ὁμάς μάχης, ἐδέχετο ἐπιτυχῆ βολήν. Ἄν τὰ βλήματα σας δὲν εἶχον κατὰ τὰ $\frac{3}{5}$ ἀφλογιστίας, οὐδὲν ἀπὸ τὰ μετασχόντα εἰς τὸν ἀγῶνα τμήματά μας θὰ ἐσώζετο ἀπὸ τὴν κόλασιν ἐκείνην τοῦ πυρός». Ὅταν δὲ ὁ αὐτὸς ἐπιτελάρχης ἐπληροφορήθη πόσον ἀσθενὲς πυροβολικὸν διετίθετο εἰς τὴν γραμμὴν τῶν ὀχυρῶν, ἀπήντησεν: «Εἶσθε ἀξιέπαινοι, διότι ἐπροξενήσατε ἐντύπωσιν μεγάλης ἰσχύος καὶ μεγίστης ἀφθονίας μέσων, ἡ ὁποία ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς γερμανικῆς διοικήσεως».

Γερμανὸς ἀξιωματικὸς τῆς ἀεροπορίας ἐδήλωσεν εἰς τὸν ἀντιστράτηγον Δέδεν ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς εἶναι ὁ πρῶτος στρατὸς, εἰς τὸν ὁποῖον τὰ ἀεροπλάνα καθέτου ἐφορμήσεως «Στούκας» δὲν ἐνέσπειραν πανικόν. «Οἱ στρατιῶταί σας ἀντὶ νὰ φεύγουν ἀλλόφρονες, ὅπως ἐγένετο εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Πολωνίαν, μᾶς ἐπυροβόλουν ἀπὸ τὰς θέσεις των», προσέθεσεν ὁ Γερμανὸς ἀεροπόρος.

Κατὰ τὰ τέλη Μαΐου 1942 ἀφίκοντο εἰς Ἀθήνας ὁ Γερμανὸς στρατηγὸς Σνάιντερ καὶ ὁ Γερμανὸς ταγματάρχης Τεοκάρι, βραδύτερον δὲ ὁ συνταγματάρχης Στράιμπερ. Οὗτοι ἀνῆκον εἰς τὸ ἐπι-

τελείον τῆς ἀνωτάτης διοικήσεως τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ καὶ εἶχον ἀποσταλῆ μετ' ἄλλων ἀξιωματικῶν εἰς Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν διὰ τὴν μελέτην τῶν ἑλληνικῶν ὀχυρώσεων. Εἰς συνομιλίαις, ἃς οὗτοι ἔσχον μετὰ τοῦ ὑποστρατήγου Στρίμπερ, ὑπαρχηγοῦ τοῦ ἐπιτελείου ἐν τῷ γενικῷ στρατηγεῖῳ, ἐξεφράσθησαν λίαν ἐπαινετικῶς τόσον διὰ τὴν ἡμετέραν ὀχύρωσιν, ὅσον καὶ διὰ τὸν τρόπον τῆς διεξαγωγῆς τῆς ἀμύνης. Ἐξῆραν ἰδιαιτέρως τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα ὀχυρώσεως, τὴν θαυμασίαν ἐκλογὴν τῶν θέσεων, τὴν ἀρίστην ἐκμετάλλευσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὴν τελείαν, ὡς εἶπον, προσαρμογὴν τῶν ὀχυρώσεων καὶ τῶν πυρῶν εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ ἐχαρακτήρισε τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα ὀχυρώσεως ὡς ἀποτελοῦν χρυσοῦν μέσον ὄρον μετὰ τοῦ γαλλικοῦ συστήματος καὶ τῶν συστημάτων ἄλλων κρατῶν καὶ ὡς καταλληλότερον δι' ὀρεινὰ ἐδάφη, ὡς τὰ ἡμέτερα. Ἐπεξηγῶν τὰ ἀνωτέρω ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ εἶπεν ὅτι ἡ γαλλικὴ ὀχύρωσις ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ ὑπερβολικῆς καλύψεως, ὑπερβολικῆς φροντίδος διὰ τὴν ἀνεσιν καὶ εὐζωίαν τοῦ προσωπικοῦ καὶ ὑπὸ ποσότητος ὀπλισμοῦ δυσαναλόγως μικρᾶς ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἕκτασιν τῶν ὑπογείων ἐκσκαφῶν τῶν ὀχυρῶν καὶ τὰ διατεθέντα χρηματικὰ μέσα. Ἐξ ἀντιθέτου, ἡ ὀχύρωσις τῶν ἄλλων κρατῶν ἐχαρακτηρίζετο ὑπὸ ἀνεπαρκoῦς φροντίδος διὰ τὴν ζωὴν τοῦ προσωπικοῦ καὶ ἐξ ἄλλου ὑπὸ δυσαναλόγως μεγάλης πυκνότητος ὀπλισμοῦ ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἕκτασιν τῶν ἔργων. Τὰ ἑλληνικὰ ὀχυρὰ ἐχαρακτήρισεν ὡς παρέχοντα ἐπαρκῆ κάλυψιν, ἐπαρκῆ φροντίδα διὰ τὴν ζωὴν τοῦ προσωπικοῦ, πυκνότητα δὲ ὀπλισμοῦ ἀνάλογον πρὸς τὴν πυκνότητα τῶν ἔργων. Προσέθεσε δὲ ὅτι, καίτοι ἡ ἑλληνικὴ ὀχύρωσις εἶχεν ὡς σκοπὸν νὰ ἀποκρούσῃ βουλγαρικὴν ἐπίθεσιν, ἐν τούτοις ἀπεδείχθη ἰσχυρὰ καὶ διὰ τὰ γερμανικὰ μέσα καὶ ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμεν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὀχυρὰ, παρετήρησεν ὅτι πολλὰ ἔργα εἶχον δεχθῆ πλείστας βόμβας ἀεροπλάνων καὶ βλήματα πυροβολικοῦ μὲ μόνον ἀποτέλεσμα ἀποφλοιώσιν τινὰ καὶ ἐλαφρὰς ρωγμὰς, αἵτινες κατ' οὐδὲν παρημποδίζον τὴν ἐκτέλεισιν τῆς ἀποστολῆς των. Ἐπίσης ὅτι τὰ ἔργα, ἅτινα εἶχον δεχθῆ ἐκ τοῦ σύνεγγυς βολὴν βαρέων πυροβόλων εὐθυτενοῦς τροχιᾶς, εἶχον ὑποστῆ βεβαίως ζημίας εἰς τὰ φατνώματα, ἀλλὰ κάλλιστα ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἀντικαθιστάμενων τῶν ἐκτὸς μάχης ἀνδρῶν καὶ τοῦ βλαβέντος ὀπλισμοῦ. Ὅμο-

φωνος ὑπῆρξεν ἡ γνώμη πάντων τῶν Γερμανῶν ἀξιωματικῶν ὅτι ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς δὲν θὰ ἐπετύγχανε διάσπασιν τῆς τοποθεσίας.

Ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ ἐξῆρεν ἐπίσης τὴν προσαρμογὴν τῆς ὀχυρώσεως πρὸς τὰς νεωτάτας ὀχυρωματικὰς καὶ τακτικὰς ἰδέας καὶ τὸ ἐπιθετικὸν πνεῦμα ἐν τῇ διεξαγωγῇ τῆς ἀμύνης, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ παθητικὸν πνεῦμα, ὅπερ διείπεε τὰς ὀχυρώσεις ἄλλων κρατῶν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἀμύνης των. Ἰδιαιτέρως ἐπήνεσε τὴν ὑπαρξιν εἰς τινὰ σημεῖα χαρακωμάτων καὶ συγκοινωνιῶν πρὸς αὐτά, καὶ τὴν ὑπαρξιν πλειόνων ἐξόδων, ἐπιτρεπουσῶν τὴν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ εἰς τὸ κατάλληλον σημεῖον ἐξοδὸν τμημάτων πρὸς ἐνέργειαν ἀντεπιθέσεων ἐναντίον τοῦ ἐπὶ τοῦ ὀχυροῦ ἐπικαθήσαντος ἐχθροῦ ἢ πρὸς συγκράτησιν αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπαρξιν ἐφεδρικῶν ὀπλων καὶ τμημάτων διὰ τοὺς ἀνωτέρω σκοπούς. Ταῦτα, ὡς εἶπεν ὁ Γερμανὸς στρατηγός, ἀπετέλεσαν ἔκπληξιν διὰ τοὺς ἐπιτεθέντας. Ὁ Γερμανὸς συνταγματάρχης Στράιμπερ ἐδήλωσεν ἐπίσης ὅτι ὁ τρόπος οὗτος ἐνεργείας ὑπῆρξεν ἡ πλέον συγχρονισμένη τακτικὴ ἀντίληψις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀμυναν τῶν ὀχυρῶν, δι' ἣν ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν καὶ τὴν ἔκπληξίν του.

Ἐντύπωσιν ἐπίσης ἐνεποίησεν εἰς τοὺς Γερμανοὺς τὸ λίαν περιωρισμένον τῆς δαπάνης ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν γενομένην ἐργασίαν. Ὁ συνταγματάρχης Στράιμπερ εἶπεν ὅτι δι' αὐτὸν ἀποτελεῖ αἰνίγμα τὸ πῶς μὲ τόσον ὀλίγα μέσα καὶ μὲ τὰς ὑπαρξάσας πάσης φύσεως δυσχερείας ἐπετεύχθη ἐν σχετικῶ βραχεῖ χρόνῳ ἡ γενομένη ὀχύρωσις.

Ἡ τεχνητὴ ἀπόκρυψις, εἰς ὅσα ἔργα εἶχεν αὕτη συντελεσθῆ, ἦτο, κατὰ τὴν γνώμην τῶν Γερμανῶν, ἐπιτυχεστάτη. Ὁ στρατηγὸς Σνάιντερ ἐδήλωσεν ὅτι εἰς διάφορα σημεῖα ἐδέησε νὰ φθάσουν οἱ Γερμανοὶ στρατιῶται εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων μόλις δεκάδων μέτρων, διὰ νὰ ἀντιληφθῶσι τὴν ὑπαρξιν θυρίδος βαλλούσης αὐτοῦς.

Οἱ Γερμανοὶ ἀξιωματικοὶ ἐζήτησαν ἐπιμόνως νὰ πληροφορηθοῦν ἂν τὰ ἑλληνικὰ ὀχυρὰ διέθετον ὄπλα εἰδικοῦ τύπου. Ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὸ ἀντίθετον, ἐξεφράσθησαν ἔτι μᾶλλον ἐπαινετῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὀχυρώσεως, χρησιμοποίησάσης τὰ συνήθη ὄπλα τοῦ στρατοῦ ἐκστρατείας. Ἐξεπλάγησαν δ' ἔτι περισσότερο, ὅταν ἐπληροφορήθησαν ὅτι τὰ πολυβολεῖα προσεφέροντο

διὰ τὴν χρησιμοποίησιν οἰουδήποτε τύπου πυροβόλου ἐκ τῶν ἐν χρήσει εἰς τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν καὶ ὅτι πλεῖστα πυροβολεῖα προσεφέροντο διὰ τὴν χρησιμοποίησιν δύο τύπων πυροβόλων, διαφερόντων πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, ὡς ἐπὶ παραδείγματι πεδινοῦ καὶ ὄρειβατικοῦ πυροβόλου.

Τέλος δέ, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐφαρμοσθὲν σύστημα διατηρήσεως τῆς μυστικότητος, οἱ Γερμανοὶ ἐδήλωσαν ὅτι οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον ἐπιτύχει πληροφορίας ἐπὶ τῶν ὀχυρῶν μας.

Ἀλέξανδρος Παπάγος

IV. ΜΕΛΕΤΑΙ — ΔΙΑΤΡΙΒΑΙ — ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

1. Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΑΣΜΑΤΩΝ

Τὴν ποίησιν τῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων ἡ κοινὴ συνείδησις ἀποδίδει εἰς ἓνα ἀπρόσωπον καὶ ἀνώνυμον ποιητὴν, τὸν ἑλληνικὸν λαόν, καὶ ἡ δημώδης ποίησις θεωρεῖται ὄχι μόνον κτῆμα τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ καὶ δημιούργημα αὐτοῦ· οὕτω δὲ μόνον, ἂν θεωρήσωμεν δηλ. δημιούργημα τοῦ λαοῦ τὴν δημοτικὴν ποίησιν, καθίσταται εὐεξήγητον πῶς ἐν αὐτῇ συναισθανόμεθα παλλομένην τὴν καρδίαν, ἐκδηλουμένους τοὺς μυχίους πόθους, διατυπούμενον ἀκίβδηλον τὸν χαρακτήρα τοῦ λαοῦ. Διότι τίς ἄλλος θὰ εἶχε ποτὲ τὴν δύναμιν νὰ συγκεντρώσῃ τὰ συναισθήματα καὶ τὰ ιδεώδη τοῦ ἔθνους σύμπαντος εἰς μίαν ἐστίαν ἀκτινοβολοῦσαν πιστὸν ὁμοίωμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; Ἐπιφαίνονται βεβαίως ἐνίοτε εἰς ἡ καὶ πλείονες δαιμόνιοι ἄνδρες, οἵτινες αἰρόμενοι ὑπὲρ τὸ πάτριον ἔδαφος γίνονται ἐξάγγελιοι καὶ ὑποφῆται ὑψηλοτέρων καὶ εὐγενεστέρων ιδεωδῶν ἀπροσίτων εἰς τὸ πολὺ πλῆθος, διὰ τῶν δεσμῶν δέ, δι' ὧν ἐξακολουθοῦν νὰ συνδέωνται ἀρρήκτως πρὸς τὸ ἔθνος των, ἀποβαίνουν σὺν τῷ χρόνῳ τροφεῖς καὶ διδάσκαλοι αὐτοῦ καὶ ἀνασύρουν αὐτὸ μέχρι τοῦ ὕψους, ἐφ' οὗ ἴστανται, καὶ οὕτω τὸ ἔθνος ἐγκολποῦται τὰ ιδεώδη τοῦ δαιμονίου ἀνδρὸς καὶ λαμβάνει συνείδησιν αὐτῶν ὡς ιδίων, τότε δ' ἐκεῖνος ἀνακηρύσσεται διερμηνεὺς τῶν ἐθνικῶν ιδεωδῶν. Μακάρια τὰ ἔθνη, τὰ ὁποῖα ηὐμοίρησαν νὰ γεννήσουν τοιοῦτους μεγαλοφυεῖς ποιητάς! Οὕτως ὁ Ὅμηρος, διὰ νὰ περιορισθῶμέν εἰς ἓν μόνον, ἀλλ' ἐνδεικτικώτατον παράδειγμα, ὁ ποιητὴς ὁ ἐκπροσωπῶν ἐν ἀρχῇ τὴν διανόησιν μικρᾶς ἐπιλέκτου μερίδος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τῆς τάξεως τῶν ἀριστέων, ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ, προαγομένου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ποιητὴς ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους. Ἄλλ' οἱ μεγάλοι οὗτοι ποιηταί, ὅταν δημιουργοῦν τὸ ἔργον των, ἀσθενεστάτην ἔχουν ἐπαφὴν πρὸς τὸν λαόν, εἶναι σχεδὸν κεχωρισμένοι αὐτοῦ καὶ μόλις διακρίνονται εἰς τοὺς στίχους των ἀμυδρόταται ἀπηχῆσεις τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς· μόνον δ' ὅταν, προϊόντος τοῦ χρόνου, ὀγκωθῇ ἡ ἐπίδρασις τοῦ ποιητοῦ εἰς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ, εἰς ὑστερωτέραν περίοδον ἀναπτύξεως, ὁ λαὸς διαπλάσσεται οὕτως, ὥστε νὰ εἰσδέχεται καὶ διασπείρῃ τὴν ἀνταύ-

γειαν τῆς αἴγλης τοῦ ποιητοῦ. Ἡ δημοτικὴ ποίησις τούναντίον οὔτε προάγει οὔτε μεταβάλλει τὸν λαόν, δὲν ἐξυψώνει, δὲν ἐξωραΐζει αὐτόν, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον προβάλλει εἰκόνα αὐτοῦ ἀπαράμιλλον, κατοπτρίζουσα πιστὸν ἴνδαλαμα τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς.

Διὰ τίνος θαυμασίας δυνάμεως γίνεται τοῦτο κατορθωτὸν καὶ εἰς τίνα πρέπει ν' ἀποδώσωμεν τὴν συντέλειαν ἔργου τόσοσ μεγάλης ἐπιβολῆς; Δυνάμεθα ἄρά γε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ποιητῆς τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων εἶναι αὐτὸς ὁ λαός, ἐν συνεργασίᾳ κατὰ τρόπον ἀκατάληπτον φιλοτεχνήσας τὴν ποίησιν αὐτοῦ, ἢ ὀφείλομεν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἄνθρωποι κοινὸι καὶ ἄσημοι, οὐδὲν ἔχοντες ἰδιάζον γνώρισμα, τὸ ἐξαίρον αὐτοὺς ὑπὲρ τοὺς πολλούς, ἀπειργάσθησαν ἰδίᾳ ἕκαστος ἐν ἡ ἔστω καὶ πλείονα τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων, χωρὶς ν' ἀποτυπώσουν εἰς αὐτὰ τὴν σφραγίδα τῆς ἰδίας αὐτῶν προσωπικότητος, χωρὶς νὰ διασπᾶσουν τὴν ἐνότητα καὶ ὁμοιομορφίαν τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἀλλ' ἐν τούτοις μετ' ἴσης ἀριστοτεχνικῆς δεξιότητος διαγράψαντες εἰς τὰ ἔργα των τοὺς χαρακτῆρας, ἐκφράσαντες τὰ πάθη καὶ προσδώσαντες μορφήν συγκεκριμένην εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ λαοῦ;

Κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξετάσωμεν ὅσον ἔνεστι διὰ βραχυτάτων τὸ ζήτημα τοῦτο, νὰ προσπαθῆσωμεν δηλ. νὰ εὕρωμεν πόθεν ἀναβλύζουν οἱ κρουνοὶ τῆς δημόδους ποιήσεως καὶ νὰ διακρίνωμεν ποῦ προπᾶντων ἔγκειται ἡ ἀρετὴ αὐτῆς.

Ἐκ τῶν προτέρων δυνάμεθα νὰ κηρύξωμεν ὡς δόγμα ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως ὅτι ὁ λαός, ὡς λαός, ὡς σύνολον, εἶναι ἀνίκανος νὰ συνθέσῃ ποίημα. Ἡ ὁμαδικὴ ποίησις εἶναι πρᾶγμα ἀδύνατον. Παρουσιάζουν μὲν αἱ λογοτεχνίαι πολλῶν ἔθνων παράδειγμα ἔργων προεθόντων ἐκ κοινῆς συνεργασίας, ἀλλ' εἶναι ταῦτα ἐξαιρέσεις, ἐλέγχουσαι παρέκκλισιν ἀπὸ κανόνων ἀπαραβάτων τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, γεννήματα ἀνάγκης τινὸς ἢ περιστάσεων ἀσχέτων πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς τέχνης, καὶ διὰ τοῦτο δὲν δικαιοῦνται νὰ προβάλλουν ἀξιώσεις ἔργων τέχνης.

Πῶς δὲ γεννῶνται τὰ δημοτικὰ ἄσματα; Εἰς τῶν πολλῶν, ἔχων τὸ χάρισμα τῆς στιχουργικῆς δεξιότητος καὶ τὸ μουσικὸν αἴσθημα ἀνεπτυγμένον, ὑπέικων εἰς ἐσωτερικὴν ὄθησιν, ἐν στιγμῇ ἐξάρσεως συνθέτει τὸ ᾄσμα, ταυτοχρόνως ἐξευρίσκων τὸν ρυθμὸν

καί τὸ μέλος ἢ προσαρμοζῶν εἰς γνωστά. Τὸ ἄσμα τοῦτο εὐκόλως παραλαμβάνει ἄλλος τῆς αὐτῆς μορφώσεως καὶ ἐπαναλαμβάνει, ὅταν διατελῇ εἰς παρομοίαν ψυχικὴν διάθεσιν, διότι διαβλέπει ἐν αὐτῷ ἀποτύπωσιν τῶν σκέψεων καὶ τῶν συναισθημάτων του, ἐπιφέρων ἐνίοτε εἰς αὐτὸ ἀσημάντους μεταβολάς, διὰ ν' ἀποκτήσῃ πληρεστέραν τὴν συμφωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ἴδια συναισθήματα. Οὕτω δ' ἀπὸ στόματος εἰς στόμα διαδιδόμενον καθίσταται κοινὸν κτήμα· ἕκαστος τραγουδιστῆς ἰδιοποιεῖται αὐτὸ τρόπον τινὰ ἀνεπιγνώστως, τὸ ἰδιοποιεῖται ἀπλούστατα καὶ φυσικώτατα, καθόσον φέρεται ἀδέσποτον, καὶ ὅπερ σπουδαιότερον, καθόσον εὐρίσκει ἐν αὐτῷ τὰ πάντα γνώριμα, οὐδὲν δὲ ξένον ἢ ἀνώτερον τῶν ἰδίων νοημάτων καὶ συναισθημάτων, ἢ, καὶ ἂν εὕρη τι τυχὸν ἀλλότριον ἢ ἀπρόσιτον εἰς αὐτόν, τὸ μεταβάλλει ἢ τὸ ἀποβάλλει.

Εἶναι δὲ ἀδέσποτον τὸ τραγούδι, διότι ὁ πρῶτος δημιουργὸς αὐτοῦ δὲν κατείχετο ὑπὸ τοῦ πόθου νὰ καταστήσῃ γνωστὸν τὸ ὄνομά του, ἀλλ' ἀμοιρῶν φιλολογικῆς φιλοδοξίας τὸ ἐποίησε, διότι τοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἀνάγκη τῆς καρδίας του. Καὶ ἡδύνατο, ὡς ὁ τραγουδιστῆς τοῦ Γκαίτε, νὰ εἴπῃ: «Τραγουδῶ καθὼς κελαδεῖ τὸ πουλί, πού φωλιάζει στὰ κλαριά· τὸ τραγούδι, πού βγαίνει ἀπὸ τὸ στόμα μου, εἶναι πλούσια ἀμοιβή μου». Ὁ δ' ἐπαναλαμβάνων τὸ ἄσμα, ἰδιοποιούμενος αὐτό, κυρίως εἶπεν, δὲν σφετερίζεται ξένον πλοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον κάμνει χρῆσιν κοινῷ κτήματος. Διότι ὁ ποιητῆς καὶ τὰ συστατικὰ τοῦ ἄσματος καὶ τοὺς τρόπους τῆς ἐξωτερικῆς διαπλάσεως αὐτῶν παραλαμβάνει ἐκ τοῦ ἔθνικοῦ ταμείου τῶν παραστάσεων, τῶν γνώσεων, τῶν ἐμπειριῶν, καὶ συναρμολογῶν σποράδην κεχυμένα ὑλικά, ἀφομοιῶν καὶ ἀναχωνεύων αὐτά, δημιουργεῖ, προσθέτων ἀσημαντὰ τινὰ μόρια εἰς τὸν ἔθνικόν θησαυρὸν τῶν παραδεδομένων, ὅταν κατὰ τὸ μέτρον τῆς δυνάμεώς του διασκευάζῃ ἢ μεταπλάσῃ τὰ εἰλημμένα ἢ καὶ πλουτίζῃ αὐτά.

Μεταβολὰς ἐπιφέρουν, ὡς εἵπομεν, καὶ οἱ ἐπαναλαμβάνοντες τὸ ἄσμα, μέχρις ὅτου λάβῃ τοῦτο τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ· ὅθεν εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ λαὸς ἀπεργάζεται τὴν ὀριστικὴν μορφήν τῶν δημοτικῶν ἄσμάτων. Ἄλλ' αἱ μεταβολαὶ αὗται ἔχουν χαρακτῆρα οὐσιωδῶς ἀρνητικόν, συνιστάμεναι εἰς διορθώσεις, ἀφαιρέσεις ἢ ἔναρμογάς. Οὕτω δὲ ὁ λαὸς παρουσιάζεται ὄχι ὡς παραγωγὸς δύναμις ἀλλ' ὡς φθαρτικὴ, πάντοτε εἰσδεχόμενος

καὶ οὐδέποτε δίδων, διότι ἡ κυριωτάτη συμμετοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν δημῶδη ποιήσιν εἶναι ἢ ἀποκάθαρσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν μὴ ὁμογενῶν στοιχείων. Ἡ παραγωγὴ εἶναι κλῆρος τῶν ὀλίγων, οἱ ὅποιοι ὡς δημιουργοὶ χωρίζονται ἀπὸ τὸν μὴ παραγωγὸν λαὸν καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς αὐτόν, ἂν καὶ ἐξέρχωνται ἐκ τῶν σπλάγχων του.

Πολλῶ μείζων εἶναι ἡ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ εἰς τὴν ποιήσιν, διατηροῦσα τὸν ἀρνητικὸν χαρακτῆρα αὐτῆς πάντοτε εἰς δύο περιπτώσεις. Πρῶτον μὲν ὅταν παραλαμβάνη ἔργα τῆς τεχνικῆς ποιήσεως, ἐξερχόμενα τῆς περιοχῆς τῶν συνήθων αὐτῶ παραστάσεων, ἄσματα ἀνώτερα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον τῆς ἀντιλήψεώς του. Ὁ λόγος, δι' ὃν παραλαμβάνει τοιαῦτα ἄσματα, εἶναι τὸ μέλος αὐτῶν. Ἐλκόμενος ὑπὸ τῆς μουσικῆς προσπάθει νὰ καταστήσῃ εὐληπτα καὶ τὰ διὰ τῶν στίχων ἐκφραζόμενα νοήματα, ποῦ μὲν παραλείπων τὰ παντελῶς ἀκατάληπτα, ποῦ δὲ ἀπλοποιῶν καὶ ὄχι σπανίως παρανοῶν καὶ διαφθείρων οὕτως, ὥστε συμβαίνει ἐνίοτε μόνον ὄρθιον ν' ἀπομένῃ τὸ μέλος, οἱ δὲ στίχοι νὰ ἐπέχουν θέσιν ἐπουσιώδους ἐπικουρήματος τῆς μουσικῆς μεταβαλλόμενοι εἰς ἀδιανόητα τερετίσματα.

Δευτέρα δὲ περίπτωσις, ἀντίθετος ὅλως, παρουσιάζεται, ὅταν τὸ ἄσμα εἶναι ἔργον ἀνθρώπου τοῦ λαοῦ, ὑστεροῦντος εἰς στιχουργικὴν δεξιότητα καὶ εἰς σαφήνειαν ἐκδηλώσεως τῶν συναισθημάτων. Διαδίδεται μὲν τὸ ἄσμα, ὅταν δὲν στερῆται ἐνδιαφέροντος, ἀλλὰ πάντες οἱ ἐπαναλαμβάνοντες φιλοτιμοῦνται νὰ συντελέσουν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν του διορθῶντες καὶ περικοσμοῦντες αὐτό. Ἄν δὲ καὶ μεθ' ὅλας τὰς συντελεσθείσας μεταβολὰς ἐναπολειφθοῦν πλημμέλεια, ἔχουν συνείδησιν τῆς ἀτελείας τοῦ ἄσματος οἱ τραγουδοῦντες καὶ ὁμολογοῦν ὅτι δὲν ἔλαβε τὴν τελειωτικὴν διάπλασιν αὐτοῦ. Φίλος καθηγητῆς, ἀκούσας ποτὲ ἐν Τήνῳ τοιοῦτον ἄγεστον καὶ ἀκατάσκευον ἄσμα, ἔλαβε περίεργον ἐξήγησιν τῆς ἀπορίας του: «Ἀκόμα δὲν τὸ ταίριασαν οἱ κοπέλες τὸ τραγούδι· θὰ τὸ ταιριάσουν τὸν ἄλλο χρόνον» ὅτι δηλαδή μόλις τὸ ἐπόμενον ἔτος θὰ λάβῃ τὸ τραγούδι τὴν ὀριστικὴν του διατύπωσιν.

Πλὴν τῶν ἄσμάτων, ὅσα ὁ λαὸς ἐνστερνίζεται καὶ θεωρεῖ κτῆμά του, εἰς τὴν δημῶδη ποιήσιν καταλέγονται καὶ ἄσματα εἰς στενω-

τάτην περιοχὴν κυκλοφορούμενα, διερμηνεύοντα δὲ τὰς ἰδέας καὶ τὰ φρονήματα ἢ πληροῦντα ἀνάγκας μικρᾶς ομάδος, ἐλαχίστου μορίου τοῦ ὅλου ἔθνους. Τὸ λοιπὸν ἔθνος ἐνδέχεται νὰ εἶναι ξένον ἢ ἀδιάφορον πρὸς τὰς ἀνάγκας, ὧν τὴν πλήρωσιν ζητοῦν, νὰ μὴ συµμερίζεται τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας ἐκφράζουσιν, ἀλλ' ὅμως, ὡς οἰκεία πρὸς τὴν διανόησιν τοῦ λαοῦ καὶ συνθεθειµένα κατὰ τοὺς ὅρους τῆς δηµώδους ποιήσεως, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ χωρισθοῦν τῶν κατ' ἐξοχὴν δηµοτικῶν ἄσµάτων. Τοιαῦτα λ.χ. εἶναι τὰ ἐργατικά ἄσµατα, τὰ διὰ τοῦ ρυθµοῦ ἐπιβοηθοῦντα εἰς ταχύτεραν συντέλεσιν τῆς ἐργασίας εἰς τινὰ ἐπιτηδεύµατα καὶ κανονίζοντα τὴν τάξιν αὐτῆς, τὰ ἐπιχώρια, τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος ἄσµατα, εἰς τὰ ὁποῖα δυνάµεθα νὰ τάξωµεν καὶ στασιωτικά ἢ φατριαστικά, ἄσµατα συνήθως ἐφήµερα καὶ θνησιγενῆ, ἀλλὰ μὴ ἀμοιροῦντα ἀξίας, ὅταν συµπῆσῃ ὁ ποιητῆς αὐτῶν, ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ, νὰ ἐκφράσῃ σθεναρῶς τὰ συναισθήµατα τῆς λαϊκῆς ομάδος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκει . . .

Διότι τὸ κυριώτερον γνῶρισµα τοῦ δηµοτικοῦ ἄσµατος εἶναι ἡ συµφωνία αὐτοῦ πρὸς τὴν διανόησιν τῶν πολλῶν. Οὐδὲν πρέπει νὰ περιέχῃ τὸ ὑπερεξέχον τοῦ κοινοῦ ἐπιπέδου τῆς µορφώσεως, οὐδὲ τὸ µαρτυροῦν τὴν παρέµβασιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ποιητοῦ, προσωπικότητος χωριστῆς καὶ ἀνωτέρας. Ὁ ποιητῆς τοῦ δηµοτικοῦ ἄσµατος πρέπει νὰ εἶναι εἰς τῶν πολλῶν, δυσδιακρίτως συγχεόµενος εἰς τὸ ἀνώνυµον πλῆθος. Ἄλλὰ τούτου δεδοµένου, πῶς ἐξηγεῖται τὸ κάλλος καὶ ἡ δύναµις τῆς δηµοτικῆς ποιήσεως; Πῶς τὰ ἔργα ἀπαιδευτῶν καὶ ἀµορφῶτων ἀνοµολογοῦνται πολλακίς ὑπέριστα τῶν δηµιουργηµάτων καλλιτεχνῶν τοῦ λόγου, οἵτινες τὸ ποιητικὸν χάρισμα αὐτῶν ἐκαλλιέργησαν καὶ ἐνίσχυσαν διὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς µορφώσεως; Ποῖον τὸ µυστήριον τῆς τοιαύτης ὑπεροχῆς;

Ἡ ὑπεροχὴ τῆς δηµώδους ποιήσεως ὀφείλεται εἰς τὴν ἐκφαινοµένην ἐν αὐτῇ ἀπλότητα καὶ ἀλήθειαν. Ἔχει τὸ ἀνεπιτήδευτον καὶ τὴν εἰλικρίνειαν, τὴν ἀρετὴν, ἢ ὁποῖα ἐν ἄλλῃ περιοχῇ τῆς τέχνης, ἐν τῇ ἀρχαίῃ ἑλληνικῇ τέχνῃ ἢ ἐν τῇ προρραφαρικῇ, καταθέλλει τοὺς λεπτοὺς τεχνοκρίτας. Ἐκ τῶν ἀμέσων καὶ διαυγεστάτων πηγῶν τῆς γλώσσης ἢ δηµώδης ποιήσις ἀντλεῖ φραστικὴν δύναµιν καὶ ἐνάργειαν, ἐγγύτερον δὲ προκειµένη εἰς τὴν φύσιν δέχεται ἀκραίφνεστέραν τὴν ἀπὸ ταύτης ἐντύπωσιν. Οὐδὲν ἐν αὐτῇ τὸ ψευδὲς ἢ

τὸ περίτεχνον. Ἡ μὲν παρατήρησις τῶν πραγμάτων τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου εἶναι ἀπλή ἄλλ' ἀκριβής, ἡ δὲ ἔκφρασις τῶν παθῶν ἀπερικόσμητος ἀλλὰ βαθεῖα καὶ ἀληθινή.

Ὅταν μεγάλα γεγονότα, ὅταν δειναὶ συμφοραὶ ἢ ἀπροσδόκητοι εὐτυχίαί γενοῦν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου πάθη σφοδρά, ὅταν ἐξαιρετικὴ τις περίστασις ἐπιφέρῃ ὑπερεκχείλισιν προσωπικῶν συναισθημάτων, ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἀπέριττος ἐκδήλωσις αὐτῶν συγκινεῖ ἰσχυρῶς. Ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων ἀναπληρῶνει τὴν ἑλλείπουσαν τέχνην· ἡ δὲ προσπάθεια ἐντονωτέρας ἐκδηλώσεως αὐτῶν διὰ τῶν ἀτελῶν μέσων, τὰ ὅποια ἤμπορεῖ νὰ διαθέσῃ πρωτογενῆς καὶ ἀμορφος τέχνη, ἀποτυγχάνει τοῦ σκοποῦ, ἐνίοτε μάλιστα συμβαίνει νὰ φέρῃ ἀντίθετον ἀποτέλεσμα. Ἀπὸ τὸν *Θορῆνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, τὸν ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Ἐμμανουὴλ Γεωργιλᾶν, τὸν ὁποῖον πάντως συνέθεσε σύγχρονος τῆς ἀλώσεως λόγιος στιχουργός, ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους θρήνους τῶν συγχρόνων, τοὺς ὁποῖους ἀνεῦρον εἰς κώδικας βιβλιοθηκῶν καὶ ἔφερον εἰς φῶς ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ Κρουμπάχερ, ὁ Ροῦσος καὶ ἄλλοι, πολλῶ ἀνώτερον καὶ ἐκφραστικώτερον εἶναι τὸ δημοτικὸν ᾄσμα, τὸ ἀρχόμενον μὲ τὴν ὀδυνηρὰν κραυγὴν τῆς ἀπογνώσεως:

Πῆραν τὴν Πόλην, πῆραν τὴν, πῆραν τὴ Σαλονίκη,
πῆραν καὶ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, τό μέγα μοναστήρι!

καὶ τελειῶνον μὲ τὴν ἐξαγγελίαν τῆς θείας ὑποσχέσεως περὶ πληρώσεως τῶν ἐλπίδων τοῦ δυσμοῖρου ἔθνους:

Πάλε μὲ χρόνους, μὲ καιροὺς, πάλε δικά σας εἶναι.

Τοιαῦτα δημιουργήματα ἔχουν ἐν ἑαυτοῖς τὴν δύναμιν νὰ ἐπιζήσουν τοῦ ποιητοῦ αὐτῶν καὶ ἐπὶ γενεάς, ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μεταδιδόμενα, νὰ συγκλονοῦν τὰς ψυχάς.

Ὅμοιάς συγκινήσεις μόνον μεγάλοι ποιηταὶ δύνανται νὰ προκαλέσουν· δυσκόλως δὲ ἡ τέχνη καὶ δοκιμωτάτων ποιητῶν παρέχει ἀποτελέσματα, ὅποια δι' ἀπλῶν μέσων ἐπιτυγχάνει ἀνεπιγνώστως ὁ λαϊκὸς ποιητής.

« Λαογραφικὰ σύμμεικτα »

Ν. Γ. Πολίτης

2. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

*Οὓς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ
ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐφυχον κρῖναν-
τες, μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους.
Θουκυδ. II 43*

Ἐπάρχει τάχα κανένας λόγος, γιὰ νὰ μιλήσει κανεὶς σήμερα γιὰ τὸ νόημα τῆς ἐλευθερίας, σέ στιγμὲς πού αὐτὴ πιά δέν εἶναι μιὰ λαχτάρα καὶ μιὰ νοσταλγία στὰ βάρη τῆς ψυχῆς μας, σέ στιγμὲς πού ἡ παρουσία της εἶναι ὀλοφάνερη ἀναμεσὰ μας; Σέ κάθε μας βῆμα τώρα συναντοῦμε τὴν ἐλευθερία, περπατεῖ ἐπάνω στὴν ἀφανισμένη μας γῆ, ἔρχεται πρὸς ἐμᾶς ὀλοζώντανη, χεροπιαστή. Μποροῦμε νὰ βάλουμε τὸ δάχτυλό μας στὸν τύπο τῶν ἤλων τοῦ φριχτοῦ μαρτυρίου της, τὰ μάτια μας τὰ θαμπώνει ἡ ὀλόφεγγη ὄψη της. Τὴν ἀκοή μας τὴν καταπλημμυρίζει ἡ κλαγγή τῶν ὄπλων πού κρατοῦν τὰ ὅσα αὐτὴ ἐμψυχώνει ἀντρειωμένα χέρια.

Ὅ,τι ἐζούσαμε ὡς ὄραμα μακρινό μέσα ἀπὸ τοὺς καπνοὺς τῶν σπιτιῶν, πού ἐπυρπολοῦσε μέσα στὶς πολιτείες ὁ τύραννος, μέσα ἀπὸ τίς τριζοβολοῦσες πύρινες γλῶσσες πού ἀναδίνονταν ἀπὸ τὴ λεηλατημένη μας ὑπαιθρο, ἐξεπρόβαλε πιά σέ ὀλοζώντανη θεοφάνεια ἐμπρὸς μας. Μποροῦμε τώρα μαζί μέ τὸν ποιητὴ νὰ τὴ γνωρίσομε καὶ νὰ τὴν ἀναγνωρίσομε ἀπὸ τὴν κόψη τοῦ σπαθιοῦ καὶ τὸ βιαστικό της τὸ περπάτημα. Δέν τὴν ἀντικρίζομε πιά ὡσάν εἰκόνα, ἀλλὰ ὡσάν σύλληψη τοῦ νοῦ, ἀλλὰ αὐτοπρόσωπη, βγαλμένη μέσα ἀπὸ τὸ μαρτύριο τῶν παιδιῶν της, στολισμένη μέ αἱματόβρεχτη πορφύρα. Ἀμέτρητοι θάνατοι, ἄλλοι λαμπροπερίχυτοι ἀπὸ τὴ φεγγοβολή τῆς δόξας καὶ τῆς νίκης, ἄλλοι ἀργοί, μακρόσυρτοι μέσα στὸν παιδεμό τοῦ φριχτοῦ βασανισμοῦ τῆς φυλακῆς, τῆς πείνας, τῆς ἀρρώστιας καὶ τῆς ἐγκατάλειψης, πνιγμένοι μέσα στὴ στυγνὴ ριωπὴ τῆς ἥττας καὶ τοῦ ἐξολοθρευμοῦ, τὴν ξανάστησαν ἀθάνατη καὶ ἀκατάλυτη ἐπάνω στὰ χῶματα τῆς ἐλληνικῆς γῆς.

Εἶναι ἡ ἴδια αὐτὴ, πού ἐχαιρέτισαν οἱ ἀλαλαγμοὶ τῆς νίκης στὴ Σαλαμίνα, στὶς Πλαταιές, στὸ Μεσολόγγι καὶ στὴν Πίνδο, οἱ ἰσχές τῶν ἄγνωστων μαχητῶν στὰ βουνὰ καὶ στὰ πέλαγα καὶ στοὺς αἰθέρες, εἶναι ἡ ἴδια αὐτὴ πού ὄραματίστηκαν ὅσοι ὑποχρεώθηκαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ θάνατο στημένο ἐμπρὸς στοὺς γυμνοὺς τοῖ-

χους άβοήθητοι, άνυπεράσπιστοι, χωρίς έλπίδα λυτρωμοῦ, χωρίς τή δυνατότητα για αντίσταση.

Καί όμως σήμερα είναι ο άρμόδιος καιρός, για να συγκεντρώσομε τό πνεῦμα μας στή θέση της, προσπαθώντας να κερδίσομε μιά γνήσια ένατένισή της. Λίγες μέσα στήν ιστορία τῶν αἰώνων είναι οί μεγάλες στιγμές, λίγες φορές έρχεται ή έλευθερία σέ αυτοπρόσωπη εμφάνιση, πολύ σπάνια γίνεται άληθινό βίωμα.

Ύπάρχουν εποχές πού δέν είχαν τήν ευτυχία να τήν ιδοῦν κατά πρόσωπο, άλλες τή βλέπουν έλλειπτικά, άλλες μέσα από τό θαμπωμένο κρύσταλλο τοῦ νοῦ, άλλες τήν ξαναφέρνουν στήν ένόραση μέ τήν ιστορική μνήμη κι άλλες χρησιμοποιούν τό δελεασμό τῆς φαντασίας καί τή μαγεία τῆς τέχνης, για να μάς δώσουν κάποιαν έξεικονιστική της αναπαράσταση. Οὔτε ή επάνω στήν καλλιτεχνική μαγγανεία στηριγμένη ένόραση οὔτε ή κίνηση τοῦ αφαιρετικοῦ στοχασμοῦ μπορεῖ να μάς κάμει προσιτή τήν έλευθερία.

Άλήθεια είναι πώς οί φιλόσοφοι έβαλαν τό νοῦ τους σέ μεγάλο κόπο καί πολλά είπαν καί έγραψαν σχετικά μέ τό νόημα τῆς έλευθερίας. Τό εκπληκτικό όμως είναι πώς πολλές φορές προσπαθώντας να αποδείξουν τήν ὕπαρξή της εκατάφεραν να αποδείξουν τό αντίθετο. Αυτό μάς κάνει να σκεφτοῦμε πώς ή έλευθερία είναι μιά πραγματικότητα πού ή τή ζοῦμε ή δέν τή ζοῦμε. Δέν πρέπει να τή λογαριάσομε ώσαν κάτι, πού τό εύρίσκει ο άνθρωπος έξω από τόν έαυτό του, ὅπως κάθε άλλο αντικείμενο. Πρέπει να τήν πάρουμε ώσαν κάτι, πού πραγματώνεται μέσα στό βαθύτατο τῆς ανθρωπίνης ψυχῆς στρώμα. Είναι κάτι πού φυτρώνει μέσα στή ρίζα τῆς ανθρωπίνης ψυχῆς, κάτι πού μπορεῖ καί πρέπει να ταυτιστεῖ μέ τήν εὐψυχία μας.

Ή έλευθερία δέν μπορεῖ να χαρακτηριστεῖ ώσαν κτῆμα, πού θά τό συναντήσομε έξω από τόν έαυτό μας· αυτή έρχεται ή δέν έρχεται σ' έμας ανάλογα μέ τά έργα μας, γιατί είναι τρόπος ζωῆς καί άγώνισμα. Δέν έχει κανένα νόημα να ζητήσομε από έναν άλλο άνθρωπο να μάς δώσει τήν έλευθερία μας, ὅπως θά τοῦ ἦταν εύκολο να μάς δωρίσει ένα από τά στήν κατοχή του ὑλικά αγαθά.

Ή επάνω στή γῆ ζήσαν άπειράριθμοι σκλάβοι, πού πολλές φορές έζήτησαν από τούς άφέντες τους τήν έλευθερία. Κι επάνω στή γῆ ζήσαν πολλοί άφέντες, πού στάθηκαν πρόθυμοι να τούς κάμουν

αυτή τή δωρεά. Παρ' όλο τοῦτο όμως ή δουλεία δέν καταλύθηκε, γιατί εκείνοι πού έπήραν τήν έλευθερία, τήν έπήραν ώσάν δωρημένο κτήμα καί όχι ώσάν άγώνισμα. Κι αυτό έγινε, γιατί, σχετικά μέ τόν έσωτερικό άνθρωπο, ή έλευθερία δέν είναι κάτι τό εισερχόμενο, αλλά κάτι τό έξερχόμενο. Έξαρτάται άπόλυτα άπό τή μορφολογία τοῦ ψυχικοῦ μας είναι. Αυτό ήθελε νά εἰπεῖ ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζοντας τόν έλεύθερο ως εὔψυχο, έξαρτημένο δηλαδή άπό τήν έσώτατη μορφολογική ύφή τῆς ανθρώπινης ψυχῆς.

“Ας μή λησμονᾶμε ότι ή ψυχή γιά τούς “Ελληνες δέν σημαίνει ένα κάποιο επένθετο στοιχείο, πού έρχεται νά έμψυχώσει τό σώμα, αλλά άποτελεῖ τήν έντελέχεια όλόκληρου τοῦ ανθρώπου θεωρημένου στή συνολικότητά του. Γιά τούς παλαιούς “Ελληνες ή διατήρηση τῆς έλευθερίας έθεωρήθηκε συνδυασμένη μέ τήν προθυμία γιά διακινδύνευση καί άνάληψη πολεμικῆς ευθύνης καί ή πιό ταιριαστή παρακέλευση γιά κείνους, πού ήθελαν νά μείνουν έλεύθεροι ήταν: «μή περιορᾶσθε τούς πολεμικούς κινδύνους».

‘Αληθινά ποτέ δέν θά εἴμαστε δικαιολογημένοι νά εἰποῦμε ότι αυτός ή εκείνος ο άνθρωπος, τοῦτο ή εκείνο τό περιστατικό έστάθηκε ή αίτία, γιά νά πέσομε στή σκλαβιά. Γινόμαστε δοῦλοι ή έλεύθεροι μόνο εξαιτίας μας καί, αν πρέπει νά ζητηθεῖ κάποιος υπεύθυνος γιά τή δούλωσή μας, αυτός είναι ο έαυτός μας.

‘Εσυνηθίσαμε νά παραδεχόμαστε ώσάν αυτόνοητο αξίωμα τήν άπόφανση πού λέει ότι «ο άνθρωπος γεννιέται έλεύθερος». “Αν καλοεξετάσομε όμως τά πράγματα, θά εύροῦμε ότι ή δοξασία αυτή είναι μιá αναδρομική πρὸς τά πίσω τοποθέτηση ενός ύστερογεννητου γεγονότος. ‘Ο άνθρωπος δέν γεννιέται, αλλά γίνεται ύστερα άπό άδιάκοπο σκληρό άγώνα έλεύθερος. Συμφωνότερο μέ τά πράγματα θά ήτανε, αν έλέγαμε ότι «οί άνθρωποι έρχόμενοι στόν κόσμο μοιάζουν μέ δεσμώτες άλυσσοδεμένους μέσα σέ σκοτεινό σπήλαιο». ‘Ο καθένας μας χρεωστεῖ σπάζοντας τά δεσμά του νά γίνει έλεύθερος καί, μόνο αν συνεχίζει κάθε στιγμή αυτή του τήν προσπάθεια, θά κατορθώσει νά κρατηθεῖ στήν περιοχή τῆς έλευθερίας. Σέ κάθε στιγμή τῆς ζωῆς του είναι ο άνθρωπος υποκείμενος στή δούλωση. Τό νά γίνει κανείς δοῦλος δέν σημαίνει μόνον νά χάσει τήν πολιτική του έλευθερία καί δέν πιστοποιεῖται ή δούλωση άπό τήν τυπική πράξη τῆς κατάλυσης ενός έθνους ή ενός πολιτικοῦ καθεστῶτος.

Σημαίνει πώς έστέρεψαν οί πηγές του θάρρους και τής αγωνιστικότητας, πώς ή ψυχή έχασε τήν έγρήγοσή της.

Ό άγώνας είναι διαρκής, γιατί σε κάθε μας βήμα παραμονεύει τό πολύμορφο τέρας τής σκλαβιάς, για νά μās ξαναδουλώσει. Καί τίς περισσότερες φορές ό άνθρωπος δέν άντέχει στόν πειρασμό, χαλαρώνει τήν αγωνιστικότητά του και ζει μέσα στή φαντασίωση μιάς ψευδοελευθερίας.

Τόν περισσότερο καιρό ό άνθρωπος ύποκύπτοντας άσυνείδητα σε κάθε λογής δουλεία χάνει τό άληθινό βίωμα τής ελευθερίας. Γι' αυτό μόνο σε αγωνιστικές έποχές, όπως ή τωρινή, γίνεται βολετό νά ύψωθούν τά ανθρώπινα μάτια στήν ένατένιση τής άληθινής ελευθερίας, όπως τήν είδε και ή έποχή του 21 και τήν έτραγούδησε μέ τόν μεγαλόστομο Ύμνο του Σολωμού. "Όλες οί γενεές, όσες ήρθαν έπειτα από τήν επαναστατική γενεά του 21, κάθε φορά πού αισθάνονταν νά άδυνατίζει τό βίωμα τής ελευθερίας μέσα τους, έξαναγύριζαν στήν έποχή εκείνη. Καί θά έρθουν έπειτα από έμās πολλές γενεές, πού θά ξαναγυρίσουν, για νά θερμάνουν τήν ψυχή τους μέ ό,τι έμεις ζούμε στις ήμέρες αυτές.

.....

Τό νά κρατηθεί κανείς στήν περιοχή τής ελευθερίας είναι επίπονο άγώνισμα. Άναφορικά μέ τήν ελευθερία μας, ή ζωή μας είναι πάντοτε πεσμένη σε φανερή ή σε λαυθάνουσα κρίση και μέσα στα βάθη του είναι μας παραμονεύει παίρνοντας χίλιες δυό μορφές ή σκλαβιά, έτοιμη νά μās τραβήξει στο σκοτεινό της βασίλειο. "Όταν μās λείπει τό θάρρος και ή θεληματικότητα, χάνομε τό άληθινό της βίωμα και ζούμε μέ τή φαντασίωσή της πέφτοντας πραγματικά στήν άνελευθερία. Μπορεί τότε νά κραυγάζομε και νά χειρονομούμε για τήν ελευθερία, χωρίς όμως νά ζούμε τό νόημά της. Τότε πιά είναι πού από ζωντανό βίωμα ξεπέφτει σε κραυγή, σε μορφασμό και γίνεται χωρίς νόημα γλωσσική άρθρωση και άδειανό φώνημα.

Δέν είναι καθόλου περιέργο σε μιά τέτοια παρακμή οί πιά άνελεύθεροι νά ξεπροβάλλουν διαλαλητές και άπολογητές της. Αυτό όμως δέν θά μās ξαφνιάσει καθόλου, αν σκεφτούμε πώς πίσω από τό φώς ακολουθεί πάντα ή σκιά . . .

Ή πραγματικότητα, όπως τήν έζήσαμε τίς τελευταίες δεκαετη-

ρίδες, μᾶς ἔδειξε πῶς ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού τρέφουν μέσα στήν ψυχή τους ἀκατασίγαστη νοσταλγία ὄχι γιά ἐλευθερία, ἀλλά γιά σκλαβιά. Ἡ πιό ἔντονη μέριμνά τους εἶναι νά εὔρουν κάποιο εἶδωλο, γιά νά τό προσκυνήσουν, ἕναν ἀφέντη, γιά νά τόν στήσουν ἐπάνω στό κεφάλι τους. Διαλέγουν πάντοτε τόν πιό ἀνελεύθερο μεταξύ τους, ἕναν ἄνθρωπο, πού ἡ ψυχή του εἶναι γεμάτη ἀπό φόβους, ἀπό σφαδασμούς καί ἀπό ὀδύνες, καί αὐτός μέ τή σειρά του περνᾷ ἀπό τόν τράχηλό τους τά δεσμά τῆς πιό φριχτῆς καί σκοτεινῆς σκλαβιάς. Ἄλλοι πάλι ἄνθρωποι δέν ἔχουν καμιᾷ δυσκολία νά θεωρήσουν ἀντάλλαγμα ἰσάξιο μέ τήν ἐλευθερία τους τήν ὑλική τους εὐδαιμονία.

Μιά τέτοια νοοτροπία ἀντιμετωπίζοντας ὁ ἱστορικός τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν διεκήρυξε πῶς γιά ἀληθινή εὐδαιμονία ἀξίζει νά λογαριασθεῖ μόνο ἡ ἐλευθερία. Προϋπόθεση γιά τήν ἐλευθερία δέν εἶναι ὁ ὑλικός εὐδαιμονισμός, ἀλλά στήν ἀληθινή εὐδαιμονία μονάχα ἡ ἐλευθερία μπορεῖ νά μᾶς ὀδηγήσει. Αὐτή φτερουγίζει πιό ἐπάνω ἀπό τά δεσμά τοῦ ὑλικοῦ χορτασμοῦ καί ἡ οὐσία της στέκει στό ὅτι οὔτε δεσμεύεται οὔτε κιβδηλεύεται. Μένει ἐλευθερία καθαρῆ, χωρίς νά ἐπιδέχεται κανέναν ἄλλο προσδιορισμό, χωρίς νά ὑποτάσσεται στήν ἐξυπηρέτηση καμιᾶς ἄλλης σκοπιμότητας. Οὔτε στή γνώση οὔτε στήν ἐπιστήμη ἐμπρός χάνει τό κυριαρχικό της ἀξίωμα.

Τά γεγονότα πού διαδραματίστηκαν στά τελευταῖα χρόνια παρουσίασαν τήν τεχνικοποιημένη γνώση καί ἐπιστήμη ὡσάν ὄργανα, πού ἐρχόντανε νά ἐξυπηρετήσουν τίς πιό βάρβαρες καί ἀντιανθρώπινες ἐπιδιώξεις. Ἡ δουλεία στόν παλαιό κόσμο ἦταν ἀέ θέση νά σκοτώνει μόνο τό σῶμα· ἡ μέ ἐπιστημονικό ἐξοπλισμό ἀρματωμένη ἀνελευθερία τῆς πρόσφατης ἐποχῆς εἶχε προχωρήσει τόσο πολύ, ὥστε ἐστάθηκε ἱκανή νά διαφθείρει τίς ψυχές καί νά σκοτώνει τό πνεῦμα. Αὐτή ἦταν, πού ἔκαμε νά ξεπέσει ὁ ἄνθρωπος σέ αὐτόματη μηχανή χωρίς πρωτοβουλία, χωρίς ἀτομική σκέψη, ἐπαναλαμβάνοντας τά ὅσα ἔλεγαν οἱ ἐξουσιαστές του σάν πλάκα γραμμοφώνου.

Κάτω ἀπό τόν ἐπηρεασμό της ἡ ἀνθρώπινη πολιτεία, πού ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς της εἶναι ἡ διασφάλιση τῆς ἐλευθερίας τῶν μελῶν· της, μεταμορφώθηκε σέ σατανική μηχανή καταδούλωσης.

Ἐνάντια στό ἀκαταμέτρητο ἐκεῖνο κύμα τῆς ἀνελευθερίας, πού εἶχε δαμάσει ἑκατομμύρια ἀνθρώπινες ψυχές, ὀρθώθηκε ὁ ἑλληνικός

λαός καί ἔδωσε τή μάχη του. Ὅταν ἐπῆρε τήν ἀπόφαση νά μπεῖ στόν ἀγώνα, δέν εἶχε πίσω του οὔτε τούς ἀτέρμονες ὠκεανούς ἐνός ὀλόκληρου γήινου ἡμισφαιρίου, ὅπως οἱ Ἀγγλοσάξονες, οὔτε τήν ἀνθρωποπλημμύρα καί τήν ἀπεραντοσύνη τῆς ρωσικῆς γῆς, οὔτε τήν τεχνοκρατική ὀργάνωση τῶν ἀντιπάλων του.

Σύμφωνα μέ τήν παρακέλευση τῶν προγόνων του εἶδε τήν εὐδαιμονία του στήν ἐλευθερία του καί αὐτήν πάλι τήν ἐστήριξε στήν εὐψυχία του. Ἀνέλαβε τόν πολεμικό κίνδυνο ἀπό δική του πρωτοβουλία, ἀντιστάθηκε ἐπάνω στή στενή λωρίδα τῆς πατρικῆς γῆς, ἀγωνίστηκε μέ ἀπέραντη καρτερία καί ἀναδείχτηκε, πρῶτος αὐτός, νικητής, δείχνοντας καί στούς ἄλλους σύμμαχους λαούς ὅτι τά πόδια τοῦ σιδερόφραχτου γιγάντιου ἀντιπάλου ἦταν φτιασμένα ἀπό ἄργιλο. Γι' αὐτό ἀξίζει στό λαό τῶν Ἑλλήνων ὁ πρῶτος νικητήριος στέφανος.

Περ. « Νέα Ἑστία » 1945

Κωνσταντῖνος Δ. Γεωργούλης

3. ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΖΩΗ

Ποῖον εἶναι τὸ περιεχόμενον τῆς ἐννοίας «πνευματική ζωή»; Κατὰ τήν γνώμην μου πνευματική ζωή εἶναι τὸ ἴδιον ἀκριβῶς πρᾶγμα, ὅ,τι ὀνομάζομεν **πολιτισμόν**, ἐφ' ὅσον οὔτος θεωρεῖται ὄχι καθ' ἑαυτὸν καί ἀντικειμενικῶς, ἀλλ' ἀπὸ τήν ἄποψιν τοῦ ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον εἶναι φορεὺς καί ἐργάτης τοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα, ἂν πολιτισμὸς εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦνται καί λαμβάνουν μορφήν διάφοροι ἀξίαι, ἀξία ἠθικαὶ π.χ., θρησκευτικαί, αἰσθητικαί, γνωστικαί, οἰκονομικαί, δυναστικαί κλπ., πνευματικὴ ζωὴ εἶναι αὕτη ἡ δημιουργία καί πραγματοποίησις τῶν ἀξιῶν ἐντὸς τοῦ ὑποκειμένου καί διὰ μέσου τοῦ ὑποκειμένου.

Πολιτισμὸς εἶναι τὸ προϊόν, ὁ σκοπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς· πνευματικὴ ζωὴ εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα γεννᾶται καί ἀποκρυσταλλοῦται ὁ πολιτισμὸς.

Ὁ πολιτισμὸς δύναται νὰ νοηθῆ ὡς ἓνα συγκρότημα ἀντικειμενικόν, ἀνεξάρτητον τοῦ ἀτόμου, ἀποτετελεσμένον εἰς ὠρισμένην στιγμήν ὄχι τόσον ὡς περιεχόμενον (ἀφοῦ τὸ περιεχόμενον του μετα-

βάλλεται διαρκῶς), ἀλλ' ὡς μορφή καὶ ὡς ἰδέα· εἶναι ἄλλως τε προῖον λογικῆς ἀφαιρέσεως ἀπὸ τὴν ἄμεσον πραγματικότητα. Τοῦναντίον ἡ πνευματικὴ ζωὴ δὲν νοεῖται χωρὶς τὸ ὑποκείμενον ποῦ τὴν ζῆ, εἶναι κάτι, ποῦ εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ κίνησιν, ροήν, μεταβολήν, ἐξέλιξιν· εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἡ πραγματικότης, ὅπως μᾶς παρουσιάζεται εἰς τὴν ἄμεσον ἐποπτεῖαν τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς αὐτοπρατηρησίας.

Σαφέστερος γίνομαι, ἂν, ἀντὶ τῆς καθολικῆς ἐννοίας «πολιτισμός», φέρω ὡς παράδειγμα ἓνα ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους αὐτοῦ στοιχείων. Εἰς τὴν θ ρ η σ κ ε ῖ α ν π.χ. ἔχομεν ἓνα σύνολον πεποιθήσεων, γνώσεων, παραδόσεων, τύπων, ἠθικῶν κανόνων, ἐξωτερικῶν συμβόλων κ.τ.τ. Θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῆ ζ ω ῆ ὅμως εἶναι ὅλος ὁ κόσμος τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀτόμου, ποῦ ἀναδημιουργεῖ μέσα του τὰς πεποιθήσεις καὶ τοὺς κανόνας καὶ τὰ σύμβολα καὶ συλλαμβάνει ἐσωτερικῶς τὸ νόημά των. Τὴν αὐτὴν διαφορὰν δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν μεταξὺ πολιτείας καὶ πολιτικῆς ζωῆς, τέχνης καὶ ζωῆς καλλιτεχνικῆς κ.ο.κ.

Ὡς ἄμεσος πραγματικότης ἡ πνευματικὴ ζωὴ νοεῖται, κυρίως εἰπεῖν, ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν χρονικῶν ὀρίων τῆς υπάρξεως αὐτοῦ, τοῦ παρόντος. Ἡ ζωὴ, εἴτε φυσιολογικὴ εἴτε πνευματικὴ εἶναι, ὑπάρχει πάντοτε εἰς ἓνα συγκεκριμένον ὄργανισμόν, ὁ ὅποιος ζῆ, ἐφ' ὅσον χρόνον αὐτὸς ζῆ.

Ἄφ' ἑτέρου ὅμως ὡς ζωὴ τοῦ πνεύματος, ὡς ζωὴ δηλαδὴ ἀξιών, ἔχει χαρακτῆρα ἐξόχως κοινωνικὸν καὶ ὑπερπηδῶντα τὰ ὅρια τοῦ παρόντος. Διότι τὸ ἄτομον, καθ' ἑαυτὸ λαμβανόμενον, δὲν ἔχει μέσα του ἐξ ἀρχῆς ἀξίας πνευματικᾶς, ἀλλὰ τάσεις καὶ ροπὰς πρὸς ἀξίας· δὲν ἔχει π.χ. θρησκευτικὰς ἀξίας, ἀλλὰ θρησκευτικὸν αἶσθημα, δὲν ἔχει αἰσθητικὰς ἀξίας, ἀλλὰ καλαισθησίαν κ.τ.τ. Τὸ ἄτομον, ὡς φορεὺς πνευματικῆς ζωῆς, εἶναι μία σύνθεσις ἀπὸ δύο διαφορετικῆς προελεύσεως στοιχεῖα: ἀπὸ τὸ περιβάλλον μὲ τὸ πλῆθος τῶν περιεχομένων καὶ ἀξιών τῆς κοινωνίας, ἀξιών θεωρητικῶν, πρακτικῶν, αἰσθητικῶν, θρησκευτικῶν κλπ., καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιοφυίαν του τὴν ψυχικὴν —τὸ πνευματικόν του ἐγὼ— σύνθεσις ὄχι σταθερὰ καὶ παραμόνιμος, ἀλλὰ διαρκῶς ἀλλοιουμένη καὶ ἀνανεομένη εἰς τὰ ἐπὶ μέρους, ὅπως καὶ εἰς τὰς γενικὰς τῆς κατευθύνσεις καὶ τὸν ρυθμὸν τῆς πραγματοποιήσεώς της. Καὶ ἀκριβῶς ἡ

έπαφή αυτή και σύνθεσις τῆς ἰδίας πνευματικῆς δυνάμεως καὶ τῶν ἀτομικῶν ροπῶν καὶ τάσεων πρὸς τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας ἀπαρτί-
ζει τὴν πνευματικὴν ζωὴν.

Ἡ ἐπαφή αὕτη εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι διαφορωτάτης φύσεως· νὰ εἶναι παθητικὴ ἀφομοίωσις τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν ἢ συνδυα-
στικὴ διαφόρων τάσεων ἐνέργεια ἢ ἐκλεκτικὴ μεταξὺ τῶν ποικιλιῶν
αὐτῶν, δυνατὸν ὅμως καὶ νὰ εἶναι ἐχθρική, νὰ καταλήξῃ εἰς πάλην,
κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον, ἀποδεχόμενον πολλὰς ἢ ὀλίγας ἀπὸ
τὰς ἀξίας τῆς κοινωνίας, τὰς τροποποιεῖ ἢ δημιουργεῖ τελείως νέας,
τὰς ὁποίας κατορθώνει βαθμηδὸν νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν,
ὅπως συμβαίνει εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς προσωπικότητας τῆς ἱστορίας
καὶ τοῦ πνεύματος. Οἰαδήποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐπαφή αὕτη
διὰ τὸ ἄτομον, θὰ ὀδηγήσῃ πάντοτε εἰς νέαν δημιουργίαν
ἀξιῶν, νέαν ἀκόμη καὶ εἰς περίπτωσιν παθητικῆς ἀποδοχῆς τῶν πα-
ραδεδομένων. Διότι καὶ τότε γίνεται ἀνάπλασις τῶν ἀξιῶν τῆς κοι-
νωνίας καὶ προσαρμογὴ τούτων πρὸς τὰς πνευματικὰς ἀνάγκας
καὶ ἰκανότητας τοῦ ἀτόμου· μόνον κατόπιν τῆς ἐπεξεργασίας αὐ-
τῆς γίνονται αὗται κτῆμα τοῦ ἀτόμου καὶ μέρος τῆς ζωῆς του.

Ἄς ἀναφέρω καὶ ἐδῶ συγκεκριμένον παράδειγμα. Ἡ θρησκευ-
τικὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἀρχίζει ἀπὸ τὴν στιγμὴν, πού τὸ ἔμφυτον
θρησκευτικὸν αἶσθημα ἀποκτᾷ συνείδησιν ἑαυτοῦ ἐρχόμενον εἰς ἐπα-
φήν πρὸς ὠρισμένης θρησκευτικῆς ἀξίας τοῦ περιβάλλοντός του,
π.χ. πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ συνηθείας τῶν γονέων
του. Ἀναλόγως τῶν ἀτομικῶν του ροπῶν, ἀναγκῶν καὶ ἰκανότη-
των θὰ ἀφομοιώσῃ ἐξ αὐτῶν περισσώτερα ἢ ὀλιγώτερα, ταῦτα ἢ
ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα, θὰ προσθέσῃ ἢ θὰ ἀφαιρέσῃ ἄλλα, θὰ ἐπιφέρῃ
μεταβολὰς, θὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ἄλλα τὸν χαρακτήρα, πού ἔχουν αἱ ἀτο-
μικαὶ θρησκευτικαὶ ἀνάγκαι (πανθειστικὸν π.χ. ἢ μυστικοπαθῆ ἢ
αἰσθητικὸν ἢ ἠθικὸν ἢ τελετόφιλον καὶ φιλακόλουθον κλπ.), ὥστε
ν' ἀποτελέσῃ τὴν π ρ ο σ ω π ι κ ῆ ν του θρησκευτικὴν ζωὴν, ἡ
ὁποία θὰ εἶναι προσωπικοῦ αὐστηρῶς χαρακτήρος, καὶ ἂν ἀκόμη
δὲν περιέχῃ κανένα πρωτότυπον, κυρίως εἰπεῖν, στοιχεῖον. Μεταξὺ
τῶν ἑκατομμυρίων χριστιανῶν ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι, πού ἔχουν νὰ
παρουσιάσουν πρωτοτύπους ἀντιλήψεις περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ
αἰσθήματα, ἀλλὰ, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς

ζωῆς, εἰς κάθε χριστιανὸν ἀντιστοιχεῖ καὶ μία ἰδιαιτέρα μορφή τοῦ χριστιανισμοῦ.

Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ προϊόντα τῆς συνθέσεως αὐτῆς εἰς κάθε ἄτομον, δι' ἡμᾶς εἶναι ἀρκετὴ ἡ διαπίστωσις ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ σήμερον προϋποθέτει ἀπαραιτήτως ἀξίας ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένης, ἀξίας, ποῦ εἰσδέχεται τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον. Αἱ ἀξίαι δ' αὐταὶ δὲν προσφέρουν μόνον κατὰ μέγα μέρος καὶ εἰς τὸ μέγιστον πλῆθος τῶν ἀτόμων τὸ περιεχόμενον τῆς ἀτομικῆς πνευματικῆς των ζωῆς, ἱκανοποίησιν τῶν πνευματικῶν των ροπῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν τῶν πόθων αὐτῶν καὶ τὴν κατεύθυνσιν ἐπηρεάζουν — καὶ τὸ σπουδαιότερον, μόνον διὰ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὰς ἔξω τοῦ ἀτόμου πνευματικὰς ἀξίας λαμβάνει τὸ ἄτομον ἐπίγνωσιν καὶ συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα π.χ. εἶναι ἔμφυτον εἰς τὸ ἄτομον, κατὰ τὴν πεποιθησίμ μου· ἀλλὰ ζήτημα εἶναι, ἂν, χωρὶς τὴν ἐπαφήν πρὸς ὠρισμένας ἀντικειμενικὰς (ἀντικειμενικὰς μὲ τὴν ἔννοιαν ἔξω τοῦ ἀτόμου κειμένας) θρησκευτικὰς ἀξίας, θὰ ἐλάμβανε τὸ ἄτομον συνείδησιν τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ θρησκευτικοῦ του αἰσθήματος.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ὅτι ὁμιλοῦμεν περὶ πνευματικῆς ζωῆς ὄχι μόνον ἑνὸς ἀτόμου ἀλλὰ καὶ ἑνὸς ἔθνους, μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, μιᾶς ἐποχῆς κλπ. — καὶ ἀκριβῶς καὶ τὸ ἄτομον προσπαθοῦμεν νὰ συλλάβωμεν ἐντὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς φυλῆς καὶ τῶν χρόνων του. Γίνεται δὲ τοῦτο, διότι μεταξὺ τῶν ἀτόμων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς ἐνότητος, ἐνότητος φυλετικῆς ἢ ταξικῆς ἢ χρονικῆς, παρατηροῦνται ἀναλογίαι καταπληκτικαὶ καὶ κοινὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὴν πνευματικὴν των ζωὴν, ὀφειλόμενα εἰς τὸ ὅτι κοινὰ εἶναι καὶ τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἕνα ἕκαστον ἄτομον ἠντλήσεν ἀπὸ τὸ περιβάλλον του διὰ τὴν πνευματικὴν του ζωὴν, ὅμοιαι δὲ καὶ αἱ συνθηκαὶ τῆς ὑπάρξεως, ποῦ ἐπηρεάζουν τὰς πνευματικὰς τῶν ἀτόμων ροπὰς. Πνευματικὴ δὲ ζωὴ μιᾶς ἐποχῆς δὲν σημαίνει τὸ ἄθροισμα τῶν πνευματικῶν ζωῶν τῶν ἀτόμων ὅλων, ποῦ ζοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν· εἶναι τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ, τὰ κοινὰ περιεχόμενα, αἱ κοινὰ κατευθύνσεις, ὁ κοινὸς ρυθμὸς, ποῦ παρατηροῦνται εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς μεγίστης πλειονότητος τῶν ἀτόμων τῆς ἐποχῆς ταύτης.

Ἄλλὰ δὲν ἔχει μόνον κοινωνικὰς προϋποθέσεις ἡ πνευμα-

τική ζωή του ατόμου. Ἐάν καί κατ' οὐσίαν εἶναι φαινόμενον σύγχρονον, ἔχει χαρακτήρα ἱστορικόν. Διότι αἱ ἀξίαι, πρὸς τὰς ὁποίας ἔρχεται εἰς ἐπαφήν τὸ ἄτομον, διὰ τὴν ζήσιν τὴν πνευματικὴν του ζώην, εἶναι καρπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἄλλων ἀτόμων ἢ ομάδων προϋπαρξάντων ἢ συγχρόνων μὲν, ἀλλὰ καρπὸς προγενέστερος. Αἱ ἀξίαι ἄλλωστε τοῦ πολιτισμοῦ μας παρουσιάζονται εἰς τὴν πραγματικότητα πάντοτε ὡς περιεχόμενα ὠρισμένου ἱστορικοῦ περιβλήματος, συνυφασμένοι δηλαδὴ μὲ ὠρισμένας τοπικὰς καὶ χρονικὰς συνθήκας τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ποὺ τὰς ἐδημιούργησαν. Καθ' ἑαυτὰς οὐδέποτε τὰς συναντῶμεν, πλὴν μόνον εἰς τὴν λογικὴν ἀφαίρεσιν. Κατὰ ταῦτα πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι νοητὴ, παρὰ μόνον ὡς ἐπαφὴ πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος — τοῦ μακρinoῦ ἢ τοῦ ἀμέσου παρελθόντος, ἀδιάφορον πάντως τοῦ παρελθόντος — καὶ ἔχει βαθεῖαν ἔννοιαν τὸ ἀπόφθεγμα ὅτι «πολιτισμὸς σημαίνει συναναστροφὴν μὲ τοὺς νεκρούς».

Ἡ ἐπαφὴ αὕτη πρὸς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τοῦ παρελθόντος, ἢ ὁποία, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της ὡς ζωῆς, ἔχει πάντοτε τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀτομικοῦ καὶ ἐπικαίρου, εἶναι δυνατὴ, μόνον ἐφ' ὅσον αἱ ἀξίαι, τὰς ὁποίας πραγματοποιοῦν δι' ἑαυτοὺς τὸ ἄτομον ἢ ἡ κοινωνία τοῦ παρελθόντος, ἐξωτερικεῦνται εἰς ὠρισμένα ὑλικά ἀντικείμενα ἢ αἰσθητὰ φαινόμενα, ἐφ' ὅσον λαμβάνουν ὠρισμένην ἀντικειμενικῶς αἰσθητὴν μορφήν.

Αἱ μορφαὶ ἀποτελοῦν τὸ ὑλικόν, οὕτως εἶπεῖν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διενεργεῖται καὶ δρᾷ ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ ατόμου. Ἡ γνῶσις τούτων προκαλεῖ καὶ εἰς τὸ ἄτομον, ποὺ ἔρχεται εἰς ἐπαφήν πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν παρωχημένων γενεῶν, τὰ αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα (ἢ περίπου τὰ αὐτά), ποὺ ἐπροκάλεσαν τότε τὴν γένεσιν καὶ δημιουργίαν τῶν μορφῶν. Ἐνας καλλιεργημένος ἀγρὸς π.χ. ἢ ἕνα ἄγαλμα εἶναι ἀντικείμενα ὑλικά, ἀλλ' ἡ αἴσθησις τούτων ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ψυχὴν μου ν' ἀναπλάσῃ τὰς αὐτὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ποὺ ὠδήγησαν τὸν γεωργὸν εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ ἢ τὸν καλλιτέχνην εἰς τὴν πλάσιν τοῦ ἀγάλματος, καὶ τὴν ζήσιν ἐκ νέου τὰς ἀξίας τῆς ὠφελιμότητος ἢ ὠραιότητος, ποὺ ἐξεφράσθησαν διὰ τοῦ λίθου ἢ τῆς γῆς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς καὶ ὁ καλλιεργημένος ἀγρὸς καὶ τὸ ἄγαλμα ἀποτελοῦν μορφάς.

«Φιλολογία καὶ ζωή», 1931

Ἰωάννης Συκουτρῆς

4. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τό κεφάλαιο αυτό ἀνήκει σέ μιὰ εὐρύτερη μελέτη τοῦ Δραγοῦμη γιά τόν ἑλληνικό πολιτισμό, γραμμένη στά 1913, μετά τό τέλος τῶν δύο βαλκανικῶν πολέμων.

Ἐσκέπασε τή δημοτική παράδοση καί πρόσωπο μέ πρόσωπο θά ἀντικρίσεις γυμνή τήν ψυχή σου.

Ἔπειτα, καλλιεργώντας τήν παράδοση αὐτή καί ἀνεβαίνοντας κατά τίς ρίζες καί προσέχοντας καί τή γύρω σου φύση, θά προβλέψεις τούς νέους δρόμους πού δύνασαι νά ἀνοίξεις, τόν πολιτισμό πού μπορεῖς μέ τό ἔθνος σου νά δημιουργήσεις.

Τό χωριό καί οἱ γυναῖκες πρῶτα πρῶτα μποροῦν νά σοῦ δείξουν καθαρότερα ἀπό κάθε ἄλλον τό μονοπάτι, γιά νά ἀνηφορίσεις κατά τίς ρίζες του. Στό χωριό βρίσκεις τή βάση τοῦ ἀνθρώπου τῆς φυλῆς σου, γιατί εἶναι κάτι πλατύτερο ἀπό τήν οἰκογένεια καί ὄχι ἀκόμα ἔθνική κοινωρία, μολονότι ἀρχή ταύτης.

Καί στίς πολιτείες, στό λαό μπορεῖς νά μελετήσεις τή ζωή τῆς φυλῆς σου, γιατί δέ μολεῦτηκε ὀλότελα ἀπό ξενισμούς καί σχολαστικισμούς. Ὅσο γιά τίς ὅποιες γυναῖκες καί τοῦ χωριοῦ καί τῆς πολιτείας, αὐτές παντοῦ, μέ τό νά μένουν πιότερο στό σπίτι παρά στήν ἀγορά καί νά μή διαβάζουν ἔφημερίδες καί γιά νά εἶναι πιό ἐσωτερικές, αἰσθαντικές, θρησκευτικές ἀπό τόν ἄντρα, φυλάγουν πιστότερα τήν παράδοση ἀπό τούς ἄντρες, πού τήν παραμορφῶνουν ἀπό ἐξωτερικές ἐπιρροές καί ἀπό λογική.

Χνάρια τῆς παράδοσης θά σοῦ δώσουν τά νησιώτικα καί τά ἄλλα κεντήματα καί ὑφάσματα, τά τραγούδια καί οἱ χοροί, οἱ παροιμίες, πού καθρεφτίζουν τήν πείρα καί τή σοφία τοῦ λαοῦ, τά παραμῦθια, ὡς καί οἱ προλήψεις, οἱ ἱστορικές, προφορικές παραδόσεις, τά συνήθεια, τό σπίτι μέ ὅ,τι βρίσκεται μέσα.

Ὅλα αὐτά σοῦ φανερώνονται μέ τή λαϊκή γλώσσα, καί χωρίς αὐτήν εἶναι σά νά μήν ὑπάρχουν, γιατί μόνο μέ δαῦτη μποροῦν καί μεταδίδονται πιστά ἀπό ἄνθρωπο σέ ἄνθρωπο καί ἀπό γενιά σέ γενιά. Καί ὁ χορός δίχως τραγούδι δέ στέκεται, καί τό τραγούδι δίχως ποίημα καί τό ποίημα χωρίς γλώσσα, καί τό φάσιμο ἤ μάνα μέ παράδειγμα, ἀλλά καί μέ λόγια θά τό διδάξει τῆς κόρης της, καί κάθε ὄργανο γιά τό φάσιμο καί τό κέντημα καί ὅλα τά σκεύη

τοῦ νοικοκυριοῦ καί ὅ,τι περιτριγυρίζει τόν ἄνθρωπο στήν καθημερινή του ζωή ἔχει ὄνομα. Ξερίζωσε τή λαϊκή σου γλώσσα καί θά χάσεις τήν ψυχή σου. Μονάχα κάτι κληρονομίες ἀσύνηδες θά ἀπομένουν μέσα σου, πού θά ξεπροβάλλουν ἄξαφνα, γιά νά δείχνουν στούς ξένους πώς δέν εἶσαι ὀλότελα δικός τους, καί θά εἶσαι χωρίς πατρίδα, ὥσπου μέ τήν ἐπιγαμία τά παιδιά σου καί τά ἐγγόνια σου νά ριζώσουν σ' ἄλλη πατρίδα καί νά ἐξωτερικεύσουν τήν ψυχή τους σ' ἄλλη γλώσσα. Μέ τό νά μή γίνεται νά ξεφορτωθοῦμε ὀλότελα τή γλώσσα μας τή λαϊκή, ὅσο τουλάχιστο ζοῦμε στόν τόπο μας, συνεχίζομε τήν ψυχή τοῦ ἔθνους μας σ' ὅλα τά ξένα ἢ τά παλιά πού φορτωνόμαστε.

Πήγαινε λοιπόν στά δημοτικά τραγούδια, στή δημοτική τέχνη καί στή χωριάτικη καί τή λαϊκή ζωή, γιά νά 'βρεις τή γλώσσα σου καί τήν ψυχή σου, καί μ' αὐτά τά ἐφόδια, ἂν ἔχεις ὀρμή μέσα σου καί φύσημα, θά πλάσεις ὅ,τι θέλεις, παράδοση καί πολιτισμό καί ἀλήθεια καί φιλοσοφία.

'Από τούς σκοπούς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καί ἀπό τήν ἐκκλησιαστική μουσική μπορεῖς νά προβλέψεις πώς θά εἶναι ἡ ἐλληνική μουσική. 'Από τίς ἐκκλησίες, τά ἀρχοντόσπιτα καί τά χωριάτικα σπίτια θά προμαντέψεις τήν ἀρχιτεκτονική. 'Από τίς εἰκόνες καί τίς τοιχογραφίες καί τά μωσαϊκά τή ζωγραφική. 'Από τά κεντήματα τῶν χωριῶν τήν ποικιλτική. 'Από τούς στίχους τῶν τραγουδιῶν, ἀπό τά παραμῦθια καί τίς παροιμίες καί τίς ὀμιλίες θά μαντέψεις τή γλώσσα καί τό πνεῦμα καί τή λογοτεχνία. *Ἐτσι καί τά ἄλλα. Καί ἅμα γνωριστεῖς μ' αὐτά, πού πάσκισαν αἰῶνες τώρα οἱ γραμματισμένοι σου πατριῶτες νά σ' ἀποξενώσουν, τότε προσέχοντας καί τή φύση θά ὀριμάσεις, γιά νά πλάσεις κι ἐσύ κάτι πρωτότυπο καί, ἂν ἔχεις πνοή — ὅπως ἔχεις, — θά δημιουργήσεις τόν πολιτισμό σου. Θά προσέξεις καί τή γύρω σου πλάση, γιατί ἔτσι ὄχι μόνον θά νιώσεις καλύτερα τίς ρίζες τῆς ζωῆς σου, τή φύτρα σου, μά καί θά ἐνωθεῖς μαζί της, γιά νά γεννήσεις τελειότερα πράγματα.

*Ἐχεις χρέος νά τά μελετήσεις αὐτά, γιατί εἶναι ὅλα δικά σου καί ἀρκετά πιά τά περιφρόνησες ὡς τώρα μέ τό νά ἔχουν κοντέψει νά σέ πείσουν πώς εἶναι ἄσχημα, κατώτερα καί γιά πέταμα. 'Από τόν ἑαυτό σου θά ἀρχίζεις πάντα, δέν ἔχεις καί τίποτε ἄλλο δικό σου

καί τόσο πολύτιμο. Μαθαίνοντας πούθε ἔρχεσαι, ξέρεις καί πού εἶναι ὁ δρόμος νά πᾶς. Καί σάν τά μάθεις αὐτά, θά εἶσαι ἄνθρωπος.

Οὔτε σάν τόν ἀρχαῖο οὔτε σάν τόν πῖο ἀρχαῖο οὔτε σάν τό βυζαντινὸ οὔτε καί σάν τόν εὐρωπαϊκόν, τό συγκαιρινόν, θά εἶναι ὁ νέος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς. Κάτι ἄλλο θά εἶναι, πού θά κλεῖ καί πολλὰ ἀνατολίτικα στοιχεῖα. Καί ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς πατρίδας, τῆς φυλῆς, ἀνάμεσα σ' Ἀνατολή καί σέ Δύση, τό λέει πὼς ὁ πολιτισμὸς, πού θά γεννηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, θά γίνῃ ἀναγκαστικὰ διαφορετικὸς ἀπὸ τό δυτικόν, καί μ' ὅλα τὰ ξένα ἢ τὰ παλιά στοιχεῖα, πού θά ἔχει πάρει, θά εἶναι ἑλληνικότατος.

Καί ἴσως ἡ μόνη δυνατὴ του πίστη θά εἶναι ἡ ἔθνική. Ἀπ' αὐτὴν συνεπαρμένον τό ἔθνος θά ἀνθίσει.

Εἶναι ὁ καιρὸς τῆς τώρα καί τό ἔχουν νιώσει πάλι πρῶτοι ἀπὸ τοὺς σύγχρονους λαοὺς καί συνειδητότερα οἱ Ἕλληνες. Καί τό ἄνθος τοῦ ἔθνους, τό ὠραῖο, θά εἶναι ἔργο ἀνθρώπινο καί ἀνθρωπιστικό. Δέ γύρεψε τό ἔθνος, ἀπὸ τότε πού παρουσιάστηκε στὸν κόσμον, πολιτικὲς κατακτήσεις· οἱ πολεμικὲς του προσπάθειες ἦταν σχεδὸν πάντα ταιριασμένες μὲ τὴν ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς του ἀνεξαρτησίας, ἐπάσκιζε ὁμως μὲ τὴν ὑπεροχὴ του τὴν ψυχικὴ νά ἐξανθρωπίσει τοὺς ἀνθρώπους. Ἴσως καί νά μὴν ἐπάσκιζε κιόλα, ἀλλ' ἀπλὰ τό ἔκανε. Τό παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων ἐσκλάβωσε τὸν κόσμον. Σάν ἀνθρώπινο γέννημα ὁ πολιτισμὸς ἔχει μέσα καί τὴν πατρίδα κοντὰ στὰ ἄλλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, τὸν ἔρωτα, τὴν ἀγάπη, τό θάνατο, τὴ φύση, μὰ ὑψώνει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πάνω ἀπ' τὶς ὅποιες πατρίδες. Τοῦ πολιτισμοῦ τὰ κύρια παρακλάδια λογαριάζονται· οἱ τέχνες, οἱ ἐπιστῆμες, οἱ φιλοσοφίες, ἡ θρησκεία καί ἡ ἠθική. Καί ὅλα αὐτά μαζί ἢ τό καθένα ξέχωρα ὑψώνουν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πάνω. ἀπὸ τὶς πατρίδες, ὅσο καί νά βρίσκονται θεμελιωμένα ὅλα σέ κάποια πατρίδα, σάν παρακλάδια τοῦ κάθε πολιτισμοῦ, πού καί αὐτός ἔχει πατρίδα. Γιά νά γεννηθεῖ πολιτισμὸς χρειάζεται τόπος, χρόνος καί ἄνθρωποι μαζωμένοι καί συνθεμένοι σέ ἔθνος. Οἱ πολιτισμοὶ γεννιοῦνται ὁ καθένας σέ κάποια πατρίδα, σέ κάποια ἐποχὴ καί σέ κάποιο ἔθνος. Ἐξω ἀπ' αὐτὰ δέν μπορεῖ νά σταθεῖ πολιτισμὸς. Ὅσο γιὰ τὸν κοσμοπολιτισμὸν εἶναι τό ἀποσταμένο ἀποσπῶρι τοῦ κάθε πολιτισμοῦ. Τὴ θρησκεία τὴ δική του, τὴν πρωτινὴν, δέν μπόρεσε τό ἔθνος νά μὴ γενικέψῃ στοὺς ἀνθρώπους, ἐπῆγε ἀρκετὰ

μακριά, μά ὄχι παντοῦ, ἀλλά, ὅταν προσέχοντας κάθε ψυχική ἐκδή-
λωση παρατήρησε στήν Ἰουδαία μιὰ θρησκεία ἀνθρώπινη, τήν πῆ-
ρε, τή μεταμόρφωσε καί τήν ἔκανε δεχτή στόν κόσμον, γιατί τῆς
ἔδωσε τήν ἔκφραση. Αὐτή ἦταν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡ ἰδιοφυΐα
ἀπό τά παλιά τά χρόνια, νά μπορεῖ νά ἐκφράζει ὅ,τι οἱ ἄνθρωποι
μισοένιωθαν, νά ἀνθρωπίζει, νά δίνει μορφή στά ἀσύνειδα, νά τρα-
βᾷ ἀπό τά βάρη τῶν θησαυρῶν τῆς ψυχῆς, ἀπό τά πλοῦτη τοῦ
ἀσύνειδου καί νά φέρνει στό φῶς ὅσα μπορούσε περισσότερο, κά-
νοντάς τα συνειδητά ἢ δίνοντάς τους νοητή μορφή. Ἡ ἀξιοσύνη
του ἦταν καί εἶναι νά βοηθεῖ τήν ἀνθρωπότητα, γιά νά ἐκφρασθεῖ.
*Αν ἡ νέα θρησκεία εἶναι τό ἔθνος, τήν ἔκφρασή της, τή μορφή της
πάλι οἱ Ἕλληνες θά τή βροῦνε καί θά φανερώσουν ἔτσι στόν κόσμον
τήν ἀληθινή ἔθνολατρία, τήν ἀγάπη καί τήν ὀλοκληρωτική καλ-
λιέργεια τῆς ἀτομικῆς καί τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Πο-
λιτισμός δέν εἶναι μόνο κοινότητα σκέψης, αἴσθησης καί θέλησης
παρά καί βάση, γιά νά ὑψωθεῖ ἐπάνω τό ἀνώτερο εἶδος τῶν ἀν-
θρώπων, οἱ ἐξαιρετικοί ἀνθοί, οἱ μεγάλοι ἄντρες σέ κάθε λογῆς
ἀνθρώπινη ἰκανότητα. *Ἐχει τήν ἀξιοσύνη ὁ πολιτισμός νά πλάσει
τούς ἐξαιρετικούς ἀνθρώπους, πού περιέχουν καί ἀντιπροσωπεύουν
ὅλες τίς ἰδιότητες καί ἰκανότητες τοῦ πολιτισμοῦ καί τοῦ ἔθνους
πού τούς γέννησε.

« Ἑλληνικός πολιτισμός »

Ἰων Δραγοῦμης

5. ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΑΣ

Ἐν Παρισίοις, 5 Σεπτεμβρίου 1821

Φίλοι ὁμογενεῖς

Ἡ δικαιοσύνη κατὰ τοῦ τυράννου μας ἐπανάστασις καί οἱ κατ'
αὐτοῦ ἕως τήν ὥραν ταύτην ὑπέρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνές σας ἔδειξαν
εἰς τοὺς φωτισμένους λαοὺς τῆς Εὐρώπης ὅτι ἡ πολυχρόνιος τυραν-
νία δέν ἴσχυσε νά ἐξαλείψῃ ὀλότελα ἀπὸ τὰς ψυχάς μας τὰ προγο-
νικά γενναῖα φρονήματα, ὡς ἀδίκως τινὲς ἐξ αὐτῶν μᾶς ὠνειδίζαν
καί δέν ἔπαυσαν ἀκόμη νά μᾶς ὠνειδίζωσι. Μὴν ἔχοντες πλέον νά
κατηγορῶσιν ὡς ἀνάνδρους τοὺς Γραικοὺς, τοὺς κακολογοῦν τώρα
ὡς ἀποστάτας καί βόσκονται μὲ τήν ἀπάνθρωπον ἐλπίδα νά μᾶς

ἴδωσιν ἢ πάλιν ἔξαναδεμένους εἰς τὸν ζυγὸν τοῦ τυράννου ἢ ἀπωλεσμένους ἀπὸ ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τὴν ἀδυναμίαν πῶς νὰ κυβερνηθῶμεν μὲ νόμους δικαίους αὐτόνομοι. Τὸ πρῶτον εἶναι ματαία καὶ ἀνόητος ἐλπίς, ἐπειδὴ ἀπεφασίσατε γενναίως νὰ μὴ παραδώσετε πλέον παρὰ νεκρὰ τὰ σώματά σας εἰς τοὺς τυράννους. Σᾶς ἔμεινε τώρα νὰ ματαιώσετε καὶ τὴν δευτέραν ἐλπίδα τῶν ἐχθρῶν· τὸ ὁποῖον δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι θέλετε κατορθώσῃν, ἂν καὶ πολλὰ δυσκολώτεράν τοῦ πρώτου.

Τὴν δυσκολίαν ταύτην συγχωρήσατέ με, φίλοι ὁμογενεῖς, διὰ τὴν ἀγάπην τῆς πατρίδος νὰ σᾶς παραστήσω χωρὶς περιπλοκάς, διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν καὶ μέσα ἱκανὰ νὰ τὴν νικήσωμεν. Χωρὶς τῆς νίκης ταύτης, αἱ πρότεροι νίκαι ἀντὶ δόξης θέλουν μᾶς προσξενήσῃν κατασχύνην. Πολεμοῦντες τοὺς Τούρκους ἐπολεμήσατε τοὺς ὁποίους καὶ ἄλλοι ἐπολέμησαν καὶ ἐνίκησαν ἀρχύτερά σας. Ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐλευθερίας εἶναι βέβαια μέγα καὶ ἀξιεπαινον ἔργον· δὲν εἶναι ὅμως σπάνιον. Ἡ φυλακὴ τῆς εἶναι τὸ μέγιστον καὶ σπανιώτατον κατόρθωμα, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἀρκεῖ ὁ πρόσκαιρος κατὰ τῶν τυράννων πόλεμος, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ πολεμῇ τις ἀκαταπαύστως τὰ πολὺ τυραννικώτερα πάθη τῆς ψυχῆς του, διὰ νὰ τὰ ὑποτάξῃ εἰς τὸν ἅγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. Ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ἀρκετὰ ὅτι εἰς κανὲν ἔθνος δὲν ἔλειψαν ποτὲ Μιλτιάδαι, Θεμιστοκλεῖς καὶ Λεωνίδαί, τῶν ὁποίων τὰ ἥρωικὰ ἔργα ἀνενώσατε πρὸ μικροῦ· ἔξεναντίας παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ Ἀριστεῖδαι καὶ Φωκῖωνες ἐφάνησαν σπανιώτατοι. Διὰ τοῦτο καὶ πολλὰ ἔθνη ἴσχυσαν ν' ἀποκτήσωσιν, ἀλλ' ὄχι καὶ νὰ φυλάξωσι τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ ἀπόκτησις αὐτῆς δὲν χρειάζεται πολλάκις πλὴν μόνην ἀνδρείαν· καὶ ὁ ἐνθουσιασμός της εὐκολα ἀνάπτεται εἰς καθενὸς τὴν ψυχὴν, ἂν ἡ φύσις, πάλιν τὸ λέγω, δὲν τὸν ἐπλάσεν ὀλότελα ἀνδράποδον· ἀλλ' ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ἔχει χρεῖαν φρονήσεως συνωδουμένης μὲ τὰς ἄλλας ὅλας ἀρετὰς καὶ ἔξαιρέτως τὴν βασιλίσσαν αὐτῶν δικαιοσύνην.

Εἶδετε, φίλοι ὁμογενεῖς, τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶνας τῶν προγόνων μας καὶ τοὺς ἐμιμήθητε τόσον λαμπρά, ὥστε μὲ δίκαιον ἔμπορεῖ καθεὶς ἀπὸ τοὺς νέους ἀγωνιστὰς τῆς Ἑλλάδος νὰ καυχᾶται τοῦ λοιποῦ φωνάζων:

«Ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι».

Ἄλλ' εἶδετε καὶ τὰς διχονοίας των, διὰ τὰς ὁποίας δὲν ἴσχυσαν νὰ φυλάξωσι μέχρι τέλους τὴν ἐλευθερίαν. Ἄν ἀληθῶς τὴν ἀγαπᾶτε προθυμήθητε, διὰ τοὺς οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ! νὰ μὴ τὰς μιμηθῆτε, ἀλλὰ νὰ σύνδεθῆτε σφιγκτὰ μὲ τὸν ἱερὸν δεσμόν τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, διὰ νὰ ἀξιωθῆτε νὰ καυχᾶσθε καὶ τὸ πολὺ ἐνδοξότερον καύχημα τοῦτο:

«Ἡμεῖς τε πατέρων μὲγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι».

Ναί! φίλοι ὁμογενεῖς, σᾶς ὑπόσχομαι χωρὶς φόβον νὰ ψευσθῶ ὅτι ἡ ὁμόνοια θέλει σᾶς καταστήσειν ἀληθῶς «μὲγ' ἀμείνονας» καὶ πολὺ εὐδαιμονεστέρους τῶν προγόνων μας.

Πραγματικὴ ἐλευθερία

Ἡ ἐλευθερία, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν καὶ αὐτῆς τὴν ἀληθῆ σημασίαν, ἡ ἐλευθερία, λέγω, τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ πράσῃ ἀνεμποδίστως ὄχι ὅ,τι θέλει, ἀλλ' ὅ,τι συγχωροῦν οἱ νόμοι. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς οἱ πρόγονοί μας δὲν ἤρκεσαν νὰ τὴν φυλάξωσι πολὺν καιρόν, ἀφοῦ μὲ τοὺς ἡρωικοὺς ἀγῶνάς των ὀλίγοι αὐτοὶ τὸν ἀριθμὸν ἐδίωξαν πολλὰς βαρβάρων μυριάδας, οἱ ὁποῖοι ἐζήτουν νὰ τοὺς δουλώσωσι. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς δὲν ἐδυνήθησαν οὔτε πόλις μὲ πόλιν οὔτε πολίτης μὲ πολίτην νὰ συνδεθῶσι μὲ τὴν αὐτὴν ὁμόνοιαν, ἥτις τοὺς ἔκαμε νὰ θριαμβεύσωσι κατὰ τῶν τυράννων. Μόλις ἐδίωξαν τὸν ὑπερήφανον δεσπότην τῆς Ἀσίας κι ἐζήτησαν νὰ δεσπώσωσιν αὐτοὶ πολῖται συμπολίτας, πόλεις ἄλλας ὁμογενεῖς πόλεις. Διὰ τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς αἱ δύο τάξεις τῶν πολιτῶν, οἱ ἐπίσημοι καὶ οἱ δημοτικοί, δὲν ἠθέλησαν νὰ πιστεύσωσιν ὅτι τῆς ἐλευθερίας ἡ φυλακὴ δὲν εἶναι ἀσφαλῆς, ἂν δὲν φυλάσσεται ἐντάμα καὶ ἀπὸ τὰς δύο. Οἱ ἐπίσημοι ἤθελαν μόνοι αὐτοὶ νὰ δεσπώζωσιν ὀλιγαρχικῶς τὴν πολιτείαν καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐφθασαν εἰς τόσῃν πλεονεξίαν, ὥστε ἐμβαίνοντες εἰς πολιτικὰ ἀξιώματα ἐτόλμων νὰ ὀμνύωσι τὸν ἄνομον καὶ ἀνάισχυντον ὄρκον, νὰ μεταχειρίζονται ὡς ἐχθροὺς, ποίους; ὄχι τοὺς βαρβάρους τυράννους τῆς Ἀσίας, ὡς ἤθελε φυσικὰ τὸ συλλογισθῆ πᾶς ἓνας, ἀλλὰ τοὺς δημοτικούς, ἦγουν τοὺς συμπολίτας, τοὺς ἀδελφούς των. Οἱ δημοτικοὶ πάλιν, ὅταν ὑπερίσχυαν εἰς τὴν πολιτείαν, ἔπιναν τὸ γλυκύτατον τῆς ἐλευθερίας ποτήριον

ἀλλὰ μὴ γνωρίζοντες τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ἐλευθερία, τὴν ἐπιβάντων ἀκρατον, ἔχοντες κακοὺς κεραστάς, τοὺς καταράτους δημαγωγούς, ἕως ἐμεθύοντο καὶ ἐγίνοντο καὶ αὐτοὶ τῆς πατρίδος τῶν τύραννοι, πράσσοντες τὰς αὐτὰς πλεονεξίας, τὰς αὐτὰς ἀδικίας, διὰ τὰς ὁποίας ἐκατηγοροῦν τοὺς ὀλιγαρχικούς. Καὶ τὸ κακὸν δὲν ἔμενευ ἕως αὐτοῦ· ἡ ἀκρατος ἐλευθερία ἐφθειρεν ὅλων τῶν πολιτῶν τὰ ἤθη, διότι μὲ πρόφασιν αὐτῆς οὔτε γυνή, λέγει ὁ Πλάτων, ἐσεβάζετο τὸν ἄνδρα οὔτε τέκνα τοὺς γονεῖς οὔτε μαθητὰί τοὺς διδασκάλους οὔτε νέοι τοὺς γέροντας οὔτε αὐτὰ πλέον τὰ κτήνη (προσθεῖται) ἐφοβοῦντο τοὺς ἀνθρώπους.

Ἐκ τῆς τοιαύτης ἄνομης ἐλευθερίας, ὅταν μεθυσθῇ ἡ πόλις, δὲν εἶναι πλέον πολιτικὴ κοινωνία, ἀλλὰ γίνεται κοινωνία ληστῶν ἢ μᾶλλον ἀγρίων θηρίων, τὰ ὅποια χωρὶς αἰσθησὶν ἀμοιβαίας ἀγάπης, χωρὶς φροντίδας τοῦ κοινοῦ συμφέροντος διαγκάνονται, σπαράσσονται, τρώγονται ἀμοιβαίως, ἕως νὰ ἐξολοθρευθῶσιν ὁλότελα.

Ἐξεναντίας ἀληθινὴν ἐλευθερίαν τότε μόνον ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν τὴν μεταχειρίζεται μὲ τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ἐμποδίσῃ ἄλλου συμπολίτου κανενὸς ἐλευθερίαν· καὶ τότε μόνον ἐμπορεῖ νὰ τὴν φυλάξῃ, ὅταν σεβάζεται καὶ τοὺς συμπολίτας του ὡς ἐλευθέρους. Ἡ ἀκρατος ἐλευθερία εὐρίσκεται εἰς τὴν κατάστασιν τῆς φύσεως· καὶ διὰ τὴν ἐλευθερωθῶσιν ἀπὸ τοὺς καθημερινούς πολέμους καὶ τὰς εἰς ἀλλήλους ἀδικίας, ὅσας ἡ τοιαύτη ἐλευθερία γεννᾷ, ἐνώθησαν οἱ ἄνθρωποι εἰς πολιτικὰς κοινωνίας καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ θυσιάσῃ μικρὸν καθένας μέρος τῆς ἀκράτου ἐλευθερίας, διὰ τὴν φυλάξῃ τὸ ὑπόλοιπον μὲ εἰρήνην. Διὰ τοῦτο ὠνόμασαν προσφυστάτα τὴν δικαιοσύνην
θ υ γ α τ έ ρ α τ η ς ἀ ν ά γ κ η ς καὶ μ η τ έ ρ α τ η ς εἰ ρ ή ν η ς .

Καθήκοντα τῆς μέσης τάξεως τῶν πολιτῶν

Ἦν νέοι τοῦ Γένους, τοὺς ὁποίους ἐπαράβαλαν μὲ τὴν ἐαρινὴν ὥραν τοῦ ἔτους, διότι καὶ ἀληθῶς τῆς ἡλικίας σας τὸ ἄνθος ὁμοιάζει τὸ ἀνθηρὸν ἔαρ. Ἀλλὰ τὰ ἄνθη ὑπόσχονται καὶ καρπούς καὶ τούτους ἀπαιτεῖ, τούτους ἐλπίζει ἀπὸ σᾶς ἡ ἐρημωθεῖσα ἀπὸ τὸν ἄγριον τύραννον πατρίς σας. Μὴ ματαιώσετε λοιπὸν τὴν ἐλπίδα τῆς.

«ὦ παῖδες Ἑλλήνων, ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη,
θήκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ὁ ἀγών».

Τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς νέους, ὅσοι ἕως τῶρα ἐδράματε εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς πατρίδος, οὐδ' ἐφοβήθητε νὰ κενώσετε τὰς φλέβας σας ἀπὸ τὸ αἷμα, διὰ νὰ ἐκδικήσετε ὅσα αἵματα ἀθῶων ἔχυσε καὶ χύνει καθ' ἡμέραν ὁ παράνομος καὶ ἀνανδρος τύραννος τῆς Ἑλλάδος! Τιμὴν καὶ δόξαν ἔχετε νὰ λάβετε καὶ σεῖς, ὦ νέοι, οἱ σήμερον μιμούμενοι καὶ ὅσοι μέλλετε νὰ μιμηθῆτε τὰ ἡρωικὰ ἀνδραγαθήματα τῶν εὐγενῶν ὀμηλικῶν σας, τόσον ἐνδοξότερα τῶν Μαραθωνίων καὶ Σαλαμινίων ἀνδραγαθημάτων, ὅσον ἐκεῖνοι μὲν ἐδίωκαν ἀπὸ ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἔξωθεν ἐρχομένους δεσπότας νὰ τὴν δουλώσωσιν, ἐσεῖς δὲ ἀγωνίζεσθε νὰ διώξετε βαρβάρους ριζωμένους πρὸ πολλῶν ἔτων εἰς αὐτὴν καὶ κατατρώγοντας τὰ σπλάγχνα τῆς. Οἱ ἕως τῆς ὥρας ταύτης ἀγῶνές σας εἶναι λαμπροί· τὸ ἐλευθερωθὲν μέρος τῆς Ἑλλάδος ἐγεύθη τοὺς ἐλπιζομένους ἀπὸ τὴν ἡλικίαν σας γλυκεῖς καρπούς καὶ καυχᾶται ἡ πατρίς σας καὶ μητρὶς εἰς τὴν γέννησιν τοιοῦτων τέκνων.

Ἄλλὰ σᾶς μένουσιν ἄλλοι ἀσυγκρίτως ἐνδοξότεροι τούτων ἀγῶνες, ὦ γενναῖα τέκνα τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τῶν παρόντων ἠλευθερώσατε τὴν Ἑλλάδα· τῶν δὲ νέων ἀγῶνων σκοπὸν πρέπει νὰ προβάλετε τὴν φυλακὴν τῆς ἐλευθερίας, φυλακὴν δύσκολον καὶ διὰ τοῦτο προσοχῆς πολλῆς ἀξίαν. Οἱ πρότεροί σας ἀγῶνες ἐκαθάρισαν τὸ ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν παρουσίαν τοῦ τυράννου· σᾶς μένει τῶρα ὁ μέγας ἀγὼν νὰ τὴν καθαρῖσετε καὶ ἀπὸ τὸν μολυσμὸν τῆς ἀδικίας του, βάλλοντες εἰς τόπον αὐτῆς τὴν δικαιοσύνην, τὴν μητέρα τῆς εἰρήνης, ἂν ἀγαπᾶτε νὰ φυλάξετε τὴν πατρίδα σας ἀπὸ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, πολὺ πλέον ἐναντίους τῆς ἐλευθερίας παρὰ τοὺς ἔξωτερικούς. «Χαλεποὶ γὰρ πόλεμοι ἀδελφῶν».

Ὅσοι μάλιστα ἀπὸ σᾶς ἐγνωρίσατε τὴν φωτισμένην Εὐρώπην, ἐποτίσθητε μὲ τῆς φιλοσοφίας τῆς τὰ μαθήματα καὶ εἶδετε ὅσα ἀγαθὰ ἀπολαύουσιν οἱ εὐνομούμενοι αὐτῆς λαοὶ καὶ ὅσα ἐλπίζουν ἀκόμη ν' ἀπολαύσωσι διὰ τὴν καθ' ἡμέραν τελειοποίησιν τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν κυριωτάτην ταύτην τῶν ἐπιστημῶν, τὴν ἐπι-

στήμην τοῦ Σωκράτους, χρεωστεῖτε σήμερον νὰ καταγίνεσθε· αὐτῆς τὰ περὶ δικαιοσύνης μαθήματα νὰ διδάσκετε καὶ εἰς τὰς καθημερινὰς τῶν πολιτῶν ἀναστροφὰς καὶ συνελεύσεις καὶ εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν γυμνασίων, ἐάν τινες ἀπὸ σᾶς ἔχετε διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα. Ὅλους τοὺς πάσης τάξεως καὶ παντὸς ἐπαγγέλματος πολίτας πρέπει νὰ πληροφορήσετε ὅτι, ὅστις ἐπιθυμῆι νὰ συζῆ εἰρηνικῶς καὶ εὐδαιμόνως μὲ τοὺς ὁμοίους του χωρὶς δικαιοσύνην, ἐπιθυμῆι πράγμα ἀδύνατον. Εἰς ὅλων τὰς ψυχὰς πρέπει νὰ φυτεύσετε τὸ μῖσος τῆς ἀδικίας . . .

Ἐπέκεινα νὰ προχωρήσω, ὦ φίλη μου πατρίς, μ' ἐμποδίζει τὴν ὥραν ταύτην ὁ γεννηθεὶς εἰς τὴν ψυχὴν μου σεισμός, ὅστις καὶ τὴν χεῖρά μου παραλύει καὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου σκοτίζει μὲ τὰ δάκρυα. Ἐξωρίσθην ἐκούσιος ἀπὸ τοὺς κόλπους σου, μὴν ὑποφέρων νὰ σὲ βλέπω καθημέραν σπαρασσομένην ἀπὸ τὰς ἀνομίας τῶν βαρβάρων. Εἰς τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ὀδυνηρᾶς μου ζωῆς ἀκούω παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα ὅτι ἐξήνθησε καὶ ἀπάλιν ἢ ἀπὸ τοὺς τυράννους καταμαραμένη σου ἐλευθερία. Μὴ δυνάμενος ν' ἀκούσω ἢ νὰ ἴδω πλεόν καὶ τοὺς καρπούς της διὰ τὴν μετ' ὀλίγον μέλλουσαν ἐξορίαν μου ἀπὸ τὸν βίον, τοὺς εὖχομαι πολλοὺς καὶ καλοὺς εἰς ὅλα σου τὰ τέκνα, τοὺς ἀδελφούς μου! Χαίρε, φίλη μου πατρίς!

« Ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη » τ. Π', 1821

Ἄδαμάντιος Κοραΐς

6. Ο ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΣ ΤΟΥ 1821 ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΕΘΝΟΣ ΟΛΟΚΛΗΡΟΝ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἰδίως ἔτη κατεβλήθη ἰδιαίτερα προσπάθεια, ἵνα ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 θεωρηθῆ ὡς τὸ ἔργον οὐχὶ ὀλοκλήρου τοῦ κακοπαθοῦντος ἔθνους, ἀλλὰ τῶν προκρίτων μεγάλων γαιοκτημόνων, οἱ ὅποιοι διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ ἔθνους ἀπὸ τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας καὶ τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτοῦ εἰς κράτος ἀνεξάρτητον ἐπεδίωξαν νὰ διατηρήσουν καὶ ἐδραιώσουν τὴν ἀρχὴν των.

Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 ὑπῆρξε προῖον τῆς ὁμαδικῆς συνεργασίας τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων, τοῦ ἔθνους ὀλοκλήρου, ὡς διεκήρυξε τοῦτο ἢ περισσότερον παντὸς ἄλλου ἐκπροσωποῦσα τὴν θέ-

λησιν αὐτοῦ συνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου διὰ τῆς ἀπὸ 15 Ἰανουαρίου 1822 προκηρύξεώς της:

«Ὁ κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμος ἡμῶν, μακρὰν τοῦ νὰ στηρίζεται εἰς ἀρχὰς τινὰς δημαγωγικὰς καὶ στασιώδεις ἢ ἰδιωφελεῖς μέρους τοῦ σύμπαντος ἑλληνικοῦ ἔθνους σκοπούς, εἶναι πόλεμος ἐθνικός, πόλεμος ἱερός, τοῦ ὁποῖου ἡ μόνη αἰτία εἶναι ἡ ἀνάκτησις τῶν δικαίων τῆς προδωπικῆς ἡμῶν ἐλευθερίας, τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς τιμῆς, τὰ ὁποῖα τὴν σήμερον ὅλοι οἱ εὐνομούμενοι καὶ γειτονικοὶ λαοὶ τῆς Εὐρώπης τὰ χαίρουσι».

Δὲν εἶναι τὸ ἔπαθλον μέρος τῆς Ἑλλάδος, οὐδὲ τὸ τίμημα τῶν θυσιῶν μερίδος τῶν Ἑλλήνων ἢ κτηθεῖσα ἐλευθερία. Ἄλλὰ ἐνιαῖος ἦτο ὁ πόθος, ἐνιαία ἡ ἐλπίς, ἐνιαῖος ὁ ἀγὼν τοῦ ἔθνους, ὅπως εἶναι ἐνιαία καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἢ ὑπόστασις. Ἡ φυλὴ ὀλόκληρος εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἐξεγέρσεως, ἡ φυλὴ ὀλόκληρος ἠγωνίσθη μὲ τὴν ψυχὴν καὶ τοὺς ὀδόντας διὰ τὴν πατρίδα καὶ τῆς φυλῆς ὀλοκλήρου τὸ ψυχικὸν σθένος καὶ αἱ θυσίαι ἐξησφάλισαν τὸ πρῶτον σκῆνωμα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ ἐδάφους ἑλληνικοῦ καὶ οἱ Ἕλληνες οἱ ἐν διασπορᾷ εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Μ. Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας μέχρι τῆς Βενετίας καὶ τῆς Τεργέστης, ἀπὸ τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας καὶ τῶν Παραδουναβίων ἡγεμονιῶν μέχρι τῆς Αἰγύπτου, εἶναι οἱ αὐτουργοὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς τῶν χωρίων, μοναχοὶ τῶν μονῶν, ἀγρόται δουλοπάροικοι δι' ἐπαχθοῦς ἐργασίας καὶ τοῦ ἰδρωτός τοῦ προσώπου κερδίζοντες τὸν ἄρτον των, ναυτιλλόμενοι διὰ τῆς πάλης πρὸς τὴν ἀγριότητα τῆς θαλάσσης πλουτήσαντες, ἔμποροι ἀνταλλάξαντες τὸ εὐκραές κλίμα τῆς πατρίδος πρὸς τὸ τραχὺ καὶ ἄξενον κλίμα ξένων χωρῶν, ἵνα δώσουν διέξοδον εἰς τὴν περισσεύουσαν δραστηριότητά των, ταπεινοὶ τοῦ γένους διδάσκαλοι, οἱ φρουροὶ τῆς ἐννόμου τάξεως καὶ ἀσφαλείας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἄρματολοὶ, οἱ κλέφται τῶν ὀρέων καὶ οἱ πειραταὶ τῆς θαλάσσης: ὅλοι αὐτοὶ εἶναι οἱ πρωτεργάται τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Μαρτυρεῖ περὶ τούτου ἡ καταπληκτικὴ διάδοσις τοῦ μυστηρίου τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, τῆς ὁποίας πυκνοὶ οἱ πλόκαμοι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλας τὰς κοινωνικὰς τάξεις, εἰς ὅλους τοὺς τόπους, ἔνθα ὀμαδικῶς ἢ διεσπαρμένοι ἔζων Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν πατριαρχῶν τῆς

Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας μέχρι τῶν μοναχῶν τῶν μονῶν τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου καὶ τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἀπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς Ρωσίας, τῆς Βεσσαραβίας, τῆς Τεργέστης, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Σμύρνης, τοῦ Λιβάνου καὶ τῆς Αἰγύπτου μέχρι τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν ἀρματολῶν τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀπὸ τῶν ἀγροτῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Πελοποννήσου μέχρι τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀριστοκρατίας τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν.

«Ἠγεμόνες καὶ πατριάρχαι – παρατηρεῖ ὁ πρωτοσύγκελος τῆς Μητροπόλεως Χριστιανουπόλεως καὶ ἐκ τῶν αὐθεντικώτερων ἱστορικῶν τῆς ἐπαναστάσεως Ἀμβρόσιος Φραντζῆς – μητροπολίται καὶ ἐπίσκοποι καὶ διάκονοι καὶ ἡγούμενοι μοναστηρίων καὶ ἱερομόναχοι καὶ πρεσβύτεροι καὶ μοναχοὶ καὶ ἀπλοὶ δόκιμοι, ἄρχοντες, προεστῶτες, ἔμποροι, τεχνῖται βιομήχανοι μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιμενικοῦ ὑπηρετοῦ ἐπερίμεναν τὴν στιγμὴν τῆς ἀποστασίας καὶ τῆς καταστροφῆς ὄλων τῶν Τούρκων . . . ».

Μαρτυροῦν περὶ τούτου ὁ τρόπος τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἀγῶνος καὶ αἱ ἀνήκουστοι θυσίαι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθη κατὰ τὴν διάρκειάν του τὸ ἔθνος ὀλόκληρον, ἀνεξαρτήτως τόπου καὶ κοινωνικῆς τάξεως, πρὸς ἐξαγορὰν τῆς ἐλευθερίας του.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἔνεκα ἀντιξίων περιστάσεων δὲν ἐπέξετάθη ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821, κατὰ τὰ ἐσχεδιασμένα, πανταχοῦ τῆς ἐλληνικῆς γῆς, ἀλλὰ παρέμεινε μέχρι τέλους ἐντοπισμένη εἰς μικρὸν μόνον τμῆμα αὐτῆς. Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος τὸ ἐν τέταρτον μόνον τῆς ἐλληνικῆς γῆς ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, τὰ δὲ τρία τέταρτα ἔμειναν μέχρι τέλους ἀμέτοχα αὐτοῦ. Ἡ συνωμοσία ὁμως τοῦ ἔθνους ὑπῆρξε γενικὴ καὶ ὄχι μερική. Ἐνέχονται εἰς αὐτὴν οἱ Ἀσιαῖται καὶ οἱ Εὐρωπαῖοι Ἕλληνες, οἱ ἐξεγερθέντες καὶ οἱ μὴ ἐξεγερθέντες· ὅλα τὰ τμήματα τῆς ἐλληνικῆς γῆς προσφέρουν τὰ ὀλοκαυτώματά των εἰς τὸν βωμὸν τῆς πατρίδος: ἡ Θράκη τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν· ἡ Μακεδονία τὴν Νάουσαν, τὸ Ἅγιον Ὄρος, τὴν Κασσάνδραν καὶ τὰ Μαδεμοχώρια· ἡ Ἡπειρος τὸ Σούλι, τὸ Συρράκον καὶ τοὺς Καλαρῦτας· ἡ Θεσσαλία τὸν Ἀσπροπόταμον καὶ τὴν Μαγνησίαν· ἡ Στερεὰ Ἑλλάς τὸ Μεσολόγγι, τὴν Ἀλαμάναν καὶ τὴν Γραβιάν· ἡ

Πελοπόννησος τὸ Μανιάκι, τὸ Βαλτέτσι, τὴν Σφακτηρίαν καὶ τὰ Δερβενάκια· ἡ Μ. Ἀσία τὰς Κυδωνίας, τὰ Μοσχονήσια καὶ τὴν Σμύρνην· τὸ Αἰγαῖον πέλαγος τὴν Χίον, τὰ Ψαρὰ καὶ τὴν Κάσον· ἡ ἀνατολικὴ Μεσόγειος τὴν Κύπρον καὶ τὴν Κρήτην.

Ἐγκαταμειγνύουν τὸ αἷμα των μετὰ τοῦ αἵματος τῶν μαχητῶν τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος οἱ πρόσφυγες τοῦ Σουλίου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας, τῆς Σμύρνης καὶ τῶν Κυδωνιῶν καὶ οἱ ὑπὸ ξένην προστασίαν Ἑπτανήσιοι εἰς τὸ Πέτα, τὰς Ἀθήνας, τὸ Μεσολόγγι καὶ τὰς Πάτρας. Ἀνθαμιλλῶνται εἰς ἀγριότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸ μέγεθος τῆς παρομαρτοῦσης δυστυχίας αἱ σφαγαὶ καὶ δηώσεις τῆς Ναούσης, τῆς Χίου, τῶν Ψαρῶν, τοῦ Μεσολογγίου καὶ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὰς σφαγὰς καὶ τὰς δηώσεις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Ἀδριανουπόλεως, τῆς Σμύρνης, τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κῶ καὶ τῆς Κύπρου.

Συναντῶνται εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Σμύρνης καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας οἱ αἰχμάλωτοι τῆς ἐντεῦθεν καὶ τῆς ἐκείθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους Ἑλλάδος καὶ συνενώνουν τὰ δάκρυα τοῦ κοινουῦ πόνου καὶ τῆς κοινῆς νοσταλγίας, ὅπως ἄλλοτε οἱ αἰχμάλωτοι υἱοὶ τοῦ Ἰσραὴλ παρὰ τὰς ὄχθας τῶν ποταμῶν τῆς Βαβυλῶνος.

Εἰς τὰς κοινὰς δὲ θυσίας εἰς αἷμα προστίθενται καὶ αἱ κοινὰι θυσίαι εἰς χρῆμα τοῦ ἐπαναστατημένου, τοῦ ἐμπορευομένου ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ τοῦ ὑπὸ ξένην προστασίαν Ἕλληνας.

Ἐν τῇ ἐπαναστατημένῃ Ἑλλάδι ἡ Ἐκκλησία μαζί με τοὺς πολυαριθμοὺς μάρτυράς της προσφέρει 800 ὀκάδας ἀργύρου ἐκ τῶν ἱερῶν σκευῶν τῶν μονῶν καὶ τῶν ναῶν· οἱ πρόκριτοι τῆς Ὑδρας, τῶν Σπετσῶν καὶ τῶν Ψαρῶν διαθέτουν ἐξ ἰδίων διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν κίνησιν τῶν πλοίων των 20 ἑκατομμύρια περίπου παλαιῶν δραχμῶν κατὰ τὴν γενομένην ἑκκαθάρσιν τῶν λογαριασμῶν των μετὰ τὸν τερματισμὸν τοῦ ἀγῶνος, ἐκτὸς τῶν πληρωθέντων ὑπὸ τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως· οἱ προεστῶτες τῶν πόλεων καὶ τῶν χωριῶν διατρέφουν ἐξ ἰδίων κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ ἀγῶνος τοὺς μαχητὰς καὶ ἐνισχύουν οἰκονομικῶς τὸν ἀγῶνα διὰ τῶν προαιρετικῶν εἰσφορῶν καὶ τῆς ἐγγραφῆς των εἰς ἀναγκαστικὰ δάνεια· οἱ χειρῶνακτες καὶ οἱ ἀγρόται, αἱ χῆραι καὶ τὰ ὄρφανὰ μετέχουν τῶν ἀναγκαστικῶν συν-

εισφορῶν τοῦ ἑνὸς γροσίου κατ' ἄτομον. Ἄλλὰ καὶ οἱ μακρὰν τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος Ἕλληνας δὲν ὑστεροῦν εἰς θυσίας: Οἱ ὑπὸ ξένην προστασίαν Ἐπτανήσιοι διαθέτουν γενναῖα ποσὰ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος, αἱ δὲ θυσίαι των πρὸς ἀνεφοδιασμὸν τῆς λιμνωτοῦσης φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ἀπλῆς φιλανθρωπίας· οἱ δὲ ὁμογενεῖς τῆς Ἰταλίας, τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Ρωσίας, οἱ ἔμποροι τῆς Χίου — πρόσφυγες τῆς Χίου, τῶν Κυδωνιῶν καὶ τῶν Ψαρῶν — δὲν παύουν νὰ ἐνισχύουν οἰκονομικῶς τὸν ἀγῶνα διὰ τῆς ἀποστολῆς τροφίμων, ἐνδυμάτων, φαρμάκων, διὰ τῆς ἀγορᾶς πυρπολικῶν καὶ τῆς ἐξαγορᾶς αἰχμαλώτων.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρωτοβουλία πρὸς ἑναρξιν καὶ διεξαγωγὴν τοῦ ἀγῶνος συνδέεται πρὸς εὐάριθμα καὶ ὠρισμένα μόνον πρόσωπα, τὰ ὅποια δυνάμεθα νὰ κατονομάσωμεν, καθ' ἑαυτὸ δὲν ἔχει ἀξίαν. Κατὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ὑπάρχουν εἰς τὰ ἔθνη, παρὰ τὰς ἀφανεῖς καὶ ἀγνώστους μάζας, καὶ οἱ πνευματικοὶ ἡγέται αὐτῶν. Ἄλλὰ καὶ οἱ πνευματικοὶ ἡγέται καὶ αἱ ἀφανεῖς μάζαι εἶναι προϊὸν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας, εἶναι σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους. Οἱ πνευματικοὶ ἡγέται τοῦ ἔθνους, εἴτε ἐκ τῆς πνευματικῆς ὑπεροχῆς καὶ τοῦ κύρους των εἴτε ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν περιστάσεων καὶ τῆς τύχης ἀντλοῦντες τὴν ιδιότητα ταύτην, εἶναι ἀπλῶς ἐκπρόσωποι καὶ σηματοφόροι ὠρισμένων διαθέσεων καὶ τάσεων, τῶν ὁποίων φορεὺς εἶναι ὁλόκληρον τὸ ἔθνος. Ἡ δὲ ἀποστολὴ των συνίσταται εἰς τὸ νὰ συγκεντρῶνουν, ὀργανῶνουν καὶ κατευθύνουν πρὸς τὰ ἔμπρὸς τοὺς ἀσυστηματοποιήτους παράγοντας τοῦ ἔθνους, ἀφυπνίζουσι καὶ ἐμψυχῶνουν τὰς διαχύτους καὶ λανθανούσας δυνάμεις αὐτοῦ.

Ἡ δύναμις δέ, ἡ ὁποία συνεῖχε τοὺς ἀπανταχοῦ Ἕλληνας διὰ δεσμῶν ἀλύτων, παρῶθησεν εἰς τὴν ἀπόφασιν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας, ὥπλισε τοὺς φανεροὺς καὶ ἀφανεῖς ἐργάτας τῆς ἐπαναστάσεως καὶ ἐνέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὴν προθυμίαν εἰς θυσίας καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν ἐν ταῖς δοκιμασίαις καὶ ταῖς συμφοραῖς, ὑπῆρξε τὸ φρόνημα τὸ ἐθνικόν. Ἡ ὁρθόδοξος δηλ. διδασκαλία, ἡ συνεχῶς καταβαίνουσα ἐκ τοῦ Ὁρους τῶν Ἐλαιῶν καὶ τὸ κάλλιστον τῶν φωνημάτων, ἡ ἑλληνικὴ γλωσσοσφαιρὴ, ἡ συνεχῶς καταβαίνουσα ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος, πρὸ παντὸς δὲ ἡ συνείδησις τοῦ ἐθνικοῦ προορισμοῦ, ἡ

ὅποια δὲν ἐξέλιπε μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀλλ' ἐπέζησε καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν δουλείαν ὡς ἀνάμνησις τοῦ ἐνδόξου παρελθόντος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς καὶ ὡς ἐλπίς περὶ ταχέως πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ ἔθνους.

Ἡ δύναμις, κατὰ ταῦτα, ἡ ὅποια συνείχε τοὺς ἐξεγερθέντας κατὰ τὸ 1821 Ἕλληνας, δὲν ὑπῆρξεν ὑλικῆς φύσεως, τ.ἔ. τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ ἡ ἐκ τούτων προερχομένη καὶ διατηρουμένη ἀντίθεσις πρὸς ἀλλήλας καὶ τὴν κυρίαρχον δύναμιν, ἀλλὰ ἐθνικῆς καὶ πνευματικῆς φύσεως, τ.ἔ. ἰδέα. Ἡ συνεκτικὴ δὲ δύναμις τῶν ἰδεῶν εἶναι περισσότερον ἰσχυρὰ καὶ ἀδιάλυτος παρὰ ἡ τῶν ὑλικῶν συμφερόντων. Διότι, ἐνῶ αἱ ἰδέαι εἶναι κοινὸν κτῆμα πάντων εἰς κοινὴν ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν ὀτρύνουσαι καὶ ἐμψυχοῦσαι, τὰ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ τούναντίον εἶναι ἀνίσως διανεμημένα καὶ οὐχὶ σπανίως προκαλοῦν ἐριδα μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἀφορμῆς τῆς κτήσεως αὐτῶν. Ἐντεῦθεν συμβαίνει ὅτι λαοὶ καὶ κράτη, παρὰ τοῖς ὁποίοις κοινὰ ἰδεώδη συνέχουν τοὺς ἀπαρτίζοντας αὐτὰ πολίτας, προάγονται ταχέως εἰς εὐρωστίαν ἠθικὴν καὶ ἀκμὴν ὑλικὴν καὶ ἐξυψοῦνται εἰς σημασίαν παγκόσμιον ὑπὲρ τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ τῆς προαγωγῆς τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ δύναμιν ἐργαζόμενα. Τούναντίον δὲ λαοὶ καὶ κράτη, τὰ ὅποια ὑφίστανται χάριν τοῦ οἰκονομικοῦ συμφέροντος, ἐλλείπει δὲ τὸ πνεῦμα τῆς θυσίας καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως ἀπὸ τῶν ὑπηκόων των, φέρουν ἐν ἑαυτοῖς τὰ σπέρματα τῆς διαλύσεως καὶ τῆς ἀποσυνθέσεως.

Προσεπικυροῦν τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἡ ταχεῖα παρακμὴ τῆς ἀρχαίας Καρχηδόνας, τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ὑπῆρξε θρησκεία πτωχῆ εἰς ἰδεώδη καὶ στοιχεῖα ἠθικὰ καὶ ἡ ἔλλειψις αὐταπαρνήσεως καὶ πνευματικῆς ὑπεροχῆς παρὰ τοῖς ὑπηκόοις της καὶ ἡ διάλυσις ἢ ἀπορρόφησις ὑπὸ τοῦ κράτους τῶν συσταθεῖσῶν κατὰ τὸν 16ον καὶ 17ον αἰῶνα πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν ἀποικιῶν μεγάλων ἐμπορικῶν ἐταιρειῶν, ἐν ταῖς ὁποίαις οὐδὲν ὑψηλότερον ἰδεῶδες συνείχε τοὺς ἐταίρους παρὰ τὸ ὑλικὸν συμφέρον καὶ ἡ πλεονεξία.

Περσίδ. «Ἑλληνικὴ δημιουργία», 1948

Νικόλαος Βλάχος

7. ΤΟ ΠΑΣΧΑ

«'Αναστάσεως ἡμέρα, καὶ λαμπρυνθῶμεν... Πάσχα τὸ τερπνόν. Πάσχα Κυρίου· Πάσχα πανσεβάσιμον ἡμῖν ἀνέτειλε· Πάσχα, ἐν χαρᾷ ἀλλήλους περιπευξώμεθα. Ὡ Πάσχα, λύτρον λύπης! Πάσχα ἄμωμον· Πάσχα μέγα· Πάσχα, τὸ πύλας ἡμῖν τοῦ παραδείσου ἀνοίξαν· Πάσχα πάντας ἀγιάζον πιστούς...».

Διὰ τοιούτων στιχηρῶν, ἐξ ὧν ἀναπέμπεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις ἀνεκλάλητος, ἡ Ἐκκλησία ὑμνεῖ καὶ πανηγυρίζει τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος. Ἡ λέξις «Πάσχα» ἐπενεργεῖ μαγικώτατα ἐπὶ τῶν ὁσίων ὑμνογράφων καὶ λησιμονοῦσιν ἐπὶ βραχὺ τὸ αὐστηρὸν καὶ μελαγχολικὸν κάλλος, ὅπερ χαρακτηρίζει τὰς ἐμπνεύσεις τῶν πρὸ τῆς ἀπαλῆς καὶ λυρικῆς, ὡς εἶπεν, ἀρμονίας, ἣτις αὐτόματος διαχέεται ἀπὸ τῶν ἱερῶν αὐτῶν φορμῖγγων ἐπὶ τῷ τρισμεγίστῳ ἀγγέλματι. Ἡ Ἐκκλησία ἀποβάλλουσα τὴν πένθιμον περιβολὴν ἐνδύεται λευκὴν καὶ φεγγοβόλον στολήν, ὡς ἂν ἀντανακλᾷ ἐπ' αὐτῆς ἡ λευκότης καὶ ἡ λάμψις τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἀποκυλίσαντος τὸν λίθον τοῦ μνημείου.

Τὰ ἀνήλια βάθη, οἱ ζοφεροὶ θόλοι τῶν χριστιανικῶν ναῶν διαυγάζονται ὡς ἐν ἡμέρᾳ ἀνεσπέρου φωτὸς καὶ τὰ ἄνθη τὰ εὖοσμα καὶ δροσόεντα, ἅτινα ἀπὸ τῶν λειμώνων καὶ τῶν κήπων μετηνέχθησαν, ὅπως στολισῶσι τὴν ἐπιτάφιον σινδόνα τοῦ Σωτῆρος, τηροῦσιν ἔτι τῆς ραδιῆς τῶν χάριτος, τῶν κοσμικῶν τῶν θελγήτρων τὰ ἴχνη ἐν τῇ τεθολωμένῃ ὑπὸ τοῦ λιβάνου ἀτμοσφαίρα τῶν ναῶν. Καὶ ἡ Ἐκκλησία καταπέμπει τὴν εὐχὴν αὐτῆς τὴν ἀναστάσιμον κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἐν γλώσσει ἄλλοιᾳ ἢ τῇ συνήθει· ἐν γλώσσει πλήρει παιδικῶν, θὰ ἐλέγομεν, σκιρτημάτων καὶ παιδικῆς συγκαταβάσεως. Εἰς τὴν μεγάλην εὐωχίαν τῆς Ἐκκλησίας προσκαλεῖ πάντας, παρόντας καὶ ἀπόντας, νηστεύσαντας καὶ μὴ νηστεύσαντας, πιστοὺς καὶ ἀπίστους καὶ τοὺς φέροντας ἐνδυμα γάμου καὶ τοὺς ἀγοραῖον περιβαλλομένους ἱμάτιον. Ὡ, μέθη τῆς Νύμφης ἐπὶ τῇ ἀνακτῆσει τοῦ Νυμφίου! Ὡ, μέθη τρισαγία καὶ ἀνερμήνευτος!

Τὴν ὑψηλὴν ταύτην μέθην συναισθάνεται ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ὡς οὐδεὶς ἄλλος λαός. Οὐδεμία ἄλλη χριστιανικὴ ἑορτὴ κατέχει παρ' αὐτῷ τὴν θέσιν τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα. Οἱ Δυτικοὶ ἔχουσι τὰ Χριστοῦγεννα. Ἡμεῖς ἔχομεν τὴν Ἐκκλησίαν. Αὕτη εἶναι ἡ βασίλισσα τῶν ἑορτῶν, ἡ πανήγυρις τῶν πανηγύρεων ἡμῶν.

Οἱ Δυτικοὶ ἐορτάζουσι τὴν γέννησιν τοῦ Χριστοῦ ἐν πλούτῳ τρυφερῶν καὶ ὠραίων ἐθίμων, ἐν οἰκογενειακῇ συνενώσει καὶ τέρψει ἀνθρώπων ἀπὸ καιροῦ συνωφειωμένων πρὸς τὸν πολιτισμόν.

Ἄλλὰ τοῦ ἑλληνικοῦ γένους ἡ Λαμπρὴ ἀνατέλλει καὶ δῦει ἐν θορυβῳδαί διαχύσει καὶ ὑπερτάτῃ ἀγαλλιάσει ἀνθρώπων, οἵτινες εἰς τὰς φλέβας των τηροῦσιν ἔτι ρανίδας τινὰς τοῦ αἵματος τῶν ἀγρίων καὶ ἀτιθάσων καὶ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας βαυκαλωμένων πατέρων μας. Ἄρματολικάι συνήθειαι, ἀγρία ποιήσις πληροῦσιν ἐκείνην. Βαρὺς χειμῶν ἐπικάθηται τῆς φύσεως, γογγύζει ὁ βορρᾶς καὶ πίπτουσιν αἱ χιόνες καὶ τὰ καλὰ Χριστοῦγεννα συσπειροῦνται περίξ τῆς σπινθηροβολούσης ἑστίας.

Ἄλλὰ πόσον διάφορον εἰκόνα παριστᾷ ἡ φύσις παρ' ἡμῖν, ὅταν οἱ κώδωνες τῶν ἐκκλησιῶν ἐξαγγέλλουσι χαρμοσύνως τὴν Ἄνάστασιν! Τὸ ἔαρ συνεορτάζει μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ φύσις συναγάλλεται μετὰ τῆς πίστεως. Οἱ θύμοι τῶν ὀρέων μοσχοβολοῦσιν, ὁ σμαράγδινος μανδύας τῶν πεδιάδων ἀνακινεῖται ἡρέμα ὑπὸ τῆς ζεφυρίτιδος αὔρας καὶ στίλβει διακέντητος ἐκ λευκανθέμων, αἱ εὐωδία τῶν ἐσπεριδοειδῶν βυθίζουσι τὰς ψυχὰς εἰς μυστικὰς ἐκστάσεις, τὰ ρόδα τὰ ἐφήμερα, τὰ αἰώνια ρόδα, ξανθὰ, λευκά, ὠχρά, πορφυρᾶ, διηγοῦνται τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου.

Ἡ ἄνοιξις, ὡς ἄλλη μυροφόρος, ὡς τῆς Μαγδαληνῆς Μαρίας ἀδελφή, κηρύσσει διὰ μυρίων στομάτων ὅτι «ἔώρακε τὸν Κύριον». Δεῦτε, ἐξέλθωμεν τῶν σκοτεινῶν θόλων τῶν ναῶν, οἵτινες δὲν ἀφήνουσι τὴν χαρὰν μας νὰ ἐκραγῇ ἀκράτητος. Δεῦτε, ὑμνήσωμεν τὸν Κύριον ὑπὸ τὸν σαπφείρινον καὶ ἀστερόεντα θόλον τοῦ οὐρανοῦ καὶ λάβωμεν τὸ φῶς τὸ ἀνέσπερον καὶ ἀναμείνωμεν τὰ πρῶτα μειδιάματα τῆς κροκοπέπλου Ἡοῦς.

Τοιαύτην ὥραν ὁ Κύριος ἀνέστη «ζωὴν τοῖς ἐν τοῖς μνήμασι χαρισάμενος». Εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐν τῷ βίῳ, ἅς χάριση ζωὴν ζωῆς! Χριστὸς ἀνέστη! Συναθροισθῶμεν περίξ τοῦ ὀβελισθέντος ἀμνοῦ καὶ συνοδεύσωμεν τὴν ὄπτησιν αὐτοῦ, ἐντέχνως στρεφομένου ἐπὶ τῆς ἀνθρακιᾶς, διὰ τοῦ κρότου τῶν πυροβόλων.

Ἡ πυρῖτις ἔστω τὸ σύμβολον τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὸ φίλημα ἔστω τὸ σύμβολον τῆς ἀγάπης. Δὲν ἐννοοῦμεν τὴν λάμπιν τῆς Ἀναστάσεως ἄνευ τῆς γλώσσης τοῦ τρομπονίου· καὶ ἡ ἀγάπη χωρὶς φιλήματος εἶναι τὸ ἄνθος ἄνευ ἀρώματος.

Οὕτως ὑποδέχεται καὶ οὕτως ἀντιλαμβάνεται τὴν ἑορτὴν τοῦ Πάσχα ὁ ἑλληνικὸς λαός. Αὐτὰ τὰ ὀνόματα, δι' ὧν ἐκδηλοῦται τὸ Πάσχα, χρησιμεύουσιν, ὅπως ἐμπνέωσιν εἰς αὐτὸν ἐνθουσιασμόν καὶ ἐξαίρωσιν εἰς κόσμους ὀνείρων, ὡς ἐν οὐδεμιᾷ ἄλλῃ ἑορτῇ.

Ὅταν λέγῃ «Ἀνάστασις» ὁ ἑλληνικὸς λαός, κρυφία τις χορδὴ ἀναπαλλομένη εἰς μυχιαίτατα τῆς καρδίας του ὑπενθυμίζει εἰς αὐτὸν καὶ τοῦ γένους τὴν ἀνάστασιν, καὶ ὁ Χριστὸς καὶ ἡ πατρίς συναντῶνται ἐν αὐτῷ ἰσοπαθεῖς καὶ ἰσόθεοι. Καὶ ὅταν λέγῃ «ἀγάπη» ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἐκφωνεῖ τὴν γλυκυτάτην τῶν λέξεων, ἥτις κατ' ἔξοχὴν τονιζομένη ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ ἀνακηρυσσομένη ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ ἀποστόλου Παύλου παρέμεινεν ἐν τῇ γλώσσῃ του κατ' ἔξοχὴν περιπαθὲς καὶ ἐγκάρδιον ρῆμα, δι' οὗ ἐκφράζει πᾶσαν στοργὴν καὶ πάντα ἔρωτα καὶ πᾶσαν ἀφοσίωσιν.

Καὶ νομίζει τις ὅτι ὁ ἡμέτερος λαός κατ' ἔξοχὴν ἠσθάνθη καὶ ἀπεδέχθη καὶ ἐπραγματοποίησε τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης, ὡς φέρεται ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῇ τοῦ ἀποστόλου: *«Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται· ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ· ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγκαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέργει, πάντα ἐλπίζει, πάντα πιστεύει, πάντα ὑπομένει»*.

Εὐνόητον δὲ ὅτι, ὅπως λάβη τις ἀγνὴν ἰδέαν περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προσδεχόμεθα, κατανοοῦμεν καὶ ἑορτάζομεν τὴν Ἀνάστασιν, δέον νὰ εὐρεθῇ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς σήμερον μακρὰν τῆς πρωτευούσης, ἔνθα, φυσικῶς τῷ λόγῳ, ὁ βίος δὲν δύναται νὰ παράσχη τοιαύτας ἀπολαύσεις. Ἀληθῆς καὶ ἀνόθευτος Λαμπρὴ ἀνατέλλει διὰ τοὺς κατοίκους τῶν ἐπαρχιῶν, τῶν πόλεων, τῶν κωμοπόλεων, τῶν χωρίων, ὅσον διασφύζονται καθαρώτερον καὶ ἐκδηλοῦνται ἐμφανέστερον τοῦ ἔθνικου βίου τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα.

Ἐκεῖ γλυκύταται παραδόσεις, ἐκεῖ αἱ ἑλληνικώταται συνήθειαι, ἢ χριστιανικώτερα πίστις καὶ ἡ εὐαγγελικώτερα χαρὰ συννεοῦνται καὶ ἀναφαίνονται ἐπὶ πάντων καὶ ὑπὸ πάντων ἀκολουθοῦνται ἀπροσποιήτως καὶ ἀπερίττως. Ἐκεῖ καὶ ἄκων τις καθίσταται χριστιανὸς καὶ ἑορτάζει τὴν Ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀγάπην.

Ἄλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Εἰς αὐτὴν τὴν μεγάλην μάχην ποῦ ἄρχισε, μάχην ἢ ὅποια μᾶς ἐπεβλήθη, ἔχει σπουδαίαν ἀποστολὴν ἢ γυναῖκα, ἢ Ἑλληνίς. Ἐνῶ πολεμοῦν οἱ ἄνδρες ἐπάνω εἰς τὰ βουνά - ὅσοι ἄνδρες ἔχουν τὴν τύχην νὰ φέρουν ὄπλα - καὶ στέλλουν ἐδῶ ἀνδραγαθήματα καὶ προελάσεις καὶ νίκας, αἱ γυναῖκες μποροῦν ἀπ' ἐδῶ μὲ τὴν ψυχραιμίαν, τὸ θάρρος καὶ τὴν πνοὴν των νὰ κρατοῦν τὸν ἀγῶνα. Χθὲς ἀκόμη αἱ γυναῖκες τῆς Πίνδου ἔδωσαν κάτι περισσότερον ἀπὸ τὸ θάρρος καὶ τὴν πνοήν. Ἔδωσαν τὴν ζωὴν καὶ τὰ χέρια των.

Ὅταν ἡ 8η μεραρχία διετάχθη νὰ προελάσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ ὠρισμένας διαβάσεις «ἔστω καὶ χωρὶς ἐφοδιοπομπάς», μαζὶ μὲ τοὺς γέροντας καὶ τὰ παιδιὰ ἐβγήκαν ἀπὸ τὰ σπίτια των αἱ γυναῖκες καὶ ἔφεραν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν ὀρέων τὰ πυροβόλα, τὰ πυρομαχικά, τὰς ὀβίδας.

Ἐν ὥρᾳ μάχης. Γυναῖκες τῆς Πίνδου πρέπει νὰ γίνουν τώρα ὅλαι αἱ Ἑλληνίδες. Δὲν θὰ χρειασθῇ νὰ μεταφέρουν κανόνια καὶ δὲν θὰ κληθοῦν νὰ ἀνεβοῦν εἰς τὰ βουνά. Εἰς τὰς πόλεις καὶ τὰ χωριά καὶ τὰ σπίτια των ἀκόμη αἱ Ἑλληνίδες διαχειρίζονται τόσον μέγα μέρος τῆς μάχης, ὥστε αὐταὶ μόναι ἠμποροῦν νὰ μᾶς δώσουν τὴν νίκην. Διότι μὲ τὸ θάρρος των ἀγωνίζεται καὶ ὁ σύζυγος καὶ τὸ παιδί. Μὲ τὸ θάρρος των κρατιέται τὸ σπίτι. Μὲ τὸ θάρρος των στέκει ἡ κοινωνία. Κληρονόμοι μεγάλων παραδόσεων καὶ μεγάλων παραδειγμάτων, αἱ Ἑλληνίδες καλοῦνται τὴν στιγμὴν αὐτὴν, τὴν σημαντικότεραν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, νὰ γράψουν μαζὶ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡρώων μας τὰ ἰδικὰ των.

Καλοῦνται νὰ ἐνθυμηθοῦν τὴν Ἑλλάδα καὶ τόσες γυναῖκες, ποῦ ἐγαλοῦχησαν τὴν αἰώνιαν τῆς δόξαν. Τὶς γυναῖκες τῶν Σπαρτιατῶν, ποῦ ἔδιναν μὲ τὸ «τὰν ἢ ἐπὶ τᾶς» - αὐτὴν ἢ ἐπ' αὐτῆς - τὴν ἀσπίδα εἰς τὰ παιδιὰ των. Τὴν Τελέσιλλαν, ποῦ ἐφόρεσεν εἰς τὸ Ἄργος τὸ κράνος καὶ ἐπολέμησεν ὡς ἄνδρας. Τὰς Ἑλληνίδας τῶν Συρακουσῶν, ποῦ προσέφεραν εἰς τὴν κινδυνεύουσαν πατρίδα των ὅλα των τὰ κοσμήματα καὶ ὅλα των τὰ κειμήλια διὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐναντίου τῶν Καρχηδονίων πολέμου.

Νὰ ἐνθυμηθοῦν ἔπειτα τὶς ἡρώιδες τοῦ ἀγῶνος τῆς ἀνεξαρτησίας:

τὴν Μαρούλαν τῆς Λήμνου, ἡ ὁποία, ἅμα εἶδε νεκρὸν τὸν πατέρα της, ἐπῆρε τὸ σπαθί του καὶ ὠδήγησε τοὺς Ἑλληνας εἰς τὴν νίκην. Τὴν Μαρίαν τὴν Συγκλητικὴν ἀπὸ τὴν Κύπρον, ἡ ὁποία, μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Λευκωσίας ὀδηγουμένη μετὰ ἄλλας παρθένους εἰς τὴν δουλείαν, ἔβαλεν εἰς τὴν πυριτιδαποθήκην φωτιά καὶ ἐτίναξεν εἰς τὸν ἀέρα τὸ πλοῖον. Τῆς Σουλιώτισσες, ποὺ ἐτραγούδησαν εἰς τοὺς βράχους τοῦ Ζαλόγγου τὸ κύκνειον ἄσμα των καὶ ἔπεσαν μαζί μετὰ τὰ παιδιά των εἰς τοὺς κρημνοὺς. Τὴν Μόσχω Τζαβέλα, ἡ ὁποία, ὅταν ὁ Ἄλῃ πασὰς τὴν ἠπειλήσῃ πῶς, ἂν δὲν ἀλλαξοπιστήσῃ, θὰ ψήσῃ τὸ παιδί της, τὸν Φῶτον, τοῦ ἀπήντησε: «Νὰ μοῦ στείλῃς κι ἐμένα ἓνα κομμάτι νὰ φάω. Ἐγὼ εἶμαι νέα καὶ θὰ κάνω κι ἄλλα παιδιά».

Γυναῖκες τῆς ἀρχαιότητος, τῆς Σπάρτης, τῶν Συρακουσῶν καὶ τοῦ Ἄργους, γυναῖκες τῆς νέας Ἑλλάδος, τοῦ Σουλίου, τῆς Πάργας καὶ τοῦ Ζαλόγγου, γυναῖκες σημεριναί, αἱ γυναῖκες τῆς Πίνδου, ὅλες μαζί, πνοὴ καὶ χάρις καὶ δύναμις καὶ ψυχὴ τῆς αἰωνίας Ἑλλάδος, ὡς παρασύρουν τώρα εἰς μίαν πελωρίαν διαδήλωσιν διὰ τὴν πατρίδα ὅλες τῆς Ἑλληνίδες. Ἄς ἐννοήσουσιν ὅλοι ὅτι ἐκλήθησαν ὑπὸ τὰς σημαίας, ὅτι εἶναι ἐπιστρατευμένη ἡ ψυχὴ των, ἡ καρτερίαν των, τὰ χέρια των, τὸ μειδιάματά των. Ὅτι καὶ αὐτὸ ἀκόμη ἀποτελεῖ πυρομαχικόν. Ὅτι καὶ αὐτὸ κρατεῖ ἓνα σπίτι! Εἶναι τὸ παιδί εἰς τὸ μέτωπον; Θὰ γυρίσῃ μετὰ τὸ καλόν. Περνοῦν οἱ δολοφόνοι ἀπὸ ψηλά; Ἡ Παναγία θὰ μᾶς φυλάξῃ. Καὶ θάρρος καὶ ὑψηλὰ τὰ μέτωπα καὶ ἴσια τὰ κορμιά. Καὶ δουλεία. Νοσοκομεῖα, πρῶται βοήθειαι, συσσίτια, πλέξιμο, οὔτε μιὰ ὥρα χαμένη οὔτε μιὰ στιγμή οὔτε μιὰ σκέψις, ποὺ νὰ μὴν εἶναι ἐ λ λ η ν ι κ ῆ. Ἔτσι, ὅταν οἱ ἄνδρες νικοῦν εἰς τὰ σύνορα καὶ ἐντεῦθεν τῶν συνόρων νικοῦν οἱ γυναῖκες, ἡ Ἑ λ λ ἄ ς θ ἄ ν ι κ ῆ σ η.

Ἄρθρον τοῦ πολέμου 1940 - 41

Γεώργιος Ἀ. Βλάχος

Ἐφέτος δὲν θὰ παραταχθῆ ἀπὸ τῶν ἀνακτόρων μέχρι τῆς Μητροπόλεως ὁ στρατός· δὲν θὰ ἔχη τὸ γενικὸν πρόσταγμα λάμπων εἰς χρυσὸν καὶ παράσημα ὁ ἔφιππος στρατηγός. Δὲν θὰ ἐκχυθῆ ὁ λαὸς εἰς τοὺς δρόμους, δὲν θὰ ἀκουσθοῦν ἑορταστικοὶ οἱ κώδωνες τοῦ ναοῦ, δὲν θὰ ἀντηχήσουν τὰ πυροβόλα. Ἐφέτος θὰ γίνῃ στὰ χιόνια ἡ τελετὴ. Ἐκεῖ, εἰς τὰς κορυφάς, τὰ ὑψώματα, εἰς τοὺς παγωμένους κρημνοὺς, ἔχει ἀπὸ τὰ μεσάνυχτα παραταχθῆ ὁ στρατός. Ἐκεῖ ὁ στρατηγός ἔχει σταθῆ, ἐκεῖ ἔχει στηθῆ βαρὺ, σκυθρωπὸν τοῦ λόφου τῶν Νυμφῶν τὸ χαρμόσυνον πυροβόλον. Ἐκεῖ θὰ κατεβοῦν ἀπὸ τοὺς θόλους τοῦ οὐρανοῦ μὲ τῶν ἀγίων τὰ ὤσαννά καὶ τῶν ἀγγέλων τὰ φτερουγίσματα αἱ εὐχαὶ τοῦ Ὑψίστου. Ἐκεῖ ἔχει ἐκχυθῆ ὁ λαός. Ὅπου κορυφή, ὅπου δρόμος, ὅπου στενωπός, ὅπου πλαγιά στέκει ὄρθια μία σύζυγος, μία ἀδελφή, μία μητέρα. Σκιαὶ κρατοῦν γύρω τὰ ἔξαπτέρυγα, ὀπτασίαι καίουν λιβανωτόν, τὰ ἄστρα ἔχουν κατεβῆ χαμηλά, διὰ νὰ γίνουιν κανδηῆλαι, καὶ πλῆθος λάμπουν μέσα εἰς τὶς πέτρες, στοὺς βράχους, στὰ παγωμένα κλαδιὰ τῶν ἐλάτων τὰ ὀλόχρυσα εἰκονίσματα. Ψάλται τῶν βουνῶν ὁ ἀντίλαλος, χορὸς ἢ χιονοθύελλα, τῆς Παρθένου τὰ δάκρυα σταλακτῖται. Ἐκεῖ θὰ γίνῃ ἡ τελετὴ.

Μία ἴλη ἵππικοῦ, ὅπως εἰς τὴν ἄσφαλτον ἄλλοτε, θὰ καλπᾶσῃ τώρα διὰ μέσου τῶν χαραδρῶν, διὰ νὰ φέρῃ εἰς τὸν ναὸν τοὺς νεκροὺς τῶν πολέμων. Θὰ κατέβουν ἀπὸ τ' ἄλογά των οἱ ἀρχαῖοι ἵππεις μὲ τὰς ἀσπίδας καὶ μὲ τὰ δόρατα οἱ Μακεδόνες, σταυροφόροι οἱ Βυζαντινοὶ μὲ τὰ λάβαρα των, μὲ τὶς μπάλες, τὰ καριοφίλια καὶ τοὺς δαυλοὺς οἱ ἀγωνισταί, μὲ αἱματωμένα ἀκόμη τὰ στήθη των οἱ χθεσινοὶ μας νεκροί. Καὶ ἀπὸ τὰ βᾶθη τῶν αἰώνων θερμῆ, ἐυλαβῆς, τρομακτικῆ, μυριόστομος θὰ ὑψωθῆ πρὸς τὸν Θεὸν ἡ εὐχή:

«Θεέ, Σὺ, ὁ ὁποῖος ἐδημιούργησες τὸν κόσμον αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἐχάραξες τῶν ἡλίων τοὺς κύκλους καὶ τῶν ἄστρων τὰς τροχιάς καὶ κρατεῖς εἰς τὴν παλάμην Σου χρυσοῦν κόνιν τὸν Γαλαξίαν, εἰς τοῦ ὁποῖου τὸ πρόσταγμα αἱ ὑφῆλιοι ὑπακούουν, τοῦ ὁποῖου τὸ μείδιμα εἶναι γαλήνη τῶν θαλασσῶν, πλοῦτος τῆς γῆς καὶ σεισμὸς ἡ ὄργη,

»Θεέ, Σὺ, τὸν ὁποῖον, διὰ νὰ συλλάβουν ἐν νῶ, διεμοίρασαν εἰς

χιλίους θεούς οί ἀρχαῖοι, πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ ὁποῖου ἐγονυπετήσαμεν ἡμεῖς πρῶτοι καὶ ὑψώσαμεν εἰς τὴν δόξαν Σου τοὺς πρῶτους ναοὺς· Σὺ, ὁ ὁποῖος ὀρίζεις τὸν βίον τῶν πλανητῶν καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἐντόμων, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖς τοὺς χειμῶνας καὶ τὰς ἀνοίξεις, τὰς ἡλιολούστους ἡμέρας καὶ τοὺς βαρεῖς κεραυνούς, ὁ ὁποῖος μεταβάλλεις τὰ ὄρη εἰς ἄμους, εἰς πεδιάδας τὰ βάρη τῶν θαλασσῶν καὶ ἀνοίγεις μὲ τὴν πνοὴν Σου τῶν ἀνθέων τὰ πέταλα καὶ ἐξυπνᾷς τὰ πτηνὰ καὶ ἀποκοιμίζεις τὰ βρέφη· Σὺ, ὁ ἔξω περάτων καὶ χρόνου καὶ λογισμοῦ, στρέψε πρὸς ἡμᾶς τὴν θέλησίν Σου προστάτιδα· εὐλόγησον τοὺς ἀγωνιστὰς τοῦ δικαίου· χαλύβδωσον τὰς ψυχὰς καὶ τὰς λόγχας των· ὀδήγησον τοὺς στρατοὺς των διὰ μέσου πετρῶν καὶ κρημνῶν εἰς τὰς πεδιάδας τῆς δάφνης.

»Γωνία γῆς, δρᾶξ ἀνθρώπων, δανεισθέντες ἓνα σπινθῆρα τοῦ θεοῦ φωτὸς Σου, διὰ νὰ διαλύσωμεν τὰς νύκτας τοῦ σκότους καὶ νὰ φωτίσωμεν τοὺς ἀνθρώπους, μεταδώσαντες εἰς τὸν κόσμον ὅτι ἐκ Σοῦ ἐκπορεύεται, λάμπιν, γράμματα, τέχνας, σοφίαν καὶ τοῦ Ἐσταυρωμένου τὰς ἐντολάς, ζῶμεν ἐδῶ μηδένα ὑποβλέποντες, κατ' οὐδενὸς στρατευόμενοι, οὐδένα ὀχλοῦντες.

»Καὶ μᾶς ἐξύπνησαν οἱ σταυρωταὶ τοῦ Υἱοῦ Σου, οἱ προχθὲς σπιλώσαντες δι' αἱμάτων τὴν φάτνην Του, οἱ ὕβρισται τῆς Παρθένου, μὲ δολοφόνον ἐγχειρίδιον εἰς τὰ χέρια, λησται τῆς πατρίδος μας, κλέπται τῆς τιμῆς μας, ὕβρισται τῶν ὁσίων μας, καὶ μᾶς ἔφεραν ὑπερασπιστὰς τοῦ μόνου πλούτου μας, τῶν ἰ δ ε ῶ ν, ἐδῶ εἰς τὰ χιόνια. Κάμε λοιπόν, Θεέ, νὰ νικήσωμεν. Δῶσε ἐντολὴν εἰς τὴν αὐριον, τὴν ὁποῖαν Σὺ θὰ ἀνατείλῃς, νὰ νικήσῃ ἡ Ἑλλὰς καὶ νὰ κατατροπώσῃ τοὺς στρατοὺς τῶν κακούργων καὶ νὰ στήσῃ μεταξύ τῶν θαλασσῶν καὶ αὐτῆς τὴν θέλησίν Σου, τείχος ἀσάλευτον . . . ».

Τότε μητέρες, σύζυγοι, ἀδελφαί, ὀπτασίαι, σκιαί, ἵππεις ἀρχαῖοι, Μακεδόνες, Βυζαντινοί, ἀγωνισταί, λάβαρα καὶ ἀσπίδες, αἱματωμένα σπαθιά καὶ ξεσχισμένα σημαῖα θὰ γονυπετήσουν εὐλαβῶς καὶ θὰ κλίνουν ἐπάνω στὸ χιόνι. Καὶ ὀπίσω ἀπὸ κάποιο ὑψωμα θὰ ἀνατείλῃ ὡχρὰ ἢ αὐγὴ, καὶ τὴν ὥραν ἐκείνην, ἐνῶ ἡ τελετὴ θὰ διαλύεται καὶ θὰ γίνωνται τὰ ὄπλα ἄτμοι καὶ οἱ ἄνθρωποι ὄνειρα, θὰ ἀκουσθῇ, διὰ νὰ ἀντιλαλήσῃ ἀπὸ βουνὸν εἰς βουνὸν καὶ νὰ παραδώσῃ τὴν ἠχώ της εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ πρώτη φωνὴ τοῦ Ἑλληνος στρατιώτου τοῦ 1941:

«Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος, πρὸς τὴν Δόξαν. Ἐμπρός!».

Καὶ χιλιάδων ναῶν οἱ κώδωνες κρυμμένοι ὀπίσω ἀπὸ τὰ σύννεφα θ' ἀπαντήσουν.

Ἄρθρα τοῦ πολέμου 1940 - 41

Γεώργιος Ἀ. Βλάχος

10. ΠΑΥΛΟΥ ΜΕΛΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΕΚ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ μακεδονομάχου Παύλου Μελά
στὴ γυναῖκα του κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ μακεδονικοῦ ἀγώνα.

Γαβρέσι, 6 Μαρτίου 1904

Τὸ ἀπόγευμα περὶ τὰς 5 μ.μ. κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Κώτα συνεκεντρώθησαν εἰς τὸ δωμάτιόν μας 12 προύχοντες. Εἰς αὐτοὺς ζωηρότατα, εὐγλωττότατα καὶ πειστικώτατα – μετέφραζεν ὁ Πύρζας – ὠμίλησε μακεδονικὰ ὁ Κώτας. Τοὺς εἶπε πολλά, ἀλλὰ περιορίζομαι νὰ σοῦ εἰπῶ ὅτι ἦσαν ὅλα σύμφωνα μὲ τὰς ἰδέας μας, ὁ δὲ τόνος τῆς φωνῆς του καὶ τὸ ὕφος του ἐδείκνυον ὅτι τὰ ἔλεγεν εὐλικρινῶς. Ὅλοι οἱ προύχοντες ἐνθουσιάσθησαν καὶ συνεφώνησαν μὲ τὸν Κώταν. Μετὰ τὸν Κώταν τοὺς ὠμίλησεν ὁ Ἀλέκος (Κοντούλης) μὲ τὴν συνήθη βαθεῖαν τοῦ λογικῆν καὶ φρόνησιν, ἐπίσης δὲ καὶ ἄλλοι τοὺς ὠμίλησαν πολὺ ὥραϊα εἰς τρόπον, ὥστε ν' αὐξήσουν τὸν ἐνθουσιασμόν των.

Ἐγωιστικῶς φερόμενος θὰ σοῦ κάμω μίαν μικρὰν περίληψιν τοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησα πρὸ τῆς μακεδονικῆς αὐτῆς βουλῆς, διὰ νὰ γνωρίζης ὑπὸ ποῖον πνεῦμα ὁμίλῳ εἰς τοὺς ἀδελφούς μας:

«Ἀδελφοί, ἡμεῖς ποὺ ἤλθαμεν ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ σᾶς βοηθήσωμεν, ἐφέραμεν μαζί μας μόνον ἀγάπην, πατριωτισμόν καὶ παλικαριά: μὲ αὐτὰ μόνον καὶ μὲ τὰ ὄπλα, ποὺ θὰ σᾶς φέρωμεν, ἂν τὰ θελήσετε, θὰ σᾶς βοηθήσωμεν νὰ ὑπερασπισθῆτε κατὰ τῶν ἀτιμιῶν τῶν Βουλγάρων, καὶ ἂν εἶναι ἀνάγκη, καὶ κατὰ τῶν ἀτιμιῶν τῶν Τούρκων.

»Ἡμεῖς δὲν θὰ βιάσωμεν νὰ μᾶς ἀκολουθήσετε, ὅπως σᾶς ἔκαμαν οἱ Βούλγαροι. Αὐτοὶ σᾶς ἀνάγκαζαν νὰ πωλήτε καὶ τὰ βόδια σας, γιὰ νὰ τοὺς δώσετε χρήματα δι' ὄπλα. Ἀλλὰ, ἀφοῦ ἔπαιρναν τὰ

χρήματά σας, ὄχι μόνον ὄπλα δὲν σᾶς ἔδιδαν, ἀλλὰ τὸ καλοκαίρι διὰ τῆς βίας σᾶς ἐσήκωσαν μόνον καὶ μόνον, διὰ νὰ δείξουν εἰς τὴν Εὐρώπην ὅτι ἡ Μακεδονία εἶναι βουλγαρική καὶ ὀλόκληρος ἐπανεστάτησε· καί, ἀφοῦ ἔκαμαν ἔτσι τὸ κέφι τους, ἄφησαν τοὺς Τούρκους καὶ ἔκαψαν τὰ χωριά σας.

»Ἡμεῖς ὄπλα θὰ δώσωμεν δωρεὰν εἰς ὅσους μᾶς ζητήσουν. Ἄλλὰ καὶ ἐκείνους, πού δὲν θὰ μᾶς ζητήσουν, θὰ τοὺς ἀγαπῶμεν καὶ θὰ τοὺς προστατεύωμεν.

»Ἡμεῖς δὲν θὰ βγάλωμεν μάτια οὔτε αὐτιά θὰ κόψωμεν οὔτε θὰ κρεμάσωμεν κανένα· ἀλλὰ, ἕνας ἰδικός μας ἅμα δολοφονῆται, ἀμέσως θὰ σκοτώνωμεν ἕνα ἔνοχον ἐχθρόν. Δὲν θὰ κρυπτόμεθα ὅπως οἱ ἄτιμοι Σαράφωφ, Τσακαλάρωφ καὶ λοιποὶ. Ἄλλὰ θὰ πολεμοῦμε στῆθος με στῆθος, καὶ πρῶτα θὰ πέφτωμεν ἡμεῖς καὶ ἔπειτα σεῖς.

»Ἡ πολιτική μας ἐφέτος εἶναι ἡ ἐξῆς: Πρέπει νὰ ἐμποδίσωμεν τοὺς Βουλγάρους νὰ κάμουν πάλιν κακουργήματα καὶ τὴν ἰδίαν περσινὴν ψευδοεπανάστασιν. Διότι ὁ κόσμος ὅλος κοντεύει νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐδῶ μέσα μόνον Βούλγαροι εἶναι. Αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ ἐφέτος, καὶ τοῦ χρόνου ἐργαζόμεθα διὰ τὴν ἐλευθερίαν κλπ. κλπ.».

Βεβαίως αὐτὸς ὁ πολιτικὸς λόγος δὲν εἶχεν ἀξιώσεις· ἀλλὰ λεγόμενος μὲ τόνον καὶ ἐιλικρίνειαν δὲν ἤμπορεῖ παρὰ νὰ τοὺς ἔκαμεν ἐντύπωσιν. Ἡ συνάθροισις διελύθη καὶ ἀπεκομίσαμεν ἀμφοτέρωθεν λαμπρὰς ἐντυπώσεις. Σὲ βεβαιῶ ὅτι θὰ ἤθελα νὰ παρευρίσκεσο εἰς τὴν συνάθροισιν αὐτήν.

Ἔτσι οἱ πρῶτοι (ὁμιλοῦν ὅλοι κάλλιστα τὰ ἑλληνικά) ἐκάθοντο κάτω σταυροπόδι ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τοῦ δωματίου· ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡμεῖς ἐπίσης σταυροπόδι. Ὁ Κώτας μὲ τὴν φανταστικὴν στολήν του, γονατιστὸς ἐνώπιόν των τοὺς ὠμιλοῦσε μὲ πολὺν ἐνθουσιασμὸν καὶ πολλὴν διπλωματίαν διὰ τὰ διάφορα ζητήματά μας. Ὅταν δὲ ἔφθασεν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθερίας, τοὺς ἔκαμε τὴν ἐξῆς εὐφρεστάτην παραβολήν:

«Ἡμεῖς οἱ Μακεδόνες, διὰ ν' ἀποκτήσωμεν ἐλευθερίαν, ἔχομεν δύο δρόμους ν' ἀκολουθήσωμεν· ἐκλέξατε σεῖς ποῖον θέλετε· ὁ ἕνας πηγαίνει εἰς τὴν Βουλγαρίαν· εἶναι δρόμος πού βασιτᾶ 30 ἡμέρας καὶ εἶναι γεμάτος ἀγκάθια, πού θὰ μᾶς γδάρουν, ὥσπου νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ. Ὁ ἄλλος πηγαίνει εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰς 3 ἡμέρας καὶ εἶναι ὠραῖος καὶ καθαρὸς».

Ὁ τριαδικὸς δυναμισμὸς, ἡ φυλὴ, τὸ περιβάλλον, ἡ στιγμή, (θά τὴν ὀνόμαζα παραστατικότερα ροπή, ἢ, καλύτερα, καὶ τὰ τρία στοιχεῖα αὐτὰ αἷμα, κοινωνία, περίσταση) μπορεῖ νὰ μὴ πιστεύεται τώρα μὲ τὴν ἴδια ἀπόλυτη πεποίθηση, καθὼς στὸν καιρὸ τοῦ Ταῖν, κυβερνήτης τοῦ ἠθικοῦ κόσμου πού ἄνθρωπος ὀνομάζεται· καὶ μὲ ὅλη τὴν ἐπιρροή τῆς ιδέας πὼς ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μόνον πλάσμα τους ὑποταχτικὸ, ἀλλὰ καὶ πρόσωπο ἀντιδραστικὸ, πού ξέρεῖ νὰ ἐνεργεῖ ἀξήγητα, καὶ ἀντίθετα μὲ τὸ αἷμα πού τὸν ζεῖ, μὲ τὴν κοινωνία πού τὸν περικυκλώνει καὶ μὲ τὴν περίσταση πού τὸν σπρώχνει, κάτι μένει, καὶ πολὺ μένει, καὶ δέν μπορεῖ νὰ μὴ μένει ἀπὸ τὴ δύναμη τῶν τριῶν παραγόντων. Καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας μιά μέρα πού θὰ σταματήσει ἐπάνω στὸν ἕνα παράγοντα τοῦ τριαδικοῦ δυναμισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴ πού ζοῦμε, στή στιγμή δηλονότι, καὶ στή ροπή της, θὰ σημειώσει τοῦτο: Ἡ νέα ἑλληνικὴ λογοτεχνία προχωρεῖ ὀλοένα πρὸς τὸ δημοτικισμό. Ὁ δημοτικισμὸς αὐτὸς χρειάζεται νὰ νοηθεῖ γενικότερα, ἔξω ἀπὸ τίς λεπτομέρειες πού τὸν χρωματίζουν διαφορότροπα, κανονικὸ, ἀκανόνιστο, ριζοσπαστικὸ, συντηρητικὸ, παθητικὰ συρμένο ἀπὸ τὴ γλῶσσα πού μιλοῦμε ἀνάκατα ἢ φανατισμένο ἀπὸ μιά ἀγροτικὴ, λαϊκὴ — πὼς νὰ τὴν εἰπῶ — κοσκινισμένη καθαρολογία πού ξαφνίζει ἀντιπαθητικὴ τὸν κόσμο τὸν ἀναθρεμμένο μὲ τὴ συνήθεια τῆς γραπτῆς καὶ τῆς σχολειακῆς γλώσσας, μὲ τὴν παράδοση πού ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος σχολαστικὴ τὴν ὀνόμαζε ἀντιθέτοντάς τὴν πρὸς τὴν παράδοση πού τὴν ἔλεγε ποιητικὴ· σὲ μιά γλῶσσα πού ἄθελα ἐξιδανικεύει καὶ αὐτὴ τὴν πραγματικότητα καὶ πού οἱ καθαρευουσιάνοι τὴ βαφτίζουνε μαλλιάρη, καταφρονετικά, μὲ ὄνομα πού τίποτε δὲ σημαίνει καὶ γι' αὐτὸ μπορεῖ, στὴν ἀντίληψη τῶν ἀπλοϊκῶν, νὰ τὰ σημαίνει ὅλα, καὶ τὰ χειρότερα πράγματα· ὁ δημοτικισμὸς αὐτὸς χρειάζεται νὰ ἐνοηθεῖ ὡς μιά ἐνέργεια θετικὴ, ξεχωρισμένη πιά ὅσο τῆς εἶναι βολετὸ ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα, σπὸ βασιλείῳ της ἀνεξάρτητη, ἢ ἀρνητικὴ ἀκόμα· ὅσο κι ἂν πληρώνει σ' ἐκείνη κάποιους φόρους ὑποτελείας, τὴν παραμερίζει λίγο λίγο, συνετὰ καὶ ἀβίαστα, ὅσο μιά μέρα νὰ βρεθεῖ σὲ κατάσταση νὰ κηρύξει τὴν ἀνεξαρτησία της. Ἡ νέα ἑλληνικὴ λογοτεχνία φανε-

ρώνεται ύποταχτική του δημοτικισμού ή όπωσδήποτε γυρισμένη έρωτικά προς έκεινον.

Άλλά πού αρχίζουν και πού τελειώνουν τά σύνορα τής λογοτεχνίας; Και πώς θά τήν όρίσουμε και πώς θά τήν ξεχωρίσουμε από τά κάθε λογής γραπτά μνημεία, πού δέν είναι λογοτεχνικά, και από όσα έχουν τό χρώμα του ρόδου, μά ρόδα δέν είναι, κατά τόν ποιητή; Ένας από τους κορυφαίους τής κριτικής τέχνης του περασμένου αιώνα προσπάθησε νά τή χαρακτηρίσει μέ δυό όρισμούς άταίριαστους κάπως τόν ένα μέ τόν άλλο. Είπε μία φορά: «Κάθε συγγραφή μέ ώραία μορφή, μέ ύφος, ανήκει στή λογοτεχνία». Και ξαναείπε: «Κάθε συγγραφή πού άπευθύνεται στή νοημοσύνη όλων και πού ένδιαφέρει τό ανθρώπινο πνεύμα ανήκει δικαιοματικά στή λογοτεχνία». Και ό δεύτερος αυτός όρισμός, κάπως διορθώνοντας και πλατύνοντας τήν κοίτη του πρώτου, εύλογα, ύστερ' από τόν πρώτο, ριγμένος από τό λεπτεπίλεπτο κοντύλι του Σαιντμπέβ πού δέν έβλεπε τίποτε τελειωτικά, πού γύριζε και ξαναγύριζε σέ όλα, ξετάζοντας, σβήνοντας, διορθώνοντας, από τό νεανικότερο δογματισμό ίσα μέ τόν κρνερότερο σκεπτικισμό, και πού έμπαινε σέ όλα μέσα, περισσότερο μέ κεντήματα, και σχεδόν ποτέ μέ φιλήματα, μά και ποτέ μέ χτυπήματα παρά έγγιζοντας άπαλά, σαν νά ήθελε νά χαϊδέψει μυγιάγγιχτος ό ίδιος, ασύλληπτος, και όμως πάντα ποιητής, ό δεύτερος όρισμός κρατεί μέσα του επικίνδυνο κάτι: εύρύνοντας τήν έκταση μιās μέ τονωμένα σημάδια ένέργειας, καθώς είναι ή λογοτεχνία, άτονίζει, χλωμαίνει, συγχύζει και πάει νά σβήσει τά χαρακτηριστικά της μέσα σέ κάποια σύνορα πού τής χρειάζονται, για νά τήν ξεχωρίζουν: εκεί πού ό πρώτος όρισμός, μέ δυό λόγια, τή ζωγραφίζει: όμορφιά, ύφος. Ούτε ή άγέλαστη αλήθεια τής έπιστήμης, ούτε ό άμβωνας τής ήθικης. Έκαλαισθητική συγκίνηση. (. . .). Βέβαια πώς ή όμορφιά ξεχύνεται κάποτε και από τήν πένα συγγραφέων πού δέν έχουν τίποτε κοινό μέ τή λογοτεχνική φαντασία: και καθώς υπάρχουν πεζογράφοι πού τά ίχνη του διάβα τους λογαριάζονται πάντα στους αιώνες, και φιλόσοφοι κι έπιστήμονες πού τους λείπει κάθε γνώρισμα άττικό, κακογράφοι χαωτικοί, ανάλογα, υπάρχουν θετικοί αυστηροί έπιστήμονες, πού τά γραφόμενά τους τά διακρίνει τό χάρισμα κάποιας γλώσσας πού είναι σαν νά προσθέτει στό βάρος και στήν αξία τους και συντελεί περισσότερο στό νά επιβάλλονται.

Είναι ή γλώσσα τους καθώς εκείνο τό μαθηματικό πρόβλημα πού μου έλεγε, άν καλά θυμούμαι, ό φίλος μου Βαρόπουλος πώς του φώναξε κάποτε στή Σορβόνη ό Μοντέλ ό καθηγητής του, εκεί πού ό φίλος μου αγωνιζόταν νά του βρεί μιά λύση: «Βέβαια, θά είναι αληθινό· γιατί είναι ώραίο!».

Άλλά τό λογοτεχνικό χάρισμα σέ προϊόντα του λόγου πού είναι έπιστήμη και όχι τέχνη, είναι κάτι ένδεχόμενο, έξαιρετικό, όχι απαραίτητο. "Ό,τι χρειάζεται ό άνθρωπος τής έπιστήμης γιά τή δουλειά του είναι ή όρθοέπεια. Γιά τό λογοτέχνη τό πάλ είναι ή καλλιέπεια. Χωρίς αύτή και ή όρθότερη γραμματική ή έκφραστική, του κάκου. Ό λογοτέχνης είναι ό υπέρτατος και διαιτητής και μυστικάποδόχος τής γλώσσας. Στά χέρια του ή γλώσσα γίνεται ό,τι θέλει εκείνος· και όταν τή λυγίζει άπροσδόκητα και τή μορφώνει άκόμα παράξενα, ξέρει τί κάνει· είναι γιά νά τής βρίσκει πόρους και πλούτη και τρόπους και σχήματα, πού μόνος εκείνος γνωρίζει νά φέρνει στό φως. Και στήν κορφή και στήν ρίζα του γλωσσικού δέντρου πού άπλώνει τά κλαδιά του πολυποίκιλα, άμοιαστα, πρós όλες τίς μεριές τής διανοητικής ένέργειας, βρίσκεται πάντα ό ποιητής. Και τής λογοτεχνίας τροφοδότης ή ποίηση. Και ή ποίηση γλώσσα μέ τήν παρομοίωση, μέ τήν μεταφορά, μέ τήν εικόνα, μέ τό μύθο, ζώντας κι ενεργώντας, και σ' εκείνα τά είδη του λόγου, πού καθώς ξετυλίχτηκαν αυτόματα, φαίνονται σαν νά τή λησμονούν. Μυθιστόρημα, δράμα, κριτική, μελέτη, περιήγηση, ιστορία, φιλοσοφία, αυτό τό δημοσιογραφικό χρονογράφημα πού μέσα στα χέρια ποιητών κι εύφάνταστων ανθρώπων τών γραμμάτων αναπτύσσεται σέ είδος περίεργο, και γιά μās εδώ ιδιαίτερα, λογοτεχνικό, στή ζωηρότερή τους έκδήλωση, εύφραίνουν, δημιουργούν. Και θυμάσαι τό λόγο κάποιου: «ένά ώραίο πλάσμα, χαρά παντοτινή». Και δέ βρίσκεις παράξενη τήν ιδέα του περιφημου Μπυφόν: «Ό τρόπος μέ τόν όποιον ή άλήθεια λέγεται, ώφελει τόν άνθρωπο περισσότερο άπό τήν ίδια τήν άλήθεια».

Κάποια πράγματα, όσο άπλά και στοιχειώδη και άν είναι, άξιζει νά λέγονται και νά ξαναλέγονται, σαν τίς προσευχές και σαν τά τραγούδια. Η ιστορία τής λογοτεχνίας είναι, κυριότατα, ή ιστορία του έργου τών ποιητών σέ όλα τά φανερώματα τής τέχνης του λόγου. Ένας Γερμανός έλληνιστής, ό Χρίστ, στήν ιστορία του τής

έλληνικής λογοτεχνίας έλληνικά βαλμένη στην πολύτιμη για μᾶς βιβλιοθήκη τοῦ Μαρασλή, ξεγγεῖ νέτα σκέτα τήν προτίμηση τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας πρὸς τήν ποίηση. Βέβαια, τὰ κύρια εἶδη τῆς λογοτεχνίας, ἡ ποίηση καί ὁ πεζὸς λόγος. Ὁ πεζὸς λόγος ἀποτείνεται στό λογισμό, στήν καθαρῶς νοητικὴ σφαῖρα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ποίηση ἀπευθύνεται στήν φαντασία, στήν παραστατικὴ δύναμη πού πηγάζει ἀπὸ τήν αἴσθηση. Στήν ποίηση τὰ διηγηματικά στοιχεῖα (καί μήπως ἡ ποίηση σέ ὅλα της τὰ εἶδη δέν εἶναι μιά ἀπέραντη διήγηση, μιά ἐξομολόγηση;) πού χτυποῦν τήν αἴσθηση, ἡ σύνθεση τῶν λέξεων καί ὁ ρυθμός, ἔχουν πολὺ μεγαλύτερη σπουδαιότητα ἀπὸ ἐκείνη πού ἔχουν στόν πεζό λόγο. Καί ὁ Χρῖστ ἐξακολουθεῖ: «Ἐπειδὴ ἡ λογοτεχνικὴ ἱστορία θεωρεῖ ὄχι αὐτὰ καθεαυτὰ τὰ γεννήματα τοῦ γραπτοῦ λόγου, ἀλλὰ ἐκεῖνα πού εἶναι χυμένα σέ τύπο ἔντεχνο, γιὰ τοῦτο τήν ἐνδιαφέρει περισσότερο ἡ ποίηση».

Καί γιὰ τοῦτο ὁ ἱστορικός τῆς νέας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας στήν ὀρισμένη αὐτὴ στιγμή, ροπή, περίσταση, σταματώντας, δέν μπορεῖ παρά νά ἰδεῖ καί νά σταθεῖ καί νά σημειώσει τό ἀγάλια ἀγάλια πότε στερεό πότε κλονούμενο βᾶδισμά της, μὰ πάντα περπάτημα πρὸς τό δημοτικισμό. Καί ὅπως περπάτησε ἡ ποίηση, ἡ καθεαυτὸ ὀνομασμένη ποίηση τοῦ στίχου, ὅσο νά κυριαρχήσει ὀλάκερη μέ τὴ γλῶσσα τῆς δημοτικῆς, τό ἴδιο, ἀπαράλλαχτα, φαινόμενο παρουσιάζει ὁ πεζὸς ἔντεχνος λόγος. Μετά τό ποίημα, τό ταίρι του, μέ πλατύτερα σύνορα, πολυτροπότερα, μέ τήν πολυπραγμοσύνη καί τήν ἐλευθερία τοῦ πεζοῦ λόγου, νά δοκιμάζει ὅλους τοὺς τρόπους καί ὅλους τοὺς τόνους, εἶδος λογοτεχνικό σοβαρότατο καί σπουδαιότατο, ὅταν στέκεται ἀπὸ πίσω του τιτλοῦχος λογοτέχνης, τό διήγημα, τό μυθιστόρημα, στά ὀρθρινά του ἀκόμα ἐδῶ τερετίσματα, μὴ βιάζεστε. Ἡ γλῶσσα τοῦ μυθιστοριογράφου προορισμένη γληγοροαργά νά ἐπηρεάσει — ἄρχισε πιά — πεζογράφους κάθε λογῆς, δημοσιολόγους, δημοσιογράφους, ρήτορες, πολιτικούς, ἐπιστήμονες, καθηγητές. Ἡ ποίηση ἡ δημοτικὴ ἐδῶ κι ἐβδομήντα χρόνια καί ὕστερα ἀπὸ Σολωμούς, Βηλαράδες, Χριστόπουλους, ὕστερ' ἀπ' αὐτές τίς ζωντανές «Πρῶτες σάτιρες» τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου ἀπαγορευμένη, ἀποκλεισμένη ἀπὸ τοὺς ποιητικούς διαγωνισμούς τοῦ Πανεπιστημίου, κατὰ ρητὴ θέληση τῶν ἀγωνοθετῶν. Ὅμως οἱ εὐσυνείδητοι ἀκαδημαϊκοὶ κριτές βράβευαν ποιήματα

στήν καθαρεύουσα καί στεφάνωναν μέ τά ἐγκαρδιότερα ἐγκώμια τά ποιήματα τῶν δημοτικιστῶν πού ὁ νόμος τούς ἀπαγόρευε νά βραβεύσουν μέ τά χιλιοδραχμα. Μέ τήν πάροδο τοῦ καιροῦ τό Πανεπιστήμιο καλοῦσε τό Βαλαωρίτη, βράβευε ποιήματα στή δημοτική καί δράματα στό τέλος. Τό διήγημα πρό πενήντ' ἀκόμα χρόνων ἦτανε γιά γέλια. Ποιητές λογοτέχνες, Βικέλας, Βιζυηνός καί ἄλλοι τό ἔφεραν στό δρόμο τῆς ἀνθρωπιᾶς; καί μέ τήν καθαρεύουσα. Ὅσο ὁ Καρκαβίτσας, πού ἔγραψε ὠραῖα διηγήματα στήν καθαρεύουσα, τήν ἀποχαιρέτισε μ' ἕνα πανηγυρικό καταγγελτήριο, γιά ν' ἀγκαλιάσει τή γλώσσα τοῦ «Ζητιάνου» καί τοῦ «Ἀρχαιολόγου». Μυθιστοριογράφοι τῆς περιωπῆς τοῦ Κονδυλάκη, τοῦ Λυκουδή, τοῦ Δροσίνη, πού φάνηκαν μέ τήν καθαρεύουσα, σφραγίζουν τήν ὑστερνή παραγωγή τους μέ τή δημοτική.

«Ἄπαντα» τ. IB'

Κωστής Παλαμᾶς

12. Η ΠΙΣΤΗ

Ἡ ἐποχή μας χρειάζεται πίστη, χρειάζεται τό Θεό, τόν «οὐ μακράν ἀπό ἐνός ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα», ὅπως εἶπε ὁ Παῦλος μιλώντας στόν Ἄρειο Πάγο. Καί πρόσθεσε ὁ Παῦλος: «ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν». Κι ὅταν πονᾶμε, μέσα στό Θεό πονᾶμε· κι ὅταν ἀγαπᾶμε, μέσα του ἀγαπᾶμε· κι ὅταν πεθαίνουμε, μέσα του πεθαίνουμε, μέσ στήν ἀληθινή ζωή πεθαίνουμε. Ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι πολύ μεγάλη, εἶναι μεγαλύτερη καί πιό δυναμική ἀπό τό πιό μεγάλο καί δυναμικότερο φέμα, εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅλα τά φέματα πού ἔχουν συγκλονίσει καί ἀναστατώσει τόν κόσμο. Ὡς τώρα τόν κόσμο τόν ἔχουν συγκλονίσει μεγάλα φέματα. Εἶναι καιρός νά τόν συγκλονίσει ἡ μεγάλη ἀλήθεια, ἡ ἀπαλή, ἡ ἀθόρυβη, ἡ ἀνείπωτη. Εἶναι καιρός — γιατί οἱ καιροί ἔγιναν πολύ δύσκολοι — νά ἐπιχειρηθεῖ τό πιό δύσκολο ἀπ' ὅλα, νά ἐπιχειρήσουν οἱ ἀνθρώποι νά πιστέψουν πάλι. Τό πιό δύσκολο εἶναι καί τό πιό εὐκολο. Εἶν' εὐκολο, εὐκολότατο, νά ἰδεῖς μπροστά σου, ἀρκεῖ ν' ἀνοίξεις τά μάτια σου. Ἄν εἶναι δύσκολο νά τ' ἀνοίξεις, προπάντων ὅταν ὁ ὕπνος εἶναι βαρῦς στά βαριά κλίματα τῆς ἐποχῆς μας, τίποτα δέν εἶναι πιό

εύκολο από τό νά ἰδεῖς, ἀφοῦ τά ἀνοίξεις. Καί τί θά ἰδεῖς; Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ρωτᾶς. Ἡ ἐρώτηση, στό χῶρο τῆς μεγάλης ἀλήθειας, εἶναι πειρασμός. Ἡ ὄραση δέ θέτει ἐρωτήματα στή θεά πού ἀνοίγει ἐμπρός της. Ἔτσι καί ἡ ὄραση τῆς ψυχῆς ἀγκαλιάζει τή θεά αὐτόματα καί ἄμεσα, ταυτίζεται μαζί της, γίνεται ἕνα πράγμα μέ τό ἄπειρο τοπίο, μέ τό Θεό. Ἡ πίστη εἶναι ἡ ὄραση τῆς ψυχῆς. Εἶναι ἡ ἀδυναμία τῶν παιδιῶν καί ἡ δύναμη τῶν ὄριμων ἀνθρώπων. Τά παιδιά βρίσκονται, ἀπό φυσική ἀδυναμία ἢ ἀπό πρόσφατη καί νωπή πείρα γνωριμῆς μέ τό ἀπόλυτο ἄγνωστο, πλησιέστερα στό Θεό. Γιατί, τάχα, ἡ ἐγκόσμια πείρα μας, ἡ δεμένη σέ τόσα ἀσήμαντα καί ἐφήμερα, εἶναι σημαντικότερη ἀπό τήν πείρα τῆς ψυχῆς, πρὶν ἐνωθεῖ μέ τό σῶμα, πρὶν γεννηθοῦμε; Καί γιατί ἡ ἐγκόσμια πείρα μας εἶναι, τάχα, πιο σημαντική ἀπό τήν πείρα πού θ' ἀποκτήσει ἡ ψυχὴ μας μετά τό θάνατο;

Ἀπό τήν παιδική μας ἡλικία, ὅταν ἔχουμε γίνει ὄριμοι ἄνθρωποι, μᾶς χωρίζει ἕνα ἄπειρο. Ἐνῶ ὡς παιδιά – στό διάστημα ἐκεῖνο τῆς ζωῆς πού χωρίζει τό νήπιο ἀπό τόν ἔφηβο – εἴχαμε συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μας (ἀδιάφορο ἂν λογική ἢ ἄλογη), ὡς ὄριμοι ἄνθρωποι, ἀντί νά κάνουμε συνειδητότερο, ὅτι ἦταν συνειδητό μέσ στό παιδί, χάνουμε τή συνείδηση, ἀκόμα καί τή μηχανική ἀνάμνηση τῶν πρὸ πολλῶν πραγμάτων πού εἴχαμε συνειδητοποιήσει μέσα μας σάν παιδιά. Θυμόμαστε ἐλάχιστα ἀπ' ὅσα ζήσαμε στήν παιδική μας ἡλικία, καί νοσταλγοῦμε κάπου κάπου (οἱ ποιητικές ψυχές νοσταλγοῦν, μάλιστα, ἀδιάκοπα) τό ἄγνωστο, αὐτόν τόν «ἄλλον» κόσμο, πού μέσα του ζοῦσε τό παιδί. Μήπως ζεῖ τό παιδί σ' ἀλήθεια μέσα σ' ἕναν ἄ λ λ ο ν κόσμο καί ὄχι σέ τοῦτον; Δέν ξέρω ἂν ἡ ἀπόστασή μας ἀπό τόν κόσμο τοῦ παιδιοῦ εἶναι πολύ μικρότερη ἀπό τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα στόν κόσμο τοῦ παιδιοῦ καί στόν κόσμο πού μέσα του «ζοῦσε» ἡ ψυχὴ, πρὶν γεννηθεῖ τό παιδί. Κι ἀφοῦ δέν τό ξέρω αὐτό, δικαιολογημένος εἶμαι νά διατυπώσω καί τήν ἀκόλουθη σκέψη: Ὅπως ὁ ὄριμος ἄνθρωπος, νοσταλγώντας τόν ἄγνωστο ἢ θολό κόσμο τῆς παιδικῆς του ἡλικίας, δέ νοσταλγεῖ κάτι τό ἀνύπαρκτο, γιατί τό παιδί καί ὁ κόσμος του ἀποτελοῦν μιάν ἀναμφισβήτητη πραγματικότητα, ἔτσι καί τό παιδί, ὅταν πιστεύει καί φαντάζεται καί νοσταλγεῖ ὅσα γιά μᾶς εἶναι ἀσύλληπτα καί ἀπίστευτα, δέ στρέφεται σέ κάτι ἀνύπαρκτο, ἀλλά ζεῖ μέσα του, ἴσως, τά θολά

υπολείμματα τῶν παραστάσεων ἑνὸς ἄλλου κόσμου πού μέσα του ζοῦσε ἡ ψυχὴ του, πρὶν γεννηθεῖ. Naί, τό παιδί εἶναι πλησιέστερα στό Θεό. "Ἐτσι, πλησιέστερα στό Θεό, ἴσως ἀκόμα πλησιέστερα, εἶναι κι ὁ ἑτοιμοθάνατος. Ποιὸς ξέρει τί ἀρχίζει νά βλέπει, πρὶν κλείσουν τὰ μάτια του! Καί ποιὸς ξέρει τί βλέπει, ὅταν ἔχουν πιά κλείσει τὰ μάτια του! Ὡστόσο, ἂν εἶναι πλησιέστερα στό Θεό τό παιδί καί ὁ ἑτοιμοθάνατος πού ἡ πίστη τους εἶναι ἀδυναμία, ἢ τό μεταφυσικό τους ὄραμα κάτι ἀναπότρεπτο, πολὺ πλησιέστερα κι ἀπό τοὺς δύο εἶναι ὁ ὠριμος ἄνθρωπος, ὅταν πιστεύει, γιατί ἡ πίστη τοῦ ὠριμου εἶναι δύναμη καί ἡ μεταφυσική του ἐμπειρία ἀπόφαση καί θέληση δική του, κατόρθωμα τοῦ πνεύματός του.

«Ὁ χριστιανισμός καί ἡ ἐποχὴ μας»

Παναγιώτης Κανελλόπουλος

13. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΒΙΟΥ

Ὁ προγραμματισμός μέ τή σύγχρονη ἔννοια δέν εἶναι δική μας ἀρετή. Ἡ εὐκνησία καί ἡ ἐφευρετικότητα τοῦ νοῦ μας θαρρεῖς πὼς ἔρχονται ἀντίμαχες σ' αὐτόν. Ἡ σχεδία ὅμως εἶναι πανάρχαιο σύμβολο τῆς ιδιοφυΐας τοῦ λαοῦ μας. Τό σύμβολο τοῦτο σημαίνει ὅτι τό ἄτομο ἀναγκάζεται σ' αὐτόν ἐδῶ τόν τόπο ἀπό τή ζωή νά τή συνθέσει ἐκ νέου καί ἀπ' ἀρχῆς. Συναμα ἡ σχεδία ὡς σύμβολο σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ ἐδῶ νά δράσει ὡς μάζα, γιατί τό στοιχεῖο, πού κυριότερα χρειάζεται ἡ ζωή, εἶναι ὁ νοῦς, κι αὐτός εἶναι πάντοτε ἀτομικός καί ἀμετάδοτος. Ὁ αὐτοσχεδιασμός μέ τήν καλή του μαζί καί τήν κακή του ἔννοια συνοδεύει τή ζωή μας ἀπό τήν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα. Ἡ σχεδία εἶναι ἡ μοῖρα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ πολιτική ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος καί τῆς νεώτερης ἐποχῆς ἔχει πολλὰ δείγματα αὐτοσχεδιασμοῦ νά παρουσιάσει. Καί τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἀριστοτεχνικό, ὅταν ὁ αὐτοσχεδιαστής ἦταν μεγαλοφυΐα, ὅποτε καί τό τάλαντό του ἦταν σέ ἀρμονία μέ τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς· ἀλλιῶς ὁ αὐτοσχεδιασμός ὀδηγοῦσε σέ ἀποτυχία.

Ἡ πάλι μέ τόν κίνδυνο εἶναι βέβαιο ὅτι ἀναγκάζει τόν ἄνθρωπο νά αὐτοσχεδιάζει. Ἐνα μέρος ἀπό τήν ἐπινοητικότητα τοῦ Ἑλλη-

νος έρχεται από αυτήν την πάλη. Η δεξιοτεχνία όμως, πού αναπτύσσεται από την ελεύθερη συναναστροφή με τά προβλήματα τής ζωής, υλικά μαζί και πνευματικά, ήταν και είναι ό κίνδυνος για τόν Έλληνα. Προτιμάει ν' αντιμετώπιζει τή ζωή δίχως σοβαρή επαγγελματική και τεχνική προπαίδεια, έχει περισσότερη εμπιστοσύνη στή φυσική του έμπνευση παρά στήν προγραμματισμένη μάθηση. Είναι και τούτο ένα γνώρισμα τού καλλιτεχνικού χαρακτήρα τής φυλής μας, γιατί ό καλλιτέχνης αποφεύγει πάντα τό σύστημα και τή δουλεία τού προγράμματος, καθώς επίσης τήν τάξη και τήν πειθαρχία. Κι αυτό είναι μία αίτια πού δέν δεχόμαστε έδω κανένα σύστημα, αλλά προτιμάμε, από βαθύτατη αντιπάθεια στήν όργάνωση και τό πρόγραμμα, νά χειριζόμαστε άτομικά τή ζωή μας και τά προβλήματά της. Γνωρίζομε μέ πόση εύκολία και προθυμία μπαίνουν οί άνθρωποι άλλου στή σειρά και στό σύστημα. Έδω, όπου όλοι έχομε ατομικότητα, γιατί ή ζωή είναι ατομική, τούτο είναι δύσκολο ή αδύνατο.

Και δέν είναι μόνον ή πολιτική ιστορία, αλλά και ή πνευματική μας ζωή, πού αποδείχνει αυτό τό χαρακτήρα μας. Νά σταθείς ως πνευματικός άνθρωπος έδω στόν τόπο μας, δηλαδή νά συνθέσεις τά στοιχεία, πού σου παρουσιάζει ή ζωή και νά τ' άνεβάσεις σέ άρμονία μέσα σου, είναι έργο επίπονο και δυσκατόρθωτο. Κάθε πνευματικός άνθρωπος στήν Έλλάδα, όπου άδιάκοπα άναθεωρείται όλος ό βίος, υλικός και πνευματικός, είναι ύποχρεωμένος ν' αρχίζει τήν πνευματική του στοιχείωση άπ' άρχής. Η παράδοση έδω κινείται, ένω άλλου είναι περισσότερο σταθερή. Έδω ό άνθρωπος πρέπει νά στερεώσει τήν πνευματική του ύπαρξη μέσα στήν κινούμενη παράδοση, ένω άλλου μπαίνει στή σειρά κι έρχεται άναγκαστικά στήν άκολουθία της.

Η άδιάκοπη τούτη άναθεώρηση τής παραδόσεως και άναπροσαρμογή τού πνεύματος είναι μία άλλη αίτια, πού κρατήθηκε σέ τόση πολυαίωνα νεότητα ό αρχαίος έλληνικός πολιτισμός. Όσο πιό πολύπλοκος έγινονταν γύρω ό κόσμος, όπου μέσα ήταν άναγκασμένοι νά δράσουν οί αρχαίοι, είτε στήν πολιτική, είτε στήν πνευματική τους ζωή, τόσο έφευρετικότερα ενεργούσε ό νοϋς τους. Τά πολύπλοκα δεδομένα τούς ενεθάρρυναν νά συνθέσουν τά κατορθώματα, άριστουργήματα ύψηλου άυτοσχεδιασμού. Και ή κλίση τους

αυτή έμεγάλωνε όσον και ή πείρα τους. Όταν μάλιστα ή έπιτυχία ήταν άπροσδόκητη, τότε είχαν όλη τήν ευκαιρία νά ιδουή ανάγλυφη τήν αξία τών άρίστων, γιατί αυτών ό νους ήταν ό σχεδιαστής του κατορθώματος. Τουτο πάλι έδινε άφάνταστη αίγλη στήν πολιτική προσωπικότητα, δίχως όμως ποτέ νά καταργήσει τόν έλεγχο του έργου της από μέρους τών πολιτών. "Όλη αυτή ή κίνηση μετέβαλε τήν πολιτεία σε κινούμενη πραγματικότητα, εϋπλαστη κοινωνικότητα, ή καλύτερα σε καλλιτέχνημα, όπου όλα τά μέλη βρίσκονταν δυνάμει και ενεργεία σε ίση άπόσταση από τό ιδανικό κέντρο τής πολιτείας, δηλαδή από τό νόημά της. Αυτό είναι και τό καθαρό νόημα τής πολιτικής ίσηγορίας.

Η έλεύθερη προσωπικότητα είναι μία μορφή τής ελληνικής παραδόσεως δοκιμασμένη τόσο από τήν ιστορία, ώστε, ό,τι κι αν γίνει γύρω μας, όσα κι αν αλλάξουνε μέσα μας, πρέπει νά τήν κρατήσομε ως πυρήνα για κάθε πνευματική και πολιτική αναγέννηση τής ζωής μας. Τοποθετημένη ή προσωπικότητα μέσα σε ανθρωπιστικά οργανωμένη πολιτεία, γίνεται πηγή δημιουργίας, γιατί είναι νόμος, ή ζωή και ως πολιτική φρόνηση και ως πνεύμα γενικά νά συγκεντρώνεται σε προσωπικότητες, κι έτσι νά προχωρεί κατά βάθος από έποχή σε έποχή. Τουτο ισχύει περισσότερο για τόν τόπο μας, γιατί έδώ τό αίτημα τής συνθετικής δημιουργίας προβάλλει άδιάκοπα.

"Αν συγκρίνομε τό μεγαλύτερο πνευματικό κίνημα του ευρωπαϊκού πολιτισμού, τήν Αναγέννηση, με τήν κλασική έποχή τών Έλλήνων από τήν άποψη του αριθμού τών μεγάλων προσωπικοτήτων, θά ιδούμε ότι οι Έλληνες είχανε πάρα πολύ περισσότερες. "Αν πάλι θελήσομε νά γενικέυσομε και βάλομε από τό ένα μέρος όλον τόν πολιτισμό τών αρχαίων Έλλήνων και από τό άλλο μέρος όλον τόν πολιτισμό τών Ευρωπαίων, θά παρατηρήσομε ότι εκείνο πού στους Έλληνες ήταν τακτικό φανέρωμα του κανόνα, ή έλεύθερη προσωπικότητα, τουτο είναι στους Ευρωπαίους εξαίρεση. "Αν τέλος παραβάλομε κινήματα άλλων μικρών ευρωπαϊκών λαών, πού άγωνίσθηκαν για τήν έλευθερία τους, με τό κίνημα του Εικοσιένα, θά διαπιστώσομε ότι εκείνο πού σ' αυτούς έσπάνιζε, έδώ σ' έμας υπήρχε σε μεγάλο βαθμό. Το Εικοσιένα επικυρώνει τήν μεγάλη παράδοση του έλληνισμού και από τήν άποψη τών ελευθέρων

προσωπικότητων. Ἡ διαφορά μέ τήν ἀρχαιότητα εἶναι ὅτι οἱ προσωπικότητες τοῦ Εἰκοσιένα εἶναι πρακτικές, δηλαδή χαρακτήρες μέ φυσική νοημοσύνη καί πλαστικότητα, δίχως βαθύτερη πνευματικότητα. Κι ἐδῶ ὅμως τό προσωπικό στοιχείο εἶναι πολύ ἰσχυρό καί ἀπέναντι στους χαρακτήρες τοῦ Εἰκοσιένα οἱ Εὐρωπαῖοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶχαν τό γνώρισμα τῆς ἰδιομορφίας. Ἡ πρωτοτυπία τῆς ζωῆς ἐδῶ ἦταν ἀκόμα ζωντανή, ἐνῶ ἐκεῖ ἦταν πιά καθιερωμένοι οἱ κοινοί τύποι.

Ὅπως οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες ἐπίστεψαν μονάχα στήν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου καί τῶν θεῶν καί ὅλη τή γύρω τους φύση τήν εἶδαν ἀνθρώπινα μαζί καί θεϊκά μεταμορφωμένα καί μέ τήν τέχνη τους τῆς ἀφαίρεσαν τήν γυμνή ὑλικότητα, ὅμοια καί οἱ νεώτεροι "Ἕλληνες ἐπίστεψαν μονάχα στόν ἀνθρώπο μέσα τους καί «στό μάλιστα τό Γεροθεό», ὅπως λέει ὁ Μακρυγιάννης. Παιδιά τῆς ἀνθρωποπλάστρας ἑλληνικῆς φύσης ἦταν ἐνωμένοι μαζί της καί σ' αὐτήν ἔλεγαν τό βαθύ τους πόνο καί τή λαχτάρα τους γιά τή λευτεριά. Τό μέτρο τῶν πραγμάτων, ἡ ἀλήθεια, ἦταν πάντοτε στους "Ἕλληνες ὁ ἀνθρώπος. "Ὅλα τ' ἄλλα ἦταν φαινόμενα καί δευτερότερα πράγματα. Καί σήμερα, ὅπου ὅλα ἔχουν γίνει κομμάτια, ἡ καθαρῆ ἀξία εἶναι στήν Ἑλλάδα ὁ ἀνθρώπος καί ἡ ἐλευθερία του. Τό καλλιτέχνημα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὅπου ἀρμονίζονται ὅλες οἱ δυνάμεις τῆς ζωῆς, τοῦτο εἶναι καί σήμερα τό ἰδανικό μας.

Χωρίς τήν ἔνταση, πού λαβαίνουν μέσα στή σύνθεση τῆς προσωπικότητας, τά στοιχεῖα τῆς ζωῆς ἐχθρεύονται τό ἓνα τ' ἄλλο, γυρίζουν σέ δικτατορία καί δέν δημιουργοῦν πολιτισμό. Χωρίς τό χρέος, πού ὁ καθένας ἔχει πρὸς τήν προσωπικότητα μέσα του, ὁ ἀνθρώπος γίνεται μηχανή, ὅποτε θαυμάζομε ἴσως τί κάνει, περιφρονοῦμε ὅμως τί εἶναι. Τό σπέρμα γιά κάθε σύνθεση στόν τόπο μας εἶναι ἡ προσωπικότητα. "Ἄλλοι λαοί ἔχουν τά πλάτη καί τά πλούτη τῆς γῆς, εἶναι μεγάλοι ὄγκοι ζωῆς, ἐμεῖς δέν ἔχομε παρά μονάχα τήν ποιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου ὑλικοῦ. Αὐτήν τήν ποιότητα ἔχομε χρέος νά τήν ὑψώσομε καί νά βάλομε τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη πάνω ἀπ' ὅλα τά ἄλλα στόν τόπο μας.

Τά ρεύματα τῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι πᾶνε νά παραμερίσουν, συχνά μάλιστα ἐκμηδενίζουν τήν ἀνθρώπινη ὕπαρξη. Μηχανισμός, τυποποιημένη «ἰδεολογία», οἱ κοινοί τύποι περὶ εὐδαιμονίας καί τό-

σα άλλα ἀπειλοῦν νά καταχώσουν τήν προσωπικότητα. Τό δικό μας χρέος εἶναι νά τήν κρατήσομε ἐλεύθερη καί νά σεβαστοῦμε τό νόημα της, γιατί τοῦτο εἶναι καί τό μοναδικό μέσο, πού ἔχομε ν' αὐτοσυντηρηθοῦμε καί ὡς λαός. Ἡ ἐλεύθερη προσωπικότητα εἶναι γιά μᾶς ἀνάγκη βιολογική μαζί καί πνευματική. Αὐτή εἶναι ἡ ἐλληνική σχεδιά τοῦ βίου. Ὅση μεγάλη χρεία εἶναι νά συγχρονισθεῖ τεχνικά ὁ νέος ἐλληνισμός, ἄλλη τοση μεγάλη ἀνάγκη εἶναι νά μείνει ἀσυγχρόνιστος ὡς πρὸς τὰ δόκιμα στοιχεῖα τῆς πνευματικῆς του παράδοσεως, γιατί αὐτά τοῦ εἶναι ὄργανα λειτουργίας τῆς ζωῆς του.

«Τό Εἰκοσιένα καί ὁ σύγχρονος ἐλληνισμός»

Ἰ. Ν. Θεοδορακόπουλος

14. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

*Ἐπὶ τὸ μέγα ἐρεΐσιον
ἢ Ἐλευθερία ὀλόρθη
προσφέρει δύο στεφάνους·
ἐν' ἀπὸ νύχια φύλλα
κι ἄλλον ἀπὸ ἄστρα.*

Κάλοσ (Εἰς Ψαρά)

Ἐλευθερία, τό πολυεδρικό αὐτό νόημα, γύρω ἀπὸ τό ὁποῖο δίνει τίς σκληρότερες μάχες καί ἡ φιλοσοφική θεωρία καί ἡ πολιτική πράξη, ἀπὸ ὅπου ξεκινᾷ ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος καί ὅπου τείνει αἰωνίως νά φθάσει. Πολυεδρικό, διότι παρουσιάζει πρὸς κάθε φάση τῆς ζωῆς μιάν ἄλλη πλευρά, ἐνῶ στή ρίζα του εἶναι ἐνιαῖο. Ἄν ἀπὸ κάποιον ἄλλο πλανήτη ἔπεφτε στή Γῆ ἓνα ὄν ἀλλιώτικο ἀπὸ μᾶς καί ἤθελε μέ ἓνα μόνο κατηγορήμα νά ξεχωρίσει τόν ἄνθρωπο ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, θά τόν ὀνόμαζε ὡς «τό ὄν πού θέλει νά εἶναι ἐλεύθερο». Ὁ ἄνθρωπος ξεχώρισε ἀπὸ τήν ὑπόλοιπη φύση τῆ στιγμῆ πού ἄρχισε νά βαδίζει στό δρόμο τῆς ἐλευθερίας, κατακτώντας μιά μιά τίς ἀπειρες πλευρές της.

Ὅσα εἶναι τὰ ἀνθρώπινα προβλήματα, τόσες εἶναι καί οἱ ἐλευθερίες. Ἄς τίς κατατάξομε σέ γενικές κατηγορίες: ἐλευθερία ἀπὸ τό φυσικό περιβάλλον, ἀπὸ τό χρόνο καί τό χῶρο, ἐλευθερία ἀπὸ τό

κοινωνικό περιβάλλο, από τήν πολιτεία καί τήν Ἐκκλησία καί τούς νόμους των, καθώς καί από τήν κοινωνία καί τούς ἐθιμοτυπικούς της κανόνες· ἐλευθερία ἀπό τό σῶμα μας, τίς ἀρρώστιες καί τίς σωματικές ἀδυναμίες τῆς ὕλης, μέ τήν ὁποία εἴμαστε πλασμένοι· τέλος ἐλευθερία ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό μας, ἀπό τίς ἐπιθυμίες καί τίς ἀπωθήσεις, ἀπό τό φόβο τῆς ζωῆς καί ἀπό τό φόβο τοῦ θανάτου· ἐλευθερία ἀπό ὅλα τά κίνητρα τῆς ζωῆς, ἐκτός ἀπό τό Λόγο.

Ἔχομε ἐλευθερίες, γιά τίς ὁποῖες ὅλοι μιλοῦν, ἐπειδή λίγο ἢ πολύ τίς καταλαβαίνουν, ἐπειδή αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη τους· γι' αὐτό καί ὅπου λείπει μιά τέτοια ἐλευθερία, γίνεται γι' αὐτή συχνά πυκνά λόγος· καί ἔχομε καί ἐλευθερίες, γιά τίς ὁποῖες κανείς ἢ ἐλάχιστοι μιλοῦν, διότι, γιά νά νοιώσεις τήν ἔλλειψή τους, πρέπει νά εἶσαι ἤδη ἄρκετά ἐλεύθερος.

Ἔχομε ἐλευθερίες ἀρνητικές πού συνίστανται σέ μιάν ἔλλειψη ἐξάρτησης ἀπό κάποια ἐξωτερική ἢ ἐσωτερική δύναμη καί ἐξουσία, καί ἐλευθερίες θετικές πού συνίστανται, ὄχι σέ μιάν ἔλλειψη ἀλλά σέ μιάν πλήρωση, στή δημιουργία ἐνός ἔργου ἠθικοῦ ἢ πνευματικοῦ πού ἀποτελεῖ ἔκφραση ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ἐλευθερία τῶν ποιητῶν καί τῶν φιλοσόφων, ἡ ἐλευθερία τοῦ Φάουστ, ὅταν δημιουργεῖ πηγές ζωῆς γιά τούς συνανθρώπους του.

Ἔχομε ἔτσι μιά κλίμακα ἐλευθεριῶν πού ἀρχίζει ἀπό τό πρῶτο διστακτικό βῆμα τοῦ νηπίου, γιά νά κατακτήσει τό γύρω του αἰσθητό χῶρο ὡς τό τελευταῖο διστακτικό βῆμα τοῦ φιλοσόφου, γιά νά προσπελάσει τό νοητό χῶρο τοῦ Ἀπολύτου.

Ἐλευθερία ὑπάρχει μόνο ὅπου ὑπάρχει «αἵρεση» καί αἵρεση μόνο ὅπου ὑπάρχει λόγος. Τοῦτο «αἰροῦμαι» εἶτε στή θεωρία εἶτε στήν πράξη· τοῦτο εἶναι καί ἐκεῖνο δέν εἶναι· τοῦτο καταφάσκω καί ἐκεῖνο ἀρνοῦμαι· τοῦτο θέλω καί ἐκεῖνο δέ θέλω. Ὅλα αὐτά εἶναι ἐλεύθερες ἀποφάνσεις, ὅταν πηγῆ τους εἶναι ὁ λόγος ὁ δικός μας, τό ἔλλογο ἐγώ μας.

Καί εἶναι τό ἐγώ μας πραγματικά ἔλλογο ἐγώ, ἡ ὑποκειμενική, μας ὑπόσταση πραγματικά λόγος, ὅταν δέν προσδιορίζεται ἀπό στοιχεῖα πού μάς δίνονται ἀπέξω, ἀπό τίς αἰσθήσεις μας καί τίς ἐπιθυμίες μας· ἀλλά ἀπό τό μόνο στοιχεῖο πού ὑπάρχει μέσα μας καί εἶναι ἀποκλειστικά δικό μας, τό νοῦ, τόν ἀντικειμενικό λόγο. Ἡ ὑπαρξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ λόγου εἶναι ὁ ὅρος, ἡ «ὑπόθεση» τῆς ἐλευ-

θερίας. Χωρίς αυτόν δέν κρίνω, δέν ἀποφασίζω, δέ διαλέγω ἐγώ, ἀλλά γιά μένα διαλέγουν ἄλλες δυνάμεις, ἡ τύχη, τό ἀπύθμενο ἄγνωστο.

Γιά νά ἐκδηλώσει ὅμως καί ἀξιοποιήσει τό ἔλλογο τοῦτο ἐγώ τήν καθαυτό ἐλευθερία του, πρέπει νά τοῦ δοθεῖ καί ὁ ἐξωτερικός χῶρος, ὅπου θά κινηθεῖ ἡ σκέψη του καί ἡ πράξη του. Ὁ ἐξωτερικός αὐτός χῶρος εἶναι ἡ πολιτεία. Προϋπόθεση γιά τήν πραγματοποίηση τῆς καθαυτό ἐλευθερίας εἶναι ἡ πολιτική ἐλευθερία. Ὅπου λείπει αὐτή ἡ ἐλευθερία, ἡ καθαυτό ἐλευθερία μένει φυλακισμένη στόν ἐσωτερικό ἄνθρωπο. Καί ἐκεῖ, στήν ἀπομόνωσή της, μαραίνεται. Ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἐκτός ἐξαιρέσεων, σκοτώνει τήν καθαυτό ἐλευθερία. Γίνεται χωρίς αὐτή δοῦλος ὁ ἄνθρωπος ὄχι τόσο, γιατί κατά τίς ἐξωτερικές του ἐκδηλώσεις συμμορφώνεται στή βία, ἀλλά γιατί σιγά σιγά λησμονεῖ τήν καθαυτό ἐλευθερία του, γιατί νεκρώνονται μέσα του τά κίνητρα πρὸς ὅ,τι ἡ ἐλευθερία ὀρίζει, ὁ ἔρως πρὸς τήν ιδέα.

Γι' αὐτό καί οἱ πολιτικές ἐξουσίες πού παρέχουν πνευματική ἐλευθερία, γιατί ἀδιαφοροῦν γιά τό πνεῦμα, ἐφόσον δέν τούς ἐνοχλεῖ, ἀρνοῦνται ὅμως τήν πολιτική ἐλευθερία, ἐμμέσως, καί χωρίς αὐτό ἐκ πρώτης ὄψεως νά φαίνεται, τραυματίζουν καί τήν πνευματική ἐλευθερία. Καί ὅταν αὐτές οἱ πολιτικές ἐξουσίες διαρκοῦν ὑπέρμετρα, τότε δέν τήν τραυματίζουν μόνο· τήν ἐξοντώνουν.

Τό πνεῦμα χρειάζεται προπαντός τό ἐ π ι κ ῖ ν δ υ ν ο κλίμα τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

«Ἀφορισμοί καί διαλογισμοί» Δ'

Κ. Τσάτσος

15. ΔΥΝΑΜΗ ΨΥΧΗΣ

Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι οἱ πέρα ἀπό τά κοινά μέτρα δημιουργικοί ἄνθρωποι στόν τομέα τοῦ πνεύματος ἔχουν σιδερένια ἀντοχή καί μποροῦν νά ἐργάζονται σκληρά, χωρίς νά καταρρέουν ἀπό ἐξάντληση. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου ἡ παραγωγική τους ἰκανότητα, καί ποσοτικά μόνο θεωρούμενη, ὡς ὄγκος καθημερινῆς ἐργασίας σχεδόν χειρωνακτικῆς, προκαλεῖ κατάπληξη. Βάλετε στή σει-

ρά τούς τόμους πού ἔχει γράψει ἕνας Balzac ἢ ἕνας Dickens, τούς πίνακες πού ἔχει ζωγραφίσει ἕνας Rubens ἢ ἕνας Velasquez, τίς μουσικές συνθέσεις ενός Beethoven ἢ ενός Wagner—καί θά ἀπορήσετε: πότε πρόλαβαν καί ἔβγαλαν πέρα τόση δουλειά; Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ποιότητα, αὐτή καθαυτή ἢ ποσότητα τῆς παραγωγῆς ἔχει κάτι τό ὑπεράνθρωπο — ξεπερνᾷ κατά πολύ τίς κοινές ἀνθρώπινες δυνάμεις. Φυσικά ὑπάρχουν καί οἱ «δύσκολοι», οἱ δημιουργοί τῶν ἀριθμητικά περιορισμένων ἔργων, ἐκείνοι πού δέν ἔχουν συχνές ἢ μεγάλες περιόδους εὐφορίας πνευματικῆς ἢ πού λεπτολογοῦν σέ τέτοιο βαθμό τή δουλειά τους, ὥστε ἐλάχιστα ἔργα παράγουν ἢ λίγα ἀφήνουν μέ τόν ἀνοικτίρμονα ἔλεγχό τους νά ἐπιζητήσουν. Εἶναι ὅμως βεβαιωμένο γεγονός ὅτι καί αὐτοί ἀκόμη ἔχουν καταπληκτική ἀντοχή στή δουλειά. Οἱ ὀκηροί καί ἀνέμελοι εἶναι στήν ἱστορία τοῦ πνεύματος σπάνιοι· ὁ μέγας ἀριθμός ἀποτελεῖται ἀπό ἀκαταπρόσητους δουλευτάδες. Πλανῶνται ὅσοι νομίζουν ὅτι τό πνευματικό δημιούργημα ἔρχεται στό κόσμο μέ μιάν ἀναπνοή — πανέτοιμο, ὀλοστρόγγυλο, κατακάθαρο. Ἡ κύηση εἶναι καί ἐδῶ μακροχρόνια καί ὁ τοκετός γεμάτος ὀδίνες. «Μόνο τόν πρῶτο στίχο μᾶς χαρίζουν οἱ θεοί» παρατηρεῖ πολύ σωστά ὁ Paul Valery: «τούς ἄλλους τούς κερδίζομε μέ τόν ἰδρώτα μας»...

Ἄλλ' ἄς ἐπιστρέψομε στό ἀρχικό μας θέμα: στή σιδερένια ἀντοχή τῶν πνευματικῶν δημιουργῶν, στήν ἀκάματη ἐργατικότητα τους. Ποῦ θά τήν ἀποδώσομε; — Ἀσφαλῶς στή γερή, στήν πολύ γερή σωματική τους κατασκευή. Οἱ περισσότεροι ἔχουν καλῆς, πολύ καλῆς ποιότητας (βιολογικῆς) κύτταρα. Εἶναι στερεά χτισμένοι καί συνήθως μακρόβιοι. Βέβαια ὑπάρχουν καί σ' αὐτό τόν κανόνα ἐξαιρέσεις: ἄς θυμηθοῦμε λ.χ. τόν Pascal, τόν Spinoza, τόν Mozart, πού εἶχαν κακήν ὑγεία καί πέθαναν νέοι. Ὅπως ὑπάρχει καί ἡ περίπτωση ἐκείνων, πού καταδικάζονται νά περάσουν μακρά ζωὴ στό κρεβάτι, ὅπως ὁ Proust καί ὁ Bergson. Οἱ περισσότεροι πάντως ἔχουν ἀπό τή φύση προικοδοτηθεῖ μέ λαμπροὺς ὀργανισμούς καί ζοῦν γεροῖ ἕως τὰ βαθιά τους γεράματα. Χτυπητά παραδείγματα: ὁ Kant, ὁ Goethe, ὁ Τολστόη. Τοῦτο δέν εἶναι μικρό προνόμιο. Ἄς νομίζεται «ἐλαφρότερη» καί λιγότερο δαπανηρή σέ μυϊκῆς δυνάμεις ἢ πνευματικῆς ἐργασία ἀπό τίς ἄλλες. Εἶναι βαριά, καί ἐπειδή κροστεῖ σέ διαρκῆ διέγερση τό νευρικό σύστημα (τά κύτταρά του,

ὅπως ξέρομε, δέν ἀνανεώνονται καί μόνο ὁ ὕπνος τά ἀνακουφίζει), καταπονεῖ τόν ὄργανισμό περισσότερο ἀπό πολλές ἄλλες πού τίς θεωροῦμε ἐξαντλητικές. Μόνο λοιπόν ἕνα γερά χτισμένο σῶμα μπορεῖ ν' ἀνθέξει στήν πνευματική δουλειά. Σῶμα μάλιστα πού πρέπει νά τό προσέχει ὁ δημιουργός σάν κόρη τοῦ ματιοῦ του. ("Ἐνα ἄλογο μονάχα ἔχομε σέ τούτη τή ζωή νά καβαλικέμομε: τό σῶμα μας — λέει κάπου ὁ Καζαντζάκης). "Ὅταν τό ἀφήσει ἔκθετο στούς κινδύνους καί στή φθορά μιᾶς ἀνώμαλης ζωῆς, θά πληρώσει ἀκριβά τή μωρία του — ὄχι μόνο μέ τήν ποσότητα ἀλλά καί μέ τήν ποιότητα τῆς παραγωγῆς του. Πέρασε εὐτυχῶς ὁ συρμός τῶν *roètes maudits* ἢ τῶν ζωγράφων καί τῶν μουσικῶν «*bohèmes*», πού περίμεναν ἀπό τήν ἐκτροπή καί τήν ὀκηρία τήν ἐξέγερση τῆς φαντασίας καί τῆς εὐαισθησίας τήν ὄξυνση. Σήμερα καί ἡ τέχνη ζητεῖ καί δέχεται τήν εὐλογία τοῦ τίμιου ἰδρώτα.

"Ἄς μὴν ὑπερβάλομε ὅμως τή σημασία τοῦ σωματικοῦ στοιχείου. Ἡ μεγάλη ἀντοχή τοῦ πνευματικοῦ δημιουργοῦ γεννιέται καί συντηρεῖται, κατὰ κύριο λόγο, ἀπό τήν ψυχή του. Ἡ φλογερή ἀγάπη πρὸς τό ἔργο του καί ἡ πίστη ἢ ἀδιάσειστη στόν προορισμό αὐτοῦ τοῦ ἔργου εἶναι οἱ μεγάλες πηγές τῆς δύναμῆς του. Αὐτές δέν τόν ἀφήνουν (καί στήν περίπτωση ἀκόμη τῆς κλονισμένης ὑγείας) νά λυγίσει. Ὁ ἄνθρωπος πού ἀγαπάει καί πιστεύει αὐτό πού κάνει, ζεῖ ὀρθιος μέ τήν ψυχή του. Αὐτή τόν διατηρεῖ ἀκμαῖο, νέο, δροσερό. Καί ἐπειδὴ τήν ἀγάπη καί τήν πίστη τή βρίσκει μόνο ἐκεῖνος πού μέ ὀρισμένη *πνευματικὴ τοποθέτηση* δίνει περιεχόμενο, πρόγραμμα, νόημα στή ζωή του καί δικαίωση τοῦ μόχθου του θεωρεῖ τήν ἐκτέλεση αὐτοῦ τοῦ προγράμματος (τήν «πλήρωση τοῦ νοήματος» τῆς ζωῆς), ἡ πνευματικὴ τοποθέτηση εἶναι, σέ τελευταίαν ἀνάλυση, τό στοιχεῖο πού τροφοδοτεῖ τήν ἀντοχή τοῦ δημιουργοῦ (ἀπέναντι στή φθορά πού φέρνει ὁ κάματος, ἀλλά καί ἀπέναντι στούς κλυδωνισμούς τῆς ζωῆς, στό φυσικό καί στόν ἠθικό «πόνον»). Ὁ κοινός ἄνθρωπος, πού δέν εἶναι κατὰ τόν ἴδιο τρόπο τοποθετημένος, εὐκολα ἐξαντλεῖται καί καταρρεῖ, ὅταν χτυπηθεῖ ἀπό ἕνα ἀνεπάντεχο δεινό ἢ ὅταν ἡ ὑπέρμετρη δουλειά ἀρχίσει νά φθείρει τήν ὑγεία του. Ὁ πνευματικὰ τοποθετημένος δημιουργός δέν γκρεμίζεται εὐκολα οὔτε ἀπό τή νόσο, οὔτε ἀπό τὰ γερατειά, οὔτε ἀπό τίς ἀπογοητεύσεις καί τὰ πένθη, τὰ ἀτυχήματα τῆς ζωῆς, καί ὅπως ὁ πολυ-

άσχολος καί προκομμένος άνθρωπος δέν «εὐκαιρεῖ», καθὼς λέμε, ν' ἄρρωστήσει, ἔτσι κι αὐτός, μέ τήν προσήλωσή του στό νόημα πού ἔχει δώσει στή ζωή του, δέν «εὐκαιρεῖ» οὔτε τόν κόπο νά αἰσθανθεῖ οὔτε τή φθορά — καί φτάνει στό τέρμα τοῦ βίου σάν τόν ἀθλητή πού πέφτει ἐπιτέλους, γιά νά ἀναπαυθεῖ στή χαρά τῆς νίκης.

«Πρακτική φιλοσοφία»

Β. Π. Παπανοῦτσος

16. Η ΠΙΣΤΗ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Τώρα πού πέρασαν οἱ γιορτές, μπορούμε δίχως τόν κίνδυνο τοῦ συμπτωματικοῦ, ἄρα τοῦ τυχαίου καί τοῦ ἐκ προοιμίου ἐφήμερου, ν' ἀναφερθοῦμε σ' ἕνα δυό θέματα πού προβάλλονται ἀπό τή χριστιανική θρησκεία τήν ἐβδομάδα τῶν Παθῶν καί τό Πάσχα. Θά ἐξομολογηθῶ πὼς προτιμῶ αὐτό τόν τρόπο ἀντικρίσματος, τόν ἀνεπίκαιρο, γιατί δείχνει πὼς ἡ γιορτή τοῦ στάθηκε ἀπλό ἐνδόσιμο, ὄχι καθοριστικός παράγων. Φύσηξε τ' ἀνοιξιότικο ἀγέρι τοῦ Ἀπρίλη, τό ἰδιότροπο, ἄγγιξε τή χορδή τῆς αἰολικῆς ἄρπας καί τήν ἔκανε νά δονηθεῖ, ν' ἀναδώσει τόν ἀπολησμονημένο μέσα της φθόγγο. Ὁ σύνδεσμος ἀνάμεσα στό θεῖο δράμα καί τήν ἀνοιξη, γιά μᾶς ἐδῶ τοὺς μεσογειακοὺς, εἶναι ὀργανικός κι ἀμνημόνευτος.

Δέν παραπέμπω στὰ χιλιοειπωμένα προηγούμενα, τόν ὄρφισμό, τή διονυσιακή λατρεία, τοὺς συμβολικοὺς μύθους γιά ἕναν πάσχοντα θεό, πού πεθαίνει καί ξαναγεννιέται, ὅπως ἡ φύση τήν ἀνοιξη. Θά σταθῶ στό πασίδηλο, αὐτό πού μᾶς λείει κρυφά κι ἐπίμονα ἡ καρδιά μας: Μέσα στήν Ἀνάσταση τοῦ Ἰησοῦ, στή νίκη κατὰ τοῦ θανάτου, κρύβεται ἐξιδανικευμένος καί λυτρωμένος ὁ καημὸς τοῦ ἀνθρώπου γιά τό ἐφήμερο τῆς ζωῆς. Ἄς μᾶς φαίνεται ὥρες ὦρες ἐγωιστική αὐτή ἡ προσήλωση, μικρόψυχη. Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε τίς ἄμεσες συναρτήσεις τοῦ καταθλιπτικῆς ἐφήμερου. Τό ἀθεράπευτα πρόσκαιρο δείχνει τὰ πάντα μάταια, καθαυτό περιττά. Ἔτσι κι ἐμποτιστεῖς ἀπό τήν πίστη στή ματαιότητα, παρέλυσες, κατέλυσες μέσα σου τή θέληση γιά ζωή, γιατί ἡ δύναμή της — εἶναι αὐτονόητο — βασιζέται σέ μιάν ἀντίκρουση τοῦ αἰσθήματος τῆς ματαιοπονίας, ἀδιάφορο μέ ποιό μέσο.

Ἄν θελήσουμε τώρα, ἔξω ἀπό μιά αὐστηρή πειθαρχία στή δογματική, νά ἐρευνήσουμε σέ τί βασίζεται ψυχολογικά ἢ χριστιανική θρησκεία, θά ἰδοῦμε ἀμέσως ὅτι δύο εἶναι οἱ δοξασίες πού καθορίζουν τή φυσιογνωμία της: ὁ νόμος τῆς ἀγάπης καί ἡ ἀνάστασις νεκρῶν. Τό πρῶτο ἀποτελεῖ μιά προσφορά στήν κοινωνική πραγματικότητα, τό δεύτερο μιάν ἐποικοδομητική ἐπαγγελία, προορισμένη νά στηρίξει, μέσα στήν ἐνδόμυχα ἰδιωτική σφαίρα, τήν πορεία τῆς ζωῆς. Ἡ ἔγνοια τοῦ χριστιανισμοῦ γιά τήν παρούσα ζωή, πραγματικά, εἶναι πολύ μεγαλύτερη ἀπό ὅσο ξεκρίνει συνήθως τό ἐπιπόλαιο μάτι. Βλέπει κανένας ἀμέσως ὅτι ἡ θεμελίωση τῆς θρησκείας τοῦ Χριστοῦ ἔχει γίνει μέ πλήρη συνείδηση ὅτι τό δράμα, ἄρα τό κρίσιμο πρόβλημα, βρίσκεται στό ἐντεῦθεν, ὄχι στό ἐπέκεινα. Ἐδῶ εἶναι πού τίθεται τό θέμα πῶς θά μπορέσει νά ζήσει ὁ ἄνθρωπος: ὄχι γιά νά μήν ἀμαρτήσῃ καί νά σωθεῖ, ἀλλά γιά ν' ἀντέξει. Σέ τί; Στή φοβερή ἀλήθεια. Ὁ χριστιανισμός γεννήθηκε σέ ὦρα κορυφαίας ἠθικῆς δοκιμασίας, μέσα σέ μιά κρίση οἰκουμενική. Οἱ σκλάβοι ἀποκτοῦσαν συνείδηση καί οἱ ἀφεντάδες ἔχαναν τά κοσμοθεωρητικά ἐρείσματά τους. Ἐπρεπε νά βρεθεῖ, νά δοθεῖ ὅπωςδήποτε, μιά ἀπόκριση καί στους δύο. Δέν εἶναι ἀπλό πράγμα νά προσφέρεις ἰδανικό ζωῆς στους ἀγράμματους μαζί καί στους πνευματικά ἀνήσυχους, στους πτωχοῦς μαζί καί στους πλούσιους «τῷ πνεύματι».

Τό αἶσθημα τοῦ μάταιου παραμονεύει κάθε ἀνθρώπινο πλάσμα ἀφημένο ἀβοήθητο, δηλαδή χωρίς ἐσωτερική κι ἐνεργό πίστη μπροστά στό γεγονός τοῦ θανάτου. Εἴτε ἡ ζωή σου ἦταν εὐτυχησμένη καί βλέπεις ξαφνικά, ἀκόμα καί στό πρόσωπο κοντινῶν σου πού πεθαίνουν πρὶν ἀπό σένα, ὅτι τή χάνεις κι ὅτι στηρίζεται στό τίποτα, εἴτε ἦταν ζωή βασανισμένη, στερημένη, ἀπομένεις ἔτσι ἢ ἀλλιῶς μ' ἓνα αἶσθημα πίκρας ἀθεράπευτης μπροστά στό ἀναπότρεπτο. Τό φοβερό τοῦ θανάτου δέν εἶναι μόνον ὅτι δείχνει τή ζωῆ πρόσκαιρη· εἶναι κι ὅτι μοιάζει νά τήν ἀφήνει ἀδικαίωτη, ἀφοῦ τήν παρουσιάζει ἀπατηλή. Ἐπρεπε νά πολεμηθεῖ αὐτό ἀκριβῶς τό ψυχοφθόρο αἶσθημα. Ἡ κραυγή τοῦ Ἀποστόλου γίνεται ἐδῶ γοερή: «Εἰ δέ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται· εἰ δέ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν». Εἶναι δραματική ἢ λογική ἀλληλουχία τῶν συλλογισμῶν σ' αὐτό τό χωρίο. Κι ἔρχεται ἀμέσως ἡ ἀπόφασις: «Νυνὶ

δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο». Μέσα στὸν ἀποκαλυπτικὸ δραματισμὸ τοῦ χριστιανισμοῦ οἱ ἀπανω-
τὲς γενιὲς τῶν ζωντανῶν δὲν κάνουν τίποτ' ἄλλο παρά νά γεννᾶνε,
ὑπομονετικά σκυμμένες, ἕναν ὠκεανὸ ἀπὸ νεκρούς, πού θά φουσκῶσει
ξαφνικά καί θά παφλάσει νικηφόρος. Ἡ φύση εἶναι μήτρα μιᾶς ζωῆς
δευτέρου βαθμοῦ, πού προορίζεται νά καταργήσει τὴ μητέρα της.

Ἄλλά γιατί ν' ἀποροῦμε πού ὁ θάνατος ὡς ἰδέα, ὑπὸ ὀμαλές
συνθήκες, ἔχει τόση δραστηριότητα καί ὑπονομεύει τὸ ἠθικὸ μας; Ὁ
ἄνθρωπος βλέπει τὸν κόσμον ἀπὸ μιὰ καί μόνον ὀπτική γωνία, πού
τοῦ εἶναι ὑποχρεωτική: τὸν ἑαυτὸ του. Ἀπώλεια τοῦ ἑαυτοῦ του
ἴσον ἀπώλεια τοῦ κόσμου. Κάτι πού ὑπάρχει θεωρητικά, ἔξω ἀπὸ
μένα, ἀπὸ τίς αἰσθήσεις μου πού τὸ πιάνουν κι ἀπὸ τὴ νόησή μου
πού τὸ ὀργανώνει σ' ἔννοια συνεπῆ, πῶς μπορῶ νά πῶ ὅτι ὑπάρ-
χει; Ἀπώλεια τοῦ κόσμου ὁμως εἶναι κάτι πού δὲν μπορῶ λογικά νά
τό παραδεχθῶ. Πιστεύω, «ξέρω», πῶς ὁ κόσμος ὑπάρχει ἀνεξάρτη-
τα ἀπὸ μένα· ἀλλά, γιὰ νά τό διανοηθῶ, ἀνάγκη νά μὴν πάψω κι
ἐγὼ νά ὑπάρχω . . . Στὴ συστοιχία τούτη τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιφα-
τικῶν προτάσεων, μ' ὄλη τους τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἀφέλεια, κρύβε-
ται τὸ ἀδιανόητο τοῦ προσωπικοῦ ἀφανισμοῦ. Καί ὁ θάνατος εἶναι,
σέ τελευταία ἀνάλυση, μιὰ ἔννοια ὑποκειμενική. Δὲν ἔχουμε λοιπὸν
μόνο τὸ ψυχολογικὰ ἀπαράδεκτο πού ἀντιστρατεύεται τὸ νόμο τοῦ
θανάτου· ἔχουμε καί τὸ ἀδιανόητο. Μαζί τὰ δύο, προκαλοῦν τὴν
αὐτόματη ἐξέγερση. Ἀγωνίζομαι μὲ τὴν ἀνήσυχη φαντασία μου
νά τρυπήσω τὸ ἀδιαπέραστο τεῖχος, νά ἰδῶ τί ὑπάρχει πέραν, γιατί
ἐνόσω ἐγὼ ζῶ, πρέπει ὅπωςδὴποτε κάτι νά ὑπάρχει, παντοῦ. Ἡ
ζωὴ ἀποστρέφεται τὸ κενό. Κενό θά πεῖ ἄρνηση παρουσίας.

Στὸ σκάνδαλο πού ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὁ θάνατος, ἡ
«πίστη τοῦ Πάσχα», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Guignebert, ἔδωσε μιάν
ἀπάντηση καί μιὰ λύση. «Ἄν ἡ πίστη στὴν Ἀνάσταση — γράφει
ὁ διαπρεπὴς ἱστορικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ — δὲν εἶχε ἐγκαθιδρυθεῖ
καί ὀργανωθεῖ, δὲν θά ὑπῆρχε χριστιανισμός. Τὸ
κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων εἶναι καθ'αυτὸ κή-
ρυγμα περὶ τοῦ θανάτου καί τῆς Ἀναστάσεως
τοῦ Ἰησοῦ». Μιὰ ἀγωνία ἀμνημόνευτη βρίσκει στὸν χριστι-
ανισμό τὴ διέξοδό της· τὴ βρίσκει γιὰ αἰῶνες, ὥσπου ἔρχεται πάλι

τό γύρισμα τῶν καιρῶν καί τό ἔρεισμα καταρρέει, ἡ πίστη ἐξανεμίζεται. Ἀπό ὑπόσχεση πραγματική, ἀπτή, ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, γιά πλῆθος ἀνθρώπους, ἔγινε μονάχα συμβολική προβολή ἑνός ἰδανικοῦ. Ὑστερα καί τό σύμβολο ἄδειασε ἀπό περιεχόμενο, ἡ ἀγωνία ξεπρόβαλε πάλι θριαμβεύτρια. Γιά τόν ἄνθρωπο τοῦ καιροῦ μας, ἡ πίστη τοῦ Πάσχα ἔχει γίνει θρησκευτική καί κοινωνική γιορτή, ἔθιμο ἀλλά δίχως ἐσωτερικό μύνημα. Ὁ θάνατος, σέ μιάν ἐξοντωτική ἀντεπίθεση, ξανακέρδισε τίς παλιές του θέσεις.

Ἔχουμε γίνει σήμερα πανίσχυροι ἀπέναντι στή φύση, θαυμαστά ἐξοπλισμένοι γιά τή ζωή, ἀλλά ἔχουμε ἀπομείνει ἄοπλοι μπροστά στό σκάνδαλο τοῦ θανάτου. Ἡ μαχητική ἰδεολογία τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὁ μαρξισμός, τάσσει στόχους αὐστηροῦς ἀλλά καί βραχυπρόθεσμοις. Ὅσοι βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν περιοχή του, διαπιστώνουν ὅτι μεθάει ἀποτελεσματικά τοὺς στρατευμένους του κι ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο, στήν καλύτερη περίπτωση, τοὺς ναρκώνει τή μεταφυσική ἀγωνία· ἐκεῖνο ὅμως πού ὁ Οὐναμοῦνο ἀποκαλοῦσε «τραγικό αἶσθημα» τῆς ζωῆς, παραμονεύει ἀπειλητικό τόν σύγχρονο ἄνθρωπο. Ὁ ἀπελπισμός τοῦ κόσμου μας, ὁ χειρότερος, δέν εἶναι αὐτός πού διατυπώνεται στήν Τέχνη του ἢ στίς κοσμοθεωρίες του· εἶναι ἐκεῖνος πού ἐμφανίζεται μεταμορφωμένος σ' ἐκδηλώσεις ἄλλες, καθημερινές, ἀπλές, ἔτσι πού νά γίνεται δυσκολογνώριστος. Μιλᾶνε γιά ἠθική κρίση μέ ὁποιαδήποτε ἀφορμή, γιά φύλλου πήδημα, καί δέν βλέπουν τήν ἀληθινή, τή βαθύτατη κρίση πού μαστίζει τίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων. Ἐκείνην πού τοὺς κάνει νά χαροκοποῦν, ν' ἀδιαφοροῦν, νά ξοδεύονται, νά σπαταλιῶνται, νά φτηναίνουν, νά ἐξοντώνονται, ν' ἀποδιοργανώνονται, δίχως αἰσθητό λόγο, καί πού δέν ἀποβλέπει παρά μόνο στό νά γεμίσει τό φοβερό, τό μαῦρο κενό. Ποτέ οἱ στοχασμοί τοῦ Πασκάλ γιά τή «διασκέδαση» δέν ἦταν τόσο ἐπίκαιροι. Μέσα στό στρόβιλο τῆς βακχείας μας, σβήσαμε ὅλες τίς λαμπάδες τοῦ Πάσχα.

«Οἱ ἀπόγονοι τοῦ Κάιν»

Ἄγγελος Τερζάκης

17. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Τόν περασμένο αιώνα ἀμφισβητήθηκε ἀπό πολλούς ἡ ἐλευθερία, τό δυνατόν τῆς ἐλευθερίας. Πῶς εἶναι δυνατό, ἔλεγαν, μέσα σέ ἕνα κόσμο πού διέπεται ἀπό τήν αἰτιοκρατία νά μπορεῖ νά γίνεται λόγος γιά ἐλευθερία; Εἶναι τό ἴδιο στό βάθος πρόβλημα πού βασάνισε καί τούς ἀρχαίους φιλοσόφους καί μάλιστα τούς στωικούς, πού ἤθελαν νά περισώσουν καί τήν εἰμαρμένη, πού κυβερνᾷ τόν κόσμο, ἀλλά καί τήν ἀρετή, πού εἶναι ἡ ἐλεύθερη καί σταθερή στροφή τῆς βούλησης πρὸς τό ἀγαθό. Ἄλλη μορφή πῆρε τό ἴδιο στό βάθος πρόβλημα μέ τή χριστιανική σκέψη. Ἐπρεπε τώρα νά ἐρμηνευθεῖ πῶς ἡ θεία πρόνοια, πού τά πάντα προγινώσκει καί προορίζει, δέν αἶρει τό αὐτεξούσιο μέ τό ὁποῖο προίκισεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπο, καί πού αὐτό ἀκριβῶς, ὅταν τό ἀσκεῖ, ὅπως πρέπει, τόν σώζει.

Ἄλλά ἄς γυρίσουμε στόν 19ο αἰώνα.

Ὅσοι σοφοί ἄνδρες ἀσχολήθηκαν μέ τό πρόβλημα καί διατύπωσαν τό ἐρώτημα πού ἀνέφερα στήν ἀρχή, ἔφταναν ἢ στήν ἀρνηση τῆς ἐλευθερίας ἢ στήν ἀρνηση τῆς αἰτιοκρατίας: γενικά καί ἀπόλυτα καί στίς δύο περιπτώσεις. Καί τοῦτο, γιατί ξεκινούσαν ἀπό τήν ἀρχή ὅτι ἐλευθερία καί αἰτιοκρατία εἶναι δύο πράγματα ἀσυμβίβαστα. Τό πρόβλημα, ἔτσι βαλμένο, σήμερα εὐτυχῶς θεωρεῖται ψευδοπρόβλημα. Ἡ φιλοσοφική σκέψη δέ βλέπει πιά μέ μονοκόμματο τρόπο τήν αἰτιοκρατία: ξεπέρασε τήν ἀπόλυτη διάζευξη: ἡ ἐλευθερία ἢ αἰτιοκρατία, καί ἔκαμε μιά λεπτή διάκριση, πού ἐπιτρέπει νά δοῦμε ὅτι οἱ δύο αὐτές ἔννοιες δέν εἶναι καί πῶς δέν εἶναι ἀσυμβίβαστες. Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀσυμβίβαστη μέ τή φυσική αἰτιοκρατία: μ' αὐτή τήν ἀλυσίδα αἰτίου - αἰτιατοῦ πού ὀφείλεται σέ φυσικούς λόγους. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει ὅτι ἐλευθερία εἶναι ἡ ἀπόλυτη αὐθαιρέσια. Ἐχει καί ἡ ἐλευθερία αἰτιοκρατία, τή δική της αἰτιοκρατία. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄν πού σκέπτεται καί βουλεύεται. Ὅπως ἡ σκέψη του καί τά βουλεύματά του εἶναι σκέψεις καί βουλεύματα, ὅταν ἀκολουθοῦν τήν ἐσωτερική ἐκείνη αἰτιοκρατία πού λέγεται λογική ἀναγκαιότητα καί τότε μόνο ἔχουν νόημα καί περιέχουν ἀλήθεια, ἔτσι, καί ὅταν βούλεται καί πράττει, τά βουλήματά του καί οἱ πράξεις του ἔχουν νόημα, ὅταν ἀκολουθοῦν τήν ἐσωτερική αἰτιοκρατία

πού τήν ρυθμίζει ή συνείδηση, αυτή πού ακολουθεῖ ἰδεώδη καί θέτει σκοπούς.

Μέγα πρέπει νά θεωρήσομε τό γεγονός αὐτό: τή λεπτή καί οὐσιώδη διάκριση πού ἔκαμεν ἡ φιλοσοφική σκέψη στήν αἰτιοκρατία καί τήν ξεχώρισε σέ φυσική καί σέ ἔσωτερική αἰτιοκρατία. Ἄνοιγει καί πάλι τούς δρόμους καί θεμελιώνει τήν πορεία πρὸς τόν ἔσωτερικό ἄνθρωπο. Μᾶς ἀποκαλύπτει ὅτι τό πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου στίς ὑψηλότερες ἐνέργειές του, τή σκέψη, τήν πράξη, τήν δημιουργία εἶναι ἐλεύθερο· καί εἶναι ἐλεύθερο, γιατί ἀκολουθεῖ καί πραγματώνει τήν ἔσωτερική, τή δική του, τήν πνευματική αἰτιοκρατία του. Ἔτσι τό ἄθλημα, τό περισσότερο ἀντάξιο τοῦ ἀνθρώπου ὡς πνευματικοῦ ὄντος, μένει πάντοτε ἡ προσπάθεια νά πραγματώνει στόν ὑψηλότερο δυνατό βαθμό αὐτή τήν πολύτιμη ἔσωτερική αἰτιοκρατία.

«Ἡ πορεία τοῦ ἀνθρώπου»

Β. Ν. Τατάκης

18. ΕΝΑΣ ΕΞΥΠΝΟΣ ΛΑΟΣ

Εἴμαστε ἕνας ἐξυπνος λαός. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἐνας ἀπό τούς ἐξυπνότερους λαούς τῆς γῆς· καμιά φορά συλλογιέται κανεῖς μήπως συμβαίνει νά εἴμαστε καί ὁ ἐξυπνότερος. Ἄπό τ' ἀρχαιότατα χρόνια ἡ ἑλληνική εὐφυΐα, ἄς τήν ποῦμε ἐδῶ «ἐξυπνάδα», ἔδωσε λαμπρές ἐξετάσεις. Αὐτό πού ὀνομάζεται «ἑλληνικό θαῦμα» καί πού ὀφείλεται, βέβαια, σέ πολλά δεδομένα, εἶναι, κατὰ σημαντικό ποσοστό, καί τό κατόρθωμα ἑνός λαοῦ μέ κοφερή ματιά, μ' εὐκίνητο πνεῦμα, μέ ἀντιληπτική καί ἀφομοιωτική ἱκανότητα, πού πῆρε στά χέρια του τό θολό κόσμο τῆς Ἀνατολῆς καί τόν ἔκαμε κόσμο διαφανή, σαφή, ἀκριβομετρημένο, καλοζυγισμένο, ἀρμονικό. Δέν πρόκειται νά ἐπιχειρήσω ἐδῶ τό ἐγκώμιο, τόσο κοινότοπο ἄλλωστε, τῶν Ἑλλήνων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, γιατί ἐπιθυμῶ νά σπουδάσω καί τήν ἄλλη πλευρά τοῦ νομίσματος. Ἡ ἑλληνική ἐξυπνάδα δέν ἔπαυσε νά ὑπάρχει ἀπό τούς καιρούς τῶν πρώτων ἀποίκων πού μεταφύτευσαν τό «δαιμόνιο τῆς φυλῆς» στίς ἀκροθαλασσιές τῆς Μέσης θάλασ-

σας ἴσαμε τή στερνή τούτη στιγμή. Ἄλλά στό ἀναμεταξύ ἔχει ὑποστει τόσες περιπέτειες, τόσες φαλκιδεύσεις, τόσες νοθείες καί τόσες ἀπαλλοτριώσεις, ὥστε τήν ὥρα τούτη ν' ἀποτελεῖ περισσότερο ἐλάττωμα παρά προτέρημα.

Τό πρώτο λάθος μας εἶναι πώς δέν κατορθώσαμε ν' ἀναγνωρίσουμε τά ὅρια τῆς ἐξυπνάδας, τίς δυνατότητές της καί τίς ιδιότητές της. Ἐνώσαμε πώς εἴμαστε ἕνας ἐξυπνος λαός, ἀκούσαμε καί τούς ἄλλους νά μᾶς παινεύουν γιά τοῦτο, πιστέψαμε στήν παντοδυναμία τῆς ἐξυπνάδας καί, καθώς κρατούσαμε τό μαχαίρι στά χέρια, λησμονήσαμε πώς ἡ κόψη του εἶναι διπλή καί κατακομματιάσαμε τό κορμί μας. Λησμονήσαμε καί τοῦτο: πώς οἱ ἐξυπνότεροὶ ἄνθρωποι διαπράττουν τίς μεγαλύτερες ἠλιθιότητες. Οἱ φοβερότερες συμφορές ἔχουν προκληθεῖ ἀπό μερικά ἀστραφερά καί ἀσύστολα πνεύματα. Γιατί καί ἡ ἀμετακίνητη πεποίθηση στήν ἔμφυτη ἐξυπνάδα εἶναι ἕνα ζευγάρι παρωπίδες πού ἐμποδίζουν τήν εὐρύτερη ἐποπτεία καί διευκολύνουν τήν αὐτεγκατάλειψη σέ δυνάμεις πού δέν εἶναι ἀρκετές νά περαιώσουν σπουδαῖο ἔργο. Ἡ ἐκπαίδευση θά μᾶς προσφέρει τά πρώτα παραδείγματα. Θά συναναστραφοῦμε ἐκεῖ τά παιδιά μέ τό ἀστραφερό μυαλό. Καί θά τά ἰδοῦμε νά προσπαθοῦν ν' ἀποκτήσουν τή γνώση, χωρίς νά κοπιᾶσουν, νά περάσουν τίς τάξεις στό φτερό, νά πάρουν τό ἀπολυτήριο, τό πτυχίο, τήν τιμητική διάκριση καταβάλλοντας τό μικρότερο δυνατό τίμημα. Καί νά γίνονται ἀλαζονικά, ἀπειθάρχητα, ἀκόμη καί ἀσυμβίβαστα πρὸς τόν ὀλόγυρά τους κόσμον. Ἐνῶ τά ἄλλα, πού δέν ὑπερτιμοῦν τήν ἀντιληπτική καί τήν ἀφομοιωτική τους ἰκανότητα καί συναισθάνονται τήν εὐθύνη τῆς σπουδῆς, δουλεύουν συστηματικότερα καί ὀδηγοῦνται σέ μονιμότερα ἀποτελέσματα. Αὐτά τά παιδιά ὀνομάζονται εἰρωνικά στά σχολεῖα μας «σπάσικλες». Εἶναι ὅσα «σπάζουν στή μελέτη». Ἐνῶ τό σωστό εἶναι, βέβαια, νά μή σπάζουν στή μελέτη, ἀλλά νά μαθαίνουν τό μάθημά τους στό λεωφορεῖο, στό δρόμο, στό διάλειμμα, νά τό ἀντιγράφουν ἀπό τό διπλανό τους, νά τό παίρνουν ἀπό τά χεῖλη τοῦ φίλου, ὅταν ἐξετάζονται προφορικά, νά τό μαντεύουν, τέλος, συνδυάζοντας κατά τήν κρίσιμη ὥρα καί τήν πιό ἀδιόρατη ἔνδειξη. Περιττό νά προσθῆσω πώς οἱ τύποι αὐτοὶ προκαλοῦν τό γενικό θαυμασμό. Καί γι' ἄλλα πολλά καί γιατί — καί εἶναι τοῦτο τό κυριότερο — εἶναι προο-

ρισμένοι να επικρατήσουν σε μία κοινωνία που δεν έχει μάθει να σέβεται την αξία, αλλά την επιτηδειότητα.

Φυσικό είναι, ύστερ' από τοῦτο, να ονομάζουμε τούς ξένους «κουτόφραγκους»: γιατί εκείνοι έχουν συνηθίσει να σπουδάζουν γερά, να δουλεύουν σκληρά, να μή «σκοτώνουν την ώρα» τους, μία που τό ξέρουν πώς ό χρόνος είναι τό πολυτιμότερό τους κεφάλαιο και δεν επιτρέπεται να τό άσωτεύουν άσυλλόγιστα. Ήμεις όλωσδιόλου αντίθετα, τ' αναθέτουμε όλα στην έξυπνάδα μας, σε μία έξυπνάδα τόσο άγונה, τόσο παρανοημένη, τόσο κακά χρησιμοποιημένη, ώστε να έχει πιά καταντήσει άρρώστια τής φυλής και κατάρρα. Θα εύχόταν κανείς να είχαμε ύπάρξει λιγότερο έξυπνοι, για να μπορούσαμε να ύπάρξομε και περισσότερο προκομμένοι. "Όλες οί άρετές που συνιστούν τό σωστό μέλος μιās καλά όργανωμένης κοινωνίας θεωρούνται άσυμβίβαστες προς την έξυπνάδα. Ή επιμέλεια, ή τιμιότητα, ή φρόνηση, ή πειθαρχία, ή μέθοδος, τό σύστημα, ή ειλικρίνεια δεν είναι έξυπνες άρετές. Ήξυπνο είναι να κερδίζεις την επαγγελματική εύδοκίμηση, την κοινή προβολή και την εύζωία χωρίς γνώσεις που άπαιτούν μόχθο, χωρίς μόχθο που άπαιτεί προσήλωση, χωρίς προσήλωση που άπαιτεί άνάλωση σωματικῶν, ψυχικῶν ή πνευματικῶν δυνάμεων. Ό ψυχικός και πνευματικός ύποσιτισμός δεν είναι μία κατάσταση που μάς επιβάλλεται από αντίξοες περιστάσεις, αλλά ένα ιδανικό που τό καλλιεργοῦμε χωρίς τύψη.

Λέμε και ξαναλέμε πώς ή εποχή μας χρειάζεται «ιδέες»: μερικές έμπνεύσεις που θα προκαλέσουν έντύπωση μέ την πρωτοτυπία τους, όχι μεγάλες άνανεώσεις. Δεν μιλοῦμε για τίς έφευρέσεις ή τίς ανακαλύψεις που αλλάζουν τό πρόσωπο τής εποχής. Ό λόγος είναι για κάτι πολύ ταπεινότερο, άλλ' επίσης χρήσιμο. Οί Ήμερικανοί προσφέρουν πολλά χρήματα σ' εκείνους που θα μπορέσουν να τούς δώσουν μία ιδέα: ένα «σλόγκαν», για να προπαγανδίσουν την έμπορική ή τή βιομηχανική τους δραστηριότητα· ένα τίτλο· ένα καινούριο τρόπο έκμετάλλευσης. Λέω ένα τίτλο: έκαμαν την τύχη τους εκείνος που έτιτλοφόρησε κι εκείνος που κατασκεύασε ένα σαπούνι, τό «Sunlight». Ή «ιδέα» ήταν άληθινά έξυπνη· σε τόπους

ταλαιπωρημένους από την όμιχλη τί θά μπορούσε νά είναι επιθυμητότερο από τό ήλιόφως; Ἐμεῖς ἐδῶ, ὁ «ἐξυπνότερος λαός τοῦ κόσμου», δέν προφτάνουμε νά ἰδοῦμε μιά πετυχημένη (ἀπό οικονομική ἄποψη) ταινία καί μονομιῶς τήν ἀντιγράφουμε. Καί συχνότατα κατά τό χειρότερο τρόπο. Ἄν εἶναι εὐθυμη, τήν κάνουμε γελοία. Ἄν εἶναι δραματική, τήν κάνουμε μελοδραματική. Ἄν εἶναι «ρεαλιστική», τήν κάνουμε ὄχι χυδαία, χυδαίότατη. Ἡ ἐξυπνάδα μας ἔχει καταντήσει ἡ ἐξυπνάδα τοῦ διαρρήκτη. Ἀντιμετωπίζουμε καταστάσεις, προβλήματα, δυσχέρειες μ' ἓνα λογοπαίγνιο κι αὐτό σπανιότατα τῆς προκοπῆς.

Ἐχει ἀπομείνει μέσα μας ἓνα ἀξιόλογο ποσοστό ἀπό τήν πνευματική εὐκινησία πού ἔπλασε τ' ἀριστουργήματα τοῦ κλασικοῦ κόσμου καί πολλῶν ἀπό τούς μεταγενέστερους αἰῶνες. Ἄλλ' αὐτό τό ποσοστό τό διαθέτουμε κατά τόν ἀστοχότερο καί τό βδελυρότερο τρόπο: γιά νά ξεγελοῦμε τό γείτονα, γιά νά ξεφεύγουμε τίς εὐθύνες, γιά ν' ἀποσκεπάζουμε τά ἠθικά κενά, γιά νά μή σεβόμαστε τίποτε, μήτε τούς στοιχειωδέστερους κανόνες τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας. Πρόκειται νά μποῦμε σ' ἓνα μεταφορικό μέσο· εἴμαστε καμπόσοι καί σχηματίζουμε «οὐρά»· ἡ οὐρά ἔχει τό κανονικό της πάχος· καί τήν ἀπαιτούμενη ὑπομονή· ἀλλά σέ λίγο οἱ δύο δυό γίνονται τρεῖς τρεῖς, τέσσερις τέσσερις· ἐδῶ φουσκώνει, ἐκεῖ λιγνεύει ἡ οὐρά· καί μεταμορφώνεται μέ λαθραῖες εἰσχωρήσεις σχεδόν ἀνεπαίσθητες νέων προσώπων πού διεκδικοῦν καί παίρνουν, συχνά χωρίς ἀντίσταση, τίς πρώτες θέσεις. Ἄν διαμαρτυρηθεῖ κανεῖς, ὁ «λαθροθήρας» ἀντιδιαμαρτύρεται μέ ζωνήρη μαχητικότητα καί καταφέρνει ἐκεῖνο πού θέλει. Γιατί ἡ ἐξυπνάδα ἐπιβάλλει νά φωνάζεις. Καί ὅσο περισσότερο ἄδικο ἔχεις, τόσο περισσότερο νά φωνάζεις. Ἐτσι, φυσικά, δέν χάνεις τό λεωφορεῖο ποτέ. Τό χάνουν οἱ ἄλλοι. Καί ὄχι μόνο τό πραγματικό λεωφορεῖο, ὅλα τά λεωφορεῖα, τά κάθε λογῆς. Ὁ ἐξυπνος δέν φροντίζει ν' ἀποκτήσει προσόντα, φροντίζει ν' ἀποκτήσει μέσα. Ἄν δέν ἀξίζεις τίποτε, κερδίζεις πολλά. Ἄν ἀξίζεις κάτι, γίνεσαι πολύ περισσότερο ἀπό τό κάτι. Ἄν ἀξίζεις πολύ, εἶσαι χαμένος. Κανένας δέν θά θελήσει νά σέ βάλει σιμά του, γιατί καί μόνη ἡ παρουσία σου θά ἐκμηδενίζει τήν παρουσία του. Ὅπως παντοῦ, ἔτσι κι ἐδῶ οἱ ἐξαιρέσεις — καί εἶναι εὐτύχημα πού ὑπάρχουν οἱ ἐξαιρέσεις — δέν ἀκυρώνουν τόν κανόνα.

Πηγαίνετε σ' ένα χωριάτικο καφενεῖο καί προσπαθεῖστε, ἔστω καί ἂν δέν εἴστε ὠτακουστής — οἱ περισσότεροί Νεοέλληνες καί μάλιστα τοῦ ὑπαιθρου χώρου εἶναι ὠτακουστές — νά παρακολουθήσετε τίς συνομιλίες τῶν θαμώνων. Θά διαπιστώσετε μέ πολύ λίγο κόπο, πῶς τό πιά ἀξιοθαύμαστο πρόσωπο, τό πρόσωπο πού παινεύουν καί ζηλεύουν ὄλοι, εἶναι ὁ «ἀτσίδας». Λυποῦμαι πού ἀναγκάζομαι νά χυδαιολογῶ, ἀλλά πῶς νά γίνει διαφορετικά; Ὁλόκληρος ὁ νεοελληνικός κόσμος περιστρέφεται γύρω ἀπό τόν ἄξονα τοῦ «ἀτσίδα»· καί μάλιστα ἂν ὁ «ἀτσίδας» συμβαίνει νά εἶναι καί σοβαροφανής, νά ἔχει λίγα τά λόγια του καί νά χρησιμοποιεῖ, ὅταν ἀποφασίσει νά μιλήσει, μόνο βαριά ὀνόματα, πού, φυσικά, εἶναι πολύ φιλικά του. Οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἐπίστευαν πῶς ὅποιος δέν εἶναι «Ἑλληνας» εἶναι «βάρβαρος» (παίρνω τίς λέξεις μέ τή σημασία πού κοινά τοὺς ἔχει ἀποδοθεῖ). Οἱ νεώτεροι Ἑλληνες πιστεύουν πῶς ὅποιος δέν εἶναι «ἀτσίδας» (ἄς μοῦ συγχωρεθεῖ καί πάλι ἡ χυδαιολογία) εἶναι «κόπανος». Ἡ νεοελληνική κοινωνία ἀποτελεῖται ἀπό δύο ὀμάδες: τίς ἀτσίδες καί τοὺς κόπανους· οἱ ἀτσίδες εἶναι οἱ πατρίκιοι· οἱ κόπανοι εἶναι οἱ πληβεῖοι. Τώρα, βέβαια, συμβαίνει νά μὴν εἶναι κανεῖς μήτε τό ἓνα μήτε τό ἄλλο καί κάπως νά μπορεῖ νά ὑπάρχει καί ἀκόμη νά διαπρέπει· ἔ, αὐτός εἶναι ὁ ἥρωας! Κάποτε πρέπει σέ τοῦτον τόν τόπο, νά στηθεῖ μνημεῖο, γιά νά τιμηθεῖ, ὅσο καί ὁ ἄγνωστος στρατιώτης, ὁ ἄγνωστος τίμιος ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος, θέλω νά πῶ, πού κατόρθωσε μέ τίμια μέσα νά εὐδοκιμήσει καί πού κατόρθωσε ἐπίσης, αὐτό εἶναι τό δυσκολότερο ἀνάμεσα σ' ὅλα, ν' ἀπομείνει τίμιος καί ἀφοῦ εὐδοκίμησε.

«Ἐρῆμην τῶν Ἑλλήνων»

Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος

V. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΑΙ — ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

1. ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

Μετά τό θάνατο τοῦ ἔθνικοῦ μας ποιητῆ ἀνέλαβαν νά τακτοποιήσουν τά ἀνέκδοτα χειρόγραφα τοῦ καί νά ἐκδώσουν τά «Ἄπκντά» τοῦ οἱ φίλοι καί μαθητές τοῦ Κάρολος Μάνεσης, Γεράσιμος Μαρκοράς, Πέτρος Κουαρτάνος καί Ἰάκωβος Πολυλάς. Ὁ τελευταῖος ἔγραψε τά περίφημα «Προλεγόμενα», τήν καλύτερη ἔως σήμερα κριτική μελέτη γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Σολωμοῦ.

Παραθέτουμε τά κεφάλαια 14 καί 15, στά ὁποῖα ἀναλύεται τό περιεχόμενο καί ἡ ποιητική μορφή τῶν «Ἐλευθέρων πολιορκημένων».

14.

Ὅσο ἀνέβαινε εἰς τό φῶς τῆς ιδέας, τόσο σοβαρότερα αἰσθάνετο τήν ἀξιοπρέπεια τῆς τέχνης του· ὅθεν ὁ Σολωμός θά συναριθμεῖται μέ τούς ὀλίγους ποιητάδες, οἱ ὁποῖοι εἶδαν ὅτι ὑψηλοτάτην ἐντολήν ἔχει ἡ ποιητική καί ἠθέλησαν νά τήν ἐκπληρώσουν· τό ἠθέλησαν ἐξόχως ὁ Δάντης καί ὁ Σχίλλερ, ἀλλά καί οἱ δύο εἰς τό σοβαρό περιεχόμενο κάποτε ἐθυσίασαν τό καθαρό κάλλος τῆς πλαστικῆς μορφῆς. Ἀπό παρόμοιαν ὑψηλήν ιδέα τῆς τέχνης ἀναχωροῦσε, κατά τή γνώμη τοῦ Σολωμοῦ, ὁ ποιητικότητος τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ὅταν ἐξόριζε ἀπό τήν Πολιτεία τοῦ τούς ποιητάδες, ἐνόσω ἡ τέχνη τοῦ ἔτεινε νά ὑποδουλώσει τόν ἄνθρωπον εἰς τά πάθη, ἀντί νά τόν ἐλευθερώσει.

Καί ὡς πρός τήν οὐσία τοῦ ποιητικοῦ ἔργου ὁ Σολωμός ἔβλεπε καθαρά καί ἀσάλευτα ἐπίστευε ὅτι ψυχῇ τοῦ ἀληθινοῦ ποιήματος πρέπει νά εἶναι ἡ νίκη τοῦ λόγου ἀπάνου εἰς τήν δύναμη τῶν αἰσθήσεων· θρίαμβος ἀληθινός, διότι οὔτε θά στηρίζεται εἰς τήν στωικήν ἀπάθειαν, οὔτε θά ἀναπαύεται (μολονότι ὄχι ριζικῶς ἀντίθετο) εἰς τήν τυφλήν ὑποταγήν εἰς τήν θείαν θέληση, ἀλλά θά πηγάζει εἰς τόν ἄνθρωπο ἀπό τήν ἀνάγκη νά ἔβγει νικητής μέσ' ἀπό τούς πλέον γλυκοῦς πειρασμούς τῆς καρδίας, ἀπό τόν πλέον τρομερόν ἀγῶνα μέ τήν τυφλήν ὀργή τῶν ἀνελευθέρων ἐχθρῶν τοῦ φωτός.

«Ἡ ψυχῇ, λέγει ὁ Σχίλλερ, τόσο περισσότερο ἐκτείνεται μέσα της,

ὅσο περισσότερους περιορισμούς εὐρίσκει ἔξω της. Διωγμένοι ἀπὸ ὄλα τὰ ὀχυρώματα, ὅσα δύνανται νὰ δώσουν μίαν φυσικὴν προστασία τοῦ αἰσθητικοῦ ἀνθρώπου, προσφεύγομε εἰς τὸν ἀκαταμάχητο πύργο τῆς ἠθικῆς μας ἐλευθερίας καὶ ἀποχτοῦμε μίαν ἀπόλυτη καὶ ἄπειρη ἀσφάλεια, ἐνῶ ἀφήνομε ἕνα ἀπλῶς σχετικὸ καὶ προσωρινὸ ὑπεράσπισμα μέσα εἰς τὸ πεδίου τῶν φαινομένων. Ἄλλὰ μάλιστα γιὰ τοῦτο, ὅτι πρέπει νὰ μᾶς πλακῶσει τούτη ἡ φυσικὴ βία, ὅπως ἀναγκασθοῦμε νὰ ζητήσουμε βοήθεια εἰς τὴν ἠθικὴ μας φύση, δὲν ἤμποροῦμε νὰ φθάσουμε εἰς τούτη τὴν ὑψηλὴ συναίσθηση τῆς ἐλευθερίας μέ ἄλλο παρά μέ τὸ πάθος. Ἡ κοινὴ ψυχὴ μένει ἀπλῶς εἰς τοῦτο τὸ πάθος· καὶ μέσα εἰς τὸ ὕψος τοῦ πάθους ποτὲ δὲν αἰσθάνεται ἄλλο τι παρά τὸν τρόπο· μίαν αὐτόνομη ψυχὴ ἔξ ἐναντίας μάλιστα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πάθος σπρώχνεται νὰ μεταβεῖ εἰς τὴ συναίσθηση τῆς ἄκρας ἐνεργείας καὶ ἀπὸ κάθε φοβερὸ ἀντικείμενο ἠξεύρει νὰ γενῆσει ἕνα ὑψηλό».

Τέτοια ἦταν ἡ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν ἔσταιν ὁ Σολωμὸς τοὺς Ἐλεύθερους πολιορκημένους, ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ φανεῖ ἀκέραιος ὁ ἄνθρωπος· τὸ ὕψος τῆς ψυχῆς καὶ ἐνταυτῶ τὰ φυσικὰ αἰσθήματα εἰς ὄλη τους τὴ σφοδρότητα. Αὐτὸ τὸ σέβας πρὸς ὄλα τὰ ιδιώματα τοῦ θείου πλάσματος ἀνάγκαζε τὸν ποιητὴ νὰ μὴ θυσιάζει κανένα ἀπὸ αὐτά, ἀλλὰ νὰ θέσει ὄλα εἰς μίαν ἀρμονικὴν ἰσοζυγίαν· νὰ παραστήσει πλαστικῶς τὰ παντοειδῆ ἀνθρώπινα ὀρμήματα, αἰσθήματα, φρονήματα καὶ πάθη· τὸν ἔρωτα, τὴν μητρικὴν ἀγάπην, τὸν ἐνθουσιασμό τῆς δόξας, τὴν φιλοζωίαν, τὸν ἔρωτα πρὸς τὰ κάλλη τῆς φύσης, τὴν ὦρα ὁποῦ θανάτου σκιά τὰ σκεπάζει τῶν ἀγωνιζομένων· καὶ σύγχρονα νὰ δεῖξει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ πνεύματος ὀμπροστά εἰς ὄλα τὰ ἔξωτερικὰ ἐναντία.

Αὐτὴ ἡ αὐτονομία ἔπρεπε νὰ φανεῖ ὁμοία, ἀλλὰ μέ διαφορετικὴ μορφή, εἰς τὸν ἀνδρικὸν καὶ εἰς τὸν γυναικειὸν χαρακτήρα· καὶ ὡς κορυφὴ τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου ἐφαίνετο εἰς τὸ ποίημα μίαν τῶν γυναικῶν, τῆς ὁποίας ὁ ποιητὴς ἔδινε ἕνα πνεῦμα φιλέρευνο, διψασμένο νὰ ἐννοήσῃ τι ἀπὸ τὰ μυστήρια τοῦ παντός. Ἀπὸ αὐτὴ τὴ μυστικὴ διάθεσις τῆς γυναικὸς πιάνεται ὁ Πειρασμὸς ὅπως τὴν κάμει νὰ ξεκλίνει ἀπὸ τὴ θέσις, εἰς τὴν ὁποίαν αὐτὴ ὑψώθηκε καὶ βαστιέται μέ τοὺς ἄλλους ἀγωνιστάδες. Ἐνῶ, εἰς τέσ ὕστερινές ὥρες, οἱ γυναῖκες κάθονται περίλυπες καὶ σιωπηλές, ξάφνου ἡ Μάρθα σκάει τὰ γέ-

λια. Τότε μιά άλλη τῆς λέει: «Τί κάνεις, ὦ καρδιογνώστρα; ἐσύ, ὅπου δέ σέ εἶδαμε νά καλοκαρδίζεσαι οὔτε εἰς τόν καιρό τῆς εὐτυχίας καί τῆς δόξας, τώρα γελαῖς, ἐνῶ ἐχάσαμε τά πάντα;». Καί ἡ Μάρθα: «Εἰς ἐκείνη τή στιγμή ἐπαρουσιάσθηκε εἰς τό πνεῦμα μου ὁ Πειρασμός καί μου ἔταξε νά μου ξεσκεπάσει τά ἄπειρα μυστήρια τῆς πλάσης, ἄν ἐγώ ἔστεργα ν' ἀφήσω τοῦτο τό χῶμα. Τοῦτο ἔκανε ὁ Πειρασμός, κι ἐγώ ἐκδίκηση τοῦ πῆρα».

Ὡς ἀντίθετον εἰς τήν οὐρανική γαλήνη, ὅπου ὑψωσε τούς πολιορκημένους, ὥστε ὅλα τους τά ἔργα, τά λόγια, οἱ στοχασμοί παρομοιάζονται μέ τό ὠραιότερο καί τερπνότερο γέννημα τῆς φύσης (Σχεδ. Γ', ἀπόσπ. 2, 1-3), φαίνεται ἡ χαρά τοῦ δυνατοῦ βαρβάρου, ὅπου μέ ἄπονη σκληρότητα περιπαίζει τήν ἀδυναμία τῶν πολιορκημένων (Σχεδ. Β', ἀπόσπ. 3) καί μέ τό πολεμικόν ὄργανον ἀναγαλλιάζει ἡ ψυχὴ του εἰς τόν τερπνότατον ἀέρα, ἐπειδὴ εἶναι βέβαιος ὅτι γλήγορα θά κάμει δική του τήν χαριτωμένη ἐκείνη γῆ ἔπειτα (Σχεδ. Γ', ἀπόσπ. 5) καταφρονεῖ τόσον τήν ἀντίστασή τους, ὥστε δέν εὐρίσκει εἰς τήν ἄγρια φαντασία του ἄλλα παραδείγματα νά τήν εἰκονίσει, παρά τά πλέον οὐτιδανά ἐνεργήματα τοῦ ζωικοῦ κόσμου· ἀλλά τέλος ταπεινωμένος ἀδημονεῖ ὅτι δέν δύναται νά καταβάλλει τήν ἀνδρεία τους, καί τοιοῦτοτρόπως οἱ ἐλεύθεροι θριαμβεύουν μέσα εἰς τήν ψυχὴν τῶν ἐχθρῶν τους.

15.

Μέ τό ἀρχέτυπο νόημα τοῦ ποιήματος ἐπλάσθηκε καί ἀνάλογη μορφή, εἰς τήν ὁποῖαν ὁ Σολωμός ἐδείχνετο διαφορετικός, ὄχι μόνον ἀπό τούς ἄλλους, ἀλλά ἀπό τόν ἑαυτό του, ὅπως εἶχε φανεῖ εἰς τά ἀρχαιότερα ποιήματά του. Ὅμπρός εἰς τόσο ὕψος θεωρούμενα αὐτά ἄλλο δέν εἶναι εἰμὴ ἀπλά δοκίμια, εἰς τά ὁποῖα ἐγυμνάσθηκαν οἱ πολλές ποιητικές δυνάμεις του, ὅπως καθεμία φθάσει εἰς τό ἄκρο τῆς τελειότητος.

Ὁ λυρικός ἐνθουσιασμός τῶν δύο ἕμνων, ἡ πολύμορφη καί σφοδρὴ ἔκφραση τοῦ πάθους εἰς τόν *Λάμπρο*, ἡ πρὸς τό μυστηριῶδες κλίση εἰς τὴν *Μοναχί*, ἡ ρομαντικὴ καί ἀνατολικὴ ζωηρότης, μέ τήν ὁποῖαν θεοποιεῖται εἰς τόν *Κρητικὸν* τό αἶσθημα τῆς ἀγάπης, ἡ φανταστικώτατη πικρὴ εἰρωνία εἰς τὲς *σάτιρες* καί εἰς τὰ *ἐπιγράμματα*

τα, ήταν ὄργανα ποιητικά, τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νά ξαναφανοῦν σεμνοπρεπέστατα εἰς τό ποῖημα καί, ὡσάν πνευματοποιημένα, νά συμπνέουν ὅλα εἰς τή μὀρφωσή του. Καί τοῦτο φαίνεται ἴσως ἀρκετά εἰς τὰ εὔρισκόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ποιήματος· καί εἰς τὰ ἄλλα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς· καθὼς εἶναι βέβαιον ὅτι χάρις εἰς τή φύση τῆς γλώσσας ὁ ποιητής ἐδυνήθηκε νά ἐντύσει μέ ὀμηρικό, δηλαδή ἀπλούστατο καί φυσικό ὕφος, ἐλεύθερο ἀπὸ τοὺς περιεργασμένους τύπους, τὴν πνευματικότετην οὐσία. Εἰς αὐτό εὔρηκεν ἀρμόδιον καί τόν στίχο ἢ ρυθμική του δύναμη, ἢ ὁποῖα καί αὐτή, ἀντηχητική εἰς τοὺς δύο ὕμνους, ἐνεργητική κατ' ἐξοχήν εἰς τόν *Ἰάμπρο*, μελωδική καί σχεδόν μουσικοειδής εἰς τόν *Κρητικό*, ἔφθασε τό ἄκρο τῆς ἀρμονίας εἰς αὐτὰ τὰ ὕστερα ποιήματά του.

Εἶχε δεῖξει τὴν ἐπιδεξιότητά του εἰς τὰ διάφορα ὀμοιοκατάληχτα μέτρα καί τό ἀνομοιοκατάληχτο ἑνδεκασύλλαβο· μέτρα τὰ ὁποῖα, ἂν δέν τὰ εἶχε εὔρει εἰς τὴν ἰταλική στιχουργία, ἤθελε βέβαια τὰ ἐφευρεῖ· τόσο τὰ θέλει ἢ φύση τῆς γλώσσας μας καί τόσο φαίνεται πρωτότυπος εἰς αὐτὰ ὁ ἑλληνικός ρυθμός, μάλιστα εἰς τόν *Ἰάμπρο*, ὅπου τό ὀχτάστιχο ἀποχτᾶ ἓνα βᾶρος, τό ὁποῖο δέν ἔχει εἰς τοὺς Ἰταλοὺς ποιητάδες, ἐπειδὴ ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς στροφῆς γενικῶς εἶναι μία ἐλαφρὴ τερπνότης, καθὼς ἢ χαρμόσυνη ἀρμονία εἰς τὰ τρία ὀχτάστιχα τοῦ *Ἰάμπρου* (ἀπόσπ. 21). Εἰς τόν *Κρητικό* καί εἰς τό Β' σχεδιάσμα τῶν *Ἐλευθέρων πολιορκημένων* ἐμεταχειρίστηκε τόν ὀμοιοκατάληχτον δεκαπεντασύλλαβον στίχον εἰς τρόπον, ὥστε αὐτὰ τὰ ἀτελῆ δοκίμια θέλει μείνουν εἰς τὴ γλώσσα ὡς ἀξιόλογο παράδειγμα αὐτοῦ τοῦ μέτρου. Καί ἐνῶ (τό ἔτος 1844) ἦταν ἤδη ἀρκετὰ προχωρημένος εἰς τοὺς *Ἐλευθέρους πολιορκημένους*, ἀποφάσισε νά μεταβάλλει τό ποῖημα εἰς ἀνομοιοκατάληχτους στίχους, μέτρο, τό ὁποῖο εἶχε ἔως τότε διστάσει νά παραδεχθεῖ, φοβούμενος μὴ καταντήσει μόνονο εἰς διεξοδικό ποῖημα. Καί τῶντι ἢ ὀμοιοκαταληξία, ἀντὶ νὰ εἶναι μία δυσκολία γιὰ τόν ποιητὴ, μέ τὴν πολυμορφία της μάλιστα τόν ἐλευθερώνει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νά αὐξήσῃ μέσα εἰς τό στίχο τὴν ἀρμονία, ὥστε αὐτὴ νά βασιτέται μοναχὴ της, δίχως τό βοήθημα αὐτοῦ τοῦ ἤχου, τόν ὁποῖον ὁ Μίλτων ὀνόμασε «κουδούνισμα», ὡς ἀνάξιον τῆς ὑψηλῆς στιχουργίας.

Μέ τό ἀνομοιοκατάληχτο μέτρο ἐπιχείρησε ὁ Σολωμός καί μίαν ἀναμόρφωση τῆς προσωδίας του. Εἰς ὅλα τὰ ἀρχαιότερα ποιήματά

του και εις τα δύο πρώτα σχεδιάσματα των *Ἐλευθέρων πολιορκημένων* ἐμεταχειρίσθηκε συχνά τή συναίρεση τῶν διφθόγγων τῆς ὀμιλουμένης (ια, εει, αει, κλπ.) καί τή συνεκφώνηση τῶν συναπαντουμένων φωνηέντων· χρήση κανονικότετη, μέ τήν ὁποίαν ὁ στιχουργός δύναται νά ἐκτείνει τόν περιορισμένον ἦχο, μάλιστα εις τά ὀλιγοσύλλαβα μέτρα· ὄχι ἰταλισμός, ὡς ἄλλοι εἶπαν· διότι ἡ συναίρεση τῶν διφθόγγων μας δέν πρέπει νά θεωρεῖται βιασμένη, εἰμή ἐάν τῆς ἐφαρμόσουμε, ἀντί τῆς σημερινῆς προφορᾶς, τήν ἀρχαία, δηλαδή τήν πατροπαράδοτην εἰς τά σχολεῖα· καί ἡ συνεκφώνηση ἢ συνίζηση εἶναι σύμφωνη καί αὐτή μέ τούς νόμους τῆς προφορᾶς καί τῆς ἀκουστικῆς, γνωστή εἰς τούς παλαιούς, εἰς τή δημοτική ποίηση τῶν Βυζαντινῶν καί εἰς τούς αὐτοδίδαχτους στιχουργούς τῶν ἐθνικῶν ᾠσμάτων.

Παρατηροῦμεν ὁμοίως ὅτι ὁ Σολωμός ἀπόφυγε τή διαίρεση καί τή χασμωδία, δύο ἐλαττώματα, τά ὅποια παραλύουν τόν ρυθμό τοῦ στίχου καί ἀπό τά ὅποια μόνος μεταξύ τῶν νέων Ἑλλήνων ποιητῶν ἐφυλάχθηκε ὁ Βηλαρᾶς ἐξόχως εἰς τό καλύτερό του στιχοῦργημα, τή μετάφραση τῆς Βατραχομυιομαχίας. Μολονότι, ὡς ἐσημείωσα, ἡ προσωδία τοῦ Σολωμοῦ εἰς τά ἀρχαιότερα ποιήματά του εἶναι κανονικότετη, ὅμως αὐτός, αἰσθανόμενος τήν ἀνάγκη νά τεντώσει ἐντελέστατα τή ρυθμική χορδή, ὥστε καθαρότετος νά ἐβγει ὁ ἦχος καί σύμφωνος μέ τό ἀποσταλαγμένο ὕφος τοῦ λόγου, ὑποτάχθηκε αὐτοθέλητα εἰς αὐστηρότατον κανόνα, νά ἀποφύγει δηλαδή, ὅσο τό δυνατόν, τή συναίρεση καί μάλιστα τή συνεκφώνηση, δίχως νά προσφύγει εἰς τή διαίρεση καί εἰς χασμωδία. Καί βέβαια εἰς τέτοιαν ἐντέλεια τῆς στιχοῦργικῆς δέν θά δυνηθεῖ νά τόν ἀκολουθήσει, εἰμή ὅποιος λάβει ἀπό τή φύση τό δῶρον αὐτό τῆς ἀρμονίας (οὐσιαστικό μέρος τοῦ ποιητικοῦ ἐνθουσιασμοῦ) καί γυμνάσει τή δύναμή του ἐμψυχωμένος ἀπό τόν ἄκρον ζῆλον τῆς τέχνης.

Εἰς τά ὀλίγα εὑρισκόμενα ἀνομοιοκατάληχτα ἀποσπάσματα τῶν ποιημάτων, ὅπου ὁ Σολωμός ἐφάρμοσε τό νέο προσωδιακό σύστημα του φαίνεται πῶς ἀπό τήν τεχνική πλοκή τῶν συμφώνων καί τῶν φωνηέντων, πῶς ἀπό τές διαφορετικές φωνές καί τόνους μέσα εἰς κάθε στίχο, καί ἀπό τούς διαφορετικούς ρυθμούς τοῦ κάθε στίχου, μορφώνεται ἡ ἀρμονία τῆς κάθε σειρᾶς, σύμφωνα μέ τή φύση τοῦ ποιητικοῦ νοήματος εἰς ὅλους τούς βαθμούς, ἀπό τή σοβαρότερη ἕως τήν

τρυφερότερη διάθεση τῆς ψυχῆς. Ἐνῶ εἰς αὐτά ὅλα φαίνεται λαμπρά ὁ πλαστικός νοῦς καί ἡ πλούσια φαντασία τοῦ Σολωμοῦ, φαίνεται ἄλλο τόσο ἡ ἔλαστικότητα τῆς ἀπλῆς, ἡ ὁποία εἶναι δεχτική τέτοιας ἁρμονίας, ἂν ὀρθά ἐννοηθοῦν καί πιστά τηρηθοῦν οἱ νόμοι τῆς εἰς τούς γραμματικούς καί προφορικούς τύπους.

Ἄλλά, ἐάν εἰς τό ἔργο του τόν ἐβοηθοῦσε τό πνεῦμα τῆς ὁμιλουμένης, τόν ἐδυσκόλευε ὁμως ἡ λεκτική ὕλη, τήν ὁποίαν δέν εἶχε ὅλην πρόχειρην οὔτε ἦταν δυνατόν νά τήν ἔχει· ὅτι ἀπάνθισε ἀπό ἔθνικα τραγούδια καί παροιμίες δέν ἤμποροῦσε νά ἀρκέσει εἰς τά πολυειδή λεπτά ζητήματα, τά ὁποία καθημερινῶς τοῦ ἐπαρουσίαζε ἡ ἄκρα καλαισθησία του. Τό πλοῦτος μιᾶς γλώσσας φαίνεται, ὅταν τό ξεσκεπάσει τό φωτισμένο μάτι τῶν συγγραφέων καί τό θέσει εἰς τό ἀληθινό του φῶς· ὅθεν μακαριστός θεὸς νά εἶναι, ἂν γεννηθεῖ εἰς τό ἔθνος ἓνας ἄλλος Σολωμός, ὅταν οἱ λόγιοι, σύμφωνοι ὡς πρὸς τὴ γλώσσα, ἀρχίσουν νά ξεθάψουν τούς ἀμελημένους θησαυρούς τῆς.

Ἰάκωβος Πολυλάς

2. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Ἐάν ἐπιλάθωμί σου, Ἱερουσαλήμ, ἐπιλησθεῖη ἡ δεξιὰ μου, κολληθεῖη ἡ γλῶσσά μου τῷ λάρυγγί μου, ἐάν οὐ μὴ σου μνησθῶ . . .

Νοσταλγία τῆς ἡρεμῆς χαρᾶς τῶν ξέγνοιαστων παιδικῶν χρόνων, ποῦ ἐπέρασαν καί ἔσβησαν εἰς ἓνα ὠραῖο ἑλληνικὸ νησί, φωτίζει τὸν λογοτεχνικόν του δρόμον. Ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε θρησκός, ὑπῆρξεν ἄνθρωπος μὲ γνώσιν καί μὲ κρίσιν καί μὲ παιδευσιν πολλήν, ὑπῆρξε δεινὸς τεχνίτης τοῦ λόγου. Εἶχε τὸ χάρισμα ἔμφυτον νά διηγῆται τερπνά. Εἶχε καί φαντασίαν καί δύναμιν ἐκφράσεως παραστατικῆς. Ἦτο συγγραφεὺς. Ἄλλ' ἦτο πρὸ παντὸς βαθύς, βασανισμένος νοσταλγός.

Ὀδυσεύς, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ θεοὶ ἠρνήθησαν καλοὺς ἀνέμους. Ὁ καπνὸς ὁ ἀναθρώσκων ἀπὸ πάτριον στέγην δέν θ' ἀπαλύνη ποτὲ τὴν ψυχὴν τοῦ ἐρήμου ναύτου. Καί ποτὲ τὰ γαλανὰ ἐδάφη δέν θὰ ὑψώσουν τούς φιλικούς κώνους των ἐμπρὸς εἰς τὰ ὑγρά του μάτια.

‘Υπάρχει εις τὰ ἔργα του ἓνα νησί. ‘Η Σκίαθος. ‘Αλλά τὸ νησί του, τὴν Σκίαθον τὴν ἰδικὴν του, δὲν τὴν λείχουν τὰ κύματα τοῦ ἄλμυροῦ πόντου. Θάλασσα ἄλλη, ἀσύλληπτος, φανταστικὴ, περιβάλλει τὴν θερμὴν του γῆν, ὅπου τὸ χῶμα γελᾷ, τὰ δένδρα ὀμιλοῦν, οἱ σπηλιές μύρονται, τὰ λουλούδια ἀστράφτουν καὶ οἱ ἄνθρωποι εἶναι τοῦ Θεοῦ γνήσια τέκνα. ‘Ο τόπος του εἶναι ὁ πρωτόπλαστος κόσμος, ὅπου ἓνα παιδί ἄνοιξε φαιδρὰ τὰ μάτια του πρὸς τὴν ζωὴν καὶ ἐχάρη, ὅπου ἀνέπνευσε ἠδονικὰ τὸν δροσερὸν ἀέρα, ἐθώπευσε μὲ τὸ βλέμμα του τὰ ἔμψυχα καὶ τὰ ἄψυχα καὶ εὐλόγησεν ‘Εκεῖνον, ποῦ τοῦ ἐχάρισε τὴν ὕπαρξιν.

Νέος ἔφυγεν ἀπὸ τὸ νησί του. Τὸν ἔσυρεν ἡ ἀγάπη τῆς σπουδῆς πρὸς ἄλλα ἐδάφη. ‘Εμελέτησεν. Εἰργάσθη. ‘Εξετιμήθη. Τοῦ ἐδόθη εὐκαιρία νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ ἔμψυχα προσόντα του. Καὶ ἐγνώρισε τὴν πληξίν τῆς ἀναληθοῦς δημιουργίας, ὅταν ἡ φαντασία εὗρισκε πάντοτε τρόπον νὰ οὐριοδρομῇ εἰς τὸ κενόν. ‘Εγραψε τοὺς «‘Εμπόρους τῶν ἔθνῶν», μυθιστόρημα μὲ ὀλίγην Βενετιάν καὶ ὀλιγωτέραν ‘Ελλάδα, μὲ στιλέτα, πνιγμούς, καταποντισμούς, ἔρωτας, μίση καὶ πελάγη. ‘Αλλ’ αὐτὸ ἦταν ἓνα ξέσπασμα, μιὰ κραυγὴ. Καὶ ἀμέσως ὁ τόνος καταπίπτει. ‘Υπῆρχεν ἀγνότης εἰς τοῦ νέου τὴν ψυχὴν, ὑπῆρχαν πόθοι, πόνοι. ‘Ασυνειδήτως ἀκόμη, ἀσυναίσθητα, ὁ καλὸς ἀέρας τῆς πατρίδος του ἀρχίζει νὰ ἐπιδρᾷ ἐπάνω του. ‘Εννοεῖ τὸ ἀνωφελὲς τῆς ἀκρίτου συγγραφῆς, τὸ ἄσκοπον τῆς διαγραφῆς μιᾶς οἰασδήποτε ὑποθέσεως μὲ ἀρχὴν καὶ τέλος, κοινῆς ἢ παράξενης. Νιώθει ὅτι ζῆ εἰς ἓνα τόπον, ὡς μέλος ὠρισμένου ἔθνους, ὠρισμένης κοινωνίας. Κρίνει, σκέπτεται, μορφώνει ἀντιλήψεις, βλέπει ἱστορίαν. Αἰσθάνεται ὅτι ὑπάρχει ἡ πρᾶξις καὶ ὅτι, φυσικὰ, εἰς αὐτὸν ἀπόκειται νὰ ἐκλέξῃ τὸ ἔδαφος τῆς δράσεως.

Καὶ συγγράφει τὴν «Γυφτοπούλαν». Πλέγμα συμβόλου· καὶ ὀράματος ζωντανοῦ. ‘Ο μυθιστοριογράφος παλαίει πρὸς τὸν ὦμον κριτὴν τῶν πραγμάτων. Τὸ ἔργον γεννᾶται ὡς σύμβολον, ἐκτυλίσσεται ὁ μῦθος καὶ κλείνει ἀπότομα μὲ τὴν σφραγίδα ἀλληγορίας ψυχρᾶς. ‘Υπάρχουν στιγμὲς ποῦ ἡ φαντασία, ὀρμητικὴ, θραύει τὰ δεσμά της. ‘Ο μῦθος τότε κυριαρχεῖ, τὸ σύμβολον χάνεται. ‘Αλλ’ ὁ ποιητὴς παλαίει. ‘Αγωνίζεται ἀγῶνα σκληρὸν πρὸς τὸν ἴδιον ἑαυτὸν του. ‘Ασκεῖ ὤμην αὐτοκριτικὴν. Τὸ ἔργον, καθὼς διασφύζεται, ὅπως ἐγράφη, εἰς σειρὰν ἐπιφυλλίδων ἡμερησίας ἐφημερίδος, χωρὶς

συνολικήν επισκόπησιν τοῦ περατωθέντος δημιουργήματος, χωρὶς νὰ ἐναρμονίση τὸ ὕφος καὶ νὰ ρυθμίση ἐπιμελέστερα τὴν ὕλην, ἐμφανίζεται ὡς μαρτύριον ἀψευδῆς τῶν ἐσωτερικῶν σκέψεων καὶ αἰσθημάτων τοῦ ποιητοῦ, τοῦ δεινοῦ πρὸς ἑαυτὸν ἀγῶνος.

Πρὸς τὴν Πόλιν τῶν ἐθνικῶν ὀνειρῶν ἀποβλέπει διὰ τῆς συγγραφῆς του ὁ λογοτέχνης. Θέλει νὰ θερμάνῃ τὸ ἰδεῶδες, ποὺ ἀρχίζει νὰ ξεψυχᾷ εἰς τὰς συνειδήσεις τῶν συγχρόνων του, τῶν ὁποίων οἱ ἄριστοι τρέπονται πρὸς ἄκαιρον λατρείαν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θαύματος. Καὶ προσωποποιεῖ τὴν ἀφηρημένην σκέψιν του εἰς δύο συμβολικὰ πλάσματα, ἀλλὰ καὶ ζωντανὰ ὄντα: τὸν Γεμιστὸν καὶ τὴν Ἄιμά, τὴν γυφτοπούλαν. Δευτερεύοντα σύμβολα ἐκφράζονται μέσα ἀπὸ πρόσωπα ἄλλα. Πότε ὁ μῦθος χωρεῖ ἀβίαστα, πότε τὸ σύμβολον νικᾷ. Ἡ «Γυφτοπούλα» εἶναι ἡ δοκιμασία ἡ σκληρὰ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἄλλ' ἡ δοκιμασία, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκθύμως καὶ ἐξ ἰδίας προαιρέσεως ὑποβάλλεται ὁ ἄνθρωπος, εἶναι καὶ ἡ ἐγγύησις τῆς ὀριστικῆς του νίκης. Μετὰ τὴν «Γυφτοπούλαν» ὁ Παπαδιαμάντης ἀλλάζει. Νέοι ὀρίζοντες ἀνοίγονται εἰς τὰ ὀλοκάθαρα μάτια του. Ἀρχίζει ὁ μακρὺς τῶρα καὶ στρωτὸς δρόμος, ὁ δρόμος ὁ καλός, ποὺ τὸ τέρμα του χάνεται εἰς τοὺς ἀπεράντους κόλπους τοῦ οὐρανοῦ. Χρυσίζει ἐκεῖ ἡ ἀλήθεια, αὐγὴ γλυκιὰ νέας ἀνύχτωτης ἡμέρας.

Ἀπλὸς πέφτει στὴν ψυχὴν του ὁ λόγος, ὁ, λυτρωτικός. Ὅχι ἀπὸ τὰ σύμβολα εἰς τὰ πράγματα, ἀλλ' ἀπὸ τὰ πράγματα πρὸς τὰς ιδέας. Καὶ ἡ μνήμη του φέγγει. Ἡ ἤρεμη ζωὴ εἰρηνικοῦ χωριοῦ, κουρνιασμένου θερμὰ στὴ στοργικὴ ἀγκαλιὰ νησιοῦ χαρούμενου, ἡ ζωὴ ἡ λουσμένη ἀπὸ τὸ φῶς ἀγνῆς παιδιάτικης καρδιάς λαμπυρίζει ἀδιάκοπα μπροστὰ εἰς τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του. Ἐκεῖνο ποὺ ποθεῖς ὑπάρχει πάντα. Γίνε μόνον ἄξιος νὰ τὸ ψάξης καὶ νὰ τὸ βρῆς.

Ματαίᾳ ἡ ψυχρὰ προσπάθεια νὰ γίνῃ τὸ σύμβολον πραγματικότης. Ὁ Παπαδιαμάντης λυτρώνεται, ὅταν κατανοῇ ὅτι ἡ πραγματικότης δύναται νὰ ὑψωθῇ εἰς ἀξίαν συμβόλου. Δὲν μᾶς ἐπέταξεν ἄκριτον σπορέως χέρι εἰς ἐρήμους αὐχμηράς. Ἡμποροῦμε νὰ βλαστήσουμε καὶ νὰ προσφέρουμε καρποὺς ἐκεῖ ποὺ σπαρθήκαμε.

Μουχρώνει ἀτμόσφαιρα νοσταλγικὴ τὶς γαληνὲς κοιλάδες. Καὶ

ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται νὰ ὑψώνεται μέσα ἀπ' τὰ στήθη του βαθιὰ ἢ εὐχαριστία. Δὲν ὑπῆρξεν ἀπόκληρος αὐτός, ὅπως δὲν εἶναι ἀπόπαιδο κανεῖς. Κάποτε εἶχεν ἀνοίξει μάτια ἀγνὰ πρὸς ἀνέφελους κόσμους. Ἄς κοιτάξῃ τοὺς κόσμους αὐτοὺς σταθερώτερα καὶ μὲ πρόθεσιν πάναγνον καὶ ἰδοὺ ὁ λυτρωμὸς του.

Καὶ ἀρχίζει τὴν σειρὰν τῶν ἠθογραφικῶν διηγημάτων του.

Ἡθογραφίες; Πλάνη! Εἶναι διηγήσεις μελωδικαί, πού ἱστοροῦν γιὰ μιὰ ζωὴ, πού ὑπάρχει καὶ ὅμως μένει ἀσύλληπτη, γιὰ μιὰ ζωὴ, πού τέρμα καὶ ὅρια δὲν ἔχει, ὅπως ὁ ἄπειρος κόσμος ὁ ἠθικός. Ἡ ἐνατένισις τοῦ θερμοῦ αὐτοῦ ὁράματος εἶναι ἡ μεγαλυτέρα εὐτυχία. Πῶς νὰ τὸ συλλάβῃ, πῶς νὰ τὸ ἀποκρυσταλλώσῃ, πῶς νὰ τὸ διηγηθῇ; Αἰσθάνεται ἐμπρὸς εἰς τὸ ὄραμα αὐτὸ νὰ γίνεται καλύτερος. Ἄλλὰ τρυγᾷ καὶ τὴν πικρίαν τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας καὶ τῶν φυσικῶν δεσμῶν τὸν πόνον. Ὁ πόνος εἶναι ἰσχυρὸς, ἐπίμονος. Βασανίζει τὸν ἔρημον ὄνειροπόλον. Ἐμπρὸς εἰς τὸ ἄφθαστον, ἀσύλληπτον ὄνειρόν του, ἡ ἰδία του ἀδυναμία, ἀδυναμία κάθε ἀνθρώπου γίνεται οἰκτρῶς αἰσθητὴ. Νιώθει πολλὰς φορὲς νὰ κατατρύχεται ἀπὸ πυρίνην δίψαν, ἡ ὁποία φλέγει καὶ σπαράσσει τὸ εἶναι του ὀλοκληρον. Καὶ τότε βλασφημεῖ ὡς πένθιμος ὀδοιπόρος, χαμένος εἰς ἐρήμους σιωπηλὰς («Ἡ φόνισσα»). Ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπινου σαρκίου πνίγει τὴν θεϊκὴν του συνείδησιν.

Ἄλλ' ὁ συλλογισμὸς τὸν ἐπαναφέρει εἰς τὸ ἔργον του: «Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐνόσφ ζωὴ καὶ ἀναπνέω καὶ σωφρονῶ, δὲν θὰ παύσω πάντοτε νὰ ὑμνῶ μετὰ λατρείας τὸν Χριστόν μου, νὰ περιγράφω μετ' ἔρωτος τὴν φύσιν καὶ νὰ ζωγραφῶ μετὰ στοργῆς τὰ γνήσια ἑλληνικὰ ἔθνη. Ἐὰν ἐπιλάθωμαί σου, Ἱεροουσαλήμ, ἐπιλησθεῖν ἢ δεξιὰ μου, κολληθεῖν ἢ γλῶσσά μου τῷ λάουγγί μου, ἐὰν οὐ μὴ σου μνησθῶ». («Λαμπριάτικος ψάλτης»).

Καὶ προσπαθεῖ νὰ ζήσῃ, μέσα εἰς τὰ ἔργα του, τὸ ὄνειρον κόσμου. ἀγαθοῦ. Συνήντησεν ἀνθρώπους καὶ εἶδε πάθη καὶ πόνους καὶ κακίας καὶ μίση. Ἄλλ' ὅσο ζυγώνει μὲ ἀγνὴν ψυχὴν καὶ ἤρεμον σκέψιν τὸν πλησίον του, ἡ κακὴ ὄψις τῆς ζωῆς χάνεται καὶ προβάλλει ἐνώπιόν του ὁ ἄνθρωπος ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ἀγαθὰ τὰ πρόσωπα τῶν ἔργων του, καθ' ὅσον ἡ ἐνατένισις τῆς ζωῆς γίνεται ἰσχυροτέρα, τὰ πάθη σβήθουν, τὰ μίση διαλύονται. Ἡ νοσταλγία φωτεινῶν ἡμερῶν τυλίγει μὲ τὴν γαλανὴν τῆς ἀτμόσφαιραν τὰ ἐπί-

γεια πλάσματα. Οί γειτόνισσες, και όταν κουτσομπολεύουν, έχουν προθέσεις αγαθής. Ὑπερβολή είναι ο λόγος των, ποτέ κακία. Οί ιερείς είναι σεβάσμιοι γέροντες και τρυφεροί οίκογενειάρχαι, άνθρωποι θρησκοί έρμηνεύοντες με ύφος άπλουϊν τὰ ρήματα τῆς θεϊκῆς σοφίας. Και όταν ακόμη τὸ πάθος τῆς φιλοχρηματίας τοὺς καταλαμβάνη («Ἐξοχική Λαμπρή»), γοργὰ πάλιν άποκτοῦν συνείδησιν τῶν πράξεων των και ύφιστανται τὸν δι' αὐτοθυσίας καθαρμόν. Και είναι οί γυναίκες τίμιες και καλές και οί έρωτες άγνοί, μεγάλοι.

Ἄν ἡ νοσταλγία του δέν απέβλεπε ρητῶς πρὸς ώρισμένην ζωὴν ώρισμένου νησιοῦ, ἔστω και ἂν ἡ ζωὴ αὐτὴ ἐκτείνεται και άπλώνει, ἂν ἡ νοσταλγία του ἦτο δυνατὸν νὰ μετατραπῆ εἰς πόθον, πόθον δράματος θεϊκοῦ, ὁ ὁποῖος ν' άγκαλιάσῃ με δύναμιν και τὰ τωρινά, ὅπως και τὰ περασμένα, και τοὺς ἐγγύς τόπους, ὅπως και τ' άπόμακρα νησιά, τότε ὁ Παπαδιαμάντης θὰ ἔβλεπε με τὸ ἔργον του δείγμα και σύμβολον ποιήσεως ὑψηλῆς. Ἄλλ' ἡ ὡμὴ πραγματικότης τῆς καθημερινῆς ζωῆς τὸν νικά. Ἡ ποιητικὴ του δύναμις είναι ἀπέναντί της ἀνίσχυρος.

Οί τύποι τῶν ἀθηναϊκῶν του διηγημάτων είναι τόσον ξένοι πρὸς τὰ πρόσωπα τοῦ πράσινου νησιοῦ! Τοὺς ἀντικρίζει με βλέμμα σκώπτου και εἴρωνος, χωρὶς συγκατάβασιν, κάποτε ὡς σατιρικὸς παρὰ ὡς διηγηματογράφος. Ἄδυνατεῖ νὰ τοὺς ζυγώσῃ με άπόλυτον καλοσύνην και νὰ τοὺς κοιτάξῃ ὡς ὄντα ἀνθρώπινα, με αδυναμίας και πάθη, ἀλλὰ και με σφραγίδα θεϊκῆς καταγωγῆς εἰς τὰ μέτωπα. Τοὺς ἰδίους τύπους, ἂν τοὺς εἶχεν ἰδεῖ ἐκεῖ ὅπου ἐχάρη τὸ φῶς τοῦ κόσμου, θὰ τοὺς περιέβαλλε με ἐνδύματα φωτεινά, θὰ τοὺς ἐθώπευε με τὸ γλυκὺ και πρᾶον βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος με ἦσυχον καρδίαν συγχωρεῖ, διότι ἀνεγνώρισεν εἰς τὸ κακὸν πρόσκαιρον άπλῶς τῶν ἀνθρώπων πλάνην.

Ἄλλ' είναι ἀνόμοιοι, διότι είναι μόνον νοσταλγός.

Νοσταλγὸς ακόμη και εἰς τὸ θρησκευτικὸν του αἴσθημα. Είναι πράγματι θρησκος. Δέν είναι ὁμως ὁ ἀνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἐκ βάθους συνειδήσεως ἀναζητεῖ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα και πιστεύει. Είναι ὁ νοσταλγὸς τῶν ἐρημοκλησιῶν και τῶν θρησκευτικῶν ὄλονυκτιῶν σὲ ταπεινὰ ἐξωκλήσια, ὁ πιστὸς τῶν ἐξωτερικῶν συμβόλων τῆς λατρείας τῆς χριστιανικῆς. Ποτὲ δέν θὰ ἐγένετο διὰ λογικῆς σκέ-

φως κήρυξ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὡς ἐξόχου κοινωνιολογικῆς ὑποθήκης ὅπως ὁ Τολστόη. Ἄλλὰ καὶ ποτὲ δὲν θὰ κατώρθωνε νὰ καταλήξει εἰς κελεύσματα ἐνθουσιώδους πίστεως, ὡς ὁ Δοστογιέφσκυ, ὁ ἀποδεχόμενος ἀπολύτως ὅτι θὰ ἐκινούσαμε καὶ τὰ βουνὰ ἀκόμα, ἂν μᾶς ἔφλεγε· πίστις τελεία.

Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν τaráσσεται ἀπὸ τέτοιες σκέψεις. Ζῆ μὲ τοὺς μύθους μόνον τοὺς θρησκευτικούς, ζῆ μὲ τὰς ἀπλᾶς τῶν ὀρθόδοξων τελετὰς καὶ ἀναζητεῖ γαλήνην εἰς τὴν ἀφελῆ πίστιν τῶν ἀνθρώπων. Δὲν βλέπει παντοῦ τόπους προσευχῆς. Ἄναζητεῖ καὶ μέσα εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκκλησιάκια ἐρημικὰ καὶ παρακολουθεῖ τὰς ὀλονυκτίας τοῦ παρὰ τὸν Παλαιὸν Στρατῶνα ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Ἐλισαίου καὶ ψάλλει ὡς ψάλτης. Ἡ νοσταλγία ἢ ἰσχυρὰ θολώνει τὴν σκέψιν του. Τέρπεται τόσο ἀπὸ τὴν παράδοσιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀφελεῖς τῶν ταπεινῶν δοξασίας καὶ τόσο τὸν πειράζει ὁ «παράσιτος νεωτερισμός», ὥστε δὲν προσέχει οὔτε ἂν αἰ ἀντιλήψεις του συμφωνοῦν μὲ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας πού λατρεύει. «Παντοῦ παρουσιάζονται Ρωμιοὶ διὰ συζήτησιν περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχουν στοιχεῖα. Ἐγὼ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, ἂν εἶχα ἐξουσίαν, θὰ ἔθετα φίμωτρον» («Ἡ Πεποικιλμένη»).

Ἔτσι, ὅπως εἶναι, εἰργάσθη μὲ αἴσθημα ἑλληνικὸν καὶ μὲ ἐθνικὴν πεποίθησιν. Ἕλλην γνήσιος καὶ συγγραφεὺς ἰσχυρός, ἐχάρισε σελίδας ἐξόχου ἀγνότητος καὶ ἠθικῆς ρώμης, ἐνῶ ὁ ἴδιος ἐτήκετο ἀπὸ τὴν νοσταλγίαν ἀπόκοσμου νησιοῦ, λουσμένου σὲ γαλάζιο φῶς, ὅπου οἱ κάμποι ὀμιλοῦν καὶ οἱ σπηλιεῖς μοιρολογοῦνε, ὅπου τὰ λουλούδια, τὰ δένδρα, τὰ πουλιὰ σκορποῦν τὴν εὐφροσύνην καὶ ὅπου οἱ ἀνθρωποὶ εἶναι τοῦ Θεοῦ τὰ γνήσια τέκνα.

«Ἐκλογή ἀπὸ τὸ ἔργο του»

Φῶτος Πολίτης

3. ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Καὶ πρῶτον ἡ φυσιογνωμία τοῦ ποιητοῦ. Μία μορφή, ὡς ν' ἀνεθορεν ἀπὸ κάποιον πίνακα τοῦ Γκρέκο. Μορφή ἰσχνή, ἀσκητικῆ, χαρακτηριστικῆ τοῦ παθητικοῦ «ἠθικοῦ», τῆς μυστικοπαθείας, τῆς

βαθείας ιδανικότητας, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ διακριτικὸν τῆς σχολῆς τῆς Σεβίλλης. Θὰ ἔλεγα ὁ καρδινάλιος Gaspar de Guiroga τοῦ Δομενικοῦ Θεοτοκοπούλου χωρὶς τὴν μακρὰν γενειάδα. Τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον σκεπάζει ἡ πυκνὴ δασύτης, πού τὴν λευκαίνουν τώρα πυκνὰ ἀργυρᾶ νήματα, φωτίζουν δύο κατάμαυροι πυρῶδεις ὀφθαλμοί, ἐκλάμποντες τὴν νόησιν καὶ τὴν ἔμπνευσιν, ὡς ἀπὸ τὰ βάθη μιᾶς πολυήχου ψυχῆς, ἐνὸς θαυμαστοῦ ἐσωτέρου ἀντικατοπτρισμοῦ αἰγλήεντος καὶ ἀστραπτεροῦ. Θὰ ἔλεγα αὐτὸς ὁ Δομενικὸς Θεοτοκόπουλος εἰς τὴν εἰκόνα, τὴν κοινῶς θεωρουμένην ὡς τὴν αὐτοπροσωπογραφίαν του.

Καὶ ἡ πνευματικὴ φυσιογνωμία σύμφωνος καὶ ἐναρμονισμένη πρὸς τὴν φυσικὴν ἐμφάνισιν. Αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἐχαρακτήρισε τὸ ἔργον του τὸ πολύμορφον, τὸ πολυστόχαστον, τὸ παθητικόν, τὸ πολυήχον, τὸ ἄπειρον, εἰς τοὺς στίχους τῆς «Ἀσάλευτης ζωῆς»:

Στὸ δάσος ἔστησα τοῦ πόθου ὄλα τὰ ξόβεργα
κι ἔπιασα τὰ πῖό γνώριμα πουλιά καὶ τὰ πῖό ξένα,
κι ἐκεῖνα, πού ὄλο κελαηδοῦν, καὶ τὰ βουβὰ
καὶ τ' ἄσπρα καὶ τὰ κίτρινα καὶ τὰ σμαλτοχυμένα,
κι ὅσα πικροδαγκώνουν καὶ τὰ πῖό ἀπαλά,
καὶ τὰ πουλιά, πού σέρνονται σὰ λαβωμένα χάμου,
καὶ τ' ἄλλα μέ τ' ἀνήσυχα πλατιά φτερά.
Καὶ σ' ἄλλο δάσος τ' ἄφησα, μέσ στὴν καρδιά μου.

Ποῦ νὰ εὔρη τις λέξεις καὶ εἰκόνας περισσότερον ὑποβλητικὰς, διὰ νὰ προσθέσῃ τι τὸ χαρακτηριστικώτερον; Θὰ εἶπω ὅτι παραβάλλω τὸν Παλαμαῖν πρὸς λυρικὸν τινα Κύκλωπα σωφρεύοντα, διὰ ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἀρχιτεκτόνημά του, ὀγκολίθους, τοὺς ὁποῖους πολυλάκις δὲν εὔρε καιρὸν νὰ λαξεύσῃ ἢ νὰ λειάνῃ, ἀλλὰ καὶ πέτρας στυλῖνά ἐπέξειργασμένας ὡς πολυτίμους λίθους, μάρμαρα λεία ὡς ἀρχαίου ναοῦ, μετόπας, ὅπου ἡ δύναμις τῆς ἐμπνεύσεως ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν ἁρμονίαν τῆς ἐκτελέσεως, κάτι τὸ μεγαλοπρεπές, κάτι τὸ ἐπιβλητικόν, πού γεννᾷ συγχρόνως τὴν συγκίνησιν τῆς τρυφερότητος, τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ θαυμαστοῦ.

Τὸν συγκρίνω ἀκόμη πρὸς ὑπέροχον σαλπιστὴν, τοῦ ὁποῖου ἡ πολυήχος πνοὴ τονίζει ρυθμούς, τώρα γλυκυτάτης μελωδίας, τώρα προφητικῆς δυνάμεως βαρυβρόμου, τώρα νοητικῆς μυστικοπαθείας,

πού ὁ ἀκούων χρειάζεται νὰ βυθισθῆ εἰς βαθεῖαν ἔρευναν, διὰ νὰ τὴν συλλάβῃ, τῶρα ἐξάρσεως ἀτείου μέχρι τοῦ νὰ χάνωνται οἱ ρυθμοὶ μέσα εἰς τὴν θύελλαν τῶν νεφῶν. Τὸν παραβάλλω ἀκόμη πρὸς ζωγράφον, ὅστις θὰ ἐξέφραζε μὲ τὰς ποικιλωτέρας τῶν ἀποχρώσεων τὸν ψυχικὸν ὀραματισμὸν, τὴν ἐσωτερικὴν φαντασίωσιν, τὸ καταῖθον αὐτὸν πῦρ τῆς χλιδῆς τῶν νοητικῶν χρωμάτων.

Ἦρωσ τῆς σκέψεως. Ἀθλητῆς τῆς νοήσεως. Ἐχων κάτι φυσικῆς δυνάμεως. Κυβερνήτης τῶν ρυθμῶν. Κατ' ἐξοχὴν Ἕλληνας ποιητῆς καὶ ὅμως κοσμοπολίτης. Ζητήσας καὶ εὐρῶν νέαν ἔκφρασιν εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν νόησιν ὁ Κωστής Παλαμᾶς ἀποτελεῖ ἀληθινὴν δόξαν διὰ τὴν Ἑλλάδα. Εἶναι εἰς ἐκ τῶν ἐκπροσωπευτικῶν ἐκείνων τύπων, οἱ ὁποῖοι πλουτίζουν τὴν ἠθικὴν κληρονομίαν ἑνὸς ἔθνους. Ἴσως κανεὶς ἄλλος σύγχρονος Ἕλληνας, ἀφ' ὅτου ἡ Ἑλλάς ἀνέστη εἰς τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, δὲν ἀνταποκρίνεται περισσότερον εἰς τὸν ὀρισμὸν τοῦ ἤμερσον: «Ἐκεῖνος εἶναι μεγάλος, ὁ ὁποῖος εἶναι φυσικὸς καὶ ποτὲ δὲν ἐνθυμίζει τοὺς ἄλλους», καὶ ἐνσαρκώνει τὸ βαθύτατον ἐκεῖνο τοῦ ἴδιου: «Ἐπάρχουν προσωπικότητες πού μὲ τὸν χαρακτήρα καὶ τὰς πράξεις των (θὰ προσέθετα μὲ τὸ ἔργον καὶ τὴν ἔμπνευσίν των) ἀπαντοῦν εἰς ἐρωτήματα, πού δὲν ἔχει δύναμιν νὰ τοῖς ἀπευθύνη κανεὶς».

Ὁ ποιητῆς ἐπλάτυνε πράγματι τὴν νεοελληνικὴν νόησιν. Ἀνενέωσε τοὺς χρυσοὺς δεσμούς, οἱ ὁποῖοι μᾶς συνδέουν πρὸς τὴν ἔμπνευσιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ὑψωσε τὴν αἰώνιαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μέχρι τοῦ ἀπείρου καὶ τὴν ἀνεβάπτισεν εἰς τὰ γάργαρα νερὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀληθείας. Ὑπῆρξεν ὑπέρτερος ὄχι μόνον τῆς γενεᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐποχῆς του, καὶ θὰ φθάσῃ μέχρι τοῦ ἀπωτέρου μέλλοντος, τὸ ὁποῖον θὰ ἀκροασθῆ μὲ ἐντονωτέραν τὴν χαρὰν καὶ διαυγεστέραν τὴν ἀπόλαυσιν τὸ γλυκὺ ἢ βαθύτηχον μέλος τῶν ρυθμῶν του. Ἠρμήνευσε τὴν νεοελληνικὴν ψυχὴν ὄχι ὡς νησιδὰ τινα τῆς διανοητικῆς θαλάσσης, ἀλλ' ὡς ἐν κύμα βαθυτάραχον καὶ μυριόχρωμον τοῦ ὠκεανοῦ τῆς παγκοσμίου διανοήσεως.

Θαυμαστῆς εἰλικρινῆς φέρω πρὸς τὸν ποιητὴν τὸν χαιρετισμὸν κάποιου, ὅστις εἶδε τὴν αὐγὴν τῆς δόξης του καὶ πανηγυρίζει μὲ συγκίνησιν τὸ μεσουράνισμα τοῦ ἡλίου της.

«Δώδεκα ἄρθρα γιὰ τὸν Παλαμᾶ»

Δημήτριος Κακλαμάνος

4. ΤΟ ΧΡΥΣΕΛΕΦΑΝΤΙΝΟΝ ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν

Τὸ χρυσελεφάντινον ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἰς τὴν Ὀλυμπίαν γνωρίζομεν ἀπὸ τὰς περιγραφὰς συγγραφέων, ἰδίως τοῦ Παυσανίου, καὶ ἀπὸ νομίσματα τῶν Ἑλλείων, τὰ ὁποῖα εἰκονίζουσι ἢ τὸ ὄλον ἢ τὴν κεφαλὴν του μόνον. Ἐπίδρασις αὐτοῦ φαίνεται νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς ὀλίγα ἄλλα ἔργα, ἐσχάτως δ' ἀνεκοινώθη ὅτι ἀνεκαλύφθη εἰς τὴν Κυρήνην πραγματικὸν μαρμάρινον ἀντίγραφον. Ἡ σχέσις ὅμως τούτου μετὰ τὸ πρωτότυπον τοῦ Φειδίου ἀκόμη δὲν ἐξηκριβώθη ἔπαρκως.

Ὁ θεὸς ἐκάθητο εἰς θρόνον καὶ ἐβάσταζεν, ὅπως ἡ Παρθένος, εἰς τὴν δεξιὰν χεῖρα τὴν Νίκην, τὴν ἄλλην δ' ἐστήριζεν εἰς ἀετοφόρον σκῆπτρον· τὸ χρυσοῦν ἱμάτιόν του, τὸ ὁποῖον ἄφηνε γυμνὸν μέγα μέρος τοῦ ἄνω σώματος, ἐποικίλλετο μετὰ ζώδια καὶ κρίνους, ἡ κόμη καὶ τὰ πέδιλα ἦσαν ἐπίσης χρυσαῖα, τὸ δὲ σκῆπτρον συνέκειτο ἀπὸ διαφόρων μετάλλων. Ἡ Νίκη ἦτο φυσικὰ πάλιν χρυσελεφαντίνη, ὁ δὲ θρόνος ἀπὸ χρυσοῦ, ἐλέφαντα, ἔβενον καὶ πολυτίμους λίθους καὶ ἐκοσμεῖτο μετὰ πολυαριθμοὺς γλυπτὰς ἢ γραπτὰς μορφὰς καὶ παραστάσεις. Αἱ ζωγραφίαι εὐρίσκοντο εἰς πίνακας, οἱ ὁποῖοι ἔκλειον τὰ μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ θρόνου κενὰ καὶ ἦσαν ἔργα τοῦ Παναίου, παρίστανον δὲ τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν Ἄτλαντα, τὸν Θησέα καὶ τὸν Πειρίθουν, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Σαλαμίνα κρατοῦσαν εἰς τὴν χεῖρα ἀκροστόλιον πλοίου, τὸν Λοκρὸν Αἴαντα καὶ τὴν Κασσάνδραν, τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν δεσμώτην Προμηθέα, τὸν Ἀχιλλέα ὑποστηρίζοντα τὴν ἀποθνήσκουσαν Πενθεσίλειαν, τὴν ὁποῖαν ὁ ἴδιος ἐπλήγωσεν, κ.ἄ.

Γλυπτὰ ἦσαν πλὴν πολλῶν Νικῶν, Χαρίτων, Ὠρῶν, Σφιγγῶν κ.ἄ. αἱ παραστάσεις τοῦ φόνου τῶν τέκνων τῆς Νιόβης ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀρτέμιδος, τῶν ἀμαζονομαχιῶν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Θησέως καὶ τῆς ἀναδυομένης ἀπὸ τὴν θάλασσαν Ἀφροδίτης, τὴν ὁποῖαν ὑπεδέχοντο οἱ Ὀλύμπιοι θεοὶ ἢ τελευταία παράστασις εὐρίσκετο εἰς τὸ βᾶθρον τοῦ θρόνου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἀπὸ μελανὸν ἐλευσινιακὸν μάρμαρον, αἱ μορφὰ ὅμως ἦσαν χρυσαῖα καὶ προσηλωμένα εἰς τὸν λίθον, εἰς τὰ ἄκρα δὲ τῆς παραστάσεως εἰκονίζοντο πάλιν — ὅπως δηλαδὴ καὶ εἰς τὴν ἀντίστοιχον παράστασιν τοῦ βᾶθρου τῆς Παρθένου — ὁ Ἥλιος ἐπὶ ἄρματος καὶ ἡ Σελήνη ἐπὶ ἵππου.

Τὸ μέγεθος τοῦ ἀγάλματος τοῦ Διὸς δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν, ὑπολογίζεται ὅμως ὅτι ὁμοῦ μὲ τὴν βάσιν ἦτο μεγαλύτερον ἀπὸ τὴν Παρθένον κατὰ ἓν ἢ δύο μέτρα καὶ ὅτι κατελάμβανεν ὀλόκληρον τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος τῆς μεσαίας ὑποστάσεως τοῦ σηκοῦ, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ἦτο ἰδρυμένον· διὰ τοῦτο ἐγεννᾶτο ἡ ἐντύπωσις ὅτι, ἐὰν ἀνηγειρετο ὁ καθήμενος θεός, ἡ κεφαλὴ του θὰ ἀπεστέγαζε τὸν ναόν, καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα ὑπῆρχεν ἡ γνώμη ὅτι ὁ Φειδίας ἀπέτυχεν ὡς πρὸς τὰ μέτρα τοῦ ἀγάλματος. Ἀλλὰ τὰ μέτρα ταῦτα παρεδέχθη πιθανώτατα κατ' ἀπαιτήσιν τῶν Ἑλλείων, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦσαν, φαίνεται, νὰ ὑπερβάλουν κατ' ὅλα τὴν Παρθένον τῆς Ἀκροπόλεως, ἂν καὶ ὁ ναὸς δὲν ἦτο προωρισμένος διὰ κολοσσὸν τοιοῦτων διαστάσεων.

Ὅπως εἰς τὸν Παρθενῶνα, ἐχώρισεν ὁ Φειδίας μὲ φράγματα καὶ εἰς τὴν Ὀλυμπίαν ἓνα τετράγωνον χῶρον πρὸ τοῦ ἀγάλματος καὶ ἔστρωσεν αὐτὸν μὲ τὸν ἴδιον μελανὸν ἑλευσινιακὸν λίθον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἦτο καὶ τὸ βᾶθρον, ὁμοίως δ' ἔφραξε καὶ τὰ εἰς τὰ πλάγια τοῦ βᾶθρου μετακίονια· οἱ ἐπισκέπται ὅμως ἠδύναντο νὰ παρατηρήσουν τὸ ἄγαλμα ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς μεσαίας ὑποστάσεως, τὸ ὁποῖον ἔμενεν ἐλεύθερον μεταξὺ τῆς εἰσόδου καὶ τοῦ περιφράκτου τετραγώνου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἄνω πάτωμα τῶν πλαγίων στοῶν, αἱ ὁποῖαι εἶπομεν ὅτι ἦσαν διώροφοι, ἔφερον δ' εἰς τὸν δεῦτερον ὄροφον κλίμακες εὐρισκόμεναι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδον.

Ὡς πρὸς τὴν ὄψιν τοῦ Διός, διηγεῖται ὁ Στράβων, ὅτι ἐρωτηθεὶς ὁ Φειδίας ὑπὸ τοῦ Παναίνου κατὰ ποῖον παράδειγμα ἐσκέπτετο νὰ πλάσῃ τὸν Θεόν, ἀνέφερε τοὺς περιφήμους στίχους τῆς Ἰλιάδος:

*ἦ, καὶ κτανέησιν ἐπ' ὀφρύσι νεῦσε Κρονίον·
ἄμβροσται δ' ἄρα χαῖται ἐπεροώσαντο ἄνακτος
κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο· μέγαν δ' ἐλέλιξεν Ὀλυμπιον.*

Ἄλλος συγγραφεὺς, ὁ Δίων Χρυσόστομος, ἐξαίρει τὸ ἤρεμον καὶ πρᾶον καὶ σεμνὸν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας· ὅσον δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ κρίνωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ μνημεῖα, ὅπως τὰ νομίσματα, πραγματικῶς συνεδυάζετο εἰς τὴν εἰκόνα ταύτην τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον τοῦ βασιλέως τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖον τόσον παραστατικὰ ἐκφράζουν οἱ

όμηρικοί σίχοι, με τήν ἀγαθότητα καὶ μελιχιότητα τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ με τήν ὑπερτάτην εὐγένειαν, ἡ ὁποία δύναται νὰ κοσμήσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ ἀνθρωπίνου προσώπου.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐντύπωση τοῦ ἔργου ἦτο τεραστία. Ἐφαίνετο ὡς ἀληθινὴ ἀποκάλυψις τῆς μορφῆς τοῦ ὑπάτου θεοῦ — μορφῆς πολὺ καθαρωτέρας καὶ ὑψηλοτέρας, παρ' ὅσον ἐνεδείκνυον αὐτὴν οἱ παλαιοὶ μῦθοι, ἀνυψώνετο δ' οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα τοῦ θεατοῦ καὶ ἐγένετο καθαρώτερον. Ὁ αὐτὸς Δίων Χρυσόστομος λέγει ὅτι οἱ ἰδόντες τὸ ἄγαλμα τῆς Ὀλυμπίας δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ φαντασθῶν τὸν θεὸν κατ' ἄλλον τρόπον, τὴν ἰδέαν δὲ τῆς ἀποκαλύψεως διετύπωσεν ὁ Θεσσαλονικεὺς ποιητὴς Φίλιππος εἰς τὸ ἐπίγραμμα:

*Ἦ θεὸς ἦλθ' ἐπὶ γῆν ἐξ οὐρανοῦ εἰκόνα δείξων,
Φειδία, ἡ σύ γ' ἔβης τὸν θεὸν ὀψόμενος.*

Ὅμοίως καὶ ἄλλα πολλὰ χωρία ἀρχαίων ρητόρων, ἱστορικῶν κ.ἄ. μαρτυροῦν περὶ τῶν συναισθημάτων θαυμασμοῦ καὶ καταπλήξεως, ἀλλὰ καὶ εὐφροσύνης, τὰ ὁποία διηγείρεν εἰς τὴν ψυχὴν τῶν θεωμένων αὐτὸν ὁ Ζεὺς τοῦ Φειδίου.

Τὸ ἄγαλμα ἦτο προδῆλως τὸ ὠριμώτατον καὶ τελειότατον δημιουργία τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου καὶ εἰς αὐτὸ ἐπραγματοποιήθησαν ὅλαι αἱ προσπάθειαι, τὰς ὁποίας ἡ τέχνη εἶχε κάμει ἔως τότε, διὰ ν' ἀποδώσῃ τὸ ἀπόλυτον ἀξίωμα τῶν οὐρανίων θεῶν. Μετὰ τὸν Φειδίαν ὁ τύπος τοῦ Διὸς μετεβλήθη, ἀλλ' ἡ ἀρχαιότης ποτέ, ὡς φαίνεται, δὲν ἐγνώρισεν ἄλλην εἰκόνα θεοῦ, ἡ ὁποία ν' ἀνυψῶνῃ τόσον τὸν θεατὴν καὶ νὰ καταλαμβάνῃ καὶ γειμίζῃ τόσον ὀλοκληρωτικὰ τὴν ψυχὴν του. Οἱ συγγραφεῖς, οἱ ὁποιοὶ ὀμιλοῦν περὶ αὐτοῦ με τόσον ἐνθουσιασμόν, εἶναι ὅλοι μεταγενέστεροι καὶ ἔγραφον εἰς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ἔβαινε πλέον πρὸς τὴν δύσιν της, ἐπομένως ἐγνώριζον ἐξ ὄψεως ἢ ἐξ ἀκοῆς ὅλα τὰ μεγαλύτερα ἀριστουργήματα αὐτῆς· ἀλλ' εἰς κανὲν δὲν ἀποδίδουν τὴν βαθεῖαν καὶ ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν τοῦ Διὸς τῆς Ὀλυμπίας. Καὶ αὐτὴ ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Παρθενῶνος, ἡ ὁποία ἦτο ἄλλως ἐφάμιλλος τοῦ Διὸς

καί κατὰ τὸ μέγεθος καί κατὰ τὴν λαμπρότητα, ἦτο φαίνεται κατωτέρα ἀπ' αὐτὸν ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν τῆς θεϊότητος.

«Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης»

Χρῖστος Τσοῦντας

5. Η ΤΕΧΝΗ ΤΟΥ ΓΚΡΕΚΟ

Ὁ Γκρέκο εἶναι παροξυστῆς. Ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν καλλιτεχνῶν πού δέν ἐνεργοῦν παρά μόνο στόν πυρετό καί δέν δημιουργοῦν παρά μόνο ἄν χαλάσουν. Ἕλληνας στὴν Ἀναγέννηση μέ μεσαιωνική ψυχολογία ἔσπασε τὴν κλασικὴ παράδοση πού συνταυτίζει τὴν ἡρεμία μέ τὸ ὠραῖο. Χωρὶς τὴν κίνηση, χωρὶς τὴ δύναμη πού μετατοπίζει, πού καταστρέφει καί πλάττει, τὸ ὠραῖο γι' αὐτὸν εἶναι ἀνύπαρκτο. Ὠραῖο θεωρεῖ τὸ γίγνεσθαι. Τὸ θεῖο γιὰ τὸ Γκρέκο εἶναι δρᾶμα σχημάτων καί χρωμάτων. Οἱ οὐρανοὶ του εἶναι συνεφιασμένοι. Οἱ ἄγγελοι του παίρνουν γωνιώδεις καί συστροφικὲς κινήσεις. Τὰ φτερά καί τὰ φορέματά τους δέρνουν τὸν αἰθέρα καί τὸν ἀγέρα. Τὰ σύννεφά του δέν ταξιδεύουν. Στέκουν. Χάνουν τὴν εὐτυχία τους στό διάστημα, τὴ συγγενείά τους μέ τὸν ἀχνό καί τὸν καπνὸ. Ὁ Γκρέκο δέν τὰ ἀνέχεται παρά στερεοποιημένα σέ κάτι σάν ὕφασμα καί σάν μέταλλο, ὄγκους πού κρύβουν τὸ γαλάζιο αἰθέρα ἢ ἀπότομα σχίζονται, γιὰ ν' ἀφήσουν διέξοδο σέ οὐράνια πρόσωπα.

Καί τὸ σχῆμα τοῦ ἔργου ἀκολουθεῖ κι αὐτὸ τὴν ὄραση τοῦ ζωγράφου. Ἡ ὄρθια στενόμακρη ὀθόνη εἶναι ἐκείνη πού προτίμησε ὁ μυστικιστῆς, γιὰ ν' ἀναπτύξει τὴ σύνθεσή του σύμφωνα μέ τὴν κάθετο, τὴν ἀγαπητὴ του γραμμὴ, καί μέ τὸ θρησκευτικὸ τῆς νόημα. Ἡ Πεντηκοστή, ἡ Σταύρωση, τὸ Βάπτισμα, ἡ Ἀνάσταση τοῦ Μουσείου τοῦ Πράντο, ἡ Ἀνάληψη τοῦ Τολέδο, καί τὰ πέντε αὐτὰ ἔργα του, συνθεμένα στό ὄρθιο σχῆμα, ἔγιναν στό νόημα τῆς καθέτου. Ἀνεβαίνουν. Στὴν Ἀνάσταση ἡ κάθετος γίνεται πραγματικὰ ὄργανο τοῦ θριάμβου. Νά του πού ἀνεβαίνει στόν ἀέρα ὁ θριαμβευτῆς μέ τὸ γυμνὸ του ὑψωμένο σέ ἄσφογη κατακόρυφο, ἐνῶ ἀπὸ κάτω ἄλλη ἀντίθετη γραμμὴ γκρεμίζει στὴν ἄβυσσο τὸ ἀναποδογυρισμένο σῶμα τοῦ Ρωμαίου φρουροῦ. Οἱ ἴδιες θρησκευτικὲς ἰδέες δέ θά

μπορούσαν νά έκφρασθούν από τόν Τιτσιάνο παρά στή διάσταση τοῦ πλάτους.

Δύο εἶναι οἱ κόσμοι τῆς ζωγραφικῆς: ἡ Φλωρεντία κι ἡ Βενετία. Ἡ μιά βλέπει τόν κόσμο σέ περιγράμματα, ἡ ἄλλη σέ χρωματισμένες ἐπιφάνειες. Ὁ Γκρέκο ἀνήκει στό δεύτερο κόσμο. Ἄν δέν ὑπῆρχε, θά τόν ἔφτιανε. Θά ἦταν λάθος νά τόν κρίνουμε μέ τά μέτρα πού ἐφαρμόζουμε σέ ὅσους ὀραματίστηκαν καί σχεδίασαν κατευθεῖαν μέ τή γραμμή, στούς μεγάλους διανοητικούς τῆς Φλωρεντίας καί τῆς Ρώμης. Τό πνεῦμα του τόν ἐβίαζε νά διαλύσει τίς μορφές τῆς Φλωρεντίας καί τῆς Ρώμης, ἀκόμη καί τίς χρωματικές ἀξίες τῶν δασκάλων του Βενετσιάνων καί νά παρουσιάσει κι αὐτήν ἀκόμα τή ζωγραφική τοῦ Τιτσιάνο, σάν κάτι σταματημένο, δημιουργώντας ἀπέναντί της τό γίγνεσθαι τῆς ζωγραφικῆς του, τή δυναμική καί θερμή τέχνη.

Ὁ Γκρέκο ἀνήκει κατ' ἐξοχήν στήν κατηγορία τῶν ζωγράφων πού σχεδιάζουν μέ τό χρῶμα, ἐπειδή ἡ ὄρασή τους προσλαμβάνει πρῶτα αὐτό, πρὶν ἰδεῖ τό σχέδιο. Τήν ὁμολογία τοῦ κολορίστα τήν ἔκαμε ἀπαντώντας στήν ἐρώτηση τοῦ Παχέκο, ἄν τό κύριο στή ζωγραφική εἶναι τό χρῶμα ἢ τό σχέδιο! «Τό κύριο εἶναι τό χρῶμα», ἀπάντησε.

Τήν ἀρχή του τή βλέπουμε πράγματι στά ἔργα του. Γιά νά ζωγραφίσει τό «Διμερίσαντο τά ἱμάτιά μου» στό Ἑσπόλιο τοῦ Τολέδο, συνέλαβεν ἀμέσως τό θέμα σέ χρῶμα, στή μεγάλη κηλίδα τῆς βύσσινης πορφύρας τοῦ Χριστοῦ. Σ' αὐτή τή χρωματιστή ἰδέα ὀραματίστηκε τό «Μαρτύριο» καί σά συνέπειές της σχεδίασε τίς μορφές. Μά κι ὅταν βρεθοῦμε μπροστά στήν «Ταφή τοῦ κόμητος τοῦ Ὀργκάζ», πού εἶναι καθαυτό ἕνας ἄθλος τῆς γραμμῆς, πάλι τό χρῶμα εἶν' ἐκεῖνο πού μᾶς κρατεῖ πρῶτα ἀπ' ὅλα προσηλωμένους.

Τό ἀριστούργημα τοῦτο μᾶς ἐμφανίζεται ἀμέσως μέ τούς ἐξαίσιους τεφρούς τόνους τῆς ἐνδυμασίας τοῦ καλόγερου ἀριστερά καί τοῦ ἐφημέριου δεξιά, σά δυό γερούς χρωματικούς στύλους, πού στηρίζουν τή σύνθεση ὀλόκληρη. Εἶναι οἱ τεφροί τόνοι τοῦ Γκρέκο. Κανένας δέν τούς ἔφτασε. Βγήκαν ἀκηλίδωτοι ἀπό τή μυστηριώδη παλέτα του καί λάμπουν σάν τόν ὀλάργυρον ἀφρό τῆς στάχτης πού κάθεται στό κάρβουνο, ὅταν δέν τόν τάραξε κανένα φύσημα καί ἀκίνηται ὦρα πολλή ἀπάνω ἀπό τή σβησμένη φωτιά.

Τό γνήσια ζωγραφικό πού κυριαρχεῖ στή μεγάλη συμφωνία τοῦ Ὀργκάζ εἶναι, ἐκτός ἀπό τά λαμπρότατα καί πρωτόφωνα μαῦρα τῆς ἐνδυμασίας τῶν Τολεδάνων, οἱ μελωδίες τῶν τεφρῶν τόνων. Ξεκινοῦν ἀπό τίς δύο μορφές τῶν ἱερωμένων κι ἀνεβαίνουν στά σύννεφα τά κρεμάμενα ἀπάνω ἀπό τίς εἰκοσιτέσσερες κεφαλές τῶν ἐκστατικῶν ἰδαλγῶν, ὥσπου γίνονται χιόνι, μόλις φτάσουν ψηλά στό κορυφαῖο σημεῖο τῆς γκλόριας, στό Χριστό, στήν πηγῆ τοῦ φωτός. Μ' αὐτά τά λόγια προσπαθῶ νά δώσω μιὰ ἰδέα τῆς συμφωνίας τῆς «Ταφῆς τοῦ Ὀργκάζ» καί νά δείξω πῶς τό ἔργο, τό δίκαια ξακουσμένο γιά τά σχήματά του εἶναι κυρίως μιὰ μεγάλη συμφωνία τῶν φαιῶν, τῶν ἀργυροκύανων τόνων τοῦ Γκρέκο. Ὡς τή στιγμή ἐκείνη κανένας ἀπ' τοὺς δασκάλους του Βενετσάνους δέν εἶχε βγάλει ἀπ' τό στοιχεῖο τοῦ χρώματος τέτοιες δυνατότητες.

Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, 1938

Ζαχαρίας Παπαντωνίου

6. Η ΜΕΛΑΓΧΟΛΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Τόν καιρό πού δούλευα στόν Μιστρά, τύχαινε πολλές φορές ν' ἀπομείνω μοναχός μέσα στήν Περίβλεπτο.

Τ' ἀπόγεμα ἡ ἐκκλησία σκοτεινίαζε κι ἀγρίευε. Ἀπό πάνω ἀπό τή σκαλωσιά ἄκουγα πατήματα. «Κανένα φάντασμα θά περπατᾶ», συλλογιζόμουν, καί γύριζα τό κεφάλι μου πάντα κατά τό μέρος πού στεκόντανε ζουγραφισμένοι οἱ στρατιῶτες κι οἱ πολεμάρχοι. Στεκόντανε στή σειρά ἕνα γύρο, λίγο ψηλότερα ἀπό τό χῶμα, οἱ περισσότεροι μέ βγαλμένα μάτια, τρυπημένοι στό στήθος, πολλοί ἀπ' αὐτούς κομματιασμένοι ἀπό τίς σπαθιές. Σέ πολλά κέφαλια εἶχε ἀπομείνει γερό ἕνα μάτι μοναχά, μά κείνο τό μάτι ἔβλεπε σάν δέκα ζωντανά. Μνήσθητί μου, Κύριε! Χρόνια πέρασα μέσα σ' ἐκείνη τήν ἐκκλησιά, καί μ' ὅλα ταῦτα ἀνατρίχιαζα, σύγκρυσ μέ διαπερνοῦσε. Κεῖνοι οἱ χορταριασμένοι τοῖχοι ἦτανε ζωντανοί, καρδιές χτυπούσανε, νεῦρα τανυζόντανε, σπαθιά, σαγιτες, ταρκάσια, σκουτάρια τρίζανε ἀπάνου στά κορμιά. «Καί ἰδοὺ σεισμός καί προσήγαγε τὰ ὀστᾶ, ἐκάτερον πρὸς τὴν ἁρμονίαν αὐτοῦ. Καί εἶδον· καί ἰδοὺ ἐπ' αὐτὰ νεῦρα καί σάρκες ἐφύοντο, καί ἀνέβαινεν ἐπ' αὐτὰ δέρμα ἐπά-

νω. Καί εἰσῆλθεν εἰς αὐτά τὸ πνεῦμα καὶ ἔζησαν καὶ ἔστησαν ἐπὶ τῶν ποδῶν αὐτῶν, συναγωγὴ πολλὴ σφόδρα».

Ἐτοῦτοι εἶναι οἱ τελευταῖοι στρατιῶτες τοῦ Παλαιολόγου, τότες πού ἦρτανε καὶ πιάσανε γιὰ μετερίζι τῆς ἀπελπισίας τὸ φημισμένο βουνὸ τοῦ Ταῦγετου, σιμὰ στὴν ἀρχαία Σπάρτη. Ἄνεμοδαρμένοι ἀπάνου στὸν βράχο, μαραζωμένοι, τὰ μάτια τους μελανιασμένα καὶ λαμπερά ἀπὸ τὴ θέρμη, ἀπὸ τὴν ἀγρύπνια κι ἀπὸ τὴν ἀγωνία. Ἄνατολίτες, στρατολογημένοι ἀπὸ τὰ μέρη τῆς Σηλύμβριας, τῆς Μαύρης Θάλασσας, ἀπὸ τὴν Ἀγχιάλο, τὴν Καβάρνα, κι ἄλλοι ντόπιοι ἀπὸ τὸ Δρόγγο τῶν Σκορτῶν, τὸ Σάλαβρο, τὸ Βοΐτουλο, τὴ Μάνη, τὴ Γρεμπενή, τὸν Ἄιτὸ κ.ἄ., αἵματα παλιά. Δέν εἶναι στρατιῶτες βαριοί, μέ κορμιά δυνατά. Τὰ χέρια τους καὶ τὰ ποδάρια τους εἶναι κοκαλιασμένα, τὰ κορμιά λιγνά, περπατᾶνε ἀλαφριά σάν φαντάσματα, πολεμιστὲς ἐνοὺς βασιλείου πού δέν εἶναι τούτου τοῦ κόσμου. «Θεῖα παρεμβολή, θεηγόροι ὀπλίται παρατάξεως Κυρίου». Σάν τὸν ἀφέντη τους τὸν Κωνσταντῖνο, ξέρονε τὸ κακὸ τὸ ριζικὸ τους.

Ὡ βασιλεῦ παμφρόνιμε, κακὸν ριζικὸν ὀπού ἔχες!
Νὰ ἔχεν χαθῆν ὁ ἥλιος, τ' ἄστρα καὶ τὸ φεγγάριν,
ὅταν ἐσὺ βουλήθηκες νὰ βγεῖς ἐκ τὸν Μορέαν,
στὴν Πόλιν νὰ σὲ στέψουσιν βασιλέα Ρωμαίων,
εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν θλιβερὴν τὴν πόλιν,
διὰ τὴν τύχην τὴν κακὴν, ἣν εἶχες εἰς τὸν κόσμον.

Σέ τοῦτο τὸ κοιμητήριό φυσομανᾶ ὁ ὄγρός ἀγέρας, θρηναῖ μέσα στά σκληθρα καὶ στ' ἀπήγανα, ἀπὸ κείνα τὰ χρόνια, καὶ τὰ φαντάσματα ἀκοῦνε τὴν ἄγρια ἀρμονία. Στέκονται ἀραδιασμένοι, ἔτοιμοι γιὰ πόλεμο! Κοντὰ στὸν ἅγιο Δημήτριό στέκεται ὁ ἅγιος Ἀκίνδυνος, παλικάρι ἀπάνου στ' ἄνθος του· κοντὰ του ὁ ἅγιος Μηνᾶς, γέρος μ' ἄσπρα γένια, ἔμπειρος τοῦ πολέμου· πάρα πέρα ὁ ἅγιος Νέστορας, παιδί ἀμούστακο· κι ἄλλοι πολλοί. Ὅλοι τοῦτοι εἶναι χαλασμένοι ἀπὸ τίς κονταριές κι ἀπὸ τίς σπάθες, καὶ τὰ νερά πού πίνει ὁ τοῖχος τοὺς ξεβάψανε ὀλότελα. Στὴν ἀντικρινὴ μεριά στέκονται ἄλλοι τόσοι ἀρματωμένοι, μαζί μέ τὸν ἅγιο Γιώργη· οἱ δυὸ ἅγιοι Θεόδωροι, ὁ Τήρων κι ὁ Στρατηλάτης, εἶναι χαλασμένοι, φαίνονται σάν ἴσκιοι. Πάσκισα νὰ τοὺς γλιτώσω μέ τὴν τέχνη μου, μά δέν μπόρεσα, γιατί ἡ μούχλα εἶχε φάγει τὸν ἀσβέστη. Τοὺς ἄλ-

λους δυό όμως, πού στεκόντανε δίπλα τους, εκείνους τούς γλίτωσα
καί στέκονται όλοζώντανοι τούτη τή στιγμή, ύστερ' από χρόνια
καί ζαμάνια π' απομείνανε σαβανωμένοι. Μά αυτό τό σάβανο τούς
γλίτωσε· γιατί, έτσι πού ήτανε σκεπασμένοι από τ' άλάτι, ξεφύγανε
τό λιάνισμα, έξόν από άλαφριές λαβωματιές στά ποδάρια. Βρί-
σκουνται κάτου από τό βράχο πού τρυπᾶ τόν τοίχο τῆς έκκλησιᾶς.
'Ο ένας λέγω πού θέ νά 'ναι ό άγιος Προκόπιος κι ό άλλος ό άγιος
Μερκούριος. 'Ο άγιος Προκόπιος είναι παλικάρι πού ιδρώνει τό
μουστάκι του σάν Μεγ'-'Αλέξαντρος. 'Ο άγιος Μερκούριος είναι
πιό μεγάλος στήν ηλικία, μέ γένια μαῦρα, σγουρομάλλης.

Κι οί άλλοι οί συντρόφοι τους είναι παραπονεμένοι, μά τοῦτος
εἶναι πολύ θλιμμένος, φαρμάκι στάζει από τό στόμα του. Στέκεται
σάν πουλί άναφτερουγιασμένο. Στό 'να χέρι του βαστᾶ άλαφρά τό
δοξάρι καί τ' άλλο τ' άκουμπᾶ άπάνω στό σπαθί. 'Από τό λαιμό
του εἶναι κρεμασμένη ἡ περικεφαλαία πίσ' από τήν ώραία κεφαλή
του, στόν ἕναν ὤμο του ἔχει ριγμένο τό ταρκάσι μέ τίς σαγιτες
καί στόν άλλον ὤμο τό σκουτάρι του.

Ὅρες καθόμουνα καί κουβέντιαζα μαζί του σέ μιᾶ γλώσσα πού
δέ χρειάζεται μηδέ στόμα, γιά νά τήν πεί, μηδέ αὐτί, γιά νά τήν
άκουσει. Τόν άκουγα πού μοῦ μιλοῦσε από τόν άλλο κόσμο, σάν
τ' άγέρι πού φυσᾶ άπάνου στ' άγρια χορτάρια πού 'ναι φυτρωμέ-
να σέ κάστρο ρημαγμένο, μά καταλάβαινα καθαρά τί μοῦ 'λεγε.
Τοῦτος ό στρατιώτης δέν εἶναι κανένas άντρας δυνατός, μέ κορμί
άντρειωμένο, χεροδύναμος καί φοβερός. Τό κορμί του εἶναι άλαφρό
καί λυγερό, τά ποδάρια του ψιλά καί μακριά σάν τοῦ ζαρκαδιοῦ.
Κεῖνα τά δάχτυλα τῶν χειρῶν του εἶναι ἴδια κοντύλια ψιλοπελεκη-
μένα, ἴδια άγιοκέρια, κι άπορεῖς πῶς κρατᾶνε ὄρματα. Τό κεφάλι του
γέρνει στόν ὤμο του σάν τοῦ Χριστοῦ. Τέτοιο κεφάλι παιδί πινέλο
νά τό ζωγράφισει! Ζωγράφος εἶμαι κι ἐγώ, κι ὁμως άπορω γιά τήν
τόση τέχνη. 'Από ποιό μέρος ἤρθε τοῦτο τό χέρι, πού κράτησε τό
πινέλο, γιά νά τυπώσει αὐτά τά πικραμένα μάτια, αὐτό τό πηγούνι,
αὐτό τό στόμα, αὐτά τά μαλλιά! Τί μυστήριο κρύβεται μέσα σ'
αὐτόν τόν καθρέφτη, π' αντιφεγγίζει τίς χαρές ἑνούς άλλου κόσμου!
Καί τί εὐτυχία γιά μᾶs, νά φτάξει ἴσαμε τά χρόνια μας ἕνα τέτοιο
δῶρο ἐξαισιο! Πρόσωπο γλυκομελάχρινο, ψημένο από τόν ἥλιο
τῆς 'Ανατολῆs, στά μέρη πού πολεμοῦσε γιά τήν πίστη τοῦ Χρι-

στοῦ. Ἐκ τῶν μισοσφαλισμένων μάτια του βγαίνει μιά ἀντιφεγγιά γλυκιά, ἡμερη καὶ θλιμμένη. Σ' ὅλο τὸν κόσμο δὲ βρέθηκε, μηδὲ θὰ βρεθεῖ τέχνη ὅμοια μὲ τῆς Ἀνατολῆς, νὰ δίνει τέτοιο πάθος καὶ τέτοιο γλυκὸ παράπονο στὰ πλάσματά της. Ὅποιος ἔχει καρδιά θερμή, ἐκεῖνος θὰ μὲ καταλάβει. Καμιά τέχνη δὲ μεταχειρίστηκε τόσο ἀπλὰ μέσα καὶ καμιά τέχνη δὲ ἔπιασε τέτοια πράγματα. Ἀπὸ κοντὰ, τὰ μάτια εἶναι δυὸ πινελιές, μιά μαύρη καὶ μιάν ἄσπρη, ἡ μύτη εἶναι καμωμένη μὲ δυὸ ἐλαφρὲς γραμμές! Δὲν εἶναι λοιπὸν μεγάλο μυστήριον; Τί θέλουνε νὰ ποῦνε αὐτοὶ ποῦ μιλάνε γιὰ φυσικά καὶ γιὰ ἀνατομίες καὶ γιὰ ἐπιστῆμες καὶ γιὰ ὀφθαλμολογίες καὶ τέτοια; Ἐδῶ δὲν ὑπάρχει μηδὲ φυσικὸ, μηδὲ ἀφύσικον, μηδὲ τίποτα. Ἐδῶ ὑπάρχει αὐτὸ τὸ ἀνεξερεύνητον μυστήριον, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ τό πιάσει μηδὲ ὁ σοφὸς Σολομῶνας, μὲ λόγια, μὲ σκολεῖα καὶ μὲ φιλοσοφίες. «Δώρημα τέλειον ἄνωθεν καταβαίνειν ἐκ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων». Φλόγα ἄπιαστη, ἀκατανόητη πνοή!

Ἡ τέχνη τῆς ἀνατολικῆς χριστιανοσύνης εἶναι καθαρὴ θροφή γιὰ τὸ πνεῦμα καὶ χαρὰ γιὰ τὰ μάτια. Τὸ ἰδεῶδες τῆς Ἀνατολῆς ἀπέχει ἀπὸ τὸ ἰδεῶδες τῆς Δύσης ὅσο κι ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆ γῆ. Μὲ τὸ πάθος ἡ Ἀνατολὴ πέτυχε τὸ ἐξωτικὸ ἀποτέλεσμα ποῦ ζητᾷ τὸ πνεῦμα σάν ἐλάφι διψασμένο. Ἡ Δύση ἔκανε πράγματα συνηθισμένα καὶ μάταια. Γι' αὐτὸ ὁ Θεοτοκόπουλος ἔπεσε ἀνάμεσα στὰ ἔθνη ἐκεῖνα ὅπως ὁ Προμηθεὺς, ποῦ πῆγε τὸ φῶς σ' ἐκείνους ποῦ ζούσανε στὸ σκοτάδι. Πῆγε καὶ κούρνιαξε στὴν ἀίτιοφωλιά, στὸ Τολέδο, Ἀνατολίτης ντερβίσης, κήρυκας τῆς ἐγκράτειας στὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς, βαριεστισμένος ἀπὸ τὰ πανηγύρια τῆς Βενετιᾶς. Ὅπως ἦτανε κατατρεγμένοι οἱ Βυζαντινοὶ ποῦ σκαλώνανε στὰ βράχια τοῦ Μιστρᾶ, ἔτσι κι ὁ Θεοτοκόπουλος πῆγε καὶ φώλιασε στὸ Τολέδο.

Τότες ποῦ πάρθηκε ἡ Πόλι καὶ σκοτώθηκε ὁ Παλαιολόγος, δίπλα του, ἀπὸ τὸ δεξί του χέρι, πολεμοῦσε «ὁ Δὸν Φραγκίσκος ὁ ἐκ Τολέδης ὅστις διὰ τοῦ στόματος καὶ τῶν ὀνύχων τοὺς πολεμίους κατέκοπτε».

Ἀναγνώστη, καταλαβαίνεις πῶς ὁ Γραικὸς Θεοτοκόπουλος πῆγε στοὺς Εὐρωπαίους τὴν ἀληθινὴ ζωγραφικὴ, ὅπως ὁ Βησσαρίωνας κι οἱ ἄλλοι πήγανε στὴν Ἰταλία τὴ σοφία καὶ τὴν ποίηση, κληρονομία τῆς Ἀνατολῆς. Σάν κουρσεύτηκε ἡ Πόλι, τὰ παιδιὰ της σκορπίσανε σάν κλωσόπουλα καὶ δώσανε τὸ φῶς σ' ἄλλα μέρη,

ὅπως οἱ Δώδεκα Ἀπόστολοι σάν σταυρώθηκε ὁ Χριστός, πήρανε ὁ καθένας τὰ μάτια του καί κηρύξανε τό Βαγγέλιο.

«Ἐργα» τ. Γ'

Φώτης Κόντογλου

7. ΕΝΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ο ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ εἶναι ἡ μεγαλύτερη δόξα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας. Κι ὅσο περνοῦνε τὰ χρόνια, τόσο ἡ δόξα αὐτή θά στερεώνεται περισσότερο. Ρωτήσανε κάποτες τόν ἀριστοτέχνη τοῦ στίχου Μαλακάση: «Ποίος εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποιητής τῆς Ἑλλάδας;» — Ὁ Παπαδιαμάντης!, ἀπάντησε χωρίς δισταγμό. *Ὅχι γιατί ὁ Παπαδιαμάντης ἔγραψε τὰ καλύτερα ἑλληνικά ποιήματα (γιατί ἔγραψε καί ποιήματα), ἀλλά γιατί ἡ πεζογραφία του περιέχει περισσότερη ποιητική οὐσία ἀπό τὰ περισσότερα νεοελληνικά ἔμμετρα ἔργα.

*Ἀλλά δέν εἶναι μονάχα ὁ μεγαλύτερος ποιητής. Εἶναι κι ὁ περισσότερο ἑλληνικός, ἄν Ἕλληνες εἶναι ὁ λαός. Ἡ ψυχὴ του κι ἡ ψυχὴ τῶν ἡρώων του εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στήν πιό ἐξαγνισμένη της ὑπόσταση. Δέ χώρισε τόν ἑαυτό του ἀπό τό πλῆθος κι ἔμεινε ἀπλός σ' ὅλη του τῆ ζωὴ. Μέσα στό ἔργο του δέν ὑπάρχει καμιὰ ξενικὴ ἀνάμνηση οὔτε ἡ ἐκζήτηση θέματος.

*Ἄλλ' ὁ Παπαδιαμάντης ὑπῆρξε καί κάτι ἄλλο ἀκόμα. Ὁ περισσότερο «ἄνθρωπος» ἀπ' ὅλους τούς ὁμοτέχνους του: χαραχτήρας ἀνυπόκριτος κι ἀτόφιος, ἄσπιλος καί παρθενικός. Στὴ ζωὴ του δέν «ἔπαιξε» κανένα ρόλο: δέν ἦτανε θεατρίνος. Δέν προσπάθησε νά δειχτεῖ ἀλλιώτικος ἀπ' ὅ,τι ἦτανε. Δέν «παράστησε» τό γιό τοῦ Ἀπόλλωνα, τό θεό ἢ τόν προφήτη. Ἀπ' αὐτές τίς ντροπές ἄλλωστε ἦτανε ἀσυνήθιστ' ἡ περασμένη γενεά. Δέν ἀνέβηκε ποτές του στή σκηνή «μετεμφισμένος». *Ἐμεινε στά παρασκήνια μέ τὰ παλιά του τὰ ρούχα καί μέ τὴν φτώχεια του κρυμμένος ἀπό τούς ἀνθρώπους. «Ἐμεῖς δέν εἴμεθα συνηθισμένοι μέ τὰ πολλά . . . Ἄς μείνωμεν εἰς τὴν ἔντιμον πενίαν μας, διὰ νὰ μᾶς βοηθῆ καί ὁ Θεός», (γράμμα τοῦ Π. στόν πατέρα του).

Αὐτός ὁ «πτωχαλαζών, ὁ τρέφων ἀλλοκότους ἰδέας», εἶχε καί

τήν . . . αλλόκοτη ιδέα νά ξέρει τή δημοτική περίφημα καί νά τή γράφει θαυμάσια (στά διαλογικά μέρη τῶν διηγημάτων του κυρίως) κι ὅμως νά προτιμᾷ τήν καθαρεύουσα, ἀνάκατη μέ δημοτικά στοιχεῖα. Ἄλλ' ἦτανε τόσο μαέστρος σά συγγραφέας, πού κατόρθωνε νά ζωντανεύει, ὅ,τι νεκρό ἄγγιζε μέ τήν πένα του.

Μέσα στά γράμματά του, πού τά δημοσίευε πρὶν ἀπό λίγα χρόνια ὁ κ. Μερλιέ, μποροῦμε νά μελετήσουμε τόν ἄνθρωπο καί τήν ἱστορία ἀκόμα τῆς πνευματικῆς του ζωῆς, τόσο καλά, ὅσο καί στό ἔργο του. Καί στό ἔργο του καί στά γράμματά του καί στή ζωή του ὑπῆρξε πάντα ὁ ἴδιος: *ἄνθρωπος*.

«Χριστὸς ἀνέστη, ἀδερφοί μου, χαίρετε. Σᾶς στέλνω σήμερον δι' ἐπιταγῆς δραχμᾶς 50. Περιμένω τήν ἐπάνοδον τοῦ φίλου μου Βλαχογιάννη ἐκ τῆς Ἀγγλίας, εἰς δύο μῆνας, διὰ νά γίνη ἡ ἐκτύπωση τῶν ἔργων μου. Ἐλπίζω, ἂν ζήσω, νά διαχειμᾶσω εἰς Σκίαθον.

Ἄσπρόρουχα ἔχω πάμπολλα καί μὴ τυχὸν φροντίσητε. (Ὁμοίως καί ροῦχα ἐξωτερικά. Ἔχω τρία παλτά, 3 σακάκια, 4 γιλέκα, 4 πανταλόνια. Φωτίζει ὁ Θεὸς τοὺς φίλους μου).

Σᾶς ἀσπάζομαι
ὁ ἀδερφός σας

Ἀθῆναι 1907, Παρασκευή, 3 Μαΐου».

Κι ὁ πιό κακοστόμαχος κριτικὸς τῆς ποιητικῆς . . . στρατοσφαίρας δέ μπορεῖ παρά νά μείνει κόκαλο μπροστά σ' αὐτό τό γραμματάκι. Εἶν' ἓνα τίποτα. Κι ὅμως περιέχει ὅλο τό δράμα τῆς ζωῆς τοῦ Παπαδιαμάντη καί πρό πάντων τή μεγάλη ψυχὴ του.

Τό γράμμα εἶναι γραμμένο στήν καθαρεύουσα. Ἄλλ' ὕστερ' ἀπὸ ἓνα μῆνα στέλνει στή Λόντρα ἓνα ἄλλο γράμμα στό Βλαχογιάννη, γραμμένο πέρα ὡς πέρα στή δημοτικῆ:

«Ἀγαπητέ Γιάννη

Ἔλαβα τὰ δελτάρια καί τίς 50 δραχμές. Ὁ Μαλακάσης ἦτανε στό Μεσολόγγι, γιατί πέθανε ὁ πατέρας του. Τώρα γύρισε καί βρίσκεται στήν Πεντέλη μοναχός του.

Τό βιβλίον (σημ. ἡ Ἱστορία τοῦ Φίνλεϋ) θ' ἀργήσει ὀπωσοῦν.

Ἔχω μεταφράσει 110 σελίδες, τό 1/7 τοῦ ὅλου. Δέν πιστεύω νά μου τό γυρέσουν. Ἀλλιῶς θά μπορούσα ἴσως νά ἔδινά πρὸς ὦραν τόν α' τόμο καί ν' ἀρχίσω τόν β', πράγμα πού γίνεται. Ἐχτός τούτου, *μοῦ ἤρθε* ν' ἀρχίσω ἓνα μεγάλο διήγημα: «Μάνας δυχατέρα» στή δημοτική γλώσσα.

Σέ φιλῶ, ὁ δικός σου

26 τοῦ Θεριστῆ 1907, Ἀθήνα.

Τά σεβάσματά μου στόν κ. Πάλλη».

Στό γράμμ' αὐτό ὁ «φίλιτος Ἰωάννης» ἔγινε «ἀγαπητός Γιάννης», ὁ «Ἰούλιος» ἔγινε «Θεριστής», « ὁ σός» ἔγινε «ὁ δικός σου». Γιατί;

Γιατί ὁ Βλαχογιάννης εἶχε ἀναλάβει νά μεσολαβήσει στόν Πάλλη νά ἐκδώσει τά ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη. Κι ἔπρεπε νά ἐξιλεώσει τό φοβερό «αἰρεσιάρχη». Κι ἔγραψε αὐτό τό γράμμα μέ τήν πιθανότητα πὼς θά τό διάβαζε κι ὁ Πάλλης. Κι ἄρχισε νά γράφει καί τή «Μάνας δυχατέρα» στή δημοτική.

Ὁ Παπαδιαμάντης ὅμως δέ γίνεται δημοτικιστής, χωρίς νά εἶναι. Ἦτανε μέ τόν τρόπο τό δικό του. Οἱ ἥρωές του, ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, μιλοῦνε σ' ὅλα του τά διηγήματα τή γλώσσα τοῦ λαοῦ. Πάντως αὐτό τό γράμμα του πρὸς τό Βλαχογιάννη μᾶς δίνει μίαν ἄλλη πράξη ἀπὸ τό δράμα τοῦ «ἀνθρώπου» καί τοῦ συγγραφέα.

Ὅταν πέθανε ὁ Παπαδιαμάντης, τονε κλάψανε ὅλοι οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ὡς «συγγραφέα». Τονε κλάψαν ὅμως ὡς «ἄνθρωπο» οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ.

«Τώρα εἰς τὴν ἀγρυπνίαν τῶν Φώτων θρῆνος ἔγινεν εἰς τὸν Ἅγιον Ἐλισαῖον. Ἐκλαιον ὅλοι, ὅταν ὁ ἱερεὺς τὸν ἐμνημόνευσεν . . .». Αὐτὰ ἔγραψε στὶς ἀδερφές τοῦ Παπαδιαμάντη ὁ παιδικός του φίλος καί διηγηματογράφος Ἀλέξ. Μωραϊτίδης.

Δικαίωση.

«Αἰσθητικά – Κριτικά» τ. β'

Κώστας Βάρναλης

8. ΘΕΟΦΙΛΟΣ

Μιά φορά κι έναν καιρό, καθώς λένε, ένας φουρνάρης παράγγειλε σ' ένα φτωχό ζωγράφο νά τονε ζωγραφίσει τήν ώρα πού φούρνιζε ψωμιά. 'Ο ζωγράφος άρχισε νά δουλεύει καί, όταν καταπίαστηκε νά εικονίσει τό φουρνιστήρι, αντί νά τό φτιάξει όριζόντιο, σύμφωνα μέ τήν προοπτική, τό έφτιαξε κάθετο δείχνοντας όλο του τό πλάτος: έπειτα, μέ τόν ίδιο τρόπο, ζωγράφισε πάνω στό φουρνιστήρι κι ένα καρβέλι. Πέρασε ένας έξυπνος άνθρωπος καί του εΐπε: «Τό ψωμί, έτσι πού τό 'βαλες, θά πέσει». 'Ο ζωγράφος άποκρίθηκε, χωρίς νά σηκώσει τό κεφάλι: «'Εννοια σου: μόνο τά άληθινά ψωμιά πέφτουν: τά ζωγραφισμένα στέκονται: όλα πρέπει νά φαίνονται στή ζωγραφιά!».

Τό παραμύθι αυτό μου θυμίζει έναν πολύ μεγάλο τεχνίτη, πού, έπειδή άκριβώς «όλα πρέπει νά φαίνονται στή ζωγραφιά», ιστορίζοντας τήν άποψη του Τολέδου, έβγαλε από τή μέση, μέ τό δικαίωμα τής τέχνης του, τό νοσοκομείο του Δόν Χουάν Ταβέρα καί τό τοποθέτησε σ' ένα χάρτη. 'Ο μεγάλος τεχνίτης, τό ξέρετε, είναι ό Κρητικός Δομήνικος Θεοτοκόπουλος καί ό ζωγράφος του παραμυθιού είναι ό Μυτιληνίος Θεόφιλος Γ. Χατζημιχαήλ, «άλλοτε όπλαρχηγός καί θυροφύλαξ έν Σμύρνη».

'Η παραβολή μου δέν είναι άσέβεια. Γιατί ή μεγάλη διάκριση δέν είναι ανάμεσα στους πολύ μεγάλους καί στους μικρότερους τεχνίτες, πού ξεκινά τις περισσότερες φορές από μία έγκυκλοπαιδική ή μία τουριστική διάθεση, αλλά ανάμεσα σ' εκείνους πού έφεραν έστω καί μία σταγόνα λάδι στό φάρο τής τέχνης καί σ' εκείνους πού ή ύπαρξή τους είναι γιά τήν τέχνη άδιάφορη. Τό πρώτο ζήτημα δέν είναι ποιός είναι μεγάλος καί ποιός είναι μικρός, αλλά ποιός κρατάει τήν τέχνη ζωντανή. "Ενας από τους ελάχιστους ανθρώπους πού βλέπω σάν μία πηγή ζωής γιά τή σύγχρονη ζωγραφική μας είναι ό Θεόφιλος. Τά ψωμιά του δέν έπεσαν: στέκονται, γιά νά μεταχειριστώ τά δικά του τά λόγια: στέκονται καί θρέφουν.

.....

'Ο Θεόφιλος ήταν ένας λαϊκός άνθρωπος. "Ενας τρελός στά μάτια του κόσμου, πού τόν άκουε νά λέει παράδοξα πράγματα γιά τις ζωγραφικές του ή τόν έβλεπε νά ροβολά τους δρόμους ντυμέ-

νος Μεγαλέξαντρος μαζί μ' ένα κοπάδι χαμίνια πού είχε ντύσει «Μακεδόνους». Τόν περιγελοῦσαν· τοῦ ἔκαμαν πολύ χοντρά ἀστεία· μιά φορά τράβηξαν τήν ἀνεμόσκαλα, ὅπου ἦταν ἀνεβασμένοι γιά τή δουλειά του, καί τόν ἔριξαν χάμω. Τόσο πολύ μᾶς ἐνοχλοῦν οἱ ἀνθρωποί, πού δέ μᾶς μοιάζουν. Ὅμως, ὁ περιπλανώμενος αὐτός ζωγράφος καταναλώθηκε ὀλόκληρος, σάν ἕνας αὐθεντικός τεχνίτης, στό δημιούργημά του. Καί τό δημιούργημά του εἶναι ἕνα ζωγραφικό γεγονός γιά τήν Ἑλλάδα. Θέλω νά πῶ ἕνα γεγονός πού δέ διδάσκει λαογραφικά, ὅπως θά εἴχαμε. τήν τάση νά φανταστοῦμε, κοιτάζοντας τίς φουστάνελες, τίς βλάχες ἢ τίς μορφές τοῦ λαϊκοῦ εἰκονοστασίου πού ἀναπαρασταίνει, ἢ ἀκόμη παρατηρώντας τίς ἐπιφανειακές τεχνικές ἀδυναμίες του, τήν ἔλλειψη «σχολῆς» ἢ τόν «πριμιτιβισμό» του, ὅπως θά ἔλεγαν. Ἀλλά εἶναι ἕνα γεγονός πού διδάσκει ζωγραφικά, πού βοηθεῖ καί φωτίζει ὅποιον ἔχει μιά ἐπαρκῆ ὀπτική συνείδηση, ἔστω κι ἂν βγαίνει ἀπό τά πιό φημισμένα ἐργαστήρια τῆς Εὐρώπης. Ὑστερα ἀπό τόν Θεόφιλο δέ βλέπουμε πιά μέ τόν ἴδιο τρόπο· αὐτό εἶναι τό σπουδαῖο καί αὐτό εἶναι τό πράγμα πού δέ μᾶς ἔφεραν τόσοι περιώνυμοι μαντατοφόροι μεγάλων ἀκαδημιῶν.

Ὁ Θεόφιλος μᾶς ἔδωσε ἕνα καινούριο μάτι· ἔπλυνε τήν ὄρασή μας, ὅπως αὐγάζει ὁ οὐρανός καί τά σπίτια καί τό κόκκινο χῶμα καί τό παραμικρό φυλλαράκι τῶν θάμνων, ὕστερα ἀπό τήν κάθαρση ἑνός ἀπόβροχου· κάτι ἀπό αὐτόν τόν παλμό τῆς δροσιᾶς. Μπορεῖ νά μήν εἶναι δεξιοτέχνης, μπορεῖ ἢ ἀμάθειά του σέ τέτοια πράγματα νά εἶναι μεγάλη. Ὅμως αὐτό τό τόσο σπάνιο, τό ἀκατόρθωτο πρίν ἀπ' αὐτόν γιά τό ἑλληνικό τοπίο: μιά στιγμή χρώματος καί ἀέρα, σταματημένη ἐκεῖ μ' ὅλη τήν ἐσωτερική ζωντάνια της καί τήν ἀκτινοβολία τῆς κίνησής της· αὐτό τόν ποιητικό ρυθμό — πῶς νά τόν πῶ ἄλλιῶς — πού συνδέει τά ἀσύνδετα, συγκρατεῖ τά σκορπισμένα καί ἀνασταίνει τά φθαρτά· αὐτή τήν ἀνθρώπινη ἀνάσα πού ἔμεινε σ' ἕνα ρωμαλέο δέντρο, σ' ἕνα κρυμμένο ἄνθος ἢ στό χορό μιᾶς φορεσιᾶς· αὐτά τά πράγματα πού τ' ἀποζητούσαμε τόσο πολύ, γιάτί μᾶς ἔλειψαν τόσο πολύ· αὐτή τή χάρη μᾶς ἔδωσε ὁ Θεόφιλος· κι αὐτό δέν εἶναι λαογραφία.

Συλλογίζομαι πῶς μιῶ ἴσως ἄσκημα· πῶς ἡ συγκίνησή μου μπορεῖ νά νομιστεῖ ἀκρισία. Καί ὅμως εἶναι μιά συγκίνηση πού προσπα-

θῶ νά ἐλέγξω ἐδῶ καί δεκατρία χρόνια, ἀπό τήν παλιά ἐποχή πού ὁ Ἄντρέας Ἐμπειρικός μου ἔδειξε, μέ ἄπειρη εὐλάβεια, ζωγραφίες τοῦ Θεόφιλου. Ἀπό τότε, κάθε καινούριο ἀντίκρισμα ἦταν σάν ἐκείνη τήν πρώτη φορά. Κάτι σάν νά ἔπεσε ὁ τοίχος μιᾶς πληχτικῆς κάμαρας· αὐτῆς τῆς τόσο καταθλιπτικῆς ζωγραφικῆς πού τόσο συχνά καί μέ τόση εὐκολία ἐπιτυχαίνουμε ἀπό τά χρόνια τῆς παλιγγενεσίας. Ἡ ἴδια συγκίνηση, ὅπως ὅταν πρωτοδιάβασα τά *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Μακρυγιάννη.

Δέν ἔχω διόλου τήν ἐπιθυμία νά μειώσω τοὺς μορφωμένους μέ τοὺς ἀμόρφωτους, μήτε νά ὑποστηρίξω πῶς ἡ ἄσκηση καί ἡ μάθηση εἶναι πράγμα βλαβερό. Ὅπως τόσοι ἄλλοι φίλοι τοῦ ζωγράφου μας, πολύ πιο ἱκανοί καί πιο ἀρμόδιοι σ' αὐτά τά θέματα ἀπό ἐμένα, τό ἀντίθετο πιστεύω. Γιατί μόρφωση καί μάθηση εἶναι ἄσκηση τῆς ζωῆς· καί ἡ ἄσκηση τῆς ζωῆς ἔχει πολλά νά κερδίσει ἀπό ἀνθρώπους σάν τόν Θεόφιλο πού βρῆκαν τό δρόμο τους ψηλαφώντας μόνοι μέσα στά σκοτεινά μονοπάτια μιᾶς πολύ καλλιεργημένης, καθὼς νομίζω, ὀμαδικῆς ψυχῆς, ὅπως εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ μας. Ἐχει πολλά νά κερδίσει· καί πρὶν ἀπ' ὅλα νά μάθει πῶς νά φυλάγεται ἀπὸ τὴ μισὴ μόρφωση καί ἀπὸ τὴ μισὴ μάθηση πού κατανατᾷ στρέβλωση καί νάρκη. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ θά μοῦ ἦταν δύσκολο νά παραδεχτῶ πῶς εἶναι ἀμόρφωτος ὁ Θεόφιλος· μήτε κἀν εἶναι φαινόμενο ἐξαιρετικό. Σέ τέτοια συμπεράσματα μᾶς ὀδηγεῖ, τουλάχιστο καθὼς πιστεύω, ἡ τόσο ἰδιότροπη διαμόρφωση τῆς ἐλληνικῆς ἔκφρασης. Ἐνα λαϊκὸ τραγούδι λ.χ. πού κυκλοφορεῖ στὰ στόματα «τῶν θεραπαινίδων», ὅπως ἔλεγαν, ὁ *Ἐρωτόκριτος*, γίνεται ἀγκωνάρι στὴν ποιητικὴ δημιουργία τοῦ Σολωμοῦ, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πιο καλλιεργημένους ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης. Καί τά δύο σημαντικότερα μνημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ πεζοῦ λόγου εἶναι: τό ἕνα, ἡ *Γυναίκα τῆς Ζάκυθος* αὐτοῦ τοῦ ἄρχοντα τῆς μόρφωσης, τό ἄλλο, τά *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ «πῶποτε μὴ ἀναγνώσαντος» Μακρυγιάννη. Στὴ ζωγραφικὴ κάποτε φανερώνεται ἕνας νοῦς, ὅπως ὁ Θεοτοκόπουλος, πού μπορεῖ νά ὑποστηρίξει τὴν τέχνη του μπροστά στοῦ μεγάλο ἱεροεξεταστή, καί κάποτε ἕνας Θεόφιλος, ὁ ἀλλόκοτος φουσταναελάς, πού γυρίζει στὰ χωριά τοῦ Πηλίου καί τῆς Μυτιλήνης, μέ τά πινέλα στό σελάχι του, καί οἱ γυναῖκες τονε φωνάζουν τρελό καί «ἀχμάκη».

Ἡ ἑλληνική πνευματική κληρονομιά εἶναι τόσο μεγάλη πού ἀλήθεια δέν ξέρει κανεῖς ποιούς μπορεῖ νά διαλέξει, γιά νά πραγματοποιήσει τίς βουλές της. Εἶναι στιγμές πού τήν κρατοῦν στά χέρια τους οἱ πιά φημισμένοι ἄνθρωποι πού ἀκούστηκαν ποτέ στόν κόσμον, καί εἶναι στιγμές πού πάει καί φωλιάζει ἀνάμεσα στους ἀνώνυμους, περιμένοντας νά φανερωθῶν ξανά οἱ ἄρχοντες ἐπάνωμοι. Εἶναι σπουδαῖο τό δίδαγμα πού ἀντλεῖ κανεῖς, ὅταν λάβει τόν κόπον νά κοιτάξει αὐτή τήν ἀτέλειωτη περιπέτεια. Τό δημοτικό τραγούδι νά φωτίζει τόν Ὅμηρον καί ὁ Αἰσχύλος νά συμπληρώνεται ἀπό τό δημοτικό τραγούδι, στήν εὐαισθησία ἑνός καί τοῦ ἴδιου ἀνθρώπου, δέν εἶναι λίγο πράγμα – κι αὐτό μόνο στήν Ἑλλάδα μπορεῖ νά γίνει. Μιλῶ χωρίς ὑπεροψία, γιατί δέν ξεχνῶ πῶς μόνο στήν Ἑλλάδα μποροῦν νά γίνουν ἀκόμη τά πιά ἀπίστευτα παραστρατήματα.

Ὑστερα ἀπό τή διευκρίνιση αὐτή, μποροῦμε νά συλλογιστοῦμε μέ περισσότερη ἄνεση τό λαϊκό ἄνθρωπον τόν Θεόφιλον. Δέν εἶναι ἡ στιγμή ν' ἀνιστορήσω τή ζωή του. Ὅμως δέ θά ἤθελα νά τελειώσω, προτοῦ θυμηθῶ ἴσως τό πιά πολύτιμον πράγμα πού εἶχε· τή μικρή κασέλα, ὅπου φύλαγε τά σύνεργα τῆς δουλειᾶς του καί τά βιβλία του. Εἶναι ἕνα ξύλινον μπασουλάκι ζωγραφισμένον ὁλόκληρον μέ τό χέρι του· ἡ Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, ὁ Διάκος, ὁ Μπότσαρης, ὁ Γρίβας καί τά καταπληκτικά λουλούδια αὐτοῦ τοῦ κηπουροῦ τῆς λεβεντιᾶς καί τοῦ ἔρωτα τό στολίζουν. Ὁ φίλος πού τό ἔσωσε τό διατηρεῖ, ὅπως βρέθηκε, πλάι στό ζωγράφο νεκρό, τήν παραμονή τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τοῦ 1934. Ὅταν τ' ἀνοίξεις, τά ἴχνη τῆς ζωῆς ἑνός μεγάλου ἀνθρώπου, θέλω νά πῶ ἑνός ὁλόκληρου ἀνθρώπου, φανερώνονται συγκλονιστικά. Αἰσθάνεσαι τήν παρουσία μιᾶς ὑπαρξῆς πού τίποτε δέν πῆγε γι' αὐτήν χαμένο – ἕνα τόσο σπάνιον πράγμα. Ἀκόμη καί τά πιά εὐτελεῖ ἀντικείμενα, τά πιά ἐφήμερά, ἐκεῖνα πού εἶναι φτιαγμένα, γιά νά μείνουν μόνο λίγες στιγμές κοντά μας, ἢ ἄλλα πού προορίζονται, γιά νά διασκεδάσουν τό μεράκι μιᾶς ζωῆς πού δέ γυρεύει τίποτε ἄλλο παρά νά λησμονήσει τόν ἑαυτό της – τῆς ζωῆς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν παιδιῶν· φιορόχαρτα πού στροβιλίζει ὁ ἄνεμος στά σοκάκια μιᾶς ἐπαρχίας ὅπου πέρασε μιά Ἀποκριά, μιά Λαμπρή ἢ ἕνα πανηγύρι· εἶναι ἐκεῖ, γιά νά σοῦ δείξουν ἀπό τί μικροπράγματα μπορεῖ νά ξεκινήσει ἡ δύναμη τῆς γοητείας ἑνός τεχνίτη. Τά βιβλία του: φυλλάδες τῆς δεκάρας

ή σχολικά βιβλία, τριμμένα, για τή ζωή τῶν ἀρχαίων, βίοι Ἀγίων, ἡ Ὀκτώηχος, ὁ Ἐρωτόκριτος, ὁ Παπουτσωμένος Γάτος καί ἡ Κοκκινουσκουφίτσα, ἄσματα ἡρωικά, ἄσματα ἔρωτικά· κοντά στά βιβλία καί ἡ πινακοθήκη του: εἰκονογραφημένα δελτάρια, φτηνές χρωμολιθογραφίες, χαλκομάνιες μαζεμένες ἀπό τήν ἐποχή τῆς νιότης του πού ἦταν καβάσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου στή Σμύρνη: ἀρειμάνιοι ἄντρες, ὠραῖες γυναῖκες σάν ἐκείνες πού βλέπαμε ἄλλοτε στά ὄργανετα, ναυμαχίες τοῦ ρωσοῖαπωνικοῦ πολέμου, ὑποδοχές τοῦ Μεγάλου Μογγόλου, ζευγάρια τοῦ παλιοῦ αἰσθηματισμοῦ· μαζί μ' αὐτά τό σημειωματάριό του· ἕνα χοντρό δεφτέρι ἀπό στρατσόχαρτο, ὅπου ἀντιγράφει, ἀπό βιβλία καί ἐφημερίδες, ἀπόψεις ἀρχαίων πόλεων καί μνημείων, ἀγάλματα θεῶν, μάχες τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καί ἄπειρες προτομές παλιῶν καί σύγχρονων ἡρώων.

Αὐτά ἦταν τά μουσεῖα πού εἶδε ὁ Θεόφιλος καί ἀπό αὐτά προσπάθησε νά μάθει ὅ,τι ἔμαθε, θά ἔλεγε. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὁ Θεόφιλος ξεκινᾷ κάποτε ἀπό αὐτά τά μικροπράγματα. Ὅμως θά ἦταν μεγάλο τό λάθος, ἂν πιστεύαμε ὅτι αὐτή ἡ βιομηχανία εἶναι ἡ οὐσία τῆς ζωγραφικῆς του. Ὅποιος δημιουργός δέν ξεκίνησε ἀπό μικροπράγματα, ἄς ρίξει πρῶτος τήν πέτρα. Θυμοῦμαι τόν Yeats:

*Οἱ μαστορεμένες τοῦτες εἰκόνες, γιατί εἶναι ὀλόκληρες,
σέ ἄδολο νοῦ βλαστήσανε, ἀλλά ποῦθ' ἔχονε ξεκινήσει;
Ἀπό τά σωριασμένα σκύβαλα ἢ τά σαρίδια ἐνός δρόμου...*

Ἔνας ἀπό τούς καλύτερους νέους ζωγράφους μας μοῦ ἔλεγε τό αἶσθημα πού εἶχε, ὅταν πρωτόειδε ἔργα τοῦ Θεόφιλου: «Μά αὐτός μᾶς γυρεύει πάρα πολλά· γυρεύει νά λέμε ὅλη τήν ἀλήθεια» συλλογίστηκε. Καί ἡ ἀλήθεια — ἡ ὀλόκληρη — πού μᾶς δίνει ὁ Θεόφιλος εἶναι ὁ ὀλοζώντανος κόσμος του, ἕνας ζωγραφικός κόσμος χωρίς τεχνάσματα καί χωρίς ὑπεκφυγές, ὅπου τά πράγματα δέν πέφτουν, ὅπως πέφτουν τά ἀληθινά ψωμιά. Εἶναι ἡ καταπληκτική δύναμη πού ἔχει νά μεταμορφώνει, σύμφωνα μέ τό ρυθμό του, ὅ,τι ἀγγίζει. Κυριευμένος ἀπό τό πάθος τῆς ἐκφρασης ἀπορροφᾷ καί παράγει ζωγραφική, ὅπου τή βρεῖ καί ὅπως μπορεῖ. Ἔτσι ζωγραφίζει ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του σέ ὅποιαν ἐπιφάνεια πετύχει: ξύλα, πανιά, τενεκέδες, παλιόχαρτα, τοίχους μαγαζιῶν ἢ σπιτιῶν. Αὐτά τοῦ ἔδω-

σε ό Θεός καί μ' αὐτά δημιούργησε ό μικρόσωμος αὐτός ἄνθρωπος, αὐτός ό ἀλαφροίσκιωτος, ὅπως τόν βλέπω σέ μιά παλιά του φωτογραφία. Ὁ Θεόφιλος ἔπαιρνε κάποτε τίς φιγοῦρες του ἀπό λιθογραφίες ἢ ἀπό δελτάρια. Τό ἔκανε καί ἦταν ἴσως ἕνας ἐμπειρικός τρόπος, γιά ν' ἀκουμπήσει κάπου τό λογικό του καί νά ἀπελευθερώσει τό δαιμόνιο πού εἶχε μέσα του. Ἀλλά καί ό Βιτσέντζος Κορνάρος ἐπῆρε τίς φιγοῦρες τοῦ ποιήματός του ἀπό ἕνα γαλλικό ρομάντσο τῆς ἵπποσύνης, πού ἦταν κι αὐτό ἕνα εἶδος χρωμολιθογραφίας τῆς ἐποχῆς. Τέτοια πράγματα ἔγιναν πολλές φορές. Ἀλλά ἐκεῖνο πού δέ γίνεται πολλές φορές εἶναι ό *Ἐρωτόκριτος* ἢ τό φῶς τοῦ Θεόφιλου, πού μένει ἐκεῖ ὅπως στήν πρώτη μέρα τῆς δημιουργίας.

«Δοκιμές»

Γιώργος Σεφέρης

VI. ΕΠΙΣΤΗΜΗ — ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. ΚΑΤΑΚΟΜΒΑΙ

Ἡ μουσική γεννᾶ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τὴν συναίσθησιν τῆς ἀγροικίας τοῦ κόσμου τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος. Ἀνάλογον ἐπίδρασιν ἀσκεῖ ἐπάνω εἰς τὴν ψυχὴν ἡ ἐπίσκεψις τῶν κατακομβῶν. Ἡ κάθοδος εἰς τοὺς τόπους αὐτοὺς τῆς λατρείας τῶν πρώτων χριστιανῶν εἶναι δι' ἐμὲ σὰν μία κατάβασις εἰς τὸν καταποντισμένον κόσμον τῶν ὄνειρων, τῶν προαισθήσεων καὶ τῶν νοσταλγιῶν τῆς ἐφηβικῆς μου ἡλικίας. Ἡ ἐκκλησία τῶν κατακομβῶν ἐγείρεται διὰ μιᾶς ἀπὸ τὸν τάφον τῶν αἰώνων, ἡ ἐκκλησία τῆς στρατείας καὶ τῶν διωγμῶν, οἱ αἰῶνες τῆς κλασικῆς θρησκευτικότητος τοῦ χριστιανισμοῦ.

Νεκρική σιγή βασιλεύει μέσα εἰς τὰ ὑπόγεια σκότη. Ἀπὸ τὴν σιγὴν αὐτὴν ἐξώρμησεν ἡ νέα θρησκεία, διὰ νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον. Πρὸ τῆς ὀρμῆς τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πνεύματος κατέρρευσαν ναοὶ καὶ ἀνάκτορα καὶ ἡγεμόνες. Σπανίως ἡ ψυχὴ ἐθριάμβευσε τόσον ἐμφανῶς κατὰ τὸν ἄνισον αὐτὸν ἀγῶνα μεταξύ χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρίας. Διὰ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὄχι αἱ ἀποδείξεις τῆς λογικῆς, ἀλλ' ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς πίστεως φέρει τὴν νίκην.

Αἱ κατακόμβαι, αἱ ὑπόγειοι αὐταὶ στοαὶ τῶν τριάντα χιλιόμετρων, ὅπου αἰσθάνεται κανεὶς τὴν πνοὴν τόσων ἀθῶων νεκρῶν, εἶναι κλασικὴ ἀπόδειξις τῆς δυνάμεως τῆς ιδέας ἐπὶ τῆς ὑλικῆς βίας.

Περιφέρομαι μὲ συγκίνησιν ἀνὰ τοὺς πολυδαίδαλους διαδρόμους τῶν λαβυρίνθων αὐτῶν. Οἱ τοῖχοί των ἀποτελοῦνται ἀπὸ τάφους μαρτύρων. Ἡ λακωνικὴ συντομία τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν χαρίζει πτερὰ εἰς τὴν φαντασίαν καὶ αἱ παραστάσεις, ποὺ κοσμοῦν τοὺς τάφους αὐτοὺς καὶ τοὺς μυστικούς βωμούς, συμβολίζουν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς νέας ψυχῆς καὶ ἔγιναν ἡ ἀπαρχὴ μιᾶς νέας τέχνης. Τὸ ἄ γ ι ο υ πλανᾶται μέσα εἰς τὴν σιγὴν αὐτὴν, τὴν ὁποῖαν φωτίζουν δειλὰ τὰ εὐλαβικὰ κηρία τῶν ἐπισκεπτῶν. Διότι ἡ ἐντύπωσις ἀπὸ τὰς κατακόμβας εἶναι πολὺ βαθυτέρα ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν, ποὺ γεννᾶ τὸ ὕψος καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν μεγάλων ναῶν τῆς χριστιανοσύνης, διὰ τῶν ὁποίων ἠθέλησαν νὰ ἐκφράσουν οἱ δημιουργοὶ των τὸ βίωμα τοῦ ὑπεραισθητοῦ καὶ τὸ μυστήριον τῆς θεότητος.

Ἐδῶ συναρπάζει τὴν ψυχὴν ἢ αἰσθησις μιᾶς ἄλλης πραγματικότητος, πού κρύπτεται ὀπισθεν τῆς αἰσθητῆς. Καὶ ὁ ἄνθρωπος μετατίθεται εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, ὅπου τὸ ὑπεραισθητὸν ἀναμιγνύεται μὲ τὰ ὑλικά ἀντικείμενα καὶ ὅπου δεσπόζει τὸ βίωμα τῶν δύο κόσμων, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκομεν.

Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς εἰδωλολατρικῆς Ρώμης, ἡ ἀσημότης τῶν στοῶν τῶν κατακομβῶν συγκεντρώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν βαθυτέραν τῆς φύσιν, εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ὑπάρξεώς της.

Ὅταν δὲν ἔχωμεν νὰ ἀντιτάξωμεν τίποτε εἰς τὸν χρόνον, ὁ ἄνθρωπος γίνεται διαιτητῆς μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων ἐντυπώσεων, πού ρέουν μαζὶ μὲ τὸν χρόνον. Ἡ ζωὴ μεταβάλλεται εἰς ἀπλῆν ροὴν τῶν φαινομένων καὶ ἡ πραγματικότης προσλαμβάνει κάτι τὸ φανταστικόν, διότι κινεῖται ἀπλῶς μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας. Ὅ,τι χθὲς ἔθεωρεῖτο καινοφανὲς ὑπερνικᾶται τὴν ἐπομένην, ὁ χρόνος διαλύεται εἰς καθ' ἕκαστον ἀσυναρτήτους στιγμὰς, ἡ ἀλήθεια καταπίπτει εἰς φευγαλέας δοξασίας τῆς στιγμῆς. Ἡ ἀληθινή, ἡ οὐσιώδης ζωὴ ἐξαφανίζεται καὶ ὅ,τι ὑπολείπεται εἶναι ἡ θέλησις πρὸς τὴν ζωὴν, πόθος, πού παραμένει διαρκῶς ἀνικανοποίητος. Ὅλα μεταβάλλονται εἰς σκιάς, πού καταδιώκουν ἢ μία τὴν ἄλλην. Διότι σκοποὶ, πού δὲν καθαγιάζονται ἀπὸ τὴν αἴγλην τοῦ αἰωνίου, δὲν εἶναι ἐν τέλει παρὰ μόνον μέσα. Καὶ χρόνοι, τῶν ὁποίων καθεδρικός ναὸς εἶναι τὸ κατάστημα τῶν νεωτερισμῶν, ἔχασαν τὸν καθαγιασμόν, πού ἐξασφαλίζει τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ζωῆς. Διότι δεικνύουν ὅτι ἔσβησε μέσα των ἡ νοσταλγία πρὸς τὸ ἀπόλυτον, ἀφοῦ ἐπνίγησαν ἐντὸς τοῦ ὠκεανοῦ τῶν σχετικῶν ἀγαθῶν τῆς ζωῆς.

Ὁ ἄνθρωπος ἐξουσιάζει τὸν ἑαυτὸν του καὶ τὴν ζωὴν, ἐφ' ὅσον τὸ κέντρον τῆς βαρύτητός του κεῖται μέσα εἰς τὸν ἄλλον κόσμον, τὸν πνευματικόν. Τότε ἀποκτᾷ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτὸν του καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ μόνη πραγματικὴ πηγὴ τῆς εὐδαιμονίας τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὁ πόθος ἐκεῖνος πρὸς τὸ ἀπόλυτον καὶ ὁ σεβασμὸς αὐτὸς ἠῦραν τὴν κλασικὴν των ἔκφρασιν εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῶν κατακομβῶν.

«Νοσταλγικαὶ περιπλανήσεις»

Νικόλαος Λούβαρης

2. Η ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ

A. Τὰ δημόσια ἔργα

α) Ἡ περὶ τῶν δημοσίων ἔργων ἀντίληψις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Σήμερον ὁμιλοῦντες περὶ δημοσίων ἔργων πόλεώς τινος ἀποβλέπομεν πρὸ παντὸς εἰς τὴν ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου ρυμοτομίαν, εἰς τὴν συντήρησιν τῶν ὁδῶν, τὴν ὑδρευσιν, τὴν ἐγκατάστασιν δικτύου ὀχετῶν, τὸν φωτισμὸν κλπ. Τοιαύτη ἦτο περίπου ἡ ρωμαϊκὴ ἀντίληψις, μέχρι δὲ τινος ἀκόμῃ καὶ ἡ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, οὐχὶ δ' ὅμως καὶ ἡ τῶν κλασικῶν χρόνων, καθ' οὓς ἀπέβλεπον πρὸ παντὸς εἰς τὸν καλλωπισμὸν τῆς πόλεως, ἰδίᾳ διὰ ναῶν, ἀγαλμάτων καὶ ἀναθημάτων. Ἐντεῦθεν δύο τινά:

Ἡ πόλις τῶν Ἀθηναίων ἐστερεῖτο σχεδίου καὶ ρυμοτομίας: ὑπὲρ στρώσεως καὶ φωτισμοῦ τῶν ὁδῶν ἐλάχιστα ἐδαπάναι· αὐτὴ ἡ ὑδρευσις ἦτο ἀνεπαρκής· πολλοὺς δ' αἰῶνας ἀπὸ τοῦ Περικλέους ἡ *cloaca maxima* ἐκίνει τὸν θαυμασμὸν τῶν ἐπισκεπτομένων τὴν Ρώμην προγόνων ἡμῶν. Ταῦτα ἐξηγοῦσιν ἐν μέρει τὰς φοβεράς φθοράς, ἅς ἐπήνεγκον οἱ λοιμοὶ ἐπὶ πληθυσμοῦ ἄγοντος κατὰ τ' ἄλλα λίαν ὑγιεινὴν δίαιταν.

Τούναντίον τὰ εἰς θρησκευτικοδιακοσμητικὰ μνημεῖα δαπανηθέντα — ἐν παραβολῇ πρὸς τὸ σύνολον τῶν προσόδων — ὑπερηκόνυντισαν πάσας τοιαύτης φύσεως νεωτέρας δαπάνας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γενομένων ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος Γ' χάριν τῶν Παρισίων.

β) Ἡ πολιτικὴ τοῦ Περικλέους. Αἱ δαπάναι αὐταὶ συνδυάζονται δικαίως πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ Περικλέους, διότι καὶ ἡ πρωτοβουλία τῆς τοιαύτης πολιτικῆς ἀνήκει εἰς αὐτὸν καὶ ἡ πραγματοποίησις τῆς ἐν τοῖς κυριωτέροις σημείοις εἰς αὐτὸν ὀφείλεται· ἀπὸ δὲ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέχρι τοῦ ρήτορος Λυκούργου, ἐξαιρέσει τοῦ ναοῦ τοῦ Ἡφαίστου καὶ τοῦ Ἐρεχθίου, ὧν ἡ ἀνέγερσις ἀποτελεῖ ἄμεσον συνέχισιν τῆς πολιτικῆς του, ὀλίγα μεγάλα ἔργα συνετελέσθησαν.

Αἱ σποραδικαὶ καὶ τμηματικαὶ πληροφορίες, ἅς δίδουσιν αἱ ἐπι-

γραφαί, δὲν ἐπιτρέπουσι ν' ἀποφανθῶμεν μετ' ἀσφαλείας περὶ τοῦ συνόλου τῶν ὑπὸ τοῦ Περικλέους δαπανηθέντων. Ταῦτα ὑπολογίζονται κοινῶς μεταξύ 6-8 χιλιάδων τάλαντων.

Ἄλλὰ καὶ ἂν δεχθῶμεν τὸν πρῶτον ἀριθμὸν, πάλιν εὐρισκόμεθα πρὸ δαπάνης, ἣτις ἰσοδυναμεῖ πρὸς 200 - 300 ἑκατομμύρια προπολεμικῶν δραχμῶν καὶ ἣτις φαίνεται ἔτι μᾶλλον ὑπέρογκος, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὰ τακτικά ἐνιαύσια ἔσοδα τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῆς αὐξήσεως τοῦ φόρου τῶν συμμάχων περιεστρέφοντο περὶ τὰ χίλια τάλαντα.

γ) Κρίσεις περὶ τῆς πολιτικῆς τοῦ Περικλέους. Τοιαῦτα δαπάναι, μὴ ἀμέσως παραγωγικαὶ καὶ ὑπερβαίνουσαι τὸ ἐξαπλάσιον τοῦ τακτικοῦ προϋπολογισμοῦ, μόνον ἐν ἀπολύτῳ μοναρχίᾳ θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιιοῦνται ἄνευ ἀντιδράσεως. Ὅντως δ' ἀπετέλεσαν τὸ ἔδαφος, ὅπερ οἱ διαδεχθέντες τὸν Κίμωνα ὀλιγαρχικοὶ ἐξέλεξαν, ὅπως πολεμήσωσι τὸν Περικλέα. Περιττὸν νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα τὰς περιπετείας πάλης βιαιοτάτης, ἣς θύματα ἔπεσαν καὶ τινες τῶν περὶ τὸν Περικλέα νικητῶν καὶ ἧς αἱ λεπτομέρειαι εὕρηνται ἐν πάσῃ, ὅπωςδῆποτε πλήρει, ἑλληνικῇ ἱστορίᾳ. Ἀπὸ δημοσιονομικῆς ἀπόψεως δύο τινὰ κυρίως προσάπτονται εἰς τὸν Περικλέα: α) ὅτι χρήματα καταβαλλόμενα ὑπὸ τῶν συμμάχων πρὸς ἐθνικοὺς ἀγῶνας κατηνάλισκεν εἰς δαπάνας πολυτελείας καὶ εἰς τὸ καλλωπίζειν τὸ Ἄστυ «ὥσπερ ἀλαζόνα γυναῖκα», β) ὅτι ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς τοῦ πολιτειακοῦ σοσιαλισμοῦ, ἐπιχειρῶν ἔργα οὐχὶ διότι ἔκρινε ταῦτα χρήσιμα, ἀλλ' ὅπως παράσχη ἔργασίαν εἰς πολίτας, ὧν ἄλλοι μὲν ἐγκατέλειπον τοὺς ἀγρούς, ἄλλοι δὲ κακῶς ἐθισθέντες ἔπαυσαν ὄντες «σῶφρονες καὶ αὐτουργοὶ» καὶ ἤξιώσαν τοῦ λοιποῦ νὰ ζῶσιν εἰς βᾶρος τῆς πολιτείας.

Ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ δευτέρου τούτου σημείου παρατηροῦμεν ὡς πρὸς μὲν τὴν ἐκ τῶν ἀγρῶν μετανάστευσιν, ὅτι αὕτη ὠφέλιμο ἐν μέρει τοῦλάχιστον εἰς ἄλλους, γενικωτέρους, πλουτολογικοὺς λόγους, ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἐν τῇ πόλει θήτας, τοὺς προλεταρίους τοῦ Ε' αἰῶνος, ὅτι ἡ περὶ συντηρήσεως αὐτῶν μέριμνα ἐπεβάλλετο, διότι ἡ τάξις αὕτη εἶχεν ἀπὸ τῆς ἐν Σαλαμῖνι μάχης ἐπιδοθῆ εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἐτρέφετο ἀπὸ τῶν πολέμων· ὅθεν, κλειομένης ὀριστικῆς εἰρήνης, τῇ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐξέυρη μόνη καὶ ἀμέσως τὰ πρὸς τὸ ζῆν. Ἄφ'

ἑτέρου, ἂν σὺν τῷ χρόνῳ οἱ φιλόπονοι καὶ ὑπερήφανοι Σαλαμινομάχοι μετεβλήθησαν εἰς ὄχλον πολυπράγμονα καὶ ἄργόν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὰς μισθοφορίας καὶ τὰς διανομάς, αἵτινες εἶθισαν αὐτοὺς νὰ ζῶσιν ἐν ἀργίᾳ· τὰ δημόσια ἔργα τούναντίον ἔτρεπον τὸν λαὸν πρὸς τὴν ἐργασίαν, καθιστῶντα μάλιστα αὐτὸν εἰδικὸν εἰς τέχνας, αἵτινες ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσωσι βραδύτερον. Τὸ μόνον, λοιπόν, ὑπολειπόμενον ἐκ τῆς δευτέρας κατηγορίας εἶναι ὅτι ἡ ἐγκαινιασθεῖσα πολιτικὴ ἐξωκείωσε τοὺς Ἀθηναίους πρὸς τὴν ἀντιληψιν ὅτι ἡ πολιτεία ὤφειλε νὰ μὴ ἀφήσῃ αὐτοὺς νὰ λιμώττωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται χρονολογουμένη ἀπὸ ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς, οὕσα δὲ συμφυῆς πρὸς τὴν κρατουῦσαν δόξαν περὶ τῶν καθηκόντων τῆς πολιτείας, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντισταθμισμα τῶν ὑπερόγκων ταύτης δικαιωμάτων.

Ἡ πρώτη κατηγορία εἶναι σοβαρώτερα· παρ' ὅσα ἔλεγεν ὁ Περικλῆς ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἐξασφαλίζοντες τοὺς συμμάχους ἀπὸ τῶν κινδύνων, δι' οὓς οὗτοι κατέβαλλον τοὺς φόρους, εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτωσι τὰ καταβαλλόμενα χρήματα κατὰ τὸ δοκοῦν, παραμένει ἀληθές ὅτι ἡ τοιαύτη τῶν χρημάτων διάθεσις, καθιστῶσα ἀπτότερον τὸ γεγονός ὅτι οἱ σύμμαχοι εἶχον κατ' οὐσίαν μετατραπῆ εἰς ὑποτελεῖς, ἐψύχρανε τούτους καὶ ὑπῆρξεν ἐν τῶν αἰτίων τῆς ἐξεγέρσεως αὐτῶν. Προσθετέον δ' ὅμως ὅτι μικρὰ σχετικῶς ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ· πολλῶ μᾶλλον πειστικὴ ἐφάνη εἰς τοὺς συμμάχους ἢ ὑποχρέωσις νὰ δικάζωνται ἐν Ἀθήναις, καὶ ἰδίᾳ ἡ αὐξήσις τῆς φορολογίας ἐπὶ Κλέωνος· ὀρθῶς δ' ὁ Στήβενσον παρατηρεῖ ὅτι ὁ Περικλῆς ἐξηγόρασε τὴν πρὸς τὰ δημόσια ἔργα ἄκραν αὐτοῦ ἐλευθεριότητα διὰ τῆς συνέσεως, ἣτις ἐκράτησεν ἐν τῇ λοιπῇ αὐτοῦ διοικήσει καὶ ἣτις τῷ ἐπέτρεψε, καίτοι ἀνεσχημάτισε τὸν θησαυρόν, νὰ μὴ προβῇ εἰς αὐξήσεις τοῦ φόρου, πιθανῶς δὲ καὶ νὰ ἐλαττώσῃ τοῦτον.

Ἄλλὰ τέλος καὶ ἂν δεχθῇ τις ὅτι ἐκ τῶν κτισμάτων τοῦ Περικλέους ἐπῆλθε πολιτικὴ τις ζημία, πάντως αὕτη δὲν ἰσοφαρίζει τὴν ὠφέλειαν, ἣτις προέκυψε κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπὲρ τῶν Ἀθηναίων, αἰῶνας δ' ὕστερον ὑπὲρ πάντων τῶν Ἑλλήνων, ἐκ μνημείων, ἅτινα δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς τὸ Παλλάδιον τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Περικλῆς ἀνεδείχθη καλὸς προφήτης, ὅτε ἔλεγεν ὅτι «δόξα αἰδῖος» θὰ προκύψῃ ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων διὰ τὴν πόλιν.

Ἰπρὸς τούτοις ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν μνημείων ἐπήγασαν ἀμεσώτερα ὠφελήματα. Πολὺ ταχέως ἢ ἐπίσκεψις τῶν Ἀθηνῶν ἔθεωρήθη ὡς ἀπαραίτητος εἰς πάντα μεμορφωμένον Ἕλληνα, ἐκ δὲ τῆς συρροῆς τόσων ξένων ἐν τῷ Ἄστει ἐπορίζοντο πλεῖστα κέρδη καὶ δημόσιον καὶ ἰδιῶται.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καταφαίνεται ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν περὶ τὰ δημόσια ἔργα διχογνωμίαν, κλίνομεν μᾶλλον πρὸς τὸ μέρος τοῦ Περικλέους. Ταύτην δὲ τὴν γνώμην ἔχομεν καὶ δι' ἄλλον λόγον: Φρονοῦμεν πράγματι ὅτι, ὅπως κρίνη τις περὶ ὠρισμένης πολιτικῆς, πρέπει πρῶτον νὰ ἐξετάσῃ ταύτην μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Τούτου τεθέντος εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι, ὁσάκις ἡ ἰδέα τῆς πολιτείας συγχέεται πρὸς τὴν τῆς πόλεως (τοῦτο δὲ συνέβη οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ τὴν Ἀναγέννησιν), ἢ τοπικιστικὴ χροιά, ἢ λαμβάνει ὁ πατριωτισμός, προσδίδει εἰς τὰς δαπάνας, τὰς τεινούσας πρὸς καλλωπισμὸν καὶ ἀνάδειξιν τῆς πόλεως, χαρακτῆρα πατριωτικοῦ καθήκοντος, ὃν δὲν ἔχουσι σήμερον αὐταί.

Διὰ τὸν Ἀθηναῖον, ὅπως μετέπειτα διὰ τὸν Φλωρεντῖνον καὶ τὸν Βενετόν, τὸ νὰ εἶναι ἡ πόλις του «καλὴ καὶ μεγάλη» ἦτο ζήτημα ἐθνικῆς φιλοτιμίας: ὁ δὲ θρησκευτικὸς χαρακτῆρ, ὃν κατὰ τὸν μεσαιῶνα, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, εἶχον ὡς ἐπὶ πολὺ αἱ οἰκοδομαί, συνέτεινεν εἰς τὸ νὰ χαλαρῶνται καὶ αἱ ἀντιρρήσεις τῶν συντηρητικωτέρων.

B. Τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου

α) Ἐξέλιξις τῶν λαυρευτικῶν προσόδων. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι πλὴν τῶν Ἀθηνῶν μόναι δύο ἄλλαι Ἑλληνίδες πόλεις ἐκαρπώθησαν σπουδαῖα ἔσοδα ἐκ τοῦ ὑπεδάφους αὐτῶν, ἡ Σίφνος δηλαδή καὶ ἡ Θάσος, καὶ ὅτι δι' ἀμφοτέρας ἡ πηγή αὕτη πλοῦτου ὑπῆρξε παροδική. Τούναντίον κατὰ τοὺς ἀπασχολοῦντας ἡμᾶς Ε' καὶ Δ' αἰῶνας τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου διεδραμάτισαν μονιμώτερον πῶς παράγοντα τῆς ἀθηναϊκῆς οἰκονομίας, ἀλλὰ καὶ τούτου ἡ σημασία ὑπέστη πολλὰς διακυμάνσεις.

Ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας, τὸ Λαύριον ἔλαβε σπουδαιότητα μόνον ἀπὸ τοῦ 483, δηλαδή ἀπὸ τῆς ἀνακαλύψεως πλουσιωτάτων

μεταλλείων ἐν Μαρωνεία. Ἡ περίοδος τοῦ Θεμιστοκλέους, πείσαντος τοὺς Ἀθηναίους νὰ μὴ διανέμονται αἱ πρόσοδοι μεταξὺ τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ νὰ διατίθενται ὑπὲρ τοῦ στόλου, συνετέλεσεν, ὥστε ἡ ἀνακάλυψις αὕτη νὰ ἔχη μεγάλην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς τύχας τοῦ ἑλληνισμοῦ. Αἱ πρῶται μετὰ τὸ 483 ἀποδόσεις, ἀναμφισβήτητως μεγάλαι, δὲν εἶναι γνωσταὶ μετ' ἀκριβείας.

Ἐπελογίσθη ὅτι τὸ δημόσιον ἐκαρποῦτο 100 ἕως 50 τάλαντα κατ' ἔτος· πιθανὸν τὸ ἔσοδον νὰ διεκυμάνθη μεταξὺ τῶν δύο τούτων ποσῶν μὲ τάσιν πρὸς ἐλάττωσιν. Μετὰ τὰ μέσα τοῦ Ε' αἰῶνος παρετηρήθη πράγματι χαλάρωσις τῆς παραγωγῆς· ἀλλ' αὕτη φαίνεται τι μικρὸν ἀπέναντι τῆς συμφορᾶς, ἣτις παρ' ἀπάσας τὰς ὀχυρώσεις ἐν Σουίνῳ, Θορικῶ καὶ Ἀναφλύστῳ προέκυψεν ἐκ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου.

Ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀργυρείων ἐγένετο διὰ κατωτέρου ποιοῦ ἀνδραπόδων, ἅτινα ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις δούλους ἔπασχον πολλά· διὰ τοῦτο δέ, εὐθύς ὡς ἐγκατέστη ὁ ἐχθρὸς ἐν Δεκελεία, κατέφυγον ἰλαδὸν πρὸς τοὺς συμμάχους· ἡ δ' ἀπορία ἀργύρου, εἰς ἣν περιῆλθον οἱ Ἀθηναῖοι, δύναται νὰ κριθῆ ἐκ τοῦ ὅτι κατὰ μὲν τὸ 407 ἔκοψαν χρυσᾶ, κατὰ δὲ τὸ 406 ὑπόχαλκα νομίσματα.

Ὁ μαρασμὸς οὗτος παρετάθη πέρα τῶν προκαλεσάντων αὐτὸν αἰτίων· ὅτε δὲ τὸ 355 ὁ Ξενοφῶν προσεπάθει ἐν εἰδικῇ συγγραφῇ νὰ ἐξεύρη νέας διὰ τὴν πατρίδα του προσόδους, ὁ νοῦς αὐτοῦ ἐστράφη πρὸς τὸν «θησαυρὸν χθονός», ὃν εἶχεν ὑμνησεὶ ὁ Αἰσχύλος, καὶ ἐκ τούτου κυρίως ἤλπισε τὴν ἀποκατάστασιν τῶν οικονομικῶν τῆς πατρίδος. Ὡς ἀναπτύσσεται ἐν ἐπιμέτρῳ Γ', ἐν ᾧ τὰ ἐν τοῖς «Πόροις» προτεινόμενα ἐκτίθενται καὶ συζητοῦνται ἐν πλάτει, αἱ ἐλπίδες αὗται ἦσαν ὑπερβολικαί, ἀλλὰ δὲν ἐστεροῦντο παντελῶς βάσεις. Πράγματι τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρίου, ἂν δὲν ἦσαν ἀνεξάντλητα, ὡς ἐφρόνει ὁ Ξενοφῶν, ἦσαν ὅμως ἐπιδεκτικὰ πλουσίας ἀποδόσεως· ἀποδείξεις δὲ τούτου εἶναι ἡ μετ' ὀλίγον ἐκδηλωθεῖσα ἀναβίωσις τῆς παραγωγῆς, ἡ πιστοποιουμένη ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων «μεταλλικῶν λόγων» τῶν ἐτῶν 345 - 323 καὶ τῶν κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν σχηματισθειῶν μεγάλων περιουσιῶν ὑπ' ἀνδρῶν συνδεομένων πρὸς τὸ Λαύριον· ὁ Ἀρνταγιὸν ὑποθέτει μάλιστα ὅτι ἡ ἐπὶ Λυκούργου αὔξησις τῶν δημοσίων προσόδων εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μεθοδικωτέρας ταύτης τοῦ Λαυρίου ἐκμεταλλεύσεως.

β) Βεβαίωσις τῆς ἐκ τοῦ Λαυρίου προσόδου. Ὁ Μπέκκ καί μετ' αὐτὸν πολλοὶ συγγραφεῖς, βασιζόμενοι εἰς χωρίον τι περισωθὲν ὑπὸ τοῦ Σουίδα, εἰκάζουσιν ὅτι, ὅπως βραδύτερον ἐν τῇ ρωμαϊκῇ αὐτοκρατορίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Ἀθήναις τὸ κράτος εἰσέπραττεν ὠρισμένον ποσὸν τοῦ ἐξαγομένου μετάλλου.

Ὁ Ἄρνταγιὸν ὁμως δὲν παραδέχεται τὴν γνώμην ταύτην, διότι α) πάντα τὰ ἄλλα κείμενα δεικνύουσιν ὅτι ἐγένετο ἐκχώρησις ἀντὶ ὠρισμένου τιμήματος, β) ἡ θεωρία αὕτη ὑποθέτει ἔλεγχον τῆς παραγωγῆς, ἀρχὴ δὲ παραπλησία πρὸς τοὺς Ρωμαίους procuratores τῶν μεταλλείων δὲν ἀπαντᾷ ἐν Ἀθήναις, γ) τὸ ποσοστὸν $1/24$, καθ' ἑαυτὸ πολὺ εὐτελές, δὲν ἀνταποκρίνεται καὶ εἰς τὴν παραγωγὴν τοῦ Λαυρίου· πράγματι ἐπὶ τῇ βάσει τούτου, ὅπως εἰσπραχθῶσιν 100 τάλαντα ἐντὸς ἔτους, θὰ ἀπηγεῖτο παραγωγὴ 2.400 ταλάντων, ἧτοι 62.000 χιλιογράμμων ἀργύρου. Τὴν ἐπιχειρηματολογίαν ταύτην ὁ ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης ἐνίσχυσε μεγάλως παρατηρήσας: «Ὅτι ὁ μισθωτῆς ἐτέλει τὴν εἰκοστὴν τετάρτην, ὡς παραδέχεται ὁ Γίλβερτ, μοὶ φαίνεται ἀσυμβίβαστον πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐμισθοῦντο τὰ μέταλλα ἐν Ἀθήναις. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, οἱ πωληταὶ ἐπώλουν τὰ μέταλλα μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν καὶ τῶν ἐπὶ τὸ θεωρικὸν ἐνώπιον τῆς βουλῆς καὶ κατεκυροῦντο, ὡς εἰκός, εἰς τὸν πλειοδοτήσαντα.

Ὅθεν δὲν ἦτο δυνατὸς ὁ ὀρισμὸς ἐκ τῶν προτέρων τοῦ αὐτοῦ τιμήματος, τῆς εἰκοστῆς τετάρτης, ὡς κανονικοῦ μισθώματος, διότι τοῦτο ἀναγκαιῶς ἦτο διάφορον κατὰ λόγον τοῦ εἰς ἄργυρον πλούτου τοῦ μισθουμένου χωρίου. Ἄλλὰ τὸ τέλος ἐτάσσετο εἰς τὰς καινοτομίας, ὧν ἄδηλος ἐκ τῶν προτέρων ἡ παραγωγὴ, σαφῶς δέ, νομίζω, δηλοῦται τὸ πρᾶγμα παρὰ Σουίδα· αὗται δ' αἱ καινοτομίαι εἶναι πιθανῶς τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους λεγόμενα συγκεχώρημένα μέταλλα».

Ὁ Μπόστφορντ διατυποῖ γνώμην, ἣτις συμβιβάζει τὰς δύο θεωρίας, καθ' ὅσον δέχεται ὅτι οἱ μισθωταὶ ἐκτὸς καθωρισμένου ἐνισαυσίως ποσοῦ κατέβαλλον καὶ φόρον κυμαινόμενον ἀναλόγως τῆς παραγωγῆς. Τὸ πρᾶγμα θεωρητικῶς δὲν ἀποκλείεται, ἀλλὰ προκειμένου περὶ Ἀττικῆς ἡ θεωρία χρῆζει κρεισσόνων ἀποδείξεων. Δυνατὸν πρὸς τούτοις τὸ χωρίον τοῦ Σουίδα νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἄλλως. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Μπέκκ φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον

ὀλίγα ἀληθῶς μεταλλεῖα ἀνήκοντα εἰς ἰδιώτας, διὰ ταῦτα δ' ἐνδεχόμενον νὰ ἐκράτει φορολογίαν ἐπὶ τοῦ παραγομένου μεταλλεύματος, ὅποτε καὶ δυνατὸν αὕτη ν' ἀνῆρχετο εἰς τὸ ποσοστὸν, περὶ οὗ ὀμιλεῖ ὁ ἡμέτερος λεξικογράφος, ἥτοι εἷς τι πλέον τῶν 4%.

γ) Ἡ κεφαλαιώδης σημασία τοῦ μεταλλικοῦ παράγοντος. Ὑπεμνήσθη ἀνωτέρω ὅτι χάρις εἰς τὰ μεταλλεῖα τῆς Μαρωνείας οἱ Ἀθηναῖοι ἠδυνήθησαν νὰ ναυπηγήσωσι τὸν στόλον, ὅστις ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐν Σαλαμῖνι, καὶ ὑπεδείχθη ὅτι ἡ περὶ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ Δ' αἰῶνος δημοσιονομικὴ αὐτῶν ἀνάρρωσις ἀποδίδεται ὑπὸ τινων ἐν μέρει εἰς ἀναβίωσιν τῆς λαυρεωτικῆς βιομηχανίας, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ξενοφῶντος, περὶ ὧν ἐπίσης ὠμιλήσαμεν. Δυστυχῶς διὰ τὰς Ἀθήνας, πρὶν ἢ τὰ σχέδια τῶν «Πόρων» ἐφαρμοσθῶσιν ἐν Ἀττικῇ, ἐπραγματοποιεῖ ταῦτα ἐπὶ ἄλλου ἐδάφους οὐχὶ βραδέως καὶ μερικῶς, ἀλλ' ἀμέσως καὶ εἰς εὐρείαν κλίμακα ὁ μέγας αὐτῶν ἀντίπαλος.

Ἡ Μακεδονία ἀνέκαθεν εἶχε μεταλλεῖα. Ὁ βασιλεὺς αὐτῆς Ἀλέξανδρος Α' (498–458 π.Χ.) φέρεται ὡς ἀπολαμβάνων ἐκ τῶν περὶ τὴν Πρασιάδα μεταλλείων ἐν τάλαντον ἀργύρου καθ' ἡμέραν. Ἡ δὲ φήμη τῶν πλουσίων χρυσορυχείων τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας παρέσυρε κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα δεκακισχιλίους Ἀθηναίους εἰς περιπετείας, ὧν εἶναι γνωστὸν τὸ οἰκτρὸν τέλος. Τοῦτο δ' ὅμως δὲν ἠμπόδισε τὸν Φίλιππον, εἴτε ἰδίᾳ πρωτοβουλία εἴτε κατ' εἰσῆγησιν τοῦ ἀναδιοργανώσαντος τὰ οἰκονομικὰ τῆς Μακεδονίας Ἀθηναίου Καλλιστράτου, νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν τοιαύτην πολιτικὴν καὶ νὰ πορισθῇ ἐξ αὐτῆς τὰ διὰ τὰ μεγαλεπήβολα αὐτοῦ σχέδια ἀναγκαῖα μέσα. Ἴδου πῶς συνοψίζει τὰ πράγματα ὁ Διόδωρος: «Παρελθὼν ἐπὶ πόλιν Κρηνίδας, ταύτην μὲν ἐπαυξήσας οἰκητόρων πλήθει μετωνόμασε Φιλίππους, τὰ δὲ κατὰ τὴν πόλιν χρύσεια μέταλλα παντελῶς ὄντα λιτὰ καὶ ἄδοξα ταῖς κατασκευαῖς ἐπὶ τοσοῦτον ἠύξησεν, ὥστε δύνασθαι φέρειν αὐτῷ πρόσοδον πλεῖον ἢ ταλάντων χιλίων. Ἐκ δὲ τούτων ταχὺ σωρεύσας πλοῦτον αἰεὶ μᾶλλον διὰ τὴν εὐπορίαν τῶν χρημάτων εἰς ὑπεροχὴν μεγάλην ἤγαγε τὴν μακεδονικὴν βασιλείαν· νόμισμα γὰρ χρυσοῦν κόψας, τὸ προσαγορευθὲν ἀπ' ἐκείνου Φιλίππειον, μισθοφόρων τε δύναμιν ἀξιόλογον συνεστήσατο καὶ τῶν

‘Ελλήνων πολλούς διὰ τούτου προετρέψατο προδότας γενέσθαι τῶν πατρίων».

Οὕτω, ἐνῶ τὰ λαυρεωτικά μεταλλεῖα τοσοῦτον συνετέλεσαν εἰς τὴν γένεσιν τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας, τὰ μακεδονικά καθίστανται εἰς τῶν κυρίων συντελεστῶν τῆς ὀριστικῆς αὐτῆς καραρρέουσας. Ἐξ ἴσου ἀποφασιστικὴν ἐπίδρασιν ἤσκησεν ὁ ἐκ τῶν μετάλλων πλοῦτος καὶ ἐν τῷ μεταξύ Ρωμαίων καὶ Καρχηδονίων ἀγῶνι. Κατὰ νεώτερον ἱστορικόν, τὸν Οὕρλιχ Κάρστεντ, ἡ φοινικικὴ μεγαλόπολις ἦντλει τὸ ἡμισυ σχεδὸν τῶν προσόδων αὐτῆς ἐκ τῶν ἐν Ἰσπανίᾳ μεταλλείων καὶ δι’ αὐτῶν κυρίως ἠδυνήθη νὰ διεξαγάγῃ τὸν β’ καρχηδονιακὸν πόλεμον· διὸ καί, μόλις ὁ Σκιπίων κατέκτησε τὴν Ἰβηρικὴν χερσόνησον, ἡ πολιτικὴ τῶν Βαρκιδῶν κατεδικάσθη εἰς ἀποτυχίαν.

Ἡ ἐξαιρετικὴ σημασία, ἣν οὕτως ἀναφαίνεται ἔχων ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ μεταλλεῖακὸς παράγων, ἐξηγεῖται εὐκόλως, ἂν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ κινητὸς πλοῦτος ἦτο τότε σπάνιος καί, ἐλλειπόντων ἐν ὥρᾳ εἰρήνης τῶν ἀμέσων φόρων, ἡ φορολογία ἕτεροσκελής. Ὅθεν τὰ μεταλλεῖα καὶ οἱ ἐκ τῶν κατακτηθέντων λαῶν φόροι ἐτύγχανον αἱ μόναι πηγαὶ ἀφθόνων τακτικῶν ἐσόδων· συνάμα δὲ ἦσαν καὶ τὰ μόναι μέσα πρὸς κάλυψιν μεγάλων ἐκτάκτων δαπανῶν, ἀφ’ οὗ ἐλλειπόντων τῶν δημοσίων δανείων αὐταὶ δὲν ἠδύνατο νὰ καλυφθῶσιν ἢ διὰ θησαυροῦ, ὅστις πάλιν δὲν ἠδύνατο νὰ καταρτισθῇ εἰμὴ διὰ μιᾶς τῶν δύο ἐκείνων προσόδων.

Πρὸς τούτοις, εἰδικῶς διὰ τὰς Ἀθήνας, πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ καὶ ἕτερόν τι: Ἡ πόλις τῆς Παλλάδος ἐπεδείκνυε διὰ ποικίλους λόγους τὴν διεθνῆ ἐπικράτησιν τοῦ ἰδίου αὐτῆς-νομίσματος· προφανῶς δ’ ἡ τοιαύτη πολιτικὴ διηκολύνετο μεγάλως, ἐφ’ ὅσον ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ ἐκ τοῦ ἰδίου αὐτῆς ἐδάφους τὰ πρὸς κοπὴν ἀφθόνων γλαυκῶν ἀναγκαῖα μέταλλα.

«Ἱστορία τῆς ἑλλ. δημοσίας οικονομίας»

Ἀνδρέας Μ. Ἀνδρέαδης

3. Η ΑΥΤΟΝΟΜΟΣ ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ

Περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίου ἠθικῆς συνειδήσεως δίστανται αἱ γνώμαι. Κατὰ τινὰς ὑπάρχει αὕτη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκ τῶν προτέρων, εἶναι ἔμφυτος. Κατ’ ἄλλους εἶναι τῆς ἐμπειρίας μόνης προϊόν.

Ἡ πρώτη ὀνομάζεται ὀρθολογικὴ θεωρία (rationalismus) καὶ προτεροδοξία (arriorismus) καὶ τοῦ ἐμφύτου θεωρία (nativismus) καὶ τῆς διαισθήσεως ἢ τῆς ἀμέσου ἐποπτείας (intuitionismus), ἡ δὲ ἄλλη καλεῖται ἐμπειρικὴ θεωρία (empirismus), ἔτι δὲ τῆς ἀνελιξέως (evolutionismus), ἔπειδὴ πρεσβεύει ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι ἀναπτύσσονται κατὰ μικρόν.

Κατὰ τὴν ὀρθολογικὴν θεωρίαν ἡ ἠθικὴ συνείδησις εἶναι στοιχεῖον ἀρχέγονον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Ἐκαστος ἔχει ἀρχῆθεν ἐσωτερικὴν τινα αἴσθησιν ἀνάλογον πρὸς τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, δι' ἧς ἀμέσως ἀντιλαμβάνεται τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Ἡ ἐμπειρία οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα συντελεῖ· ὁ λόγος γίνεται πηγὴ τῆς ἠθικῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἠθικῶν κρίσεων καὶ οὕτως ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ καθῆκον. Ἐκφέρει δὲ ὁ λόγος τὰς ἠθικὰς ταύτας κρίσεις μετ' ἀπολύτου κύρους, διὸ ἡ θεωρία αὕτη ἐκλήθη καὶ ἀπολυτοδοξία (absolutismus).

Ὅλας τὰ ἐναντία διδάσκει ἡ ἐμπειρικὴ θεωρία, ἧτις ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπαρξιν ἐμφύτων ἠθικῶν ἀρχῶν. Ἡθικὴ συνείδησις δὲν ὑφίσταται ἐξ ὑπαρχῆς, ἀλλὰ γίνεται προῖον τῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐν τῷ βίῳ ἐξέτασις ἠθικῶν πράξεων καθιστᾷ ἡμᾶς ἰκανοὺς νὰ ἐκφέρωμεν ἠθικὰς κρίσεις καὶ δι' ἀφαιρέσεως ἔπειτα νὰ ὑποτυπῶμεν ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ κανόνας.

Οὕτως ἔχουσι τὰ κατὰ τὰ διδάγματα τῆς ὀρθολογικῆς καὶ ἐμπειρικῆς σχολῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ μεσεύουσα γνώμη εἶναι ἡ ὀρθότερα. Ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν ἐμφυτοὶ ἠθικαὶ ἔννοιαι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀποτελεσμένοι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ὡς διδάσκουσιν οἱ ἄκροι ὀρθολογικοί, ἐλέγχει ἡ ἀκριβὴς ἐξέτασις τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ὑπῆρχε σύμφυτος ἠθικὴ συνείδησις, πάντες ἐπὶ ἠθικῶν ζητημάτων κατὰ τὸν αὐτὸν θὰ ἔκρινον τρόπον. Καὶ ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν λαῶν ἐκάστων δὲν θὰ εὐρίσκουμεν διαφορὰν ἀντιλήψεως προκειμένου περὶ ἠθικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν. Ἄλλ' ἡ πείρα μαρτυρεῖ τὸ ἐναντίον. Ἡ ἐξέλιξις τῶν ἠθικῶν ἐννοιῶν εἶναι περιφανής. Ἄλλας περὶ ἠθικῆς γνώμας ἔχουσιν οἱ κατὰ φύσιν ζῶντες λαοί, ἄλλας δὲ οἱ προαγόμενοι εἰς τὸν πολιτισμόν. Διδάσκουσιν οὐ μόνον ἡ Ἀνατολὴ καὶ ἡ Ἑλλάς καὶ ἡ Ρώμη, ἀλλὰ καὶ οἱ μέσοι αἰῶνες καὶ οἱ νεώτεροι χρόνοι. Τὸ τοῦ Θουκυδίδου περὶ τῆς ληστείας λεγόμενον: «δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἡπειρωτῶν τινες ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ

τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν καταπλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες εἰ λησταί εἰσιν, ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελές εἶη εἰδέναι οὐκ ὄνειδιζόντων» καὶ ἄλλα πολλὰ μαρτυροῦσι περὶ τούτου. Καὶ νῦν δ' ἔτι πολλοὶ λαοὶ τὴν ληστείαν καὶ τὸν φόνον θεωροῦσιν ὡς πράξεις φερούσας τιμὴν καὶ δόξαν. Ἄλλοι πάλιν τὴν ἐκδίκησιν, καὶ ἐν τῇ ἀγριωτάτῃ μορφῇ, θεωροῦσιν ὡς ἱερὸν καθῆκον καὶ μεγίστην ἀρετὴν. Ἐπειτα οἱ κανίβαλοι τρώγουσι σάρκας ἀνθρώπων, ἐνῶ θεωροῦσιν ἀσέβειαν τὸ πατεῖν εἰς ἔδαφος ἀφιερωμένον εἰς θεούς!

Ἄλλὰ δὲν εἶναι πάλιν ὀρθὸν νὰ μὴ δεχώμεθα ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει στοιχεῖόν τι ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχον, ἐξ οὗ ἡ ἠθικότης ἀναπτύσσεται. Ἐὰν μὴ ὑπάρχωσιν ἠθικαὶ ἔννοιαι ἀποτετελεσμένα, ὑπάρχει ὁμως προδιάθεσις τις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἐξ ἧς ἐκφύεται ἡ ἀρετὴ ἢ τρέφεται ἡ κακία.

Καὶ λέγομεν προδιάθεσιν ὅ,τι πάλαι οἱ Ἕλληνες εἶπον «φύσιν», ὅ,τι δηλαδὴ ἀρχῆθεν ὁ ἀνθρωπος φέρει ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ. Καὶ ἐὰν μὲν ἡ προδιάθεσις αὕτη ἔχη ὑπερβατικὴν ἢ ἐμπειρικὴν τὴν ἀρχήν, εἶναι ζήτημα, πάντως ὁμως ἰσχύει καὶ ἐν αὐτῇ τῆς κληρονομικότητος ὁ νόμος. Γνωριμώτατον εἶναι ὅτι ἡ ψυχὴ συνδέεται πρὸς τὸ σῶμα καὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, αἶ τε διανοητικαὶ καὶ αἱ ἠθικαὶ, εἶναι ἐξητημένα ἀπὸ τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ, πρῶτιστα μὲν ἀπὸ τοῦ νευρικοῦ συστήματος, καὶ δὴ τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπειτα δὲ ἀπὸ τῆς ἰδιαζούσης κατασκευῆς καὶ λειτουργίας, τῆς ἰδιοσυστασίας καὶ ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, αἵτινες οὐχὶ ὀλίγην ἀσκοῦσιν ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον ροπήν. Ἡ δύναμις τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς μνήμης καὶ τῆς κρίσεως, τὸ εὐόργητον καὶ ἡ δυστροπία τοῦ χαρακτῆρος καὶ ὅσα τοιαῦτα ἀπὸ τῆς κληρονομικότητος ἔχουσι τὴν ἀρχήν· Αὕτη ἡ προδιάθεσις γίνεται ἀφετηρία τῶν ὁρμῶν καὶ τῶν συναισθημάτων, ἅτινα μετὰ τῆς γνώσεως συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ πρόδηλον ὅτι, ὅπως πᾶσα προδιάθεσις, εἶναι καὶ ἡ ἠθικὴ παρ' ἄλλοις τῶν ἀνθρώπων ἄλλη, ἰσχυροτέρα δὴλον ὅτι ἡ ἀσθενεστέρα.

Ἄλλὰ ἡ ἠθικότης δὲν εἶναι μόνης τῆς κληρονομικότητος προϊόν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος, τοῦ τε φυσικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ, ἧτις ἀσκέεται ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡλικίας.

Οὐχί ἐλαχίστη εἶναι ἡ ἐπὶ τὴν διανοητικὴν καὶ τὴν ἠθικὴν τοῦ ἀνθρώπου ἀνάπτυξιν ροπή τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ πολιτεία, ὁ οἶκος, τὸ σχολεῖον, ἡ κοινωνία καθόλου εἶναι ἡ διανοητικὴ καὶ ἠθικὴ ἀτμόσφαιρα, ἐν ἣ ἕκαστος ζῆ δι' ὅλου τοῦ βίου. Ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τούτου διὰ μιμήσεως μάλιστα καὶ ὑποβολῆς ἀρύεται ὁ ἄνθρωπος τὸ πλεῖστον τῶν γνώσεων, τὴν γλῶσσαν δηλαδὴ καὶ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τέχνην καὶ τὰς θρησκευτικὰς καὶ τὰς πολιτικὰς ἰδέας καὶ καθόλου τὰ κοινωνικὰ κληρονομήματα, ἅτινα οὕτως ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον καὶ ἀπὸ γενεᾶς μεταδίδονται εἰς γενεάν.

Διὰ τῆς τοιαύτης τοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως καὶ τὸ συναίσθημα μορφοῦται καὶ ἡ βούλησις δι' ἀγαθῆς ἀγωγῆς ρυθμίζεται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ κατὰ μικρὸν πλάσσεται ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ, ἐνῶ τὰ φαῦλα παραδείγματα γίνονται παράγοντες τῆς διαφθορᾶς τῶν ἠθῶν. Τὸ φιλάλληλον καὶ φιλόπολι καὶ μεγαλόφρον, τὸ μεγαλεπήβολον καὶ μεγαλόπραγμον καὶ μεγαλοῦργόν, τὸ θαρραλέον καὶ τὸ μετριόφρον καὶ τὸ πρᾶον, τὸ συμπαθὲς καὶ σύγγνωμον καὶ ἐλεητικόν, πᾶσαι συλλήβδην αἱ ἀρεταί, ὅσαι τῶν ἀνθρώπων ἀγλαΐζουσι τὸν βίον, δὲν μεταδίδονται ἀποτελεσθέναι ἀπὸ τῶν γονέων εἰς τὰ τέκνα, ἀλλ' ἐκ διδασκαλίας καὶ διὰ παραδειγμάτων ὁ ἔμφυτος πυρὴν τῶν ἀρετῶν αὐξάνεται, ἐκ τοῦ φυσικοῦ δὲ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ἐν ᾧ ἀναπτύσσεται, καὶ ὁ κακὸς τρέφει τὴν ἔμφυτον φαυλότητα καὶ διὰ μιμήσεως ρυθμίζει τὴν ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσαν μοχθηρὰν ὀρμὴν.

Ἐθίζεται δὲ ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ πράττειν οὕτως ἢ ἄλλως διὰ τῆς ἐπαναλήψεως μάλιστα ὁμοίων ἐνεργειῶν κατὰ τὴν νεαρὰν ἰδίαν ἡλικίαν, ὅτε ὑγρότερον καὶ εὐπλαστότερον εἶναι τὸ σῶμα, καὶ δὴ τὸ σύστημα τὸ νευρικόν. Κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην αἱ ἀγαθὰ κληρονομικὰ προδιαθέσεις διὰ τῆς ἀσκήσεως ἐνισχύονται ἢ ἐκκροῦνται ὑπὸ κακῶν ἔξεων, αἱ δὲ κακαὶ ἐπιδίδουσιν ἢ ἀποβαίνουσιν ἀσθενέστεραι.

Διὰ τῆς τοιαύτης τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐπιδράσεως καὶ τὰ ἄγρια ζῶα βαθυδὸν τιθασεύονται καὶ οἱ ἄνθρωποι τῆς πρώτης ἀγριότητος ἀπαλλασσόμενοι, ἐν ἣ προέχει ἡ φιλαυτία καὶ τὰ παρομαρτοῦντα κακά, ἄγονται εἰς τὸ φιλάλληλον καὶ φιλειρηνικόν. Θαυμασίως δ' ἔχει καὶ τοῦ Πλάτωνος: «ἄνθρωπος παιδείας μὲν ὀρ-

θῆς τυχῶν καὶ φύσεως εὐτυχοῦς θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῶον γίγνεσθαι φιλεῖ, μὴ ἱκανῶς δὲ ἢ μὴ καλῶς τραφέν ἀγριώτατον ὅποσα φύει γῆ».

Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως συντελεῖται μάλιστα διὰ τοῦ ἔθισμοῦ καὶ τοῦ λόγου, ἦτοι τῆς διδασκαλίας. Ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἣτις κατὰ φύσιν ἐπιδιώκει τὸ ἡδὺ καὶ ἀποστρέφεται τὸ λυπηρόν, πράττει κατ' ἀρχὰς πᾶν ὅ,τι εἶναι εἰς αὐτὴν εὐάρεστον. Οἱ δ' ἐπιτετραμμένοι τὴν ἀνατροφήν αὐτῆς, οἱ γονεῖς, οἱ διδάσκαλοι, ἄλλοι, παρακολουθοῦσι τὰς πράξεις καὶ ἐπαινοῦσι μὲν τὰς ἀγαθὰς, τὰς δὲ κακὰς φέγουσιν. Καὶ ἐπαναλαμβάνονται μὲν ἔπειτα αἱ ἀγαθαὶ πράξεις διὰ τὴν ἐλπίδα τοῦ ἐπαίνου, ἀποφεύγονται δ' αἱ κακαὶ διὰ τὸν φόγον καὶ τὴν τιμωρίαν. Καὶ οὐ μόνον παρακολουθοῦσιν οὕτω τὰς πράξεις οἱ παιδευταί, ἀλλὰ καὶ ὑποδεικνύουσιν ἐνεργείας ἄλλας καὶ παρακινοῦσιν εἰς τὸ ἐκτελεῖν ταύτας· οὕτω δὲ κατὰ μικρὸν συντελεῖται ὁ ἔθισμός εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κατ' ἀρετὴν ζῆν.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐθίζεται εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν οὐχὶ μόνον διὰ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν φόγων καὶ τῶν ποινῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀγάπης πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς οἰκείους καθόλου καὶ ἐξ αἰδοῦς καὶ σεβασμοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ ἐκ μιμήσεως παντὸς ὑπερέχοντος. Κορυφοῦται δὲ ἡ τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως ἀνάπτυξις, ὅταν ὁ ἄνθρωπος προαχθῆ εἰς τὴν ἠθικὴν τελείωσιν, ὅτε πλέον αἰσθάνεται ἐν ἑαυτῷ ἀφηρημένην τινὰ ὑποχρέωσιν εἰς τὸ πράττειν κατὰ τοὺς κανόνας, οὓς ἔχει ἐν τῇ συνειδήσει. Ἐνταῦθα δὲ λέγομεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀκούει τὴν φωνὴν τοῦ καθήκοντος. Καὶ ἀληθῶς ἀκούει φωνὴν τινα ἐν ἑαυτῷ ὁ παιδαγωγηθεὶς κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον. Ἀκούει τὰ ἐπιτάγματα τῶν παραγγελμάτων, ὡς διευτυπώθησαν καὶ κατετέθησαν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας.

Ἡ ἠθικὴ συνειδησις εἶναι ἄθροισμα προστακτικῶν. Οὕτως ἤκουεν ὁ Σωκράτης τοῦ δαιμονίου τὴν φωνὴν καὶ ὁ Κάντιος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ὠμίλησε περὶ κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐκ τῆς συνειδήσεως ἀπορρεούσης. Καὶ σημειωτέον ὅτι οὕτως ἡρμήνευσαν τὴν γένεσιν τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως πρῶτοι τῶν Ἑλλήνων ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, εἰς οὓς ἠκολούθησαν οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν σοφῶν τῶν νεωτέρων χρόνων.

«Βίσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν»

Θεόφιλος Βορέας

4. Ο ΠΛΑΤΩΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΡΓΗΓΕΤΗΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

«Παῖδες Ἀρίστωνος, κλεινοῦ θεῖον γένος ἀνδρός»

Πλάτωνος Πολιτεία, 868a

Μέσα στήν περιοχή τοῦ πνεύματος τίποτε δέν πεθαίνει. Ἐκεῖνο πού πεθαίνει εἶναι τό σωματικό ἄτομο, τό πνεῦμα ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει καί νά ἐνεργεῖ. Ὅσο μεγαλύτερη ἡ δυναμικότητά του, τόσο αἰσθητότερη καί ἡ ἐνέργειά του. Ἐνα ἀπό τά πνεύματα πού ζοῦν, καθοδηγοῦν καί ἐνεργοῦν, εἶναι ὁ Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος.

Μέσα στόν πνευματικό κόσμο εἶναι πάντοτε αἰσθητή ἡ παρουσία του. Εἴτε τό θέλεις εἴτε δέν τό θέλεις, ἀναγκασμένος εἶσαι ν' ἀνοίξεις συζήτηση μαζί του, ἂν ποθεῖς νά προχωρήσεις ἐπάνω στό δρόμο πού ὀδηγεῖ στήν ἀλήθεια. Κάποτε οἱ ἐποχές νομίζουν ὅτι ἀφήνουν τόν γίγαντα αὐτόν τοῦ πνεύματος πίσω τους, γιά νά δειχτεῖ σέ λίγο ὅτι αὐτός στέκεται πάντοτε ἐμπρός. Τό βαθύ του βλέμμα εἶναι τόσο διαπεραστικό, ὥστε τοῦ ἔδωκε μιά φορά γιά πάντα τήν ἀπόλυτη πρωτοπορία.

Ἐχει ὅλα τά στοιχεῖα μιᾶς ὑπέροχης δραματικότητας ἡ συνάντηση ὑπερόχων πνευμάτων μέ τόν Πλάτωνα. Κανένας φιλόσοφος τῆς νεώτερης ἐποχῆς δέν κατόρθωσε νά ἀποφύγει αὐτή τή συνάντηση. Ὁ ἀνακαινιστής τῆς νεώτερης φιλοσοφίας Ἐμμ. Κάντ «ὑπό τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενος», ὅπως θά ἔλεγεν ὁ Ἀριστοτέλης, δέν ἤμπoreσε νά ἀποφύγει αὐτήν τήν ἀντιμετώπιση. Ὁ Κάντ ἀνῆκε σ' ἕναν αἰώνα πού δέν εἶχε καθόλου τήν ἰκανότητα οὔτε καί τή διάθεση, γιά νά κατανοεῖ ἱστορικά τό πνεῦμα. Ὁ φιλόσοφος τῆς Κενιξβέργης ἀποτελεῖ τυπικό παράδειγμα φιλοσόφου, πού ἀποφεύγει κάθε ἱστορική ἀναδρομή. Ἡ σκέψη του εἶναι καθαρὰ συστηματική. Ἡ φιλοδοξία του εἶναι νά ἐργασθεῖ ἀρχιτεκτονικά δουλεύοντας ἐπάνω στά προβλήματα.

Καί ὅμως ἔπειτα ἀπό σκέψη πολλῶν ἐτῶν ἐπάνω στά θέματα τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας αἰσθάνθηκε τόν ἀναγκασμό νά συνάψει διάλογο μέ τούς δύο μεγάλους σοφούς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος. Ἐξετάζοντας τήν ἀνθρώπινη νόηση δέν ἤμπoreσε νά μή λογαριασθεῖ μέ τή θεωρία περί κατηγοριῶν, πού εἶχεν ἰδρύσει ὁ Ἀριστοτέλης. Προσπαθώντας νά διευκρινίσει τό περιεχόμενο πού ἔπρε-

πε νά δώσει στον καθαρό λόγο, αναγκάζεται νά αντιμετώπισει τήν περί ιδεῶν διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος. Μνημειῶδες τεκμήριο τῆς συναντήσεως τῶν δύο τούτων μεγάλων πνευμάτων εἶναι τό πολυθρύλητο κεφάλαιο «Περί τῶν ιδεῶν γενικά», πού κατέχει κεντρική θέση μέσα στήν «Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου».

[Ἀκολουθεῖ ἀνυπτυκτική ἀνάπτυξη τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Πλάτωνος στή φιλοσοφία τοῦ Κάντ, καί γενικότερα τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας στή νεώτερη φιλοσοφία καί ἐπιστήμη].

Ὁ λόγος δέν ἔχει γιά τόν Πλάτωνα σημασία μόνο γνωσιολογική. Ὡς γνωσιολογικό στοιχεῖο μᾶς χαρίζει τήν ἀπόλυτη ἐνάργεια, τήν *evidentia*, πού τόσον ἐπιζητοῦσεν ὁ Καρτέσιος. Σύγχρονα εἶναι στοιχεῖο πού καθορίζει ὄντολογικά τήν κοσμολογική καί κοινωνική τάξη.

Ὅπως εἶδαμε στό χωρίο τοῦ «Γοργία», ἡ κοσμολογική, ἡ θεϊκή καί ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα, θεμελιώνεται ἐπάνω στή θέληση γιά ἐναρμόνιση μέσα στά πλαίσια πού διαγράφει ἡ γεωμετρική ἀναλογία. «Καί οὐρανὸν καί γῆν καί θεοὺς καί ἀνθρώπους τήν κοινωσίαν συνέχειν» ἔλεγαν οἱ σοφοί. Ὁ λόγος ἀποτελεῖ τή συνδετική δύναμη, πού ἐνοποιεῖ ὅλες τίς περιοχές τοῦ σύμπαντος. Στήν ἐνοποιητική δύναμη τοῦ λόγου ἀποβλέποντας ὁ Πλάτων ὑψωσε κατά τήν τελευταία περίοδο τῆς φιλοσοφίας του τό «ἐν» σέ ὑψιστή ὄντολογική ἀρχή. Ἡ κατάληξή του σ' αὐτή τήν ἀντίληψη ἦταν κάτι, πού ἦρθε νά ἀποκορυφώσει προσπάθειες, πού εἶχεν ἀρχίσει ἀπό τό πρῶτο του ξεκίνημα.

Ἡ ἐνοποίηση τοῦ σύμπαντος μέ τό λόγο δέν εἶναι κάτι πού ἐπιτελεῖται χωρίς ἀγῶνα. Ἡ πρώτη ἀρχή, τό «ἀγαθόν», ἀποτελεῖ πηγή ζωῆς καί ἐνέργειας, πού θριαμβεύει κατανικώντας ἕνα δεύτερο ὄντολογικό στοιχεῖο. Ἡ πλατωνική λογοκρατία δέν ἐμφανίζει τήν εἰδυλλιακή ἀφέλεια τοῦ νεώτερου ρασιοναλισμοῦ. Μέσα στό σύμπαν διαπιστώνει ὁ Πλάτων ὅτι ὑπάρχει τό «ἄλογον» καί τό «ἄμετρον». Ἡ πρώτη ἀρχή, τό «ἐν» καί τό ἀγαθόν, ἀκτινοβολώντας ζωτική ἐνέργεια ἀναγκάζει τό «ἄλογον» καί τό «ἄμετρον» νά ἐπενδυθεῖ μορφή καί νά ὑποταχθεῖ στό ζυγὸ τοῦ λόγου.

Μιά ἀπὸ τίς κυριότερες φροντίδες τοῦ φιλοσόφου μας ἦταν νά

παρουσιάζει έμπρακτα κατά ποιόν τρόπο τό αντίλογικό στοιχείο ύποκύπτει στόν άναγκασμό του λόγου. Στή συγκεκριμένη γλώσσα τών μαθηματικών τής έποχής του μιά τέτοια φροντίδα έσήμαινε νά λυθεί τό πρόβλημα τών άσυμμέτρων άριθμών, πού έφαινόνταν ότι δέν ήμπορούσαν νά ταξιθετηθοῦν στά πλαίσια τών γνωστών τότε άναλογιών. Μέσα στην 'Ακαδημία ό Πλάτων διετύπωσε τό πρόβλημα τουτο καί μέ τήν καθοδήγησή του οί μεγαλοφυείς μαθηματικοί Θεαίτητος καί Εϋδοξος έβρῆκαν τή λύση του.

Ή μελέτη τών πλατωνικών συγγραμμάτων γύρω στις άρχές του αιώνα μας έδειξε ότι ό Πλάτων είχε διαισθανθεί ότι ύπάρχουν καί άλλα είδη άριθμών πέρα άπό τους άκεραίους. Αυτό τό νόημα έχει τό περίφημο χωρίο τής 'Επινομίδος, 990, πού άναφέρεται στην έξομοίωση άριθμών, πού κατά τή φύση τους είναι άνόμοιοι «τών ούκ όντων δ' όμοίων άλλήλοις φύσει άριθμών όμοίωσις πρός τήν τών έπιπέδων μοίρα» (τών άριθμών, πού άπό τό φυσικό τους δέν είναι όμοιοι, έξομοίωση πού έπιτυγχάνεται μέ τή συσχέτισή τους πρός τά γεωμετρικά μεγέθη).

Ό 'Αριστοτέλης κρίνοντας τις άριθμολογικές θεωρίες του διδασκάλου του είχε κάμει λόγο για άριθμούς άπαρτιζόμενους άπό άσύμβλητες μονάδες, άπό μονάδες δηλαδή επάνω στις όποιες δέν ήμπορούν νά εκτελεστοῦν οί συνηθισμένες λογιστικές πράξεις.

Οί τελευταίες έρευνες έδειξαν ότι στό βάθος όλων αυτών τών πληροφοριών ύπάρχει θαυμαστή μαθηματική σοφία, πού είχε προΐδεαστεί για άνακαλύψεις πού έγιναν μόλις κατά τόν τελευταίο αιώνα. Ή νεώτερη έρευνα, ή άναφερόμενη στόν καταρτισμό τής θεωρίας τών συνόλων καί στις μελέτες τις σχετικές μέ τους κατ' ένέργειαν άπείρους άριθμούς, άνεγνώρισε πανηγυρικά ως πρόδρομο τών έρευνών της τόν Πλάτωνα.

Μέ όλα, όσα εκθέσαμε, γίνεται άναμφισβήτητα φανερό ότι οί σχετικές μέ τήν πλατωνική άριθμολογία κρίσεις πού έξέφραζε ό Κάντ στην «Κριτική του καθαρου λόγου» κατά τό 1781, ύστερα άπό 100 χρόνια είχαν πιά ξεπεραστεί. Ένώ ό μεγάλος φιλόσοφος τής Κενιξβέργης είχε δηλώσει άδυναμία νά παρακολουθησει τήν πτῆση του Πλάτωνος, ή μεταγενέστερη έπιστημονική έρευνα, έπειτα άπό μεγάλο μόχθο, άνοιξε δρόμο καί άντίκρισε καινούριους όρίζοντες. Έως τις άρχές τής περασμένης έκατονταετίας ή φιλολογική έρευνα

ἐθαύμαζε στό πρόσωπο τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ τόν ἀριστοτέχνη τοῦ λόγου, τό δεξιότηχη διαλεκτικό, τόν πολιτικό ὀδηγητή καί τόν ἠθικό φρονηματιστή. Δέν εἶχευ ὑποψιαστεῖ ὀτι ἡ συμβολή του γιά τή θεμελίωση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως ἦταν στόν ἴδιο βαθμό σημαντική. Ἐχρειάστηκεν ἡ ἐργασία ὀλόκληρης ἐκατονταετίας, γιά νά διαπιστωθεῖ ὀτι ἐκεῖνος πού εἶχε μεριμνήσει, γιά νά στηριχθεῖ σέ ἀπαρασάλευτη βάση ἡ μαθηματική ἐπιστήμη, ἦταν ὀ Πλάτων.

Ἄν ὀ νεώτερος κόσμος ἔφτασε νά κυριαρχῆσει ἐπάνω στή φύση, αὐτό ἔγινε, γιάτι ἐχρησιμοποίησε στίς ἔρευνές του τούς μαθηματικούς τύπους. Ἐκεῖνο πού μένει σταθερό μέσα στίς ἀπειροπληθεῖς ἐπαναλήψεις τῶν ὀμοειδῶν φαινομένων εἶναι, εἶπεν ὀ Γαλιλέι, ὀ μαθηματικός τύπος, πού ἐκφράζει τή νομοτέλεια τους. Ἡ κάτω ἀπό μαθηματική προοπτική ἐξέταση ὀχι μόνο τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἀλλά καί τοῦ σύμπαντος ὀλοκληροῦ εἶναι μιά ἀντίληψη, πού ἐξέφρασε μέ σαφήνεια καί ὀριστικότητα ὀ Ἀθηναῖος σοφός. Γιά νά βεβαιωθοῦμε, ἀρκεῖ μόνο μιά γρήγορη ματιά στόν «Τίμαιο».

Ὄταν οἱ νεοπλατωνικοί Ἐλληνες τῆς Ἀναγεννήσεως μέ ἀρχηγέτη τό Γεώργιο Γεμιστό κατά τόν 15ον αἰῶνα ἐπέβαλαν στή Δύση τόν πλατωνισμό, ἄρχισε πιά καί ἡ ἐσπεριακή σκέψη νά ἐξετάζει τά φυσικά φαινόμενα κάτω ἀπό μαθηματική προοπτική. Ἡ πολυθρύλητη ἀπόφανση τοῦ Λεονάρντο ντά Βίντσι ὀτι ἡ φυσική εἶναι βέβαιη, μόνον ὀταν ἐκφράζει τά συμπεράσματά της μέ μαθηματικούς τύπους, ἔχει τήν προέλευσή της σέ πλατωνικές πηγές. Ὄ «Τίμαιος», πού ἀποτελεῖ τήν πρώτη ἀπόπειρα νά ἐρμηνευθεῖ τό σύμπαν μέ τή βοήθεια μαθηματικῶν τύπων, ἦταν τό προσφιλέστερο ἀνάγνωσμα τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὄλοι τους εἶχαν τήν συναίσθηση ὀτι ὀ Πλάτων δέν ἐστέκονταν πίσω τους. Ἐβλεπαν σ' αὐτόν τόν προδρομικό ὀδηγό, πού ἀνοίγε καινούριους δρόμους.

Στά τελευταῖα τριάντα χρόνια ἐσημειώθηκε σέ ὀλες τίς χῶρες τοῦ κόσμου ἡ ἀνθηση τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν. Τά συγγράμματα τοῦ Ἀθηναίου σοφοῦ καί οἱ σχετιζόμενες μέ αὐτά ἱστορικές εἰδήσεις ἐξετάστηκαν ἀπό κάθε πλευρά καί τά εὐρήματα ὑπῆρξαν ἀπό κάθε ἄποψη πλούσια. Προσπαθοῦμε νά πλησιάσομε, ὀσο γίνεται, κοντά στό πλατωνικό πνεῦμα καί κάποτε νομίζομε ὀτι τό κατορθώνομε. Σέ λίγο ἀνακαλύπτομε ὀτι ἀνοίγεται μέσα στίς ἔρευνές μας

νέα προοπτική. Πάντοτε διαισθανόμαστε ότι μᾶς ξεφεύγει ἡ τελευταία λέξη. Ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων μᾶς ἔχει πληροφορήσει ὅτι σχετικά μέ τήν πρώτη ἀρχή δέν ἔχει γράψει τίποτε στά συγγράμματά του: «Οὐκ οὐν ἐμόν γε περὶ αὐτῶν ἔστω σύγγραμμα οὐδὲ μή ποτε γένηται· ῥητὸν γάρ οὐδαμῶς ἔστιν ὡς ἄλλα μαθήματα» (Πλατ. 7η ἐπιστολ. 341c). (Δέν ὑπάρχει κανένα δικό μου σύγγραμμα οὔτε θά ὑπάρξει, πού νά ἀναφέρεται σ' αὐτό τό πρόβλημα, γιατί αὐτό δέν ἔμπορεῖ νά ἀνακοινωθεῖ μέ λεκτική διατύπωση, ὅπως τά ἄλλα μαθήματα).

Μᾶς εἰδοποιεῖ ὅτι τό ὕψιστο πρόβλημα δέν διαφωτίζεται μέ τή διανοητική συλλογιστική σκέψη. Μόνο ἡ ἀναστροφή μέ τό ἴδιο πράγμα ἔμπορεῖ νά μᾶς χαρίσει μιὰ ξαφνική διαφωτιστική ματιά. «'Ἄλλ' ἐκ τῆς πολλῆς συνουσίας γιγνομένης περὶ τό πρᾶγμα αὐτό καί τοῦ συζῆν ἐξαίφνης, οἷον ἀπό πυρός πηδῆσαντος ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτό ἑαυτὸ ἤδη τρέφει». (Ἄλλά ἔπειτα ἀπό μακροχρόνια ἀναστροφή πού γίνεται γύρω ἀπό αὐτό τό ἴδιο τό πράγμα, καί ἔπειτα ἀπό γνήσιο βίωμα ξαφνικά, ὡσάν φῶς, πού ἀνάβει ἀπό κάποια σπιθαμὴ φωτιᾶς πού ξεπετιέται, παρουσιάζεται μέσα στήν ψυχὴ καί τρέφει τόν ἴδιο τόν ἑαυτὸ του).

Μέ ὅλα αὐτά μᾶς λέει ὅτι ὁ δρόμος πού ὀδηγεῖ στήν ἀληθινὴ φιλοσοφία προϋποθέτει τό ἀληθινὸ ἀντίκρισμα, τό βίωμα, ἓνα «συζῆν» μέ τά προβλήματα.

Γιὰ τόν Πλάτωνα ἡ φιλοσοφία δέν ἦταν ποτέ διδασκαλικὴ ἀνακοίνωση, ἀλλὰ πάντοτε πάλη μέ τά προβλήματα. Στήν ἀντίληψή του αὐτὴ εἶναι σύμφωνος καί ὁ Κάντ λέγοντας ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά διδαχτεῖ κανεὶς τὴν φιλοσοφία, διδακτὸ εἶναι μόνο τό φιλοσοφεῖν. Τά μεγάλα φιλοσοφικά πνεύματα δέν ἔμποροῦμε νά τὰ πλησιάσουμε μέ ἀκροαματικὴ διάθεση, ἀλλὰ μόνο μέ ἐρευνητικὴ. Μόνο ἂν εἴμαστε σέ πραγματικὴ ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων, θά φτάσουμε στὴ γνήσια κατανόηση. Ἄν προχωρήσουμε ὅμως κινημένοι ἀπό συναίσθημα ἐρασιτεχνικῆς περιεργείας, θά πάθουμε ὅ,τι ἔπαθε τό ἀκροατήριό πού ἄκουσε τὴν τελευταία διάλεξη τοῦ ἀθανάτου σοφοῦ. Λίγους μῆνες πρὶν πεθάνει ὁ Πλάτων, ἀπεφάσισε νά κάμει στήν Ἀκαδημία τὴν περίφημη διάλεξή του «Περὶ ἀγαθοῦ». Ἐνα πλῆθος ἀνθρώπων ἔτρεξε νά ἀκούσει τίς ἀνακοινώσεις του. Οἱ ἀκροατές του ἐφαντάζονταν ὅτι ὁ φιλόσοφος θά μιλοῦσε γιὰ τό ἀγαθὸ πού φέρνει στὸν ἄνθρωπο τὴν εὐδαιμονία. Διαψεύδοντας τίς προσδοκίες τους ὁ φιλόσοφος τοὺς παρουσίασε μιὰ σειρά μαθηματικῶν ἐξισώσεων, πού ἐνοποιοῦσε τά ἀριθμητικὰ δεδομένα τά σχετικά μέ τοὺς

κλάδους τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους Ἀριστόξενος (Ἄρμονικά, 30) μᾶς παρέχει τὴν ἀκόλουθη μαρτυρία: «Ὅτε δὲ φανείησαν οἱ λόγοι περὶ μαθημάτων καὶ ἀριθμῶν καὶ γεωμετρίας καὶ ἀστρολογίας καὶ τὸ πέρασ ὅτι ἀγαθόν ἐστιν ἓν, παντελῶς παράδοξον ἐφαίνετο αὐτοῖς». (Ὅταν πιά τὸ περιεχόμενον τῆς διαλέξεως παρουσίασε προτάσεις πού ἀναφέρονταν στό μαθηματικά, στοὺς ἀριθμούς, στή γεωμετρία καὶ ἀστρονομία, ὑποστηρίζοντας γενικά ὅτι τὸ ἀγαθόν ταυτίζεται μὲ τὸ ἓν, ἐφαίνονταν ὅλα αὐτὰ στό ἀκροατήριό σέ ὀλοκληρωτικό βαθμὸ παράδοξα).

Ὁ Πλάτων εἶχε ξεπεράσει αἰῶνες ὀλόκληρους τοὺς συγχρόνους του καὶ αὐτοὶ δὲν ἤμποροῦσαν νὰ τὸν ἀκολουθήσουν.

Ἐθεωροῦσαν τίς διδασκαλίες του παραδοξότητα. Δέν εἶχαν κατανόησι ὅτι ἡ ἐπιδίωξι τῆς ζωῆς του ἦταν νὰ προσεγγίσει στήν πρώτη ἐνεργειακὴ πηγὴ τῆς ὑπάρξεως, στό «ἀγαθόν», ὅπως ἐσυνήθιζε νὰ λέει. Ἀπ' αὐτὸ ἐνόμιζεν ὅτι πηγάζει ἡ ὑπαρξι καὶ ἡ ἐναρμόνισι τοῦ μακροκόσμου καὶ μικροκόσμου. «Ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἰδέα μέγιστον μάθημα, ἢ δίκαια καὶ τᾶλλα προσχρησάμενα χρήσιμα καὶ ὠφέλιμα γίγνεται» (Πλ. Πολιτ. 505 Α). (Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι μέγιστον μάθημα καί, ὅταν σχετισθοῦν μὲ αὐτὴν ἡ δικαιοσύνη καὶ οἱ ἄλλες ἀρετές, γίνονται ὠφέλιμες καὶ χρήσιμες).

Δέν εἶναι ὁ ἀπόκοσμος ἐρευνητὴς, πού θέλει νὰ ἀποφύγει τὸν αἰσθητὸ κόσμο. Ἡ πρόθεσι του εἶναι μὲ τὴ συνοπτικὴ ματιὰ τῆς θεωρίας νὰ ὑψώσει σέ εὐκρινῆ ἐνότητα τὴν ποικιλία τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, νὰ δείξει ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι μέτοχος τοῦ αἰδίου κάλλους τῶν ἰδεῶν. Τὸ «ἀγαθόν» δέν εἶναι ἡ ἀποχρωματισμένη ἠθικολογικὴ ἐννοια τῆς ἐποχῆς μας. Ἀποτελεῖ τὴν κρυφὴ πηγὴ, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀναβλύζοντας ἡ ἑλληνικὴ ἀνδρεία ἐδίδαξε τὴν ἀνθρωπότητα νὰ ἀντιμετωπίζει καὶ νὰ κατανικᾷ, ὅπως εἶπε χρόνια τῶρα ὁ Valery, τὰ τέρατα τῆς ἀσιατικῆς βαρβαρότητος. Τὴν ἐνατένισι πρὸς μιά τέτοια θείαν ἀρχὴ ὁ Πλάτων τὴν ἐθεωροῦσε ὡς κάτι πού τοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἡ θεϊκὴ καταγωγὴ τῆς οἰκογένειάς του. Ἦταν υἱὸς τοῦ Ἀρίστωνος μαζί μὲ τὸν Γλαύκωνα καὶ τὸν Ἀδείμαντο καὶ στήν ἀδελφικὴ τους τριάδα τὸν καλύτερο ἔπαινο ἀποτελεῖ ὁ στίχος πού παραθέτει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων στήν «Πολιτεία» του: «Παῖδες Ἀρίστωνος, κλεινοῦ θεῖον γένος ἀνδρός».

Περ. «Ἑλληνικὴ δημογραφία», 1950

Κωνσταντῖνος Δ. Γεωργούλης

5. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἀναζητήσωμεν μὲ τὴν ὁδηγίαν τῶν Ἑλλήνων πνευματικῶν ἡγετῶν, δηλαδὴ τῶν κλασικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ἰδίως δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἐν πρώτοις τὸν «ἄνθρωπον» τῶν Ἑλλήνων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μὲ τὸ «ἄτομον» τῶν νέων ἀτομοκρατῶν. Ἄλλο ἄτομον καὶ ἄλλο ἄνθρωπος. Τὸ ἄτομον δὲν συναισθάνεται ἑαυτὸ ὡς ὀργανικὸν μέλος ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου. Τὸ ἄτομον ἐμφορεῖται ἀπὸ ποταπὸν ἐγωισμόν μὴ ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὸ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐνστερνισθῇ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικότητος.

Ἐπειτα ὁ «ἄνθρωπος» τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὸν «ἄπολιν» ἄνθρωπον ἢ τὸν «κοσμοπολίτην». Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κοσμοπολιτικὰς τάσεις εὐρίσκομεν εἰς μερικοὺς σοφιστάς, τοὺς κυνικοὺς καὶ τοὺς στωικοὺς. Ἄλλ' αἱ τάσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν μικράν, ἀσήμαντον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἑλληνικῆς περὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεως.

Κατὰ ταύτην «ἄνθρωπος» εἶναι τὸ μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος, τῆς «πόλεως», ὁ πολίτης - ἄνθρωπος. Ἀνθρωπος ἔξω τόπου καὶ συνανθρώπων ἀποτελούντων τὸ πολιτικοκοινωνικὸν πλαίσιον καὶ τὴν προέκτασιν τῆς ζωῆς του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ κατὰ τοὺς Ἑλληνας. Διότι φυσικοὶ - ὕλικοι καὶ πνευματικοὶ - ψυχικοὶ δεσμοὶ ἀκατάλυτοι συνδέουν τὸν ἄνθρωπον τόσον μὲ τὸ ἔδαφος καὶ τὴν φύσιν τῆς πατρίδος του, ὅσον καὶ μὲ τοὺς συνανθρώπους του, οἱ ὅποιοι ζοῦν εἰς τὸ ἴδιον ἔδαφος καὶ εἰς τὴν ἰδίαν φύσιν.

Διὰ νὰ ἀντιληφθῶμεν πόσον ἰσχυρὰ ἦτο ἡ καθήλωσις τοῦ Ἑλλήνου εἰς τὸ πάτριον ἔδαφος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὴν νοσταλγίαν τοῦ Ὀδυσσεῦς, ὁ ὁποῖος δὲν εἶχεν εἰς τὰ ξένα ἄλλον πόθον, παρὰ νὰ ἴδῃ «καπνὸν ἀποθρῶσκοντα» ἀπὸ τὴν πατρικὴν ἐστίαν. Ἡ ἑλληνικὴ γῆ εἶναι, κατὰ τὸν Αἰσχύλον, ἡ «Γῆ μήτηρ, φιλότατη τροφός», ἡ «κουροτρόφος γῆ», τῆς ὁποίας καὶ ἱερὸν ὑπῆρχεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὑπὲρ αὐτῆς τῆς γῆς καὶ τῶν βωμῶν καὶ ἐστιῶν της ἡγωνίσθησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν οἱ πολυῦμνητοι Μαραθωνομάχοι καὶ Σαλαμινομάχοι.

Τὸ πάτριον ἔδαφος καὶ ἡ ἑλληνικὴ φύσις δὲν ἦσαν διὰ τοὺς Ἑλληνας ἔννοιαι στενωῶς γεωγραφικαί. Ἦσαν ἔννοιαι μὲ πλοῦσιον πνευ-

ματικόν καί ψυχικόν περιεχόμενον. Διότι εἰς τὸ κοινόν ἔδαφος καί τὴν κοινήν φύσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζων ὅμαιμοι, ὁμόφυλοι καί ὁμόγλωσσοι, ἐδημιουργεῖτο κοινή ζωὴ καί συνείδησις μετὰ κοινὰ ἦθη καί ἔθιμα, τὰς κοινὰς παραδόσεις, τὴν ἰδίαν θρησκείαν καί λατρείαν, τὸ ἴδιον δίκαιον, τὰς κοινὰς εὐτυχίας καί ἀτυχίας, μετὰ κοινὰ βιώματα, πεπρωμένα καί ἰδανικά. "Ὅλα αὐτὰ ἐκτρέφουν καί καλλιεργοῦν μίαν ἐνιαίαν ψυχοκοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν, δημιουργοῦν τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα ἢ κοινότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑποχωρεῖ καί ἀφανίζεται τὸ ἐγωιστικόν ἄτομον καί ἀντ' αὐτοῦ διαμορφώνεται ὁ κοινωνικός ἢ ἀκριβέστερα ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος, διότι ἡ «πόλις», τὸ ἀρχαῖον κράτος, ἦτο ἡ κοινὴ τῶν ὁμαδικῶν αὐτῶν σχέσεων, ψυχικῶν συναντήσεων καί κοινωνικῶν διαμορφώσεων καί ἡ «πόλις» ἦτο ἡ ἐγγύησις διὰ τὴν συνέχειαν τῆς κοινῆς ζωῆς, ἐφ' ὅσον ἐντὸς τῆς κοίτης τῆς πόλεως αἱ διαδεχόμεναι ἀλλήλας γενεαὶ παρελάμβανον τὴν κοινωνικὴν συνείδησιν καί τὴν ὁμαδικὴν πολιτικὴν καί πολιτιστικὴν κληρονομίαν τῶν προγενεστέρων.

Μέσα λοιπὸν εἰς τὸ πλαίσιον τῆς πόλεως ἕκαστος πολίτης - ἄνθρωπος ἦτο ὁ κόμβος ποικίλων δεσμῶν καί σχέσεων: ὑλικῶν, πνευματικῶν, πολιτικῶν, ἠθικῶν, τόσον μετὰ τὴν πόλιν, τὸ κράτος, ὅσον καί μετὰ τοὺς συνανθρώπους του, τοὺς συμπολίτας του. Μέσα εἰς τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν κοινότητα τῶν κλασικῶν χρόνων ἦτο ἀδύνατον νὰ διακρίνης τὸν πολίτην ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Καί ἡ νεωτέρα δὲ λέξις «πολιτισμός» ἀπὸ τὴν λέξιν «πολίτης» ἔχει τὴν ἐτυμολογικὴν ἀρχὴν τῆς. Ἡ ἐτυμολογικὴ δὲ αὐτῆς σχέσις, χωρὶς νὰ εἶναι παλαιά, ἐκφράζει κατὰ εὐστοχον σύμπτωσιν τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν συμβίωσιν, συνεργασίαν καί ἀμοιβαίαν παιδείαν τῶν πολιτῶν.

Αὐτὸς λοιπὸν εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸν εἶδον οἱ "Ἕλληνες τῶν κλασικῶν χρόνων καί ὅπως ἐξιδανίκευσεν ὁ φιλόσοφος ἑλληνικὸς νοῦς: ὄχι τὸ ἐγωιστικόν, ἀνεξάρτητον καί ἀσύδοτον ἄτομον, ὄχι ὁ ἔξω τόπου «ἄπολις» ἄνθρωπος, ἀλλὰ ὁ ἔχων πολιτικὴν συνείδησιν «πολίτης - ἄνθρωπος».

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ πολιτικὴ ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐκείνη ἢ ἰδιότης, ποὺ κάμνει τὸν ἄνθρωπον ὄντως ἄνθρωπον: «καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία ἢ ἕκαστος ἡμῶν ἐστὶ: τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους». (Προϋπθέσεις τῆς ὑπάρ-

ξεως ανθρώπου, τῷ ὄντι ἀνθρώπου, δημιουργοῦ ἀνωτέρων ἀξιῶν τῆς ζωῆς, αἱ ὁποῖαι διακρίνουν τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τοῦ κτήνους, εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ του συμβίωσις, τὸ πολιτικὸν σύνολον, ἡ «πόλις»).

Κατὰ ταῦτα ἡ «πόλις» εἶναι π ρ ὀ τ ε ρ ο ν, προηγείται ἐκἄστου πολίτου, οὐδὲ εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῆ ἄλλως ὁ ἀνθρωπος παρὰ ὡς πολιτικὸν ζῶον, ὡς μέλος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας.

Καὶ τῆς πλατωνικῆς παιδείας κεντρικὸν νόημα εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ πολίτου - ἀνθρώπου, ὅπως δεικνύουν ὄχι μόνον ἡ «Πολιτεία» καὶ οἱ «Νόμοι» τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ φιλοσόφου τούτου. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸς τοῦ ἀνωτέρου κεντρικοῦ νοήματος ἕνας ὀρισμὸς τῆς παιδείας εἰς τοὺς «Νόμους», εἰς τὸν ὁποῖον καταλήγει ἡ διαλογικὴ συζήτησις τοῦ θέματος τῆς παιδείας μετὰ τινος προηγουμένης ἀτελεῖς ἢ ἀνακριβεῖς ἀποπειράς πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας της: « . . . τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδεῖαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἔραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλειον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης. Ταύτην τὴν τροφήν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, νῦν βούλοιτ' ἀν μόνην παιδεῖαν προσαγορεύειν, τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάνανυσόν τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδεῖαν καλεῖσθαι». (Κατὰ τὴν νέαν μας ἀποψιν παιδεῖα ἀληθινὴ φαίνεται νὰ εἶναι ἄλλη: ἡ ἀνατροφή, ποὺ κατευθύνει τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τὰ παιδικὰ του χρόνια πρὸς τὴν ἀρετὴν, ἡ ἀγωγή, ἡ ὁποία τοῦ ἐμβάλλει τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν ἔρωτα νὰ γίνῃ τέλειος πολίτης, γνωρίζων νὰ ἀρχῆ καὶ νὰ ἄρχεται σύμφωνα μὲ τὸ δίκαιον. Αὐτὴν τὴν ἀγωγήν, μοῦ φαίνεται, ξεχωρίζει ἡ νέα στροφή τοῦ διαλόγου μας καὶ εἰς αὐτὴν μόνον δέχεται νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα τῆς παιδείας. Κάθε ἄλλη ἀγωγή, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν ἀπόκτησιν εἴτε χρημάτων εἴτε ἰσχύος εἴτε καὶ ἄλλων γνώσεων χωρὶς φρόνησιν καὶ χωρὶς δικαιοσύνην, εἶναι καὶ βάνανυσος καὶ ἀνελεύθερα καὶ ἐντελῶς ἀναξία τοῦ ὀνόματος τῆς παιδείας).

Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἶναι κόσμος ἐμπορούμενος ἀπὸ αἰσιόδοξον ἀντίληψιν τῆς ζωῆς καὶ ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ μορφώσεως. Κεντρικὴ μορφή του εἶναι ὁ πολίτης - ἀνθρωπος, ὁ ἐπιτυγχάνων τὴν αὐθυπόστατον ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικῆς του ὄντοτης καὶ τὴν πνευματικοπολιτικὴν του τελείωσιν μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ ἐλευθέρας, δικαιοκρατουμένης καὶ ὀργανικῶς συντεταγμένης πολιτικῆς κοινωνίας.

Θεμελιώδεις ἀξίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήχθη ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς

λόγος, εἶναι τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθόν, τὸ καλόν, τὸ ἐλεύθερον, τὸ μέτρον.

Ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἐπιβολὴ τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὑπὲρ τὴν ὑλιστικὴν σκοπιμότητα καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ τάσις πρὸς ταῦτισιν βίου καὶ λόγου καὶ πρὸς ἄρσιν καὶ ἀνάτασιν τῆς πραγματικότητος εἰς τὸ ὕψος τῆς ιδέας εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ἐξιδανικευμένης θεωρητικῆς εἰκόνας τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων, τὴν ὁποίαν ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ κόσμου ἐκείνου κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διὰ τῶν κλασικῶν ἔργων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης.

Ἐγκυκλοπαιδικὸν λεξικὸν « Ἡ λ ι ο ς »

Κωνσταντῖνος Βουρβέρης

VII. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ — ΠΕΡΙΓΡΑΦΑΙ ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

I. Ο ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΙΑΟΥΛΗΣ

Κατὰ τὸ πρῶτον τῆς ἐπαναστάσεως ἔτος ναύαρχος τῶν Ὑδραίων προεχειρίσθη ὁ Ἰάκωβος Νικολάου Τομπάζης, ἔτι διαρκούσης τῆς δικτατορίας τοῦ Ἀντωνίου Οἰκονόμου.

Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης ἦτο ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ συνετός, ναυτικὸς δὲ ἔμπειρος ἔχων μάλιστα καὶ θεωρητικὰς τινὰς περὶ τὴν ναυπηγικὴν γνῶσεις. Ἄλλ' ἔσπερειτο τοῦ ἀρχικοῦ ἀξιώματος, ὅπερ ἀπητείτο εἰς τὰς δυσχερεῖς ἐκείνας περιστάσεις καὶ εἶχε τὴν μετριοφροσύνην νὰ ἀνομολογῇ τοῦτο. Τότε ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης ἐμάντευσε τίς ἐκ τῆς πολυαρίθμου πλειάδος τῶν ἀρειοτόλων τῆς Ὑδρας πλοιαρχῶν ἔφερον ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ τὴν πεπρωμένην τῆς ἡγεμονίας σφραγίδα. Δὲν ἦτο δὲ εὐκολὸς ἢ διάκρισις, διότι ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης εἶχε δεινὰ τινὰ ἐλαττώματα. Τὰς σκιὰς ταύτας τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ἐπιφανεστάτου στρατηλάτου τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλλάδος δὲν θέλω διστάσει νὰ καταδείξω, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτήρος του πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἠφανίσθησαν εἴτε ἀφ' ἧς ἀνέλαβε τὴν τοῦ στόλου ἡγεμονίαν εἴτε καὶ πρότερον. Ἴνα δὲ μὴ ἀπατηθῶ καὶ μὴ ἀπατήσω, τὰ μὲν ἐλαττώματα τοῦ ἀνδρὸς θέλω παραστήσει ὅπως ἐξήγαγον αὐτὰ ἐκ τῶν ὀμιλιῶν μου μετὰ φιλτάτων αὐτῶ, τὰ δὲ προτερήματα ὅπως ἀνομολογοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιζήλων.

Ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης ἦτο ἐκ νεότητος οἰνοπότης μέχρι τῆς ἐσχάτης μέθης· καὶ τοῦτο μὲν τὸ πάθος ἀπέβαλεν, ἅμα ἐνυμφεύθη τὴν σύντροφον τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐπίστευεν ὅτι τὰ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος πλοῖα καὶ τὰ ἀτίθασα αὐτῶν πληρώματα καὶ οἱ ὀλίγοι χρηματικοὶ πόροι θέλουσι δυνηθῆ νὰ κατισχύσωσι τῶν πελωρίων τοῦ πολεμίου δυνάμεων.

Ἄλλ' ὁ Λάζαρος Κουντουριώτης δὲν ἀπηλπίσθη· καὶ ἀφοῦ πολλὰκις περὶ τὰ τέλη τοῦ 1821 ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν, ἔλαβε τελευταίαν τινὰ μακροτάτην μετ' αὐτοῦ συνέντευξιν. Τί ἐρρήθη τότε μεταξύ τῶν δύο τούτων

ἀνδρῶν οὐδέποτε ἐγνώσθη. Ἄλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Μισοῦλης ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ μεγάρου τοῦ Λαζάρου Κουντουριώτου ναύαρχος τῶν Ὑδραίων καὶ ἐπεδόθη πρὸς τὴν ἡγεμονίαν τῆς ναυτικῆς ἡμῶν δυνάμεως μετὰ καρτερίας, ἥτις οὐδέποτε ἔπαυσε καθοδηγούμενη ὑπὸ τοῦ ἀνεσπέρου τῆς Ἑλλάδος ἀστέρως.

Ὁ Μισοῦλης ἦτο ἀτρομητότατος τῶν ἀνθρώπων, ἐπιτείνων τὴν ἀρετὴν ταύτην μέχρι τῶν ἐσχάτων μεθοριῶν τῆς φρονήσεως καὶ τῆς ἀφροσύνης. Ἐν τῇ νεότητι ἔχων ἰδιόκτητον μέγα καὶ ὠραῖον πλοῖον ἐλοξοδρόμει ποτὲ διὰ τὸν ἐναντίον ἄνεμον ἐντὸς τοῦ πορθμοῦ τῶν Γαδεῖρων. Γέρων συμπλωτῆρ παρετήρησεν αὐτῷ ὅτι ὑπάρχει περὶ τὴν Ταρίφην ὕφαλος εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἀπόστασιν. Τί πειράζει, ἀπήντησεν ὁ Μισοῦλης, καί, εἴτε μὴ πιστεύων τὸν γέροντα εἴτε πεποιθῶς ὅτι θέλει κάμψαι τὸν κίνδυνον, ἐξηκολούθησε πλέων εἰς τὸ ὑποδειχθὲν ὕπουλον μέρος, μέχρις οὗ συνετρίβη αἴφνης ἡ ναῦς καὶ δεινὴν ὑπέστη ὁ ἀνὴρ ζημίαν, ἥς ἀνευ ἤθελεν ἀποβῆ ἢ πλουσιώτατος τῶν πλοιάρχων τῆς Ὑδρας.

Ἄλλ' ὁ ἀκαμπτος αὐτὸς χαρακτήρ ἦτο ἀπαραίτητος, ἵνα καταπλήξῃ καὶ δαμάσῃ τὰ δυσήνια ναυτικά πλήθη, ὧν ἐμελλε νὰ ἄρξῃ. Ἀρχὴν εἶχεν ὅτι ὁ πλοίαρχος δὲν πρέπει νὰ ἀναποδίση ποτὲ, ὅσονδήποτε σφοδρὸς καὶ ἂν εἶναι ὁ ἐναντίος ἄνεμος, καὶ πλειστάκις ἔκαμψε τὸν Καφηρέα ἐπικρατοῦντος καταγιγιδώδους βορρᾶ, ἐνῶ οἱ συνάδελφοι αὐτοῦ κατέφυγον εἰς τοὺς παρακειμένους λιμένας.

Ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν δειλίαν μὴ φειδόμενος οὐδὲ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις συνέπεσε νὰ μὴ διακρίνεται ἐπ' ἀνδρεία.

Ἀπαράμιλλος ἦτο ὁ Ἀνδρέας Μισοῦλης εἰς τὰ πολεμικὰ ἔργα, ἀναφωνεῖ ὁ δίκαιος Σπετσιώτης Ἀνάργυρος Ἀνδρέου Χ' Ἄναργύρου. Ἐπὶ τοῦ πολέμου συνελάμβανεν ἕν σχέδιον καὶ ἀμέσως τὸ ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν· ἠδιαφόρει δὲ ἂν τὸν παρηκολούθουν οἱ ἄλλοι.

Ἐπὶ τέλους ἦτο εἰς τῶν ἐκτάκτων ἀνδρῶν, οἵτινες τῶν διαπρατομένων τὴν εὐθύνην εἰς μόνον ἑαυτοὺς ἀναθέτουσι. «Τοιοῦτος δὲ ὢν ἐν τοῖς κινδύνοις ἦτο ἐκτὸς αὐτῶν ὁ μετριοφρονέστερος τῶν ἀνθρώπων. Ἐπιτυχάνων εἰς τοὺς ἐναλίους ἀγῶνας ποτὲ δὲν ἐσημνύνετο, ἄφηνε τοὺς ἄλλους νὰ λέγουν· ἀποτυγχάνων δὲ πρὸς οὐδὲν ἐμέτρει τὰς ἐναντιότητας. Διὰ ταῦτα περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου δύ-

ναταί τις νά εἶπη ὅτι μήτε τὸν ἠχθαίροντο μήτε τὸν ἐφθόνουν οἱ σύγχρονοι αὐτοῦ».

«Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους»

Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος

2. Η ΠΑΝΑΓΙΑ Η ΓΟΡΓΟΝΑ

Ἡ «Παναγιά ἡ Γοργόνα» εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρτιότερα νεοελληνικά μυθιστορήματα. Ἰσθόθεσή της εἶναι ἡ ἐγκατάσταση Μικρασιατῶν προσφύγων, ναυτικῶν, σέ μιά παραλία τῆς Λέσβου, ὅπου σιγά σιγά χάρη στὴν ἐργατικότητά τους δημιούργησαν ἓναν ἀξίολογο συνοικισμό ψαράδων.

Ὁ τίτλος τοῦ μυθιστορήματος ὀφείλεται στό μικρὸ ἐξωκλήσι τῆς «Παναγιάς τῆς Γοργόνας», πού εἶχε χτιστεῖ σ' αὐτὴ τὴν παραλία, ἐπάνω σ' ἓνα βράχο, μέ τὴν παράξενη εἰκόνα ἑνὸς ἀγνωστοῦ ζωγράφου, πού παρίστανε τὴν Παναγιά μέ σῶμα Γοργόνας (μισὴ γυναίκα, μισὸ ψάρι).

Οἱ χαρές κι οἱ λύπες, οἱ ἀγῶνες, οἱ ἐλπίδες κι οἱ ἀπογοητεύσεις τῶν κατοίκων τοῦ νέου συνοικισμοῦ, μέ κύριο πρόσωπο τὴ Σμαραγδῆ, μιά κόρη ὁμορφῆ καὶ γεμάτη καλοσύνη, πού τῆς ἀρέσει ἐξαιρετικά ἡ θάλασσα, προβάλλουν μέσα ἀπὸ τὰ διάφορα γεγονότα τοῦ μυθιστορήματος. Ἡ Σμαραγδῆ ἔπειτα ἀπὸ διάφορα ἀτυχήματα γίνεταί καλογριά στό ἐξωκλήσι τῆς «Παναγιάς τῆς Γοργόνας».

Παραθέτομε τὴν περιγραφή τοῦ μέρους τῆς Λέσβου, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν οἱ πρόσφυγες.

Ἡ ὁμορφιά, πού ἔχει ἀπὸ φυσικό του ὁ τόπος ἐδῶ γύρω, εἶναι νά τὴ βλέπεις καὶ νά σαστίζεις μέ τὴν πλοῦσια καρδιά τοῦ Θεοῦ. Τούτη ἡ αἰολική ἀκρογιαλιά δέ λείει νά χάσει τὴ χαρὰ καὶ τὴ χάρη της, θέλεις ὁ Αὐγουστος καίγει τόν κόσμον, θέλεις ὁ χειμῶνας τόν βαρᾶ. Γιατί οἱ γραμμές ἀπ' τὰ βουνά κατεβαίνουν χορευτικά ὡς τό γιαλό, ἡ στεριά κυματίζεται σερπετῆ σάν τό πέλαιο κι ἀπὸ παντοῦ κατηφορίζουν τὰ δέντρα, οἱ πολύχρωμοι βράχοι, καὶ τὰ νερά φουρφουρίζουνε βιαστικά ὡς τ' ἀκρογιαλί.

Ὁ ἐλιῶνας σκεπάζει τὰ βουνά, φυλλουρίζει χειμῶνα καλοκαίρι κι ἀναδεύεται μέ ἀσημιές ἀντιφεγγιές. Ἡ σκληρὴ φυλλωσιά ἔχει ἀπὸ τὴ μιά μεριά ἓνα χρῶμα μαργαριταρί, σάν νά μουσκεύτηκε γιὰ πάντα ἀπὸ τό φεγγαρόφωτο μιᾶς αὐγουστιανῆς νύχτας.

Οί λαγκαδιές είναι στολισμένες με δλόισες λεῦκες, πού άνεβαίνουν λαμπαδάτες τόν άνήφορο, από τή Σκάλα ως τό χωριό τῆς Μουριᾶς, ἀράδα ἢ μιά πίσ' από τήν ἄλλη. Εἶναι τρυφερές, τρεμουλιάζουν ἀδιάκοπα μέ ὄλα τά φύλλα τους, ἀκόμα καί σάν δέ φυσᾶ. Καί σάν πάρει νά τίς κιτρινοφυλλιάσει τό φθινόπωρο, μοιάζουν σάν νά πῆραν φωτιά οἱ ἀσημένιοι κορμοί τους καί τινάζουν χρυσές φλόγες.

Πάνω σέ τοῦτο τό νησί, βλέπεις, ἡ Ἑλλάδα κι ἡ Ἄνατολή σμίγουν τίς νοστιμάδες καί συνταιριάζουν τή χάρη καί τό νόημα τῆς γῆς τους. Ὁ οὐρανός εἶναι κρουστός, νά τονε πιεῖς στό ποτήρι, κι ἡ θάλασσα, πού μπαίνει καί βγαίνει παντοῦ, ἀστράφτει ἀνάμεσ' ἀπό τά δέντρα. Σκύβεις ἀπάνω της καί μυρίζει ἡ ἀγνή ἀνάσα της. Εἶναι παστρικά τά νερά σάν ἀγίασμα καί στόν πλουμιστό πάτο δείχνει ἕνα ἕνα ὄλα τά χρωματιστά της πετράδια, τά κοχύλια καί τ' ἀνθάκια τοῦ βυθοῦ.

Ἄνεβαίνεις στά ράχτα, γυρίζεις μιά βόλτα τή ματιά ἕνα γύρο στεριᾶς καί πελάγου καί δακρῦζει τό μάτι σου. Ἐνα ἀναγάλιασμα στάζει ἀπό τά δέντρα, ἀναβρῦζει ἀπό τά καστανά καί κόκκινα χῶματα, ἀπό τίς πέτρες καί τά νερά. Ὁ ἐλιώνας ἀργοσαλεύει τά κλωνιά σά βγάγια. Ἄπό παντοῦ άνεβαίνει ἡ δόξα τῆς γῆς. Τοῦτες τίς ὥρες τρέμει ἡ καρδιά τ' ἀνθρώπου ἀπό τό γλυκασμό τῆς ζωῆς, κι ἀναρωτιέσαι πῶς γίνεται καί κρῦβεται ἡ κακία, τόση κακία, σάν τό σκουλήκι τ' ἀκοίμητο, μέσα στό ρόδο τοῦ Θεοῦ.

Τό χωριό τῆς Μουριᾶς εἶναι ψηλά, στή ράχη τοῦ βουνοῦ. Τ' ἀσπρισμένα σπίτια στριμῶχνονται ἄταχτα, μιά κουβάρα ἀνάμεσα στίς ἐλιές καί στίς μυγδαλιές, σάν ἕνα κοπάδι ἀρνιά, πού σκόρπισαν ἄλλοπαρμένα ἀπό τρομάρα. Τό κατέβασμα ἀπό κεῖ γιά τό λιμάνι εἶναι βολικό. Κατρακυλᾶ κανεῖς σέ μιάν ὥρα. Ὅμως ἂν πεῖς ν' άνεβεῖς τόν ὄρθιο μουλαρόδρομο ἀπό τή Σκάλα τῆς Γοργόνας πρὸς τή Μουριά, θά κάνεις τρίδιπλο κόπο. Τόσο κακοτράχαλη σηκώνεται ἡ ἀνηφόρα.

Οἱ χωριανοὶ ἔχουν κάνει πεζοῦλες ἀπό ξερολιθιά κοντά σέ κάθε ἀνάβρα πού ἀνταμώνεις στ' ἀνέβασμα. «Καθίστρες» τίς λένε κι ἐκεῖ σταματοῦν οἱ στρατοκόποι νά πάρουν τήν ἀνάσα τους. Οἱ ἀγωγιάτες κι οἱ νοικοκυραῖοι, πού άνεβάζουν πράμα μέ τά ζᾶ τους, χαλαρώνουν τό καπίστρι τοῦ μουλαριοῦ καί σφυρίζουν νά πιεῖ τό φορτωμένο ζωντανό, νά ξαποστάσει.

Κάτω στό λιμάνι ἀπομένουν τή νύχτα μόνο οί ψαράδες, οί μικροκαπεταναῖοι πού κοιμοῦνται στό καίκια τους, κάτι λίγοι μαγαζατόροι πού ἔχουν ἐκεῖ καφενέδες κι ἀργαστήρια. Αὐτοί πηγαίνουν στό χωριό μονάχα τίς γιορτάδες. Φοραίνουν τά καλά τους, ξουρίζονται, βάζουν καί κάλτσες καί παπούτσια κι ἀνεβαίνουν τίς Κυριακάδες γιά καμιά κοινοτική σύναξη τοῦ συνεταιρισμοῦ «Ἡ Ἀθηνᾶ».

Τό ἐργοστάσιο εἶναι στή Σκάλα. Ἕνας μεγάλος ἐλιόμυλος μέ τέσσερις πρέσες. Στά ἐλιομαζώματα ἀνεβοκατεβαίνει ὁ κόσμος, ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἐποχή γιά τόν τόπο. Οἱ μαζῶχτρες ξεχύνονται παρέες παρέες, φοροῦν χρωματιστά σαλβάρια, κλαδωτές μπόλιες, κουνουῦν τό καλαμένιο καλάθι μέ τίς γαλάζιες χάντρες στό μπράτσο. Κατεβαίνουν στολισμένες καί κουδουνίζουν τά γαλάζια καί βυσσινιά βραχιόλια τους ἀπό γυαλί. Τά χωράφια κι οἱ δρόμοι εἶναι γεμάτα ραβδιστάδες κι ἐργάτες ἀπ' τό λιοτριβεῖό.

Ὅλο τό χειμῶνα, ὅσο δουλεύει ἡ ἐλιά, οἱ χωριανοί ἔχουν γιά ξυπνητήρι τή μπουρού τοῦ ἐλιόμυλου. Εἶναι μιᾶ δυνατή σφυρίχτρα, πού ὀργιάζει μέσα ἀπό τή μαύρη νύχτα. Ἡ φωνή της γεμίζει ἀντίλαλο τά ράχτα καί τίς λαγκαδιές, ἀνεβαίνει ὡς τό χωριό καί τό ξεσηκώνει στό πόδι.

Μεμιᾶς τά καλντερίμια ἀντιχτυποῦν ἀπό χοντροπάπουτσα μέ πλατιά σιδερένια καρφιά κι ἀπό τά πέταλα τῶν μουλαριῶν. Οἱ πόρτες χτυποῦν μέ θόρυβο, τρίζουν οἱ ρεζέδες, οἱ κοπέλες κατεβαίνουν μέ χαρούμενες φλυαρίες καί πονηρά γέλια. Οἱ ραβδιστάδες μέ τά ἴσια μακριά ραβδιά στή ράχη, «τέμπλες» τά λένε, τραγουδοῦν ἀμάνεδες. Κόβουν τό τραγούδι καί προγκᾶνε τά ζά, τό ἴδιο τραγουδιστά:

— Ντέ μπρέε, ντέ!

Εἶναι ἡ μεγάλη ἐποχή, τῆς ἐλιᾶς ἡ ἐποχή.

Τήν περιμένουν ὅλο τό χρόνο τά ἐνενηντα ὀχτώ χωριά τοῦ νησιοῦ. Ὅλος ὁ κόσμος, ἕνα ψυχομέτρι ἀπό ἑκατόν πενήντα χιλιάδες φτωχόκοσμο καί νοικοκυραῖοι, ἀπ' αὐτοῦ κρέμονται. Ἀπό τό λιανό κλωνί τῆς ἐλιᾶς ζυγιάζεται ἡ ζήση τους.

Οἱ ψαράδες κάτω τά περνᾶνε πιο φτωχικά, ὅμως πιο σίγουρα. Ἡ θάλασσα, ὅσο νά τήν τρυγήσεις, δέ στερεύει. Δέν ξέρει κι ἄλλο ὄργωμα ἀπό τ' ὄργωμα τῆς καρίνας. Βέβαια ἔρχεται ὁ χειμῶνας, τό

πέλαγο μελανιάζει σάν τό ξίδι. Πολλές βάρκες άποτραβιοϋνται στή στεριά. Τίς κουρνιαζοϋν άπάγκιο πάνω σέ χοντρά μαδέρια, ώς νά μερέψουν τά νερά. Γιατί ό βοριάς τό πιάνει πολύ τοϋτο τό λιμάνι καί παιδεύεται πολύ ό ψαραδόκοσμος.

Είμαι όμως μεγάλο πράμα νά δεις τά ράχτα τής Παναγιᾶς νά κεφαλώνουν τή φουρτούνα, σάν ξεμπουκάρει ή φρέσκια τραμουντάνα άπό τόν κόρφο τ' Άδραμυτιοϋ καί ταράξει τό ντουριά. Είμαι κι ό καρβο-Μπαμπάς άντίκρυ, κατεβάζει κι αυτός τά ρέματα τής Πόλης άπό τό μπουγάζι καί στρίβει κατά δῶ τίς θάλασσεσ άπό τ' Άγιονόρος.

Τής Παναγιᾶς τά ράχτα καρτεροϋν άτάραγα τή φουρτούνα πού σιμώνει όλοένα μελανιάζοντας τή θάλασσα. Πολύ γρήγορα ή σκοτεινή γραμμή της κοντεύει τό λιμάνι. Μιλιοϋνια καμουτσιά σκίζουν τόν άγέρα πού τρέμει, κάνουν τά θεριεμένα κύματα νά σηκώνουνται όλόρθα στά καπούλια. Είμαι τότεσ νά θωρείσ καί νά σαστίσεις, σάν άντρεϊέσουν άπό τήν ψυχή τής μάχης κι άρχίσουν ν' άντιχτυπιϋνται μέ μάνητα τά δυό στοιχειά: ή πέτρα καί τό νερό.

Τής Παναγιᾶς τά ράχτα βαστοϋν τή μάχη, άφόντας στάθηκε ό κόσμος. Είμαι γεμάτα άπό τίς παλιές λαβωματιές, είναι σημαδεμένα άπό τίς χτυπιές. Η πέτρα σφουγγάριασε άπό τήν άρμη, ό παραδαρμόσ τοϋ νεροϋ γούφιασε τά βασανισμένα στέρνα της.

Τά κύματα βγαίνουν άπό τή θολούρα τής καταχνιάς μουλωχτά, πυργώνουν ψηλά σά δράκοι, κατεβαίνουν μέ φοβερή τάξη τά πολεμικά τους φουστάτα. Όσο σιμώνουν, τεντώνουν μπροστά φουσκωμένα στέρνα, παρδαλά σάν τής τίγρισσας. Πίσω άνεμιζουν στόν άγέρα άφρισμένη χήτη. Φρουμάζουν κι έρχονται ψυχωμένα άπό τιτανικήν όργή. Στο τέλος παίρνουν φόρα, άναπηδοϋν γουχιάζοντας, πέφτουν κατάστηθα πάνω στο βράχο τής Παναγιᾶς. Πελώριεσ μάζεσ νερό χτυπιϋνται, τρίζουν τά δόντια καί βρουχιϋνται. Καί καλά νά τά ξεθεμελιώσουν τά ράχτα, νά τά ψιχουλιάσουν, νά τά καταπιϋν.

Φτάνουν ώς άπάνω, καρβαλικέουν τόν ψηλό βράχο, βρέχουν μέ τούς άφρούς τήν πόρτα τής έκκλησιᾶς καί δρασκελάνε τήν καστρόπετρα. Χύνονται τότεσ άπό τή μεριά τοϋ λιμανιοϋ, τά βλέπεισ καί κατηφορίζουν άπό τήν πετρόσκαλα τής Παναγιᾶς, ένα δεμάτι

ἄσπρα φίδια, πού σπαρταροῦν καί τρέχουν. Γίνεται μεγάλη χλαπαταγή.

Ὅλη τήν ὥρα πού βαστᾷ ἡ μπαλαισιά, τῆς Παναγιᾶς τὰ ράχτα τρέμουν συθέμελα ὡς τίς σκοτεινές ρίζες τους. Μυστικές χορδές ἀπό σκληρό μέταλλο δονιοῦνται καί ἤχοῦν μέσα τους. Ὅμως δέν πισωπλατίζουν πατημασιά. Ὁ βράχος στυλώνει μέσα στά μαῦρα βάθη τὰ πετρένια πόδια του, καπνίζει σύγκορμος ἀπό θυμό. Ὁ ἀγώνας τόν γεμίζει ψυχή καί δύναμη, ὅπως ἕνα θεριό. Βογγᾶ καί τραντάζεται κάτω ἀπό τή νεροποντή, φτύνει μέ τίς ξεδουτιασμένες μασέλες τούς ἀφρούς τῆς λύσσας του κατ' ἴμουτρα στή θάλασσα. Ὅσο πιό βαριά τόν δέρνει ἡ ἀνεμική, τόσο πιό θεριακωμένα πυργώνει τὰ στέρνα του καταπάνω της. Ξέρει πῶς πίσω ἀπό τίς φαρδιές πλάτες του διαφεντεύει τοῦ κόσμου τὰ ψαροκάικα, τίς τράτες καί τὰ λαφριά τρεχαντήρια. Κι αὐτά ξιπάζονται πάνω στά διπλά τους σίδερα, τετώνουν τή γούμενα. Νά σπάσουν τίς πρυμάτσες, νά φύγουν κατὰ τή στεριά, νά γλιτώσουν ἀλαλιασμένα ἀπό τήν τρομάρα. Κάνουν σάν τὰ ζά τ' ἀγαθὰ καί δυνατά, πού τὰ συνεπῆρε ὁ πανικός καί τὰ βρίσκει δεμένα ἀπό τό χαλινάρι.

Τό μεγάλο τό κακό γίνεται τίς γεναριάτικες νύχτες, σά λυσσάζουν οἱ μπουράσκες, πού ἔρχονται καταδῶ ἀπό τ' ἀκρογιάλια τῆς ἀρχαίας Τρωάδας. Τότε τό σκοτάδι πού σκεπάζει τὰ σύμπαντα κάνει πιό τρομαχτική τή νύχτα. Ὁ ἄνεμος παίρνει τὰ κεραμίδια ἀπό τίς σκεπές, τὰ τινάζει στούς σίγκους, πετροβολᾷ τίς μανταλωμένες πόρτες καί τσακίζει τίς τρυφερές λεῦκες. Ὁ σκοτεινός ἀγέρας εἶναι γεμάτος ἀπό κρότους ἀξήγητους, ἀπό οὐρλιαχτά καί θλιβερούς ἤχους. Τά τενωμένα συρματοσκοίνα κλαῖνε, ἀναστενάζουν τὰ δέντρα καί τὰ κατάρτια.

Τό δαιμόνιο τῆς φουρτούνας ξαπολιέται ξεχαλίνωτο μέσα στή νύχτα, σφυρίζει μέ τὰ δάχτυλα ἀπό κάθε μεριά, πάνω στά ἄλμπουρα, μέσα στίς καμινάδες. Καβαλικεύει καί τή σιδερένια καμάρα πού κρατᾷ τό καμπανάκι τῆς Παναγιᾶς, κρεμιέται ἀπό τό σιδερένιο γλωσσίδι κι ἀρχίζει νά χτυπᾷ ἄταχτα, νά χτυπᾷ ξεφρενιασμένα.

Ἄκοῦν οἱ ψαράδες τ' ἄγριο καμπάνισμα μέσα στόν ὕπνο τους, τ' ἀκοῦν ὡς ἐκεῖ πάνω στό βουνό κι οἱ Μουριανοί. Ἀνοίγουν οἱ ναυτικοί κάτ' ἀπό τό πάπλωμα ἀνήσυχο μάτι. Οἱ γυναῖκες ἀφουγκρά-

ζουνται, σηκώνονται χωρίς θόρυβο από τό στῶμα. Τυλίγονται, θυμιάζουν τά κονίσματα καί σταυροκοπιούνται.

— ‘Η Παναγιά ή Γοργόνα ν’ άποσκεπάζει τόν κόσμο.

Τό λένε γιά τά καράβια πού ξώμειναν, γιά τά καΐκια πού λείπουν σέ ταξίδια. Λέν ένα «πατερημό» γιά τούς άγνωστους θαλασσινούς, πού βολοδέρνονται τούτη τήν πίσσημη καί τρομαχτικήν ώρα στ’ άνοιχτά, άφημένοι στά χέρια Θεοῦ καί τής μοίρας, πάν’ από τή σκοτεινή άβυσσο του πικροῦ νεροῦ πού τούς κυκλώνει.

Σά φωτίσει ο οὐρανός πάνω στή φουρτούνα, βλέπεις κάθε φύλλο του άγέρα πού έρχεται, νά σαρώνει πάνω από τίς κορφές τῶν κυμάτων τά ψιχουλιασμένα νερά, νά τ’ άνεμίζει μεσούρανα. ‘Η άλισάχη σηκώνεται άσπρος μπουχός, πετᾶ σύννεφο. ‘Η τραμουντάνα τήν πασπαλίζει στίς σκεπές. ‘Ασπρίζουν τότες τά κεραμίδια από τ’ άλάτι. ‘Ομως στό τέλος ή κούραση βαραίνει τά στοιχειά του νεροῦ, δαμάζει ή θάλασσα, μερεύουν τά κύματα κι άποτραβιούνται.

Τότε προβάλλει θάμαξη ο ήλιος του Θεοῦ πάνω από τή ράχη τής Βίγλας καί στάζουν ειρήνην τά λιόδεντρα. Βλέπεις πιά τό βράχο νά στέκεται γελαστός μέσα στό χρυσό φῶς. Είναι άκόμα βρεγμένος καί χτυπημένος, άχνίζει κουρασμένος καί στάζει διαμαντόπετρες μέσα στή λιακάδα, όμως στέκεται δυνατός καί ήσυχος. Φορᾶ στήν κορφή του, μετερίζι μάχης, τό κλησάκι τής Παναγιάς, φορᾶ τό καμπανάκι καί τό σκεβρωμένο κατάρτι, πού δέν έχει σημαία. Φορᾶ καί μία τούφα άγριοσυκιά, πού έχει πιεῖ όλες τίς άρμες του πελάγου καί δέ μαράθηκε. ‘Εχει μία παλικαρίσιαν όμορφιά τέτοιες ώρες ο βράχος.

Πάλι σάν ξανοίζει ο καιρός καί πάρει νά μυρίζει ή άνοιξη, τίποτα δέν είναι πιό ήμερο από τά ράχτα τής Γοργόνας. ‘Η πέτρα ροδίζει στόν ήλιο. Ξαπλώνεις άπάνω μπρούμυτα καί νιώθεις τή ζωή της ν’ άντιχτυπᾶ σά φλέβα. Οί μικρές άγριοσυκιές θρασομανοῦν άνάμεσ’ από τίς χαραμίδες πάνω στίς ψηλές κρέμασες. Βουτᾶνε πεινασμένες ρίζες ως μέσα στήν καρδιά του βράχου, νά βυζάζουν από κεῖ τό πικρό καί άρμυρό γάλα πού τίς θρέφει. Χαράζεις μέ τό σουγιά τό κοκκινωπό βλαστάρι καί ο άσπρος χυμός πήζει πάνω στό λεπίδι.

Κάτου στά ριζοθέμελα του βράχου κουνιούνται μέ τό μυστικό ρυθμό του βυθοῦ στεφάνια από χλωρά φύκια. Κρεμάζουν μικρούς καρπούς, σάν μαργαριτάρια περασμένα σέ κόκκινη μεταξωτή κλωδιά, άπλώνουν πρὸς τ’ άπάνω τσαμπιά από κοκκινωπούς κόμπους,

χοντρούς σάν άγριοκέρασα. Πάνω στίς στρογγυλές πέτρες πού άσπρουλιάζουν άπό μαλακό χνούδι, σαλεύονται τούφες άπό φύκια τρυφερά σάν προφαντά μαρούλια. Στίς κουφάλες μέ κλαψιάρικες φωνές οί γλάροι, άδιάκοπα πεινασμένοι καί καυγατζήδες, κι άνάμεσα στά παχιά ούβρια κυνηγιούνται οί γύλοι, οί πέρκες, οί λαπένες, όλα τά πετρόψαρα μέ τά χαρωπά καί ζωηρά χρώματα. Στόν άφρό γυρίζουν μεγάλα κοπάδια άπό μικρά κεφαλόπουλα. Προσπαίζουν στό φώς πού τά μαγεύει καί κάθε πού γυρίζει τό σμάρι ν' αλλάξει δρόμο, οί κοιλιές τους άσημίζουν στόν ήλιο.

Οί ψαράδες γυρνώντας άπό τό καλάρισμα άνεβαίνουν καί κρεμάζουν στούς τοίχους τής Παναγιᾶς τά βρεγμένα δίχτυα. Άπό τά όρθια σταυρωτά κουπιά τά κρεμοῦν, άπό τό άλμπουρο τής σημαίας κι άπό τό σίδερο τοῦ καμπαναριού. 'Ο άγέρας τ' άνεμίξει σάν πέπλα. Είμαι βαμμένα σέ βραστό πευκόφλουδο κι έχουν τό χρώμα τοῦ σκουριασμένου σίδηρου. Πολλές φορές είναι τόσα, πού ζώνεται μέσα δάκερο τό ξωκλήσι. Καμιά άλλη Παναγιά μέσα στόν κόσμο τής χριστιανουσίνης δέ φορεῖ ποτέ τέτοια πέπλα έξόν ή Παναγιά ή Γοργόνα.

Έχει κι ένα ἴσωμα πάνω στά ράχτα. Έκεῖ, άνάμεσα ούρανοῦ καί πελάγου, έρχονται καί καθίζουν άντρες καί γυναῖκες. Μπαλώνουν τά χαλασμένα δίχτυα, ματίζουν τά σκοινιά, μερεμετίζουν τά σκισμένα πανιά. Κάθονται σταυροπόδι ένα γύρο καί δουλεύουν. Φοροῦν στό 'να χέρι γάντι άπό κάλτσα. Πολεμοῦν μέ κάτι χοντρές σακοράφες, περνοῦν τίς καινούριες θελιές μέ μικρές ξυλένιες σαίτες. Λίγα είναι τά λόγια τους τήν ώρα τής δουλειᾶς. Ποῦ καί ποῦ κανένας ν' ανοίξει τό στόμα νά πει ένα λόγο, νά χωρατέψει ένα χωρατό.

«Η Παναγιά ή Γοργόνα»

Στράτης Μυριβήλης

3. ΠΡΟΣ ΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τή στιγμή πού ξεκινᾶ κανείς για τό ταξίδι τής Μακεδονίας, ή γεωγραφία καί ή ιστορία έξουσιάζουν τό πνεῦμα του. Έχει μπροστά του μεγάλα ποτάμια, ψηλά καί άπόκρημα βουνά, πανάρχαια δάση, νερά πού πέφτουν άπό τεράστιους βράχους, καταπράσινους κάμπους καί γραφικές κοιλάδες, δύσκολες κλεισοῦρες καί φι-

λόπωνες άκροθαλασσιές, λίμνες και βάλτους, πόλεις και χωριά, που έγραψαν με την πνευματική, την έμπορική, τη βιομηχανική τους δραστηριότητα λαμπρότατες σελίδες στην ιστορία του έλληνισμού και της προκοπής του. Και από την άλλη μεριά άτελεύτητα ιστορικά περιστατικά, και αρχαία και μεσαιωνικά και νεώτερα, άγώνες και κατορθώματα, αίματα και στεναγμούς, αυτοθυσίες και ήρωισμούς, θαυμαστά φανερώματα μιās ψυχής, που είναι πλασμένη από άγνό και στέρεο μέταλλο, της προαιώνιας ψυχής της Μακεδονίας.

Κι είναι πολύ φυσικός ο πόθος, που γεννιέται μέσα στην καρδιά του ταξιδιώτη, νά σταθεί σε κάθε πέτρα και σε κάθε πλαγιά, νά άγγίξει από κοντά, με τό δάχτυλο, κάθε ιστορικό τοπωνύμιο, νά περάσει και νά ξαναπεράσει από τους δρόμους της μοναξιάς και της πολιτείας, για νά αισθανθεί ζωντανή και όλόθερμη και την ιστορική και τη σημερινή πραγματικότητα του τόπου.

Ή παλιά και ή ζωντανή Θεσσαλονίκη

Ή μεγάλη μακεδονική πρωτεύουσα, που κατηγοριζει μαλακά από τις πλαγίες του Χορτιάτη στη φεγγόβολη άκροθαλασσιά του Θερμαϊκού, είναι ή πολιτεία με την πολλαπλή ψυχή, όπως είναι όλες οι αιώνόβιες πανάρχαιες πολιτείες. Μά υπάρχει μιá έντονη ιδιοτυπία στη φυσιογνωμία της, ένα χρώμα καθαρά μεσαιωνικό, που δυσκολεύεται κανείς νά συναντήσει σε τόση έκταση και με τόση άφθονία χυμένο άλλου.

Σήμερα άποτελεί σημαντικότατο κέντρο της Βαλκανικής, τεράστια κυψέλη, όπου παρδαλό πλήθος ανάδινει τον άεναο βόμβο του. Μά σε πολύ μακρινούς καιρούς δέν κατόρθωσε νά παίξει ανάλογο ρόλο. Και μολονότι ιδρύθηκε τρεις χιλιάδες ή κάπως λιγότερα χρόνια πρό Χριστού από τους Πρωτοέλληνες και Θεσσαλούς, μολονότι έφτασε σε κάποια άκμή στην έποχή του μυκηναϊκού πολιτισμού της βορινής Έλλάδος, μολονότι πήρε και τ' όνομά της άκόμη από τη Θεσσαλονίκη, την κόρη Φιλίππου του Β' και έτεροθαλή άδελφή του Μεγάλου Άλεξάνδρου, που την είχε γυναίκα του ο Κάσσανδρος, ή φήμη της έμεινε περιορισμένη ίσαμε τη ρωμαϊκή κατάκτηση.

Δύο κέντρα παλιότερα του μακεδονικού βίου, σημαντικά και σεβάσμια, ή Έδεσσα και ή Πέλλα, έστεκαν αιώνες όλόκληρους αντί-

μαχά της καί συγκρατοῦσαν σέ χρυσή μετριότητα τήν προσδευτική της ανάπτυξη. Μά οἱ Ρωμαῖοι κατάλαβαν τή σημασία τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, τίς πολύτιμες ὑπηρεσίες πού θά μπορούσε νά προσφέρει στήν ὀργάνωση τῶν μακρινῶν των κατακτήσεων καί στήν κίνηση τοῦ ἐμπορίου των.

Γι' αὐτό ἡ κλασική ἀρχαιολογία τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι κυριότατα ἀρχαιολογία τῶν ρωμαϊκῶν ἢ, ἂν προτιμᾶτε, τῶν ἑλληνορωμαϊκῶν χρόνων. Κι ἔτσι παρουσιάζεται στά μάτια τοῦ ἀνθρώπου πού θά κάμει τό σύντομο γύρο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ της Μουσείου ἢ θά σταθεῖ κοντά στή σημερινή «Καμάρα», τήν ἀψίδα τοῦ Γαλερίου, μέ τά φθαρμένα ἀνάγλυφα, καί θά συλλογιστεῖ πῶς χιλιάδες χρόνια πρωτότερα κάτω ἀπό τήν ἀψίδα αὐτή δέν περνοῦσε τό ράθυμο τράμ μέ τά ἐκνευριστικά του κουδουνίσματα καί τό πολυποίκιλο πλήθος τοῦ αἰῶνα μας, μά οἱ ἀδιάκοποι ρωμαϊκοί λεγεῶνες μέ τό βαρύβροντο βῆμα, πού ξεκινοῦσαν μέσα στή σκόνη καί τό σάλαγο τῆς Ἰσπίας ὁδοῦ καί ξαναβρίσκανε τό δρόμο τῆς στεριᾶς στό ἰλλυρικό λιμάνι τοῦ Δυρραχίου, γιά νά πάρουν τήν Ἐγνατία, αὐτή τήν ἴδια ὁδό, πού στεφανώνεται ἀπό τήν ἀψίδα, καί νά καταλήξουν στους μακρινούς ἀκραίους σταθμούς τῆς ρωμαϊκῆς Ἰστορίας. Ὑπάρχουν πέτρες, πού ξυπνοῦν τήν ἀνάμνηση ἀπειράριθμων περιπετειῶν, μιάν ὀλόκληρη ἱστορία γραμμένη μέ κλαγγή σπαθιῶν καί μέ πάταγο πολεμικῶν ἀλόγων.

Τέτοια πέτρα εἶναι ἡ Καμάρα τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ. Ἄμα τήν προσπερνᾷ κανεῖς κάθε ὥρα καί κάθε στιγμή πηγαίνοντας στήν καθημερινή του ἀπασχόληση, λησμονεῖ καί τό ὕφος της καί τό νόημά της. Μά σάν τήν ξαναβλέπει ὕστερα ἀπό ἀπουσία μακρόχρονη, δέν μπορεῖ νά ξεκολλήσει ἀπό τή φαντασία του τήν ἀντίληψη, πῶς πέρα μακριά, στά βάθη τοῦ ἀτέλειωτου δρόμου, θ' ἀστράφουν χάλκινες περικεφαλαῖες καί θά φεγγοβολήσουν καλογουλισμένοι θώρακες καί θά ρίξουν περίγυρα φλογισμένες δέσμες ἀντανακλάσεων ἀσπίδες καί λόγχες. Εἶναι ἡ ψευδαἰσθήση τῆς ἱστορίας, πού ἐξουσιάζει τό στοχασμό καί τόν προσηλώνει μπροστά σ' αὐτόν τόν πολῦτιμο καί πολυκύμαντο πίνακα τῆς Μεσογείου, ὅπου ἀστράφτει σά χρυσό καρφί τεχνουργημένο μέ τόν κόπο καί τήν ἐπιμέλεια τῶν αἰώνων ἡ βασιλική πολιτεία τοῦ Θερμαϊκοῦ, ἡ πολιτεία πού γνώρισε ὅσο ἐλάχιστες ἄλλες τήν ἀκμή καί τή δόξα καί τήν ἀγωνία πι-

κρῶν ἀλώσεων ἀπό τούς Σαρακηνοῦς, ἀπό τούς Νορμανδοῦς, ἀπό τούς σταυροφόρους, ἀπό τούς Τούρκους, ἡ πολιτεία πού ὑπῆρξε τό κέντρο τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος τοῦ Παύλου στή Μακεδονία, πού εἶδε μέ φρίκη τό αἶμα νά πλημμυρίζει τόν ἵππόδρομό της στίς μέρες τοῦ ἐκδικητοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου, πού αἰσθάνθηκε νά τήν διαπερνᾶ σά θανάσιμο ρίγος ἡ βουλιμία καί ἡ ζηλοτυπία τῶν γειτόνων της.

Ἄμα σκαρφαλώνει κανεῖς, περνώντας ἀνάμεσα στά στενά δρομάκια τῆς παλιᾶς Θεσσαλονίκης μέ τό ζωηρό ἀνατολίτικο χρῶμα, στά ὕψη τοῦ Ἐπταπυργίου, πού μοιάζει μέ καστροθεμελιωμένη καί καstroγυρισμένη πολιτεία, καί κοιτάζει κάτω, στά πόδια του, τήν θάλασσα τοῦ Θερμαϊκοῦ καί τά πυκνά ἀθροίσματα τῶν παλιῶν καί τῶν νέων κτισμάτων, βλέπει ν' ἀνεβαίνουν ἀνάερα καμπαναριά καί μιναρέδες, λυγεροί βυζαντινοί τροῦλοι καί πλαδαροί μουσουλμανικοί θόλοι κι αἰσθάνεται βαθύτερα τό νόημα καί τά πεπρωμένα τῆς πολιτείας. Καί διαπιστώνει χωρίς ἀμφιβολία πῶς, ἂν ἡ τουρκοκρατία μέρα μέ τή μέρα ἐξαφανίζεται μπροστά στ' ὄρητικό ἀνθισμα τῆς σημερινῆς ζωντανῆς καί δραστήριας Θεσσαλονίκης, τό βυζαντινό ὕφος μένει πάντα τό κύριο καί οὐσιῶδες ὕφος τῆς πόλεως.

Ὀλόκληρη ἡ Θεσσαλονίκη δέν εἶναι παρά ἓνα ἀπέραντο βυζαντινό μουσεῖο, ὅπου ὁ λαίμαργος ἐρευνητής μπορεῖ νά χορτάσει τήν αἰσθητική, τήν ἱστοριοδιφική καί τήν ἀρχαιολογική του πείνα, νά παρακολουθήσει ὅλες τίς ἐξελίξεις καί τίς μετατροπές τῶν ρυθμῶν τῆς τέχνης τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, νά ὄνειρευτεῖ κάτω ἀπό ζωγραφισμένους θόλους, ἀπό κομψά κιονόκρανα, ἀπό ψηφιδωτά καί τοιχογραφίες, νά περπατήσει ἀνάμεσα σέ θαυμάσιες κιονοστοιχίες, σέ νάρθηκες καί παρεκκλήσια, νά προσευχηθεῖ σέ μεγαλοπρεπεῖς βασιλικές ἢ θολωτές ἐκκλησίες, νά εὐφρανθεῖ μέ τή γραφική ἄρμονία τῶν κομψοτεχνημάτων πού δημιούργησαν οἱ βυζαντινοί ἀρχιτέκτονες τῶν μακεδονικῶν χρόνων.

Καί θά ἴδει ἀπάνω ἀπ' ὅλη αὐτή τήν πολυσήμενη θάλασσα τῶν μνημείων καί τῶν κτισμάτων ν' ἀνεβαίνει πλαγιασμένος σέ μαλακόν ἀνήφορο, ἀσυμπλήρωτος ἀκόμα ὁ μέγας ναός τοῦ πολιούχου, ἡ ἀρχαία βασιλική Δημητρίου τοῦ Μυροβλήτου, ἡ ἐκκλησιά μέ τήν μακραίωνα καί γεμάτη συνταραχτικές περιπέτειες ἱστορία, ἡ χαλασμένη καί ξανανιωμένη, ἡ βεβηλωμένη καί δηωμένη, πού πο-

λυάριθμα τώρα χρόνια ξαναχτίζεται άπάνω στά σχέδια τής παλιάς όμορφιάς της καί καρτερεί τή στιγμή πού θά γιορτάσει άλλη μιά φορά τά έγκαίνιά της, ξαναζώντας θριαμβευτικά στους άμφίλογους καί παράδοξους καιρούς του αιώνα μας.

Ξαναπήρα έπειτα άπό τόσα χρόνια τό δρόμο τών φημισμένων εύκτηρίων. "Υστερα άπό τόν "Άγιο Δημήτριο στάθηκα στή μοναδική «ροτόνα», πού μεταβάλλεται σήμερα οέ μουσείο τής χριστιανικής άρχαιολογίας, καί καμάρωνα τήν πολλαπλή άντήχηση τής φωνής μου κάτω άπό τό άέρινο θόλο του Παντοκράτορος. Πήγα στήν 'Άγια-Σοφία ξανανιωμένη, γεμάτη άστραφτερή φεγγοβολιά, στήν 'Άγια-Παρασκευή ή τήν 'Άχειροποίητο Θεομήτορα, βασιλική τολμηροῦ καί γοητευτικού σχεδίου, μέ είκοσι τέσσερεις κολόνες, στήν Παναγία τών Χαλκέων περιποιημένη μέ στοργική φροντίδα, ώστε νά δείχνει ζωηρότερα τήν κομψότητα, τήν ευγένεια καί τήν όμορφιά της, στόν "Άγιο Παντελεήμονα καί στήν 'Άγια-Κυριακή.

"Υστερα πήρα πάλι τό δρόμο του Κάστρου κι έφερα τά βήματά μου στό σεβάσμιο μοναστήρι τών Βλατάδων καί στό μικρό μοναστήρι του 'Οσίου Δαβίδ, όπου έκανε τήν πρώτη του προσευχή μετά τήν άλωση του 1430 ο κατακτητής Μουράτ. Αισθάνθηκα όλη τήν εύφροσύνη τής περιπλανήσεως άνάμεσα στους τόπους, πού άγιασε καί ώράισεν ή ευλάβεια καί ή τέχνη. Καί σταμάτησα τελειωτικά στό θαῦμα τών 'Αγίων 'Αποστόλων, τόν φημισμένο γιά τή σπάταλη άρμονία τής κεραμοπλαστικής του διακοσμήσεως καί γιά τή φτερωτή σύλληψη του άρχιτεκτονικού του σχεδίου, του άπαράμιλλου σε κομψότητα.

Μά παράλληλα στή μεσαιωνική, τή βυζαντινή αυτή Θεσσαλονίκη, ύπάρχει καί μιά άλλη όλωσδιόλου διαφορετική, ή Θεσσαλονίκη τής τουρκοκρατίας, τής άνατολικής παραδόσεως. Είναι αυτή, πού ένώνει τό 'Επταπύργιο μέ τή νεώτερη πόλη τής άκροθαλασσιās· είναι ή Θεσσαλονίκη τής κατακτήσεως. Στίς παλιές γειτονίες της δέ βρήκα παρά ελάχιστη γραφικότητα καί τούτη χωρίς στέreo ὕφος καί χωρίς ρυθμό. Δέν κατόρθωσα νά ευφρανθώ όπως στήν Καστοριά ή όπως στή Νάουσα, όπου ύπάρχει ευγένεια, πάστρα καί άρχοντια. 'Εδω οι άρχοντες κατέβηκαν στήν παραλία καί κοιτά-

ζουν από τὰ κυβικά τους οικοδομικά μεγαθήρια τή θάλασσα· ἀπάνω ἀπόμεινε τό «πλήθος», πού περνάει τή δύσκολη καί τήν πληχτική του μέρα ἀνάμεσα σ' ἕνα μαραζωμένο δέντρο καί σ' ἕνα φαγωμένο λιθόστρωτο.

Πλάι στήν παλιά Θεσσαλονίκη, τή Θεσσαλονίκη τῶν μεγάλων ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος, ζεῖ καί ἀναπτύσσεται ἡ σημερινή ζωντανή πολιτεία, κέντρο καί κίνητρο μιᾶς ἀέναης παλίρροιας, ὅπου τεράστια συμφέροντα, τεράστιοι οικονομικοί παράγοντες καί συνδυασμοί παίζουν τόν πρῶτο καί κύριο ρόλο. Πρέπει νά τή δεῖ, νά τήν αἰσθανθεῖ καί νά τήν ἀγαπήσει κανεῖς αὐτή τήν ὀλοζώντανη Θεσσαλονίκη, πού εἶναι ἡ μεγάλη καρδιά τῆς Μακεδονίας, ρυθμιστρια κάθε εἴδους κυκλοφορίας.

Τό ταξίδι μου τοῦτο μ' ἔφερε στίς πιό μακρινές περιοχές τῆς Μακεδονίας, σέ πολιτεῖες ἀκριτικές καί σέ χωριά χαμένα σέ κάμπους καί βουνά, μακριά ἀπό τή ζωηρή κίνηση τῆς θάλασσας καί τῶν πολυσύχναστων δρόμων. Καί παντοῦ μέ ρώτησαν ἂν ἔρχομαι ἀπό τή Θεσσαλονίκη. Δέ μέ ρώτησαν ἂν ἔρχομαι ἀπό τήν Ἀθήνα. Ἡ Ἀθήνα εἶναι πολύ μακρινή, πολύ ἐπίσημη καί πολύ ἀπίθανη. Γιά τόν ἀγρότη τῆς Μακεδονίας μοιάζει μέ χώρα τοῦ παραμυθιοῦ, πού δέν τοῦ ἐπιτρέπεται νά τήν ποθήσει, πού δέν τήν ἔχει γνωρίσει οὔτε μέ τήν ὀποιαδήποτε, τήν ἀνεργη καί τή δυσκίνητη φαντασία του. Ἡ Θεσσαλονίκη ὀλωσδιόλου ἀντίθετα εἶν' ἕνας κόσμος πιό κοντινός, γεμάτος γοητεία καί ἔλξη. Εἶναι ἡ ἀκροθαλασσιά, τό κάρabi πού φεύγει φορτωμένο καρπούς καί γυρίζει φορτωμένο χρῆμα, τό τρένο πού ξεκινάει πρὸς κάθε κατεύθυνση καί ξανάρχεται ὀλοσάλαγο καί καπνό ἀπό ὄλα τὰ σημεῖα τῶν ὀριζόντων, τό πολύχρωμο πλήθος, πού κερδίζει τό ἄφθονο χρῆμα καί τό ξοδεύει, κᾶθῶς τό κερδίζει, μέ ἀπερισκεψία καί ἀπλοχεριά.

Ὁ χωριάτης, πού βασανίζεται ὀλο τό χρόνο σκυμμένος στό χωράφι του, θά στείλει τή συγκομιδή του στή Θεσσαλονίκη· ὁ ἀνθρώπος τοῦ ἐσωτερικοῦ, πού θέλει νά ταξιδέψει ταξίδι μακρινό καί πολυήμερο, θά κατέβει καί θά σταματήσει στή Θεσσαλονίκη, γιά νά πάρει ἐκεῖ τήν ἀνάσα του καί νά σχεδιάσει τήν παραπέρα πορεία του· ὁ ἄρρωστος θά κοιταχτεῖ ἀπό καλύτερο γιαντρό στή Θεσσαλονίκη· τό παιδί τοῦ εὔπορου σπιτιοῦ θά σπουδάσει στό Πανεπιστήμιο τῆς Μακεδονίας· ἡ κόρη τοῦ ἄρχοντα θά ράψει τό φόρεμά της,

θ' αγοράσει τὰ προικιά της, θά κάμει τὸ ταξίδι τοῦ γάμου της στὴν ἴδια φημισμένη πολιτεία τῆς πολυτάραχης ἀκροθαλασσιᾶς. Ἔτσι ἡ Θεσσαλονίκη μεταβάλλεται σ' ἓνα τεράστιο χωνευτήρι, ὅπου ντόπιοι καὶ ξένοι, μόνιμοι καὶ περαστικοὶ βρίσκονται σέ ἀδιάκοπη κίνηση καὶ συναλλαγὴ, φλογίζονται ἀπὸ τὴν ἴδια δίψα τοῦ κέρδους, ἀπὸ τὸν ἴδιο πυρετὸ τῆς δραστηριότητος, ἀπὸ τὴν ἴδια προσπάθεια τῆς δημιουργίας.

Κάθομαι καὶ βλέπω ἀπὸ τὸ παράθυρο τοῦ ξενοδοχείου μου, χτισμένο ἀντίκρυ σέ πολυσύχναστο τρίστρατο, τὸν κόσμον πού περνᾷ, τὸν κόσμον πού στέκεται στὶς προθήκες τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων, τὸν κόσμον πού προσπαθεῖ νὰ κερδίσει τὴν ὥρα του τρέχοντας σὰ νὰ κυνηγιέται. Εἶναι ἡ ὥρα βραδινή· οἱ πρῶτες σκιές τῆς νύχτας σουρώνουν καὶ κατακάθονται στὴν πολιτεία, πού ἀνάβει τὰ φῶτα της. Ἕνας σύσμιχτος σάλαγος ἀναδίνεται καὶ γεμίζει τὴν ἀτμόσφαιρα, ἓνας σάλαγος ἀπὸ γέλια, κουβέντες, ξεφωνητά, κουδουνίσματα, τροχούς καὶ βήματα. Γυναῖκες γεμάτες ἀνοιχτοκαρδιά πᾶνε κι ἔρχονται, σταματοῦν καὶ ξανακινοῦν. Ἄνθρωποι τῆς δουλειᾶς ἀναπαύουν τὸν κάματο τους στό θέαμα τοῦ εὐκίνητου πλήθους. Ἄνθρωποι τῶν ὑποθέσεων περιφέρουν τὴ βιαστική τους ἐμβριθία στή φλογισμένη ἄσφαλο. Ὑπάλληλοι μπαίνουν καὶ βγαίνουν στὶς φωτισμένες πόρτες γεμάτοι σπουδή.

Ὅλο αὐτὸ τὸ πλήθος τὸ παρδαλό, τὸ ἀκαταστάλαχτο, τὸ πολυποίκιλο μοῦ θυμίζει τὴν ἄλλη πρωτεύουσα, τὴν Ἀθήνα. Μά ἡ Ἀθήνα, σέ ὀρισμένες της τουλάχιστον περιοχές, ἔχει κάποιο ἄλλο ὕψος, κάποιο ἄλλο ἀέρα, ἔχει τὴν παλιά εὐγένεια, τὴ στέρα οἰκοδομημένη ἀρχοντιά, τὴν ἀριστοκρατία τῆς καταγωγῆς, τὴν κομψότητα καὶ τὴν πνευματικότητα. Ἡ Θεσσαλονίκη εἶν' ἓνας κόσμος πού τώρα δημιουργεῖται, πού τώρα προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει μιὰ ἔκφραση, νὰ πλάσει μιὰ προσωπικότητα μέσ' ἀπὸ τὸ χάος τῶν ἀντιφάσεων.

Πέρασαν εἴκοσι ἑπτὰ χρόνια ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση, εἴκοσι δύο χρόνια ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς πυρκαϊᾶς τοῦ 1917, πού ἔδωσε στὴν πολιτεία τὴ δυνατότητα νὰ ξαναπλάσει τὸν ἑαυτό της, δέκα ἑπτὰ χρόνια ἀπὸ τὴν μικρασιατικὴ καταστροφὴ, πού τῆς πρόσφερε ἓνα πλῆθος ἐργατικῶν καὶ εὐκίνητων κατοίκων. Καὶ στό διάστημα αὐτὸ ἡ Θεσσαλονίκη ξαναχτίστηκε, ὀργανώθηκε, ἔγινε μιὰ νέα πό-

λη, μέ άνοιχτούς καλοστρωμένους δρόμους, μέ δροσερούς κατάφυτους κήπους, μέ οικόδομικά μεγαθήρια. Όλη ή άκροθαλασσιά ζώστηκε από μιά τεράστια οικόδομική χλωρίδα, κύβους άπάνω σέ κύβους, άμφίβολα κατορθώματα τής σύγχρονης άρχιτεκτονικής.

Καμαρώνω τή μέριμνα, πού έσχεδιάσε τούς μεγάλους καί ευρύχωρους δρόμους τής σημερινής Θεσσαλονίκης, πού άνοιξεν ευχάριστες πλατείες, πού δημιούργησε κήπους, καί άνάδειξε μερικά άπό τά ώραιότερα μεσαιωνικά μνημεία καί κτίσματα. ΈΗ παραλιακή λεωφόρος, ή λεωφόρος τής Νίκης, μένει πάντα ένας καλός δρόμος. Είναι ό πιό άγαπημένος περίπατος τών κατοίκων, πού μαζεύονται κάθε βραδάκι, τίς Κυριακές περισσότερο, γιά νά γεμίσουν τά παραλιακά κέντρα, γιά νά ρεμβάσουν καί νά φλυαρήσουν όλόγυρα στό Λευκό Πύργο, γιά ν' άκούσουν μουσική, νά ίδοϋν κινηματογράφο, νά πΆνε μέ τή βάρκα νά ξενουχτήσουν καί νά γυρίσουν κατάκοποι, ξεθεωμένοι καί πολύ φτωχότεροι στό σπίτι τους.

Στή λεωφόρο τής Νίκης παίζεται θαυμάσια κάθε Κυριακή τό γνωστό ήλαροτραγικό δράμα του πλήθους, πού ξεχύνεται άπό τίς πολυθύρβες πολυκατοικίες, άπό τά παλαιικά σπίτια του Έπταπυργίου, άπό τούς στρατώνες καί τούς συνοικισμούς, γιά νά διασκεδάσει τήν πλήξη του. Είναι τό δράμα του κυριακάτικου Ζαπτείου, πού τό ξέρουν όλοι οί Άθηναίοι άπό πείρα ή παρατήρηση, σκηνή πρός σκηνή.

Μά όποιος θά ήθελε νά συλλάβει τό ρυθμό τής μεγάλης αύτής πολιτείας κοιτάζοντας τό άμέριμνο κυριακάτικο πλήθος, θά κινδύνευε νά πέσει σέ άνεπανόρθωτο σφάλμα. Ό δρόμος τής άλήθειας είναι διαφορετικός. ΈΗ πραγματική Θεσσαλονίκη, ή Θεσσαλονίκη τών έμπορικών καταστημάτων, τών μεγάλων ξενοδοχείων, όπου κατασταλάζουν οί λογής λογής παραγγελιοδόχοι, τών έργοστασιών, τών γραφείων, τών Έλλήνων τής Μακεδονίας, πού τή χρησιμοποιϋν σάν κυψέλη πληθωρικής δραστηριότητας, τών Έλλήνων τής Παλαιάς Έλλάδος, πού έρχονται δώ νά βροϋν καλύτερη τύχη, τών Έβραίων, πού θεραπεϋουν μέ πολύχρονη πείρα τό θεό του έμπορίου, τών προσφύγων, πού άφομοιώθηκαν πιά μέ τό ντόπιο πλήθος καί σφηνώθηκαν παντού, τών έμπόρων, τών βιομηχάνων, τών μεταπρατών, πού ξεκίνησαν άπό τήν κεντρική καί τήν άλλη

Εὐρώπη, γιά νά δημιουργήσουν μιά νέα πατρίδα στή φημισμένη αὐτή ἀκροθαλασσιά τοῦ Θερμαϊκοῦ.

Ἡ Θεσσαλονίκη ἀναδίνει τή βοή καί τόν πάταγο τῆς ἀπεριόριστης ἐμπορικῆς καί βιομηχανικῆς δραστηριότητος.

«Ἑλληνικοί ὀρίζοντες»

Ἰ. Μ. Παναγιωτόπουλος

VIII. ΠΕΖΟΤΡΑΓΟΥΔΑ - ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ - ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

1. Η ΖΩΗ

Μαῦρα κι ἀνήσυχα γίδια κατεβαίνουν νά πιούν στήν κεληδού-
σα ρεματιά.

Μαῦρα κι ἀνήσυχα γίδια σταθήκαν ἄξαφνα στόν κατήφορο μέ
τά κέρατα σάν κλάδους, καί τά κεχριμπαρένια τους μάτια μέ κοι-
τάζουν.

Μέσ' ἀπό τό λόγγο, μέσ' ἀπό τά σγουρά πεῦκα ἕνα κοτσύφι
σφυρίζει σάν τσοπανόπουλο.

"Α! ζωή, τρελή πού εἶσαι! "Α! ζωή!

Στόν κόρφο τοῦ βουνοῦ σάν καλοσύνη πού κρύβεται, εἶν' ἕνα
ἐκκλησάκι.

Χρόνια διακόσια κοιμᾶται ἀπέξω ὁ καλόγερος πού τό ἐζωγρά-
φισε, χρόνια διακόσια σωπαίνουν τά τρία του κυπαρίσσια.

Στόν κόρφο τοῦ βουνοῦ εἶν' ἕνα κάτασπρο ἐκκλησάκι.

"Α! ζωή, ώραία πού εἶσαι! "Α! ζωή!

'Απάνω στίς μολόχες, ἀπάνω στό νέο θυμάρι, πουλάκια δίχως
ὄνομα, στιγμές πουλάκια ἤρθαν, ἔφυγαν.

Οἱ γαλανές σκιές τῶν φύλλων τρέχουν στό μαντίλι τῆς χωρια-
τοπούλας, πού διαβαίνει κάτω ἀπό τόν πλάτανο.

Στόν ἴσκιο του ὁ γεροπεῦκος ἐκοίμισεν ἕνα κοπάδι.

Στό λαμπρό γαλάζιο τ' οὐρανοῦ ἄσπρα σύννεφα σβήνουν ἀπό
εὐχαρίστηση . . .

"Α! ζωή, εὐτυχισμένη πού εἶσαι! "Α! ζωή!

Κι ὅμως τήν ὥρα τοῦ δειλινοῦ δέν ξέρω τί θέλει τό φῶς τοῦ ἄλ-
λου κόσμου καί χύνεται στά πεῦκα, τί θέλει τό φῶς τοῦ ἄλλου κό-
σμου . . .

Κι ὅμως τώρα πού βράδιασε, δέν ξέρω γιατί ὅλα στόν κόσμο
συλλογίζονται τήν αἰτία τους, γιατί τό σκοτάδι ἀπλώνεται σάν
ἕνα μεγάλο νόημα . . .

Κι όμως τώρα πού σκοτεινίασε, τὰ πλάσματα συλλογίζονται τό νόημα τοῦτο πού τό εἶχανε ξεχάσει τό πρωί σήμερα μέ τόν ἥλιο καί πάλι θά τό ξεχάσουν αὔριο μέ τόν ἥλιο, αὔριο μέ τίς χαρές . . .

Ἄ! ζωή, ἀσυλλόγιστη πού εἶσαι! Ἄ! ζωή!

«Πεζοί ρυθμοί»

Ζαχαρίας Παπαντωνίου

2. ΑΧΩΡΙΣΤΟΙ

Στούς σοφούς, πού χάνονται ζητώντας τήν ἀλήθεια, θά μαρτυρήσω ἕνα γνωστό τους μυστικό.

Ἄπό τῆς μάνας τήν ἀγάπη πρωτοβγήκε στόν κόσμο τό τραγούδι.

Μικρό τό πλάσματάκι αὐτό ἀγρυπνοῦσε στόν ὕπνο τοῦ παιδιοῦ. Καί πλάγιαζε στήν κούνια του ἀγκαλιά μέ τό παιδάκι.

Ἐπνοῦσε θυμωμένο, λυπημένο τό παιδί; Ὁ συνομήλικος ὁ σύντροφός του τό καλόπιανε, τό χάιδευε, τό ἔκανε νά λησμονήσει κάθε φόβο, κάθε φάντασμα λυπητερό, γέννημα τοῦ ὕπνου.

Ὅλη τήν ἡμέρα δέν τ' ἄφηνε ἀπό κοντά του τό παιδάκι. Τή νύχτα, σάν ξυπνοῦσε, προσπαθοῦσε νά τοῦ ξαναφέρει τόν ὕπνο του γλυκό. Καί τήν αὐγή παράστεκε στό ξύπνημά του πρόσχαρο. Κατά τήν ὥρα καί τήν ὄρεξή του ἄλλαζε σκοπό κι ἐκεῖνο. Γινόταν κελάδισμα πουλιοῦ – ἄλλο ἀγάπης γέννημα – γινόταν χαμόγελο καί χάδι, γινόταν φιλί. Γινόταν κραυγή τοῦ πόνου, σπαραγμός καί θρήνος τέλος.

Ἔτσι μεγάλωνε τό τραγούδι μαζί μέ τό παιδί. Τά ἔτρεφε καί τά δυό τῆς μάνας ἢ ἀγάπη μέ τό φιλί καί μέ τό γάλα τῆς.

Ἄφοῦ παράτησε τήν κούνια τό παιδί, ἀκολούθησε καί τό τραγούδι πιστό τά βήματά του. Ἄτολμοι στήν ἀρχή ἐγνωρίζονταν μέ τόν καιρό καλύτερα οἱ δυό σύντροφοι. Κι ὅσο τό παιδί μεγάλωνε,

τόσο μεγάλωνε και τό τραγούδι. Κι ἔπαιρνε ἀπό τίς χαρές τοῦ παιδιοῦ· κι ἔπαιρνε ἀπό τούς πόνους του και τίς πληγές του. Καί τίς ἔκανε δικές του. Καί βότανα τίς ἔκανε και φίλτρα στό γλυκό του σύντροφο. Τόσες αὐτό τοῦ ἔβρισκε παρηγοριές, ὅσες ἐκεῖνος εἶχε πίκρες. Τοῦ ἔλεγε ἀκόμα τόν κρυφό καημό του, πού κι ὁ ἴδιος δέν τόν ἤξερε. Καί μ' αὐτό μονάχα τοῦ ἔχυνε τό βάλαμο μέσ στην καρδιά. Μάντευε τοῦ νοῦ του τίς λαχτάρες, πρὶν ὁ ἴδιος τίς νοιασθεῖ, σάν μάντης, σάν προφήτης. Κι ἔκανε σοφὸ τό σύντροφό του μέ τὰ κρυφὰ πού τοῦ φανέρωνε. Καί γινόταν κι αὐτό σοφότερο μέ τόν καιρό.

Περιπλεγμένοι οἱ δυὸ σύντροφοι ἀκολούθησαν τό ταξίδι τους.

«Λόγοι κι ἀντίλογοι»

Γιάννης Βλαχογιάννης

3. ΣΚΕΨΕΙΣ

Ὁ ἀληθὴς ποιητὴς πρέπει νὰ ὁμοιάζῃ τὴν δρῦν, ἥτις ὅσον ὑψηλότερα αἶρει τὴν κεφαλὴν της πρὸς τὸν οὐρανόν, τόσον βαθύτερον βυθίζει τὴν ρίζαν εἰς τὴν γῆν.

Ἄν δὲν ὑπῆρχαν δῦται, οὐδὲ μαργαρίται ἦθελον ὑπάρχει.

Τὸ νὰ μείνῃ τις ἄγνωστος ἐν Ἑλλάδι εἶναι σχεδὸν κατόρθωμα.

Εἶχε πρὸ αὐτοῦ χάρτην, κάλαμον, μελανοδοχεῖον και πᾶν ὅ,τι χρειάζεται πρὸς ἐπίδειξιν τῆς ἀμαθείας του.

Λέγεται ὅτι ὁ Τάσος, πρὶν ἢ ποιήσῃ τὴν ἐν τῇ ἐποποιίᾳ του ἀμίμητον ἐκείνην περιγραφὴν τῆς ἀνδρείας, τῶν βασάνων, τῆς δίψης και τῶν ὀπτασιῶν διαυγῶν βρύσεων και καταλειβομένου χειμάρρου, ὑφ' ὧν κατείχοντο ἐν μέσῳ τῆς ἀύχμηρᾶς φλεγούσης ἐρήμου οἱ σταυροφόροι, ἀπέιχεν ὕδατος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Διὰ τὸν αὐτὸν ἴσως λόγον ἐπέτυχε ν' ἀπεικονίσῃ οὕτω θαυμασίως ὁ τυφλὸς Μίλτων τὰς σκηνογραφίας, ὧν τὸ κάλλος διέβλεπε διὰ μόνου τοῦ μαγικοῦ πρίσματος τῶν ἀναμνήσεων αὐτοῦ.

Μόνη ἡ στέρσις ἀγαθοῦ τινος διδάσκει ἡμᾶς νὰ ἐκτιμῶμεν αὐτὸ κατ' ἀξίαν ἢ καὶ ἄνευ τῆς ἀξίας του.

« Ἔργα », τ. Ζ'

Ἐμμανουὴλ Ροΐδης

4. ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

Τὸ νὰ κλειοῦμε τὰ μάτια μας σ' ἐκείνους, ὅπου μᾶς ὑβρίζουνε, εἶναι συχνὰ γενναιότητα. Τὸ νὰ τὰ ἀνοίγομε καλά σ' ἐκείνους, ὅπου μᾶς ἐπαινοῦνε, εἶναι πάντοτε φρονιμάδα.

Δέν δικάει ν' ἀποχτοῦμε καί νὰ ἔχουμε ἰδέες. Χρειάζεται διὰ τὴν στερέωσή τους εἰς τὸ πνεῦμα μας καί νὰ τές διατυπώνωμε μέ φράσεις ρητές καί γραπτές. Ἐπειδὴ μόνον εἰς τὴν διατύπωσή τους ξεκαθαρίζονται καλύτερα, γένονται φανερότερες, ἀκριβέστερες· κι ἐμεῖς γενόμεστε περισσότερο κύριοι αὐτῶν.

Ὁ φιλόργυρος, μὴν ἡξέροντας νὰ ἐκτιμήσει τὰ μέσα τῆς ζωῆς, τὰ χρήματα, κατὰ τὴν ἀληθινὴ τους ἀξίαν, ζεῖ πάμπτωχος μεταξύ σωρευμένου πλοῦτου.

Ἄπ' ὅσους σέ γνωρίζουνε, ὁ λιγότερος, πού σέ γνωρίζει, εἶσαι σύ.

« Στοχασμοί »

Ἀνδρέας Λασκαράτος

5. ΘΡΥΨΑΛΑ

Ὁ ἐγωιστῆς ἄνθρωπος, ὅταν περιπατεῖ, κοιτάζει ἢ ψηλά ἢ χαμηλά. Ἴσως δέν εἶναι ἀνάγκη νὰ κοιτάξει. Ἄς προσέξουν οἱ ἄλλοι νὰ μὴ πέσει ἀπάνω τους.

Διὰ νὰ αἰσθανθεῖ κανεὶς τὴν ἰδική του εὐτυχία, πρέπει νὰ παύσει ἐνοχλούμενος ἀπὸ τὴν εὐτυχίαν τῶν ἄλλων.

«Βοήθησέ με, λείπει τό ἔρημοκλήσι στό Χρόνο· πύκνωσέ μου τίς μυρτιές πού μέ ἀγκαλιάζουν, θέριεψέ μου τή βελανιδιά πού μοῦ κρατεῖ συντροφιά, τόν πεῦκο, πού μουρμουρίζει τό τροπάρι μου, τόν πλάτανο, πού μέ δροσίζει. Προφύλαξέ μου ἀπό τόν κεραυνό τό ψηλό κυπαρίσσι, πού μέσα στά πυκνόκλαδά του κρύβεται τό στοιχειό μου – στό κυπαρίσσι αὐτό εἶναι κρεμασμένο καί τό σήμαντρό μου . . . Ἔτσι θά ἔρθει κανένας διαβάτης νά ξεκουραστεῖ καί ἴσως νά μπεῖ καί μέσα νά προσκυνήσει. Ἐκεῖνο ὄμως, πού περισσότερο σέ παρακαλῶ, Χρόνε, εἶναι νά χρυσώσεις τούς τοίχους μου μέ τό χνούδι σου, νά παλιώσεις καί τίς εἰκόνες μου· ἔτσι θά ῥθει καί καμιά καλλιτεχνική ψυχή, ἀπ' αὐτές πού γνωρίζουν νά προσεύχονται.

«Θρύψαλα»

Δημήτριος Καμπούρογλου

6. ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

Ἡ ἀγάπη πύργους καταλεῖ καί κάστρα ρίχνει κάτω.

Ὅποιος ἀγοράζει τά περιττά, πουλεῖ τά ἀναγκαῖα.

Τ' ἀδέλφια ὄντας σμίγουνε, τριαντάφυλλα ἀνοιγμένα.

Ἄδικιᾶς σπυρί σπαρμένο κι ἂν φυτρώσει δέ σταχυάζει.

Ὁ ἀκαμάτης δέν τρώει τά μύγδαλα, γιά νά μήν τά σπάσει.

Ἄκούμπα, ἂν θέλεις νά βασιτέσαι.

Τοῦ γεωργοῦ ἡ δουλειά στ' ἄλωνι φαίνεται.

Ν. Γ. Πολίτου «Παροιμίες»

ΙΧ. ΕΥΘΥΜΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

Ο ΕΠΙΚΗΔΕΙΟΣ

*Ημεθα τότε μιὰ εὐθυμη συντροφιά νέων εἰς τὰ Χανιά, πού εἶχαμε κοινήν τήν ἀγάπην πρὸς τήν ἵππασίαν. Εἰς τήν εἴσοδον τῆς πόλεως ἓνας Τοῦρκος, ὁ Τζανερίκος, ἔδιδεν ἄλογα μὲ νοίκι. Ἐπαίρναμε ἀπὸ ἓνα κι ἐτραβούσαμε στὰ περὶχωρα. Τὶ ὑπέφεραν ἐκεῖνα τὰ ἄλογα ἀπὸ τῆ νεανικῆ μας τρέλα δὲν περιγράφεται. Ἐτρέχαμε σὰ δαιμονισμένοι καὶ τ' ἀναγκάζαμε νὰ ὑπερπηδοῦν κάθε ἐμπόδιο, πού συναντούσαμε, εἴτε τοῖχος ἦτο εἴτε χαντάκι. Καὶ καμιὰ φορά, ὅπως ἦσαν ἀφρισμένα τ' ἄλογα, τ' ἀναγκάζαμε νὰ προχωρήσουν στὴ θάλασσα καὶ ἐκάναμε τὰ λουτρά τῶν Κενταύρων, ὅπως ἐλέγαμε τὸ ἔφιππον ἐκεῖνὸ κολύμπημα. Ἐπειτα, μουσκεμένοι καθὼς ἡμεθα, ἐγυρίζαμε στὰ Χανιά καὶ παραδίδαμε στὸ Καλὲ - Καπισι ξεθεωμένα τὰ ἄλογα.

*Ὅσες φορές στὶς ἐκδρομὲς ἐκεῖνες ἐπερνούσαμε ἀπὸ ἓνα χωριὸ τοῦ κάμπου, μᾶς ἐπαίρνε στὸ σπίτι του ὁ γερο - Καμαριανός. Μᾶς ἦτο ἀδύνατον ν' ἀποφύγωμε. Ἡμεθα φίλοι καὶ συνομήλικοι τοῦ γιοῦ του Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος ἐσπούδαζεν ἰατρικὴν εἰς τὰς Ἀθήνας· καὶ ὁ γερο - Καμαριανός μᾶς ἔλεγεν ὅτι δὲν μπορούσαμε ν' ἀρνηθοῦμε στὸν πατέρα τοῦ φίλου μας, ὁ ὁποῖος κάθε πού μᾶς ἔβλεπε νόμιζε πὼς ἔβλεπε καὶ τὸ γιό του μαζί. Θὰ τὸ θεωροῦσε προσβολὴ καὶ θὰ τοῦ ἔκανε μεγάλη λύπη. Ἄλλ' ἦτο καὶ καλὸς καὶ εὐθυμὸς ἄνθρωπος, μ' ὅλα του τὰ ἐξήντα χρόνια, κι εἶχε ἐξαίρετο κρασί. Μπορούσαμε λοιπὸν νὰ τοῦ ἀρνηθοῦμε;

*Ἄλλ' ἐνῶ ἦτο εὐχάριστος ἄνθρωπος, εἶχε καὶ μιὰ δυσάρεστη συνήθεια, τὴν ὁποίαν ἐφοβούμεθα. Ἄμα ἔπινε κι ἔφθανε στὸν ἐνθουσιασμὸ τῆς μέθης, ἐκατάφερνε γροθιῆς στὰ μαλλιαρὰ του στῆθη, πού τὰ ἔχε ἀνοικτά, ὅπως τὰ ἔχαν ἀκόμη τότε οἱ γεροντότεροι χωρικοὶ τῆς Κρήτης. Κι ὅταν παραενθουσιάζετο, δὲν περιορίζετο νὰ κτυπιέται, ἀλλ' ἀφοῦ ἔδιδε μιὰ στὸ στήθος του, ἔδινε καὶ ἄλλη μιὰ στὸ στήθος τοῦ διπλανοῦ του κι ἐφώναζε: «στήθος μάρμαρο». Ἀλλὰ τὰ στήθια τὰ δικά μας δὲν ἦταν ἀπὸ μάρμαρο κι ἐπιανόταν ἢ ἀναπνοὴ μας. Ἐκινδυνεύαμε νὰ πάθουμε αἰμοπτυσία.

Μιά μέρα έρχεται ή εΐδησις ότι ό Καμαριανός άπέθανε ξαφνικά. Μαζεύομαστε όλοι οί φίλοι του Κένταυροι και άποφασίζομε νά πάμε στην κηδεία του. Τό χωριό δέν ήτο μακριά κι έξεκινήσαμε πεζοί. Μαζί μας ήρθε κι ό φαρμακοποιός Ζαμαλής. 'Ο Ζαμαλής θά ήταν έξηνητάρης, άλλ' εΐχαμε μαζί του θάρρος σαν νά 'τονε τής ηλικίας μας, γιατί άπό τά μαλλιά και τά μουστάκια του, πού διητηροΰντο κατά-ξανθα, τόν έπαίρναμε για νεώτερο άπ' ό,τι ήτο.

Στό δρόμο, δέν ξέρω σε ποιόν, ήρθεν ή ιδέα ότι ήτο άπαραίτητον νά βγάλωμε λόγο του μακαρίτη του φίλου μας. Και όλοι έσυμφωνήσαν ότι ό καταλληλότερος δια νά αύτοσχεδιάσω και έκφωνήσω τόν επικήδειον ήμουν έγώ. Του κάκου έπροσπάθησα ν' άποφύγω αύτήν τήν προτίμησιν.

— Μά πώς είμαι ό καταλληλότερος, έλεγα, άφοΰ δέν έξεφωνήσα ποτέ μου λόγο;

— Μήπως έμεις έξεφωνήσαμε;

— Μά τί νά του πώ; Ήταν ένας γεωργός άγράμματος, πού δέν μπορείς νά του πής παρά μόνο πώς ήτο καλός άνθρωπος.

— Αύτά νά του πής, είπεν ό Ζαμαλής.

— Μά αύτά δε φτάνουνε, για νά γεμίσουν ένα επικήδειο. "Αν ήξερα τουλάχιστον πώς έπολέμησε . . .

— Θά 'χη πολεμήσει' άμφιβάλλεις; είπεν ένας άπ' τούς φίλους μου. Λές πώς έπολέμησε στα 66 ή ότι άνδραγάθησε στην επανάσταση του Μαυρογένη.

— Δηλαδή τότε πού δέν έγινε τίποτε, είπε κι έγέλα ό Ζαμαλής. Δέν τό ξέρετε πώς ή επανάσταση του Μαυρογένη έπέρασε χωρίς ν' άνοιξη μύτη;

— Τέλος πάντων, ως πη πώς έπολέμησε στα 66 και φτάνει. Και θά 'χη πολεμήσει' δέν μπορεί. 'Εμεις στον Πειραιά έβγάλαμε άγωνιστή του 21 ένα γέρο, πού δέν ήξερε πώς πιάνουν τό τουφέκι.

'Ο νέος εκείνος είχε κάμει τό γυμνάσιον στον Πειραιά. Και μάς διηγήθη ότι, όταν άπέθανε ό γέρος επιστάτης του γυμνασίου, τό βρήκαν πρόφαση, για νά μήν κάμουν μάθημα. Εΐπαν λοιπόν στους καθηγητάς ότι ήθελαν ν' άκολουθήσουν τήν κηδεία του καμένου του μπαρμπα - Τάσου. 'Ο γυμνασιάρχης έδωκε τήν άδειαν, ένας δε άπό τούς μαθητάς άνέλαβε νά έκφωνήση ποίημα: και, για νά έχη τί

νά πῃ, ἔχειροτόνησε τὸν ἐπιστάτην λείψανον τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνος.
Καὶ ἔλεγε τὸ ποίημα:

Ἴδου καὶ ἄλλο λείψανο τοῦ ἱεροῦ Ἀγῶνα,
ὅπου εἰς Τούρκων καύκαλα τὸ ξίφος του ἀκόνα.

Καὶ τὸ μόνον ὄπλον, ποῦ εἶχε ἴσως πιάσει στὰ χέρια του ὁ καη-
μένος ὁ μπαρμπα - Τάσος, εἶπεν ὁ διηγούμενος, θὰ ἦτο τὸ σκουπό-
ξύλο.

Ἡ ὁμιλία ἐκείνη καὶ τὸ ἀνέκδοτο τοῦ γερο - Τάσου μᾶς ἐκίνησε
τόσην εὐθυμίαν καὶ τόσα γέλια ἐκάμαμε, ὥστε ὁ Ζαμαλῆς μᾶς εἶπε:

— Μὰ σὲ κηδεῖα πᾶτε, μωρὲ παιδιά, ἦ σὲ γάμο;

— Τί θέλεις, νὰ κλαίμε ἀπὸ τώρα; τοῦ εἶπεν ἓνας ἀπὸ τοὺς φίλους
μου. Ἔχομε καιρὸ νὰ κλάψωμε, ὅταν θ' ἀκούσωμε τὸν ρήτορα νὰ
ἐξυμνῇ τὰ πολεμικὰ ἀνδραγαθήματα τοῦ καπετὰν Καμαριανοῦ.

Ἐγέλασε τότε μαζί μας κι ὁ Ζαμαλῆς διὰ τὸν τίτλον τοῦ καπε-
τάνιου.

Ὅταν ἐφθάσαμε στὸ χωριό, ἔβγαζαν ἀπὸ τὸ σπίτι τὸν νεκρόν.
Ἀκολουθοῦσαν οἱ δικοὶ του μὲ κλάματα καὶ οἱ χωριανοί. Ἀκολου-
θήσαμε κι ἡμεῖς. Ἄλλ' εἶχαμε κάμει τόσο κέφι στὸ δρόμο, ποῦ ἔπρεπε
νὰ βάλωμε προσπάθεια, γιὰ νὰ πάρωμε τὸ σοβαρὸ καὶ λυπητερό
ῦφος ποῦ ταίριαζε στὴν περίστασι. Ἐγὼ εἶχα ἀρχίσει νὰ σκέπτω-
μαι τὸ λόγο καὶ νὰ φοβοῦμαι ὅτι δὲν θὰ τὰ κατάφερνα. Ἔστιβα τὸ
μυαλό μου, ἀναζητοῦσα στὴ μνήμη μου φράσεις ἔτοιμες ἀπὸ τοὺς
ἐπικηδεῖους ποῦ εἶχα ἀκούσει, ἀλλὰ δὲν ἔβρισκα παρὰ μικρὰ πράγμα-
τα, ποῦ δὲν ἀρκοῦσαν, γιὰ νὰ γίνῃ ἓνας λόγος δέκα λεπτῶν.

Ἄλλ' ἐκείνο ποῦ φοβόμουν περισσότερο, ἦτο ἄλλο. Αἰσθανό-
μουν ὅτι ἡ εὐθυμὴ διάθεσις, ποῦ εἶχα πιέσει μέσα μου, δὲν εἶχε
πνιγῆ ὀλότελα. Καὶ ὅσο ἤθελα νὰ φαίνωμαι λυπημένος, τόσο μού
φαινόταν ὅλα ἀστεῖα, ἀκόμη καὶ τὰ θρηνηλογήματα τῆς χήρας καὶ
τῶν ἄλλων συγγενῶν τοῦ νεκροῦ. Δὲν ἔφευγεν ἀπὸ τὸν νοῦ μου ὁ
ἐπιστάτης, ποῦ ἀκουοῦσε τὸ ξίφος του εἰς τῶν Τούρκων τὰ καύκαλα,
καὶ ὁ τίτλος τοῦ καπετάνιου, ποῦ ἐδόθη εἰς τὸν Καμαριανόν. Καὶ ὡς
νὰ μ' ἐγαργαλοῦσαν, ἔπρεπε νὰ σφίγγωμαι καὶ νὰ προσέχω ὅλη
τὴν ὥρα, γιὰ νὰ μὴ μοῦ φύγῃ κανένα γέλιο.

— Δὲ θὰ βγάλω ἐγὼ λόγο, εἶπα σιγὰ στοὺς φίλους, ποῦ πηγαιναν

μαζί μου. Δέν μπορῶ. Ἐς μιλήση κανεῖς ἄλλος ἢ ἄς μὴ μιλήση κανεῖς.

– Τώρα πού τό ἔπαμε στήν οἰκογένεια;

– Εἶπατε στήν οἰκογένεια πῶς θά βγάλω λόγο ἐγώ; εἶπα μὲ ἀπελπισίαν. Ἐς εἶναι, μ' ἐπήρατε στοῦ λαιμό σας.

– Μά γιατί; Εἶσαι ἀνόητος. Μήπως πρόκειται νὰ βγάλῃς λόγο στοῦ Χανιά; Σ' ἕνα χωριό θά μιλήσης καὶ θά σ' ἀκούσουν χωριάτες ἀγράμματοι. Δέ λές ὅ,τι θές; Ποιὸς θά καταλάβῃ; Λόγια μόνο ν' ἀραδιάσης, καὶ σὰ βαρεθῆς λές ἕνα «αἰωνία του ἡ μνήμη» καὶ τελειώνεις.

– Καλὰ λοιπόν. Ἄλλ' ἀφήστε με νὰ συγκεντρώσω τίς ιδέες μου.

Ἡ ἐκκλησία, ὅπου ἐψάλῃ ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία, ἦτο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό. Δέν παρετήρησα, ἀλλ' ἴσως θά ἦτο ἡ ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου. Ἦτο δὲ τόσον μικρὴ, ὥστε ἐσφιχτήκαμε σὰ σαρδέλες γύρω στὸν πεθαμένο. Μὲ δυσκολία ἔκαμαν θέση στοῦ ρήτορα νὰ πλησιάσῃ. Οἱ χωρικοὶ εἶχαν μάθει ὅτι θά βγάλω λόγο καὶ μὲ παρατηροῦσαν μὲ περιέργεια καὶ θαυμασμό. Πρώτη φορὰ θά ἀκουότανε λόγος στοῦ χωριό τους. Ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ, χωρικός καὶ αὐτὸς μὲ βράκες, ἔψαλλε καὶ μὲ κοίταζε μὲ φθόνο. Καὶ ἡ μεγάλη σημασία, πού ἐφαίνοντο ὅτι ἔδιδαν οἱ χωρικοὶ εἰς τὸ πρωτάκουστον γεγονός, πού ἐπεριμένετο, μ' ἔκαμε νὰ αἰσθάνωμαι βαρυτέραν τὴν εὐθύνην, πού ἀνέλαβα.

Ὁ νεκρὸς ἦτο μπροστά μου καὶ τὸν παρετήρουν. Ἦτο σὰν ζωντανός. Ὅπως τοῦ ῥθε ξαφνικός ὁ θάνατος, δέν τὸν εἶχε σχεδὸν ἀλλάξει. Ἄλλ' ἐνῶ τὸν ἐβλεπα, ἄρχισε πάλι ὁ σατανὰς νὰ μὲ γαργαλά. Καὶ μοῦ ἐψιθύρισε:

– Γιά φαντάσου, ἔτσι πού ἔχει τὰ χέρια σταυρωμένα, ἂν ἔξαφνα ἀρχίσῃ νὰ κτυπᾷ γροθιές στοῦ στῆθος του καὶ νὰ φωνάζῃ «στῆθος μάρμαρο!». Γιά φαντάσου!

Κύμα ἀπὸ γέλιο ἐσηκώθη μέσα μου καὶ μὲ δυσκολία τὸ κράτησα.

*Ἐστρεψα ἄλλοῦ τὸ βλέμμα μου κι ἐσυνάντησα τὰ πρόσωπα δύο φίλων μου καὶ δέν ξέρω γιατί καὶ αὐτὰ ἔδωκαν ἄλλο ἀνατίναγμα εἰς τὸ γέλιο, πού μὲ δυσκολία τόση ἐσυγκρατοῦσα.

Μοῦ ἐφάνηκε ὅτι τὰ μάτια των γελοῦσαν, ὅτι ἔκαναν τὴν ἴδια σκέψη γιὰ τὸν πεθαμένο καὶ ὅτι, ὅπως ἐγώ, κρατοῦσαν μὲ τὰ δόντια τὴ σοβαρότητά των. Ἐδάγκωσα τὰ χεῖλη μου. Ἦθελα νὰ τὰ ματώσω, νὰ πονέσω, γιὰ ν' ἀπομακρύνω τὴν προσοχή μου ἀπὸ τὸν πειρασμό, πού γελοῦσε στὴ φαντασία μου.

Ἐπάνω σ' αὐτὰ ἤκουσα νὰ μοῦ λέγουν: Ὅριστε. Ἦτο καιρὸς ν' ἀρχίσω. Εἶχα κάτι φράσεις συναθροίσει στὸ μυαλό μου, ἀλλ' ὅταν μοῦ ἔπαν ν' ἀρχίσω, σκορπίσθηκαν διὰ μιᾶς κι ἔμεινε ἀδειανὸ τὸ κεφάλι μου, δὲν ἔμεινε παρὰ μόνο σκοτάδι. Ἀκόμη καὶ τὰ μάτια μου εἶχαν θολώσει καὶ δὲν καλόβλεπα. Ἐμείνα ἄφωνος κάμποσα λεπτά, πού μοῦ φάνηκαν αἰῶνες. Καί, ὡς μοῦ ἔπαν ἔπειτα οἱ ἄλλοι, μιὰ στιγμή ἄπλωσα τὰ χέρια μου σὰν ἄνθρωπος πού πνίγεται καὶ θέλει ἀπὸ κάπου νὰ πιαστῆ.

Ἐπιτέλους κάτι βρῆκα. Ἄρπαξα μιὰ φράση ἔτοιμη κι ἐπῆρα κατῆφορο: «Θλιβερὸν καθῆκον μᾶς συνεκέντρωσεν εἰς τὸν οἶκον τοῦτον τοῦ Θεοῦ . . .».

— Ἀλλὰ εἶναι πολὺ στενόχωρος καὶ θὰ σκάσωμε, ἐμουρμούρισε δίπλα μου ἕνας ἀπὸ τοὺς συντρόφους μου.

Ἡ διακοπὴ ἐκείνη ὄχι μόνον μοῦ ἔκοψε τὸ νῆμα, ἀλλὰ κι ἔδωκε νέαν εὐκαιρίαν εἰς τὸν πειρασμόν, πού ἤθελε καὶ καλὰ νὰ με καταστρέψῃ. Ἐδάγκασα καὶ πάλιν τὰ χεῖλη μου. Ἐπειτα ἄρχισα νὰ ξεροβήχω καὶ ν' ἀναζητῶ συγχρόνως τὸ νῆμα πού ἔχασα. Καί, ἀφοῦ πέρασα ἄλλην ἀγωνίαν, ἐξηκολούθησα:

— Ὁ προκείμενος νεκρὸς ὑπῆρξεν ἀνδρείος διὰ τὴν πατρίδα του, φιλόστοργος διὰ τὴν οἰκογένειάν του, εὐγενὴς καὶ ἀγαθὸς διὰ τοὺς φίλους του. Τὰ ὄρη, τὰ ὅποια ὑψοῦνται ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς μας, τὰ Λευκὰ ὄρη, λέγω, διηγοῦνται τὰς ἡρωϊκὰς αὐτοῦ πράξεις κατὰ τὸν τριετῆ κρητικὸν ἀγῶνα καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐπανάστασιν, ἣτις ἠνάγκασε τὸν σουλτάνον νὰ συνθηκολογήσῃ μετὰ τὴν μικρὰν, ἀλλὰ μεγαλόψυχον Κρήτην. Ἀνήκει εἰς γενεὰν γιγάντων καὶ ἡμιθέων. Τὸ ὄνομά σου ὑπῆρξε τόσον σεβαστὸν καὶ τιμημένον μεταξὺ τῶν ὁμοεθνῶν σου, ὅσον ὑπῆρξε φοβερὸν εἰς τοὺς ἐχθρούς. Οἱ Τοῦρκοι σ' ἔτρεμαν . . .

Ἐδῶ ἄλλη διακοπὴ.

— Τὰ παραφουσκώνεις, μοῦ ἐπιθύρισεν ἡ φωνὴ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς φίλους μου, ὁ ὅποιος ἐστέκετο δίπλα μου.

Παρὰ τρίχα νὰ τοῦ φωνάξω «σκασμός» ἢ κάτι τέτοιο. Ἐπήγαινα τόσο ὠραία. Εἶχα πάρει τὸν ἀέρα τοῦ . . ., ἄς ποῦμε, τοῦ βήματος, καὶ οἱ ἄκροαταί μου, χωρὶς νὰ νιώθουν μεγάλα πράγματα ἀπ' ὅσα ἔλεγα, ἐκρέμοντο ἀπὸ τὰ χεῖλη μου. Καὶ ἤμουν ἱκανὸς νὰ τραβήξω μακριὰ στὸ δρόμο πού ἔχα πάρει, ἀλλ' ἡ κακόβουλη ἐκείνη

διακοπή μου τὰ χάλασε πάλι. Πῶς νὰ ξαναγυρίσω εἰς τὸ ἐγκώμιο τῶν ἡρωισμῶν τοῦ μακαρίτη; Ἔπρεπε νὰ περάσω εἰς ἄλλα προτε-
ρήματά του. Ἄλλὰ μὲ τὴν ταραχή, ποῦ μου ἔφερον ἡ διακοπή, ἡ
στροφή δὲν ἦτο εὐκόλη. Ξεροβήχοντας ἔλεγα καὶ ξανάλεγα. «Ὁ
προκείμενος νεκρός . . .». Ἐπειτα μοῦ ῥθε μιὰ ἰδέα, ποῦ νὰ μὴ μου
ῤρχότανε: νὰ μιλήσω γιὰ τὸ γιό του τὸν Ἀλέξανδρο. Καὶ ἤρχισα νὰ
πλέκω τὸ ἐγκώμιο τοῦ φίλου μας. Ἐπειτα εἶπα:

«Ποία ὀδύνη θὰ διαπεράση ὡς φάσανον τὴν καρδίαν τοῦ προ-
φιλεστάτου υἱοῦ σου Ἀλεξάνδρου, ὅταν μακράν σου εὕρισκόμενος
θὰ μάθῃ τὸν θάνατόν σου! Διατί νὰ μὴ εὕρισκεται πλησίον σου, νὰ
γλυκάνῃ τὰς τελευταίας σου στιγμᾶς; Ἴσως δὲ καὶ ἡ ἐπιστήμη
του ὁμοῦ μὲ τὴν θερμότητα τῆς υἱικῆς του ἀγάπης θὰ κατώρθωναν
νὰ σὲ ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τοὺς ὄνυχας τοῦ ἀδυσωπῆτου θανάτου . . .».

Τότε ἓνας χωρικός, συγγενής, φαίνεται, τῆς οἰκογενείας, ὁ ὁποῖ-
ος ἔστεκε πίσω μου, ἔριξε στὸ σβέρκο μου μιὰ φράση:

— Πέ πράμα καὶ γιὰ τ' ἄλλα παιδιὰ.

Πῶς δὲν τρελάθηκα, Θεέ μου, κείνη τὴ στιγμή! Ἄλλὰ κατάφερα
νὰ γυρίσω πίσω τὸ γέλιο, ποῦ μ' ἀνέβηκε σὰ λόξυγγας στὸ λαιμό.
Ἄπὸ τὴν ἀγωνία καὶ τὴ ζέστη ἔτρεχεν ὁ ἰδρώτας ποτάμι ἀπὸ τὸ
μέτωπό μου. Ἐσώπασα πάλι καὶ ξεροκατάπινα. Νὰ πῶ καὶ γιὰ
τ' ἄλλα παιδιὰ; Ἄλλὰ τί νὰ πῶ, δι' ὄνομα Θεοῦ! Μήπως τὰ ἔξερα
καλὰ καλὰ; Στρέφομαι λιγάκι καὶ λέγω χαμηλόφωνα στὸ χωρικό:

— Πῶς τὰ λένε;

— Ὁ Ἄνδρουλιός . . .

— Ὁ Ἄνδρουλιός, ἐξηκολούθησα, ὁ φημισμένος σκοῖτευτής, ὁ
ὁποῖος ἀνυπομονεῖ νὰ συνεχίσῃ τοὺς ἡρωικοὺς ἄθλους τοῦ γενναίου
πατρός του . . .

— Ἡ Μαρία, μοῦ ψιθύρισε ὁ ὑποβολεύς.

— Ἡ Μαρία, τὸ κόσμημα τοῦ οἴκου σου, ἡ σεμνὴ καὶ ἐνάρετος
Μαρία . . .

Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματός της ἡ Μαρία ἔβαλε φωνὴ μεγάλη:
«Μπαμπά μου, καὶ πῶς θὰ μπαίνω στὸ ἔρμο τὸ σπίτι νὰ μὴ σὲ
θωρῶ μπλιό!».

Αἰσθανόμενον ὅτι δὲν ἀντεῖχα πιά, ὅτι ἡ δύναμις τῆς ἀντιστα-
σεῶς μου ἦτο στὸ τέλος της. Τί μαρτύριον ἦτο αὐτό, νὰ ἔχω μιὰ

τόσο ακράτητη όρμη νά γελάσω, νά ξεκαρδιστώ στα γέλια και νά με πνίγη άγωνία! Και ό ύποβoλεύς τό σκοπό του:

— 'Ο Νικόλας . . . ή Γαρουφαλιά . . .

Τό βλέμμα μου έπεσε πάλι για μία στιγμή στόν πεθαμένο· και μου φάνηκε πιό άξιοθρήνητος και άπ' αύτόν.

— Και τί νά είπω δια τόν Νικόλαον . . .

Δέν είχα τίποτα νά είπω δια τόν Νικόλαον, άλλ' ούτε και μ' άφήκαν. Άπό τό άπέναντι μέρος, όπου έστέκοντο δύο φίλοι μου, ήλθε ένα φύσημα μύτης, ένα γέλιο πού ξέφυγε άπό τή μύτη, γιατί τό στόμα ήτο φραγμένο με μαντίλι. Τό φύσημα έκείνο και τό μαντίλι πού είδα στό στόμα κάτω άπό ένα μέτωπο χαμηλωμένο, με άποτελείωσε. Θύελλα άπό γέλια ξέσπασε άπό τό στήθος μου. Και σαν άρχισα, ήτο άδύνατο πια νά κρατηθώ. "Ηθελα νά πώ: «Γαϊαν έχοις έλαφράν», αλλά μόνον ή πρώτη συλλαβή έβγαινε άπό τό στόμα μου κι έτελείωσε με σπασμό γέλιου.

Στρέφομαι γύρω με άπελπισία και ζητώ μία πρόφαση, για νά δικαιολογήσω τήν άσεβή παραφροσύνη μου. "Άλλοι με κοιτάζουν με άπορία και άλλοι με θυμό· και μόνο οί φίλοι μου δέν με κοιτάζουν, γιατί είχαν κρυφτή. Τό βλέμμα μου φτάνει στό φαρμακοποιό, και στα μούτρα του βρίσκω τήν πρόφαση πού ζητούσα. 'Ο Ζαμαλής βαφότανε κι άπό τή ζέστη ή βαφή είχεν αναλιγώσει και με τόν ιδρώτα σχημάτιζε κιτρινωπά ρυάκια στό πρόσωπό του.

— Μωρέ βάφεσαι; τού λέω, για νά δείξω τάχα ότι γι αύτή τήν ανακάλυψη γελοῦσα!

— Δέ μου λές πώς είσαι για δέσιμο; άποκρίνεται ό Ζαμαλής και σκουπίζεται με μεγάλο χρωματιστό μαντίλι.

Για νά σκεπάση τό σκάνδαλο ό παπάς, άρχισε νά ψάλλη. Τήν ίδια στιγμή δυό χέρια μ' έσπρωξαν προς τά έξω· ήταν ό χωρικός, πού μου 'λεγε τά όνόματα. Και στήν πόρτα τής έκκλησιᾶς μου λέγει:

— Τό καλό πού σου θέλω, φύγε, φύγε γλήγορα!

«Όταν ήμουν δάσκαλος»

Ίωάννης Κονδυλάκης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΜΟΙΡΩΔΕΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΟΙΗΣΗ

IN MANA TUI NOSTRI

Ποιήματα του Νίκου Καββακίου
Μετάφραση: Μανώλης Βασιλειάδης

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΒΟΗΘΗ

Ι. ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Τά μοιρολόγια τῶν γυναικῶν μας, θαυμαστά ἀριστουργήματα ἐλεγειαγραφίας, αὐτόφωτα προϊόντα τῆς ἐλληνικῆς εὐαισθησίας, κινοῦν τό θαυμασμό τῶν ποιητῶν καί ἐπισύρουν τήν προσοχή τῶν γραμματολόγων, ὅσο κανένα ἀπό τά πιό ἔντεχνα, ἐξευγενισμένα καί τορνεμένα στιχοურγήματα.

Σ π. Ζαμπέλιος

1

[H MANA TOY XAPOY]

Ποιός ἔχει πέτρινη καρδιά, θέλω νά μή ράψει,
νά εἰπῶ τραγούδι χλιβερό καί παραπονεμένο·
μήδ' ἀπό χῆρες τ' ἄκουσα μήδ' ἀπό παντρεμένες,
τοῦ Χάρου ἢ μάνα τό 'λεγε, τό 'σουρνε μοιρολόγι.

«Πόχουν παιδιά, ἄς τά κρύψουνε, κι ἀδέρφια, ἄς τά φυλάξουν,
γυναῖκες τῶν καλῶν ἀντρῶ, νά κρύψουνε τούς ἄντρες,
γιατί ἔχω γιό κυνηγητή, γιατί ἔχω γιό κουρσάρο·
οὔλο τίς νύχτες περπατεῖ καί τίς αὐγές κουρσεύει,
κι ὀπόβρει τρεῖς παίρνει τούς δυό, κι ὀπόβρει δυό τόν ἕνα
κι ὀπόβρει κι ἕνα μοναχό, κεῖνον τόν ξεκληρίζει».

Μά νά τον κατέβαινε στους κάμπους καβαλάρης.
Μαῦρος ἦταν, μαῦρα φορεῖ, μαῦρο καί τ' ἄλογό του,
σέρνει στελέτα δίκοπα, σπαθιά ξεγυμνωμένα,
στελέτα τά 'χει γιά καρδιές, σπαθιά γιά τά κεφάλια.

- "Ήλιε μου καί τρισήλιε μου καί κοσμογυριστή μου,
ψές ἔχασα μιά λυγερή, μιά ἀκριβοθυγατέρα·
νά μήν τήν εἶδες πουθενά, νά μή τήν ἀπαντήσες;
- Ἐφές προχτές τήν εἶδηκα στοῦ Χάρου τό σαράι.
Ὁ Χάρος ἔτρωγε ψωμί κι ἡ κόρη τόν κερνοῦσε,
κι ἔτρέχαν τά ματάκια της σά μαρμαρένια βρύση
κι ἔτρεμε κι ἡ καρδούλα της σά μῆλο μαραμένο.

Κι ἀπό τό συχνοκέρασμα τῆς πέφτει τό ποτήρι,
μάιτε σέ πέτρα βάρεσε, μάιτε σέ καλντιρίμι,
μέσα στοῦ χάρου τήν ποδιά ἔπεσε κι ἐραίστη.
Τοῦ Χάρου κακοφάνηκε, γυρίζει καί τῆς λέει:
«Τί ἔχεις, κόρη, πού χλίβεσαι καί χύνεις μαῦρα δάκρυα
καί τρέχουν καί τά μάτια σου σά μαρμαρένια βρύση;
Μή σέ πονεῖ ὄχ τή μάνα σου, νά στείλω νάν τή φέρω;
- Δέ μέ πονεῖ ὄχ τή μάνα μου, μή στέλνεις νάν τή φέρεις.
- Μή σέ πονεῖ ὄχ τ' ἀδέρφια σου, νά στείλω νάν τά φέρω;
- Δέ μέ πονεῖ ὄχ τ' ἀδέρφια μου, μή στέλνεις νάν τά φέρεις,
μόν' μέ πονεῖ ὄχ τό σπίτι μου κι ὄχ τόν Ἀπάνω κόσμο.
- Ἄ σέ πονεῖ ὄχ τό σπίτι σου, πλιά δέν τό ματαβλέπεις».

II. ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

A. ΕΠΙΚΑ — ΕΠΙΚΟΛΥΤΡΙΚΑ

1. ΥΜΝΟΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΝ

1	7
Σέ γνωρίζω από τήν κόψη τοῦ σπαθιοῦ τήν τρομερή, σέ γνωρίζω από τήν ὄψη, πού μέ βία μετράει τή γῆ.	κι ἔλεες «πότε, ἄ! πότε βγάνω τό κεφάλι ἀπό τς ἔρμιές»;. Καί ἀποκρίνοντο ἀπό πάνω κλάψες, ἄλυσες, φωνές.
2	8
Ἄπ' τά κόκαλα βγαλμένη τῶν Ἑλλήνων τά ἱερά, καί σάν πρῶτα ἀνδρειωμένη, χαίρε, ὦ χαίρε, Ἐλευθεριά!	Τότε ἐσήκωνες τό βλέμμα μές στά κλάιματα θολό, καί εἰς τό ροῦχο σου ἔσταζ' αἷμα πλήθος αἷμα ἑλληνικό.
3	9
Ἐκεῖ μέσα ἑκατοικοῦσες πικραμένη, ἐντροπαλή, κι ἓνα στόμα ἀκαρτεροῦσες «Ἐλα πάλι» νά σοῦ πεῖ.	Μέ τά ροῦχα αἱματωμένα ξέρω ὅτι ἔβγαίνεις κρυφά νά γυρεύεις εἰς τά ξένα ἄλλα χέρια δυνατά.
4	10
Ἄργει νά ἴθι ἐκείνη ἡ μέρα κι ἦταν ὅλα σιωπηλά, γιατί τά ἴσκιαζε ἡ φοβέρα καί τά πλάκωνε ἡ σκλαβιά.	Μοναχῆ τό δρόμο ἐπήρες, ἐξανάλθες μοναχῆ· δέν εἶν' εὐκόλες οἱ θύρες, ἐάν ἡ χρεία τές κOURταλεῖ.
5	11
Δυστυχής! Παρηγορία μόνη σοῦ ἔμενε νά λές περασμένα μεγαλεῖα καί διηγώντας τα νά κλαῖς.	*Ἄλλος σοῦ ἔκλαψε εἰς τά στήθια ἄλλ' ἀνάσασιν καμιά· ἄλλος σοῦ ἔταξε βοήθεια καί σέ γέλασε φρικτά.
6	12
Καί ἀκαρτέρει καί ἀκαρτέρει φιλελεύθερη λαλιά, ἓνα ἐκτύπαι τ' ἄλλο χέρι ἀπό τήν ἀπελπισιά,	*Ἄλλοι, οἰμέ! στή συμφορά σου, ὅπου ἔχαίροντο πολύ, «σύρε νά ἴβρεις τά παιδιά σου, σύρε», ἔλεγαν οἱ σκληροί.

13

Φεύγει όπίσω τό ποδάρι
καί όλογλήγορο πατεϊ
ή τήν πέτρα ή τό χορτάρι
πού τή δόξα σου ένθυμει.

14

Ταπεινότατη σου γέρνει
ή τρισάθλια κεφαλή,
σάν πτωχοῦ πού θυροδέρνει
κι εἶναι βάρος του ή ζωή.

15

Ναί· αλλά τώρα αντιπαλεύει
κάθε τέκνο σου μέ όρμή,
πού άκατάπαυστα γυρεύει
ή τή νίκη ή τή θανά!

16

'Απ' τά κόκαλα βγαλμένη
των 'Ελλήνων τά ιερά,
καί σάν πρώτα άνδρειωμένη
χαίρε, ω χαίρε, 'Ελευθεριά!

17

Μόλις είδε τήν όρμή σου
ό οὔρανος, πού για τς έχθρούς
εις τή γή τή μητρική σου
έτρεφ' άνθια καί καρπούς,

18

έγαλήνευσε· καί έχύθη
καταχθόνια μιά βοή
καί του Ρήγα σου άπεκρίθη
πολεμόκραχτη ή φωνή·

19

όλοι οί τόποι σου σ' έκράξαν
χαιρετώντας σε θερμά,
καί τά στόματα έφωνάζαν,
όσα αισθάνετο ή καρδιά.

20

'Εφωνάζαν ως τ' άστερία
του 'Ιονίου καί τά νησιά,
καί έσηκώσανε τά χέρια,
για νά δείξουνε χαρά,

21

μ' όλον πού 'ναι άλυσωμένο
τό καθένα τεχνικά
καί εις τό μέτωπο γραμμένο
έχει: ψεύτρα 'Ελευθεριά.

22

Γκαρδιακά χαροποιήθη
καί του Βάσιγκτον ή γή
καί τά σίδερα ένθυμήθη
πού τήν έδεναν κι αύτή.

23

'Απ' τόν πύργο του φωνάζει,
σά νά λείε «σέ χαιρετώ»,
καί τή χήτη του τινάζει
τό λιοντάρι τό 'Ισπανό.

24

'Ελαφιάσθη τής 'Αγγλίας
τό θηρίο καί σέρνει ευθύς
κατά τ' άκρα τής Ρουσίας
τά μουγκρίσματα τς όργής.

25

Εις τό κίνημά του δείχνει
πώς τά μέλη εἶν' δυνατά·
καί στοῦ Αἰγαίου τό κύμα ρίχνει
μιά σπιθόβολη ματιά.

26

Σέ ξανοίγει από τά νέφη
καί τό μάτι του 'Αετοῦ,
πού φτερά καί νύχια θρέφει
μέ τά σπλάχνα του 'Ιταλοῦ·

27

καί σ' ἔσέ καταγειρμένος,
γιατί πάντα σέ μισεῖ,
ἔκρωζ', ἔκρωζε ὁ σκασμένος,
νά σέ βλάψει, ἄν ἤμπορεῖ.

28

*Ἄλλο ἐσύ δέ συλλογιέσαι
πάρεξ ποῦ θά πρωτοπαῖς·
δέν μιλεῖς καί δέν κουνιέσαι
στές βρισιές ὅπου ἀγρικᾶς·

29

σάν τό βράχον ὅπου ἀφήνει
κάθε ἀκάθαρτο νερό
εἰς τά πόδια του νά χύνει
εὐκολόσβηστον ἀφρό,

30

ὅπου ἀφήνει ἀνεμοζάλη
καί χαλάζι καί βροχή
νά τοῦ δέρνουν τή μεγάλη,
τήν αἰώνια κορυφή.

31

Δυστυχιά του, ὦ δυστυχιά του,
ὅποιοιού θέλει βρεθεῖ
στό μαχαίρι σου ἀποκάτου
καί σ' ἐκεῖνο ἀντισταθεῖ.

32

Τό θηρίο, π' ἀνανογιέται
πώς τοῦ λείπουν τά μικρά,
περιορίζεται, πετιέται,
αἷμα ἀνθρώπινο διψᾷ·

33

τρέχει, τρέχει ὄλα τά δάση,
τά λαγκάδια, τά βουνά,
καί ὅπου φθάσει, ὅπου περάσει
φρίκη, θάνατος, ἐρμιά·

34

ἐρμιά, θάνατος καί φρίκη,
ὅπου ἐπέρασες κι ἐσύ·
ξίφος ἔξω ἀπό τήν θήκη
πλέον ἀνδρείαν σοῦ προξενεῖ.

35

Ἴδου ἐμπρός σου ὁ τοῖχος στέκει
τῆς ἀθλίας Τριπολιτσᾶς·
τώρα τρόμου ἀστροπελέκι
νά τῆς ρίψεις πιθυμᾶς.

36

Μεγαλόψυχο τό μάτι
δείχνει πάντα ὁπῶς νικεῖ,
καί ἄς εἶναι ἄρματα γεμάτη
καί πολέμιαν χλαολή.

37

Σοῦ προβαίνουνε καί τρίζουν,
γιά νά ἴδεις πῶς εἶν' πολλά·
δέν ἀκοῦς πού φοβερίζουν
ἄνδρες μύριοι καί παιδιᾶ;

38

Λίγα μάτια, λίγα στόματα
θά σᾶς μείνουνε ἀνοιχτά,
γιά νά κλαύσετε τά σώματα,
πού θενά ἔβρει ἡ συμφορά.

39

Κατεβαίνουνε, καί ἀνάφτει
τοῦ πολέμου ἀναλαμπή·
τό τουφέκι ἀνάβει, ἀστράφτει,
λάμπει, κόφτει τό σπαθί.

40

Γιατί ἡ μάχη ἐστάθη ὀλίγη;
Λίγα τά αἵματα γιατί;
Τόν ἔχθρον θωρῶ νά φύγει
καί στό κάστρο ν' ἀνεβεῖ.

41

Μέτρα...εἶν' ἄπειροι οἱ φευγάτοι,
ὅπου φεύγοντας δειλιοῦν·
τά λαβῶματα στήν πλάτη
δέχοντ', ὥστε ν' ἀνεβοῦν.

42

Ἐκεῖ μέσα ἀκαρτερεῖτε
τήν ἀφεύγατη φθορά·
νά, σᾶς φθάνει· ἀποκριθεῖτε
στῆς νυκτός τῆ σκοτεινιά.

43

Ἀποκρίνονται, καί ἡ μάχη
ἔτσι ἀρχίζει, ὅπου μακριά
ἀπό ράχη ἐκεῖ σέ ράχη
ἀντιβούζιζε φοβερά.

44

Ἀκούω κούφια τά τουφέκια,
ἀκούω σμίξιμο σπαθιῶν,
ἀκούω ξύλα, ἀκούω πελέκια,
ἀκούω τριξιμο δοντιῶν.

45

*Α! τί νύκτα ἦταν ἐκείνη
πού τήν τρέμει ὁ λογισμός;
*Ἄλλος ὕπνος δέν ἐγίνη
πάρεξ θάνατου πικρός.

58

Τότε αὐξάνει τοῦ πολέμου
ὁ χορός τρομακτικά,
σάν τό σκόρπισμα τοῦ ἀνέμου
στοῦ πελάου τῆ μοναξιά.

59

Κτυποῦν ὄλοι ἀπάνου κάτου·
κάθε κτύπημα πού ἐβγεῖ
εἶναι κτύπημα θανάτου,
χωρίς νά δευτερωθεῖ.

60

Κάθε σῶμα ἰδρώνει, ρεεῖ·
λές καί ἐκεῖθεν ἡ ψυχὴ
ἀπ' τό μίσος πού τήν καίει
πολεμάει νά πεταχθεῖ.

61

Τῆς καρδίας κτυπίες βροντᾶνε
μές σιτά στήθια τους ἀργά,
καί τά χέρια ὅπου χουμᾶνε
περισσότερο εἶν' γοργά.

62

Οὐρανός γι' αὐτούς δέν εἶναι,
οὐδέ πέλαο, οὐδέ γῆ·
γι' αὐτούς ὄλους τό πᾶν εἶναι
μαζωμένο ἀντάμα ἐκεῖ.

63

Τόση ἡ μάνητα καί ἡ ζάλη,
πού στοχαζέσαι, μή πῶς
ἀπό μία μεριά καί ἀπ' ἄλλη
δέν μείνει ἕνας ζωντανός.

64

Κοίτα χέρια ἀπελπισμένα
πῶς θερίζουνε ζωές!
Χάμου πέφτουνε κομμένα
χέρια, πόδια, κεφαλές,

65

καί παλάσκες καί σπαθία
μέ ὄλοσκορπιστα μυαλά,
καί μέ ὄλοσχιστα κρανία
σωθικά λαχταριστά.

66

Προσοχή καμία δέν κάνει
κανεῖς, ὄχι, εἰς τῆ σφαγή·
πᾶνε πάντα ἐμπρός. *Ω! φθάνει,
φθάνει· ἔως πότε οἱ σκοτωμοί;

Ποῖος ἀφήνει ἐκεῖ τόν τόπο,
 πάρεξ ὅταν ξαπλωθεῖ;
 Δέν αἰσθάνονται τόν κόππο
 καί λές κι εἶναι εἰς τήν ἀρχή.

Ἄπ' τά κόκαλα βγαλμένη
 τῶν Ἑλλήνων τά ἱερά,
 καί σάν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
 χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

Τῆς Κορίνθου ἰδοῦ καί οἱ κάμποι·
 δέν λάμπ' ἥλιος μοναχά
 εἰς τοὺς πλάτανους, δέν λάμπει
 εἰς τ' ἀμπέλια, εἰς τά νερά·

εἰς τόν ἦσυχον αἰθέρα
 τώρα ἀθῶα δέν ἀντηχεῖ
 τά λαλήματα ἢ φλογέρα,
 τά βελάσματα τό ἀρνί·

τρέχουν ἄρματα χιλιάδες
 σάν τό κύμα εἰς τό γιालό·
 ἀλλ' οἱ ἀνδρεῖοι παλικαράδες
 δέν ψηφοῦν τόν ἀριθμό.

ᾠ τρακόσιοι! σηκωθεῖτε
 καί ξανάλθετε σ' ἐμᾶς·
 τά παιδιά σας θέλ' ἰδεῖτε
 πόσο μοιάζουνε μ' ἐσᾶς.

Ἄλλοι ἐκεῖνοι τά φοβοῦνται,
 καί μέ πάτημα τυφλό
 εἰς τήν Κόρινθο ἀποκλειοῦνται
 κι ὅλοι χάνονται ἀπ' ἐδῶ.

Στέλνει ὁ ἄγγελος τοῦ ὀλέθρου
 Πείνα καί Θανατικό,
 πού σέ σχῆμα ἐνός σκελέθρου
 περπατοῦν ἀντάμα οἱ δυό.

Καί πεσμένα εἰς τά χορτάρια
 ἀπεθαίνανε παντοῦ
 τά θλιμμένα ἀπομεινάρια
 τῆς φυγῆς καί τοῦ χαμοῦ.

Καί ἐσύ ἀθάνατη, ἐσύ θεία,
 πού ὅ,τι θέλεις ἤμπορεῖς,
 εἰς τόν κάμπο, Ἐλευθερία,
 ματωμένη περπάτεῖς.

Στή σκιά χεροπιασμένες,
 στή σκιά βλέπω κι ἐγώ
 κρινοδάκτυλες παρθένες,
 ὀπού κάνουνε χορό·

στό χορό γλυκογυρίζουν
 ὠραῖα μάτια ἐρωτικά,
 καί εἰς τήν αὔρα κυματίζουν
 μαῦρα, ὀλόχρυσα μαλλιά.

Ἡ ψυχὴ μου ἀναγαλλιάζει
 πῶς ὁ κόρφος καθεμιᾶς
 γλυκοβύζαστο ἐτοιμάζει
 γάλα ἀνδρείας καί ἐλευθεριάς.

Μές στά χόρτα, στά λουλούδια,
 τό ποτήρι δέν βαστῶ·
 φιλελεύθερα τραγούδια
 σάν τόν Πίνδαρο ἐκφωνῶ.

Ἄπ' τὰ κόκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καί σάν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά!

88

Πῆγες εἰς τό Μεσολόγγι
τὴν ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ,
μέρα πού ἀνθισαν οἱ λόγγοι
γιά τό τέκνο τοῦ Θεοῦ.

89

Σοῦ ἴθε ἐμπρός λαμποκοπώντας
ἡ Θρησκεία μ' ἕνα σταυρό
καί τό δάκτυλο κινώντας
ὅπου ἀνεῖ τόν οὐρανό,

90

«σ' αὐτό», ἐφώνασε, «τό χῶμα
στάσου ὀλόρθη, Ἐλευθεριά»
καί φιλώντας σου τό στόμα
μπαίνει μέσ στήν ἐκκλησιά.

91

Εἰς τὴν τράπεζα σιμώνει,
καί τό σύγνεφο τό ἀχνό
γύρω γύρω της πυκνώνει
πού σκορπάει τό θυματό.

92

Ἄγρικαίει τὴν ψαλμωδία
ὅπου ἐδίδαξεν αὐτή·
βλέπει τὴ φωταγωγία
στούς ἀγίους ἐμπρός χυτή.

93

Ποιοί εἶν' αὐτοί πού πλησιάζουν
μέ πολλή ποδοβολή,
κι ἄρματ', ἄρματα ταράζουν;
Ἐπετάχτηκες Ἐσῦ.

Ἄ! τό φῶς, πού σέ στολίζει
σάν ἡλίου φεγγοβολή
καί μακρόθεν σπινθηρίζει,
δέν εἶναι, ὄχι, ἀπό τὴ γῆ·

95

λάμπιν ἔχει ὅλη φλογώδη
χεῖλος, μέτωπο, ὀφθαλμός·
φῶς τό χέρι, φῶς τό πόδι,
κι ὅλα γύρω σου εἶναι φῶς.

96

Τό σπαθί σου ἀντισηκώνεις,
τρία πατήματα πατάς,
σάν τόν πύργο μεγαλώνεις,
καί εἰς τό τέταρτο κτυπᾷς·

.....

98

Αὐτός λέγει... Ἄφοκρασθεῖτε·
«Ἐγώ εἶμ' Ἄλφά, Ὡμέγα ἐγώ
πέστε, πού θ' ἀποκρυφθεῖτε
ἐσεῖς ὅλοι, ἂν ὀργισθῶ;

99

Φλόγα ἀκοίμητην σᾶς βρέχω,
πού μ' αὐτὴν ἂν συγκριθεῖ
κείνη ἢ κάτω ὅπου σᾶς ἔχω·
σάν δροσιά θέλει βρεθεῖ.

100

Κατατρώγει, ὡσάν τὴ σχίζα,
τόπους ἄμετρα ὑψηλοῦς,
χῶρες, ὄρη ἀπό τὴ ρίζα,
ζῶα καί δένδρα καί θνητούς,

101

καί τό πᾶν τό κατακαίει,
καί δέν σώζεται πνοή,
πάρεξ τοῦ ἄνεμου πού πνέει
μέσ στή στάχτη τὴ λεπτή.

102

Κάποιος ἤθελε ἐρωτήσῃ:
 τοῦ θυμοῦ του εἶσαι ἀδελφή;
 Ποῖος εἶν' ἄξιος νά νικήσῃ
 ἢ μ' ἐσέ νά μετρηθεῖ;

.....

105

Κακορίζικοι, ποῦ πᾶτε
 τοῦ Ἀχελώου μέσ στή ροή
 καί πιδέξια πολεμάτε
 ἀπό τήν καταδρομή

106

ν' ἀποφύγετε! τό κύμα
 ἔγινε ὄλο φουσκωτό·
 ἐκεῖ εὐρήκατε τό μνήμα
 πρὶν νά εὐρεῖτε ἀφανισμό.

107

Βλασφημαί, σκούζει, μουγκρίζει
 κάθε λάρυγγας ἐχθροῦ,
 καί τό ρεῦμα γαργαρίζει
 τές βλασφήμιες τοῦ θυμοῦ.

108

Σφαλερά τετραποδίζουν
 πλῆθος ἄλογα, καί ὀρθά
 τρομασμένα χλιμιτρίζουν
 καί πατοῦν εἰς τά κορμιά.

109

Ποῖος στόν σύντροφον ἀπλώνει
 χέρι, ὡσάν νά βοηθηθεῖ·
 ποῖος τή σάρκα του δαγκώνει,
 ὅσο ὅπου νά νεκρωθεῖ·

110

κεφαλές ἀπελπισμένες
 μέ τά μάτια πεταχτά,
 κατά τ' ἄστρα σηκωμένες
 γιά τήν ὕστερη φορά.

111

Σβιέται — αὐξαινοντας ἡ πρώτη
 τοῦ Ἀχελώου νεροσυρμή —
 τό χλιμίτρισμα καί οἱ κρότοι
 καί τοῦ ἀνθρώπου οἱ γογγυσμοί.

.....

122

Σέ γνωρίζω ἀπό τήν κόψη
 τοῦ σπαθιοῦ τήν τρομερή;
 σέ γνωρίζω ἀπό τήν ὄψη,
 πού μέ βία μετράει τή γῆ.

123

Εἰς αὐτήν, εἶν' ξακουσμένο,
 δέν νικίεσαι ἐσύ ποτέ·
 ὅμως, ὄχι, δέν εἶν' ξένο
 καί τό πέλαγο γιά σέ.

124

Τό στοιχεῖον αὐτό ξαπλώνει
 κύματ' ἄπειρα εἰς τή γῆ,
 μέ τά ὅποια τήν περιζώνει
 κι εἶναι εἰκόνα σου λαμπρή.

125

Μέ βρυχίσματα σαλεύει,
 πού τρομάζει ἡ ἀκοή·
 κάθε ξύλο κινδυνεύει
 καί λιμιώνα ἀναζητεῖ·

126

φαίνεται' ἔπειτα ἡ γαλήνη
καί τό λάμψιμο τοῦ ἡλιοῦ,
καί τά χρώματα ἀναδίνει
τοῦ γλαυκότατου οὐρανοῦ.

127

Δέν νικίεσαι, εἶν' ἔρακουσμένο,
στήν ξηράν ἐσύ ποτέ·
ὅμως, ὄχι, δέν εἶν' ἔξένο
καί τό πέλαγο γιά σέ.

128

Περνοῦν ἄπειρα τά ξάρτια,
καί σάν λόγγος στριμωχτά
τά τρεχούμενα κατάρτια,
τά ὄλοφούσκωτα πανιά.

129

Σύ τέσ δύναμές σου σπρώχνεις,
καί ἀγκαλά δέν εἶν' πολλές,
πολεμώντας ἄλλα διώχνεις,
ἄλλα παίρνεις, ἄλλα καῖς.

130

Μέ ἐπιθύμια νά τηράξεις
δυό μεγάλα σέ θωρῶ,
καί θανάσιμον τινάζεις
ἐναντίον τους κερανό.

131

Πιάνει, αὐξαίνει, κοκκινίζει
καί σηκώνει μιὰ βροντή,
καί τό ἴπελαο χρωματίζει
μέ αἱματόχροη βαφή.

132

Πνίγονται ὅλοι οἱ πολεμάρχοι
καί δέν μνέσκει ἓνα κορμί·
χάρου, σκιά τοῦ Πατριάρχη,
πού σ' ἐπέταξαν ἐκεῖ.

133

Ἐκρυφόσμιγαν οἱ φίλοι
μέ τς ἐχθρούς τους τή Λαμπρή,
καί τοὺς ἔτρεμαν τά χεῖλη
δίνοντάς τα εἰς τό φίλι.

134

Κεῖές τέσ δάφνες πού ἐσκορπίστε
τώρα πλέον δέν τέσ πατεῖ,
καί τό χέρι ὀπού ἐφιλεῖστε
πλέον, ἄ! πλέον δέν εὐλογεῖ.

135

ἽΟλοι κλαῦστε· ἀποθαμένος
ὁ ἀρχηγός τῆς Ἐκκλησιᾶς·
κλαῦστε, κλαῦστε· κρεμασμένος
ὡσάν νά ἔτανε φονιάς.

136

Ἐχει ὀλάνοιχτο τό στόμα
π' ὦρες πρῶτα εἶχε γευθεῖ
τ' ἅγιον Αἷμα, τ' ἅγιο Σῶμα·
λές πῶς θενά ξαναβγεῖ

137

ἡ κατάρρα πού εἶχε ἀφήσει
λίγο πρίν νά ἀδικηθεῖ
εἰς ὁποῖον δέν πολεμήσει
καί ἡμπορεῖ νά πολεμεῖ.

138

Τήν ἀκούω, βροντάει, δέν παύει
εἰς τό πέλαγο, εἰς τή γῆ,
καί μουγκρίζοντας ἀνάβει
τήν αἰώνιαν ἀστραπή.

139

ἘἩ καρδιά συχνοσπαράζει . . .
Πλήν τί βλέπω; Σοβαρά
νά σωπάσω μέ προστάζει
μέ τό δάκτυλο ἡ θεά.

140

Κοιτάει γύρω εις τήν Εύρώπη
 τρεῖς φορές μ' ἀνησυχιά·
 προσηλώνεται κατόπι
 στήν Ἑλλάδα καί ἀρχινᾷ:

141

«Παλικάρια μου! οἱ πολέμοι
 γιά σᾶς ὅλοι εἶναι χαρά,
 καί τό γόνα σας δέν τρέμει
 στούς κινδύνους ἐμπροστά.

142

Ἄπ' ἐσᾶς ἀπομακραίνει
 κάθε δύναμη ἐχθρική·
 ἀλλά ἀνίκητη μιά μένει
 πού τές δάφνες σᾶς μαδεῖ.

143

μία, πού ὅταν ὡσάν λύκοι
 ξαναρχόστενε ζεστοί,
 κουρασμένοι ἀπό τή νίκη,
 ἄχ! τόν νοῦν σᾶς τυραννεῖ.

144

Ἡ Διχόνοια, πού βαστάει
 ἓνα σκῆπτρο ἢ δολερή·
 καθενός χαμογελάει,
 «πάρ' το», λέγοντας, «κι ἐσύ».

145

Κεῖό τό σκῆπτρο πού σᾶς δείχνει,
 ἔχει ἀλήθεια ὠραία θωριά·
 μήν τό πιάστε, γιατί ρίχνει
 εἰσέ δάκρυα θλιβερά.

146

Ἄπό στόμα ὅπου φθονάει,
 παλικάρια, ἄς μήν ἴπωθεῖ,
 πῶς τό χέρι σας κτυπάει
 τοῦ ἀδελφοῦ τήν κεφαλή.

147

Μήν εἰποῦν στό στοχασμό τους
 τά ξένα ἔθνη ἀληθινά:
 «Ἐάν μισοῦνται ἀνάμεσό τους,
 δέν τούς πρέπει ἐλευθεριά».

148

Τέτοια ἀφήστενε φροντίδα·
 ὅλο τό αἷμα ὅπου χυθεῖ
 γιά θρησκεία καί γιά πατρίδα,
 ὅμοιαν ἔχει τήν τιμή.

149

Στό αἷμα αὐτό, πού δέν πονεῖτε,
 γιά πατρίδα, γιά θρησκεία,
 σᾶς ὀρκίζω, ἀγκαλιασθεῖτε
 σάν ἀδέλφια γκαρδιακά.

150

Πόσον λείπει, στοχασθεῖτε,
 πόσο ἀκόμα νά παρθεῖ·
 πάντα ἡ νίκη, ἂν ἐνωθεῖτε,
 πάντα ἐσᾶς θ' ἀκολουθεῖ.

151

Ἦ ἀκουσμένοι εις τήν ἀνδρεία! ...
 Καταστεῖστε ἓνα σταυρό
 καί φωνάζετε μέ μία:
 «Βασιλεῖς, κοιτάξτ' ἐδῶ.

152

Τό σημεῖο πού προσκυνᾶτε
 εἶναι τοῦτο, καί γι' αὐτό
 ματωμένους μᾶς κοιτᾶτε
 στόν ἀγῶνα τόν σκληρό.

154

Ἐξ αἰτίας του ἐσπάρθη, ἐχάθη
 αἷμα ἀθῶο, χριστιανικό,
 πού φωνάζει ἀπό τά βάθη
 τῆς νυκτός: Ν ἄ κ δ ι κ η θ ῶ.

155

Δέν ἀκοῦτε ἐσεῖς εἰκόνες
τοῦ Θεοῦ, τέτοια φωνή;
Τώρα ἐπέρασαν αἰῶνες
καί δέν ἔπαυσε στιγμή.

156

Δέν ἀκοῦτε; εἰς κάθε μέρος
σάν τοῦ Ἀβέλ καταβοᾶ
δέν εἶν' φύσημα τοῦ ἀέρος
πού σφυρίζει εἰς τὰ μαλλιά.

157

Τί θά κάμετε; θ' ἀφεῖστε
νά ἀποκτήσομεν ἐμεῖς
λευθερίαν ἢ θά τήν λύστε
ἐξ αἰτίας Πολιτικῆς;

158

Τοῦτο ἀνίσως μελετᾶτε,
ἰδοῦ ἐμπρός σας τόν Σταυρό.
Βασιλεῖς! ἐλάτε, ἐλάτε,
καί κτυπήσετε κι ἐδῶ».

Διονύσιος Σολωμός

2. ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ

Ὡς εἰσαγωγή παραθέτουμε ἀποσπάσματα ἀπό τήν κριτική μελέτη τοῦ Γιάννη Ἀποστολάκη «Ἡ ποίηση στή ζωή μας».

Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι τό ἔργο πού τό μελέτησε καί τό δούλεψε περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο ὁ Σολωμός. Τόν εἶδαμε νά τό ἀρχίζει μαζί μέ τό πέσιμο τοῦ Μεσολογγίου (1826) καί τόν βρίσκουμε ὕστερα ἀπό πολλά χρόνια (1844), ἐνῶ ἦταν ἀρκετά προχωρημένος στή σύνθεσή του, νά τό ξαναχύνει ἀπό τήν ἀρχή σέ καινούριο μέτρο.

Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι»μποροῦν νά ὀνομασθοῦν τό καθαυτό ἔργο τῆς ζωῆς τοῦ ποιητῆ, ὄχι μόνο γιατί τό δούλεψε χρόνια καί χρόνια, παρά καί γιατί ζήτησε σ' αὐτό μέσα νά κλείσει ὅ,τι ἀνώτερο ἔφτασε ὁ ἴδιος νά ἀντικρίσει στή ζωή του. Ὁλη ἡ ἐμπειρία, ὅλο τό νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου θά ἦταν βαλμένο ἐκεῖ μέσα. «Σκέψου βαθιά», λέει στόν ἑαυτό του ὁ ποιητής, «καί σταθερά (μιά φορά γιά πάντα) τή φύση τῆς Ἰδέας, πρὶν πραγματοποιήσεις τό ποίημα. Εἰς αὐτό θά ἐνσαρκωθεῖ τό οὐσιαστικότερο καί ὑψηλότερο περιεχόμενο τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ πατρίδα καί ἡ πίστις».

Ἄν ὁ Σολωμός ἔφτανε νά τελειώσει τό ἔργο καταπῶς τόν βλέ-

που με νά τό σχεδιάζει, θά ἔδινε στόν κόσμο τή σπάνια χαρά νά γνωρίσει ἀνθρώπους μέ πλούσια ζωή. Ὅπως στά μεγάλα ἀριστουργήματα τῆς τέχνης, ἔτσι καί στούς «Ἐλεύθερους πολιορκημένους» ξάστερο ἀνοίγεται ὅλο τό βάθος τῆς ζωῆς κι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἄξιοι νά τό ἀντικρίσουν καί νά τό μετρήσουν. Τό ἔργο αὐτό, ἔτσι ἀτελείωτο καθὼς εἶναι, σέ σαστίζει μέ τή βαθιά καί πλατιά σύλληψή του, καί τό σπουδαιότερο, τά ἴδια τά πράγματα νιώθεις νά ὀρίζουν τή σύλληψη καί δέν εἶναι ἡ παρατενωμένη προσπάθεια ἐνός ἐξαιρετικοῦ ἀτόμου. Ἡ ὑπεράνθρωπη ἀντίσταση καί ἡ ἥρωική ἐξοδος τῶν πολιορκημένων τοῦ Μεσολογγοῦ κάνουν τήν ὑπόθεση τοῦ τραγουδιοῦ, πού ἐμελλε νά εἶναι ἡ δοξολογία ὅλου τοῦ ἀγῶνα τῶν πατέρων μας γιά τή λευτεριά. Σ' αὐτό μοιάζει μέ τόν Ὕμνο. Ὅμως πόση διαφορά ἀπό τό πρῶτο τραγούδι στό τελευταῖο . . .

Εἶχε ὁ Σολωμός ἀρκετά πονέσει μαζί μέ τούς ἀγωνιστές, εἶχε ἀρκετά στή ζωή του λαχταρήσει τή λευτεριά, εἶχε ἀρκετά συλλογιστεῖ, πού νά μή μποροῦν νά τόν παρασύρουν ἐντυπώσεις τῆς στιγμῆς.

Ἡ ἀξίωση τοῦ ποιητῆ γιά τή λευτεριά εἶχε ψηλώσει, δέν ἦταν ἡ ἴδια ὅπως ὅταν συνθέτετε τόν Ὕμνο. Γι' αὐτό οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι», ἐνῶ μοιάζουν νά ἀκουμποῦν σ' ἕνα ἐξωτερικό περιστατικό, στό βάθος δείχνουνται ὑπέρτατη ἔκφραση τοῦ πόθου τοῦ ποιητῆ γιά τή λευτεριά καί, γιά νά μήν ἀλλάξουμε τά λόγια μας, οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι ἡ μορφή τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς τή γέννησε ἡ λαχτάρα τοῦ Σολωμοῦ νά πλησιάσει τούς ἥρωικούς ἀγωνιστές τοῦ Μεσολογγοῦ καί νά γίνει ἕνα μαζί τους . . .

Ὅπως οἱ μεγάλοι ἀγωνιστές ἔβαζαν ὅλη τή ζωή τους κάτω καί δημιουργοῦσαν ἕνα σύνολο, τό ἴδιο κι ὁ Σολωμός στό εἶδος του δημιουργοῦσε ἀκούγοντας στό ἐσωτερικό του ἕναν ὀλάκερο κόσμο νά βουίζει ἀρμονικά. Ἐτσι κάνουν ὅλοι οἱ ἀληθινοί ποιητές. Οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» εἶναι ὁ ὑψηλός ὕμνος στό ἀνεχτίμητο καλό τοῦ ἀνθρώπου, στή θ έ λ η σ η.

Ἐκεῖ μέσα ὁ Σολωμός μᾶς φανερώνει τό τρομερό μυστικό της: θ έ λ η σ η σημαίνει χ ρ έ ο ς· θέλει μόνο ἐκεῖνος ὁ ἄνθρωπος, πού εἶναι πρόθυμος νά πάθει. Τή στιγμή πού ἐλαττωθεῖ ἡ προθυμία του, ἀδυνατίζει κι ἡ θέλησή του.

Ὁ Σολωμός μέ τό τραγούδι αὐτό ἅγιασε τούς ἀγωνιστές στήν

ψυχή μας. Τώρα μπορεί ό Έλληνας νά παρηφανεύεται, γιατί έχει κάτι άγιο μέσα ή ζωή του, γιατί μπορεί στή γλώσσα του νά κάμει τόν όρκο «Μά τίς ψυχές, πού χάθηκαν πολεμώντας», όρκο πού θά τόν φυλάξει, έπειδή ό Σολωμός μέ τήν ποιητική του μεγαλοφυία μάς δείχνει πώς οί ψυχές εκείνες ήταν άληθινά άγιες.

Όσο κομματιασμένο κι άν είναι τό τραγούδι τών «Έλευθέρων πολιορκημένων», τό νόημά του δέν θόλωσε καθόλου. Άστράφτει κι άπό τά συντρίμια του άκούγεται ή καθαρή άπόκριση πού έδωσε ό ποιητής στό έρώτημα πού του έβαζε ή ίδια ή ζωή: άν έχει δηλαδή ό άνθρωπος κάτι δικό του. Έχει, μάς λέει ό Σολωμός, κάτι, πού ό θάνατος δέν μπορεί νά του πάρει — κι αυτό είναι ή θ έ λ η σ ή . τ ο υ .

Όμως εκείνος θ έ λ ε ι , πού είναι πρόθυμος νά π ά θ ε ι . Θέληση σημαίνει χρέος. Άπόδειξη οί πολιορκημένοι του Μεσολογγιού. Θ έ λ η σ α ν νά ζήσουν έλευθεροι και ά λ η θ ι ν ά ζήσανε, γιατί φάνηκαν π ρ ό θ υ μ ο ι νά πάθουν. Στο βάθος είναι ή ίδια άπόκριση, πού έδωσαν όλοι οί μεγάλοι σέ διάφορες έποχές: «άξίζει νά ζει ό άνθρωπος, γιατί άξίζει νά μαθαίνει». Μάς τή δίνει κι ό Σολωμός μέ τή γλώσσα τής έποχής του και γιά κείνο είναι μεγάλοι κι αυτός και ή έποχή του.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ Β'

1

Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει·
λαλεϊ πουλί, παίρνει σπυρί, κι ή μάνα τό ζηλεύει.
Τά μάτια ή πείνα έμαύρισε· στά μάτια ή μάνα μνεί·
στέκει ό Σουλιώτης ό καλός παράμερα και κλαίει:
«Έρμο τουφέκι σκοτεινό, τί σ' έχω 'γώ στό χέρι;
όπου σύ μου 'γινες βαρύ κι ό Άγαρηνός τό ξέρει».

2

Η ζωή πού ανασταίνεται μέ όλες της τές χαρές, αναβρύζοντας όλουθε, νέα, λαχταριστή, περιχυνόμενη εις όλα τά όντα· ή ζωή άκέραιη, άπ' όλα τής φύσης τά μέρη, θέλει νά καταβάλλει τήν ανθρώπινη

ψυχή· θάλασσα, γῆ, οὐρανός, συγχωνευμένα, ἐπιφάνεια καί βάθος συγχωνευμένα, τὰ ὁποῖα πάλι πολιορκοῦν τήν ἀνθρώπινη φύση στήν ἐπιφάνεια καί εἰς τό βάθος της.

Ἡ ὠραιότης τῆς φύσης, πού τοὺς περιτριγυρίζει, αὐξάνει εἰς τοὺς ἐχθρούς τήν ἀνυπομονησία νά πάρουν τή χαριτωμένη γῆ, καί εἰς τοὺς πολιορκημένους τόν πόνο ὅτι θά τή χάσουν.

Ἄπριλῆς μέ τόν Ἔρωτα χορεύουν καί γελοῦνε,
κι ὅσ' ἄνθια βγαίνουν καί καρποί τόσ' ἄρματα σέ κλειοῦνε.

Λευκό βουνάκι πρόβατα κινούμενο βελάζει,
καί μέσ στή θάλασσα βαθιά ξαναπετιέται πάλι,
κι ὀλόλευκο ἐσύσμιξε μέ τ' οὐρανοῦ τὰ κάλλη.
Καί μέσ στῆς λίμνης τὰ νερά, ὅπ' ἔφτασε μ' ἀσπούδα,
ἔπαιξε μέ τόν ἴσκιο της γαλάζια πεταλούδα,
πού εὐώδισσε τόν ὕπνο της μέσα στόν ἄγριο κρίνο·
τό σκουληκάκι βρίσκεται σ' ὦρα γλυκιά κι ἐκείνο.
Μάγεμα ἢ φύσις κι ὄνειρο στήν ὁμορφιά καί χάρη,
ἢ μαύρη πέτρα ὀλόχρυση καί τό ξερό χορτάρι·
μέ χίλιες βρύσες χύνεται, μέ χίλιες γλωσσες κρένει·
ὁποῖος πεθάνει σήμερα χίλιες φορές πεθαίνει.

Τρέμ' ἡ ψυχή καί ξαστοχᾶ γλυκά τόν ἑαυτό της.

3

Ἐνῶ ἀκούεται τό μαγευτικό τραγούδι τῆς ἀνοιξης, ὁπού κινδυνεύει νά ξυπνήσει εἰς τοὺς πολιορκημένους τήν ἀγάπη τῆς ζωῆς τόσον, ὥστε νά ὀλιγοστέφει ἡ ἀντρεία τους, ἕνας τῶν Ἑλλήνων πολεμάρχων σαλπίζει κρᾶζοντας τοὺς ἄλλους εἰς συμβούλιο, καί ἡ σβησμένη κλαγγή, ὁπού βγαίνει μέσ' ἀπό τό ἀδυνατισμένο στήθος του, φθάνοντας εἰς τό ἐχθρικό στρατόπεδο παρακινεῖ ἕνα Ἀράπη νά κάμει ὅ,τι περιγράφουν οἱ στίχοι 4-12.

«Σάλπιγγα κόψ' τοῦ τραγουδιοῦ τὰ μάγια μέ βία,
γυναικός, γέροντος, παιδιοῦ μή κόψουν τήν ἀντρεία».

Χαμένη, ἀλίμονον! κι ὀκνή τή σάλπιγγα γρικαίει·
ἀλλά πῶς φθάνει στόν ἐχθρό καί καθ' ἡχώ ξυπνάει;
Γέλιο στό σκόρπιο στράτευμα σφοδρό γεννοβολιέται
κι ἡ περιπαίχτρα σάλπιγγα μεσουρανίς πετιέται·
καί μέ χαρούμενη πνοή τό στήθος τό χορτάτο,
τ' ἀράθυμο, τό δυνατό κι ὅλο ψυχές γιομάτο,
βαρώντας γύρου ὀλόγυρα, ὀλόγυρα καί πέρα,
τόν ὄμορφο τρικύμισε καί ξάστερον ἀέρα·
τέλος μακριά σέρνει λαλιά, σάν τό πεσοῦμεν' ἄστρο,
τρανή λαλιά, τρόμου λαλιά, ρητή κατά τό κάστρο.

17

Κι ἄνθιζε μέσα μου ἡ ζωὴ μ' ὅλα τὰ πλούτια πόχει.

51

Ἡ δύναμή σου πέλαγο κι ἡ θέλησή μου βράχος.

ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ Γ'

4

Ἀπό τό μαῦρο σύγνεφο κι ἀπό τή μαύρη πίσσα.
.....
Ἄλλ' ἥλιος, ἀλλ' ἀόρατος αἰθέρας κοσμοφόρος
ὁ στύλος φανερώνεται, μέ κάτω μαζωμένα
τά παλικάρια τά καλά, μ' ἀπάνου τή σημαία
πού μουρμουρίζει καί μιλεῖ καί τό Σταυρόν ἀπλώνει
παντόγυρα στόν ὄμορφο ἀέρα τῆς ἀντρείας,
κι ὁ οὐρανός καμάρωνε κι ἡ γῆ χεροκροτοῦσε·
κάθε φωνὴ κινούμενη κατά τό φῶς μιλοῦσε,
κι ἐσκόρπα τά τρισεύγενα λουλουδία τῆς ἀγάπης:
«Ὁμορφη, πλούσια, κι ἄπαρτη, καί σεβαστή, κι ἀγία!».

Ὁ Πειρασμός

Ἔσθησ' ὁ Ἔρωτας χορό μέ τόν ξανθόν Ἀπρίλη,
κι ἡ φύσις ἤβρε τήν καλή καί τή γλυκιά της ὥρα,
καί μέσ στή σκιά πού φούντωσε καί κλεῖ δροσιές καί μόσχους
ἀνάκουστος κιλαηδισμός καί λιποθυμισμένος.
Νερά καθάρια καί γλυκά, νερά χαριτωμένα,
χύνονται μέσ στήν ἄβυσσο τή μοσχοβολισμένη,
καί παίρνουνε τό μόσχο της, κι ἀφήνουν τή δροσιά τους,
κι οὔλα στόν ἥλιο δείχνοντας τά πλούτια τῆς πηγῆς τους,
τρέχουν ἐδῶ, τρέχουν ἐκεῖ, καί κάνουν σάν ἀηδόνια.
Ἔξ' ἀναβρῦζει κι ἡ ζωή, σ' γῆ, σ' οὐρανό, σέ κύμα.
Ἄλλά στῆς λίμνης τό νερό, π' ἀκίνητό 'ναι κι ἄσπρο,
ἀκίνητ' ὅπου κι ἄν ἴδεις καί κάτασπρ' ὡς τόν πάτο,
μέ μικρόν ἴσκιον ἄγνωρον ἔπαιξ' ἡ πεταλούδα,
πού 'χε εὐωδίσει τς ὕπνους της μέσα στόν ἄγριο κρίνο.
Ἄλαφροῖσκιωτε καλέ, γιά πές ἀπόψε τί 'δες·
Νύχτα γιομάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια!
Χωρίς ποσῶς γῆς, οὐρανός καί θάλασσα νά πνένε,
οὐδ' ὅσο κάν' ἡ μέλισσα κοντά στό λουλουδάκι,
γύρου σέ κάτι ἀτάραχο π' ἀσπρίζει μέσ στή λίμνη,
μονάχο ἀνακατώθηκε τό στρογγυλό φεγγάρι,
κι ὁμορφή βγαίνει κορασιά ντυμένη μέ τό φῶς του.

Διονύσιος Σολωμός

3. ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΕΡΟΝ ΛΟΧΟΝ

Ἄς μὴ βρέξη ποτὲ
τὸ σύννεφον καὶ ὁ ἄνεμος
σκληρὸς ἄς μὴ σκορπίση
τὸ χῶμα τὸ μακάριον
πού σᾶς σκεπάζει.

Ἄς τὸ δροσίση πάντοτε
μέ τ' ἀργυρᾶ της δάκρυα
ἢ ροδόπεπλος κόρη·
καὶ αὐτοῦ ἄς ξεφυτρῶνουν
αἰώνια τ' ἄνθη.

ὦ γνήσια τῆς Ἑλλάδος
τέκνα· ψυχαὶ ποῦ ἐπέσατε
εἰς τὸν ἀγῶνα ἀνδρείως,
τάγμα ἐκλεκτῶν ἡρώων,
καύχημα νέον·

σᾶς ἄρπαξεν ἡ τύχη
τὴν νικητήριον δάφνην,
καὶ ἀπὸ τὴν μυρτιὰν σᾶς ἐπλεξε
καὶ πένθιμον κυπάρισσον
στέφανον ἄλλον.

Ἄλλ' ἂν τις ἀπεθάνη
διὰ τὴν πατρίδα, ἢ μύρτος
εἶναι φύλλον ἀτίμητον,
καὶ καλὰ τὰ κλαδιὰ
τῆς κυπαρίσσου.

Ἄφ' οὐ εἰς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου
τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἢ πρόνοος
φύσις τὸν φόβον ἔχουσε,
καὶ τὰς χρυσαῖς ἐλπίδας
καὶ τὴν ἡμέραν·

ἐπὶ τὸ μέγα πρόσωπον
τῆς γῆς πολυβοτάνου
εὐθύς τὸ οὐράνιον βλέμμα
βαθυσκαφῆ ἐφανέρωσε
μνήματα μύρια.

Πολλὰ μὲν σκοτεινὰ·
φέγγει ἐπ' ὀλίγα τ' ἄστρον
τὸ τῆς ἀθανασίας·
τὴν ἐκλογὴν ἐλεύθερον
δίδει τὸ θεῖον.

«Ἡ λύρα»

Ἕλληνες, τῆς πατρίδος
καὶ τῶν προγόνων ἄξιοι·
Ἕλληνες, σεῖς, πῶς ἤθελεν
ἀπὸ σᾶς προκριθεῖν
ἄδοξος τάφος;

Ὁ Γέρων φθονερός
καὶ τῶν ἔργων ἐχθρός
καὶ πάσης μνήμης ἔρχεται·
περιτρέχει τὴν θάλασσαν
καὶ τὴν γῆν ὄλην.

Ἀπὸ τὴν στάμναν χύνει
τὰ ρεύματα τῆς λήθης
καὶ τὰ πάντα ἀφανίζει.
Χάνονται οἱ πόλεις, χάνονται
βασίλεια κι ἔθνη.

Ἄλλ' ὅτε πλησιάσῃ
τὴν γῆν ὀποῦ σᾶς ἔχει,
θέλει ἀλλάξῃ τὸν δρόμον του
ὁ Χρόνος, τὸ θαυμάσιον
χῶμα σεβάζων.

Αὐτοῦ, ἀφ' οὗ τὴν ἀρχαίαν
πορφυρίδα καὶ σκῆπτρον
δώσωμεν τῆς Ἑλλάδος,
θέλει φέρειν τὰ τέκνα τῆς
πᾶσα μητέρα.

Καὶ δακρυχέουσα θέλει
τὴν ἱερὰν φιλήσειν
κόνιν καὶ εἰπεῖν: Τὸν ἔνδοξον
λόχον, τέκνα, μιμήσατε,
λόχον ἡρώων.

Ἄνδρέας Κάλβος

4. Ο ΩΚΕΑΝΟΣ

Γῆ, τῶν θεῶν φροντίδα,
Ἑλλάς, ἡρώων μητέρα,
φίλη, γλυκεῖα πατρίδα μου,
νύκτα δουλείας σ' ἐσκέπασε,
νύκτα αἰώνων.

Οὕτω εἰς τὸ χάος ἀμέτρητον
τῶν οὐρανίων ἐρήμων
νυκτερινὸς ἐξάπλωσεν
ἔρεβος τὰ πλατέα
πένθιμα ἐμβόλια.

Καὶ εἰς τὴν σκοτιὰν βαθεῖαν,
εἰς τὸ ἀπέραντον διάστημα,
τὰ φῶτα σιγαλέα
κινῶνται τῶν ἀστέρων
λελυπημένα.

Ἐχάθησαν οἱ πόλεις,
ἐχάθησαν τὰ δάση
κι ἡ θάλασσα κοιμᾶται
καὶ τὰ βουνά· καὶ ὁ θόρυβος
παύει τῶν ζώντων.

Εἰς τὰ φρικτὰ βασίλεια
ὁμοιάζει τοῦ θανάτου
ἡ φύσις ὄλη· ἐκέιθεν
ἦχος ποτὲ δὲν ἔρχεται
ὑμνων ἢ θρήνων.

Ἄλλα τῶν μακαρίων
στάβλων ἰδοὺ τὰ ἦφα
κάγκελα οἱ Ὠραὶ ἀνοίγουσιν,
ἰδοὺ τὰ ἀκάμαντα ἄλογα
τοῦ Ἡλίου ἐκβαίνουν.

Χρυσᾶ, φλογώδη, καίουσι
τοὺς δρόμους τοῦ ἀέρος
τὰ ἀμιλλητήρια πέταλα·
τοὺς οὐρανοὺς φωτίζουσι
λάμπουσαι οἱ χαίται.

Τώρα ἐξανοίγει τ' ἄνθη
εἰς τὸν δροσώδη κόλπον
τῆς γῆς ἡ αὐγή· καὶ φαίνονται
τώρα τῶν φιλοπόνων
ἀνδρῶν τὰ ἔργα.

Τὰ μυρισμένα χεῖλη
τῆς ἡμέρας φιλοῦσι
τὸ ἀναπαυμένον μέτωπον
τῆς οἰκουμένης· φεύγουσιν
ὄνειρα, σκότος,

ὕπνος, σιγή· καὶ πάλιν
τὰ χωράφια, τὴν θάλασσαν,
τὸν ἀέρα γεμίζουσι
καὶ τὰς πόλεις μὲ κρότον
ποίμνια καὶ λύραι.

Εἰς τοῦ σπηλαίου τὸ στόμα
ἰδοὺ προβαίνει ὁ μέγας
λέων, τὸν φοβερὸν
λαιμὸν τετριχωμένον
βρέμων τινάζει.

Ὁ αἰετὸς ἀφήνει
τοὺς κρημνοὺς ὑψηλοῦς·
κτυπάουσιν οἱ πτέρυγες
τὰ νέφη, καὶ τὸν Ὀλυμπον
ἡ κλαγγὴ σχίζει.

Ἔθλιψε τὴν Ἑλλάδα
νύκτα πολλῶν αἰώνων,
νύκτα μακρᾶς δουλείας,
αἰσχύνῃ ἀνδρῶν ἢ θέλημα
τῶν ἀθανάτων.

Ἡ χώρα τότε ἐφαίνετο
ναὸς ἡρειπωμένος,
ὅπου οἱ ψαλμοὶ σιγάουσι
καὶ τοῦ κισσοῦ τὰ ἀτρέμητα
φύλλα κοιμῶνται.

Ὡσὰν ἐπὶ τὴν ἄπειρον
θάλασσαν τῶν ὀνείρων,
ὀλίγαι, ἀπηλπισμένοι
ψυχαὶ νεκρῶν διαβαίνουσι
μὲ δίχως βίαν·

οὕτως ἀπὸ τοῦ Ἄθωνος
τὰ δένδρα ἕως τοὺς βράχους
τῆς Κυθήρας κυλίουσα
τὴν ἄμαξαν βραδεῖαν,
οὐρανοδρόμον·

ἢ τρίμορφος Ἐκάτη
ἐθεώρει τὰ πλοῖα,
εἰς τοῦ Αἰγαίου τοὺς κόλπους
λάμνοντα ἀδόξως, φεύγοντα
διασκορπισμένα.

Σὺ τότε, ὦ λαμπροτάτη
κόρη Διός, τοῦ κόσμου
μόνη παρηγορία,
τὴν γῆν μου σὺ ἐνθυμήθηκες,
ὦ Ἐλευθερία.

Ἦλθ' ἡ θεά· κατέβη
εἰς τὰ παραθαλάσσια
κλειτὰ τῆς Χίου· τὰς χεῖρας
ἄπλωσ' ὀρθή, καὶ κλαίουσα
λέγει τοιάδε:

«Ὡκεανέ, πατέρα
τῶν χορῶν ἀθανάτων,
ἄκουσον τὴν φωνήν μου
καὶ τῆς ψυχῆς μου τέλεσον
τὸν μέγαν πόθον.

Ἐνδοξον θρόνον εἶχον
εἰς τὴν Ἑλλάδα· τύραννοι
πρὸ πολλοῦ τὸν κρατοῦσι,
σήμερον σὺ βοήθησον,
δός μου τὸν θρόνον.

Ὅταν τοὺς ἀνοήτους
φεύγω θνητούς, μὲ δέχονται
οἱ πατρικαὶ σου ἀγκάλαι·
ἢ ἐλπίς μου εἰς τὴν ἀγάπην σου
στηρίζεται ὅλη».

Εἶπε· καὶ εὐθύς ἐπάνω
εἰς τὰς ροὰς ἐχύθη
τοῦ Ὡκεανοῦ, φωτίζουσα
τὰ νῶτα ὑγρὰ καὶ θεῖα,
πρόφαντος λάμψις.

Ἀστράπτουσι τὰ κύματα
ὡς οἱ οὐρανοί, καὶ ἀνέφελος,
ξάστερος φέγγει ὁ ἥλιος
καὶ τὰ πολλὰ νησιά
δείχνει τοῦ Αἰγαίου.

Πρόσεχε τώρα· ὡς ἄνεμος
σφοδρὸς μέσα εἰς τὰ δάση
ὁ ἀλαλαγμὸς σηκώνεται·
ἄκουε τῶν πλεόντων
τὰ «ἔϊα μάλα».

Σχισμένη ὑπὸ μυρίας
πρῶρας ἀφρίζει ἢ θάλασσα,
τὰ πτερωμένα ἀδράχτια
ἐλεύθερα ἐξαπλώνονται
εἰς τὸν ἀέρα.

Ἐπὶ τὴν λίμνην οὕτως
αὐγερινὰ πετάουσι
τὰ πλήθη τῶν μελίσσων,
ὅταν γλυκὺ τοῦ ἔαρος
φυσάῃ τὸ πνεῦμα·

ἐπὶ τὴν ἄμμον οὕτω
περιπατοῦν οἱ λέοντες
ζητοῦντες τὰ κοπάδια,
τὴν θέρμην τῶν ὀνύχων,
ἐὰν αἰσθανθῶσιν·

οὕτως, ἐὰν τὴν δύναμιν
ἀκούσουν τῶν πτερύγων
οἱ ἀετοί, τὸ κτύπημα
τῶν βροντῶν ὑπερήφανοι
καταφρονοῦσι.

Πεφιλημένα θρέμματα
ἽΩκεανοῦ, γενναῖα,
καὶ τῆς Ἑλλάδος γνήσια
τέκνα καὶ πρωτοστάται
Ἐλευθερίας·

χαίρετε σεῖς καυχήματα
τῶν θαυμασιῶν (Σπετζίας,
ἽΥδρας, Ψαρῶν) σκοπέλων,
ὅπου ποτε δὲν ἄραξε
φόβος κινδύνου.

Κατευοδοῖτε! Ὅρμήσατε,
τὰ συναγμένα πλοῖα,
ὦ ἄνδρεῖοι· σκορπίσατε,
τὸν στόλον, κατακαύσατε
στόλον βαρβάρων.

Τὰ δειλὰ τῶν ἐχθρῶν σας
πλήθη καταφρονήσατε·
τὴν κόμην πάντα ὁ θρίαμβος
στέφει τῶν ὑπὲρ πάτρης
κινδυνευόντων.

ἽΩ ἐπουράνιος χεῖρα!
Σὲ βλέπω κυβερνοῦσαν
τὰ τρομερὰ πηδάλια,
καὶ τῶν ἡρώων οἱ πρῶραι
ἰδοὺ πετάουν.

ἽΙδου κροτοῦν, συντρίβουσι
τοὺς πύργους θαλασσίους
ἐχθρῶν ἀπειρῶν· σκάφη,
ναύτας, ἰστία, κατάρτια
ἢ φλόγα τρώγει·

καὶ καταπίνει ἢ θάλασσα
τὰ λείψανα· τὴν νίκην
ὑψωσ', ὦ λύρα· ἂν ἥρωες
δοξάζωνται, τὸ θεῖον
φιλεῖ τοὺς ὕμνους.

Ὅθωμανέ ὑπερήφανε,
ποῦ εἶσαι; νέον στόλον
φέρε, ὦ μωρέ, καί σύναξε·
νέαν δάφνην οἱ Ἕλληνες
θέλουν ἀρπάξειν.

«Ἡ λύρα»

Ἄνδρέας Κάλβος

5. ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΠΛΟΥΣ

Ἐνας μῦθος ἀφηγεῖται ὅτι ὁ Διόνυσος ἔκλεψε ἀπό τῆς νησί Δία, πού εἶναι κοντά στήν Κρήτη, τήν ὁμορφή κόρη τοῦ Μίνωα καί τῆς Πασιφάης, τήν Ἀριάδνη. Κατά τή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του στή Νάξο, Τυρρηνοί πειρατές αἰχμαλωτίζουν τό πλοῖο καί θέλουν ν' ἀρπάξουν τήν κόρη.

Τότε ὁ Διόνυσος προκαλεῖ ἄγρια τρικυμία, πού καταπονεῖ καί ἐξαντλεῖ τοὺς πειρατές, τοὺς ὁποίους τελικά ὁ θεός μεταμορφώνει σέ δελφίνια ἐνῶ ἡ Ἀριάδνη ἐνθρονίζεται στόν Ὀλυμπο ὡς νέα θεά.

Ἡ πλαστικότητα καί ἡ μουσικότητα τοῦ στίχου, ἡ πλοκή τοῦ μύθου καί τό πλῆθος τῶν ὡραίων εἰκόνων κάνουν τό ποίημα ἕνα ἀπό τά ἀριστουργήματα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας.

Ἡ ἕκτασις τοῦ ἄχανοῦς
Αἰγαίου ἐκοιμᾶτο
κι ἐβλεπες δύο οὐρανοῦς
ὁ εἷς ἦν ἄνω κυανοῦς,
γλαυκός ὁ ἄλλος κάτω.

Ἡ δύσις, πύλη φλογερά,
λαμπρὰς ἀντανακλάσει
ἠκόντιζεν εἰς τὰ νερά,
ὡς ἂν ἐνέμοντο πυρὰ
τῆν πλάκα τῆς θαλάσσης.

Αἱ διαλείπουσαι πνοαί
τοῦ ἔαρος ἐφύσω
ἀμφίβολοι καί ἀραιαί·
μακρὰν δ' ἐφαίνοντ' ὡς σκιαί
αἱ κορυφαί τῶν νήσων.

Ἄλλ' ὅπου νότος εἰς γλαυκάς
ταινίας τῆν ἐρρίκνου,
τί ἦτον; ὄρνις ἢ ὄλκας,
ἦτις ἐτάνυε λευκάς
τὰς πτέρυγας ὡς κύκνου;

Ἦτον ὀλκάς, οὐχὶ πτηνόν·
ὡς δ' ἔφθασε πλησίον,
μέλαν ἐφαίνετο βουνόν,
καὶ τὸν ἰστόν του Τυρρηνῶν
ἐκόσμιε ἐπισείων.

Ἦν τὸ κατάστρωμα εὐρύ,
πλήρης ἀνδρῶν ἢ πρύμνη·
βῆμα τὴν ἔκρουε βαρύ·
ἀντήχουν ἄγριοι χοροὶ
καὶ ἐναλίων ὕμνοι.

Εἰς δὲ τὴν πρῶραν ἀπαλῶς
εἰς δέρματα πανθήρων
νέος κατέκειτο καλός,
εἰς τὸν βραχίον' ἀμελῶς
τὸ σῶμα ὑπεγείρων.

Σπανία ἦν ἡ καλλονὴ
αὐτοῦ τοῦ νεανίου.
Μᾶλλον ἐφαίνετο γυνή,
ἔχουσα ὄψιν εὐγενῆ
καὶ πλήρη μεγαλείου.

Χρυσοῦν ἐκράτει ἀφ' ἐνός
περίγλυφον κρατῆρα,
καὶ μὲ θωπεύματα κυνὸς
ώραία τίγρις ταπεινῶς
τῷ ἔλειχε τὴν χεῖρα.

Ἐπὶ τῆς ἄλλης δὲ χειρὸς
προσέκλινεν ἡρέμα
νεᾶνις, κρίνος ἀνθηρός,
καὶ εἰς τὸ βλέμμα τῆς πυρὸς
αὐτὸς προσήλου βλέμμα.

Ποία ἐντέλεια! Εἰκῶν
ἐφαίνετο μαρμάρου,
θαῦμα τῆς τέχνης γλυπτικόν·
ἀλλ' ὡς αὐτὴ δὲν ἦν λευκὸν
τὸ μάρμαρον τῆς Πάρου.

Τότε δ', ὡς ἔκειτο ἐκεῖ,
διέστειλε τὰ χεῖλη
κι ἐξῆλθον τόνοι μουσικοί,
καὶ μειδιάσασα γλυκὴ
ἡ νεανὶς ὠμίλει:

«Ὅταν σὲ βλέπω, δειλιῶν
τὸ σῶμα μου πῶς τρέμει;
Εἶσαι ἀνώτερόν τι ὄν;
Ἄν ἄνθρωπον ἢ ἄν θεὸν
ἀκολουθῶ, εἶπέ μοι».

Κι ἐκεῖνος εἶπε μειδιῶν:
«Θεῶριε με, ὦ κόρη,
θεὸν πλησίον σου, θεόν,
καὶ πρώτην τῶν εὐτυχιῶν
τὴν μετὰ σοῦ θεῶριε».

«Θεὸν μὴ λέγῃς· οἱ θεοὶ
τὸν Ὀλυμπον οἰκοῦσι.
Και ἂν μοὶ φύγη ἡ ζωὴ
εἰς στεναγμὸν διακαῆ,
τίς θέλει τὸν ἀκούσει;

Θεὸς ἂν εἶσαι, θὰ ζητῆς
καπνὸν εὐώδους κνίσσης
καὶ ἑκατόμβας τελετῆς,
ἀλλ' ὄχι ἔρωτα θνητῆς,
κι ἐμὲ θὰ λησμονήσῃς».

Ἐν ᾧ δὲ οὔτοι τρυφερῶς
τοιαῦτα συνωμίλουν,
τῶν ναυτῶν ἔσθη ὁ χορὸς
κι ἐπὶ τὸ ζευῆγος βλοσυρῶς
τὰ βλέμματα προσήλουν.

Καὶ διὰ λόγων ἀναιδῶν
ὁ εἰς τὸν ἄλλον πείθων,
λείας ὠρέγετο, ἰδὼν
τὸν πλοῦτον τῶν πολυειδῶν
καὶ πολυτίμων λίθων.

Ἦρπασαν ὄπλα παρευθῆς
ἀπὸ τῶν προσπιπτόντων,
λίθους τινὲς χειροπληθεῖς,
καὶ ὅ,τι εὗρισκε καθεῖς,
τις κώπην καὶ τις κόντον.

Εἶδε τὴν πρᾶξιν τῶν ναυτῶν
ὁ ξένος νεανίας·
τὸν νοῦν ἐνόησεν αὐτῶν,
ἀλλ' ἔμεινεν ἀκίνητῶν
μεθ' ὑπερηφανείας.

«Τί θέλετε»; τοὺς ἐρωτᾷ
καὶ εἰς προπέτης ναύτης
τῷ λέγει: «Θέλομεν αὐτὰ
τὰ ψέλια τὰ τορευτὰ
μετὰ τῆς κόρης ταύτης.

»Σὲ δέ, τὸν νέον τὸν καλόν,
ταλάντου θὰ πωλήσω
εἰς τὰς φυλάς τῶν Σικελῶν». Ὁ δ'
ἀπεκρίθη ἀπειλῶν:
«Παράφρονες, ὀπίσω!

Ληστῶν ἀγέλη εἴσθε σεῖς».
Κι ἐκάγχασαν ἐκεῖνοι,
κι ἐχώρει ἕκαστος θρασύς,
κι ἐπὶ τὴν κόρην τοὺς δασεῖς
βραχίονας ἐκίνει.

Κτυπᾷ τὸν πόδα του βοῶν,
καὶ δι' ἄρμων καὶ κάλων
τρύζει τὸ πλοῖον φρικιῶν
ἀπὸ τῶν ἄκρων κεραιῶν
ὡς ἄκρων τῶν ὑφάλων.

Ἴδου, ἐξ ἔω καὶ δυσμῶν —
ὦ θαῦμα καὶ ὦ φρίκη —
ὡς εἰς δεινὸν κατακλυσμὸν
τὰ κύματα μετὰ βρασμῶν
ὀρμούν οὐρανομήκη.

Νύξ ἦλθε μέλαινα. Περᾷ
ἡ ἀστραπή τὸ σκότος,
κι εἰς τὰ πυργούμενα νερὰ
κατὰ λυσσῶντος τοῦ βορρᾶ
λυσσῶν παλαίει νότος.

Ὡς λίκνον βρέφους σαλευτὸν
ἡ λαίλαψ τὸ κυλίει.
Σφάλλουν οἱ πόδες τῶν ναυτῶν
καὶ πᾶσαν δύναμιν αὐτῶν
σκοτιδινία λύει.

Πίπτουσιν ὑπτιοί, πρηνεῖς
καὶ ἐξησθηνημένοι·
πνοῆς στεροῦνται καὶ φωνῆς,
καὶ ὁ βραχίων ἀδρανῆς
ὁ σιδηροῦς των μένει.

Ἄλλ' ἐμαράνθη κι ἡ καλὴ
παρθένος ὡς τὸ ἴον.
Κλίν' ἡ χρυσῆ της κεφαλῆ,
καὶ εἰς βοήθειαν καλεῖ
ὁ ὀφθαλμὸς της δύων.

Τὰς ἀνθηράς της παρειὰς
ὁ νέος ἔλυπτήθη
νὰ τὰς ἰδῆ χωρὶς χροιάς.
«Μὴ, φίλη», εἶπεν, «ὠχριᾶς,
ἀνάβλεψον καὶ ζῆθι».

Κι ἦνοιξ' ἐκείνη ἀσθενῶς
τοὺς γαλανοὺς ἀστέρας,
κι ἐγέλασεν ὁ οὐρανὸς
κι ἔλαμψε πάλιν φωτεινὸς
ὁ δίσκος τῆς ἡμέρας.

Ἡ λαίλαψ παύει νὰ λυσοᾶ,
τὸ πέλαγος ν' ἀφρίζη.
Πάλιν ὁ ζέφυρος φυσᾶ,
πάλιν ἡ θάλασσα χρυσοᾶ
τὰ κύματα κοιμίζει.

Ὁ φλοῖσβος μουσικοὺς λαλεῖ
περὶ τὴν τρόπιν ἤχους.
Γελᾷ γαλήνη, καὶ δειλὴ
ἡ αὔρα παιζουσα, φιλεῖ
τῆς κόρης τοὺς βοστρύχους.

Ἄηρ καὶ θάλασσα ζῶν
καινὴν ἠκτινοβόλει
ὑπὸ τοῦ θέρους τὴν πνοήν.
Τὸ πᾶν ἦν κίνησις, καὶ ἦν
χαρὰ ἡ φύσις ὅλη.

Αἴφνης ὠγκώθη, ὡς μεστὸς
ἐαρινῆς ἰκμάδος,
κι ἐρράγη τρύζων ὁ ἰστός,
κι ἐξέφυ εὐρωστός βλαστός,
κομῶν ἀμπέλου κλάδος.

Στεφάνας πλέκουσα πολλὰς,
ἠρτήθ' εἰς τὰς κεραίας
κι εἰς πυκνὸν θόλον ἡ φυλλὰς
ἐκάμπτετο, καὶ σταφυλὰς
ἐβλάστησε γενναίας.

Βριθὺς τοὺς κλάδους περικλῶν
καρπὸς τὸ βλέμμα τέρπει.
Εἰς κλῶνα πλέκεται ὁ κλών·
καὶ τὸν ἰστὸν περικυκλῶν,
χλωρὸς κισσὸς ἀνέρπει.

Ἐξαίφνης ρεεῖ ἐκραγεῖς
ἐκ τῶν ἀκροκεραίων
εὐώδης ρύαξ διαυγής.
Δέν ἦτον ὕδωρ ἐκ πηγῆς,
ἀλλ' ἀνθοσμίας ρέων.

Οἱ πειρατὲς φοβοῦνται. Στὸ μεταξύ πλησιάζουν τὴν ἀκτὴν μέ συνοδεία ὄλου τοῦ θαλάσσιου κόσμου, πού ὄλο χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸ συνοδεύει τὸ Διόνυσου, ἐνῶ Ναιάδες καὶ Νηρηίδες φωνάζουν «εὐοί, εὐάν». Μόλις ἄραξαν, οἱ πειρατὲς τρέπονται σὲ φυγὴ κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς συντρόφους τοῦ Διονύσου. Ὁ Διόνυσος

βλέποντας τήν Ἀριάδην «πρὸς ξένους πόνους νά πουῆ» ἔξαιτίας τῶν συμφορῶν ποῦ βρῆκαν τοὺς πειρατές, τοὺς μεταμορφώνει σέ δελφίνα καί

σώζεται ἕκαστος πηδῶν
εἰς τὸ παφλάζον κῦμα.

Ἡ Ἀριάδην βλέπει αὐτὲς τίς μεταμορφώσεις καί τὰ ἄλλα θαύματα τοῦ συντρόφου τῆς καταλαβαίνει ὅτι πρόκειται γιὰ θεό καί τὸν παρακαλεῖ νά τήν ἀπολιθώσει, γιὰ νά μὴ μείνει μόνη. Ἐκεῖνος ὅμως τῆς λέγει ὅτι ἐνώνει τήν τύχη του μέ τῆ δική τῆς.

«Ἡ θεν' ἀνέλθης μετ' ἔμοῦ
πλησίον τῶν μακάρων,
ἢ εἰς τοῦ μαύρου ποταμοῦ
τὸ ρεῦμα πλέοντας ὁμοῦ
θὰ μᾶς δεχθῆ ὁ Χάρων.

ἐκεῖ τὸ κάλλος σου θ' ἀνθῆ
μετὰ τῶν λαμπροτέρων
κι ἡ κόμη αὐτῆ ἢ ξανθῆ
εἰς τοὺς αἰθέρας θ' ἀπλωθῆ
ὡς πλόκαμος ἀστέρων».

Πλὴν θάρρει. Μετὰ τῶν θεῶν,
ὅπου τὸ θάλλον θέρος,
ὅπου ὁ ἄδυτος αἰών,
καὶ ὅπου φῶς χωρὶς σκιῶν,
χωρὶς δακρύων ἔρωσ,

Ἡ νέα κόρ' ἰλιγγιᾷ,
τῆς γῆς ἐκλείπ' ἡ θέα.
Τὴν περιέβαλε σκιά,
καὶ εἰς τὸν Ὀλυμπον θεὰ
ἐνεθρονίσθη νέα.

(1864)

Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς

6. Η ΦΛΟΓΕΡΑ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΙΑ

Ἡ ὑπόθεση τοῦ ποιήματος εἶναι ἡ θριαμβευτικὴ πορεία τοῦ Βασιλείου τοῦ Β' τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀπὸ τῆ Μακεδονία, ὅπου κατὰ συνέπρῃψε τοὺς Βουλγάρους, ἕως τὴν Ἀθήνα γιὰ νά προσκυνήσει σὲ τὸ νὰ τῆς Παναγίης τῆς Ἀθηνιώτισσας, ὅπως εἶχε τότε μετονομασθεῖ ὁ Παρθενώνας.

Ὁ ποιητὴς βρίσκει τὴν εὐκαιρία νά μᾶς δώσει θαυμάσιες ποιητικὲς περιγραφὲς τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν τόπων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους περνάει ὁ Βουλγαροκτόνος μέ τὸ στρατό του.

Παραθέτομε ἀπόσπασμα ἀπὸ τίς σημειώσεις τοῦ ποιητῆ, διαφωτιστικὲς γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ποιήματος:

Σύμφωνα μέ τὰ παραδομένα ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους,

τόν καιρό τοῦ αὐτοκράτορα Μιχαήλ Παλαιολόγου, ὅταν πολιορκουσε τή φραγκοκρατούμενη Πόλη, ἀξιώματικοί τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ διασκεδάζουν σ' ἓνα ἐρειπωμένο μοναστήρι ἔξω ἀπό τήν Πόλη. Βλέπουν ἐκεῖ ἓνα μνημα ὀλάνοιχτο καί στό πλάι του ἀκουμπισμένο ἓνα σκελετό ἀνθρώπου μέ μιά φλογέρα στό στόμα.

Ἀπό τήν ἐπιγραφή τοῦ τάφου κινημένοι μαντεύουν πώς τό σκέλεθρο μέ τή φλογέρα εἶναι ὁ νεκρός τοῦ κραταιοῦ αὐτοκράτορα Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, πού ἑκατό χρόνια πρῖν εἶναι πεθαμένος. Οἱ ἀξιώματικοί προσκυνοῦν τό λείψανο καί στέλνουν ἀγγελιαφόρο, γιά νά φέρει στόν Παλαιολόγο τό μήνυμα:

Θέλουν νά βγάλουν τή φλογέρα ἀπό τό στόμα τοῦ λειψάνου, γιά περίπαιγμα πιθανότατα βαλμένη ἐκεῖ. Ἡ φλογέρα, ἡ περιπαίχτρα, γίνεται φλογέρα συμβολική, μυστηριακή, ἐπική. Μιλᾶ, τραγουδᾶ, ψάλλει. Κρατᾶ δεμένους μέ τήν ἔκσταση τοῦς ξεφαντωτές. Στό ἔζης τό ποίημα ἀκολουθεῖ καί τελειώνει ἀχώριστο ἀπό τό τραγούδι τῆς φλογέρας μαζί ἐπικό, λυρικό, ἱστορικό, φιλοσοφικό, μυστικό, προφητικό. Ἡ πνοή τοῦ ποιητῆ καί ἡ ψυχή τοῦ βασιλιᾶ δεμένες ἀκατάλυτα σέ μιά ἀτμόσφαιρα ὀνείρου ὀραματικοῦ, πού τήν ἀποτελοῦν μαζί θετικά καί μεταφυσικά στοιχεῖα. Στό σύνολό του τό ποίημα εἶναι ἐπικολυρικό ἢ καθαρότερα ἓνας ἐπικός ὕμνος σάν τοῦς ὀμηρικούς ὕμνους.

Στόν τρίτο λόγο γίνεται ἀπαρίθμηση τοῦ τροπαιοφόρου δρόμου τοῦ Βουλγαροκτόνου ἀνάμεσ' ἀπό τά κάστρα κι ἀπ' τοῦς κάμπους καί τίς λίμνες τῆς Μακεδονίας. Συντρίβει τό Βούλγαρο, ὅπου σταθεῖ κι ὅπου περάσει. Ἀποφασίζει τέλος νά προσκυνήσει τήν Παναγία, πού ἦταν στή χάρη της ταμένος, καί νά ψάλει τά νικητήρια στήν ὑπέρμαχη Στρατήγισσα. Δέ στέκεται στίς μεγάλες μακεδονικές πολιτείες μήτε στήν Ἐφτάλοφη. Ἰσα τραβᾶ πρὸς τήν Ἀθήνα, πού φορεῖ κορόνα της τό Βράχο. Λυρική ἀποθέωση τοῦ Παρθενώνα.

Ὁ Θεῖος Βράχος

Ἐσύ 'σαι, πού κορόνα σου φορεῖς τό Βράχο; Ἐσύ 'σαι, Βράχε, πού τό ναό κρατᾶς, κορόνα τῆς κορόνας:

Ναέ, καί ποιός νά σ' ἔχτισε μέσ στους ὠραίους ὠραῖε γιά τήν αἰωνιότητα, μέ κάθε χάρη Ἐσένα;

Σ' ἐσέ ἀποκάλυψη ὁ ρυθμός, κάθε γραμμή καί Μούσα:

λόγος τό μάρμαρο ἔγινε κι ἡ ἰδέα τέχνη, καί ἦρθες

στή χώρα τή θαυματουργή, πού τά στοχάζεται ὄλα

μέ τή βοήθεια τῶν Ὠρῶν τῶν καλομετρημένων,
ἦρθες ἀπάνου ἀπ' τοὺς λαοὺς κι ἀπάνου ἀπ' τίς θρησκείες,
κυκλώπεις, λυγερόκορμε καί σά ζωγραφισμένε.
Ὅμοια τά πολυτίμητα παντοτινά μαγνάδια,
ἴδια στή στέγνια, στή νοτιά, στό φῶς καί στό σκοτάδι,
πού χέρι δέν ξεῦφαίνει τα καί χρόνια δέν τά φτεῖρουν
καί μάτι δέν μπορεῖ νά βρεῖ πῶς ἀπ' ἀρχῆς πλεχτήκαν
κι ἀνήμπορ' εἶναι ἡ μαστοριά νά τά ξαναρχινήσει,
στοιχειά, γιατί τ' ἀργάστηκαν ἀπό δροσοσταλίδες
καί νέραϊδοι μέ τοὺς ἀφρούς καί ἀγγέλισσες μέ ἀχτίδες.
Ἔτσι κι ἐσύ. Οὔτε δύνουσιν ἀλλοῦ, Ναέ, νά ζήσεις,
παρά ὅπου πρωτοφύτρωσες. Ἄνθος, κι ἡ Ἀθήνα γλάστρα.
Ἐδῶ τοῦ ἀθάνατου ἡ πηγὴ, τῆς ἐρμιᾶς τώρα ἡ κλάψα.
Στήν ἴδια γῆ, στῶν ἴδιων σου θεῶν τό κατατόπι
καθῶς φυτρῶναν ἀπό τῶν ἀθάνατων τά δάκρυα
καί ἀπό μακάρων αἵματα, πού στάζαν ἐδῶ κάτω
καί βόθηθαι τή γέννα τους, φύτρωσες, ὡς φυτρῶναν
οἱ νάρκισσοι κι οἱ ὑάκινθοι καί οἱ δάφνες κι οἱ ἀνεμῶνες
κι ὅσα ἀπ' τ' ἀνθρώπου τό κορμί στοῦ λουλουδιοῦ περνοῦσαν.
Κι ὅπου σοῦ πήρανε βλαστό καί σπόρο ὅπου σοῦ κλέψαν,
τό ξαναφύτρωμα ἄμοιαστο, γιά πάει τοῦ κάκου ὁ σπόρος.
Ναέ, τά θέμελά σου ἐσέ δέν εἶναι ριζωμένα,
σά νά τή γγίξαν τρίσβαθα τήν τέλειωση τοῦ κόσμου,
μηδέ τό μέτωπό σου ἐσέ πέρα ἀπό τά γνέφια,
σάν πυραμίδας κολοσσός ἀπάνου σ' ἐρμοτόπι
τῆς Ἀφρικῆς. Ἀνάλαφρα κρατᾶν ἐσέ στοῦ ἀέρα
τή διαφανάδα τή γλαυκή τῶν Ὀλυμπίων τά χέρια.
Κι ἡ ἀρχοντική κορφή σου ἐσέ δίχως θρασά νά πάει,
γιά νά χαθεῖ στά ἀπέραντα, πού μάτι δέν τή φτάνει,
τό Πνεῦμα πρός τ' ἀπέραντα ξέρει ἀπαλό καί φέρνει.
Ἐσένα δέ σέ χτίσανε τυραγνισμένων ὄχλοι,
καματερά ἀνθρωπόμορφα στρωμένα ἀπ' τή βουκέντρα
φαρμακερά καί ἀλύπητα δυνάστη αἱματοπόπη.
Ἐσένα μέ τό λογισμό κι ἐσέ μέ τό τραγούδι
σέ ὑψῶσαν τῶν ἐλεύθερων οἱ λογιμοί ἐκεῖ ὅπου
καί ὁ Νόμος σάν πρωτόγινε τῆς Πολιτείας προστάτης,

μέ τό ρυθμό πρωτόγινε, κι ἦταν κι αὐτός τραγουδι·
καί ὁ δαμαστής σου μάρμαρο, Ναέ, καί ὁ πλαστοουργός σου,
δίχως νά ιδρώσει νικητής, δίχως ἀγώνα πλάστης.
Κι ἀκοῦστε! Πρέπει κι ὁ ἄνθρωπος, κάθε φορά, πού θέλει
νά ξαναβρεῖ τά νιάτα του, νά ῥχεται στό ποτάμι
τῆς Ὀμορφιάς νά λούζεται. Σ' ὅλα μπροστά τά ὠραῖα
νά στέκεται ἀδιαφόρευτα καί γκαρδιακά νά σκύβει
προσκυνητής, ἐρωτευτής, τραγουδιστής, διαβάτης.
Κι ἀφοῦ ὅλων πάει ταξίματα καί μεταλάβει ἀπ' ὅλα,
πάλι καί πάντα νά γυρνᾷ σ' ἐσένα μ' ἕναν ὕμνο.
Μ' ἐσένα τό ξανάνιωμα τοῦ κόσμου ν' ἀρχινάει
τοῦ κόσμου τό ξανάνιωμα μ' ἐσέ νά παίρνει τέλος.
Ποῦ νά τή βρῶ, καί σάν τή βρῶ, ποῦ νά τήν καταλάβω
τῆς καλλονῆς σου τήν ψυχή, Ναέ, καί τῆς ψυχῆς σου
τό μυστικό πῶς νά τό πῶ, τί δάχτυλα, ποιά χέρια
θά μοῦ τό παίξουνε, καί ποιά πνοή θά μοῦ κυλήσει
τό μυστικό σου μέσα μου σά ροδοκόκκινο αἶμα,
γιά νά τό κάμω λάλημα, πού νά τ' ἀξίζει ἐσένα;

Κωστής Παλαμᾶς

7. Ο ΟΡΚΟΣ

Ἡ ὑπόθεση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἐπικολυρικοῦ ποιήματος, πού διακρίνεται γιά τή δραματική του πλοκή καί τή θρησκευτική πνοή του, προέρχεται ἀπό τή μεγάλη Κρητική ἐπανάσταση τοῦ 1866, ἡ ἀποτυχία τῆς ὁποίας εἶχε ὡς θλιβερό ἐπίλογο τήν ἀνατίναξη τῆς μονῆς τοῦ Ἀρχαδίου ἀπό τόν ἡγούμενό της Γαβριήλ.

Ὁ ἀγωνιστής Μάνθος πείθει τήν ἀραβωνιαστικιά του, τήν Κρητικοπούλα Εὐδοκία, νά φύγει ἀπό τήν Κρήτη γιά νά σωθεῖ, δίνοντας της ἔνορκη ὑπόσχεση (ὄρκο) ὅτι μιὰ μέρα ὅπωςδῆποτε θά ξανασυναντηθοῦν καί θά παντρευτοῦν.

Ὁ Μάνθος σκοτώνεται μέ τήν ἀνατίναξη τοῦ Ἀρχαδίου. Ἡ Εὐδοκία μετά ἀπό τρία χρόνια προσφυγική ζωῆ γυρίζει πάλι στήν ὑπόδουλη Κρήτη καί ἐπισκέπτεται τρελλή ἀπό θλίψη τά εἱρεῖτια τῆς μονῆς, ὅπου τῆς φανερώνεται τό φάντασμα τοῦ ἀγαπημένου της καί τῆς ἀφηγεῖται τά περιστατικά τῆς δραματικῆς ἀνατίναξης.

Ἡ Εὐδοκία πεθαίνει ἀπό θλίψη καί ἔτσι τηρεῖται ὁ ὄρκος, πού τῆς εἶχε δώσει ὁ Μάνθος! θά συναντηθοῦν ὀριστικά, ἀλλά στόν ἄλλο κόσμο.

Ἐκεῖ, πού κάθε σύνεργο ξολοθρεμοῦ κινουῖσε
κι ἡ γῆ ὄχ τό βάρος ἔτρεμε κι ἀπό βαθιά βογγοῦσε,
ἀζάλιστος ὁ Γαβριήλ στή ζάλη τέτοιου κρότου
μαζώνει αὐτούς πού γνώριζαν τό μέγα μυστικό του,
καί σάν μᾶς εἶδε ἀνάμερα, στούς ἄλλους, πού συφταίνει
καί κράζει ὀλοῦθε γύρω του, τά λόγια τοῦτα κρένει:
«Σκορπίστε, ἀδελφια στά κελιά! Παιδιά, γυναῖκες, γέροι,
ἐκεῖ βοήθεια καρτεροῦν ἀπ' τό γενναῖο σας χέρι·
πλήν, ὅσο ἐμεῖς τό χεῖμαρρο τοῦ ἐχθροῦ θενά βαστοῦμε,
ξεμακρεσμένον ἀπό σᾶς, κι ἐδῶ θά πολεμοῦμε,
μή τή φωνή κανένας σας ἀκούσει τῆς ψυχῆς του
καί ρίξει βόλι ἀπό ψηλά, γιά τ' ὄνομα τοῦ Ὑψίστου!
Ἄλλά νά φύγει κάμετε κρυφά ὄχ τ' ὀπίσω μέρος
κάθε γυναῖκα καί παιδί κι ἀσθετισμένος γέρος,
καί βγεῖτε σύγκαιρα κι ἐσεῖς γιά μάχη ἐτοιμασμένοι,
ἄν τήν ψυχή σας βλέποντας, χουμήσουν οἱ ὀργισμένοι!».

Τοῦ κάκου αὐτοῖ παρακαλοῦν, τοῦ κάκου γονατίζουν,
θαρρεῖς πού τόν ἀπόκρυφο σκοπό του ξεχωρίζουν·
κι οἱ μεγαλόψυχοι γι' αὐτό σά διακονιά γυρεοῦν
τήν ἴδια τύχη νά βρουνε, πού κάπως προμαντεύουν.
Τοῦ κάκου κλαῖνε· ἀσάλευτος ὁ Εὐλογημένος μῆσκει
καί τόση δύναμη φωνῆς καί τέτοια λόγια βρῖσκει,
πού ἐδῶθε φεύγουν ὅλοι τους θλιμμένοι ἀγάλι' ἀγάλια,
μέ ταπεινά ματόφυλλα καί μέ σκυφτά κεφάλια.
Ποτέ σ' ἀνθρώπου μέτωπο μέ δάφνη στολισμένο
τῆς Δόξας δέν ἐφάνηκε τό φῶς περιχυμένο,
σάν εἰς αὐτά, πού γέρνανε τοῦ πόνου ἀπό τό βάρος,
γιατί δέν τά στεφάνωνε μιάν ὦρα πρῶτα ὁ Χάρος!
Μόλις ὁ ἠγούμενος μακριά τοὺς εἶχε προβοδήσει:
«Τρεχᾶτε» φώναξε· κι ἐδῶ, χωρίς ν' ἀργοπορήσει,
κοντά κοντά μᾶς ἔστησε στ' ἀθάνατο κελί του,
τοῦ Τούρκου ν' ἀποκρούσομε τήν πρώτη ὀρμή μαζί του.

.....
Σέ τόση ἀντράλα ταραχῆς ἀκούω σάν τ' ὄνομά μου·

στρωνάω, καταπώς ἤμουνα γονατισμένος χάμου,
καί τόν ἠγούμενο θωρῶ. Δαυλί ἀναμμένο ἐκράτει,
πού τόσο δέν ξεσπίθιζε, σάν τοῦ γενναίου τό μάτι,
γιατί τόν εὔρηκε πικρό φαρμακεμένο βόλι
καί ἀπό τήν ὄψη του ἡ ζωή σ' ἐκεῖνο ἐπῆγεν ὅλη.
Χλωμός, χλωμός ἐτρέκλισε κι ἤθελε πέσει κάτου,
ἀνίσως καί δέν ἔτρεχα σάν ἀστραπή κοντά του.
Τόν ἀνασῆκωσα, κι εὐθύς τόν ὤμο αὐτός μου ἄδράχτει
καί δείχνοντας τόν ἀνοιχτό τοῦ πάτου καταρράχτη:
«Προτοῦ», μου λέει, «στό σῶμα μου ν' ἀδειάσει κάθε φλέβα,
βόηθα τ' ἀδύνατο πλευρό, μαζί μου ἐκεῖ κατέβα».

Μές στό χαμῶι σάν ἔφτασα καί ὡς μου ἔχε παραγγεῖλει,
τ' ἅγιο κορμί του ἀπόθωκα σέ μαρμαρένια στήλη,
ἔμεινα ἀκίνητος, βουβός· μέ μιά μεγάλη φρίκη
ἄργα τά μάτια ἐγύρισα στήν μαύρην ἀποθήκη·
*Ἄχ! μ' ἐπλακῶνανε βαριά τοῦ τόπου τά σκοτάδια,
κι ὁ νοῦς μου ἀποχαιρέτουμε πέλαο, βουνά, λαγκάδια,
ὅλα τά ἐλεύθερα πουλιά στ' ἀέρι σκορπισμένα,
τές αὔρες ὅλες τ' οὐρανοῦ, τό φῶς τοῦ ἡλίου κι ἐσένα.
Γιά μιά στιγμή, πού διάβηκε σάν ἀστραπῆς ἀχτίδα,
τά χρυσωμένα ὄνειρα τῆς εὐτυχιᾶς μας εἶδα,
καί νά προφέρω ἤμουν σιμά, στοῦ νοῦ μου τήν ἀντάρα
γι' αὐτούς πού μου τά σβήσανε μιά τρομερή κατάρρα.
Πλήν, στόν ἠγούμενο μεμιάς γυρίζοντας τό βλέμμα,
ἐκεῖ πού ὀρθός βασιότουμε κι ἦταν γιομάτος αἶμα,
ἐκεῖ πού ὡς μάρτυρας ψηλά κατά τά θεῖα λημέρια
τό λογισμό του ἀσήκωνε, τά μάτια καί τά χέρια,
τή γῆ ξαστόχησα γοργά καί κάθε της ἀγῶνα,
μέ συντριβή λυγίζοντας, ὁ ἁμαρτωλός, τό γόνα.
Στό θεῖο χλωμό του πρόσωπο δίχως νά πνέω τηροῦσα
κι ἐνῶ στά βάθη τῆς ψυχῆς τόν οὐρανό ἀγρικουσα,
χουμοῦν ἀπάνου οἱ δαίμονες· τά πάντα πλημμυρίζουν·
σφαγή ἀρχινοῦν ἀλύπητη καί σά θεριά μουγκρίζουν.
*Ω! δέν τοῦς ἄκουσα πολύ! — Τό εὐλογημένο χέρι
στήν κεφαλή μου ὁ σεβαστός δέν ἄργησε νά φέρει,

καί σάν μ' εὐχήθη, τ' ἄλλο του, πού τό δαυλί φουχτώνει,
στή μαύρη εὐθύς κατέβηκε θανατηφόρα σκόνη.
Σύγγεφο μέγα, φλογερό κι ἀπό βροντή γιομάτο
σέ ἀνοιγοσφάλισμα ὀφθαλμοῦ μᾶς ἄρπαξε ἀπό κάτω
κι ἔδῳ γοργά ξανάπεσε κάθε ζεστό λιθάρι,
ὅπου μ' ἐμᾶς τό σκάσιμο τοῦ λαγουμοῦ εἶχε πάρει.
'Αλλά βαθιά, πολύ βαθιά, μέ τήν ὀρμή τήν ἴδια,
μαῦρες τῶν Τούρκων οἱ ψυχές, ὡσάν τ' ἀποκαΐδια,
σ' ἄγριο σκοτάδι ἀκούσαμε νά βυθιστοῦν, καί ἀκόμα
θυμοῦ βλαστήμιες εἶχανε στό κολασμένο στόμα.
Σάν ἡ φωτιά, πού μέσα της μᾶς εἶχε ξάφνου ἀρπάξει,
γύρω ἐλαγάρισε ἀπ' αὐτούς, τ' ἀψήλου ἐπῆε ν' ἀράξει,
κι ἐκεῖ, καταπῶς ἀνοιξαν ὅλα τά οὐράνια βάθη,
μέ βία στή μάνα τοῦ φωτός μᾶς ἔριξε κι ἐχάθη.

Γεράσιμος Μαρκοράς

Β. ΛΥΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1. Ο ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΗΣ

Όταν στὰ βάθη τῆς νυκτὸς μὲ περιζώνη
ἄκρα θαλάσσης, οὐρανοῦ καὶ γῆς εἰρήνη,
τὸ πνεῦμα, ὅπου στὴν ταραχὴν τοῦ κόσμου σβήνει,
σιγὰ τὴν μουσικὴν ζωὴν του ἀνανεώνει·

τῶν πόθων ὄλων καὶ παθῶν ἀγάλι' οἱ πόνοι
παύουν, καθὼς στὸν νοῦν ἀπλώνετ' εὐφροσύνη,
ὁ αἰθέρας, ὅπου ἀρχῆθεν ἡ ψυχὴ μου κλίνει·
ἦσυχη ὁρμὴ πρὸς κόσμον ἄλλον μὲ φτερώνει.

Καὶ ὅσα πνεύματα ἐδῶ στὰ πλάσματά τους εἶδα,
ἀκαθρέφιστα ἐκεῖ θεωρεῖ τα ἡ φαντασία,
καὶ ὅταν θαρρῶ πῶς τὴν χρυσὴν πατῶ βαθμίδα,

ὅπου ἀντηχεῖ ψηλάθε ἀπέραντη ἄρμονία,
θαμπὴ στιγμή τὴν ἰλαρὴ μοῦ παίρνει ἐλπίδα,
μὲ οὐράνιο λάλημα νὰ εἰπῶ τραγούδια θεῖα.

Ἰάκωβος Πολυῶς

2. ΚΑΡΔΑΚΙ

Τ' ἄγνωρα ρεποθέμελα τοῦ ἀρχαίου
ναοῦ στό ἔρμο ἀκροθαλάσσιο πλάι
χορταριασμένα κείτονται. Γελάει
γύρου ὁμορφάδα κόσμου πάντα νέου.

Καί λέω πού ακόμα ἀπ' τήν κορφή τοῦ ὠραίου
βουνοῦ στ' ἄσπρα ντυμένη ροβολάει
ἡ ἀρχαία ζωή, κι αὐτοῦ φεγγοβολάει
λαμπρός ναός τεχνίτη Κερκυραίου.

Χρυσόνειρο, σέ βλέπω, γιατί μ' ἔχει
μαγέψει τό νερό στήν κρύα βρύση,
πού μέσαθε ἀπό τ' ἅγιο χῶμα τρέχει.

Ἔτσι κάποιος θεός θά τό 'χει ὀρίσει·
κι ὅποιος ξένος ἐκεῖ τό χεῖλι βρέχει,
στά γονικά του πλιά δέ θά γυρίσει.

Λορέντζος Μαβίλης

3. ΠΑΤΡΙΔΑ

Πάλε ξυπνάει τῆς ἀνοιξης τ' ἀγέρι
στήν πλάση μυστικῆς ἀγάπης γλύκα,
σά νύφ' ἡ γῆ, πόχει ἄμετρα ἄνθη προίκα,
λάμπει, ἐνῶ σβηέται τῆς αὐγῆς τ' ἀστέρι.

Πεταλοῦδες πετοῦν ταίρι μέ ταίρι,
ἐδῶ βουίζει μέλισσα, ἐκεῖ σφήκα·
τή φύση στήν καλή της ὦρα ἐβρῆκα,
λαχτάριζει ἡ ζωή σ' ὅλα τά μέρη.

Κάθε μοσκοβολιά καί κάθε χρῶμα,
κάθε πουλιοῦ κελήδημα ξυπνάει
πόθο στά φυλλοκάρδια μου κι ἐλπίδα

νά σοῦ ξαναφιλήσω τ' ἅγιο χῶμα,
νά ξαναἰδῶ καί τό δικό σου Μάη,
ὁμορφή μου, καλή, γλυκιά πατρίδα.

Μόναχο, 5 Ἰουνίου 1888

Λορέντζος Μαβίλης

4. ΤΡΕΛΗ ΧΑΡΑ

Μέ γυμνό πόδι στά πλούσια λουλούδια,
μέ ξέπλεγα στίς αὔρες τά μαλλιά της
πετᾶ ἢ τρελή Χαρά μέ τά τραγούδια,
παιδούλα δροσερή σά μοσχομπάτης.

Σάν πεταλούδα βελουδένια χνούδια
τινάζει ἀπ' τά πολύχρωμα φτερά της,
καί στά τετράξανθά της τά πλεξούδια
κάτι ἀντιφέγγει σά μεσημεριάτης.

Καί τή χαρά της δέν κρατάει στά στήθια,
μά ἐκεῖ, πού τρελά κρᾶζει: «τί μοῦ λείπει;»,
νά σου πετιέται ἀπό τά κουφολίθια

ἢ γριά ἢ Ἠχώ καί τῆς φωνάζει: «ἦ λύπη!
Εἶμαι γριά καί ξέρω· μόνο ἄν πάθεις,
μπορεῖς καί τί ἔναι ἡ χαρά νά μάθεις».

«Σκαραβαῖοι καί περακότες»

Ἰωάννης Ἰρυπάρης

5. ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Θεέ, ὑμνεῖ τήν δόξαν σου ἡ νύξ καί ἡ ἡμέρα·
μέ ἄνθη ἔστρωσας τήν γῆν, μέ ἄστρα τόν αἰθέρα.
Ἄσύμφωνοι τόσοι λαοὶ αἰνοῦσι Σε συμφώνως,
ποικίλοι γλῶσσαι χίλιοι ὑμνοῦσι Σε συγχρόνως.
Τὸ πᾶν ἀμέτρητος μετρᾶς, ἀόριστος ὀρίζεις.
Τὸ πᾶν ἀόρατος ὄρας, ἀγνώριστος γνωρίζεις.

Τὸ φῶς εἶναι τὸ σῶμα σου

ὁ ἥλιος τὸ ὄμμα σου,

ὁ κεραυνὸς φωνή σου

τὸ ἄπειρον διάστημα

τὸ μέγα σου ἀνάστημα

καί ὁ αἰὼν στιγμή σου.

Δύναται ὁ δάκτυλός σου ὡς μοχλὸς τήν γῆν νά σείσῃ

καὶ τὸ κοῖλον τῆς χειρός σου τοὺς ὠκεανούς νὰ κλείσῃ.
Μὲ πνοήν σου μίαν σβήνεις τῶν ἀστέρων τοὺς φανούς
καὶ μ' ἔν μόνον νεῦμα κλίνεις πρὸς τὴν γῆν τοὺς οὐρανοὺς.

«Ὁ ὀδοιπόρος»

Παναγιώτης Σοῦτσος

6. Εἰς τὴν Ελλάδα

Χώρα μεγαλοφυΐας ! . . . εἰς τοὺς κόλπους σου τὸ πάλαι,
ὦ πατρίς μου, αἱ ἰδέαι ἀνεβλάστανον μεγάλαι,
καὶ τυραννοκτόνον ξίφος κρύπτοντες εἰς τὰς μυρσίνας
οἱ Ἀρμόδιοι ἠνώρθουν ἰσονόμους τὰς Ἀθήνας.
Ἄλλοτε θεοὶ ἐπάτουν τὰ ἐδάφη σου καὶ θείαν
ἕως σήμερον ἡ γῆ σου ἀναδίδει εὐωδιαν,
καὶ ἡ αὔρα τοῦ Ζεφύρου
φιθυρίζει τὴν ἀρχαίαν μελωδίαν τοῦ Ὀμήρου.

Δύο ἔφερε μοχθοῦσα γίγαντας τῆς γῆς ἡ σφαῖρα
καὶ τῶν δύο οἱ αἰῶνες Σὲ κηρύττουσι μητέρα.
Στρατηλάτης τῶν Ἑλλήνων ἐκδικῶν τὸν Μαραθῶνα,
ὁ Ἀλέξανδρος εἰσῆλθε νικητῆς εἰς Βαβυλῶνα.
Διετῆρει αἵματός σου εἰς τὰς φλέβας του ρανίδα
ὁ Κορσικανός, ὁ ἔχων τὸν Ταῦγετον πατρίδα
καὶ εἰς μίαν μόνην ὥραν
τὴν γῆν παίξας, τὴν γῆν χάσας εἰς τοῦ Βατερλό τὴν χῶραν.

Ἄλλ' ὁ πρῶτος ἀγαπῶν σε καὶ τὴν δόξαν τῶν Ἑλλήνων
πέραν τοῦ Ἰνδοῦ καὶ Γάγγου μέχρι Τροπικοῦ ἐκτείνων,
ἀπεβίωσε μονάρχης καὶ ὡς τοῦ πολέμου λείαν
μίαν ἔδωκεν εἰς πάντα στρατηγόν του βασιλείαν·
ὁ δὲ δεύτερος μισῶν σε καὶ τὸν ἄδοξον σουλτάνον
ἐπιστήθιον του φίλον ἀντὶ σοῦ παραλαμβάνων,
δέσμιος εἰς νῆσον ξένην,
δέσμιος εἰς τὴν Ἀγίαν ἐτελεύτησεν Ἑλένην.

«Περιπλανώμενος»

Ἀλέξανδρος Σοῦτσος

7. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΨΥΧΗ

Σύ πού πνέεις, σύ πού λάμπεις
στήν ανατολή τοῦ κόσμου
καί μαγεύεις τὰ ὄνειρά μου,
σύ, πού σέ μαντεύω ἔμπρός μου
στά γαλάζια τοῦ οὐρανοῦ μας
καί τῆς θάλασσάς μας πλάτη,
στοιχειωμένη μέσ στ' ἀρχαῖο
μισογκρέμιστο παλάτι,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ,

κόσμος ὁμορφιάς κι ἀλήθειας
στήν πνοή σου ἐγεννήθη,
ὁμορφιά κι ἀλήθεια κρύβουν
ὡς κι οἱ θαυμαστοί σου μῦθοι.
Στῆς ζωῆς τό βῆμα στρώνεις
τ' ἄνθη τῆς χαρᾶς τὰ θεῖα
καί χαρίζεις στούς θεούς σου
τή δική σου ἀθανασία,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ.

Δίνεις τήν παντότινή σου
τήν νεότητα στήν Ἥβη,
στόν Ἀπόλλωνα τό φῶς σου
καί στόν Ἄρη τήν ὄρμή σου.
Καί τήν αἰθερία σου αἴγλη —
τό παντέλειο τοῦ τεχνίτη
ὄνειρο — στήν οὐρανία
ἐνσαρκώνεις Ἀφροδίτη,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ.

Μέ λαχτάρω σέ θωπεύω
στό μαρμάρινό σου πλάσμα,
πού κλεισμένη ζεῖς καί πάλλεις
σάν κρουσταλλογέννητο ἄσμα.

Καί σέ ἀκούω μέσ στοῦ Ὀμήρου
τήν ἀθάνατη ἄρμονία,
μέσ στό πύρινο τό κλάμα
τῆς Σαπφῶς, ὦ αἰωνία
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ .

Ὅταν μέσα σέ ἄγρια χρόνια
ψηλαφοῦσε ἡ ἀνθρωπότης
κι ἴδρωνεν ἀπό ἀγωνία
τό θρασύ τό μέτωπό της,
σέ καί πάλιν ἐκαλοῦσε
μέσ στά βάρβαρα της σκότη,
σέ, τήν βρύση τῆς σοφίας,
σέ, τόν νοῦν τόν φωτοδότη,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ .

Καί φιλόφρωτη κατέβης
ἀπ' τό ὀλύμπιό σου δῶμα,
τοῦ Χριστοῦ γιά νά φιλήσεις
τό θεόπνευστο τό στόμα.
Κι ἀπό κεῖ μέ νέαν ὄψη
κι ἀπό κεῖ μέ λάμψη νέα
νά χυθεῖς στήν οἰκουμένη
ὅσο ἀγία, τόσο ὠραία,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ .

Ἔσπειρες στῆς γῆς τά ἔθνη
τά θαυματοουργά σου δῶρα,
ἔγινες ψυχὴ τοῦ κόσμου.
Κι ἦλθε μέρα κι ἦλθεν ὦρα,
ἄχ, πού πέταξες κι ἀφήκες
τήν πατρίδα σου τήν πρώτη.
Κι ἐνῶ φώτιζες τά ξένα,
τήν ἐσκέπαζαν τά σκότη,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ .

Ἐφυγες, ἀλλ' ἔχει μείνει
ὁ ζωοποιὸς σου σπόρος
καὶ στά βάθη ἀνατριχιάζει,
γιὰ ν' ἀνθίσει νικηφόρος.
Ἐφυγες. Μ' ἂν τ' ἄρωμά σου
τό σκορπᾶς στήν οἰκουμένη,
ὅμως ἡ βαθιά σου ρίζα
ἐδῶ βόσκει ἀντρειωμένη,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ.

Κι ὅλη ἡ ὁμορφιά σου ἐχύθη
μέσ στοῦ γένους τό τραγούδι,
τῶν αἰώνων μας τῶν στείρων
ὀλοπάρθενο λουλούδι.
Κι ὅλη ἐκεῖν' ἡ περηφάνια
κι ἡ παλιά σου δόξα πάλι
μέσ σπῆς λευτεριᾶς ἐφάνη
τ' ἀστραπόβολα τά κάλλη,
ἐ λ λ η ν ι κ ῆ ψ υ χ ῆ.

«Ποιήματα παλαιά καὶ νέα»

Ἄριστομένης Προβελέγγιος

8. ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΟΥ ΣΤΑΥΡΟΥ

Κι ἐγειρ' Ἐκεῖνος τό ἄχραντο κεφάλι καὶ ξεψύχησε
στό μαῦρο τό κορμί μου ἀπάνου·
ἄστρα γινῆκαν τά καρφιά τοῦ μαρτυρίου Του, ἄστραφα
κι ἀπό τά χιόνια πῖο λευκός τά αἰώνια τοῦ Λιβάνου.

Οἱ καταφρονημένοι μ' ἀγκαλιάσανε,
καί σά βουνά καί σά Θαβώρ ὑψώθηκαν ἐμπρός μου·
οἱ δυνατοί τοῦ κόσμου μέ κατάτρεξαν·
γονάτισα στόν ἴσκιο μου τοὺς δυνατούς τοῦ κόσμου.

Τόν κόσμο ἂν ἐμαρμάρωσα, τόν κόσμο τόν ἀνάστησα,
στά πόδια μου ἄγγελοι οἱ Καιροί, γύρω μου σκλάβες οἱ ὼρες,

δείχνω μιά μυστική Χαναάν στά γαλανά ὑπερκόσμια·
μά ἔδω πατρίδες πανάγνες εἴσαστ' ἔσεῖς, τρεῖς χῶρες!

ᾠ πρώτη ἐσύ, Ἱερουσαλήμ! τοῦ βασιλιᾶ προφήτη σου
μικρή εἶν' ἡ ἄρπα, γιά νά εἰπεῖ τή νέα μεγαλοσύνη·
τοῦ Σολομώντα σου ὁ ναός μέ ἀντίκρισε καί ράγισε·
καινούρια δόξα ντύθηκαν τῆς Ἰουδαίας οἱ κρίνοι.

Κι ὕστερα ὑψώθηκα σ' ἐσένα, ὦ Πόλη, ἐφτάλοφο ὄραμα
κι ἔγινε φῶς τῶν οὐρανῶν, τό θάμα τοῦ Ἰορδάνη,
τούς Κωνσταντίνους φώτισα καί τούς Ἡράκλειους δόξασα,
καί τρικυμίες δέν ἔσβησαν ἐμέ, μηδέ σουλτάνοι.

Κι ὕστερα ἐγώ ταξιδευτής ἦρθα σ' ἐσένα, ἀσύγκριτη
Ἀθήνα, τῶν ὠραίων πηγῆ, τῶν ἐθνικῶν κορόνα,
τόν ἄγνωστο ἔφερα Θεό καί ἀπόκοτος, ἀψήφησα
τήν πολεμόχαρη Παλλάδα μέσ στόν Παρθενώνα.

Καί γνώρισα τούς ἱλαροὺς θεοὺς καί στεφανώθηκα
τήν ἀγριλιά τῆς Ἀττικῆς, τή δάφνη ἀπ' τήν Ἑλλάδα,
καί, ὦ λόγος πρωτογρίκητος! τοῦ Γολγοθᾶ τό σύγνεφο
πῆρε τήν ἄσπρη ὀμηρικὴ τοῦ Ὀλύμπου λαμπεράδα.

Τά εἶδωλα τ' ἀφρόντιστα καί τά πασίχαρα ἔφυγαν,
ἀλλ' οὔτε πιά μεθαίει τή γῆ τό ἀσκητικό μεθύσι,
ἄς λάμπει ἡ μυστικὴ χαρά στά γαλανά ὑπερκόσμια·
εἶν' ἔδω κάτου μιά ζωὴ καί εἶν' ἄξια, γιά νά ζήσει.

Μέ τά κλαδιά τῆς φοινικιάς νέα ὠσαννά λαχτάρισα
σ' ἐσένα, ὦ Γῆ πανάγια καί ὦ πρώτη μου πατρίδα·
σ' ἐσέ γυρνῶ, Ἱερουσαλήμ, κι ἓνα τραγούδι φέρνω σου·
εἶναι πλασμένο ἀπό ψυχὴ καί ἀπό φωνὴ ἑλληνίδα!

«Ἀσάλευτη ζωή»

Κωστής Παλαμᾶς

9. ΚΥΠΡΟΣ

Καλῶς μᾶς ἤρθατε, παιδιά! Στήν Κύπρο τήν ἀέρινη,
στή μακαρία τή γῆ,
στάζει τό μέλι διαλεχτό σάν πρῶτα; Ἄκόμα γίνεται
τ' ὀλόγλυκο κρασί;

Ἡ χαρουπιά ἡ ὀλόχλωρη λέει τά παλιά καί τ' ἄξια
τῆς ἀργυρῆς ἐλιάς;
Καί τ' ἀηδονάκι τραγουδεῖ στήν εὐωδιά τοῦ λάδανου
τά πάθη τῆς καρδιάς;

Κι οἱ ἀκρογιαλιές λαχταριστές, τ' ἀραξοβόλια ὀλόβαθα
καί τ' ἀκροτόπια ὀρθά,
τό καρτεροῦνε τῆς θεᾶς τό ὑπέρκαλο ξαγνάντεμα
καί δεύτερη φορά;

Καλῶς μᾶς ἤρθατε, παιδιά! Στήν Κύπρο τήν πολύχαλκη,
στήν καρποφόρα γῆ,
ἀκόμα ἡ μοίρα τῆς ὀργῆς, ἡ μοίρα ὄλων τῶν ὁμορφῶν
ξεσπάει καί καταλεῖ;

.....

Καλῶς μᾶς ἤρθατε, παιδιά! καί φέρτε, κελαηδήστε μας
τό εὐγενικό νησί.

Μές στή βαθιά τῆς ἀγκαλιά μητέρα ἡ Ἄσπρη θάλασσα
νά κρύψει ἐσέ ζητεῖ.

Τοῦ κάκου· στεριές, πέλαγα, λαοί τριγύρω σου, ἡμεροί
καί βάρβαροι λαοί,
σ' εἶδανε, σ' ὀρεχτήκανε, καί κατά σέ χυθήκανε
καί Ἀσία καί Ἀφρική.

Ρωμαίους καί Σαρακηνοῦς, Τούρκους καί Φράγκους γνῶρισε.
Ἦ Ροδαφνούσα ἐσύ,
ἐπό τή Δύση ὁ βασιλιάς κι ὁ ρήγας σ' ἐρωτεύτηκαν
ἀπ' τήν Ἀνατολή.

Κι ἀπ' τόν καιρό πού σέ ἤβρανε θαλασσομάχοι Φοίνικες,
ὡς τώρα, πού σοφά
πατάει σ' ἔσένα ὁ Βρετανός, πολλούς ἀφέντες ἄλλαξες,
δέν ἄλλαξες καρδιά.

Κι εἶναι ἡ καρδιά σου ἐσέ πιστή καί δένεις μέ γητέματα
καί πῆραν ἀπό σέ
μιά ρίζα τὰ διαβατικά, καί μοίρανε τ' ἀλλότρια
δική σου χάρη, ὦ, ναί!

Καί τήν Ἀστάρτη ξέγραψεν ἡ θεία Ποθοκρατόρισα,
πού γέννησαν οἱ ἀφροί,
κι ἀπό τῆς Τύρου τό Μελκάρθ καί μέ τὰ σπλάχνα σου ἐπλάσες
τόν Ἑλληνα Ἡρακλῆ.

Κι ἀφοῦ πετάξανε οἱ θεοί καί τῆς Παφίας ἀπόμεινε
συντρίμματα ὁ βωμός,
ἡ Ροδαφνούσα σου ἔφτασε καί γίνηκε τραγοῦδι σου
καί σ' ἄναψε, καημός.

Καί τοῦ Ἡρακλῆ τό ρόπαλο τό πῆρε καί κυνήγησε
τόν ξένο, ἐκδικητής,
κι ἐσέ λημέρι του ἔκαμε τό κάλεσμα προσμένοντας
τό μέγα, ὁ Διγενής.

Ἐσύ κρυφοζωντάνεψες, ὠραῖο νησί, καί φύλαξες,
ἐσύ τὰ προσκυνᾶς,
τῆς Ρωμιοσύνης τὰ εἰδωλα· τῆς ὁμορφιάς τό εἰδωλο
καί τῆς παλικαριάς.

Καλῶς μᾶς ἤρθατε, παιδιά! Στήν Κύπρο τήν ἀέρινη,
στή μακαρία γῆ,
στό ὠραῖο πολύπαθο κορμί ἡ ἀγνή ψυχὴ δέν ἔσβησε.
Καί ζεῖ, καί ζεῖ, καί ζεῖ!

«Ἡ πολιτεία καί ἡ μοναξιά»

Κωστής Παλαμᾶς

10. ΥΜΝΟΣ ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ

Μητέρα μας πολύπαθη, ὦ ἀθάνατη,
δέν είναι μόνο σου στολίδι οἱ Παρθενῶνες·
τοῦ συντριμμοῦ σου τά σπαθιά σ' τά κάμανε
φυλαχτά καί στεφάνια σου οἱ αἰῶνες.

Καί οἱ πέτρες πού τίς ἔστησε στό χῶμα σου
τό νικηφόρο χέρι τοῦ Ρωμαίου,
κι ἡ σταυροθόλωτη ἐκκλησιά ἀπό τό Βυζάντιο,
στόν τόπο τοῦ πολύστυλου ναοῦ τοῦ ἀρχαίου,

κι αὐτό τό κάστρο πού μουγκρίζει μέσα του
τῆς Βενετιᾶς ἀκόμη τό λιοντάρι,
κι ὁ μιναρές πού στέκει τῆς ὀλόμαυρης
καί τῆς πικρότατης σκλαβιάς ἀπομεινάρι,

καί τοῦ Σλάβου τό διάβα ἀντιλαλούμενο
στ' ὄνομα πού μᾶς ἔρχεται στό στόμα,
— μέ τό γάλα τῆς μάνας πού βυζάζαμε —
σάν ξένη ἀνθοβολιά στό ντόπιο χῶμα,

ὄλα ἓνα νύφης φόρεμα σοῦ ὑφαίνουνε,
σοῦ πρέπουνε, ὦ βασίλισσα, σά στέμμα,
στήν ὁμορφάδα σου ὁμορφιά ἀπιθώσανε
κι εἶναι σά σπλάχνα ἀπ' τό δικό σου τό αἷμα.

᾽Ω τίμια φυλαχτά, στολίδια ἀταίριαστα,
ὦ διαβατάρικα, ἀπό σᾶς πλάθεται αἰώνια,
κόσμος ἀπό παλιά κοσμοσυντρίμματα,
ἡ νέα τρανή πατρίδα ἡ παναρμονία!

11. ΧΙΜΑΡΑ

Δέν τούς βαραίνει ό πόλεμος, άλλ' έγινε πνοή τους.
Σολωμός (Οί έλεύθεροι πολιορκημένοι)

Γράφτηκε στά 1914, όταν οι Βορειοηπειρώτες, γιά ν' αποφύγουν τήν ένσωμάτωσή τους στό τότε ίδρυόμενο κράτος τής 'Αλβανίας, κήρυξαν αυτόνομο κράτος και άρχισαν τόν πόλεμο κατά τών 'Αλβανών.

*Ας άνθισαν οί μυγδαλιές, κι άς τήν κρυφομηνάτε
τήν άνοιξη άπό τώρα
μέ τά γλυκοχαράματα καθώς γοργοξυπνάτε,
πουλάκια είρηνοφόρα.

*Ας είναι μέσα μου ή καρδιά σκληρά σφιχτοδεμένη
άπό ένα ρήγα πόνο,
πού άπάνου σέ χαλάσματα μαστόρεψε και σταίνει
τό μαῦρο του τό θρόνο.

*Ας άνθισαν οί μυγδαλιές. Νά! ό ούρανός θολώνει,
νά! τουΰ Φλεβάρη ή μπόρα
σέ φοβερίζει άτίναχτη μέ τ' όψιμο τό χιόνι,
πλάση λευκή, άνθοφόρα.

*Ας κλαίη και μέσα μου ή καρδιά. Κι άπό τά κλάματά της
άθάνατο λουλούδι,
τής μοναξιάς παρηγοριά, τής χώρας παραστάτης,
φυτρώνει τό τραγούδι.

Τέλος νά πήρε ό πόλεμος; *Άλλος δέν είναι άγώνας;
'Ελλήνων ίεροί λόχοι,
γιά ύπνο βαρύ σ' άς δέχτηκε τής δόξας ό λιμιώνας;
'Η δάφνη άμάραντη; — *Όχι!

Λαλούμενα ξενύχτηδων. Σωπάτε, χαροκόποι!
— *Ω σπαθωτή κιθάρα

τυρταία, φόρεσε πύρινη, μπροστά στην κρύαν Εὐρώπη,
καρόνα, τή Χιμάρα!

Κιθάρα μου, ανυπόταχτη ψυχή, οί καιροί καί οί τόποι
πάντα ὑποταχτικοί σου,
φῶς πάρε ἀπό τόν Ὀλυμπο, νύχτα ἀπό τή Ροδόπη,
καί λάμψε καί σκορπίσου.

Στά χιμαριώτικα βουνά ροβόλα, τά τουφέκια
τ' ἄγρια συντρόφεψέ τα,
μέ τῆς πατρίδας τήν ψυχή καί μέ τ' ἀστροπελέκια
τήν ἅγια γῆ χαιρέτα.

Γειά σας χαρά σας, βασιλιά νικητή, κυβερνήτη
μέ τήν τρανή τή γνώμη!
Θυσίας βωμός! Ἐκεῖ πετώ. Φτερά μέ πᾶν πετρίτη,
ἐμένα εἶν' ἄλλοι οἱ δρόμοι.

Στούς ξέγνοιαστους ἀλίμονο! Τούς πρέπει νά εἶναι δοῦλοι,
στόν ἄρπαγα, τρομάρα!
Ἡ Ἑλλάδα ποῦ; Στήν Ἡπειρο. Δόξα στό Κακοσούλι,
νίκη σ' ἐσέ, Χιμάρα!

Τά Γιάννενα ὄνειρεύονται, ἡ Κρήτη ξαποσταίνει,
βουβή ἡ Θεσσαλονίκη,
ἡ Ἀθήνα ξεφαντώνει . . . Ποιός βογγάει σά νά πεθαίνει;
— Χιμάρα, ὀλόρθη! Οἱ λύκοι!

«Βωμοί»

Κωστής Παλαμᾶς

12. ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ

Ἐδῶ μπρός στό περίστυλο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ, μόλις φταστός
σ' ἔκσταση ὁ νοῦς — σέ θαύματα παρόμοια ὡς τώρα ξένος —
στή μετουσίωση ἡ ψυχή, στό θάλος μέσα τοῦ φωτός
ὄλ' ἡ καρδιά — ὁ εὐτυχησμένος ὕμνος μαρμαρωμένος!

Σκέψη καμιά ἄλλη, ἀντίφωνο πολύβοο μήτε ρεμβασμός,
στά τέλια τοῦ χρυσοῦ κισσοῦ μίαν αὔρα ἀρμονισμένη,
τό χάλασμα ὅλο λούλουδα, ὁ καιρός, ἡ τύχη, ἕνας σεισμός,
τ' ἀνάστησε καί τὰ ἔδεσεν ὅπως ἡ φύση δένει!

Ἄνηφορίσματα ἱερά σέ βάτους μέσα καί ἀγκαθιές,
γεμάτος τώρα ἀπ' τό διπλό ρυθμό τό γύρω, νά με!
Τήν ἀγωνία μου ξέχασα καί τίς πληγές μου τίς βαθιές
καί σᾶς δοξάζω στ' ὄνειρο τό ξύπνιο, πού κοιμᾶμαι.

«Ἀσφόδελοι»

Μιλτιάδης Μαλακάσης

13. ΕΣΤΙΑΔΕΣ

Βαθιά ἄκραχτα μεσάνυχτα, τρισκότεινοι οὐρανοί
πάν' ἀπ' τήν πολιτεία τήν κοιμισμένη·
κι ἔξαφνα σέρνει τοῦ Κακοῦ τό Πνεῦμα μιά φωνή,
τρόμου φωνή, — κι ὅλοι πετιοῦνται ἀλαλιασμένοι.

«Ἐσβησε ἡ ἄσβηστη φωτιά!» κι ὅλοι δρομοῦν φορά
τυφλοί μέσα στή νύχτα νά προφτάσουν,
ὄχι μ' ἐλπίδα πώς μπορεῖ νά' ν' ψεύτρα ἢ συμφορά,
παρά νά δοῦν τὰ μάτια τους καί τή χορτάσουν.

Θαρρεῖς νεκροί κι ἀπάριασαν τὰ μνήματ' ἀραχνά,
σύγκαιρα ὀρθοί γιά τή στερνή τήν κρίση,
κι ἐνῶ οἱ ἀνέγνωμοι σπαρνοῦν μέσ σέ κακό βραχνά,
μήν τύχει τρέμουνε κανεῖς καί τούς ξυπνήσει.

Μ' ἕνα πνιχτό μονόχνωτο ἀναφιλητό σκυφτοί
πρός τῆς Ἑστίας τόν ναό τραβοῦνε,
καί μπρός στήν πύλη διάπλατα τή χάλκινη ἀνοιχτή
ἕνα τὰ μύρια γίνονται μάτια νά ἰδοῦνε.

Καί βλέπουν: μέ τῆς γνώριμης ἀρχαίας των ἀρετῆς
τό σχῆμα τ' ἀνωφέλευτο ντυμένες,
στόν προδομένο τό βωμόν ἐμπρός γονυπετεῖς
τίς Ἑστιάδες, τίς σεμένες, μά κολασμένες.

Τό κρίμα τους ἐστάθηκε μιά ἄβουλη ἀναμελιά
κι ἀραθυμιά – σάν τῆς δικῆς μας νιότης!
μά ἡ ἅγια ἡ Φωτιά, μιά πόσβησε, δέν τήν ἀνάβει πλιά
ἀνθρώπινο προσάναμμα ἢ πυροδότης.

Κι ὅσο κι ἄν μέ τίς φουῦχτες των σκορπίζουν στά μαλλιά
μέ συντριβή καί μέ ταπεινοσύνη,
τοῦ κάκου! στή χλιά χόβολη καί μέσ στή στάχτη πλιά
σπίθας ἰδέα οὐδ' ἔλπιση δέν ἔχει μείνει.

Κι εἶναι γραμμένη τοῦ χαμοῦ ἡ Πολιτεία· ἐχτός
ἄν, πρὶν ὁ καινούριος ὁ ἥλιος ἀνατείλει,
κάμει τό θάμα του ὁ οὐρανός, καί στ' ἄωρα τῆς νυχτός
μακρόθυμος τόν κεραυνό του κάτω στείλει.

Κι ἄν εἶν' καί πέσει ἀπάνω τους, ἄς πέσει! ὅπως ζητᾶ
τό ἴδιο κι οἱ Παρθένες τό ζητοῦνε,
πού ἰδού τις μέ τά χέρια τους στά οὐράνια σηκωτά
καί τήν ψυχῆ στά μάτια τους τόν προσκαλοῦνε.

.....

Τάχα τό θάμα κι ἐγινε; – Πές μου το νά σ' τό πῶ,
γνώμη ἄβουλη, γνώμη ἄδικη μιᾶς νιότης
σάν τή δικιά μας, πόσβησεν ἔτσι χωρίς σκοπό
κι ἀκόμα ζεῖ καί ζένεται – μέ τό σκοπό της!

«Σκαραβαῖοι καί τερακότες»

Ἰωάννης Γρουπάρης

14. ΜΕΓΑΛΗ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ 1942

Φέτος στη θέση του Χριστού
στό Γολγοθά οί έχθροί μας
καρφώνουνε τή Λευτεριά
καί κλαίει, πονεΐ ή ψυχή μας.

Μά από τόν τάφο της θά βγει
καί πάλι άναστημένη!
Τήν περιμένουμε άγρυπνοι,
σκυφτοί, γονατισμένοι.

Σωτήρης Σκίπης

15. ΒΡΑΔΥ Σ' ΕΝΑ ΧΩΡΙΟ

Γαληνεμένη, ξάστερη, γαλάζια πέρα ως πέρα,
κρουστάλλινη άπ' τόν όρθρο της ως τόν έσπερινό της,
κι είχε πλανέψει καί τ' άχνό χρυσό φεγγάρι ή μέρα
κι άργοταξίδευε άγρυπνο κι αυτό στόν ουρανό της.

Τώρα από κάτω άπ' τά βουνά τά θεικά, πού ίσκιώσαν,
μαζώξαν τά κοπάδια τους άπ' τά λιβάδια οί στάνες,
του κάμπου τά μικρόπουλα σωπάσανε, θολώσαν
τά στενορύμια του χωριού κι οί αυλές τους μέ τίς δράνες.

Πλήθος οί όλόχαρες φωνές· κι έσβήσαν λίγο λίγο·
κάποια τζιτζίκια μοναχά λαλούν, καί προς τ' άμπέλια
κάποιες κοπέλες ξένοιαστες γυρνώντας άπ' τόν τρύγο
σκορπάνε άκόμα στην έρμιά τά δροσερά τους γέλια.

“Ω! σάν αρχίσει γύρω μου για πάντα νά νυχτώνει,
δέ θέλω τά ξερόφυλλα νά τρεμοφτερουγίζουν
στό δρόμο μου, κι άπάνω μου οί όρφανεμένοι κλώνοι
μ' ένα βραχνό παράπονο νά μέ καλονυχτίζουν.

Θέλω τό βράδου, πού θά 'ρθεί νά μ' ἀγκαλιάσει, νά 'ναι
εἰρηνικό σάν τ' ἀγαθό, σάν τ' ἅγιο ἐτοῦτο βράδου
πῶς πέφτ' ἡ νύχτα τά τρελά ζιτζίκια νά ξεχνᾶνε,
καί νά μοῦ λένε γιά τό φῶς καί μέσα στό σκοτάδι.

Θέλω οἱ θαμπές μου οἱ θύμησες στό βάθος νά περνοῦνε
σάν τίς κοπέλες τοῦ χωριοῦ κι ἐκεῖνες· νά 'χω γείρει
στή γριάν ἐλιά μας, νά γρικῶ σκυφτός ν' ἀχολογοῦνε
τά γέλια τους ἀπ' τῆς ζωῆς μακριά τό πανηγύρι . . .

« Σ κ ι ε ς »

Λάμπρος Πορφύρας

16. Τ Ο Θ Ε Α Τ Ρ Ο

Δέν ξέρω πῶς νά σοῦ τό εἰπῶ. Μά ὁ δρόμος, χθές τό βράδου,
μές στή σταχτιά τή συννεφιά σά θέατρο εἶχε γίνει.
Μόλις φαινόταν ἡ σκηνή στ' ἀνάριο τό σκοτάδι
καί σά σκιές φαινόντανε μακριά μου οἱ θεατρίνοι.

Τά σπίτια πέρα κι οἱ αὐλές καί τά κλωνάρια ἀντάμα
ἔλεγεσ κι ἦταν σκηνικά παλιά καί ξεβαμμένα,
κι ἐκεῖνοι ἐβγαῖναν κι ἐπαιζαν τ' ἀλλόκοτό τους δράμα,
κι ἄκουγεσ βόγγους κι ἄκουγεσ καί γέλια εὐτυχισμένα.

'Εγώ δέν ξέρω. 'Εβγαῖνανε κι ἐσμίγαν κι ἐπαγαῖναν
κι ἦτανε μιά παράσταση καί θλιβερή κι ὠραία.
Κι ἐβγαίνε, Θέ μου! κι ἡ νυχτιά, καθώς ἐπαρυσταῖναν,
ἐβγαίνε, Θέ μου, κι ἔριχνε τή μαύρη της αὐλαία.

« Σ κ ι ε ς »

Λάμπρος Πορφύρας

17. Ι Θ Α Κ Η

Σά βγεῖς στόν πηγεμό γιά τήν 'Ιθάκη,
νά εὐχεσαι νά 'ναι μακρὺς ὁ δρόμος,
γεμάτος περιπέτειες, γεμάτος γνώσεις.

Τούς Λαιστρυγόνας καί τούς Κύκλωπας,
τόν θυμωμένο Ποσειδῶνα μή φοβᾶσαι,
τέτοια στόν δρόμο σου ποτέ σου δέν θά βρεῖς,
ἄν μὲν ἡ σκέψις σου ὑψηλή, ἄν ἐκλεκτή
συγκίνησις τό πνεῦμα καί τό σῶμα σου ἀγγίζει.
Τούς Λαιστρυγόνας καί τούς Κύκλωπας,
τόν ἄγριο Ποσειδῶνα δέν θά συναντήσεις,
ἄν δέν τούς κουβανεῖς μέσ στήν ψυχή σου,
ἄν ἡ ψυχή σου δέν τούς στήνει ἔμπρός σου.

Νά εὐχεσαι νά ἔναι μακρὺς ὁ δρόμος.
Πολλά τά καλοκαιρινά πρωῒά νά εἶναι,
πού μέ τί εὐχαρίστηση, μέ τί χαρά
θά μπαίνεις σέ λιμένες πρωτοῖδωμένους,
νά σταματήσεις σ' ἔμπορεῖα φοινικικά
καί τέσ καλές πραγμάτειες ν' ἀποκτήσεις,
σεντέφια καί κοράλλια, κεχριμπάρια κι ἔβενους·
σέ πόλεις αἰγυπτιακές πολλές νά πᾶς,
νά πάθεις καί νά μάθεις ἀπ' τούς σπουδασμένους.

Πάντα στόν νοῦ σου νά ἔχεις τήν Ἰθάκη.
Τό φθάσιμον ἐκεῖ εἶναι ὁ προορισμός σου.
Ἄλλά μή βιάζεις τό ταξίδι διόλου.
Καλύτερα χρόνια πολλά νά διαρκέσει
καί γέρος πιά ν' ἀράξεις στό νησί,
πλούσιος μέ ὅσα κέρδισες στόν δρόμο,
μή προσδοκῶντας πλοῦτη νά σέ δώσει ἡ Ἰθάκη.

Ἡ Ἰθάκη σ' ἔδωσε τ' ὠραῖο ταξίδι.
Χωρίς αὐτήν δέν θά βγαίνεις στό δρόμο.
Ἄλλα δέν ἔχει νά σέ δώσει πιά.

Κι ἄν πτωχική τήν βρεῖς, ἡ Ἰθάκη δέν σέ γέλασε.
Ἔτσι σοφός πού ἔγινες, μέ τόση πείρα,
ἤδη θά τό κατάλαβες οἱ Ἰθάκες τί σημαίνουν.

18. ΘΕΡΜΟΠΥΛΕΣ

Τιμή σ' εκείνους, όπου στήν ζωήν των
όρισαν καί φυλάγουν Θερμοπύλες.
Ποτέ από τό χρέος μή κινουῦντες·
δίκαιοι κι ἴσιοι σ' ὅλες των τές πράξεις,
ἀλλά μέ λύπη κίόλας κι εὐσπλαχνία·
γενναῖοι ὁσάκις εἶναι πλούσιοι, κι ὅταν
εἶναι πτωχοί, πάλ' εἰς μικρόν γενναῖοι,
πάλι συντρέχοντες ὅσο μποροῦνε·
πάντοτε τήν ἀλήθειαν ὁμιλοῦντες,
πλήν χωρίς μίσος γιά τούς ψευδομένους.
Καί περισσότερη τιμή τούς πρέπει,
ὅταν προβλέπουν (καί πολλοί προβλέπουν)
πώς ὁ Ἐφιάλτης θά φανεῖ στό τέλος
κι οἱ Μῆδοι ἐπιτέλους θά διαβοῦνε.

«Ποιήματα»

Κωνσταντῖνος Καβάφης

19. ΕΙΜΑΣΤΙΝ ΤΣΕΙΝΟΙ ΠΟΥ ἾΜΑΣΤΙΝ

Στά ἔμμετρα καί πεζά ἔργα τῶν Κυπρίων λογοτεχνῶν κατα-
φαίνεται ἡ ἑλληνική ἐθνική συνείδηση τοῦ λαοῦ τῆς Κύπρου καί προ-
βάλλεται ἀνόθευτη ἡ ἑλληνική ψυχή καί ὁ χαρακτήρας τῶν Κυπρίων.

Εἶμαστιν τσεῖνοι πού Ἶμαστιν, τει ἔμεις καί τά παιδικιά μας,
ὁ σπόρος ἔν' ὁ ἴδιος, τό ἴδιον χωράφιν.
Ἵσον τει ἄν πολλυνίσκουσιν τές πλήξες, τά κακά μας,
ἐν μᾶς λυοῦν τει ἄν μάχονται μέ βόλιν, μέ χρυσάφιν.
Ἵν ἄλλασσεν τό φυσικόν εὐκόλα τοῦ πλάσματος
τει ὁ Πλάστης ἐν ν' ἀντρέπεται γιά τοῦν' τά ἔρκατά του.

Π α ρ ᾶ φ ρ α σ ι ς

Ἵμεῖς, οἱ Κυπριῶτες, εἶμαστε ἐκεῖνοι πού εἶμαστε, κι ἔμεις καί τά παιδιά μας,

ὁ σπόρος εἶν' ὁ ἴδιος κι ἴδιο εἶναι τὸ χωράφι μ' ἐκεῖνο τῶν ἄλλων Ἑλλήνων.
Κι ὅσο κι ἂν πληθαίνουνε τίς σκοτοῦρες καί τὰ κακὰ μας ἄλλοι,
δὲ μᾶς λυγίζουσε, κι ὅταν μὲ βόλι μᾶς χτυποῦν κι ὅταν μὲ τὸ χρυσάφι,
γιατί ἂν ἄλλαζε εὐκόλα ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου,
τότε κι ὁ Θεός θά ντρεπόταν γιὰ τὰ ἔργα του.

20. ΝΑ 'ΤΟΥΝ ΝΑ ΘΩΡΟΥΣΑΤΕ

Μὰ νὰ 'τουν νὰ θωρούσατε τὰ μέσα, τὴν καρδιά μας,
ἔθεν νὰ μείνετε τελαί σεῖς οὔλοι σας ξησιτεχοί,
τελαί ἔθεν νὰ λαγκοδέρνετε, νὰ κλαίετε μιτὰ μας,
πῶς εἴμασταν δὰ κάτω τελαί σεῖς τελεῖ κάτω τελεῖ.

Π α ρ ἄ φ ρ α σ ι ς

Μὰ νὰ ἦταν δυνατό νὰ βλέπατε μέσα μας, τὴν καρδιά μας,
θὰ μένατε ὅλοι ἐσεῖς ἐκστατικοί
καί θὰ σᾶς ἐπιαναν λυγμοί, θὰ κλαίγατε μαζί μας,
πῶς ἐμεῖς εἴμαστε ἐδῶ κάτω, κι ἐσεῖς ἐκεῖ κάτω.

Δημήτριος Λιπέριτης

21. ΑΠΟΛΕΙΠΕΙΝ Ο ΘΕΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΝ

Σάν ἔξαφνα, ὦρα μεσάνυχτ', ἀκουσθεῖ
ἀόρατος θίασος νὰ περνᾷ
μέ μουσικὲς ἐξαΐσιες, μέ φωνές —
τὴν τύχη σου πού ἐνδίδει πιά, τὰ ἔργα σου
πού ἀπέτυχαν, τὰ σχέδια τῆς ζωῆς σου
πού βγῆκαν ὅλα πλάνες, μὴ ἀνωφέλετα θρηνήσεις.
Σάν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰ θαρραλέος,
ἀποχαιρέτα την, τὴν Ἀλεξάνδρεια πού φεύγει.
Πρὸ πάντων νὰ μὴν γελασθεῖς, μὴν πεῖς πῶς ἦταν
ἓνα ὄνειρο, πῶς ἀπατήθηκεν ἡ ἀκοή σου·
μάταιες ἐλπίδες τέτοιες μὴν καταδεχθεῖς.
Σάν ἔτοιμος ἀπὸ καιρό, σὰ θαρραλέος,

σάν πού ταιριάζει σε πού άξιώθηκες μιά τέτοια πόλη,
πλησίασε σταθερά πρὸς τό παράθυρο,
κι άκουσε μέ συγκίνησιν, άλλ' όχι
μέ τῶν δειλῶν τά παρακάλια καί παράποννα,
ὡς τελευταία άπόλαυση τούς ἤχους,
τά έξαίσια ὄργανα τοῦ μυστικοῦ θιάσου,
κι άποχαιρέτα την, τήν ᾽Αλεξάνδρεια πού χάνεις.

«Ποιήματα» τ. Α΄

Κ. Π. Κεβέρης

22. Θ Α Λ Ε Ρ Ο

Φλογάτη, γελαστή, ζεστή, από τ' άμπέλια άπάνωθεν
έκοίταγε ἡ σελήνη·
κι άκόμα ὁ ἥλιος πύρωνε τά θάμνα, βασιλεύοντας
μές σέ διπλή γαλήνη:

Βαριά τά χόρτα, ιδρώνανε στήν άψηλήν άπανεμιά
τό θυμωμένο γάλα,
κι από τά κλήματα τά νιά, πού τῆς πλαγιᾶς ανέβαιναν
μακριά πλατιά τή σκάλα,

σουρίζανε οί άμπελουργοί φτερίζοντας, έσειόντανε
στόν ὄχτο οί καλογιάννοι,
κι άπλων' άπάνω στό φεγγάρι ἡ ζέστα άραχνοῦφαντο
κεφαλοπάνι . . .

Στό σύρμα, μέσ στό γέννημα, μονάχα τρία καματερά,
τό 'να άπό τ' άλλο πίσω,
τήν κρεμαστή τους τραχηλιά κουνώντας, τόν άνήφορο
ξεκόβαν τό βουνίσο.

Σκυφτό, τή γῆς μυρίζοντας, καί τό λιγνό λαγωνικό,
μέ γρήγορα ποδάρια,
στοῦ δειλινοῦ τή σιγαλιά βράχο τό βράχο έπήδαγε
ζητώντας μου τά χνάρια.

Καί κάτου άπ' τήν κληματαριά τήν άγουρη μ' έπρόσμενε,
στό ξάγναντο τό σπίτι,
στρωτό τραπέζι πόφεγγε, λυχνάρι όμπρός του κρεμαστό,
τό φώς του 'Αποσπερίτη . . .

'Εκεί κερήθρα μόφερε, ψωμί σταρένιο, κρύο νερό
ή άρχοντοθυγατέρα,
όπου 'χε άπό τή δύναμη στόν πετρωτό της τό λαιμό
χαράκι ώς περιστέρα:

Λαχανιασμένος στάθη εκεί κι ό σκύλος π' άγανάχτησε
στά όρτά τά μονοπάτια,
κι άσάλευτος στά μπροστινά, μέ κοίταγε, προσμένοντας,
μιά σφήνα μέσ στά μάτια.

'Εκεί τ' άηδόνια ώς άκουγα, τριγύρα μου, καί τούς καρπούς
γευόμουν άπ' τό δίσκο,
είχα τή γέψη του σταριοῦ, του τραγουδιοῦ καί του μελιοῦ
βαθιά στόν οὔρανίσκο . . .

Σά σέ κυβέρτι γυάλινο μέσα μου σάλευε ή ψυχή,
πασίχαρο μελίσι,
πού όλο κρυφά πληθαίνοντας γυρεύει σμάρια ώσάν τσαμπιά
στά δέντρα ν' άμολήσει.

Κι ένιωθα κρούσταλλο τή γή στά πόδια μου άποκάτωθε
καί διάφανο τό χῶμα,
γιατί πλατάνια τριέτικα τριγύρα μου ύψωνόντανε
μ' άδρό, γαλήνιο σῶμα.

'Εκεί μ' άνοιξαν τό παλιό κρασί, πού πλέριο ευώδισε
μέσ στήν ιδρένια στάμνα,
σάν τή βουνίσια μυρουδιά, σίντας βαρεϊ κατάψυχη
νύχτια δροσιά τά θάμνα . . .

Φλογάτη, γελαστή, ζεστή, εκεί ή καρδιά μου δέχτηκε
ν' αναπαυτεί λιγάκι
πά σέ σεντόνια εύωδερά από βότανα, καί γαλανά
στή βάψη από λουλάκι . . .

«Λυρικός βίος» τ. Β'

"Άγγελος Σικελιανός

23. ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ

Cava dei Tirreni

5 'Οκτωβρίου '44

Λίγες οί νύχτες μέ φεγγάρι πού μ' άρέσαν.
Τ' άλφαβητάρι τών άστρων πού συλλαβίζεις
όπως τό φέρει ό κόπος τής τελειωμένης μέρας
καί βγάζεις άλλα νοήματα κι άλλες έλπίδες,
πιό καθαρά μπορείς νά τό διαβάσεις.
Τώρα πού κάθομαι άνεργος καί λογαριάζω
λίγα φεγγάρια άπόμειναν στή μνήμη·
νησιά, χρωμα θλιμμένης Παναγίας, άργά στή χάση
ή φεγγαρόφωτα σέ πολιτείες του βοριά ρίχνοντας κάποτε
σέ παραγμένους δρόμους ποταμούς καί μέλη ανθρώπων
βαριά μία νάρκη.
Κι όμως χτές βράδυ έδω, σέ τούτη τή στερνή μας σκάλα
όπου προσμένουμε τήν ώρα τής επιστροφής μας νά
χαράξει
σάν ένα χρέος παλιό, μονέδα πού έμεινε για χρόνια
στήν κάσα ενός φιλάργυρου, καί τέλος
ήρθε ή στιγμή τής πλερωμής κι ακούγονται
νομίσματα νά πέφτουν πάνω στό τραπέζι·
σέ τουτο τό τυρρηνικό χωριό, πίσω από τή θάλασσα
του Σαλέρνο
πίσω από τά λιμάνια του γυρισμοϋ, στήν άκρη
μιας φθινοπωρινής μπόρας τό φεγγάρι
ξεπέρασε τά σύννεφα, καί γίναν

τά σπίτια στήν αντίπερα πλαγιά από σμάλτο.
Σιωπές αγαπημένες τῆς σελήνης.

Εἶναι κι αὐτός ἓνας εἰρμός τῆς σκέψης ἓνας τρόπος
ν' ἀρχίσεις νά μιλάς γιά πράγματα πού ὁμολογεῖς
δύσκολα, σέ ὥρες ὅπου δέ βαστάς σέ φίλο
πού ξέφυγε κρυφά καί φέρνει
μαντάτα ἀπό τό σπίτι κι ἀπό τούς συντρόφους,
καί βιάζεσαι ν' ἀνοίξεις τήν καρδιά σου
μή σέ προλάβει ἡ ξενιτιά καί τόν ἀλλάξει.

Ἐρχόμαστε ἀπ' τήν Ἀραπιά, τήν Αἴγυπτο τήν Παλαι-
στίνη τή Συρία·

τό κρατίδιο

τῆς Κομμαγηνῆς πού ἔσβησε σάν τό μικρό λυχνάρι
πολλές φορές γυρίζει στό μυαλό μας,
καί πολιτεῖες μεγάλες πού ἔζησαν χιλιάδες χρόνια
κι ἔπειτα ἀπόμειναν τόπος βοσκῆς γιά τίς γκαμοῦζες
χωράφια γιά ζαχαροκάλαμα καί καλαμπόκια.

Ἐρχόμαστε ἀπ' τήν ἄμμο τῆς ἔρημος ἀπ' τίς θάλασσες
τοῦ Πρωτέα,

ψυχές μαραγκιασμένες ἀπό δημόσιες ἀμαρτίες,
καθένας κι ἓνα ἀξίωμα σάν τό πουλί μέσ στό κλουβί του.
Τό βροχερό φθινόπωρο σ' αὐτή τή γούβα
κακοφορμίζει τήν πληγή τοῦ καθενός μας
ἢ αὐτό πού θά ἔλεγε ἀλλιῶς, νέμεση μοίρα
ἢ μοναχά κακές συνήθειες, δόλο καί ἀπάτη,
ἢ ἀκόμη ἰδιοτέλεια νά καρπωθεῖς τό αἷμα τῶν ἄλλων.
Εὐκόλα τρίβεται ὁ ἄνθρωπος μέσ στούς πολέμους·
ὁ ἄνθρωπος εἶναι μαλακός, ἓνα δεμάτι χόρτο·
χείλια καί δάχτυλα πού λαχταροῦν ἓνα ἄσπρο στήθος
μάτια πού μισοκλείνουν στό λαμπύρισμα τῆς μέρας
καί πόδια πού θά τρέχανε, κι ἄς εἶναι τόσο κουρασμένα
στό παραμικρό σφύριγμα τοῦ κέρδους.
Ἐὐκόλα ἄνθρωπος εἶναι μαλακός καί διψασμένος σάν τό χόρτο,
ἄπληστος σάν τό χόρτο, ρίζες τά νεῦρα του κι ἀπλώνουν
σάν ἔρθει ὁ θέρος

προτιμᾶ νά σφυρίξουν τὰ δρεπάνια στ' ἄλλο χωράφι·
σάν ἔρθει ὁ θέρος
ἄλλοι φωνάζουνε γιὰ νά ξορκίσουν τό δαιμονικό
ἄλλοι μπερδεύονται μέσ' στ' ἀγαθά τους, ἄλλοι ρη-
τορεύουν.
Ἄλλὰ τὰ ξόρκια τ' ἀγαθά τίς ρητορεῖες,
σάν εἶναι οἱ ζωντανοὶ μακριά, τί θά τὰ κάνεις;
Μήπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἄλλο πράγμα;
Μήν εἶναι αὐτό πού μεταδίνει τή ζωή;
Καιρός τοῦ σπεῖρουν, καιρός τοῦ θερίζουν.

Πάλι τὰ ἴδια καί τὰ ἴδια, θά μοῦ πεῖς, φίλε.
Ὅμως τή σκέψη τοῦ πρόσφυγα τή σκέψη τοῦ αἰχμᾶ-
λωτου τή σκέψη
τοῦ ἀνθρώπου σάν κατάντησε κι αὐτόςπραματεία
δοκίμασε νά τήν ἀλλάξεις, δέν μπορείς.
Ἴσως καί νά 'θελε νά μείνει βασιλιάς ἀνθρωποφάγων
ξοδεύοντας δυνάμεις πού κανεῖς δέν ἀγοράζει
νά σεργιανᾶ μέσα σέ κάμπους ἀγαπάνθων
ν' ἀκούει τὰ τουμπελέκια κάτω ἀπ' τό δέντρο τοῦ
μπαμποῦ,
καθώς χορεύουν οἱ αὐλικοί μέ τερατώδεις προσωπίδες.
Ὅμως ὁ τόπος πού τόν πελεκοῦν καί πού τόν καίνε
σάν τό πεῦκο, καί τόν βλέπεις
εἴτε στό σκοτεινό βαγόνι, χωρίς νερό, σπασμένα τζά-
-μα, νύχτες καί νύχτες
εἴτε στό πυρωμένο πλοῖο πού θά βουλιάξει καθώς τό
δείχνουν οἱ στατιστικές,
ἐτοῦτα ρίζωσαν μέσ' στό μυαλό καί δέν ἀλλάζουν
ἐτοῦτα φύτεψαν εἰκόνες ἴδιες μέ τὰ δέντρα ἐκεῖνα
πού ρίχνουν τὰ κλωνάρια τους μέσ' στά παρθένα δάση
κι αὐτά καρφώνονται στό χῶμα καί ξαναφυτρώνουν·
ρίχνουν κλωνάρια καί ξαναφυτρώνουν δρασκελώντας
λεῦγες καί λεῦγες·
ἔνα παρθένο δάσος σκοτωμένων φίλων τό μυαλό μας.
Κι ἄ σοῦ μιλῶ μέ παραμύθια καί παραβολές

είναι γιατί τ' άκούς γλυκότερα, κι ή φρίκη
δέν κουβεντιάζεται γιατί είναι ζωντανή
γιατί είναι άμίλητη και προχωράει.
Στάζει τή μέρα στάζει στον ύπνο
μνησιπήμων πόνος.

Νά μιλήσω για ήρωες νά μιλήσω για ήρωες: ό Μιχάλης
πού έφυγε μ' άνοιχτές πληγές άπ' τό νοσοκομείο
Ίσως μιλούσε για ήρωες όταν, τή νύχτα εκείνη
πού έσερνε τό ποδάρι του μέσ στή συσκοτισμένη πο-
λιτεία,
οΰρλιαζε ψηλαφώντας τόν πόνο μας: «Στά σκοτεινά
πηγαίνουμε στά σκοτεινά προχωρούμε . . .»
Οί ήρωες προχωρούν στά σκοτεινά.

Λίγες οί νύχτες μέ φεγγάρι πού μ' άρέσουν.

«Ποιήματα»

Γιώργος Σεφέρης

24. ΜΕΛΤΕΜΙ

Πεντηκοστή λέγαμε, και καλά καλά
δέν ξέραμε τί σήμαινε. Μιά διπλογοιορτή μέσα στις άλλες,
πού γονατίζει όλος ό κόσμος. Μας έλειπνολογοΰσαν τά Στοιχειά
για τήν άγραμματοσύνη μας κι έμεις δέν τό νιώθαμε.
«Καθώς ό γερο-Άγχίσης, σάν είχε πέσει πιά ή περήφανη ή Τροία,
»πλέοντας τή Μεσόγειο, άκουγε άπ' τά βουνά του νησιού
»κάτι νά του σφυράνε οί άνέμοι, κι άρωτᾶ: — Τί λένε;
»άκούω τέτ . . . τέτ . . . και δέν καταλαβαίνω. — Λένε, ΤΕΘΝΗΚΕ,
»του άποκρίνεται ό Τιμονιέρης, — θρηνοΰν, θαρρῶ, τόν "Αδωνη,
»πού πέθανε, κι έρωτα δέν εγεύθηκε». Τό ίδιο κι έμεις
δέν ξέραμε, πώς κάπου τριγύρω έδῶ, κατά τήν Πεντηκοστή
στέκεται ή πιό κρίσιμη Στιγμή στό χρόνο του Συστήματος:
τέτοια έποχή έχει φουντώσει στον τόπο μας ό ήλιος, ξεραθει
ή γῆς, ανάψει τό καλοκαίρι, γλώσσες πύρινες στέλνουν κατακλυσμό

τίς σαίτες τῆς Χάρης, πού ἔχουν διαλέξει τήν καρδιά μας σημάδι.
Ἐχουμε κατασταλάξει τώρα στόν τόπο μας οἱ βροχές,
τά σύννεφα διπλωθήκανε καί, γιά πολλούς μήνες,
ἔχει ἔρθει πιά θύελλα τῆς φωτιᾶς, λίβας, πού ἄν τόν ριπίζει
καμιά φορά τό μελτέμι, συχνά πυκνά καί τοῦτο ἀκόμη
καφτό μᾶς φτάνει. Μάθαμε πώς ξαναπυρῶσαν τό καμίνι
ἐφταπλάσια γιά μᾶς καί πώς διαδέχθηκε τήν ἀνθρώπινη
σκληροκαρδιά, ὄχι ὁ Χαλδαῖος, ἀλλά ἕνας Τύραννος
ὄλο στοργή, ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, μέ τά φτερά τῶν ἀνέμων,
ὁ ἴδιος πού δρόσισε πάλαι ποτέ τοὺς φλογισμένους
Παῖδες του, κι ἔκανε τήν πυρά τριαντάφυλλα,
Θεός φτερωτός μέ τή φαρέτρα του, πού πράττει
τά θαυμάσια μόνος, ὁ ἴδιος τίς σημαδεύει, κι ὁ ἴδιος τίς γιαιτρεύει
τίς λαβώματαίς τῆς καρδιᾶς, ὁ ἴδιος τίς ἀνοίγει, κόκκινα λουλούδια.

Λέγαμε Θεός, καί τόν λατρεύαμε ἄγωνα, καλά καλά
δέν ξέραμε τί εἶναι, πού εἶναι, τί μᾶς δίνει, τί μᾶς ζητάει.
Εἶναι χαρακτηριστικό, πόσο ἡ Πεντηκοστή εἶναι ἡ πιό μόνιμη
καί βέβαιη κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου μέ Θεό, πού ἀλλιῶς ξεφεύγει,
εἶναι ἡ ἀνοιχτή πληγή, κι ἡ θέα τῆς πληγῆς, κι ἡ ἀφή τῆς πληγῆς
στά δάχτυλά μας: τί συμπαραστάση στή ζωή, τί τρυφερότητα,
τί φίλημα, τί ταραχή, τί ταυτισμός. Χρόνια καί χρόνια πᾶνε,
πού ἔχει ὁ Πατέρας πάψει νά ἐπιφαίνει τήν παρουσία Του,
ἀπελπιστικά ἀπρόσιτος κι ἀδιάφορος, κατά τή γνώμη μας.
Ὁ Γιός του πάλι ὁ ἀγαπητός, πού σίμωσε τόσο τό κορμί μας
καί συγκατάβηκε νά σταθεῖ πιό ἄνθρωπος κι ἀπό ἄνθρωπο
κουτά στόν ἄνθρωπο, ξεπέρασε ἡ φροντίδα Του γιά μᾶς
κάθε φροντίδα, τόσο, πού δύσκολα Τοῦ συγχωρῶμε
τήν παρουσία τήν τόσο φευγαλέα καί τήν διαρκῆ ἀπουσία Του!
μονάχος Του τό κήρυξε, παρηγορώντας μας, πώς πιά στό ἐξῆς
ἄλλο ἀπό τόν Παράκλητο νά μήν προσμένουμε, πού θά μᾶς ἔφτανε
μέ τό βουητό τῆς βίαιας Πνοῆς. Ἔτσι ἦρθε τό λοιπόν
κι ἔδωκε δῶρα στοὺς ἀνθρώπους, εἶναι τά δῶρα
πού κατανέμει ἀσυλλόγιστα ἡ Ἀγάπη. Ἦρθε σέ ὅλους μαζί,
καί στόν καθένα χωριστά, βρῆκε τά διεστῶτά μας
καί τά συνταίριαξε. Ἔτσι ἦρθε καί σ' ἐμᾶς, καλοκαίρι,

λαύρα, καί παραγμενο πνεῦμα, στά δάση τί πυρκαγιές
μᾶς ἄναψε, κι ὁμως δέν κατακάηκαν, ἀνθίσαν φλόγες,
καρπός μέστωσε, ζωή τῆς γῆς· ὅσοι βρεθῆκαν στήν θάλασσα,
τούς ἔφτασε ὡς ἐκεῖ, καί τούς χάιδεψε ἐξίσου ζωηρά
ἢ γόνιμή Του ἀνταύγεια. Κανένας δέν ἔμεινε ἀμέτοχος. Κανένας
ἀπόκληρος τῆς εὐλογίας. Οὔτε ἐσύ, οὔτε, βέβαια, κι ἐγώ,
πού εἶχαμε τό πιό πλούσιο μερίδιο. Ἄλλά εἶναι ἀχάριστος
ἀπό τή φύση του ὁ ἄνθρωπος, κι ἔχει στιγμές, πού, ἀπ' ὅ,τι
τοῦ ἴλαχε, δέν ἐπωφελεῖται, δέν ἐχτιμάει τήν παντοδυναμία
πού τοῦ δόθηκε – στιγμές, αὐτές, χαμένες γιά πάντα. Παραπονιέται,
γιατί γυρεύει πράγματα ἀλλότρια· μέ τό νά φοβᾶται
καθώς λέει, τή φθορά, δέν χαίρεται τή ζωντάνια,
μέ τό νά τρέμει, μήν χάσει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τό ἄθλιο κατάλοιπο,
δέν τά χαίρεται, τόν καταρράχτη καί τό συντάραχο τῆς Ἀγάπης·
μέ τό νά τρέμει θάνατο, χάνει ἀπ' ἐμπρός του τό ἀέναο κύμα τῆς ζωῆς·
ἐνῶ τά ξέρει τά φαντάσματα καταργημένα (ἦρθε στή θέση τους
φανέρωμα τῆς νίκης), αὐτός δειλιάζει. Ἄλλά εἶναι
παροδική εὐτυχῶς ἐτόυτη ἢ ἀχαριστία του καί τήν ἀκολουθεῖ
ἢ Εὐχαριστία, καί τότε βλέπει πρόσωπο μέ πρόσωπο,
χέρι μέ χέρι, χεῖλια μέ χεῖλια, σῶμα μέ σῶμα, νά γίνεται ἕνα
μαζί του ὅλη ἡ Ψυχή τῆς Χάρης, στό πιό εὐρύ της Μυστήριο
πού ἔχει ἡ σοφῆ Οἰκονομία μαστορέψει στό ἀργαστήρι τοῦ χάους.
Πουλάκια ποικιλμένα τῶν παραμυθιῶν, κοπάδι τῆς ἀνατολῆς,
πάντα προσχεδιασμένες, πόσες μορφές ἰδιόρρυθμες
παίρνει τό Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πῶς μᾶς ἀνθίσαν οἱ Πεντηκοστές,
πού πρωταρχίσαν μέ ἀκακίες στό Δούναβη, κι ἀραχνιασμένα
δέντρα στό ἄπιστο κοιμητήρι τοῦ Ἐγιοῦπ, πῶς μᾶς ἀνθίσαν,
μέ τί σωρούς λουλουδία τώρα. Ἐξί, ἑφτά λουλουδάκια, σά νά μή
φύγανε

τά ἑφτά χρόνια, τά βλέπω, πολύχρωμα ἦταν, εἶχε φέρει
τά εὐτυχισμένα μαντάτα ἢ πολυχρωμία τους, κι ἕνα κελᾶδημα
τή συνόδεψε τότες πολύ καλό. Κι ἄπλωσε λίγο λίγο τοῦτος ὁ Κῆπος.
Ὅλος δικός μας. Νά τόν περιδιαβάζομε. Νά τοῦ μελετᾶμε
τίς ἐποχές. Οὔτε ὁ φριχτός καρπός του δέν μᾶς ἀπαγορεύτηκε.
Νά ἐπισκεπτόμαστε τίς γωνιές του τίς πιό ἀκραιῖες, πού φτάνουν
στά πιό ἀπίθανα μέρη τῆς γῆς, παντοῦ κατάφορτοι μέ τή Χάρη,

πότε σέ ὄχτες ποταμῶν ἀληθινῶν, πότε στήν ἀγκαλιά τῶν συννέφων,
πότε ἐκεῖ, πότε πιοῦ ἐκεῖ. Καί πότε ἐδῶ. Αὐτό τό ἐδῶ
εἶναι τό πιοῦ πικρό.

Ἄλλά ἔρχεται ἀργά τή νύχτα ἡ Ὑπομονή, μᾶς τυλίγει
μέ τά λινά της, καί τοῦ ἀφαιρεῖ σιγά σιγά τή μεγάλη τήν πίκρια,
τό καταπραῦνει καί, μαλακά, ἔτσι μπορούμε καί τό φέρνομε,
σά δῶρα πού εἶναι, ὑφασμένο μαζί μέ τ' ἄλλα τά δῶρα.

Ἐκλογή τ. Β'

Τ. Κ. Παπατσώνης

25. ΟΙ ΓΙΟΡΤΑΔΕΣ

Κοπήκανε τά πράσινα φυλλώματα ἀρμαθιές,
καί δέσμες τά φανταχτερά λουλούδια τοῦ χειμῶνα,
τῆς παγωνιάς ἀνθίσματα, τήν εἴσοδο στό σπίτι
κάμνουν. Μᾶς φέρνουν τήν ἑορτή, βουνίσια, δροσισμένη,
νά τή θρονιάσουν στά θερμά μοναχικά δωμάτια.
Ἄλλάζουν τά περίγυρα. Κατοικητήρια τοῦ φωτός
γίνονται οἱ σύθαμπες γωνιές. Τά σκεβρωμένα ξύλα
λές καί ξεπέταξαν κλαριά καί βάτους, λές κι ἀνθίσαν.
Ἐφεξε τό πρασίνισμα κι ἄστραψε τό λουλούδι·
οἱ τοῖχοι χαμογέλασαν, φάνταξε τό τραπέζι,
στήσανε τά βιβλία χορό στά ράφια τους τά σκοῦρα
καί δάσος πλήρες φούντωσε τό πλοῦτος τοῦ τζακιού.
Τά εἶδαν οἱ γέροι τοῦ σπιτιοῦ καί σιγοκεληδήσαν
τά εἶδαν οἱ νιοί καί χάρηκαν καί τά μωρά εὐφρανθήκαν,
ὄλοῦθε βγήκε μιά ὕμνηση στή θαλερή τή φύση,
πού μᾶς θυμήθη τούς κλειστούς καί μοναχοῦς ἀνθρώπους
κι ἐδῶ μᾶς μετατέθηκε, καί δῶρα μᾶς φορτώνει,
καί τούς χειμῶνες καταλευεῖ μέ ἄνθηση τοῦ σπιτιοῦ.

Κοιτάχτε, ὅπου ἔβροκε ἀνοστιά, χοροπηδάει μιά πλάση
ζωντανεμένη στίς χαρές γιορταστικῆς βλαστήσεως.

Ἐκλογή τ. Β'

Τ. Κ. Παπατσώνης

“Αχ, νά φυσήξει μιά, νά πάρει σβάρνα τīs πορτο-
καλιές τῆς θύμησῆς,
ἄχ, νά φυσήξει δυό, νά βγάλῃ σπίθα ἢ σιδερένια
πέτρα σάν καφούλι,
ἄχ, νά φυσήξει τρεῖς καί νά τρελάνει τὰ ἔλα-
τόδασα στῆ Λιάκουρα,
νά δώσει μιά μέ τῆ γροθιά του νά τινάζει τὴν
τυράγνια στὸν ἀγέρα
καί νά τραβῆξει τῆς ἀρκούδας νύχτας τό χαλκὰ νά
μᾶς χορέψει τσάμικο καταμεσῆς στὴν τάπια
καί ντέφι τό φεγγάρι νά χτυπάει πού νά γεμίσουν
τὰ νησιώτικα μπαλκόνια
ἀγουροξυπνημένο παιδολόι καί Σουλιώτισσες μανά-
δες.

“Ενας μαντατοφόρος φτάνει ἀπ’ τὴν Μεγάλῃ Λαγ-
καδιά κάθε πρωινό,
στό πρόσωπό του λάμπει ὁ ἰδρωμένος ἥλιος,
κάτου ἀπὸ τὴ μασκάλῃ του κρατᾶει σφιχτὰ τὴ
Ρωμιοσύνη
ὅπως κρατᾶει ὁ ἐργάτης τὴν τραγιάσκα του μέσα
στὴν ἐκκλησία.
«Ἦρθε ἡ ὥρα», λέει. «Νὰ ’σαστε ἔτοιμοι.
Κάθε ὥρα εἶναι ἢ δικιά μας ὥρα» ...

«Ρωμιοσύνη» III

Γιάννης Ρίτσος

27. ΑΣΜΑ ΗΡΩΙΚΟ ΚΑΙ ΠΕΝΘΙΜΟ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΑΜΕΝΟ ΑΝΘΥΠΟΛΟΧΑΓΟ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

(Ἀπόσπασμα)

ΙΒ'

Μέ βῆμα πρωινό στή χλόη πού μεγαλώνει
Ἄνεβαίνει μοναχός καί ὀλόλαμπρος . . .

Λουλούδια ἀγοροκόριτσα τοῦ κρυφογνέφουνε
Καί τοῦ μιλοῦν μέ μιὰ φιλή φωνή πού ἀχνίζει στόν αἰθέρα
Γέρνουν καί κατ' αὐτόν τά δέντρα ἔρωτεμένα
Μέ τίς φωλιές χωμένες στή μασχάλη τους
Μέ τά κλαδιά τους βουτηγμένα μέσ στό λάδι τοῦ ἥλιου
Θαῦμα — τί θαῦμα χαμηλά στή γῆ
Ἄσπρες φυλές μ' ἓνα γαλάζιο ὑνί χαράζουνε τούς κάμπους
Στράφτουν βαθιά οἱ λοφοσειρές
Καί πιό βαθιά τ' ἀπρόσιτα ὄνειρα τῶν βουνῶν τῆς ἀνοιξης!

Ἄνεβαίνει μοναχός καί ὀλόλαμπρος
Τόσο πιωμένος ἀπό φῶς πού φαίνεται ἡ καρδιά του
Φαίνεται μέσ στά σύννεφα ὁ Ὀλυμπος ὁ ἀληθινός
Καί στόν ἄερα ὀλόγυρα ὁ αἶνος τῶν συντρόφων. . .
Τώρα χτυπάει πιό γρήγορα τ' ὄνειρο ἀπό τό αἷμα
Στούς ὄχτους τοῦ μονοπατιοῦ συνάζονται τά ζῶα
Γρυλίζουν καί κοιτάζουνε σά νά μιλοῦνε
Ὁ κόσμος ὅλος εἶναι ἀληθινά μεγάλος
Γίγας πού κανακεύει τά παιδιά του

Μακριά χτυποῦν καμπάνες ἀπό κρύσταλλο
Αὔριο, αὔριο λένε: τό Πάσχα τ' οὐρανοῦ!

Μακριά χτυπούν καμπάνες από κρύσταλλο —

Λένε γι' αυτόν πού κάηκε μέσ στή ζωή
 "Όπως ή μέλισσα μέσα στοῦ θυμαριου τό ανάβρυσμα·
 Για τήν αὐγή πού πνίγηκε στά χωματένια στήθια
 'Ενώ μνηοῦσε μιάν ἡμέρα· πάλλαμπρη·
 Για τή νιφάδα πού ἄστραψε μέσ στό μυαλό κι ἐσβήστη
 Τότες πού ἀκούστηκε μακριά ή σφυριγματιά τῆς σφαίρας
 Καί πέταξε ψηλά θρηνώοντας ή 'Αλβανίδα πέρδικα!

Λένε γι' αυτόν πού μήτε κάν ἐπρόφτασε νά κλάψει
 Για τόν βαθύ καημό τοῦ *Ερωτα τῆς ζωῆς
 Πού εἶχε ὅταν δυνάμωνε μακριά ὁ ἀγέρας
 Καί κρῶζαν τά πουλιά στοῦ χαλασμένου μύλου τά δοκάρια
 Για τίς γυναῖκες πού ἔπιναν τήν ἄγρια μουσική
 Στό παραθύρι ὀρθές σφίγγοντας τό μαντίλι τους
 Για τίς γυναῖκες πού ἀπελπίζαν τήν ἀπελπισιά
 Προσμένοντας ἕνα σημάδι μαῦρο στήν ἀρχή τοῦ κάμπου
 "Υστερα δυνατά πέταλα ἔξω ἀπ' τό κατώφλι
 Λένε γιά τό ζεστό κι ἀχάιδευτο κεφάλι του
 Για τά μεγάλα μάτια του ὅπου χώρεσε ή ζωή
 Τόσο βαθιά, πού πιά νά μήν μπορεῖ νά βγεῖ ποτέ τῆς!

Τώρα χτυπάει πιό γρήγορα τ' ὄνειρο μέσ στό αἷμα
 Τοῦ κόσμου ή πιό σωστή στιγμή σημαίνει:
 'Ελευθερία,
 "Ελληνες, μέσ στά σκοτεινά δείχνουν τό δρόμο·

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Γιά σένα θά δακρύσει ἀπό χαρά ὁ ἥλιος

Στεριές ἰριδοχτυπημένες πέφτουν στά νερά
Καράβια μ' ἀνοιχτά πανιά πλέουν μέσ στους λειμῶνες
Τά πιό ἄθῶα κορίτσια
Τρέχουν γυμνά στά μάτια τῶν ἀντρῶν
Κι ἡ σεμνότη φωνάζει πίσω ἀπό τό φράχτη
Παιδιά! δέν εἶναι ἄλλη γῆ ωραιότερη ...

Τοῦ κόσμου ἡ πιό σωστή στιγμή σημαίνει!

Μέ βῆμα πρωινό στή χλόη πού μεγαλώνει
'Ολοένα ἐκείνος ἀνεβαίνει·
Τώρα, λάμπουνε γύρω του οἱ πόθοι πού ἦταν μιά φορά
Χαμένοι μέσ στής ἀμαρτίας τή μοναξιά·
Γειτόνοι τῆς καρδιάς του οἱ πόθοι φλέγονται·
Πουλιά τόν χαιρετοῦν, τοῦ φαίνονται ἀδερφάκια του
"Ἀνθρωποὶ τόν φωνάζουν, τοῦ φαίνονται συντρόφοι του
«Πουλιά καλά πουλιά μου, ἐδῶ τελειώνει ὁ θάνατος!»
«Σύντροφοι σύντροφοι καλοί μου, ἐδῶ ἡ ζωὴ ἀρχίζει!»
'Αγιάζι οὐράνιας ὁμορφιάς γυαλίζει στά μαλλιά του

Μακριά χτυποῦν καμπάνες ἀπό κρύσταλλο
Αὔριο, αὔριο, αὔριο: τό Πάσχα τοῦ Θεοῦ!

Ὀδυσσεύς Ἐλύτης

Γ. ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΛΟΓΙΟΙ

"Εμμετρη συνέντευξη τοῦ Σουρῆ στήν ἐφημερίδα «Ἄστυ», στίς 29 Μαρτίου τοῦ 1893· στή συνέντευξη αὐτή ὁ ποιητής ἐκφράζει τή γνώμη του γιά τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς του.

Δροσίνης γλαφυρότατος, μέ πνεῦμα δροσερό,
ἀλλά προφέρει πάντοτε πολύ ψευδά τό «ρό».

Πολέμης λιγυρότατος καί πολυχαϊδεμένος,
ἀλλά πολύ πειράζεται γιά κρίσεις ὁ καημένος.

Ὁ *Προβελέγγιος* λαμπρός στά δράματα κι εἰς ὄλα,
μά δύο γλῶσσες παίζουνε στό νοῦ του καραμπόλα.

Ὁ *Παλαμᾶς* βαθύτατος, μέ ποίηση ζοφώδη,
ἀλλά φρενιάζει, σάν τοῦ πείς κακό γιά τή δημῶδη.

Παράσχος μέγας ποιητής, συνάδελφος ἐν μούσῃ,
πού τά μαλλιά του ἔκοψε, ἀλλ' ὄχι καί τό μούσι.

Ὁ *Βλάχος* πρῶτος κριτικός, τόν ἔχω καί κουμπάρο,
ἀλλά ποτέ μου δέν μπορῶ στό σκάκι νά τόν πάρω.

Ὁ *Ἄννιος* θαυμάσιος, μέ καλαμπούρια πρώτης,
ὡσάν κι ἐμένα πλούσιος, μά τοῦ Σταυροῦ ἰππότης.

Δαμβέρογης φίνος συγγραφεύς, κι αὐτός γεμάτος φῶτα,
καί κρητικός τρικούβετος μέ ἦτα καί μέ γιώτα.

Ἐνόπουλος πολύ κομψός, μά χωρατά δέ δέχεται,
εἰς δέ τό μάους πάντοτε ἀπ' ὄλους κατατρέχεται.

Πολύ τιμᾶται παρ' ἐμοῦ καί ὁ *Παπαδιαμάντης*,
πού εἶναι πάντ' ἀ κάτρ ἐπέγγλ καί φαίνεται γαλάντης.

Ὁ *Καλοσγοῦρος* κριτικός, ἀλλ' ὅμως δέν τόν ξέρω,
γι' αὐτά πού δέν ἐδιάβασα ἐκ μέσης τόν συγχαίρω.

Γεώργιος Σουρῆς

2. ΤΙ ΚΟΣΜΟΣ

Θεέ μου, τί κόσμος! . . . πολλάκις τό εἶπα . . .
μοῦ πίνει τό αἷμα κι ὁ ψῦλλος κι ἡ σκνίπα·
καί ὅμως δέν ἔχω ποτέ μου τό θάρρος
νά ρίψω μακράν μου τοῦ βίου τό βάρος.

Τό εἶπα . . . ἡ πλήξις τήν πλήξιν μοῦ φέρει . . .
Δέν θέλω θυέλλας, ἀνοίξεις, χειμώνας . . .
Σάν ἔλθουν οἱ πάγοι, ζητῶ καλοκαίρι·
σάν ἔλθει καί τοῦτο ζητῶ τούς χειμῶνας.

Στό χάος τό πρῶτον τό σύμπαν ἄς πέσει
κι ἔν' ἄλλο ἄς γίνεи, καθῶς μοῦ ἄρέσει.
Ἄλλ' ὅμως συστρέφω κι αὐτό ἀνωκάτω
καί δεύτερον, τρίτον καί τέταρτον πλάττω.

Ἐπόταν δέ κόσμους συνθέσω πολλούς
γιά μένα τελείους, γιά μένα καλοῦς,
κι ἐκεῖνοι μέ πλήττουν κι αὐτούς ἀνατρέπω
καί φθάνω καί πάλιν εἰς τοῦτον πού βλέπω.

Γεώργιος Σουρῆς

3. Η ΖΩΓΡΑΦΙΑ ΜΟΥ

Μπόι δυό πῆχες,
κόψη κακή,
γένια μέ τρίχες
ἐδῶ κι ἐκεῖ.

Κούτελο θεῖο,
λίγο πλατύ,
τρανό σημεῖο
τοῦ ποιητῆ.

Δυό μάτια μαῦρα
χωρίς κακία
γεμάτα λαύρα
μά καί βλακεία.

Μακρύ ρουθούни
πολύ σχιστό,
κι ἕνα πηγούни
σάν τό Χριστό.

Πηγάδι στόμα,
μαλλιά χυτά . . .
γεμίζεις στρῶμα
μόνο μ' αὐτά.

Κανένα χρῶμα
δέν τῆς ταιριάζει
καί τώρ' ἀκόμα
βαφές ἀλλάζει.

Μούρη ἀγρία
καί ζαρωμένη,
χλωμή καί κρύα
σάν πεθαμένη.

Δόντια φαφούτη
ὄλο σχισμάδες,
ὔφος τσιφούτη
γιά μαστραπάδες.

Γεώργιος Σουρής

4. ΕΙΣ ΤΑ ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΟΥ ΦΡΕΝΟΚΟΜΕΙΟΥ

Ὁ Τζωρτζής Δρομοκαίτης, ἓνας πλούσιος ἔμπορος ἀπό τή Χίο, πεθαίνοντας στά 1880, διέθεσε τή μεγάλη του περιουσία γιά φιλανθρωπικούς σκοπούς. Μέ αὐτό του τό κληροδότημα ἰδρύθηκε καί τό Δημόσιο Ψυχιατερεῖο «Δρομοκαίτειον».

*Ω, ἑορτή τῶν ἑορτῶν! . . . *Ω, εὐτυχής ἡμέρα!
*Ω, τώρα πρέπει ὁ καθείς τοῦ *Αστεως πολίτης
νά βάλει στό μπαλκόνι του μιά κόκκινη παντιέρα
μέ μιά χρυσή ἐπιγραφή «Ζωρζής Δρομοκαίτης».
Ναί! τώρα πρέπει στολισμός μέ δάφνες καί μυρσίνες,
ναί! τώρα πρέπει κανονιές, φανάρια καί ρετσίνες!

Φρενοκομεῖον κτίζεται καί στήν σοφήν Ἑλλάδα!
*Α! ὁ Θεός ἐφώτισε τόν Χιώτη τόν Ζωρζή,
καί τώρα μέσα στοῦ Δαφνιοῦ τήν τόση πρασινάδα
θά βρῖσκομε παρηγοριά κι ἡ μνήμη του θά ζεῖ.
*Ω! μέγα εὐεργέτημα τῶν εὐεργετημάτων!
*Ω! μόνον οἰκοδόμημα τῶν οἰκοδομημάτων!

Θέλει λαμπρόν Μασώλειον αὐτός ὁ κληροδότης,
παιᾶνας κι ἀποθέωσιν εἰς τρίτους οὐρανοῦς! . . .
Εὐρέθη μέσ στους Χιώτηδες μέ γνώση κι ἕνας Χιώτης
κι ἐσκέφθη ὁ μέγας του καί πρακτικός του νοῦς
πώς μέσα στήν Ἑλλάδα μας, πού πλημμυροῦν τά φῶτα,
φρενοκομεῖον ἔπρεπε νά γίνει πρῶτα πρῶτα.

Γεώργιος Σουρῆς

Η Επιστήμη είναι το σύνολο των γνώσεων που απορρέουν από τη μελέτη της φύσης και της κοινωνίας με τη βοήθεια της λογικής και της εμπειρίας. Η επιστήμη είναι μια διαδικασία που περιλαμβάνει την παρατήρηση, την ανάλυση, την υπόθεση, την έλεγχο και την επαλήθευση. Η επιστήμη είναι μια κοινωνική δραστηριότητα που γίνεται με τη βοήθεια της κοινής λογικής και της κριτικής σκέψης.

Α' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΤΤΙΚΙΖΟΥΣΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Η Αττικίζουσα Βυζαντινή Λογοτεχνία είναι η λογοτεχνία που αναπτύχθηκε στην Αττική κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η λογοτεχνία αυτή χαρακτηρίζεται από την απλότητα, την καθαρότητα και την αυστηρότητα. Η Αττικίζουσα Βυζαντινή Λογοτεχνία είναι η λογοτεχνία που αναπτύχθηκε στην Αττική κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η λογοτεχνία αυτή χαρακτηρίζεται από την απλότητα, την καθαρότητα και την αυστηρότητα. Η Αττικίζουσα Βυζαντινή Λογοτεχνία είναι η λογοτεχνία που αναπτύχθηκε στην Αττική κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η λογοτεχνία αυτή χαρακτηρίζεται από την απλότητα, την καθαρότητα και την αυστηρότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

1. ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ, ΟΠΩΣ ΑΝ ΕΞ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΩΦΕΛΟΙΝΤΟ ΛΟΓΩΝ

Ὁ Μέγας Βασίλειος γράφει αὐτὴ τὴν πραγματεία σάν ἐπιστολὴ καὶ τὴ στέλνει στοὺς ἀνεψιούς του, πού σπουδάζαν σέ «ἐθνικὲς» (= «εἰδωλολατρικὲς») φιλοσοφικὲς σχολές, γιὰ νά τοὺς διδάξει τὴ σημασία πού πρέπει νά δίνουν στὴν ἑλληνικὴ σοφία. Ἡ πραγματεία ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: Στὸ πρῶτο ὁ συγγραφέας ἀναπτύσσει πόσο χρήσιμη εἶναι ἡ γνώση τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, στὸ δεύτερο ἐξετάζει πῶς πρέπει νά διδασκόμαστε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ στὸ τρίτο ἐξετάζει τὰ ἀγαθὰ τῆς μελέτης καὶ τὴ φροντίδα πού πρέπει ὁ καθένας νά ἔχει γιὰ τὴν ψυχὴ του.

Ἀπὸ τὸ δεύτερο μέρος παραθέτουμε τὰ κεφάλαια 4 καὶ 5.

Ἄλλ' ὅτι μὲν οὐκ ἄχρηστον ψυχαῖς μαθήματα τὰ ἔξωθεν δὴ ταῦτα ἱκανῶς εἴρηται· ὅπως γε μὴν αὐτῶν μεθεκτέον ὑμῖν ἐξῆς ἂν εἶη λέγειν. Πρῶτον μὲν οὖν τοῖς παρὰ τῶν ποιητῶν, ἴν' ἐντεῦθεν ἄρξωμαι, ἐπεὶ παντοδαποὶ τινὲς εἰσι κατὰ τοὺς λόγους, μὴ πᾶσιν ἐφεξῆς προσέχειν τὸν νοῦν· ἀλλ' ὅταν μὲν τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν πράξεις ἢ λόγους ὑμῖν διεξίωσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν καὶ ὅτι μάλιστα πειρᾶσθαι τοιοῦτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροῦς ἀνδρας ἔλθωσι τῇ μιμήσει, ταῦτα δεῖ φεύγειν ἐπιφρασσομένους τὰ ὦτα οὐχ ἦπτον ἢ τὸν Ὀδυσσεά φασὶν ἐκεῖνοι τὰ τῶν Σειρήνων μέλη. Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδὸς τίς ἐστιν ἐπὶ τὰ πράγματα. Διὸ δὴ πάση φυλακῇ τὴν ψυχὴν τηρητέον, μὴ διὰ τῆς τῶν λόγων ἡδονῆς παραδεξάμενοί τι λάθωμεν τῶν χειρόνων, ὥσπερ οἱ τὰ δηλητήρια μετὰ τοῦ μέλιτος προσιέμενοι. Οὐ τοίνυν ἐπαινεσόμεθα τοὺς ποιητάς, οὐ λοιδορούμενους, οὐ σκώπτοντας, ἢ μεθύνοντας μιμουμένους, οὐχ ὅταν τραπέξῃ πληθούση καὶ ᾤδαις ἀνειμέναις τὴν εὐδαιμονίαν ὀρίζωνται. Πάντων δὲ ἥκιστα περὶ θεῶν τι διαλεγόμενοι προσέξομεν, καὶ μάλιστα' ὅταν ὡς περὶ πολλῶν τε αὐτῶν διεξίωσι, καὶ τούτων οὐδ' ὁμοιοῦντων. Ἀδελφὸς γὰρ δὴ παρ' ἐκείνοις διαστασιάζει πρὸς ἀδελφὸν καὶ γονεὺς πρὸς παῖδας, καὶ τούτοις αὔθις πρὸς τοὺς τεκόντας πόλεμὸς ἐστὶν ἀκήρυκτος. Ταῦτα δὴ ταῦτα λέγειν καὶ περὶ συγγραφέων ἔχω, καὶ μάλισθ'

ὅταν ψυχαγωγίας ἕνεκα τῶν ἀκούοντων λογοποιῶσι. Καὶ ῥητόρων δὲ τὴν περὶ τὸ ψεῦδεσθαι τέχνην οὐ μιμησόμεθα. Οὔτε γὰρ ἐν δικαστηρίοις, οὔτ' ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσιν ἐπιτήδειον ἡμῖν τὸ ψεῦδος τοῖς τὴν ὀρθὴν ὁδὸν καὶ ἀληθῆ προελομένοις τοῦ βίου, οἷς τὸ μὴ δικάζεσθαι νόμῳ προστεταγμένον ἐστίν. Ἄλλ' ἐκεῖνα αὐτῶν μᾶλλον ἀποδεξόμεθα, ἐν οἷς ἀρετὴν ἐπήνεσαν ἢ πονηρίαν διέβαλον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθέων τοῖς μὲν λοιποῖς ἄχρι τῆς εὐωδίας ἢ τῆς χροᾶς ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, ταῖς μελίτταις δ' ἄρα καὶ μέλι λαμβάνειν αὐτῶν ὑπάρχει, οὕτω δὴ κἀναυθὰ τοῖς μὴ τὸ ἡδὺ καὶ ἐπίχαρι μόνον τῶν τοιούτων λόγων διώκουσιν ἐστὶ τινα καὶ ὠφέλειαν ἀπ' αὐτῶν εἰς τὴν ψυχὴν ἀποθέσθαι. Κατὰ πᾶσαν δὴ οὖν τῶν μελιττῶν τὴν εἰκόνα τῶν λόγων ἡμῖν μεθεκτέον. Ἐκεῖναί τε γὰρ οὔτε ἅπασι τοῖς ἀνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται, οὔτε μὴν οἷς ἐπιπτῶσιν ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν· ἡμεῖς τε, ἢν σωφρονῶμεν, ὅσον οἰκεῖον ἡμῖν καὶ συγγενὲς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτῶν κομισάμενοι, ὑπερβησόμεθα τὸ λειπόμενον. Καὶ καθάπερ τῆς ῥοδωνιάς τοῦ ἀνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρησίμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα. Εὐθύς οὖν ἐξ ἀρχῆς ἐπισκοπεῖν ἕκαστον τῶν μαθημάτων καὶ συναρμόζειν τῷ τέλει προσῆκε, κατὰ τὴν Δωρικὴν παροιμίαν, *τὸν λίθον ποτὶ τὰν σπάστον ἄγοντας*.

Καὶ ἐπειδήπερ δι' ἀρετῆς ἐπὶ τὸν βίον ἡμῖν καθεῖναι· δεῖ τὸν ἕτερον, εἰς ταύτην δὲ πολλὰ μὲν ποιηταῖς, πολλὰ δὲ συγγραφεῦσι, πολλῶ δὲ ἔτι πλείω φιλοσόφοις ἀνδράσιν ὕμνηται, τοῖς τοιούτοις τῶν λόγων μάλιστα προσεκτέον. Οὐ μικρὸν γὰρ τὸ ὄφελος οἰκειότητά τινα καὶ συνήθειαν ταῖς τῶν νέων ψυχαῖς τῆς ἀρετῆς ἐγγενέσθαι· ἐπειπερ ἀμετάστατα πέφυκεν εἶναι τὰ τῶν τοιούτων μαθήματα, δι' ἀπαλότητα τῶν ψυχῶν εἰς βάθος ἐνσημαινόμενα. Ἡ τί ποτε ἄλλο διανοηθέντα τὸν Ἡσίοδον ὑπολάβωμεν· ταῦτ' ποιῆσαι τὰ ἔπη, ἃ πάντες ἄδουσιν, ἢ οὐχὶ προτρέποντα τοὺς νέους ἐπ' ἀρετὴν, ὅτι τραχεῖα μὲν πρῶτον καὶ δύσβατος καὶ ἰδρωτὸς συχοῦ καὶ πόνου πλήρης ἢ πρὸς ἀρετὴν φέρουσα καὶ ἀνάτης ὁδός· διόπερ οὐ παντὸς οὔτε προσβῆναι αὐτῇ διὰ τὸ ὄρθιον, οὔτε προσβάντα ῥαδίως ἐπὶ τὸ ἄκρον ἐλθεῖν· ἄνω δὲ γενομένῳ ὁρᾶν ὑπάρχει ὡς μὲν λεία τε καὶ

καλή, ὡς δὲ ῥαδία τε καὶ εὐπορος καὶ τῆς ἐτέρας ἡδίων τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ἀγούσης, ἦν ἀθρόον εἶναι λαβεῖν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὁ αὐτὸς οὗτος ποιητῆς ἔφησεν; Ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖ οὐδὲν ἕτερον ἢ προτρέπων ἡμᾶς ἐπ' ἀρετὴν καὶ προκαλούμενος ἀπαντας ἀγαθοὺς εἶναι, ταῦτα διελθεῖν. Καὶ μέντοι καὶ εἴ τις ἕτερος ἐοικότα τούτοις τὴν ἀρετὴν ὕμνησεν, ὡς εἰς ταῦτὸν ἡμῖν φέροντας τοὺς λόγους ἀποδεχόμεθα.

J. P. Migne, *Patrologia graeca*, τ. 31

Μέγας Βασίλειος

2. ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΠΑΣΧΑ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΡΑΔΥΤΗΤΑ

Ἀναστάσεως ἡμέρα, καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά, καὶ λαμπρυνθῶμεν τῇ πανηγύρει, καὶ ἀλλήλους περιπτυσώμεθα· εἴπωμεν, ἀδελφοί, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἡμᾶς μὴ ὅτι τοῖς δι' ἀγάπην τι πεπονηκόσιν ἢ πεπονθόσι· συγχωρήσωμεν πάντα τῇ ἀναστάσει· δῶμεν συγγνώμην ἀλλήλοις, ἐγὼ τε ὁ τυραννηθεὶς τὴν καλὴν τυραννίδα, τοῦτο γὰρ νῦν προστίθημι, καὶ ὑμεῖς οἱ καλῶς τυραννήσαντες, εἴ τι μοι μέμφοισθε τῆς βραδυτήτος, ὡς τάχα γε κρείττων αὕτη καὶ τιμιωτέρα Θεῷ τῆς ἐτέρων ταχυτήτος· ἀγαθὸν γὰρ καὶ ὑποχωρῆσαι Θεῷ τι μικρόν, ὡς Μωυσῆς ἐκεῖνος τὸ παλαιόν, καὶ Ἱερεμίας ὕστερον, καὶ προσδραμεῖν ἐτόμως καλοῦντι, ὡς Ἀαρῶν τε καὶ Ἡσαΐας, μόνον εὐσεβῶς ἀμφοτέρα, τὸ μὲν διὰ τὴν οἰκείαν ἀσθένειαν, τὸ δὲ διὰ τὴν τοῦ καλοῦντος δύναμιν.

Χθὲς συνεσταυρούμην Χριστῷ, σήμερον συνδοξάζομαι· χθὲς συνεκρούμην, συζωποιοῦμαι σήμερον· χθὲς συνεθαπτόμην, σήμερον συνεγείρομαι. Ἀλλὰ καρποφορήσωμεν τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι καὶ ἀναστάντι. Χρυσὸν μὲν ἴσως οἴεσθε λέγειν ἢ ἄργυρον ἢ ὑφάσματα ἢ λίθους τῶν διαφανῶν καὶ τιμίων, γῆς ρέουσιν ὕλην καὶ κάτω μένουσαν, ἧς αἰεὶ τὸ πλεῖον ἔχουσιν οἱ κακοὶ καὶ δοῦλοι τῶν κάτω καὶ τοῦ κοσμοκράτορος. Καρποφορήσωμεν ἡμᾶς αὐτούς, τὸ τιμιώτατον Θεῷ κτῆμα καὶ οἰκειότατον· ἀποδῶμεν τῇ εἰκόνι τὸ κατ' εἰκόνα, γνωρίσωμεν ἡμῶν τὸ ἀξίωμα, τιμῶμεν τὸ ἀρχέτυπον, γνῶμεν τοῦ μυστηρίου τὴν δύναμιν, καὶ ὑπὲρ τίνος Χριστὸς ἀπέθανε.

Γενώμεθα ὡς Χριστός, ἐπεὶ καὶ Χριστὸς ὡς ἡμεῖς· γενώμεθα θεοὶ δι' αὐτόν, ἐπειδὴ κάκεινος δι' ἡμᾶς ἄνθρωπος. Προσέλαβε τὸ χεῖρον, ἵνα δῶ τὸ βέλτιον· ἐπτώχευσεν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· δούλου μορφὴν ἔλαβεν, ἵνα τὴν ἐλευθερίαν ἡμεῖς ἀπολάβωμεν· κατῆλθεν, ἵν' ὑψωθῶμεν· ἐπειράσθη, ἵνα νικήσωμεν· ἠτιμάσθη, ἵνα δοξάσῃ· ἀπέθανεν, ἵνα σώσῃ· ἀνῆλθεν, ἵν' ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν κάτω κειμένους ἐν τῷ τῆς ἁμαρτίας πτώματι. Πάντα διδῶται, πάντα καρποφορεῖται τῷ δόντι ἑαυτὸν λυτρὸν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἀντάλλαγμα· δώσει δὲ οὐδὲν τοιοῦτον οἶον ἑαυτὸν τοῦ μυστηρίου συνιέντα, καὶ δι' ἐκείνον πάντα ὅσα ἐκείνον δι' ἡμᾶς γενόμενον.

Καρποφορεῖ μὲν ὑμῖν, ὡς ὄρατε, ποιμένα· τοῦτο γὰρ ἐλπίζει καὶ εὐχεται, καὶ παρ' ὑμῶν αἰτεῖ τῶν ὑπὸ χεῖρα ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων· καὶ διπλοῦν ἀνθ' ἀπλοῦ δίδωσιν ὑμῖν ἑαυτόν· καὶ ποιεῖται τὴν βακτηρίαν τοῦ γήρωος βακτηρίαν τοῦ πνεύματος· καὶ προστίθησι τῷ ἀψύχῳ ναῶν τὸν ἔμψυχον, τῷ περικαλλεῖ, τῷ δὲ καὶ οὐρανίῳ τὸν ὀποιοῦν καὶ ἡλίκον, ἀλλ' οὖν ἑαυτῷ τιμιώτατον, καὶ αὐτὸν ἰδρῶσι πολλοῖς συντελεσθέντα, καὶ πόνοις, εἴη δὲ εἰπεῖν καὶ τῶν πόνων ἄξιον· καὶ πάντα προστίθησιν ὑμῖν τὰ ἑαυτοῦ. Ὡ, τῆς μεγαλοψυχίας, ἥ, τό γε ἀληθέστατον εἰπεῖν, τῆς φιλοτεκνίας· τὴν πολιάν, τὴν νεότητα, τὸν ναόν, τὸν ἀρχιερέα, τὸν κληροδότην, τὸν κληρονόμον, τοὺς λόγους, οὓς ἐποθεῖτε· καὶ τούτων οὐ τοὺς εἰκῆ καὶ εἰς ἀέρα ῥέοντας καὶ μέχρι τῆς ἀκοῆς ἰσταμένους, ἀλλ' οὓς γράφει τὸ πνεῦμα καὶ πλαξὶν ἐντυποῖ λιθίναις, εἴτουν σαρκίνοις, οὐκ ἔξ ἐπιπολῆς χαρασσομένους, οὐδὲ ῥαδίως ἀπαλειφομένους, ἀλλ' εἰς βάθος ἐνσημαιομένους, οὐ μέλανι, ἀλλὰ χάριτι.

J. P. Migne, Patrologia graeca, τ. 35

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος

Ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος συνέγραψε ἕξι λόγους «Περὶ Ἱερωσύνης», ποὺ ἀναφέρονται στὴ μεγάλη ἀποστολὴ τοῦ ἱερέα στὴν Ἐκκλησίαν ὡς λειτουργοῦ καὶ πνευματικοῦ καθοδηγητῆ τῶν πιστῶν.

Οἱ «Περὶ Ἱερωσύνης» λόγοι τοῦ Χρυσοστόμου θεωρήθηκαν ἀνεκθεν ἀπὸ τὰ πρῶτα (γράφτηκαν στὰ 390 μ.Χ.) καὶ λαμπρότερα ἀριστουργήματα τῆς Βυζαντινῆς θρησκευτικῆς λογοτεχνίας, ἐξαιτίας ὅχι μόνο τῆς εὐρύτητας τῶν θρησκευτικῶν τους ἀντιλήψεων ἀλλὰ καὶ τῆς λογοτεχνικῆς τους ἀξίας.

Ἡ ἔκθεση γίνεται μὲ τὴ μορφή διαλόγου· προηγεῖται μεγάλη ἱστορικὴ εἰσαγωγή, ὅπου δίνεται ἡ εὐκαιρία στὸν ἱεράρχη νὰ μᾶς δώσει θαυμάσιες εἰκόνες τῆς φιλίας του μὲ τὸ στενὸ τοῦ φίλου τὸ Βασίλειο (ὄχι τὸν Μεγάλο) καὶ τὴ μητέρα του. Ὁ διάλογος γίνεται μεταξὺ τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τοῦ Βασιλείου, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν ἔχουμε ἄλλη σχετικὴ πληροφορία.

Παραθέτουμε ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν πρῶτο λόγος «Περὶ Ἱερωσύνης», ὅπου ὁ Χρυσόστομος διηγεῖται πῶς τὸν ἐμπόδισε ἡ μητέρα του νὰ γίνῃ μοναχός, ὅσο ἐκείνη θά ἦταν στὴ ζωῆ.

Ἐμοὶ πολλοὶ μὲν ἐγένοντο φίλοι γνήσιοι τε καὶ ἀληθεῖς, καὶ τοὺς τῆς φιλίας νόμους καὶ εἰδότες καὶ φυλάττοντες ἀκριβῶς· εἰς δὲ τις τουτωνὶ τῶν πολλῶν, ἅπαντας αὐτοὺς ὑπερβαλλόμενος τῇ πρὸς ἡμᾶς φιλίᾳ, τοσοῦτον ἐφιλονίκησεν ἀφεῖναι κατόπιον αὐτοῦς, ὅσον ἐκείνοι τοὺς ἀπλῶς πρὸς ἡμᾶς διακειμένους. Οὗτος τῶν τὸν ἅπαντὰ μοι χρόνον παρηκολουθηκότων ἦν. Καὶ γὰρ μαθημάτων ἠψάμεθα τῶν αὐτῶν, καὶ διδασκάλοις ἐχρησάμεθα τοῖς αὐτοῖς· ἦν δὲ ἡμῖν καὶ προθυμία καὶ σπουδὴ περὶ τοὺς λόγους, οὓς ἐπονόμεθα, μία ἐπιθυμία τε ἴση καὶ ἐκ τῶν αὐτῶν τικτομένη πραγμάτων. Οὐ γὰρ ὅτε εἰς διδασκάλους μόνον ἐφοιτῶμεν, ἀλλὰ καὶ ἡνίκα ἐκείθεν ἐξεληθόντας βουλευέσθαι ἐχρῆν, ὅποιαν ἐλέσθαι τοῦ βίου βέλτιον ἡμῖν ὀδόν· καὶ ἐνταῦθα ὁμογνωμονοῦντες ἐφαινόμεθα. Καὶ ἕτερα δὲ πρὸς τούτοις ἡμῖν τὴν ὁμόνοιαν ταύτην ἐφύλαττεν ἀρραγῆ καὶ βεβαίαν. Οὔτε γὰρ ἐπὶ πατρίδος μεγέθει ἕτερος ἑτέρου μᾶλλον φρονεῖν εἶχεν οὔτε ἐμοὶ μὲν πλοῦτος ὑτέρογκος ἦν, ἐκείνος δὲ ἐσχάτη συνέζη πενία· ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς οὐσίας μέτρον τὸ τῆς προαιρέσεως ἰσοστά-

σιον ἐμιμῆτο· καὶ γένος δὲ ἡμῖν ὁμότιμον ἦν, καὶ πάντα τῇ γνώμῃ συνέτρεχε.

Ἐπειδὴ δὲ ἔδει τὸν μακάριον τὸν τῶν μοναχῶν μεταδιώκειν βίον καὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀληθῆ, οὐκ ἔτι ἡμῖν ὁ ζυγὸς οὗτος ἴσος ἦν, ἀλλ' ἡ μὲν ἐκείνου πλάστιγξ ἐκουφίζετο μετέωρος· ἐγὼ δ' ἔτι ταῖς τοῦ κόσμου πεπεδημένους ἐπιθυμίαις καθέλκον τὴν ἑαυτοῦ καὶ ἐβιαζόμενη κάτω μένειν, νεωτερικαῖς αὐτὴν ἐπιβρίθων φαντασίαις. Ἐνταῦθα λοιπὸν ἡ μὲν φιλία βέβαιος ἔμενεν ἡμῖν, καθάπερ καὶ πρότερον· ἡ δὲ συνουσία διεκόπτετο. Οὐ γὰρ ἦν τοὺς μὴ περὶ τὰ αὐτὰ σπουδάζοντας κοινὰς ποιεῖσθαι τὰς διατριβάς.

Ὅς δὲ μικρὸν καὶ αὐτὸς ἀνέκυψα τοῦ βιοτικῆς κλύδωνος, δέχεται μὲν ἡμᾶς ἄμφω τῶ χειρὶ· τὴν δὲ ἰσότητά οὐδὲ οὕτως ἰσχύσαμεν φυλάσσειν τὴν προτέραν. Καὶ γὰρ καὶ τῷ χρόνῳ φθάσας ἡμᾶς, καὶ πολλὴν τὴν σφοδρότητα ἐπιδειξάμενος, ἀνωτέρω πάλιν ἡμῶν ἐφέρετο καὶ εἰς ὕψος ἤρετο μέγα. Πλὴν ἀλλ' ἀγαθὸς τε ὢν, καὶ πολλοῦ τὴν ἡμετέραν τιμώμενος φιλίαν, ἀπάντων ἑαυτὸν ἀποστήσας τῶν ἄλλων, ἡμῖν τὸν ἅπαντα χρόνον συνῆν· ἐπιθυμῶν μὲν τούτου καὶ πρότερον, ὅπερ δὲ ἔφην ὑπὸ τῆς ἡμετέρας κωλυόμενος ῥαθυμίας. Οὐ γὰρ ἦν τὸν δικαστηρίῳ παρεδρεύοντα καὶ περὶ τὰς ἐν τῇ σκηνῇ τέρφεις ἐπισημένους συγγίνεσθαι πολλακίς τῷ βίβλοισι προσηλωμένῳ, καὶ μηδὲ εἰς ἀγορὰν ἐμβαλόντι ποτέ.

Διὰ τοῦτο πρότερον διειργόμενος, ἐπειδὴ ποτε ἡμᾶς ἔλαβεν εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ βίου κατάστασιν ἀθρώως, ἦν πάλα ὠδινεν ἐπιθυμίαν ἀπέτεκε τότε· καὶ οὐδὲ τὸ βραχύτατον τῆς ἡμέρας μέρος ἡμᾶς ἀπολιμπάνειν ἠενίχετο, διετέλει τε παρακαλῶν, ἵνα τὴν οἰκίαν ἕκαστος ἀφέντες τὴν ἑαυτοῦ, κοινὴν ἄμφω τὴν οἰκίαν ἔχοιμεν· καὶ ἔπεισέ γε, καὶ τὸ πρᾶγμα ἦν ἐν χειρῶν.

Ἄλλὰ με αἰ συνεχεῖς τῆς μητρὸς ἐπῶσαι διεκώλυσαν ταύτην ἐκείνῳ δοῦναι τὴν χάριν, μᾶλλον δὲ ταύτην λαβεῖν παρ' ἐκείνου τὴν δωρεάν. Ἐπειδὴ γὰρ ἦσθετο (ἐνν. ἡ μήτηρ) ταῦτα βουλόμενον (ἐνν. ἐμέ), λαβοῦσά με τῆς δεξιᾶς, εἰσήγαγεν εἰς τὸν ἀποτεταγμένον οἶκον αὐτῆ· καὶ καθίσασα πλησίον ἐπὶ τῆς εὐνῆς, ἧς ἡμᾶς ὠδινε, πηγὰς τε ἠφίει δακρύων καὶ τῶν δακρύων ἑλεεινότερα προσετίθει τὰ ῥήματα, τοιαῦτα πρὸς ἡμᾶς ἀποδυρομένη. — «Ἐγὼ, παιδίον», φησί, «τῆς ἀρετῆς τοῦ πατρὸς τοῦ σοῦ οὐκ ἀφήθην ἀπολαῦσαι ἐπὶ πολὺ, τῷ Θεῷ τοῦτο δοκοῦν. Τὰς γὰρ ὠδίνους τὰς ἐπὶ σοὶ διαδεξάμενος ὁ θά-

νατος ἐκείνου, σοὶ μὲν ὄρφανίαν, ἐμοὶ δὲ χηρείαν ἐπέστησεν ἄωρον καὶ τὰ τῆς χηρείας δεινά, ἃ μόναι αἱ παθοῦσαι δύναιντ' ἂν εἶδέναι καλῶς. Λόγος γὰρ οὐδεὶς ἂν ἐφίκοιτο τοῦ χειμῶνος ἐκείνου καὶ τοῦ κλύδωνος, ὃν ὑφίσταται κόρη, ἄρτι μὲν τῆς πατρῶας οἰκίας προελθοῦσα καὶ πραγμάτων ἀπειρος οὕσα, ἐξαίφνης δὲ πένθει τε ἀσχέτω βαλλομένη καὶ ἀναγκαζομένη φροντίδων καὶ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς φύσεως ἀνέχεσθαι μειζόνων. Δεῖ γάρ, οἶμαι, ῥαθυμίας τε οἰκετῶν ἐπιστρέφειν καὶ κακουργίας παρατηρεῖν, συγγενῶν ἀποκρούεσθαι ἐπιβουλάς, τῶν τὰ δημόσια πραττόντων τὰς ἐπηρείας καὶ τὴν ἀπήνεια ἐν ταῖς τῶν εἰσφορῶν καταβολαῖς φέρειν γενναίως. Εἰ δὲ καὶ παιδίον καταλιπὼν ὁ θενεὼς ἀπέλθοι, θῆλυ μὲν ὄν, πολλὴν καὶ οὕτω παρέξει τῇ μητρὶ τὴν φροντίδα, ὅμως δὲ καὶ ἀναλωμάτων καὶ δέους ἀπηλλαγμένην· ὁ δὲ υἱὸς μυρίων αὐτὴν φόβων καθ' ἐκάστην ἐμπίμπησι τὴν ἡμέραν καὶ πλείονων φροντίδων· τὴν γὰρ τῶν χρημάτων ἐὼ δαπάνην, ὅσην ὑπομένει ἀναγκάζεται, ἐλευθερίως αὐτὸν θρέψαι ἐπιθυμοῦσα. Ἄλλ' ὅμως οὐδὲν μὲν τούτων ἔπεισε δευτέροις ὁμιλήσαι γάμοις, οὐδὲ ἕτερον ἐπεισαγαγεῖν νυμφίον τῇ τοῦ πατρὸς οἰκίᾳ τοῦ σοῦ· ἀλλ' ἔμενεν ἐν τῇ ζάλῃ καὶ τῷ θορύβῳ καὶ τὴν σιδηρᾶν τῆς χηρείας οὐκ ἔφυγον κάμινον, πρῶτον μὲν ὑπὸ τῆς ἄνωθεν βοηθουμένης ῥοπῆς· ἔφερε δέ μοι παραμυθίαν οὐ μικρὰν τῶν δεινῶν ἐκείνων, καὶ τὸ συνεχῶς τὴν σὴν ὄψιν ὄρᾶν καὶ εἰκόνα μοι τοῦ τελευτηκότος φυλάσσεσθαι ἔμψυχον καὶ πρὸς ἐκείνον ἀπηκριβωμένην καλῶς. Διὰ τοι τοῦτο καὶ ἔτι νήπιος ὢν καὶ μηδὲ φθέγγεσθαι πω μαθὼν, ὅτε μάλιστα τέρπουσι τοὺς τεκόντας οἱ παῖδες, πολλὴν μοι παρείχες τὴν παράκλησιν. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκείνο γ' ἂν ἔχοις εἰπεῖν καὶ αἰτιάσασθαι, ὅτι τὴν μὲν χηρείαν γενναίως ἠνέγκαμεν, τὴν δὲ οὐσίαν σοὶ τὴν πατρῶαν ἠλαττώσαμεν, διὰ τὴν τῆς χηρείας ἀνάγκην, ὅπερ πολλοὺς τῶν ὄρφανῶν δυστυχησάντων οἶδα παθόντας ἐγώ. Καὶ γὰρ καὶ ταύτην ἀκέραιον ἐφύλαξα πᾶσαν καὶ τῶν ὀφειλόντων εἰς τὴν εὐδοκίμησιν δαπανηθῆναι τὴν σὴν ἐνέλιπον οὐδὲν, ἐκ τῶν ἑμαυτῆς καὶ ὧν ἤλθον οἰκοθεν ἔχουσα δαπανῶσα χρημάτων. Καὶ μὴ τοι νομίσης ὀνειδίζουσάν με ταῦτα λέγειν νῦν· ἀλλ' ἀντὶ πάντων σε τούτων μίαν αἰτῶ χάριν, μὴ με δευτέρᾳ χηρεῖα περιβαλεῖν, μηδὲ τὸ κοιμηθῆν ἤδη πένθος ἀνάψαι πάλιν, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐμήν τελευτήν· ἴσως μετὰ μικρὸν ἀπελεύσομαι χρόνον. Τοὺς μὲν γὰρ νέους ἐλπίς καὶ εἰς γῆρας ἤξειν μακρόν· οἱ δὲ γεγηρακότες ἡμεῖς

οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸν θάνατον ἀναμένομεν. Ὅταν οὖν με τῇ γῆ παραδῶς καὶ τοῖς ὀστέοις τοῦ πατρὸς ἀναμίξης τοῦ σοῦ, στέλλου μακρὰς ἀποδημίας καὶ πλέε θάλατταν, ἦν ἂν ἐθέλης· τότε ὁ κωλύσων οὐδεὶς. Ἔως δ' ἂν ἐμπνέωμεν, ἀνάσχου τὴν μεθ' ἡμῶν οἴκησιν. Μὴ δὴ προσκρούσης τῷ Θεῷ μάτην καὶ εἰκῆ, τοσοῦτοις ἡμᾶς περιβάλλων κακοῖς, ἠδίκηκότας οὐδέν. Εἰ μὲν γὰρ ἔχεις ἐγκαλεῖν, ὅτι σὲ εἰς βιοτικὰς περιέλωκω φροντίδας καὶ τῶν πραγμάτων ἀναγκάζω προστῆναι τῶν σῶν, μὴ τοὺς τῆς φύσεως νόμους, μὴ τὴν ἀνατροφήν, μὴ τὴν συνήθειαν, μηδὲ ἄλλο μηδὲν αἰδεσθῆς, ἀλλ' ὡς ἐπιβούλους φεῦγε καὶ πολεμίους· εἰ δὲ ἅπαντα πράττομεν, ὑπὲρ τοῦ πολλὴν σοὶ παρασκευάσαι σχολὴν εἰς τὴν τοῦ βίου τούτου πορείαν, εἰ καὶ μηδὲν ἕτερον, οὗτος γοῦν κατεχέτω σε παρ' ἡμῖν ὁ δεσμός. Κἂν γὰρ μυρίους σε λέγῃς φιλεῖν, οὐδεὶς σοὶ παρέξει τοσαύτης ἀπολαῦσαι ἐλευθερίας· ἐπειδὴ μηδὲ ἐστί τις, ὅτῳ μέλει τῆς σῆς εὐδοκιμήσεως ἐξ ἴσης ἐμοί.

«Περὶ ἱερωσύνης»

Ἰωάννης Χρυσόστομος

Β' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

I. ΙΤΑΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Η ΚΟΛΑΣΗ

A

- Στό μεσοστράτι άπάνω τῆς ζωῆς μας
σέ σκοτεινό πλανέθηκα ρουμάνι,
τί 'ταν ὁ δρόμος ὁ σωστός χαμένος.
"Άχ τί βαρύ πῶς ἦταν νά στορήσω
5 τό ἄγριο, δασό, σφιχτομπλεγμένο δάσο
πού ὡς θυμηθῶ ἀνανιώνεται ἡ τρομάρα,
τόσο πικρό, πού λίγο πιά 'ναι ὁ χάρος.
Μά γιά νά πῶ καί τό καλό πού βρῆκα
θά διηγηθῶ κι ὅσα ἄλλα ἐκεῖ μοῦ ἐλάχαν.
10 Νά ξαναπῶ πῶς μπῆκα δέν κατέχω·
τόσο βαρύς μέ πλάκωνε ὕπνος τότε
πού τῆς ἀλήθειας ξέσφαλα τή στράτα.
Μά ὡς ἔφτανα στά μπρόσποδα ἐνός λόφου,
ἐκεῖ πού πιά ξετέλευε ἡ λαγκάδα,
15 πού μοῦ 'χε σφίξει τήν καρδιά μέ τρόμο,
ψηλαγναντεύω καί θωρῶ ντυμένες
τίς πλάτες του μέ ἀχτίδες τοῦ πλανήτη
πού ὀλοῦθε στή σωστή μᾶς φέρνει στράτα.
Γαλήνεψε μιά στάλα τότε ὁ τρόμος
20 πού 'χε μαζέψει ἡ στέρνα τῆς καρδιάς μου
στ' ὀλόπικρο πού διάβηκα ὀλονύχτι.
Κι ὅπως αὐτός πού, μέ κομμένη ἀνάσα,
βγαλμένος ἀπ' τό πέλαο στό ἀκρογιάλι,
γυρνάει καί τ' ἄγρια τά νερά ἀγναντεύει,
25 ὅμοια ἡ ψυχὴ μου, πού 'φευγεν ἀκόμα,
πισωγυρνάει νά ξαναδεῖ τό διάβα

- πού ζωντανό ποτέ του δέν άφῆκε.
Κι ὄντας τό άχνό κορμί μου άκραναπαύτη,
τὴν ἔρμη ανάπηρα πλαγιά, μέ πάντα
30 πιά χαμηλά τό στεριωμένο πόδι.
Καί νά, κοντά πού άρχίναε τό άνηφόρι,
μιά λιόπαρδη άλαφριά καί γοργοπόδα,
δερμάτι παρδαλόπλουμο ντυμένη,
καί στέκουνταν άσάλευτη μπροστά μου·
35 καί τόσο αντίβοσκε τό δρόμο, πού ὄλο
γιά γυρισμό τά μάτια μου γυρνοῦσα.
Ἡ ὥρα ἦταν πιά πού τό πουρνό διαφώταε
κι άνηφοροῦσε ὁ γῆλιος μέ τ' άστέρια,
πού 'ταν μαζί του ἡ άγάπη, ὅποτε ἡ θεία
40 τίς ὁμορφιές ἔτοῦτες πρωτοκίναε·
τόσο, πού δίκια μ' ἔκαναν νά ἐλπίζω,
ἀπ' τό θεριό μέ τ' ὁμορφο τομάρι,
τῆς μέρας ἡ ὥρα κι ἡ άνοιξιάτα ἡ γλύκα·
μά πάλι ὄχι άρκετά, νά μήν τρομάξω,
45 μπροστά μου ὄντας άγνάντεψα ἕνα λιόντα.
Μοῦ ἐφάνη καταπάνω μου νά ἐρχόταν
μέ κάρα ὀρθή, μέ λυσσασμένη πείνα,
πού άκόμα, λές, κι ὁ άγέρας τόν φοβόταν·
καί λύκαινα, πού λές τούς πόθους ὄλους
50 στήν άγρια της άχάμνια κοιλιοπόνναε
κι εἶχε πολλῶν τῆ ζῆση φαρμακώσει.
Τούτη μέ τόσο βάρος πλάκωσέ με
ἀπ' τὴν τρομάρα πού ἔριχνε ἡ θωριά της,
πού ἡ πάσα ἐχάθη ἐλπίδα μου ν' άνέβω.
55 Κι ὅπως αὐτός πού ὄλο χαρά κερδαίνει,
σάν τῆς χασούρας ὁ καιρός πλακώσει
μέ ὄλους τούς λογισμούς πονάει καί κλαίει,
τέτοιος κι ἐγώ στό άνήμερο τό άγρίμι
πού κατά μένα άγαλινά προχώραε
60 καί μέ άμπωθε ὅπου ὁ γῆλιος πιά σωπαίνει.

Γ

- «Έγώ ὄδηγῶ πρὸς τὴ θλιμμένη χώρα,
 ἐγὼ πρὸς τὸν ἀπέθαντο τὸν πόνο,
 ἐγὼ πρὸς τὶς ψυχές τὶς κολασμένες.
 Δικαιοσύνη τὸν Πλάστη μου ἔχει σπρώξει
 5   κι ἡ Δύναμη μαστόρεψέ με ἡ θεία,
 ἡ ὑπέρτατη Σοφία κι ἡ πρώτη Ἄγάπη.
 Πρὶν ἀπὸ μέ δὲν ἦταν πλάσματα ἀλλὰ
 παρὰ αἰώνια μοναχά· κι ἐγὼ ἔμαι αἰώνια.
 Τὴν πάσα ἐλπίδα ἀφήστε ὅσοι περνᾶτε».
 10   Τὰ λόγια αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ βαμμένα
 ξαγνάντεψα γραφτὰ σέ ἀπανωπόρτι.

Ε

- 25   Τώρα ἀρχινοῦν οἱ πονεμένοι βόγχοι
 νά κροῦν τ' αὐτιά μου· τώρα πιά ἔχω φτάσει
 ὅπου οἱ μεγάλοι θρηῆνοι μέ βαροῦνε.
 Ἔφτασα ἐκεῖ πού κάθε φῶς σωπαίνει
 καί πού μουγκρίζει ὡς πέλαο ἀνταρεμένο,
 30   ἀντίμαχοι ὄντας τό βαροῦν ἀνέμοι.
 Τό κολασμένο, ἀσίγαστο μπουρίνι
 τὰ πνέματα στή φούρια του ἀεροπαίρνει,
 στρουφογυρνάει, χτυπάει καί τὰ πληγώνει.
 Καί πιά στό χάρβαλο ὄντας γκρέμνο φτάσουν,
 35   κινουῦν στριγγλιές καί κλάματα καί θρήνους
 καί βλαστημοῦν τὴ Δύναμη τὴ θεία.
 Κατάλαβα πὼς στό ἄγριο αὐτό μαρτύριο
 οἱ ἁμαρτωλοὶ κολάζονται τῆς σάρκας,
 πού σκλάβο ζεύουν τό μυαλό στό πάθος.
 40   Κι ὡς οἱ φτεροῦγες παίρνουν τὰ ψαρόνια
 στὸν κρῦο καιρό, πυκνό, φαρδύ κοπάδι,
 ὅμοια τὰ μαῦρα πνέματα ἡ σβιλάδα

- ἔδῳθε, κείθε, ἀπάνω, κάτω σούρνει.
Καμιά ποτέ δέν τούς γλυκαίνει ἐλπίδα
45 ὄχι νά πάψει, νά λιγέψει ὁ πόνος.
Κι ὡς πᾶν οἱ γερανοὶ μοιρολογώντας
μακρόστερτα ἀραδίς μέσ στον ἀγέρα,
ὅμοια, κινώντας θρήνους, νά ἔρχονται εἶδα
ἴσκιοι συνεπαρμένοι ἀπ' τό δρολάπι.

« Ἡ θεία κωμωδία »

Δάντης

(μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη)

II. ΓΑΛΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. ΣΤΙΧΟΙ ΕΞΟΡΙΑΣ

V

ΘΟΥΡΥΒΕ τῶν ἀνθρώπων, βήματα, κραξίματα, φωνές, ὅ,τι περνάει
ἐμπρός μου,
καί ὅ,τι ξοπίσω μου, τραγούδια, ἀγάπες, τραχεῖες φιλονικίες, λόγια
τῆς ἀγορᾶς,
πῶς θέλω νά σέ καταπνίξω, ὦ ὄχλε ἐσύ, κινούμενε ἐντός μου,
σώπασε πιά, πνεῦμα φωνῆεν! σβηστεῖτε πιά, φωνές παραφορᾶς!

Θόρυβε τῆς θαλάσσης! Θόρυβε τοῦ ἀνέμου! Θόρυβε τῆς σπεριᾶς!
Ψίθυρε τοῦ βαθύσκιου δάσους, ξεμυαλισμένο κελαηδιστικό πουλί, ὁ
παιδιάτικός μου
κόσμος, ὅλες οἱ μέρες μου μέχρις ἐδῶ! Κοιμήσου, παρελθόν μου
παιδικό, τί μοῦ ζητᾶς;
Κλείσε ξανά τά πέταλα, λουλούδι μου αὐτοῦ τοῦ κάτω κόσμου!

Τό ἴδιο κι ἐσύ, καρδιά μου, σώπα· σώπα κι ἐσύ, ἀναστεναγμέ,
μέσα μου ὁ ἀρχαῖος ψιθυρισμός ὅλο κρατάει, καί δέν τελειώνει.
"Ὅλα σωπάσαν τώρα. "Ἐλα, ὦ Νύχτα μου! "Ἐλα σιμά μου, τοῦ
ἴσκιου μου ἴσκιε!
"Ἐλα, σιγή, γαμήλια καί ἱερή! Τοῦ ἐσώτερου ἥλιου τῆς ψυχῆς μου
δίσκε!
"Ἐλα, ὦ γαλήνη. "Ἐλα, ὦ φίλια. "Ἐλα, ἀριθμέ.
Θεέ μου μεγάλη, μαζί μου ἐνώσου, φλογισμένο τοῦ "Υπνου σεντόνι!

Πώλ Κλωντέλ (μετάφρ. Τ. Παπατσώνη)

Όταν ο Λαίλιος, μπροστά στους Ρωμαίους ύπάτους, πού, ύστερ' από τήν καταδίκη του Τιβέριου Γράκχου, κυνηγοῦσαν όλους, ὅσοι ἦσαν μέ τό μέρος του, ρώτησε τόν Γάιο Βλόσιο (πού ἦταν ὁ κυριότερος φίλος του) τί θά 'κανε γιά χάρη του, κι ἐκεῖνος ἀποκρίθηκε: «Τά πάντα!», «Πῶς τά πάντα;» Ἐξακολούθησε. «Δηλαδή τί! ἄν σέ πρόσταζε νά βάλεις φωτιά στους ναούς μας;». «Δέ θά μου τό πρόσταζε ποτέ», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. «'Αλλ' ἄν σ' τό πρόσταζε;» ἐπέμεινε ὁ Λαίλιος. «Θά ἐκτελοῦσα τήν προσταγή του», ἀποκρίθηκε ὁ Βλόσιος. Ἄν ἦταν τόσο τέλεια φίλος τοῦ Γράκχου, ὅπως λένε οἱ ἱστορίες, δέν εἶχε κανένα λόγο νά ἐρεθίσει τούς ύπάτους μ' αὐτή τήν ὕστερη καί θαρρετή ὁμολογία καί δέν ἔπρεπε νά παρατήσει τή βεβαιότητα πού εἶχε γιά τή θέληση τοῦ Γράκχου. Ἐκεῖνοι ὡστόσο, πού βρίσκουν τήν ἀπάντηση αὐτή ἀνάρτικη, δέν καταλαβαίνουν αὐτό τό μυστήριο καί δέν παίρνουν ὡς βάση, ὅπως καί εἶναι, ὅτι εἶχε τή θέληση τοῦ Γράκχου στό χέρι του, καί γιατί μπορούσε νά τήν ἔχει καί γιατί τήν ἤξερε. Ἦσαν περισσότερο φίλοι παρά πολίτες, περισσότερο φίλοι παρά φίλοι ἢ ἐχθροί τῆς πατρίδας τους, παρά φίλοι στή φιλοδοξία ἢ στίς [πολιτικές] ταραχές. Ἐπειδή εἶχαν ἐντελῶς δοθεῖ ὁ ἕνας στόν ἄλλον, κρατοῦσαν πέρα πέρα τά γκέμια τῆς θέλησης ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου· καί βάλτε τό ζευγάρι αὐτό νά τό ὀδηγήσουν ἢ ἀρετή καί τό λογικό (ὅπως δίχως τους εἶναι δά καί ἀδύνατο νά τό ζέμετε), ἡ ἀπάντηση τοῦ Βλόσιου εἶναι ἐκείνη πού ἔπρεπε νά 'ναι. Ἄν οἱ πράξεις τούς χώριζαν, δέν [θᾶ] ἦσαν μήτε φίλοι ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου, κατὰ πῶς νιώθω ἐγώ τή φιλία, μήτε φίλοι τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του ὁ καθένας. Ἄν καλοκοιτάξεις τό πράμα, τούτη ἡ ἀπάντηση δέν ἤχει πιό παράξενα παρ' ὅσο θά ἤχοῦσε ἡ δική μου ἀπάντηση σέ ὅποιον θά μου 'κανε τούτη δῶ τήν ἐρώτηση: «Ἄν ἡ θέλησή σου σέ πρόσταζε νά σκοτώσεις τήν κόρη σου, θά τή σκότωνες;» καί τοῦ ἀπαντοῦσα ἐγώ: «ναί». Γιατί αὐτό δέ δείχνει καθόλου συγκατάθεση σέ τούτη τήν πράξη, ἀφοῦ δέν ἀμφιβάλλω καθόλου γιά τή θέλησή μου καί ἄλλο τόσο λίγο [ἀμφιβάλλω] γιά τή θέληση ἑνός τέτοιου φίλου. Ὅλα τά λόγια τοῦ κόσμου δέν ἔχουν τή

δύναμη νά μέ κάνουν νά χάσω τή βεβαιότητα πού ἔχω γιά τίς διαθέσεις καί τίς κρίσεις τοῦ δικοῦ μου [φίλου]. Καμιά του πράξη δέ θά μπορούσαν νά μοῦ παρουσιάσουν, κι ὅποιο κι ἄν θά ἔχε πρόσωπο, πού νά μήν ἔβρισκα τό κίνητρό της ἀμέσως. Οἱ ψυχές μας πορευτήκαν τόσο μαζί, ἔνωσαν μιά τόσο θερμή ἀγάπη ἢ μιά γιά τήν ἄλλη, καί γνώρισαν ὡς μέ τά τρισβαθα τῶν σωθικῶν μιά τόσο ὁμοια ἀγάπη ἢ μιά γιά τήν ἄλλη, ὥστε ὄχι μόνο γνώριζα τή δική του [ψυχή] σάν τή δική μου, ἀλλά σίγουρα πιό εὐχαρίστως θά ἐμπιστευόμουν σ' ἐκεῖνον γιά τά δικά μου, παρ' ὅ,τι σ' ἐμένα.

Ἄς μή μοῦ βάλουν σ' αὐτή τή σειρά ἐκεῖνες τίς ἄλλες συνηθισμένες φιλίες: τίς ξέρω ὅσο καί κάθε ἄλλος καί ξέρω κι ἀπό τίς πιό τέλειες στό εἶδος τους· ἀλλά δέ συμβουλεύω ν' ἀνακατώσουν τούς κανόνες τους: ὅποιος θά τό ἔκανε, θά γελιόταν. Πρέπει νά περπατᾶς σ' αὐτές τίς ἄλλες φιλίες μέ τό χαλινάρι στό χέρι, μέ φρονιμάδα καί προφύλαξη· ὁ δεσμός δέν εἶναι δεμένος ἔτσι, πού νά μπορεῖς καθόλου νά μή δυσπιστεῖς. «Ἀγάπα τον, ἔλεγε ὁ Χίλων, σά νά ἔτανε κάποια μέρα νά τόν μισήσεις· μίσα τον, σάμπως νά ἔτανε νά τόν ἀγαπήσεις». Τό παράγγελμα τοῦτο, πού εἶναι τόσο φριχτό σ' αὐτή τήν ὑπέριστατη καί ἀφέντισσα φιλία [πού λέω], εἶναι σωτήριο στίς φιλίες τίς κοινές καί συνηθισμένες, γιά τίς ὁποῖες πρέπει νά ματαχειρίζεται κανεῖς τό λόγο πού ἔλεγε πολύ συχνά ὁ Ἀριστοτέλης: «Ἦ φίλοι μου, δέν ὑπάρχει φίλος».

Στήν εὐγενική αὐτή σχέση, οἱ ὑπηρεσίες καί οἱ εὐεργεσίες, πού θρέφουν τίς ἄλλες φιλίες, δέν ἀξίζει μήτε νά λογαριάζονται· κι αἰτία εἶναι αὐτό τό τόσο πλέριο σμίξιμο τῶν θελήσεών μας. Γιατί, ὅπως ἀκριβῶς τή φιλία πού ἔχω γιά τόν ἑαυτό μου δέν τή μεγαλώνει καθόλου ἢ βοήθεια πού δίνω στόν ἑαυτό μου ὅταν χρειαστεῖ, παρ' ὅσα κι ἄν λένε οἱ στωικοί, καί ὅπως δέ χρωστῶ καμιά χάρη στόν ἑαυτό μου γιά τήν ὑπηρεσία πού προσφέρω στόν ἑαυτό μου, ὁμοια ὁ δεσμός τέτοιων φίλων, καθώς εἶναι πραγματικά τέλειος, τούς κάνει νά χάνουν τό αἶσθημα τέτοιων χρεῶν καί νά μισοῦν καί νά διώχνουν ἀπ' ἀνάμεσά τους τίς λέξεις πού σημαίνουνε χωρισμό καί διαφορὰ [ὅπως]: εὐεργεσία, ὑποχρέωση, εὐγνωμοσύνη, παράκληση, εὐχαριστία καί τά ὁμοιά τους. Καθώς ὅλα πραγματικά εἶναι κοινά μεταξύ τους, ἐπιθυμίες, στοχασμοί, γνῶμες, ἀγαθά, γυναῖκες, παιδιά, τιμή καί ζωή, καί καθώς τό συνταίριασμά τους δέν εἶναι παρά μιά ψυχῆ σέ

δύο σώματα, σύμφωνα με τό σωστότατο όρισμό του Ἄριστοτέλη, δέν μπορούν μήτε νά δανείσουν μήτε νά δώσουν τίποτε ό ένας στόν άλλο. Νά γιατί οί νομοθέτες, γιά νά λαμπρύνουν τό γάμο (δίνοντας του] μιά κάποια φανταστική όμοιότητα με τό θείο αυτό δεσμό, άπαγορεύουν τίς δωρεές ανάμεσα στό σύζυγο καί στή γυναίκα, θέλοντας ἔτσι νά δείξουν ὅτι τό καθετί πρέπει ν' άνήκει καί στόν ἕναν καί στόν ἄλλον καί ὅτι δέν ἔχουν τίποτε νά χωρίσουν καί νά μοιράσουν ανάμεσά τους. "Αν, στή φιλία γιά τήν όποία μιλιώ, ό ένας μπορούσε νά δώσει στόν ἄλλον, αυτός, πού θά ύποχρέωνε τό σύντροφό του, θά ἦταν εκείνος πού θά δεχόταν τήν ευεργεσία. Γιατί ζητώντας, καί ό ένας καί ό ἄλλος, περισσότερο από τό καθετί, νά κάνουν καλό ό ένας στόν ἄλλον, εκείνος πού δίνει τήν άφορμή καί τήν ευκαιρία είναι ό γενναιόδωρος, άφοϋ προσφέρει τήν ευχαρίστηση αυτή στό φίλο του, νά τοϋ κάνει αυτό πού περισσότερο επιθυμεί. "Όταν ό φιλόσοφος Διογένης είχε άνάγκη από χρήματα, ἔλεγε ὅτι τά ζητοϋσε πίσω από τούς φίλους του, ὄχι ὅτι τά ζητοϋσε. Καί γιά νά δείξω πῶς πραγματικά αυτό γίνεται, θά διηγηθῶ ἕνα παράξενο άρχαίο περιστατικό.

Ό Εϋδαμίδας ό Κορίνθιος είχε δυό φίλους: τόν Χαρίξενο από τή Σικυώνα καί τόν Κορίνθιο Ἄρεταίο. Νιώθοντας ὅτι θά πέθαινε, καθώς ἦταν φτωχός καί οί δυό φίλοι του πλούσιοι, ἔκανε ἔτσι δά τή διαθήκη του: «Κληροδοτῶ στόν Ἄρεταίο νά θρέφει τή μητέρα μου καί νά τή συντηρεῖ στά γηρατεία της· στόν Χαρίξενο, νά παντρέψει τήν κόρη μου καί νά τῆς δώσει τό μεγαλύτερο χτήμα πού θά μπορέσει· καί, στήν περίπτωση πού ό ένας από τούς δυό πεθάνει, βάζω στή θέση του εκείνον πού θά ἐπιζήσει». Ἐκείνοι πού πρῶτοι εἶδαν αυτή τή διαθήκη, γέλασαν· οί κληρονόμοι του ὁμως, ὅταν εἰδοποιήθηκαν, τή δέχτηκαν με μεγάλη ευχαρίστηση. Καί καθώς ό ένας απ' τούς δυό, ό Χαρίξενος, πέθανε ὕστερα από πέντε μέρες καί τή θέση του πήρε ό Ἄρεταῖος, ἔθρεψε με μεγάλη φροντίδα τή μητέρα τοϋ Εϋδαμίδα, καί, από τά πέντε τάλαντα πού είχε στό βίος του, τά δυόμισι τά ἔδωσε, γιά νά παντρέψει μιά δική του μοναχοκόρη, καί δυόμισι, γιά νά παντρέψει τήν κόρη τοϋ Εϋδαμίδα, κι ἔκανε καί τῶν δυό τήν ἴδια μέρα τούς γάμους.

Τό παράδειγμα αυτό είναι μεστότατο· κάτι μόνο θά μπορούσε κανείς νά πει, κι αυτό είναι οί πολλοί φίλοι. Γιατί ἡ τέλεια τούτη

φιλία για τήν ὁποία μιῶ εἶναι ἀδιαίρετη: καθένας [ἀπό τούς δυό φίλους] δίνεται τόσο ὀλάκερος στό φίλο του, πού δέν τοῦ μένει τίποτε νά μοιράσει ἄλλοῦ· ἐξεναντίας, λυπᾶται πού δέν εἶναι διπλός, τριπλός ἢ τετραδίπλος, καί πού δέν ἔχει πολλές ψυχές καί πολλές θελήσεις, γιά νά τίς δώσει ὅλες σ' αὐτόν. Τίς συνηθισμένες φιλίες μπορεῖ κανένας νά τίς μοιράσει: μπορεῖς σ' αὐτόν ἐδῶ ν' ἀγαπᾷς τήν κοινωνικότητά του, στόν ἄλλο τή γενναιοδωρία, σ' ἐκείνον ἐκεῖ τό πατρικό φίλτρο, στόν ἄλλον ἐκείνον τό ἀδελφικό αἶσθημα καί οὕτω καθεξῆς· τούτη ὅμως ἡ φιλία, πού κατέχει τήν ψυχή καί τήν κυβερνᾷ μ' ἀπόλυτη ἐξουσία, εἶναι ἀδύνατο νά εἶναι διπλή. *Ἄν δυό τήν ἴδια στιγμή ζητοῦσαν νά βοηθηθοῦν, σέ ποιόν θά τρέχατε; *Ἄν ζητοῦσαν ἀπό σᾶς ἀντίθετες ὑπηρεσίες, πῶς θά βολεύατε τό πράμα; *Ἄν ὁ ἕνας σᾶς σύσταине νά κρατήσετε μυστικό ἕνα πράμα πού στόν ἄλλον θά ἔτανε χρήσιμο νά τό μάθει, τί θά κάνατε; Ἡ μοναδική καί κύρια φιλία ξηλώνει κάθε ἄλλη ὑποχρέωση. Τό μυστικό πού ὀρκίστηκε νά μὴν τό φανερώσω σέ κανέναν, μπορῶ, χωρίς νά πατήσω τόν ὄρκο μου, νά τό πῶ σ' ἐκείνον πού δέν εἶναι ἄλλος, εἶμαι ἐγώ. Εἶναι ἕνα ἀρκετά μεγάλο θαῦμα τό νά γίνει κανένας διπλός· καί δέ γνωρίζουν τή μεγαλοσύνη του ὅσοι μιλοῦνε γιά τριπλασίασμα. Τίποτε δέν εἶναι ὑπέρτατο, πού ἔχει τό ὅμοιό του. Καί ὅποιος θά ὑποθέσει ὅτι ἀπό τούς δυό ἀγαπῶ τόν ἕνα ὅσο καί τόν ἄλλο καί ὅτι οἱ δυό αὐτοί ἀγαποῦν ὁ ἕνας τόν ἄλλο καί μ' ἀγαποῦνε ὅσο τούς ἀγαπῶ, πολλαπλασιάζει σέ ἀδελφάτο τό πράμα τό πιό ἕνα καί ἑνωμένο καί πού ἀκόμα, καί ἕνα μονάχο δεῖγμα του, εἶναι τό πιό σπάνιο πράμα στόν κόσμο.

Ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας αὐτῆς ταιριάζει μ' αὐτό πού ἔλεγα: γιὰτί ὁ Εὐδαμίδας κάνει χάρη καί χατίρι στούς φίλους του πού τούς μεταχειρίζεται γιά τήν ἀνάγκη του. Τούς ἀφήνει κληρονόμους αὐτῆς τῆς δικῆς του γενναιοδωρίας, πού ἐγκεῖται στό ὅτι τούς δίνει τά μέσα νά τοῦ φανοῦν χρήσιμοι. Καί, δίχως ἄλλο, ἡ δύναμη τῆς φιλίας δείχνεται πολύ περισσότερο σ' αὐτό πού ἔκαμε αὐτός παρά σ' αὐτό πού ἔκαμε ὁ Ἄρεταῖος. Κοντολογίς, εἶναι πράματα ἀκατανόητα γιά ὅποιον δέν τά δοκίμασε, καί πού μέ κάνουν ἐξαιρετικά νά τιμῶ τήν ἀπάντηση τοῦ νέου ἐκείνου στρατιώτη στόν Κύρο, ὅταν τόν ρώτησε γιά πόσα θά ἔθελε νά δώσει ἕνα ἄλογο μέ τό ὅποιο πρίν ἀπό λίγο εἶχε κερδίσει στίς ἵπποδρομίες, καί ἂν θά

ἤθελε νά τό ἀνταλλάξει μέ ἕνα βασίλειο: «Βέβαια ὄχι, βασιλιά· πρό-
θυμα ὅμως θά τό ἴδω, γιά ν' ἀποχτήσω ἕνα φίλο, ἄν ἔβρισκα
ἄνθρωπο ἄξιο γιά τέτοιο δεσμό».

Σωστά ἔλεγε: «ἄν ἔβρισκα»· γιατί βρίσκει κανεῖς εὐκόλα ἀν-
θρώπους ἱκανούς γιά μιά ξώπευση σχέση. Σέ τούτην ὅμως, ὅπου
ὅ,τι δίνουμε καί παίρνουμε τό δίνουμε καί τό παίρνουμε μέ τά πιό
βαθιά τῆς ψυχῆς μας, χωρίς καμιά ἐπιφύλαξη, βέβαια πρέπει ὅλα
τά κίνητρα νά εἶναι πέρα πέρα σίγουρα καί καθαρά.

Στίς σχέσεις ὅπου μιά μεριά μας μονάχα δίνει καί παίρνει, εἶναι
ἄρκετό νά γνωσιασθεῖ κανεῖς γιά τίς ἀτέλειες πού ἰδιαίτερα ἔχουν νά
κάνουν μ' αὐτή τή μεριά. Δέ μέ νοιάζει ποιά εἶναι ἡ θρησκεία τοῦ
γιατροῦ μου καί τοῦ δικηγόρου μου. Τό ζήτημα αὐτό δέν ἔχει τί-
ποτε νά κάνει μέ τίς ὑπηρεσίες τῆς φιλίας πού μοῦ χρωστοῦν. Καί
στίς σπιτικές δοσοληψίες πού στήνουν μαζί μου ἐκεῖνοι πού μέ
ὑπηρετοῦν, κάνω τό ἴδιο. Καί λίγο ρωτῶ νά μάθω γιά ἕνα λακέ ἄν
εἶναι μουρντάρης ἢ ὄχι· γυρεύω νά μάθω ἄν εἶναι προκομμένος.
Καί δέ φοβοῦμαι τόσο ἕναν ἀγωγιάτη χαρτοπαίχτη, ὅσο ἡλίθιο,
μήτε ἕνα μάγερα πού βλαστημᾷ, ὅσο πού δέν ξέρει νά μαγερεύει.
Δέν κοιτάω νά πῶ τί πρέπει νά κάνει κανεῖς στόν κόσμο, κάμποσοι
ἄλλοι τό λένε, ἀλλά τό τί κάνω σέ σαῦτον ἐγώ. "Ὅταν κάθομαι
στό τραπέζι, μ' ἀρέσουν τά εὐχάριστα πράματα, ὄχι τά γνωστι-
κά· στίς κουβέντες γυρεύω τή σοβαρή γνώση, ἔστω καί τή δίχως
σοφία. Τό ἴδιο κι ἄλλοῦ.

Σάν ὅπως ἐκεῖνος πού τόν ἔπιασαν καβάλα σ' ἕνα μπαστούνι
νά παίζει μέ τά παιδιά του, παρακάλεσε τόν ἄνθρωπο πού τόν
ἔπιασε νά μήν ἔλεγε τίποτε, ὥσπου νά γινόταν κι ὁ ἴδιός πατέρας,
πιστεύοντας ὅτι τό πάθος πού θά γεννιότανε τότε στήν ψυχή του
θά τόν ἔκανε δίκαιο κριτή μιᾶς τέτοιας πράξης, ὅμοια κι ἐγώ θά
ἤθελα νά μιλῶ σέ ἀνθρώπους πού θά ἔχαν δοκιμάσει αὐτά πού
λέω. Ξέροντας ὅμως πόσο μακριά ἀπό τά συνηθισμένα βρίσκεται
μιά τέτοια φιλία καί πόσο σπάνια εἶναι, δέν περιμένω νά βρῶ
κανένα καλό της κριτή. Γιατί ἀκόμα κι ἐκεῖνα πού μᾶς ἄφησε ἡ ἀρ-
χαιότητα πάνω σ' αὐτό τό θέμα, μοῦ φαίνονται χλιαρά μπρός
στό ὅ,τι ξέρω ἐγώ γι' αὐτή τή φιλία.

«Δοκίμια»

Μονταίνιος (μετάφρ. Κλ. Παράσχου)

1. ΦΑΟΥΣΤ

Ο Φάουστ είναι πιθανότατα ιστορικό πρόσωπο, που έζησε στο 16ο αιώνα στη Ν. Γερμανία. Τά σχετικά με τή ζωή του γεγονόςτα συσκοτίσθηκαν με μύθους και θρύλους, που πλάσθηκαν γύρω από αυτόν. Φαίνεται ότι πρόκειται για άγρυπτη και τυχοδιώκτη που περιόδευε τίς διάφορες μεγάλες πόλεις τής Ευρώπης και έμφανιζόταν ως γιατρός, άλχημιστής, μεγάλος άστρολόγος και σπουδαίος θαυματοποιός. Η φήμη του άπλώθηκε πολύ γρήγορα και οι άνθρωποι όλων τών χωρών συζητούσαν για τά θαύματα και τά υπερφυσικά κατορθώματα του Γερμανού αυτού μάγου. Έτσι έγινε θρυλικό πρόσωπο, για τό όποιο έλεγαν πώς είχε κάνει συμβόλαιο άμοιβαίας ύποστήριξης και συμμαχίας με τό Διάβολο, στόν όποιο είχε παραδώσει τήν ψυχή του ως άντάλλαγμα τών ύπηρεσιών που είχε δεχτεί άπ' αυτόν όσο ζούσε.

Η πολυτάραχη ιστορία του διαβολικού Φάουστ έγινε ευχάριστο άνάγνωσμα για τούς λαούς τής Δυτικής Ευρώπης και θέμα στην παγκόσμια λογοτεχνία, τή μουσική και στις καλές τέχνες.

Ο Γκαίτε πάρα πολύ νέος άκόμη έμαθε για τή ζωή και τά κατορθώματα του Φάουστ και σκέφθηκε να χρησιμοποιήσει όχι τά σπουδαία μέρη από τή ζωή και τίς πράξεις του ήρωα, αλλά καθετί, που μπορεί να προβληθεί ως σύμβολο τής άγριας πάλης του ανθρώπου ενάντιον τών όμοίων του και κυρίως του έαυτού του, με τίς ταπεινές όρμές και τά πρωτόγονα ένστικτα, τά όποια προσπαθει να νικήσει με τίς πνευματικές του δυνάμεις.

Ο Γκαίτε είδε άκόμη στο Φάουστ τό σύμβολο τής άγωνίας του ανθρώπου για τή λύση του μυστηρίου τής ζωής και τών μεγάλων προβλημάτων που τον περιβάλλουν, λύση που δεν κατορθώνουν να δώσουν οι έπιστήμες.

Ο Φάουστ του Γκαίτε άποτελείται από δύο μέρη. Στην προλογική σκηνή στόν «Ουρανόν», ό Μεφιστοφελής — ό Διάβολος — τό πνεύμα του πειρασμού, τής άρνησης και τής καταστροφής, παρουσιάζεται στόν Κύριο και ισχυρίζεται πώς όλοι οι άνθρωποι είναι άξιοθρήνητοι: «όλα είναι κακά και ψυχρά».

Ο Κύριος δεν παραδέχεται τον ισχυρισμό του και του φέρνει παράδειγμα τό δόκτορα Φάουστ. Στην έπιμονή του Μεφιστοφελή, ό Κύριος του έπιτρέπει να πειραματιστεί πάνω του. Ο Φάουστ θέλοντας να κατακτήσει τήν άπεριόριστη γνώση, σπούδασε όλες τίς

ἐπιστῆμες. Αὐτές ὅμως δέν ἱκανοποιοῦν τόν ἀλαζονικό του πόθο καί γιαντό τό ρίχνει στή μαγεία. Πέφτει ἔτσι στήν πλεκτάνη τοῦ Σατανᾶ.

Σέ διάλόγο του μέ τό Μεφιστοφελή, πού ἐμφανίσθηκε μπροστά του, φαίνεται φανερά ὁ πόθος του αὐτός:

τῆς στιγμῆς ἄν πῶ: Σταμάτησε! τόσο μοῦ ἀρέσεις!
δεσμά μπορεῖς εὐθύς νά μοῦ φορέσεις,
πρόθυμα τότε νά χαθῶ.

Κι ἀκόμα:

Ἄν, ἡσυχάσω, σκιάβος εἶμαι — πού 'μαι,
δικός σου ἤ τίνος δέ ρωτῶ.

Ἄς Φάουστ εἶναι τό ἀνήσυχο πνεῦμα, πού δέ θά ἡρεμήσει ποτέ ψυχικά καί πάντα θά γυρεύει τό καλύτερο. Γι' αὐτόν Κόλαση εἶναι ἡ μακαριότητα καί γι' αὐτό στό τέλος λυτρώνεται. Ὅταν πεθαίνει, ἄγγελοι τοῦ παίρνουν τήν ψυχή καί φέρνουν αὐτό ἀθάνατον στοιχεῖον τοῦ Φάουστ στήν ὑψηλότερη ζωή», ψέλνοντας.

Τό μέρος του τό εὐγενικό
ἔχει σωθεῖ πιά ἀπό τό κακό.
Αὐτός πού πάντα προσπαθεῖ,
μπορεῖ ἀπό μᾶς νά λυτρωθεῖ.

Γιατί ἡ δύναμη καί ἡ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὁ ἀδιάκοπος μόχθος γιά τό καλύτερο, εἶναι τό αἰώνιο γεννοβόλημα νέων ἰδανικῶν μετὰ τήν πραγμάτωση τῶν παλαιῶν.

Ἄς Φάουστ τοῦ Γκαίτε εἶναι ἐπομένως ἕνας ψυχικός μῦθος, μιά φυσιογνωμία στό μεταίχμιο τοῦ μύθου καί τῆς πραγματικότητας. Μέ τό Φάουστ ἡ ἀνθρωπότητα προβάλλει πρὸς τά ἔξω τό πρόβλημά της, τίς ἀνησυχίες της καί τούς ἀγῶνες της. Ὁ Φάουστ γίνεται σύμβολο τῶν αἰώνιων δυνάμεων τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, τῶν αἰώνιων πεπρωμένων τῆς ἀνθρωπότητας. Τέτοια πεπρωμένα εἶναι ἡ ἐπίδωξη καί ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἀνωτέρων σκοπῶν, καθὼς καί ἡ γνώση τοῦ ωραίου, ὁ καθαρὸς καί ἐλεύθερος ἀνθρωπισμός, ὁ φρόνιμος αὐτοπεριορισμός καί πάνω ἀπό ὅλα ἡ δημιουργική γιά τούς ἀνθρώπους καί γόνιμη γιά τό μέλλον δράση.

Πρῶτο μέρος τῆς τραγωδίας

ΝΥΧΤΑ

(Σέ μιά στενή γοτθική κάμαρα μέ ψηλούς θόλους εἶναι καθισμένος ὁ Φάουστ μπροστά στό γραφεῖο του).

Ἄχ! σπούδασα φιλοσοφία
 καί νομική καί γιατρική,
 κι ἄλλί μου καί θεολογία
 μέ κόπο καί μ' ἐπιμονή·
 καί νά με δῶ μέ τόσα φῶτα,
 ἐγὼ μωρός, ὅσο καί πρῶτα!
 Μέ λένε μάγιστρο, ἀκόμα δόκτορα,
 καί σέρνω δέκα χρόνια τώρα
 ἀπό τή μύτη ἐδῶ κι ἐκεῖ
 τούς μαθητές μου — καί τό βλέπω δέν μπορεῖ
 κανένας κάτι νά γνωρίζει!
 Λές τήν καρδιά μου αὐτό φλογίζει.
 Ναί, πιότερα ξέρω παρά ὅλοι μαζί,
 γιατροί, δικηγόροι, παπάδες, σοφοί·
 δισταγμοί, ὑποψίες δέ μέ ταραίζουν,
 κόλασες, διάλοιοι δέ μέ τρομάζουν —
 ἔτσι ὅμως κι ἡ χαρά μου εἶναι φευγάτη,
 δέν τό φαντάζομαι πῶς ξέρω κάτι
 καλό στόν κόσμο νά τό διδάξω,
 νά τόν φωτίσω, νά τόν ἀλλάξω.
 Οὔτ' ἔχω δά καλά καί πλουῦτο,
 δόξα, τιμές στόν κόσμο τοῦτο.
 Μήτε σκυλί ἔτσι θά 'θελε νά ζεῖ!
 Γι' αὐτό ἔχω στή μαγεία παραδοθεῖ,
 μήπως τό πνεῦμα τό στόμα ἀνοίξει
 κι ἡ δύναμή του μή μου δείξει
 κάποια μυστήρια, ὥστε ἄλλο ἐδῶ
 νά μήν παιδεύομαι νά πῶ
 ὅ,τι δέν ξέρω, νά γνωρίσω τί
 βαθιά τόν κόσμο συγκρατεῖ,
 κάθε ἀφορμή καί σπόρο ν' ἀντικρίσω
 καί κούφια λόγια πιά νά μήν πουλήσω.
 Νά 'βλεπες, φῶς τοῦ φεγγαριοῦ,
 τόν πόνο μου στερνὴ φορά,

τίς ὥρες τοῦ μεσονυχτιοῦ,
πού ἐδῶ σέ πρόσμενα συχνά,
πῶς σέ βιβλία, χαρτιά σωρό
σύντροφο σ' εἶχα θλιβερό;
Ἄχ! νά μποροῦσα στίς ψηλές
μ' ἐσέ ν' ἀνέβαινα κορφές,
μέ στοιχειά στά σπήλαια νά πετοῦσα,
στό θάμπος σου λιβάδια νά γυρνῶ,
κάθε γνώσης τινάζοντας καπνό
στό δρόσος σου νά ξαρρωστοῦσα!

.....

(Ἄνοίγει τό βιβλίο καί μελετᾷ μέ μυστήριο τό σημεῖο τοῦ Πνεύματος. Λάμπει κοκκινωπή φλόγα, τό Πνεῦμα παρουσιάζεται μέσα στή φλόγα)

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Ποιός κράζει;

ΦΑΟΥΣΤ

(γυρίζει τό πρόσωπο)

Ὅραμα φοβερό!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μέ ὄρμη μ' ἔχεις ἐδῶ βγαλμένο
βυζαίνοντας στή σφαίρα μου καιρό,
καί τώρα —

ΦΑΟΥΣΤ

Ὅιμέ! Δέ σέ ὑπομένω!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μέ τήν πνοή πιασμένη μέ ἱκετεύεις,
τή φωνή μου ν' ἀκούσεις, νά μέ δεῖς γυρεύεις·
γέρνω στή δυνατή σου δέηση κι ἔρχομαι! Ὅμως,
ὑπεράνθρωπε, ποιός σέ πιάνει τρόμος;
Ποῦ εἶν' ἡ ὄρμη τῆς ψυχῆς; Ποῦ εἶναι τό στῆθος,
πού κόσμο ἐπλάσε κι ἔτρεφε στό βῦθος;

πού σέ χαρᾶς φουσκώνοντας μεθύσι
ἐμᾶς τὰ πνεύματα ἤθελε ν' ἀγγίσει;
Ποῦ εἶσαι, Φάουστ, πού ἡ φωνή σου μέ καλοῦσε,
πού μ' ὄση δύναμη εἶχε μέ ἀπαιτοῦσε;
Σύ εἶσαι, πού νιώθεις στήν πνοή μου φρίκη
κι ὀλόβαθά σου τρέμεις σά σκουλήκι,
πού στή γῆ κουλουριάζεται δειλό;

ΦΑΟΥΣΤ

Ἐγώ, φλόγινη εἶδή, νά φύγω ἐμπρός σου;
Ὁ Φάουστ εἶμαι ἄγώ, ὁ ὁμοίός σου!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Στό κύμα τῆς ζωῆς, σῶν ἔργων τό βρασμό
κατεβαίνω, ἀνεβαίνω,
ἐδῶ κι ἐκεῖ πηγαίνω.
Γέννα καί μνήμα,
αἰώνιο κύμα,
φάδι πού ἀλλάζει,
ζωή πού βράζει,
στοῦ καιροῦ ἐγώ διάζομαι τό βοερό ἀργαλειό
καί τοῦ θεοῦ τό φόρεμα ὑφαίνω ζωντανό.

ΦΑΟΥΣΤ

Σύ, πού τόν κόσμο ὀλάκερο ἀγκαλιάζεις,
πνεῦμα ἀσίγαστο, πόσο εἶμαι κοντά σ' ἐσένα!

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ

Μέ τό πνεῦμα πού νιώθεις μοιάζεις.
Ὅχι μ' ἐμένα! (χάνεται)

ΦΑΟΥΣΤ

(πέφτοντας κάτω)

Ὅχι μ' ἐσένα;
Τότε μέ ποιόν;

Ἐγὼ τοῦ Θεοῦ ὁμοίωμα!
Καὶ μήτε κἀν ἔσένα.

(Χτυπᾷ ἢ πόρτα)

Στήν ὄργη! Τό γνωρίζω — εἶν' ὁ βοηθός μου —
ἢ εὐτυχία μου δλάκερη θά σβήσει!
Νά ῥθει ὁ σχολαστικός αὐτός νά κυνηγήσει
τά ὁράματα τό πλήθος ἀπό μπρός μου!

(Ὁ Βάγνερ, ὁ μαθητής του, μπαίνει φορώντας ρόμπα καὶ νυχτικό σκούφο καὶ κρατώντας λύχνο στό χέρι. Ὁ Φάουστ γυρίζει τό πρόσωπο δυσαρεστημένος)

ΒΑΓΝΕΡ

Συμπαθᾶτε! Ἄπαγγέλλετε, θαρρῶ·
βέβαια κάποια τραγωδία ἑλληνική;
Κάτι ἤθελα ἀπ' τήν τέχνη αὐτή νά ὠφεληθῶ,
γιατί ἔχει τώρα πέραση πολλή.
Ὁ θεατρίνος, τ' ἄκουσα συχνά,
μποροῦσε, λένε, νά διδάξει καὶ παπά.

ΦΑΟΥΣΤ

Ναί, ἂν εἶναι θεατρίνος κι ὁ παπάς, καθὼς
πολλές φορές τυχαίνει.

ΒΑΓΝΕΡ

Ἄχ, ὅταν μένει στό γραφεῖο κανεὶς κλειστός
καὶ μόλις μιά γιορτὴ μονάχα βγαίνει
τόν κόσμο μέ τό κιάλι ν' ἀντικρίσει,
μέ τήν πειθῶ μπορεῖ νά τόν διοικήσει;

ΦΑΟΥΣΤ

Ἄν δέν τό αἰσθάνεστε, προσπάθεια περιττή,
ἀπ' τήν ψυχὴ σας ἅμα δέν πηγάζει
καὶ τίς καρδιές ὅσων ἀκοῦν δέν τίς δαμάζει
μ' εὐχαρίστηση μέσα δυνατή.

Καθίστε σεις, κολλᾶτε, μαγειρεύετε
ἀπό τῶν ἄλλων τ' ἀποφᾶγια ἓνα φαγί
καί τό σωρό τή στάχτη σας σκαλεύετε
μιά φλόγα ἐκέιθε κακορίζικη νά βγει!
Θά σᾶς θαυμάσουνε μαϊμοῦδες καί παιδιά,
ἄν εἶναι τέτοια ἡ ἐπιθυμιά σας —
μά καμιά δέ θ' ἄγγιξετε καρδιά,
ἄν ὁ λόγος δέν βγαίνει ἀπ' τήν καρδιά σας.

ΒΑΓΝΕΡ

Ἡ ἀπαγγελία κάνει τό ρήτορα· πῶς μένω
πίσω πολύ σ' αὐτό καταλαβαίνω.

ΦΑΟΥΣΤ

*Ἐντιμο κέρδος νά ζητᾶς!
Σάν τόν τρελό κουδούνια μήν κρεμᾶς!
Τό λογικό κι ἡ κρίση ἡ ὀρθή
τέχνη δέν θέλουν νά δειχτοῦν πολλή·
κι ἄν σοβαρά κάτι ἔχετε νά πεῖτε,
ποιά ἀνάγκη λέξεις νά γυρεύετε νά βρεῖτε;
Ναί, οἱ λόγοι σας, ὀλάστραφτα ξεσκίδια,
πού τά κρεμᾶτε τῶν ἀνθρώπων μπιχλιμπίδια,
σάν τοῦ χινόπωρου ἄχαρα εἶναι τήν πνοή,
πού σέ φύλλα ξερά τριζοβολεῖ.

ΒΑΓΝΕΡ

*Ἀχ, θεέ μου! Ἡ μέν τέχνη μακρά,
ὁ δέ βίος βραχύς. Πολύ συχνά
στά κριτικά τά μελετήματά μου
νά χάσω πάω τά λογικά μου.
Τί δύσκολα κανένας πού κερδαίνει
τά μέσα στίς πηγές πού πᾶν' ψηλά!
Καί πρὶν ἀκόμα φτάσει στά μισά
τοῦ δρόμου, φουκαράς πεθαίνει.

Μήν ἔχεις τά βιβλία γι' ἅγια βρύση,
 ὅπου γιά πάντα ξεδιψᾷ κανεῖς;
 Ποτέ σου τή δροσιά δέ θά τή βρεῖς,
 ἄν μέσα ἀπ' τήν ψυχή δέ σου ἀναβρῦσει.

Μετάφραση Κ. Χατζοπούλου

Γκαΐτε

3. Ο ΒΟΥΤΗΧΤΗΣ

«Ίππότης ἄρα ἦ σκουτάριος τολμᾷ
 σ' αὐτόν νά ριχθεῖ τό βυθό;
 Χρυσό ποτήρι στά βάθη πετῶ,
 νά, τό 'πιεν ἡ μαύρη ρουφήστρα γοργά.
 Ἐκεῖθε ἄν κανεῖς τό σηκώσει ἀπό κάτου,
 σ' αὐτόν τ' ἀπαφήνω καί ἄς εἶν' χάρισμά του».

Καί μέσ στής Χάρυβδης τ' ἄγρια νερά
 ἀπ' τήν κορυφή τοῦ σκληροῦ,
 τοῦ ὀλόρθου βράχου κι ἐμπρός κρεμαστοῦ,
 ὁ ρήγας τήν κούπα στό κύμα πετᾷ.
 «Καί πάλι ἐρωτῶ σας: καρδιά ποιός θά δείξει
 σέ τοῦτο τό χάος βαθιά νά βουτήξει;».

Ἄλλά σκουτάριοι κι ἰππότες τ' ἀκοῦν
 καί λόγο δέ λέγουν, σκυφτά
 μέσ στ' ἄγριο κύμα κοιτάζουν πού σκᾷ,
 τό κέρδος χρυσοῦ ποτηριοῦ δέν ποθοῦν.
 Καί ὁ ρήγας καί τρίτη φοράν ἐρωτάει.
 «Κανεῖς ἀπό σᾶς νά ριχθεῖ δέν τολμᾷει;».

Κι ὅλοι, ὅπως πρίν, ἀπομένουν βουβοί —
 σκουτάριος, γλυκός, θαρρετός,
 στούς φοβισμένους συντρόφους του ἐμπρός

προβαίνει και ζώνη πετᾶ και μαντί.
Γυναῖκες τριγύρουθε κι ἄνδρες τηράζου
τ' ἀγόρι τό ἐξάισιον, ὅπου ὄλοι θαυμάζου.

Κι ὅπως στοῦ βράχου τό γέρμα πατεῖ
νά ἰδεῖ στό βυθό τά νερά
πού 'χε ρουφήσει, στ' ἀπάνου ξερνᾶ
βογγώντας ἡ Χάρυβδη και μέ βοή,
ὡς νά ἦταν βροντῆς μακρινῆς ἀγκικιοῦνται,
μέ ἀφριάν ἀπ' τά σπλάχνα της ὅπως πετιοῦνται.

Βράζει, χοχλάζει, σφυρίζει, βροντᾶ
σάν στιά πού σμιχθεῖ μέ νερό,
τά οὐράνια βρέχει μέ ἀφρόν ἀχνιστό
καί ἀδιάκοπα κύμα τό κύμα χτυπᾶ·
τό ἀκένωτο βάθος ποτέ δέν ἀδειάζει,
λές κι ἄλλη μιά θάλασσα ἡ θάλασσα βγάζει.

Λουφάζει τέλος τό ἄγριο στοιχειό
καί χάσκει ἀπ' τήν ἄσπρην ἀφριά
σχισμάδα ἄπατη, μαύρη πλατιά,
σάν δρόμος, πού βγαίνει στόν Ἄδη· μ' ἀχό
τά κύματα ὀλάγρια, στριφτά ρουφημένα
βυθιοῦνται μέ ὀρμή στό σιφούνι ἀρπαγμένα.

Πρίν τό κυμάτωμα ὀπίσω νά ἐλθεῖ,
ὁ νέος θερμά τό Θεό
«βοήθεια» κράζει – και ἰδού βοητό
σηκώνεται τρόμου κι εὐθύς ἡ στροφή
μές στ' ἄγνωστο σέρνει και κλεῖ τόν γενναῖον
νερό βουτηχτή, πού δέν φαίνεται πλέον.

Και γαληνίζ' ἡ κορφή τοῦ νεροῦ,
ἀλλά κουφοβράζει βαθιά·
εὔχεται ὀλότρεμη κάθε λαλιά
«νά εἶν' ὦρα καλή» τ' ἀνδρειωμένου παιδιοῦ·

πλήν τά πάντα πλιό κούφια τά κύματ' άκοϋνε
καί μέ καρδιοχτύπι φριχτό καρτεροϋνε.

Καί άν ήθε ρίξεις τό στέμμα κι είπεις
μ' αυτό θά γενεί βασιλιάς,
θά τό φορέσει άν κανείς από σās
τό σώσει! μιās τόσο άκριβής άμοιβής
δέν μ' έπιανε πόθος. Τί κλειοϋν τέτοια βάθη
ψυχή ζωντανοϋ δέν μπορεί νά μās μάθει.

Καράβι άρπάζει ή ρουφήστρα συχνά
καί πñν στό βυθό μέ ροπή·
σπασμένο μόνον κατάρτ' ή σκαρί
ξεβγαίνει άπ' τό βάραθρο π' όλα ρούφā.
Πλήν σφύριγμ' άντάρας ψηλότατο βγάζει
καί πάντα σιμά καί σιμότερα βράζει.

Βράζει, χοχλάζει, σφυρίζει, βροντā
σάν στιά πού σμιχθει μέ νερό,
τά οϋράνια βρέχει μέ άφρόν άχνιστό
καί άδιάκοπα κύμα τό κύμα χτυπā
καί ως κρότος βροντής μακρινής άγρικιέται,
μέ βόγγο άπ' τά σπλάχνα της, όπως πετιέται.

Καί άπ' τών κυμάτων τά μαϋρα νερά,
σάν κύκνου άσπρολόγημα, ίδές,
καί χέρ' ύψώνεται καί γυαλιστές
φανίζονται πλάτες καί λάμνει γοργά,
ιδές τον, ψηλά στό ζερβί του τινάζει
τήν κούπα, χαρά μέ νοήματα έκφράζει.

Πήρε βαθιά καί πολύ τήν πνοή
καί τ' άγιο χαιρέτισε φως.
Κι ό ένας τ' άλλου πολύ χαρωπός
φωνάζ' «είναι έδω, δέν έπιάσθηκε, ζει!»

καί ἀπ' τῆς καταβόθρας τόν τάφο γενναῖος
ψυχὴ ζωντανὴν ἔξανάφερ' ὁ νέος!

Ἔρχεται· κι ὄλο τόν ζώνει μέ μιά
τό σύχαρο πλήθος κι ἔμπρός
στό ρήγα κλίνει τὰ γόνατ' αὐτός,
τὴν κούπα προσφέρει, κι ὁ ρήγας ματιὰ
τῆς κόρης του ρίχνει, πού πλήθιο κερνάει
κρασί λαμπυρό, κι ἔτσι ὁ νιός χαιρετάει:

«Νά ζήσει ὁ ρήγας! χαρά στὴν ψυχὴ,
πού πνέει στό ρόδινο φῶς!
Κεῖ κάτω εἶν' ὅμως τρομάρα ὁ βυθός·
θνητός τούς θεούς, ὦ! νά μὴν προκαλεῖ
κι ἐκεῖνα ποτέ του νά ἰδεῖ μὴν ποθήσει
πού τοῦ ἔχουν στή φρίκη τοῦ σκότους βυθίσει.

Σάν ἀστραπὴ ἐβουλοῦσα γοργά,
νά, μ' ἄγρια μοῦ χύθηκε ὀρμὴ
μεσ' ἀπὸ βράχου σπηλιά μιά πηγὴ·
τῶν δυό ρεματιῶν ἡ μανία μ' ἄρπᾶ,
σάν σβοῦρο μέ στρίβει τριγύρω μέ ζάλη·
ἀνώφελ' ἡ ἀντίσταση ἐστάθη κι ἡ πάλη.

Τότε ὁ Θεός, ὁπού κράζω βοηθό
εἰς ἄκρου κινδύνου στιγμὴ,
μοῦ δείχνει ξέρα βαθιὰ πεταχτή·
εὐθύς τὴν ἀδράχνω, ἀπ' τό θάνατο γλιῶ·
καί στά μυτερά κεῖ κοράλλια κρεμιότουν
καί ἡ κούπα, πού στ' ἄπατ' ἀλλιῶς θά βυθιότουν.

“Ὅτ' εἶχα κάτουθε βάθος βουνοῦ
καί ὁμοῦ πορφυρὴ σκοτεινιά,
κι ἐνῶ ἔχαν ἄκοπη νέκρα τ' αὐτιά,
τά μάτια κοιτοῦσαν τὴ φρίκη βυθοῦ,

πού μές στές ταρτάριες του σειόνταν σχισμάδες
δρακόνια καί ασκάλαβοι κι άλλες μαυράδες.

Μαῦρα βρυάζουν καί ανάκατα ἐκεῖ
σάν δύσμορφοι σβόλοι στριφτά
οἱ ρίνες, πόχουν ἀγκίδια φριχτά,
τό τέρας ἢ σφύραινα, ἢ τόσο δεινή,
καί ὡς θάλασσας ὕαινα δείχνει σ' ἐμένα
φοβέρισμα ὁ πόρφυρας δόντι' ἀγριεμένα.

Ἐκεῖ κρεμασμένος τρόμο ἀγρικῶ,
ἐγὼ νά 'μαι ἡ μόνη καρδιά,
πού ζεῖ μέ ἴσκιαστρα μές στήν ἐρμιά,
σ' ἀνέλπιδο βάθος, μακρ' ἀπ' τόν ἠχό
τῆς παρηγορήτρας τοῦ ἀνθρώπου ὀμιλίας
μέ τέρατα ὁμοῦ τῆς πικρῆς μοναξίας.

Μοῦ ἔφριξε ὁ νοῦς· πλοκαμούς ἰδοῦ σειεῖ
συρτά πρὸς ἐμένα ἑκατό
θεριό, πού θενά μ' ἀδράξει· ἀπολνῶ
στοῦ τρόμου τήν τρέλα κοράλλου κλαρί,
ὀπού ἔσφιγγα· ἀμέσως μέ λύσσα μ' ἀρπάζει
τό ρεῦμα — εὐτυχία, πού ἐπάνω μέ βγάζει».

Σχεδόν ξιπάσθη στό διήγημ' αὐτό
ὁ ρήγας καί λέγει τοῦ νιοῦ:
«Δική σου ἡ κούπα· κι ἰδοῦ τοῦ χεριοῦ
τό πλιό μου σοῦ τάζω πετράδι ἀκριβό,
ἂν ἤθελες πάλι τολμώντας μοῦ μάθει
τί στέκει μές στ' ἄκρα τῆς θάλασσας βάθη».

Τό ἀκού' ἡ κόρη κι εὐθύς λαχταρεῖ
καί λέγει μέ χεῖλη γλυκά:
«Πατέρα, φθάνουν παιγνίδια σκληρά!
Σοῦ βάσταξε ἀγώνα, πού δέν ἤμπορεῖ

καίης, καί ἄν τόν πόθο δέν ἦθες δαμάσει,
προσκάλεσε ἵππότη νά τόν ξεπεράσει».

Τήν κούπ' ἀδράχνει του ὁ ρήγας εὐθύς
καί μέσ στό βυθό τήν πετᾶ:
«Ἄν πάλι μιά μοῦ τή φέρεις φορά,
ὁ πρῶτος ἵππότης μου θά 'σαι καί αὐτῆς
τά χεῖλη, πού σπλάχνος γιά σέ δείχνουν τώρα,
φιλεῖς ὡς νυμφίος στήν ἴδια τήν ὥρα».

Οὐράνια παίρνει τον τότες ἀντρεία
τοῦ ἀστράφτ' ἡ βλεψιά τολμηρή,
θωρεῖ πού κόκκινη ἐγίνη καί ἀχνή
ἡ εὐμορφ' εἰδή της σέ λιγοθυμιά
καί ὁ πόθος γιά τέτοιο βραβεῖο στά κάτου
τόν σπρώχνει κι ὀρμᾶ ἡ ζωῆς ἡ θανάτου.

Καί ἀκοῦν τό κύμα, πού ἀπάνου γυρνᾶ,
καί ἀχός προμηνᾶ το βροντῆς,
καί σκύφτουν κάτου μέ βλέμμα στοργῆς·
ἐρχόνταν, ἐρχόνταν τά πλήθια νερά,
βογγοῦσαν ἀπάνου, βογγοῦσαν στά βάθη,
πλήν δέν ξαναφέρον τόν νέο, πού ἐχάθη.

Μετάφραση Νικολάου Κογεβίνα

Σίλλερ

IV. ΑΓΓΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. ΙΟΥΛΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ

(Ίστορική τραγωδία σέ πέντε πράξεις)

Ύπόθεση τοῦ ἔργου εἶναι ἡ δολοφονία τοῦ Καίσαρα καί ὁ ἐμφύλιος πόλεμος Ὁκταβίου, Ἀντωνίου καί Λεπίδου ἐναντίον τοῦ Βρούτου, τοῦ Κασσίου καί τῶν ἄλλων συνενόχων των. Τελειώνει μέ τή μάχη τῶν Φιλίππων.

Παραθέτουμε δύο σκηνές, ἀπό τίς ὁποῖες προβάλλουν οἱ διαφορετικοί χαρακτήρες τῶν κυριότερων προσώπων τῆς τραγωδίας, τοῦ Καίσαρα, τοῦ Βρούτου καί τοῦ Ἀντωνίου.

Β΄ ΠΡΑΞΗ Β΄ ΣΚΗΝΗ

(Τό σπίτι τοῦ Καίσαρα. Βροντές καί ἀστραπές. Μπαίνει ὁ Καίσαρας μέ τά νυχτικά του)

ΚΑΙΣΑΡ

Οὔτ' ὁ οὐρανός ἠσύχασε οὔτε ἡ γῆ
τούτη τή νύχτα. Τρεῖς φορές ἡ Καλπουνρία
στόν ὕπνο της ἐφώνασε, «βοήθεια!
σκοτώνουνε τόν Καίσαρα!».
Εἶναι κανένας μέσα;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Κύριε...

ΚΑΙΣΑΡ

Πήγαινε νά προστάξεις τούς ἱερεῖς
νά προσφέρουν θυσία
κι ἔλα εὐθύς νά μοῦ πεῖς τί προμαντεύουν.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Πηγαίνω, Κύριε.

(φεύγει· μπαίνει ἡ Καλπουνρία)

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Καίσαρα, τί θά κάνεις; λογαριάζεις
νά πᾶς ἔξω; Δέν πρέπει
νά φύγεις διόλου σήμερα ἀπ' τό σπίτι.

ΚΑΙΣΑΡ

Ὁ Καίσαρας θά 'βγει ἔξω, Καλπουρνία.
Οἱ κίνδυνοι μ' ἀπειλήσαν ἐμένα
πάντα πίσω ἀπ' τίς πλάτες·
μόλις δοῦνε τοῦ Καίσαρα τήν ὄψη,
γίνονται ἄφαντοι.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Καίσαρα, ποτέ μου
δέν ἔχω δώσει ὡς τώρα
πίστη σέ προμηνύματα. Ὅμως τοῦτα
μέ κάνουν νά τρομάζω. Εἶναι ἐδῶ μέσα
κάποιος, πού — ἐξόν ἀπό ὅσα ἀκούσαμε ὅλοι
κι εἶδαμε ὅλοι — διηγίεται γι' ἄλλα ἀκόμα
δράματα φριχτά, πού εἶδαν οἱ βάρδιες.
Εἶδαν μιά λέαινα νά γεννάει στό δρόμο.
'Ἀνοῖξαν τάφοι καί πέταξαν ἔξω
τούς νεκρούς. *Ἄγριοι, πύρινοι στρατιῶτες
πάνω στά σύννεφα εἶχαν στήσει μάχη,
παραταγμένοι σέ γραμμές καί λόχους
καί σέ τάξη πολέμου, κι ἀπό πάνω
στάλαζε τό αἷμα σάν ψιχάλα κάτου
στό Καπιτώλιο. Τοῦ πολέμου ἡ ἀντάρα
γιόμιζε τόν ἀέρα·
ἄλογα χλιμιντρούσανε· βογγοῦσαν
ἄνθρωποι πού πεθαῖναν, καί παντοῦ
κνηγιοῦνταν φαντάσματα στούς δρόμους
σκουζοντας καί στριγγλίζοντας. *ὦ, Καίσαρα,
αὐτά εἶναι πράγματα ἔξω ἀπό τή φύση
καί μέ φοβίζουν.

ΚΑΙΣΑΡ

Τί μπορούμε οί άνθρωποι
ν' αποφύγουμε απ' όσα οί παντοδύναμοι
έχουν όρίσει θεοί; 'Ωστόσο ό Καίσαρας
θά πάει έξω. Γιατί αύτά πού γίναν
είναι για όλον τόν κόσμο προμηνύματα·
όχι μόνο για μένα.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

"Όταν είναι
νά πεθάνουν ζητιάνοι, δέ φανήκαν
ποτέ κομῆτες. Μά τῶν βασιλιάδων
τό θάνατο καί οί ίδιοι οί ούρανοί
τόν μηνοῦνε μέ φλόγες.

ΚΑΙΣΑΡ

Ό δειλός
πεθαίνει πρίν από τό θάνατό του
πολλές φορές· ό άντρας ό γενναίος
δοκιμάζει ένα θάνατο μονάχα.
'Από όσα θαύματα έχω ως τώρα ακούσει,
τό πιό περίεργο απ' όλα είναι για μένα
τό πώς φοβοῦνται οί άνθρωποι, ένῶ ξέρουν
πώς ό θάνατος, πού 'ναι τέλος βέβαιο
για όλους, θά 'ρθει, όταν είναι ή ώρα νά 'ρθει.

(ξαναμπαίνει ό ύπηρέτης)

Τί είπαν οί οίωνοσκοποί;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Πώς ό Καίσαρας θά έπρεπε νά μείνει
σήμερα σπίτι. "Όταν βγάλαν τά έντόσθια
του σφαχτοῦ, δέν μπορέσανε νά βροῦνε
καρδιά μέσα στό ζῶο.

ΚΑΙΣΑΡ

Αυτό τό κάνουν
οί θεοί, γιατί θέλουν νά ντροπιάσουν
τούς δειλούς. Θά ἦταν ζῶο χωρίς καρδιά
κι ὁ Καίσαρας, ἂν ἔμενε κλεισμένος
ἀπό φόβο. Ὁχι, ὁ Καίσαρας θά βγεῖ
ἀπό τό σπίτι. Ὁ κίνδυνος τό ξέρει
πῶς ὁ Καίσαρας εἶναι πιό ἐπικίνδυνος
παρ' ὅ,τι αὐτός ὁ ἴδιος.
Εἴμαστε οἱ δύο λιοντάρια γεννημένα
τήν ἴδια μέρα κι εἶμαι ἐγώ τό πρῶτο
καί τό πιό τρομερό μέσα στά δύο.
Καί ὁ Καίσαρας θά βγεῖ καί σήμερα ἔξω.

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Ἄλιμονο, κύριέ μου,
τή φρόνησή σου τήν τυφλώνει ἡ τόση
πεποίθησή σου. Μήν πᾶς σήμερα ἔξω!
Πές πῶς δικός μου φόβος
σέ κρατεῖ μέσ στό σπίτι, ὄχι δικός σου.
Ἄς στείλουμε λοιπόν τόν Μάρκο Ἀντώνιο
στή Γερουσία κι ἄς τούς μηνύσουμε ὅτι
εἶσαι ἀνήμερος σήμερα. Ἄφησέ με
γονατιστή μπροστά σου
νά σοῦ ζητήσω αὐτή τή χάρη.

ΚΑΙΣΑΡ

Ἄς εἶναι,
λοιπόν, ἄς πάει ὁ Ἀντώνιος νά μηνύσει
πῶς δέν εἶμαι καλά· καί γιά χατήρι σου
θά μείνω σπίτι.

(μπαινει ὁ Δέκιμος)

Νά, ὁ Δέκιμος Βροῦτος.
Ἄς τόν στείλουμε αὐτόν στή Γερουσία.

ΔΕΚΙΜΟΣ

Καίσαρα, χαίρε. Εύχομαι καλημέρα,
μεγάλε Καίσαρα! Ήρθα νά σέ πάρω
στή Γερουσία.

ΚΑΙΣΑΡ

Καί φτάνεις
πάνω στήν ώρα· γιατί θέλω, Δέκιμε,
νά πείς χαιρετισμούς στή Γερουσία
ἀπό μέρος δικό μου
καί πώς σήμερα δέ θά πάω στή Σύγκλητο —
«δέν μπορώ», θά ήταν ψέμα· «δέν τολμῶ»,
μεγαλύτερο ψέμα — «δέν θά πάω»·
αὐτό, Δέκιμε, σύρε νά μηνύσεις!

ΚΑΛΠΟΥΡΝΙΑ

Νά τούς πείς πώς εἶν' ἄρρωστος.

ΚΑΙΣΑΡ

Πῶς; ψέματα θά παραγγείλει ὁ Καίσαρας;
Ἐτένωσα τό χέρι μου, λοιπόν,
τόσο μακριά καταχτώντας τόν κόσμο,
γιά νά σκιάζομαι τώρα νά μιλήσω
τήν ἀλήθεια σέ λίγους ἀσπρογένηδες;
Δέκιμε, πές τους ὅτι
σήμερα δέ θά πάω στή Γερουσία!

ΔΕΚΙΜΟΣ

Πές μου, μεγάλε Καίσαρα, μιά αἰτία,
ὥστε νά μή γελάσουνε μαζί μου,
ὅταν θά τούς τό πῶ.

ΚΑΙΣΑΡ

Ἡ αἰτία εἶναι
στή θέλησή μου μόνο. Δέ θά πάω.

Τοῦτο φτάνει γιά κείνους. Μά σ' ἔσένα,
ἐπειδή σ' ἔχω φίλο, θά τό πῶ.
Ἡ γυναίκα μου ἐδῶ μέ κρατεῖ σπίτι,
γιατί εἶδε στ' ὄνειρό της
ἀπόψε τό ἄγαλμά μου καί σά βρύση
ἀπό ἑκατό κρουνοῦς ἔβγαζε, λέει,
κατακάθαρον αἶμα·
κι ἓνα πλῆθος Ρωμαῖοι μέ κορμιά
γερά καί μέ χαμόγελο στό στόμα
ἦτανε μαζεμένοι
καί βρέχανε τά χέρια τους. Αὐτά
ἡ Καλπουρνία τά ἔχει γιά σημάδια
κι ἀλάθευτα μηνύματα μεγάλης
συφορᾶς, πού σιμώνει· καί πεσμένη
στά γόνατα μου ζήτησε γιά χάρη
νά μήν πάω σήμερα ἔξω.

ΔΕΚΙΜΟΣ

Τό ὄνειρο αὐτό ἐξηγήθηκε στραβά.
Εἶναι ὄραμα καλό καί προμηνάει
εὐτυχία. Τό ἄγαλμά σου, πού σκορποῦσε
τό αἶμα ἀπό τόσες βρύσες, καί οἱ Ρωμαῖοι,
πού λούζονταν μ' αὐτό χαμογελώντας,
θέλουν νά ποῦν ὅτι ἡ μεγάλη Ρώμη
θά βυζᾶξει ἀπό σένα αἶμα ζωογόνο·
καί ὅτι ἄνθρωποι σπουδαῖοι θά τρέξουν νά ῥθουν
κοντά σου, γιά νά πάρουνε σημάδια
τιμητικά καί χρώματα
καί κειμήλια ἱερά καί θυμητάρια.
Αὐτό μηνάει τῆς Καλπουρνίας τό ὄνειρο.

ΚΑΙΣΑΡ

Καί τό ἐξηγεῖς σωστά μ' αὐτό τόν τρόπο;

ΔΕΚΙΜΟΣ

Καί θά πεισθεῖς καλύτερα, ἅμα ἀκούσεις

αυτό πού ἔχω νά σοῦ πῶ. Μάθε λοιπόν
πώς ἔχει ἀποφασίσει ἡ Γερουσία
σήμερα νά προσφέρει
στό μεγάλο τόν Καίσαρα τό στέμμα.
Ἄν παραγγείλεις ὅμως πώς δέν πᾶς,
μπορεῖ ν' ἀλλάξει ἀπόφαση. Κι ἀκόμα
θά μποροῦσε πολύ εὐκολα
κανένας ἀπ' αὐτούς νά τό γυρίσει
στό γελοῖο καί νά πεῖ: «ἄς σταματήσει
ἡ Γερουσία τίς ἐργασίες της, ὥσπου
ἡ γυναίκα τοῦ Καίσαρα νά δεῖ
κάνα καλύτερο ὄνειρο». Καί ἂν μείνει
ὁ Καίσαρας κρυμμένος, δέ θ' ἀργήσει
νά ψιθυρίζει ὁ κόσμος: «δεῖτε, δεῖτε,
ὁ Καίσαρας φοβᾶται!».
Συχώρεσέ με, Καίσαρα, ἂν ἡ ἀγάπη μου
μέ βάζει νά μιλῶ μέ τέτοια λόγια
γι' αὐτό πού θές νά κάνεις. Ἡ καρδιά μου
νικᾷ τή φρόνησή μου.

ΚΑΙΣΑΡ

Τί παιδιάστικοι τώρα, Καλπουνρία,
πού μοῦ φαίνονται οἱ φόβοι σου. Καί νιώθω
ντροπή, πού παρασύρθηκα κι ἐγώ.
Ἄς μοῦ φέρουν τό ροῦχο μου! Θά πάω!

(μπαίνουν ὁ Πόπλιος, ὁ Βροῦτος, ὁ Λιγάριος, ὁ Μέτελλος, ὁ Κάσκας,
ὁ Τρεβώνιος καί ὁ Κίννας)

Νά κι ὁ Πόπλιος, πού ἦρθε νά μέ πάρει!

ΠΟΠΛΙΟΣ

Καίσαρα, καλημέρα.

ΚΑΙΣΑΡ

Καλῶς ὄρισες, Πόπλιε. Μπά καί ὁ Βροῦτος;
Κι ἐσύ τόσο πρωινός; Καλῶς τόν Κάσκα!

Γάιε Λιγάριε, ὁ Καίσαρας δέ στάθη
ποτέ τόσο κακός γιά σένα, ὅσο
τοῦτες οἱ θέρμες πού σέ κάναν ἔτσι —
Τί ὦρα εἶναι;

ΒΡΟΥΤΟΣ

Χτύπησε ὀχτώ, Καίσαρα.

ΚΑΙΣΑΡ

Εὐχαριστῶ σας ὅλους γιά τόν κόπο
καί τήν εὐγένειά σας.

(μπαίνει ὁ Ἀντώνιος)

Νά ὁ Ἀντώνιος,
πού ξευχτάει στά γλέντια,
κι ὅμως ξύπνησε κιόλα. Χαῖρε, Ἀντώνιε!

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Χαῖρε, μεγάλε Καίσαρα.

ΚΑΙΣΑΡ

Μηνύστε
νά εἶν' ἔτοιμοι ὅλοι. Βρίσκομαι σέ λάθος,
πού μέ τήν ἄργητά μου ἔγινα αἰτία
νά περιμένει ὁ κόσμος. Λοιπόν, Μέτελλε!
Λοιπόν, Κίinna! Τί νέα, Τρεβώνιε; Ἐσένα
θέλω νά σοῦ μιλήσω. Μήν ξεχάσεις
πώς πρέπει νά ῥθεις σήμερα σ' ἐμένα.
Μένε κοντά μου, γιά νά σέ θυμοῦμαι.

ΤΡΕΒΩΝΙΟΣ

Ὅπως ὀρίζεις, Καίσαρα.

(μόνος του)

Καί μάλιστα
θά εἶμαι τόσο κοντά σου, ὥστε θά φτάσει

ή ώρα, πού οί πιό καλοί σου φίλοι θά εϋχονται
νά ήμουνά πιό μακριά σου.

ΚΑΙΣΑΡ

Ἄγαπητοί μου
πάμε νά πιούμε ένα κρασί καί ὕστερα
φεύγουμε ὅλοι μαζί σάν καλοί φίλοι.

ΒΡΟΥΤΟΣ

(μονάχος του)

Τό ὅτι «σάν καλοί φίλοι»
δέν πάει νά πεῖ καί «καλοί φίλοι» πάντα
αὐτό εἶναι πού σπαράζει,
ὦ Καίσαρα, τοῦ Βρούτου τήν καρδιά.

(φεύγουν ὅλοι)

Γ' ΠΡΑΞΗ — Α' ΣΚΗΝΗ

(Στό Καπιτώλιο. Ἀμέσως μετά τή δολοφονία τοῦ Καίσαρα)

ΒΡΟΥΤΟΣ

Πόσες φορές θά τρέξει
ἀπάνω στή σκηνή τό αἷμα τοῦ Καίσαρα,
αὐτουνοῦ, πού εἶναι τώρα ξαπλωμένος
στά πόδια τοῦ Πομπήιου καί δέν ἀξίζει
περσότερο ἀπ' τό χῶμα πού πατούμε!

ΚΑΣΣΙΟΣ

Καί ὅσες φορές θενά τό βλέπουν οἱ ἄνθρωποι,
τόσες φορές θέ λένε
γιά μᾶς: «Αὐτοί εἶναι οἱ ἄντρες, πού χάρισαν
τή λευτεριά στή Ρώμη».

ΔΕΚΙΜΟΣ

Λοιπόν, θά πάμε;

ΚΑΣΣΙΟΣ

Ναί, πηγαίνουμε όλοι!
Έμπρός ό Βροῦτος κι οί άλλοι ακολουθοῦμε
τιμώντας τήν πορεία του
μέ τίς πιό άγνές καί άντρείες καρδιές τῆς Ρώμης!

ΒΡΟΥΤΟΣ

Γιά στάσου· κάποιος είναι.

(μπαίνει ένας ὑπηρέτης)

Ένας φίλος τοῦ Ἄντωνίου.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Έτσι, Βροῦτε,
μέ πρόσταξε ό κύριός μου
νά γονατίσω! Έτσι ό Μάρκος Ἄντωνιος
μέ πρόσταξε νά πέσω μπρός στά πόδια σου
καί, άφοῦ σκύψω μπροστά σου,
πρόσταξε αὐτά τά λόγια νά σοῦ πῶ:
Ό Βροῦτος είναι ευγενικός, γενναῖος,
τίμιος καί συνετός.
Μά κι ό Καίσαρας ἦταν δυνατός,
τολμηρός, μεγαλόψυχος, μέ άγάπη
γιά τούς φίλους του. Πές του
πώς τιμῶ καί αγαπῶ τό Βροῦτο. Πές του
πώς φοβόμουν τόν Καίσαρα,
τόν έσεβόμουν καί τόν αγαποῦσα.
Άν βεβαιώνει ό Βροῦτος τόν Ἄντωνίον
πώς μπορεί δίχως κίνδυνο νά ῥθει
καί νά μάθει γιατί κρίθηκε ό Καίσαρας
άξιος γιά νά πεθάνει, τότε ό Ἄντωνιος
δέ θ' αγαπᾷ τόν Καίσαρα νεκρό
τόσον,όσο τόν Βροῦτο ζωντανό·
καί θέλει ακολουθήσει
πιστά τήν τύχη τοῦ μεγάλου Βρούτου

καί τήν πολιτική του
μές στους κινδύνους τοῦ καινούριου δρόμου.
Αὐτό μηνάει ὁ κύριός μου ὁ Ἀντώνιος.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ὁ κύριός σου εἶναι καλός κι ἄξιος Ρωμαῖος,
προικισμένος μέ νοῦ. Ποτέ δέν εἶχα
γι' αὐτόν ἄλλην ἰδέα. Πήγαινε πές του,
ἂν ἀγαπάει νά ῥθει ὡς ἐδῶ, θά μάθει
ἐκεῖνο πού γυρεύει,
καί, στήν τιμή μου, δέ θά πάθει τίποτα.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Πηγαίνω νά τόν πάρω.

(φεύγει)

ΒΡΟΥΤΟΣ

Τό ἔξερα πώς κι αὐτός θά γίνει φίλος μας.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μακάρι νά ἦταν ἔτσι. Ὅμως κάτι
μοῦ λέει νά τόν φοβοῦμαι· καί τυχαίνει
ἡ κακή μου ὑποψία
γιά τούς ἀνθρώπους ν' ἀληθεύει πάντα.

(μπαίνει ὁ Ἀντώνιος)

ΒΡΟΥΤΟΣ

Νά! νά! ἔρχεται ὁ Ἀντώνιος! Χαῖρε, Ἀντώνιε!

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

᾽Ω πανίσχυρε Καίσαρα, αὐτοῦ κάτω
σέ θωρῶ ξαπλωμένον; Οἱ τόσες σου νίκες
κι οἱ θρίαμβοί σου καί οἱ δόξες καί τά λάφουρα
συμμαζεύτηκαν τώρα

σ' αὐτόν τό λίγο τόπο μπρός μου; Χαῖρε!
Κύριοι, δέν ξέρω τούς σκοπούς σας·
ποιουνοῦ πρέπει νά τρέξει ἀκόμα τό αἷμα·
καταλληλότερη ὥρα δέν εἶναι ἄλλη
ἀπό τήν ὥρα πού πέθανε ὁ Καίσαρας·
οὔτ' ἄλλο ὄργανο πιά ἄξιο
γι' αὐτό τό ἔργο ἀπ' αὐτά σας τά σπαθιά,
πού τά λαμπραίνει τό πιά ὑπέροχο αἷμα
ὄλου τοῦ κόσμου. Σᾶς παρακαλῶ,
ἄν ἔχετε κακό γιά μένα, τώρα,
πού τά κόκκινα χέρια σας σταλάζουν
κι ἀχνίζουν, κάντε αὐτό, πού σᾶς ἀρέσει.
Καί χίλια χρόνια ἄν ζήσω, δέ θά νιώσω
τόν ἑαυτό μου ποτέ γιά νά πεθάνω
τόσο ἔτοιμο ὅπως τώρα. Καμιά θέση
δέ θά μοῦ ἀρέσει τόσο, κανεῖς τρόπος,
ὅπως ἐδῶ στό πλάι τοῦ Καίσαρα σφαγμένως
ἀπό σᾶς τά ἐκλεκτά καί πιά μεγάλα
πνεύματα τοῦ καιροῦ μας.

ΒΡΟΥΤΟΣ

— Ὡ Ἀντώνιε!

μή ζητᾶς ἀπό μᾶς τό θάνατό σου!
Ἄν τώρα σοῦ φαινόμαστε σκληροί
καί φοινάδες, καθώς μᾶς παρουσιάζουν
τά χέρια μας κι ἡ πράξη πού ἐκτελέσαμε,
βλέπεις μόνο τά χέρια μας καί τοῦτο
τό αἵματερό μας ἔργο. Τίς καρδιές μας
δέν μπορεῖς νά τίς δεῖς. Αὐτές πονοῦνε·
καί μονάχα συμπόνια γιά τῆς Ρώμης
τήν κοινή δυστυχία
ἔκανε τήν πράξη.
Γιατί ὅπως διώχνει ἡ μιά φωτιά τήν ἄλλη,
ἀκριβῶς ἔτσι διώχνει
καί ἡ μιά συμπόνια τήν ἄλλη συμπόνια.
Ὅσο γιά σένα, Μάρκο Ἀντώνιε,

τῶν σπαθιῶν μας οἱ κόφες εἶναι ἀπό μολύβι,
τά χέρια μας δέν ἔχουνε τή δύναμη
τοῦ μίσους καί οἱ καρδιές μας
μ' αἰσθήματα γιομάτες
ἀδερφικά σέ δέχονται μ' ἀγάπη
κι ἐκτίμηση καί πρόθεση καλή.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Καί ὁ ψῆφος σου τήν ἴδια θά ἔχει δύναμη
μέ τή δική μας ὅταν μοιραστοῦνε
τά καινούρια ἀξιώματα.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἔχε μόνο
κομμάτι ὑπομονή, γιά νά ἤσυχάσει
ὁ λαός, πού εἶναι χαμένος ἀπό φόβο,
καί θενά σοῦ ἐξηγήσω
γιατί ἐγώ, πού, τήν ἴδια στιγμή
πού χτυποῦσα τόν Καίσαρα,
τόν ἀγαποῦσα, ἔκανα αὐτή τήν πράξη.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Δέν ἀμφιβάλλω γιά τή φρόνησή σας.
Ἄς μοῦ δώσει ὁ καθένας
τό ματωμένο χέρι του. Καί πρῶτα πρῶτα
ἄς δώσουμε τά χέρια, Μάρκο Βρούτε,
ἡμεῖς οἱ δυό. — Γαίε Κάσσιε,
θά σφίξω τό δικό σου.
Ἐσένα τώρα, Μέτελλε, κι ἐσένα, Κίinna,
κι ἐσένα, ἀντρεῖε μου Κάσκα. — Καί στό τέλος,
μά ὄχι τελευταῖο καί στήν ἀγάπη,
τό δικό σου, Τρεβώνιε. Κύριοί μου
ἄχ, τί μπορῶ νά πῶ; . . . Ἡ ὑπόληψή μου,
κύριοι, τούτη τήν ὥρα
πατεῖ σ' ἔδαφος τόσο γλιστερό,

πού ἔνα ἀπ' τὰ δυό κακὰ μπορεῖ κανένας
νά φαντασθεῖ γιὰ μένανε:
πῶς εἶμαι ἄναντρος ἢ πῶς εἶμαι κόλακας.
Πῶς σ' ἀγαποῦσα, Καίσαρα, ὦ! αὐτό 'ναι ἀλήθεια.
Κι ἂν ἡ ψυχὴ σου τώρα μᾶς κοιτάζει
ἀπὸ ψηλά, δέν θά σέ θλίβει τάχα
κι ἀπὸ τό θάνατό σου πιό πολύ
νά βλέπεις τόν πιστό σου φίλο, τόν Ἀντώνιο,
νά μολογάει εἰρήνη καί νά σφίγγει
τά ματωμένα χέρια τῶν ἐχτρῶν σου,
ὦ μεγάλη, μπροστά στό λείψανό σου;
Ἄν εἶχα τόσα μάτια, ὅσες ἔχεις
ἐσύ πληγές, καί βγάζαν τόσα δάκρυα,
ὅσον αἶμα οἱ πληγές σου,
αὐτό θά 'ταν γιὰ μένα πιό σωστό,
παρά νά ἔρχομαι τώρα καί νά κλείνω
φιλία μέ τούς ἐχτρούς σου.
Συχῶρεσέ με, Ἰούλιε! Ἐδῶ κυκλώθηκες,
ὦ λάφι εὐγενικό, ἐδῶ ἔπεσες κι ἐδῶ
στέκονται οἱ κυνηγοί σου λεκιασμένοι
ἀπ' τή θυσία σου καί κοκκινισμένοι
ἀπ' τό θάνατό σου!
ᾠ κόσμε, ἦσουν τό δάσος αὐτοῦ τοῦ λαφιοῦ
κι ἦταν αὐτό ἡ καρδιά σου ἐσένα, ὦ κόσμε! . . .
Τώρα ὅμως σάν ἀγρίμι, χτυπημένο
ἀπ' τούς πρώτους τῆς χώρας,
κείτεσαι ἐδῶ μπροστά μου.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Μάρκο Ἀντώνιε !

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Συγγνώμη, Γάιε Κάσσιε· αὐτά εἶναι λόγια
πού θά τά ποῦνε καί οἱ ἐχτροί του ἄκόμα
τοῦ Καίσαρα. Σ' ἐνός φίλου τό στόμα
εἶναι λόγια ψυχρά καί μετρημένα.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δέ θά σέ ψέξω, Ἀντώνιε,
πού παινεύεις τόν Καίσαρα. Ὅμως πές μας
σέ ποιά σκοπεύεις νά ῥθεις συμφωνία
μαζί μας; Θέλεις νά γραφτεῖς στους φίλους μας
ἢ πρέπει νά τραβήξουμε μπροστά,
χωρίς νά στηριζόμαστε σ' ἐσένα;

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ἴσια - ἴσια γιά τοῦτο
σᾶς ἔσφιξα τά χέρια. Μά ξεχάστηκα
ἅμα πέσαν τά μάτια μου σ' ἐκείνον.
Εἶμαι γιά ὅλους σας φίλος
κι ὅλους σᾶς ἀγαπῶ καί περιμένω
νά μοῦ ἐξηγεῖστε πῶς καί σέ τί πράγμα
θαρρούσατε τόν Καίσαρα ἐπικίνδυνο.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἄλλιῶς θά ἦτανε πράξη ἀγρίων ἀνθρώπων.
Οἱ ἀφορμές πού μᾶς σπρώξανε σ' αὐτήνε,
εἶναι τόσο σπουδαῖες, ὥστε κι ἂν ἦσουν
καί τοῦ Καίσαρα ὁ γιός ἀκόμα, Ἀντώνιε,
θά μᾶς ἔδινε δίκιο.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Αὐτό μόνο ζητῶ. Καί γιά χάρη
σᾶς ἱκετεύω ἀκόμα νά μ' ἀφήστε
νά πάω στήν ἀγορά τό λείψα·ό του
κι ἐκεῖ ἀπό τό βῆμα,
ὅπως πρέπει σέ φίλο,
νά μιλήσω τήν ὥρα τῆς κηδείας.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Θά γίνεῖ ἡ ἐπιθυμία σου, Μάρκο Ἀντώνιε.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Βροῦτε, μιά λέξη.

(κατά μέρος στό Βρούτο)

Δέν ξέρεις τί κάνεις.

Μή δώσεις ἄδεια νά μιλήσει ὁ Ἀντώνιος
τήν ὥρα τῆς κηδείας. Γιά συλλογίσου
πόση μπορεῖ νά φέρει
συγκίνηση στόν κόσμο μέ τά λόγια,
πού θά τούς πεῖ.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Παρακαλῶ. Θ' ἀνέβω

ἐγώ πρῶτα στό βῆμα
καί θά ἐξηγήσω στό λαό τούς λόγους,
πού ὀδήγησαν στό φόνο
τοῦ Καίσαρά μας. Θά δηλώσω ἀκόμα
πώς ὅ,τι πεῖ ὁ Ἀντώνιος,
θά τό πεῖ μέ τήν ἄδεια κι ἔγκρισή μας
καί πώς ἐπιθυμία δική μας ἦταν
νά γίνουν στό νεκρό τοῦ Καίσαρα ὅλες
οἱ τιμές, πού ἀπαιτοῦνε
οἱ ἱεροί νόμοι τοῦ τόπου
καί τά παλιά συνήθεια. Αὐτό θά φέρει
σ' ἐμᾶς πιότερη ὠφέλεια παρά βλάβη.

ΚΑΣΣΙΟΣ

Δέν ξέρω τί μπορεῖ μ' αὐτό νά γίνει.
'Εμένα δέ μ' ἀρέσει.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Μάρκο Ἀντώνιε !

'Ιδού· μπορεῖς νά πάρεις τό νεκρό
τοῦ Καίσαρά σου. Κοίτα, ὅταν μιλήσεις,

δέ θά πείς ἔναντίοι μας τίποτα. Ὅμως
θά παινέψεις τόν Καίσαρα ὅσο θέλεις
καί θά δηλώσεις πῶς αὐτά τά λές
μέ θέληση δική μας·
ἀλλιῶς δέ θά ἔχεις τίποτε νά κάνεις
μέ τήν κηδεία. Καί πρέπει νά μιλήσεις
ἀπ' τό ἴδιο βῆμα ἀπ' ὅπου θά μιλήσω
κι ἐγώ· κι ἀμέσως ὕστερα ἀπό μένα.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Δέχομαι· δέ γυρεύω περισσότερα.

ΒΡΟΥΤΟΣ

Ἐτοιμάστε λοιπόν ὅ,τι εἶναι ἀνάγκη
κι ἐλάτε ἐκεῖ πού πᾶμε.

(φεύγουν ὅλοι ἐξόν ἀπό τόν Ἀντώνιο)

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

*ὦ, συχῶρεσέ με, ἐσύ αἵματοβαμμένο
κομμάτι γῆς, ἄν δείχνομαι ἔτσι πρόθυμος
καί φιλικός σ' αὐτούς τοῦ δολοφόνου!
Εἶσαι τό ἀποσυντρίμμα τοῦ ἐσοχότερου
ἀνθρώπου πού ἔχει ζήσει μέσ στό πέρασμα
ποτέ τῶν αἰώνων. Δυστυχία στό χέρι
πού ἔχυσε τοῦτο τό πολύτιμο αἷμα!
Πάνω ἀπ' τίς ἀνοιχτές λαβωματιές σου,
πού ἔχουνε σά βουβά στόματα ἀνοίξει
τά ὀλοπόρφυρα χεῖλια καί ζητοῦνε
τήν ὁμιλία καί τή φωνή τῆς γλώσσας μου,
προφητεῦω: Κατάρρα
θά πέσει στά κεφάλια τῶν ἀνθρώπων!
Μίσος καί ὀργή κι ἐμφύλιος σπαραγμός
θά συνταράξουν ἀπό μιά ἄκρη σ' ἄλλη
τήν Ἰταλία. Ὁ ρημαγμός καί τό αἷμα

θά γίνουν τόσο τῆς συνήθειας κι ἔτσι
θά εἶναι συχνά τὰ πιό φριχτά θεάματα,
πού κι οἱ μανάδες θά χαμογελοῦνε,
σά βλέπουν τὰ παιδιά τους γινομένα
κομμάτια ἀπό τὰ χέρια τοῦ πολέμου.
Ἡ συνήθεια στή φρίκη θά πνίξει τόν οἶκτο!
Καί τοῦ Καίσαρα ὁ ἴσκιος τριγυρνώντας
καί ζητώντας ἐκδίκηση
μέ τήν Ἄτην, ὀλόπυρη ἀπό τοῦ Ἄδη
τίς φωτιές, στό πλευρό του θά φωνάζει
σ' ὄλες τοῦτες τίς χώρες μέ κυρίαρχη
κραυγή: Καταστροφή! καί θά ἀμολήσει
τὰ σκυλιά τοῦ πολέμου·
ἔτσι πού ἐτούτη ἡ κατάρατη πράξη
θά γιομίσει τή γῆ μέ δυσωδία ἀπό πτώματα
πού θά γυρεύουν τάφο.

(μπαίνει ἓνας ὑπηρέτης)

Εἶσαι τοῦ Ὀκτάβιου Καίσαρα ὑπηρέτης;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Μάλιστα, Μάρκο Ἀντώνιε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Τοῦ εἶχε στείλει

ὁ Καίσαρας γραφή νά ἔρθει στή Ρώμη.

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Ναί, τήν ἔλαβε κι ἔρχεται·

καί μέ πρόσταξε νά ἔρθω νά σοῦ πῶ —

(βλέπει τόν νεκρό)

ὦ Καίσαρα!

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Ἡ καρδιά σου σέ πνίγει. Κάνε πέρα
καί κλάψε. Ὁ πόνος φαίνεται πῶς εἶναι

πάθος κολλητικό. Γιατί τὰ μάτια μου,
βλέποντας μέσα στά δικά σου τώρα
τῆς λύπης τὰ μαργαριτάρια, ἀρχίζουν
κι αὐτὰ νά τρέχουν. Ἔρχεται ὁ κύριός σου;

ΥΠΗΡΕΤΗΣ

Θά περάσει τή νύχτα του ἑφτά λεῦγες
μακριά ἀπ' τή Ρώμη ἀπόψε.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ

Πήγαινε πίσω γρήγορα καί πές του
τό τί ἔχει γίνει. Ἐδῶ βρίσκεις μιὰ Ρώμη
βυθισμένη στό πένθος,
μιὰ ἐπικίνδυνη Ρώμη,
ὅπου δέν ἔχει ἀσφάλεια μήτ' ὁ Ὀκτάβιος.
Σύρε ἀμέσως καί πές του τα ὅλα αὐτά.
Ἡ πιό καλά περίμενε! μή φύγεις,
προτοῦ μετακομίσουμε τό λείψανο
στή ἀγορά! Ἐκεῖ πέρα μέ τό λόγο μου
θά καταλάβω ποιάν ἐντύπωση ἔχει κάνει
ἡ πράξη αὐτή τῶν φονικῶν ἀνθρώπων.
Ἔτσι θά ζωγραφίσεις πιό καλά
κατόπιν στόν Ὀκτάβιο τήν κατάσταση.
Ἐλα νά μέ βοηθήσεις!

(φεύγουν σηκώνοντας οἱ δύο τό λείψανο τοῦ Καίσαρα)

Μετάφραση Κ. Κερθάλου

Σαίξπηρ

2. ΑΝ...

Ἄν νά κρατᾶς καλά μπορεῖς
τό λογικό σου, ὅταν τριγύρω σου ὅλοι
τά ἔχουν χαμένα καί σ' ἐσέ
τῆς ταραχῆς των ρίχνουν τήν αἰτία,

Ἄν νά ἐμπιστεῦσαι μπορεῖς
τόν ἴδιο τόν ἑαυτό σου, ὅταν ὁ κόσμος
δέν σέ πιστεύει, κι ἄν μπορεῖς
νά τοῦ σχωρῶς αὐτή τή δυσπιστία,
νά περιμένεις ἄν μπορεῖς,
δίχως νά χάνεις τήν ὑπομονή σου,
κι ἄν ἄλλοι σέ συκοφαντοῦν,
νά μή καταδεχθεῖς ποτέ τό ψέμα,
κι ἄν σέ μισοῦν, ἐσύ ποτέ
σέ μίσος ταπεινό νά μήν ξεπέσεις,
μά νά μήν κάνεις τόν καλό
ἢ τόν πολύ σοφό στά λόγια,

Ἄν νά ὀνειρεύεσαι μπορεῖς
καί νά μήν εἶσαι δοῦλος τῶν ὀνείρων,

Ἄν νά στοχάζεσαι μπορεῖς,
δίχως νά γίνει ὁ στοχασμός σκοπός σου,

Ἄν ν' ἀντικρίζεις σοῦ βαστᾶ
τό θρίαμβο καί τή συμφορά παρόμοια
κι ὅμοια νά φέρνεσαι σ' αὐτούς
τούς δυό τυραννικούς ἀπατεῶνες,

Ἄν σοῦ βαστᾶ ἡ ψυχὴ ν' ἀκοῦς,
ὅποιαν ἀλήθεια ἐσύ εἶχες εἰπωμένη
παραλλαγμένη ἀπ' τούς κακοῦς,
γιά νά 'ναι γιά τούς ἄμυαλους παγίδα,
ἢ συντριμμένα νά θωρεῖς,
ὅσα σοῦ ἔχουν ρουφήξει τή ζωὴ σου
καί πάλι νά ξαναρχινᾶς
νά χτίζεις μ' ἐργαλεῖα πού 'ναι φθαρμένα,

Ἄν ὅσα ἀπόκτησες μπορεῖς
σ' ἓνα σωρό μαζί νά τά μαζέψεις
καί δίχως φόβο μονομιᾶς
κορόνα ἢ γράμματα ὅλα νά τά παίξεις
καί νά τά χάσεις καί ἀπ' ἀρχῆς

ἀπράνταχτος νά ξεκινήσεις πάλι
καί νά μή βγάλεις καί μιλιά
ποτέ γι' αὐτόν τόν ξαφνικό χαμό σου,

Ἄν νεῦρα καί καρδιά μπορείς
καί σπλάχνα καί μυαλό, ὅλα νά τά σφίξεις
νά σέ δουλέψουν ξαναρχῆς
κι ἄς εἶναι ἀπό πολύν καιρό σωσμένα
καί νά κρατιέσαι πάντα ὀρθός,
ὅταν δέ σοῦ ἔχει τίποτε ἀπομένει
παρά μονάχα ἡ θέληση
κράζοντας σ' ὅλα αὐτά «βαστάτε»,

Ἄν μέ τά πλήθη νά μιᾶς
μπορεῖς καί νά κρατᾶς τήν ἀρετή σου,
μέ βασιλιάδες νά γυρνᾶς
δίχως ἀπ' τοὺς μικροὺς νά ξεμακραίνεις,

Ἄν μήτε φίλοι μήτ' ἐχθροί
μποροῦνε πιά ποτέ νά σέ πειράξουν,
ὅλο τόν κόσμο ἂν ἀγαπᾶς,
μά καί ποτέ πάρα πολύ κανένα,

Ἄν τοῦ θυμοῦ σου τίς στιγμές,
πού φαίνεται ἀδυσώπητη ἡ ψυχὴ σου,
μπορεῖς ν' ἀφήσεις νά διαβοῦν
τήν πρώτη ξαναβρίσκοντας γαλήνη,
δική σου θά ἔναι τότε ἡ γῆ
μ' ὅσα καί μ' ὅ,τι ἀπάνω της κι ἂν ἔχει
καί κάτι ἀκόμα πιό πολύ:
ἄντρας ἀληθινός θά ᾽σαι, παιδί μου.

Μετάφραση Νικολάου Κερβούνη

P. Κίπλιγγ

3. ΟΔΥΣΣΕΑΣ

Τί άξίζει, άν στην άτάραχη γωνιά μου
σάν όκνός βασιλιάς στέκω στό πλάγι
γριάς συντρόφισσας καί σωστά μοιράζω
τό δίκιο στους άνίδεους άνθρώπους,
πού τρώνε, θησαυρίζουν καί κοιμούνται
καί δέ μέ νιώθουν! Δέν μπορώ νά πάψω
νά γυροφέρνω πάντα σέ ταξίδια·
θέλω νά πιώ τής ζωής τή στερνή στάλα.
Έχάρηκα πολλά, πολλά έχω πάθει
μονάχος μου ή μέ όσους μ' άγαπούσαν
πότε σέ ξένη γή πότε στά μάκρη
σκοτεινού πολυκύμαντου πελάγου.
Τ' όνομά μου έδιαλάλησεν ή φήμη
κι ή άχόρταγη καρδιά καινούριο πόθο
πάντα γρικόει κι άς έμαθα κι άς είδα
σέ άλλες χώρες πώς ζοϋν, πώς κυβερνάνε.
Κι έγώ στερνός δέν είμαι, άφοϋ μέ σέβας
μέ δέχτηκαν παντού κι έχω γνωρίσει
τής μάχης τό μεθύσι, πολεμώντας
μέ τους όμοιους μου μόνο μέσ στους κάμπους
τους βοερούς κι άνεμόδαρτους τής Τροίας.
Κι είμαι έγώ καθετί πού μου 'χει τύχει,
κι ό,τι είδα κι ό,τι ξέρω τώρα μοιάζει
μέ άψιδωτή στοά, πού άνάμεσό της
φαίνεται κόσμος άγνωστος, μά πάντα
σάν σιμώνω τά σύνορα ξεφεύγουν . . .
Είμαι άγνωμος ό πόθος πού γυρεύει
νά βρεί τέλος κι ανάπαψη σάν όπλο,
πού δέν άστράφτει πλιά κι άπορριγμένο
σκουριάζει. "Όχι, δέ ζει όποιος άναπνέει
μονάχα. Δέν άξίζει στριμωγμένοι
όί άνθρωποι νά 'ναι ό ένας κοντά στόν άλλο.
Κι άν τώρα ζωή λίγη μου άπομένει,
μά καί μιάν ώρα μόνο σάν μπορέσεις

ἀπ' τήν αἰώνια τή σιγή ν' ἀρπάξεις,
πολλά πράγματα νέα θά ἴδεις, θά μάθεις ! . . .
Θά ἤμουν δειλός, ἄν ἤθελα γιά λίγο
καιρό, πού ἀκόμα θά χαρῶ τόν ἥλιο,
προσεχτικά νά ζήσω μετρημένα,
ἀφοῦ ὁ πόθος φλογίζει τήν ψυχή μου
ν' ἀκλουθήσω τή γνώση σάν ἀστέρι
πέρα ἀπ' τά οὐράνια, ἐκεῖ πού ὁ νοῦς δέ φτάνει.
Τό θρόνο μου καί τό νησί χαρίζω
τώρα στό γιό μου, τόν ἀγαπημένο
Τηλέμαχο, πού ξέρει τή δουλειά του,
μέ φρόνηση σιγά σιγά ἡμερώνει
τ' ἄγριο πλήθος, γλυκότροπα τοῦ δείχνει
ἐκεῖνο πού ὠφελεῖ καί πού συμφέρει.
Κι εἶναι ἄσπιλος, πιστός στό κοινό χρέος
καί στό στήθος θερμῆν ἀγάπη κρύβει,
τούς θεούς, πού πιστεύουμε, λατρεύει
κι ἐγώ σάν φύγω μένει αὐτός. Κι οἱ δυό μας
κάνουμε τό ἔργο, πού ποθεῖ ἡ ψυχή μας.
Στό λιμάνι ἐκεῖ κάτου τό καράβι
μέ πανιά φουσκωμένα περιμένει . . .
κι ἡ θάλασσα ἡ πλατιά πέρα μαυρίζει .
Ἔω ναῦτες, πού μέ ἀνδρεία ψυχή μαζί μου
στῖς ἔγνοιες, στούς ἀγῶνες καί στούς κόπους
δειχτήκατε μέ χαμόγελο πάντα,
μ' ἐλεύθερη καρδιά καί περηφάνια,
κι ἄν ἔλαμπαν τά οὐράνια ἢ κι ἄν βροντοῦσαν
εἴμαστε γέροι, ἀλλά δέν ἀπολείπουν
ἀπό τά γερατειά τό χρέος κι ἡ δόξα.
"Ὅλα τά κόβει ὁ θάνατος. Μά τώρα,
πρίν φτάσει ἐμεῖς νά κάμουμε μπορούμε,
ἔργο τρανό κι ἀντάξιο τῶν ἀνθρώπων,
πού ἀκόμη καί στούς θεούς ἀντισταθῆκαν.
Στούς βράχους φέγγουν λύχνοι ἀπό τά σπίτια,
ἡ μέρα σβεῖ καί τό φεγγάρι βγαίνει
κι ὀλόγυρα μυριόφωνο μουγκρίζει

τό πέλαγος. Ἐλάτε, ὦ φίλοι, τώρα
δέν εἶναι ἀργά γιά κείνους πού ζητοῦνε
νέους κόσμους. Σπρῶχτε, σύντροφοι, τό πλοῖο
στ' ἀνοιχτά καί καθίστε στήν ἀράδα
σάν ἄξιοι λαμνοκόποι. Ἐμπρός τραβάτε
σχιζοντας ρυθμικά τό βοερό κύμα,
ἀφοῦ ἡ καρδιά μου ἀπόφασιν ἐπῆρε
στή μακρινή χώρα νά πάω ν' ἀράξω,
πέρα ἀπ' τή δύση, πού βυθίζουν τ' ἄστρα.
Κι ἄν δέ μᾶς πνίξει ἡ τρικυμία, θά πᾶμε
στά μακάρια νησιά, τόν Ἀχιλλέα
τόν μεγαλόψυχο νά ξαναἰδοῦμε!
Ἄρκετά κατορθώσαμε, μά πάντα
πολλά μένουν ἀκόμα, γιά νά γίνουν,
κι ἄν δυνατοί δέν εἴμαστε σάν πρῶτα
στά παλιά χρόνια, πού δικά μας ἦταν
γῆ κι οὐρανός, εἴμαστε ἀκόμη κάτι,
γιατί καρδιές ἀνδρεῖες ἔεθ' ἀλλάξουν
κι ἄν ὁ καιρός κι ἡ μοίρα τίς κουράσουν,
μά στό ἔργο σταθερή καί στόν ἀγώνα
βαθιά τους ζωντανή θέληση μένει,
πού δύναμη καμιά δέν τή δαμάζει.

Μετάφραση Μαρίνου Σιγούρου

Τέννουσον

4. ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΠΟΛΙΤΕΥΟΜΕΝΟΥ

ΦΩΝΑΞΕ τί νά φωνάξω;
Χορτάρι ἡ κάθε σάρκα: συμπεριλαμβανομένων
Τῶν Ἐταίρων τοῦ Λουτροῦ, τῶν Ἴπποτῶν τῆς Βρε-
τανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῶν Ἴπποτῶν,
ἜΩ Ἴπποτές! τῆς Λεγεῶνος τῆς Τιμῆς,
Τοῦ Τάγματος τοῦ Μέλανος Ἀετοῦ (α' καί β' τάξεως),
Καί τοῦ Τάγματος τοῦ Ἀνατέλλοντος Ἡλίου.
Φώναξε φώναξε τί νά φωνάξω;

Ἐκεῖνο πού πρέπει νά γίνει πρῶτα εἶναι νά σχηματιστοῦν οἱ ἐπιτροπές:

Τά γνωμοδοτικά συμβούλια, διαρκεῖς ἐπιτροπές, εἰδικές ἐπιτροπές καί ὑποἐπιτροπές.

Ἐνας γραμματέας φτάνει γιά πολλές ἐπιτροπές.

Τί νά φωνάξω;

Ὁ Ἄρθουρ Ἐντουαρ Σύριλ Πάρκερ διορίστηκε τηλεφωνητής

Μέ μισθό μιάμιση λίρα τή βδομάδα πού μέ πέντε σελίνια ἐτήσια αὔξηση

Γίνεται δυόμισι λίρες τή βδομάδα:

Κι ἓνα ἐπίδομα τριάντα σελίνια τά Χριστούγεννα

Καί μιά βδομάδα τό χρόνο ἄδεια.

Μιά ἐπιτροπή ἔχει διοριστεῖ γιά νά ὑποδείξει ἓνα συμβούλιο μηχανικῶν

Νά ἐξετάσει τήν Ὑδρευση.

Μιά ἐπιτροπή ἔχει διοριστεῖ

Γιά τά Δημόσια Ἔργα, πρωτίστως γιά τήν ἀνοικοδόμηση τῶν ὀχρωματικῶν.

Μιά ἐπιτροπή ἔχει διοριστεῖ

Νά διαπραγματευτεῖ μέ μιά Βολσκιανή ἐπιτροπή

Τήν αἰωνία εἰρήνη· οἱ βιομήχανοι βελῶν καί ἀκοντίων
κι οἱ σιδηρουργοί

Ὅρισαν μιά μεικτὴ ἐπιτροπή νά διαμαρτυρηθεῖ γιά τή μείωση τῶν παραγγελιῶν.

Ὡστόσο οἱ φύλακες στά σύνορα παίζουने ζάρια

Καί στούς βάλτους (ᾧ Μαντοβάνε) κοάζουν τά βατράχια.

Πυγολαμπίδες λάμπουν πάνω στίς ἀνήμπορες ἀπανωτές ἀστραπές τῆς νύχτας τοῦ Ἰουλίου

Τί νά φωνάξω;

Μάνα μάνα

Νά τά οἰκογενειακά πορτραῖτα γραμμῆ, σκοῦρες προτομές, ὅλες μ' ἓνα ὕφος ἀξιοπρόσεχτα ρωμαϊκό,

Ὅλες ἀξιοπρόσεχτα ἴδιες, φωτισμένες διαδοχικά ἀπό τήν ἀνταύγεια

Ἐνός ἰδρωμένου λαμπαδοφόρου, πού χασμουριέται.

ᾠ, χωμένοι κάτω από . . . Χωμένοι κάτω από . . . Ἐκεῖ
πού τό πόδι τοῦ περιστεριοῦ πάτησε μέ μιὰ σύ-
σπαση μιὰ στιγμή,

Μιά ἀκίνητη στιγμή, μεσημερνή ἀνάπαυλα, βολεμένη
κάτω ἀπό τά ψηλότερα κλωνάρια τοῦ πλατύτερου
δέντρου τοῦ μεσημεριοῦ

Κάτω ἀπό τά φτερά τοῦ στήθους πού ἔπαιξαν μέ
τ' ἀγεράκι τ' ἀπογεματινό

Ἡ κυκλαμιά ἐκεῖ πέρα ἀνοίγει τά φτερούγια, ἐκεῖ
τ' ἀγιόκλημα σκύβει στ' ἀνώφλι

ᾠ μάνα (ὄχι κάποια προτομή ἀπό τοῦτες, μέ τήν ἐπι-
γραφή της τήν ἀξιοπρεπή)

Ἐγώ ἓνα κουρασμένο κεφάλι ἀνάμεσα σέ τοῦτα τά κε-
φάλια

Γεροὶ τράχηλοι γιά νά τά βαστάζουν

Γερέσ μύτες γιά νά σκίζουν τόν ἄνεμο

Μάνα

Δέ θά μπορούσαμε κάποτε, ἴσως τώρα, νά ἡμασταν μαζί,

Ἄν οἱ θυσιές, παιδεμοί, ἀσκητισμοί, ἐξίλασμοί,

Ἐχουν τώρα τηρηθεῖ

Δέ θά μπορούσαμε τάχα νά ἡμασταν

ᾠ, χωμένοι

Χωμένοι μέσα στή γαλήνη τοῦ μεσημεριοῦ, μέσα στή
σιωπή τῆς νύχτας πού κοάζει.

Ἐλα μέ τό φτερούγισμα τῆς μικρῆς νυχτερίδας, μέ τό
φτωχό λαμπύρισμα τῆς πυγολαμπίδας ἢ κωλοφωτιάς,

«Πετώντας, πέφτοντας, στεφανωμένα σκόνη», τά μι-
κρά πλάσματα,

Τά μικρά πλάσματα τσιρίζουν ἀχαμνά μέσα στή σκό-
νη, μέσα στή νύχτα.

ᾠ μάνα

Τί νά φωνάξω;

Ἄπαιτούμεν μίαν ἐπιτροπήν, μίαν ἀντιπροσωπευτικήν
ἐπιτροπήν, μίαν ἐπιτροπήν ἐλέγχου

ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ! ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ! ΠΑΡΑΙΤΗΣΙΣ!

«Ἡ ἔρημη χώρα»

Θ. Σ. Ἐλιοτ (μετάφραση Γιώργου Σεφέρη)

Λ Ε Ξ Ι Λ Ο Γ Ι Ο

Α

- Ἄγιομανρίτης, ὁ : Ὁ κάτοικος τῆς Λευκάδας (Ἄγία Μαύρα = ἡ Λευκάδα)
- Ἄγχεσιμος, ὁ : λόφος τῆς Ἀττικῆς, ἴσως τὰ Τουρκοβούνια τῆς Ἀθήνας
- ἄγγιστροφος : αὐτός πού εὐκολα ἀλλάζει γνώμη, ὁ εὐμετάβολος
- Ἄερωόν, ὁ : βουνό στά Β.Δ. τῆς Παλαιστίνης
- Ἀθήναιος, ὁ : ἀρχαῖος συγγραφέας πού ἔζησε γύρω στά 300 μ.Χ. Σώθηκε τό σπουδαῖο ἔργο του «Δειπνοσοφισταί»
- αἰδέομαι-αἰδομαι : ντρέπομαι, φοβοῦμαι, σέβομαι
- ἄ κάτω ἐπέγγλ : (à quatre épingles) = «στήν τρίχα», στήν ἐντέλεια
- ἀλάστωρ, ὁ : ὁ καταστροφέας, ὁ καταραμένος
- ἀλαφροῦσκιωτος : αὐτός πού ἔχει ἐλαφριά σκιά, αὐτός πού ἔχει τήν ιδιότητα νά βλέπει τόν ἀόρατο κόσμο τῶν ξωτικῶν
- ἀλισάγγη, ἡ : τό ἀλάτι πού μαζεύεται στίς γαῦρνες, στά κοιλάματα τῶν παραλιακῶν βράχων, κοινῶς ἀφράλατο
- ἄλιμπορο, τό : ὁ ἴστος τοῦ πλοίου, τό κατάρτι
- ἄλοιογόν : κόκκινο
- ἀμπλάκιμμα, τό : ἀμάρτημα, σφάλμα, πλάνη
- ἀνάβρα, ἡ : μικρή πηγὴ νεροῦ, βρυσούλα
- ἀναμίξις τοῖς ὀστέοις τοῦ σοῦ (ἐνν. πατρός) : Ἡ ταρῆ σέ κοινό μνημεῖο τῶν στενῶν συγγενῶν ἦταν συνηθισμένο ἔθιμο στήν ἐποχὴ τοῦ Ὁμήρου
- ἀναποδίξω : βιδίζω ἀνάποδα, ὀπισθοχωρῶ
- ἀνάσχου : (ρῆμα: ἀνέχομαι) ὑπομένο
- Ἀνάχασις, ὁ : φιλόσοφος ἀπὸ τῆ Σκυθία, μαθητῆς καὶ φίλος τοῦ Σόλων· ἔζησε τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ.
- ἀνεῖ : ἀνοίγει
- ἀνειμένα ἴδια : ἀνήθικα τραγούδια
- ἀνεῖται ἢ στοά : ὑψώνεται ἢ στοά
- ἀνεπιδείξ : αὐτός πού δέν ἔχει ἀνάγκη
- Ἄρριος, ὁ : μάντης, γιὸς τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Ροιδῆς
- ἀρωθεν ροπή, ἡ : ἡ βοήθεια ἀπὸ ψηλά, ἀπὸ τό Θεό
- ἀταιρωῶ : κρεμάζω
- ἀτέροχομαι : ἐδῶ μὲ τῆ σημασίᾳ τοῦ πεθάνω

ἀπέτεκε : φανέρωσε
 ἀπηγορευμένη : (ἀκριβόμαι-οὔμαι) ἢ προσεχτική
 ἀπήνεια, ἢ : σκληρότητα
 ἀπλῶς πρὸς τινα διάκειμαι : εἶμαι ἀπλὸς γνώριμος κάποιου
 ἀποδύρομαι : χύνω πολλά δάκρυα
 ἀπολέγομαι τινα : διαλέγω κάποιον
 ἀπολιμπάνω : ἀποχωρίζομαι
 ἀπολιπῶ : ἀφήνω
 ἀποροῶγες : ἀπότομοι, μέ γκρεμούς
 ἀποσαλεύουσα ἐπινένευεν : ψηλότερη ἀπὸ τῶν ἄλλων κάνει νεῦμα
 ἀποστρέφομαι τῶν συσσιτίων : ἐπιστρέφω στὰ συσσίτια
 ἀποτεταγμένος οἶκος αὐτῇ : τὰ διαμερίσματά της
 ἀπὸ τρόπου : σύμφωνα μέ τή συνήθεια
 ἀράθυμος : νευρικός, εὐέξαπτος, αὐτός πού θυμώνει εὐκολα
 ἀργέστης : ὁ βορειοδυτικός ἄνεμος
 Ἄργος, ὁ : μυθολογικό πρόσωπο μέ πάρα πολύ δυνατή ἔραση
 ἀρειότολμος : θαρραλέος, τολμηρός στὸν πόλεμο
 Ἄρκαδιός, ὁ : αὐτός πού κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἄρκαδία
 ἀρμάδα : στόλος
 Ἄρριταρίων : Γάλλος οἰκονομολόγος
 ἀσβόλη, ἢ : ἡ μαυρίλα πού ἀφήνει ὁ καπνὸς στοὺς τοίχους, στὰ ροῦχα, στὰ πρό-
 σωπα
 ἀσκέρι, τό : στράτευμα
 ἀσούσοιμος : ἀγνώριστος, ἐλεεινός
 ἀσπούδα : γρηγοράδα, βιασύνη
 Ἄστάρτη, ἢ : θεὰ τῶν Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων
 Ἄττη, ἢ : ἡ σύγχυση τοῦ νοῦ, ἡ ἁμαρτία, ἡ καταστροφή
 Αὐτομέδων, ὁ : ἀρχαῖος ποιητής ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τό Κύζικο, πού ἔζησε τὸν
 1ο αἰώνα μ.Χ.
 ἀφήμι' οὐκ ἀφήθην ἀπολαῦσαι: δέ μοῦ ἐπέτρεψαν νά ἀπολαύσω, νά χαρῶ
 ἀχός : ἤχος, βουητό
 ἀψυχία, ἢ : ἡ λιποθυμία, ἡ δειλία

B

βαβούκλι, τό : τό γυναικεῖο φόρεμα μέ μανίκια
 Βαλερῦ Παῦλος : Γάλλος ποιητής (1871-1945)
 βατσέλα, ἢ : εἶδος ἱστιοφόρου, πλοίου μέ πανιά
 βόλισμα, τό : τό βάθος τῆς θάλασσας, τό ὅποιο βρῖσκουμε μέ τό ναυτικό ὄργανο,
 τὴ βολίδα
 Βούρσιαν (ὄρθ. Μπούρσιαν) : Γερμανὸς φιλόλογος καὶ ἀρχαιοδίφης πού ὑπῆρξε
 καθηγητὴς σέ πολλά Πανεπιστήμια. Περιηγήθηκε τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔγραψε
 γεωγραφία

Γ

Γάδειρα, τὰ : πόλη τῆς Ἰσπανίας

Γαλιλέι : Ἰταλὸς ἀστρονόμος, φυσικομαθηματικὸς καὶ φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Πίζα (1564-1642)

Γίλβεργτ Γουσταῦος : Γερμανὸς ἱστορικὸς καὶ φιλόλογος (1843-1899)

γκλόρια, ἡ : ἡ δόξα

γούμενα ἡ : Τὸ χονδρὸ σχοινὶ τῶν πλοίων (καρὰβόσχοινο)

Δ

δείλαιος : δυστυχησμένος

δικαστηρίῳ παρεδρεύω : ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ δικαστήριον ὡς συνήγορος

Διόδωρος Σικελιώτης : ἀρχαῖος ἱστορικὸς (90-20 π.Χ.)

Δίων Χρυσόστομος : ἀρχαῖος ρήτορας ἀπὸ τὴν Προύσα, πού ἔζησε τὸν 1ο αἰῶνα μ.Χ.

Δόμνιος Κεῦνος : Ὁλλανδὸς δάσκαλος τοῦ Κοραῆ στὴ Σμύρνη

Δοστογιέβσκυ : ὀνομαστὸς Ρῶσος μυθιστοριογράφος (1821-1881)

Ε

ἐγκαλῶ : κατηγορῶ

ἐγκαρπον, τό : τὸ σύμπλεγμα ἢ τὸ στεφάνι ἀπὸ καρπούς

εἶκω : ὑποχωρῶ

εἴτουν : δηλαδὴ

Ἐκάτη : ἡ θεότητα πού κάνει μακρινὰ ταξίδια, κόρη τοῦ Πέρση καὶ τῆς Ἀστειρίας. Ἀπὸ τὸ Δία εἶχε ἐξουσία στὸν οὐρανὸν, τὴ γῆ καὶ τὴ θάλασσα. Προστατεῖ τὶς ἀγωνιστικὰς γιορτὲς, χορηγεῖ πλοῦτον, τιμὰς, νίκας καὶ δίνει καλὰ ταξίδια. Προστατεῖ τὰ νεογέννητα. Ἀργότερα ἐξομοιώθηκε μὲ τὴν Ἄρτεμη. Λατρευόταν στὰ σταυροδρόμια τὴ νύχτα καὶ ἔγινε θεὰ τῶν φαντασμάτων

ἐλεεινός : ἄξιος ἐλεημοσύνης, συμπάθειας

ἐμπνέω : ἀναπνέω, παίρνω ἀνάσα

ἐμφιλοχωρεῖ ἡ ὄψις : τὸ βλέμμα παρατηρεῖ προσεχτικὰ τὸ θέαμα

ἔξω σοφία, ἡ : ἡ σοφία τῶν ἐθνικῶν (ειδωλολατρῶν)

ἔξωθεν μαθήματα, τὰ : τὰ μαθήματα πού δίδασκαν οἱ εἰδωλολάτρες

ἐπήρεια, ἡ : ἡ ἐπίδραση

ἐπήρται : (ἐπαίρομαι) ἔχει ἀνυψωθεῖ, ὑπερηφανευεῖ

ἐπιπέτομαι : κάθομαι (ἐ)πάνω

ἐπιπολή, ἡ : ἡ ἐπιφάνεια

ἐπισείων, ὁ : εἶδος σημαίας πλοίου

ἐπιστρέφω : διορθώνω, ἐπανορθώνω, ἐπαναφέρω

ἐπομβρέω : βρέχω ἀπὸ πάνω

ἐρμυνότης, ἡ : ἡ δχύρωση μιᾶς θέσης

εὐαγέστατος : πάρα πολύ ξάστερος, αὐτός πού φαίνεται ἀπό μακρινή ἀπόσταση καθαρά

εὐδία, ἡ : ἡ καλοκαιρία, ἡ γαλήνη

εὐδοκίμησις, ἡ : ἡ προκοπή, ἡ πρόοδος, ἡ πετυχημένη μόρφωση

Εὐδοξος Κνίδιος : διάσημος μαθηματικός καί ἀστρονόμος (409-356 π.Χ.)

Εὐμόλπος : ἀρχαῖος ἥρωας πού τόν τιμοῦσαν στήν Ἀττική

εὐσημος λέξις : λέξη μέ ξεκάθαρη σημασία

εὐσυμπάθητος : αὐτός πού συμπαθιέται εύκολα

ἐφικνέομαι : φτάνω, πλησιάζω

ἐπέστησε χηρείαν : (ἐπίστημι) μέ ἔκαμε νά χηρέψω

ἐφόδιον τό : τό ἀπαραίτητο γιά ὁδοιπορία

Z

Ζαερός καί Ζαιρός : ζωοτροφία, τροφή δηλαδή γιά ζῶα

Ζάροξ-κος, ὁ : ἥρωας, φίλος τοῦ Ἀπόλλωνα πού διδάχθηκε ἀπ' αὐτόν τή μουσική

Ζήγκφριδ γραμμή, ἡ : ἡ γερμανική ὀχρωματική γραμμή κοντά στά Γαλλικά σύνορα κατά τό Β' Παγκόσμιο πόλεμο (1939-1945)

H

ἠδίκηκόςτας : (ἐνκντωματική μετοχή) ἄν καί (ἀδίκησα)

ἠνέγκαμεν τήν χηρείαν : (φέρω) ὑποφέραμε τή χηρεία

ἠφίει πηγᾶς δακρῶων : (ἐφίημι) ἔχυνε (ἄφθονα) πολλά δάκρυα

Θ

θαυμαστόω-ῶ : κάνω κάτι θαυμαστό, ἐξυμνῶ, ἐπαινῶ

Θεαίτητος, ὁ : ἀρχαῖος μαθηματικός, μαθητής τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ Θεοδώρου ἀπό τό Κύζικο. Σκοτώθηκε στά 394 π.Χ. στήν Κόρινθο, στή μάχη κατά τῶν Σπαρτιατῶν.

Θεραπεία, τά : πολύ ὁμορφο προάστιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στήν εὐρωπαϊκή ἀκτή τοῦ Ἄνω Βοσπόρου

θήλιασμα, τό : τό μπόλιεσμα τῶν δέντρων

θριγκός, ὁ : ἡ ἐπάνω σειρά ἀπό πέτρες στόν τοῦχο, ἡ ὁποία ἐξέχει.

I

Ἰβήρων μονή, ἡ : μία ἀπό τίς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους

Ἰδαλγός, ὁ : ἰσπανικός τίτλος κατώτερης εὐγένειας

Ἰππαρχος : Πυθαγόρειος φιλόσοφος τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα

Ἰπποθῶων, ὁ : ἥρωας ἐπώνυμος τῆς Ἰπποθωντίδας φυλῆς στήν Ἀττική

ἰχώρ, ὁ : αἰθέριος χυμός πού ρεεῖ στίς φλέβες τῶν θεῶν

K

Καικίας, ὁ : Βορειοδυτικός ἄνεμος (γραιγολεβάντες)

κακοργία, ἡ : κακή πράξη, κακό ἔργο

- καλάρισμα, τό : τό ριζίμο τῶν διχτυῶν στή θάλασσα
 καλντιοίμι ἢ καλντεοίμι : ὁ λιθόστρωτος δρόμος.
 καλούμα, ἡ : τό σχοινί ἢ ἡ ἄλυσίδα τοῦ πλοίου πού ρίχνεται στή θάλασσα.
 καλουμάω : ξετυλίγω, ρίχνω τό σχοινί ἢ τήν ἄλυσίδα τοῦ πλοίου στή θάλασσα.
 Κάντ 'Ερμανουήλ : μεγάλος Γερμανός φιλόσοφος (1724-1804)
 Καροάκι : μαγευτική τοποθεσία στήν Κέρκυρα
 καρσί : ἀπέναντι, ἀντίκρυ
 Κάροστεντ Οὐλλριχ : Γερμανός ἱστορικός πού ἔγραψε τήν ἱστορία τῆς Καρχηδόνας
 Καρτέσιος Ρενάτος : μεγάλος Γάλλος φιλόσοφος (1596-1650)
 Καραοιά, αἱ : κομόπολη, πρωτεύουσα τοῦ Ἁγίου Ὄρους
 καταλλαγῆ, ἡ : ἡ ἀλλαγῆ χρωμάτων, ἡ συνεννόηση, ἡ συμφιλίωση
 κατάμερον, τό : τό ἀπόμερο, τό μοναχικό
 κατάστασις τοῦ βίου : κατεΐθουσα τῆς ζωῆς
 καινί, τό : ξύλινο χωριάτικο πιάτο, κούπα. Μεταφορικά: βαθουλωτός, κλειστός τόπος
 Κένταυροι, οἱ : μυθολογικά τέρατα μισοί ἄνθρωποι καί μισοί ἄλογα
 κίδαρις, ἡ : Περσικό σκέπασμα τοῦ κεφαλιοῦ
 κιοτής : δειλός
 cloaca maxima : ὑπόνομος στή Ρώμη, διαμέσου τοῦ ὁποίου περνοῦσαν τά νερά καί χύνονταν στόν Τίβερη
 Κόιντος, ὁ : φίλος τοῦ Κικέρωνα
 κολορίστας, ὁ : ζωγράφος ἢ λογοτέχνης, πού προσέχει πολύ τά χρώματα
 κόμπος, ὁ : ἡ ἀλαζονεία, ἡ ἐπίδειξη, ἡ ἐπιβλητικότητα
 κομποδέστερος : ὁ περισσότερο ἐπιβλητικός
 Κομποβουνίσιος : ὁ κάτοικος τῆς ὄρεινῆς Τριφυλίας
 κούλια, ἡ : πύργος, φρούριο
 κορταλιῶ : κρούω, χτυπῶ μέ ἐπιμονή
 Κραβαοίτης, ὁ : ὁ κάτοικος τῶν Κραβάρων τῆς Ναυπακτίας
 Κρομβάχερ (Κάρολος) : Σπουδαῖος Γερμανός Βυζαντινολόγος (1768-1845), καθηγητής Πανεπιστημίου
 κυρία λέξις : κυριολεξία
 Κώτας : Μακεδονομάχος ἀπό τή Ρούλια τῆς Μακεδονίας. Κρεμάστηκε στό Μοναστήρι, στό 1905

Λ

- λάδανον, τό : γνωστή ὀνομασία τοῦ φυτοῦ «κίστος ὁ κρητικὸς»
 Λαίβηαι, οἱ : μυθικά πρόσωπα, συγγενεῖς μέ τοὺς Κενταύρους, ἀλλά μέ ἀνθρώπινο ὀλόκληρο τό σῶμα, κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας πού ἀγωνίστηκαν ἐνάντια τῶν Κενταύρων
 λασκάρω : χαλαρώνω τό σχοινί ἢ τήν ἄλυσίδα
 Λίθη, ἡ : ἓνα ἀπό τά πέντε μυθολογικά ποτάμια τοῦ Ἁδῆ.
 λογοκρατία, ἡ : ὀρθολογισμός, ἡ κυριαρχία τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἡ δικνόνηση σύμφωνα μέ τόν ὀρθό λόγο

λογοποιῶ : συγγράφω

λόγος γὰρ οὐδεὶς ἂν ἐφίκοιτο χειμῶνος ἐκείνου : κανέννας λόγος δὲ θὰ περιγράψει ἀρκετὰ ἐκείνη τὴν τρικυμία

λύθρος, ὁ : τὸ λέρωμα μὲ αἷμα

λυτρὸν, τό : τὸ λύτρο

M

μαγνάδι, τό : πολὺ λεπτὸ ὕφασμα· κυρίως κάλυμμα κεφαλιοῦ, μαντίλι

Μαζινό γραμμὴ : ἡ γαλλικὴ δυρωματικὴ γραμμὴ στὰ γερμανικὰ σύνορα, πού τὴ διέσπασαν οἱ Γερμανοὶ στὰ 1940

μαναφούκια, τά : οἱ διαβολές, οἱ μηχανορραφίες

μάους, τό : εἶδος τυχεροῦ παιχνιδιοῦ

μασγάλια, τά : πολεμιστρες

Μαρόνεια, ἡ : ἀρχαία πόλη τῆς Λαυρεωτικῆς

μεθοδευτής, ὁ : αὐτὸς πού διαχειρίζεται τεχνάσματα, ὁ πανοῦργος

μέλει (τινὶ τινός): φροντίζει, ἐνδιεφέρεται κάποιος γιὰ κάτι

Μελκάρθ, ὁ : θεὸς τῶν Φοινίκων, ἀντίστοιχος μὲ τὸν Ἡρακλῆ

Μένανδρος, ὁ : ἀρχαῖος κωμικὸς ποιητὴς τοῦ 4ου π.Χ. αἰῶνα

μετερίζι, τό : τὸ πρόχωμα, ὄχρωμα, ταμπούρι

Μίλτων, ὁ : μεγάλος Ἄγγλος ποιητὴς (1608-1674), πού τὸ ἐπικό του ποίημα «Ἀπολοσθεῖς παράδεισος» εἶναι ἀριστούργημα

μιντάι καὶ μιντάτο : ἡ εἶδηση, τὸ μήνυμα

Μισίρι καὶ Μεσίρι : (στὰ ἀραβικὰ) ἡ Αἴγυπτος

μινέω : ψυχομαχῶ, «κάνω τὰ μάτια», λιποθυμῶ ἀπὸ μεγάλη ἐπιθυμία, ὀμνῶ, ὀρκίζομαι

Μουσεῖον, τό : λόφος τῆς Ἀθήνας· ἐκεῖ ὑπῆρχε Ἱερὸ τῶν Μουσῶν

μπαϊράκι, τό : ἡ σημαία (σῆκωσε μπαϊράκι: μεταφορικὰ-πῆρε θάρρος, ἀέρα)

μπαλαισιά, ἡ : τρικυμία, φουρτούνα

μπάρκο, τό : μεγάλο πλοῖο μὲ πανιά - (ἱστιοφόρο), τό κατάρτι τοῦ ὁποῖου ἔχει σταυρωτές κερπίες

Μπέκκ : Γερμανὸς ἱστορικός πού ἔγραψε γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀθήνα

Μπόστφοντ : Ἄγγλος ἱστορικός· ἔγραψε Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ

μουνατζι, τό : στενὸ θαλασσινὸ πέραςμα (δίαιλος)

μουραάσκα, ἡ : ἡ θύελλα, ἡ τρικυμία

μπρατσέρα, ἡ : ἱστιοφόρο πλοῖο μὲ πανιά καὶ δύο κατάρτια (πολὺ γρήγορο πλοῖο)

N

νεωτερικαῖς ἐπιβρίθω φαντασιᾶς : παρφορτώνω μὲ φαντασιές τῆς νεότητος

Νόμαν : Γερμανὸς ἱστορικός καὶ γεωγράφος (1823-1880). Ἐγραψε μαζί μὲ τὸν Πάρις Φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας

Ντερινύς : ὁ Γάλλος νάιχαρχος Δὲ Ριγνὸ (De Rigny)

ντισιμπάρκο, τό : ἀπόβαση

Ε

Ξενοκράτης ὁ Ἀφροδισιεύς : ἀρχαῖος ἐρμηνευτὴς τοῦ Πλάτωνα, (1ος μ.Χ. αἰώνας)

ξεύχομαι : ξεστομιζῶ κακὸ λόγῳ

ξηροποταμῶν δάσος : δάσος τοῦ Ἄθω

ξυνήμι τῆς τέχνης : καταλαβαίνω τὴν τέχνη

Ο

οιακίζω : εἶμαι τιμονιέρης, χειρίζομαι τὸ πηδάλιο

οικέτης, ὁ : δοῦλος τοῦ σπιτιοῦ, ὑπρέτης

ὀλκός, ἡ : ἐμπορικό, φορηγὸ πλοῖο

ὄντολογικός : αὐτός πού ἀναφέρεται στὴν ὄντολογία, πού ἀναζητεῖ τὸ σταθερὸ στὴ μεταβολὴ καὶ τὴν ἐνότητα στὴ πολλότητα

οὕβρια, τὰ : χόρτα τῆς θάλασσας

οὐσία, ἡ : περιουσία

ΙΙ

Πάναιος, ὁ : σπουδαῖος Ἀθηναῖος ζωγράφος, ἀδερφός ἢ ἀνεψιός τοῦ Φειδία

Πανδρόσειον, τό : Τὸ ἱερὸ τῆς Πανδρόσου, κόρης τοῦ Κέκροπα, βρισκόταν στὴν Ἀχρόπολη

πανιδμων : αὐτός πού τὰ ξέρει ὅλα, παντογνώστης

Πανύσσις, ὁ : ἐπικός ποιητὴς τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα. Σώζονται ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα του («Ἰωνικά», «Ἑρακλειὰς»)

παράκλησις, ἡ : παρηγορία

παρειμένον οἰκοδόμημα : ἀνοιχτὸ οἰκοδόμημα

παρεκβολικός : αὐτό(ς) πού ἀνήκει σὲ κριτικές σημειώσεις (παρεκβολές)

παροῖθεν : ἐμπρός, πρῖν

Πάρις : Γερμανὸς γεωγράφος (1856-1925), καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας. Ἐγραψε μαζί μὲ τὸν Νόμμαν φυσικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδας

Παχέκο : Ἰσπανὸς ζωγράφος, σύγχρονος τοῦ Γκρέκο

Πειριθόης, ὁ : Βασιλιάς τῶν Λαπιθῶν τῆς Θεσσαλίας, φίλος τοῦ Θησέα. Κατὰ τὸ γάμο του μὲ τὴν Ἰπποδάμεια ἔγινε σύγκρουση Λαπιθῶν καὶ Κενταύρων

Πενθεσίλεια, ἡ : βασίλισσα τῶν Ἀμαζόνων, σύμμαχος τῶν Τρώων σκοτώθηκε ἀπὸ τὸν Ἀχιλλεὺς

περιέλω : παρασύρω

περιόν, τό : τὸ πλεονέκτημα

περιορίζομαι : παραφέρομαι, γίνομαι ἑξάλλος

περπερεύομαι : καυχίεμαι, ὑπερφηναύομαι

πλέγμα, τό : τὸ πλεγμένο πράγμα, τὸ στεφάνι, ἡ πλοκή τῶν λέξεων

ποδόστημα : κομμάτι ξύλινου ἢ χαλύβδινου τῆς πρύμης τοῦ πλοίου εἶναι κατακόρυφη συνέχεια τῆς κάρινας, στὴν ἀκρὴ τῆς πρὸς τὴν πρύμη, ὅπου προσαρμόζεται τὸ πηδάλιο

πολιτική λέξις : λαϊκή λέξη

πράγματα, τά : οί πράξεις

πραγμάτων αναγκάζω προστήναι τῶν ἐμῶν : σέ αναγκάζω νά διευθύνεις τίς ὑποθέσεις μου

Πρασιάς, ἡ : λίμνη τῆς Μακεδονίας μεταξύ Ἀξιοῦ καί Στρυμόνα

πράττω τὰ δημόσια : πολιτεύομαι

πρέξαι, ἡ : μικρή ποσότητα κοινορτοποιημένου πράγματος. Στήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 πρέζεις λέγονταν τὰ λάφυρα.

προαιρέσεως τὸ ἰσοστάσιον : ἡ ἰσορροπία τῆς διαθέσεως

προῖσχομαι : κρατῶ, βάζω κάτι μπροστά μου, προσφέρω

προκαθίσταμαι τιγα : βάζω κάποιον ἐπικεφαλῆς

procuratores : ἄρχοντες ἐξουσιοδοτημένοι γιά τήν εἰσπραξή τῶν φόρων

προπολεμικαί δραχμαί : τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου (1914-1918), ὁπότε ἓνα δολλάριο ἀντιστοιχοῦσε πρὸς πέντε δραχμέες

προσηγής : πράος, ἤπιος

πρυμάντια, ἡ : τό σχινί, μέ τό ὅποιο δένεται τό πλοῖο στή ξηρά ἀπό τή πρύμη

Πρωτοψάλτης : φίλος τοῦ Κοραῆ· ὁ τελευταῖος τοῦ ἔχει γράψει πολλές ἐπιστολές

πτοοῦμαι : δειλιάζω, φοβοῦμαι, εὐκολα παρασύρομαι

P

ραθυμίας τῶν οἰκετῶν ἐπιστρέφειν : νά διορθώνεις τήν ἀμέλεια τῶν ὑπηρετῶν ρασιοναλισμός, ὁ : ὀρθολογισμός· φιλοσοφική θεωρία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία πηγή τῆς γνώσεως εἶναι ὁ ὀρθός λόγος.

ράχτα, τά : οί παραθαλάσσιοι βράχοι

ρεζές, ὁ : ὁ ἄξονας πάνω στόν ὅποιο περιστρέφεται ἡ πόρτα ἢ τό παράθυρο

ρικνός : κατάρξερος, ζαρωμένος

Ροδαφνούσα, ἡ : 1) χώρα ὅπου φυτρώνει σ' ἄφθονία ἡ ροδοδάφνη, 2) πρόσωπο θρυλικό, ἡρώιδα ὁμώνυμου κυπριακοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ

Ροῦσος Δημήτριος : Φιλολόγος ἀπό τήν Ἀνατολική Θράκη, καθηγητής Πανεπιστημίου τοῦ Βουκουρεστίου, μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν. Ἐγγραψε πολλές ἐπιστημονικές πραγματείες (1869-1948)

Σ

σαλβάρι, τό : εἶδος παντελονιοῦ, βράκα

σήθω : κοσινίζω

Σίλλερ Ἰωάννης : ἕνας ἀπό τοὺς μεγαλύτερους ποιητές τῆς Γερμανίας, σύγχρονος καί φίλος τοῦ Γκαίτε (1759-1805)

σιάδι, τό : τόπος ἐπίπεδος, ἴσιωμα

σισανές, ὁ : τουφέκι ραβδωτό μέ ἐξάγωνη κάννη

σκοιταρίας, ὁ : ἰππέας μέ ἀσπίδα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ἄλλωῶς σκοιταριώτης (λατ. scutarius).

Σοπενχάουερ : Γερμανός φιλόσοφος (1788-1860)

Σουτάς, ὁ : λεξικογράφος τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνα

στελέτο καί στιλέτο τό : ἐγχειρίδιο, μαχαίρι

Στήβενσον : Ἄγγλος μελετητής τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν
συναυσία, ἢ : συναναστροφή, σχέση, συντροφιά.

σκολή, ἢ : ἀπραξία, ἀργία,

σωτρούπιον, τό : (ἐσωτρούπιον) γερὸ κομμάτι ξύλου, πού διέτρεχε τὸ ἐσωτερικὸ
μέρος τῆς καρίνης τοῦ πλοίου, σέ ὄλο τὸ μήκος τῆς

Τ

Ταρίφι, ἢ : πόλη τῆς Ἰσπανίας στὸν πορθμὸ τοῦ Γιβραλτάρ

Τάσος Τορζονάτος : Ἀπὸ τοὺς πρὸ μεγάλους Ἰταλοὺς ποιητές (1544-1593). Τὸ
σπουδαιότερο ἔργο του εἶναι «Π ἀπελευθερωθεῖσα Ἱερουσαλήμ»

τῶζακι, τό : (λ. τουρκικῆ, ὀτζάκι) τὸ μέρος τοῦ σπιτιοῦ ὅπου ἀνάβαν φωτιά,
μεγάλη οἰκογένεια

τσοχαιταράοι : συνοδοί, ἀκόλουθοι ἐνὸς μεγιστάνα

τοῖς εἰς αὐτὸν κερηρόσαι : σὲ ὅσους χάσκουν ὅταν τὸν παρατηροῦν

Τολστόι Λέων : διάσημος Ρῶσος φιλόσοφος καὶ λογοτέχνης (1828-1910)

τὸν λίθον ποτὶ τὰν σιάροτοιλάγοντας : φέρνοντας τὴν πέτρα στὸ νῆμα τῆς στάθμης
(τοῦ ἀλφειδιοῦ)

τὸ πράγμα ἦν ἐν χειρσίν : ἡ ἀπόφασι ἀρχισε νὰ πραγματοποιεῖται

τραμονιτάνια, ἢ : ὁ βόρειος ἄνεμος

Τριτογένεια : ὀνομασία τῆς Ἀθηνᾶς. Σύμφωνα μὲ παλιὸ μῦθο ἡ θεὰ γεννήθηκε
ἀπὸ τὴ λίμνη Τριτωνίδα ἢ ἀπὸ κάποια ἀραχιδιτὴ πηγή

τροίματιον, τό : (θρῆξ-ἄπτω) πλέγμα πάρα πολὺ λεπτὸ, δαντέλα

τσαπρακία ἢ τσαπραζία, τά : ἀσημένια ἢ ἐπίχρυσα κοσμήματα τοπικῶν ἐθνικῶν
ἐνδυμασιῶν μὲ διάφορες παραστάσεις

τυρανῶ : διοικῶ, ἀσκῶ ἀπολυταρχικὴ διοίκηση.

τῷ χρόνῳ φθάσω τινά : προλαβαίνω κάποιον ὡς πρὸς τὸ χρόνο

Υ

ὑποδύομαι τὴν πρεσβείαν : ἀνλαβαίνω τὴν πρεσβεία

ὑπόστασις τοῦ σηκοῦ : τὸ στήριγμα τοῦ σηκοῦ

ὑποχωρῶ Θεῷ : ὑποτάσσομαι στὸ Θεό

ὑφίεμαι : παραμελῶ

Φ

φελούκα, ἢ : μικρὴ βάρικα

Φίλιππος Θεσσαλονικεὺς : ἀρχαῖος ἐπιγραμματικὸς πού ἔζησε στὰ τέλη τοῦ 1ου
καὶ στὴς ἀρχές τοῦ 2ου μ.Χ. αἰώνα.

φιλονεικῶ ἀφείναι κατόπιρ τινά : φιλοδοξῶ νὰ φανῶ ἀνώτερος ἀπὸ κάποιον

φοινικοῦς : ἐρυθρός, κόκκινος

φουσατό, τό : τό στράτευμα (ή τάφρος, τό στρατόπεδο· λατ. fossatum)
φουσιούμαι : άλαζονεύομαι, ύπερηφανεύομαι, φουσκώνω.

X

χαροκόπι, τό : διασκέδαση

Χατζή-Αναργύρου 'Ανάργυρος του 'Ανδρέου : Σπετσιώτης ιστοριοδίφης, πού δημοσίευσε τά «Σπετσιωτικά» σέ τρεῖς τόμους (1851-1925)

χλαπαταγή, ή : ό μεγάλος θόρυβος τών κυμάτων

χλοάζον, τό : τό πράσινο

Χλομούτσι ή Χλεμούτσι, τό : φραγκικό φρούριο στά Β.Δ. παράλια τής Πελοποννήσου

χρυσάκτιν : αυτός πού έχει χρυσές άκτίνες

Ψ

ψάνι, τό : τό χλωρό στάχυ

Ω

ώδης-ίνος, «τὰς ώδίνας τὰς ἐπὶ σοί» : τούς πόνους κατά τή γέννησή σου.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στά 1876 στήν Κέρκυρα καί πέθανε στά 1935 στήν 'Αθήνα. Σπούδασε Νομικά καθώς καί Πολιτικές καί Οικονομικές 'Επιστήμες στό Παρίσι. 'Υπήρξε καθηγητής τῆς Νομικῆς Σχολῆς στό Πανεπιστήμιο τῆς 'Αθήνας. Δημοσίευσε οικονομικές, ἱστορικές καί κριτικές μελέτες. Συγγράμματα: «Μαθήματα δημοσίας οικονομίας», «Οικονομική διοίκηση τῆς 'Ελλάδας ἐπί Τουρκοκρατίας», «'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς δημοσίας οικονομίας».

ΒΑΡΝΑΛΗΣ ΚΩΣΤΑΣ. Ποιητής, πεζογράφος, θεατρικός συγγραφέας, κριτικός καί χρονογράφος. Γεννήθηκε στόν Πύργο τῆς Βουλγαρίας στά 1884 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1974. Σπούδασε Φιλολογία στό Πανεπιστήμιο τῆς 'Αθήνας ὅπου ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ καί κατόπι συνέχισε τίς σπουδές του στό Πανεπιστήμιο τῆς Σορβόνης τοῦ Παρισιῦ. Ἔργα του: «Κηρήθρες», «Τό φῶς πού καίει», «Σκλάβοι Πολιορκημένοι», «'Ο Σολωμός χωρίς μεταφυσική», «'Η ἀληθινή ἀπολογία τοῦ Σωκράτη», «Ζωντανοί ἄνθρωποι», «Τό ἡμερολόγιο τῆς Πηνελόπης», «Οἱ δικτάτορες», «'Ατταλος ὁ Γ'», «'Οργή λαοῦ» κ.ἄ.

Μετέφρασε πολλές ἀρχαίες τραγωδίες καί κωμωδίες καί δημοσίευσε πολλά χρονογραφήματα καθώς καί κριτικά καί αἰσθητικά ἄρθρα.

ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στή Ναύπακτο στά 1868 καί πέθανε στήν 'Αθήνα στά 1946. Ἦταν διευθυντής τῶν Γενικῶν Ἀρχειῶν τοῦ Κράτους. Δημοσίευσε πολλές ἱστορικές μελέτες γιά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καί τά κατοπινά χρόνια. Ἐξέδωσε τά «'Απομνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ Μακρυγιάννη», τά «Στρατιωτικά ἐνθυμήματα» τοῦ Κασομούλη καθώς καί διηγήματα: «'Ιστορίες τοῦ Γιάννη Ἐπαχτίτη», «Τά παλικάρια τά παλιά», «Μεγάλα Χρόνια», «Στό γύρο τῆς ἀνέμης» καί ἄλλα.

ΒΛΑΧΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Δημοσιογράφος, διευθυντής τῆς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας «Καθημερινή» γεννήθηκε στά 1886. Ἔγινε γνωστός γιά τά πολιτικά του ἄρθρα, πού τά διακρίνει ζωηρό ὕφος καί πατριωτικός παλμός. Τά καλύτερα ἀπό τά ἄρθρα του, πού ἔγραψε στή διάρκεια τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου 1940-41, ἐκδόθηκαν σέ βιβλίο. Ἐγραψε καί θεατρικά ἔργα, ἀπό τά ὁποῖα πιά σπουδαῖα εἶναι: «'Η δῖς Κυκλών», «'Η ἀπογραφή», «Τά κόκκινα γάντια» κ.ἄ. Πέθανε στά 1951.

ΒΛΑΧΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γεννήθηκε στή Σαντορίνη στά 1897 καί πέθανε στά

1956. Ὑπῆρξε διευθυντής στό Διδασκαλεῖο Μέσης Ἐκπαιδύσεως καί καθηγητής Ἱστορίας τῆς νεώτερης Ἑλλάδας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας. Ἐξέδωσε «Τό μακεδονικόν ζήτημα» καί μελέτες σέ περιοδικά.

ΒΟΡΕΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΣ. Γενήθηκε στό Μαρούσι τῆς Ἀττικῆς στά 1873 καί πέθανε στά 1954. Ἦταν καθηγητής τῆς συστηματικῆς Φιλοσοφίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας, μέ μεγάλη καί πολύπλευρη συγγραφική δράση. Ἐγραψε: Λογική, Ψυχολογία, Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία καί διάφορες ἐπιστημονικές καί φιλολογικές μελέτες σέ 4 τόμους μέ τίτλο «Ἀνάλεκτα». Μετάφρασε καί ἐξέδωσε τά καλύτερα ποιήματα τῶν μεγάλων ποιητῶν τοῦ κόσμου καί ὀλόκληρο τό σωζόμενο ἔργο τοῦ Πινδάρου.

ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Γενήθηκε στό Κατωχώρι τοῦ Πηλίου στά 1899. Σπούδασε στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί συμπλήρωσε τίς σπουδές του στή Γερμανία. Ὑπῆρξε καθηγητής τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης καί ἀργότερα στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας. Ἐγραψε πολλές φιλολογικές καί παιδαγωγικές πραγματείες, πού τίς δημοσίευσε σέ ἐπιστημονικά περιοδικά. Ἔργα του: «Τό πρόβλημα τῆς Ἱστορίας εἰς τά σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδύσεως», «Αἱ ἱστορικές γνώσεις τοῦ Πλάτωνος», «Κράτος καί Παιδεία κατά τόν Πλάτωνα», «Ἡ ἐθνική συνείδησις τοῦ Πλάτωνος», «Μόρφωσις καί ἀνθρωπισμός» κ.ά.

ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ ΚΩΝΣΤ. Γενήθηκε στήν Καλαμάτα στά 1894 καί πέθανε στά 1968. Σπούδασε φιλολογία στήν Ἀθήνα καί τή Γερμανία. Ὑπῆρέτησε διαδοχικά στή δημόσια ἐκπαίδευση ὡς καθηγητής, γυμνασιάρχης, γενικός Ἐπιθεωρητής καί διευθυντής τοῦ Διδασκαλεῖου Μέσης Ἐκπαιδύσεως. Δημοσίευσε: «Ἀριστοτέλους πρώτη φιλοσοφία», «Πλάτωνος Πολιτεία», «Ἡ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων», «Αἱ κατευθύνσεις τῆς συγχρόνου φιλοσοφίας» καί πολλές ἄλλες φιλοσοφικές καί φιλολογικές μελέτες σέ περιοδικά καί ἐγκυκλοπαίδειες.

ΓΚΑΙΤΕ ΙΩΑΝΝΗΣ ΒΟΛΦΓΚΑΓΚ. Γενήθηκε στή Φραγκφούρτη στά 1749 καί πέθανε στή Βαϊμάρη σά 1832. Ποιητής, φιλόσοφος, καί ἐπιστήμονας. Ὑπῆρξε μέγας ἐλληνολάτρης. Ἦταν ἡ μεγαλύτερη διάνοια τῆς Γερμανίας τοῦ περασμένου αἰώνα, καί μιᾶ ἀπό τίς μεγαλύτερες πνευματικές μορφές τοῦ κόσμου. Διάσημοι Ἕλληνες λογοτέχνες ἔκαμαν μεταφράσεις πολλῶν ἔργων του. Ἀπό τά ἔργα του τό σπουδαιότερο καί τό πιό γνωστό εἶναι ὁ «Φάουστ», πού τό πρῶτο μέρος του μεταφράσθηκε ἀπό τό Κ. Χατζόπουλο καί τό δεύτερο ἀπό τό Δ. Λάμψα. Καί οἱ δύο μεταφράσεις εἶναι ἀριστοτεχνικές. Μεταφράσεις τοῦ «Φάουστ» ἔγιναν καί ἀπό ἄλλους Ἕλληνες λογοτέχνες.

ΓΡΥΠΑΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Γενήθηκε στά 1871 στή Σίφνο καί πέθανε στά 1942 στήν Ἀθήνα. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καί μετά

στήν Εὐρώπη. Ὑπερέτησε ὡς καθηγητής, Γυμνασιάρχης, Γενικός Ἐπιθεωρητής, Διευθυντής τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας καί διευθυντής τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου. Ἐξέδωσε μιά ποιητική συλλογή: «Σκαρβαῖοι καί Τερρακόττες». Μετάφρασε τίς τραγωδίες τοῦ Αἰσχύλου καί τοῦ Σοφοκλή καθώς καί τήν «Πολιτεία τοῦ Πλάτωνος». Τά ποιήματά του διακρίνονται γιά τό γνήσιο λυρικό τους τόνο, τήν ὑποβλητικότητα, τήν προσεγμένη ἐπεξεργασία τοῦ στίχου καί τή χρησιμοποίηση ἰδιωματικῶν λέξεων, ἰδίως σύνθετων.

ΔΑΝΤΗΣ ΑΛΙΓΚΕΡΙ. Γεννήθηκε στή Φλωρεντία στά 1265 καί πέθανε στά 1321. Θεωρεῖται ὁ μεγαλύτερος ποιητής τῆς νέας Ἰταλίας καί συγκρίνεται μέ τό Βιργίλιο. Ἐγραψε πρῶτος αὐτός ποιήματα στήν ἐθνική γλώσσα τῆς ἐποχῆς του καί ἔχει στή λατινική, καί ἔτσι ἔγινε ὁ θεμελιωτής τῆς Ἰταλικῆς γλώσσας. Τό μεγαλύτερο ἔργο του «Θεία κωμῶδια» δείχνει καθαρά τή μεγάλη ποιητική του ἰδιοφυΐα.

ΔΟΥΚΑΣ ΣΤΡΑΤΗΣ. Συγγραφέας. Γεννήθηκε στά Μοσχονήσια τῆς Μ. Ἀσίας στά 1895. Ἔργα του: «Γράμματα σέ νέο μου φίλο», «Ἱστορία ἐνός αἰχμαλώτου», «Εἰς ἑαυτόν», «Τό εἰκονογραφικό ἔπος τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», «Γιαννούλης Χαλεπᾶς», «Ὁδοιπόρος», «Μαρτυρίες καί κρίσεις», «Δεσμός», «Ἐνώτια», «Ὁ μικρός ἀδερφός» κ.ἄ. Ὑπῆρξε διευθυντής τῶν περιοδικῶν «Τό τρίτο μάτι» (1935-37) καί «Ἐλεύθερα Γράμματα» (1950).

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ ΙΩΝ. Γεννήθηκε στά 1878 καί πέθανε στά 1920. Σπούδασε νομικά. Ὑπῆρξε διπλωμάτης καί πολιτευτής. Ἀπό τοὺς πρωτεργάτες τοῦ μακεδονικοῦ ἀγώνα, ἀγρός ἐλληνολάτρης. Συνέγραψε πολλές μελέτες καί ἄρθρα πολιτικά μέ τό ψευδώνυμο «Ἴδας» καί δημοσίευσε τά βιβλία: «Μαρτύρων καί ἡρώων αἶμα» ἀφιερωμένο στόν ἥρωα μακεδονομάχο Παῦλο Μελέ, «Σαμοθράκη», «Ὅσοι ζωντανοί», «Ἐλληνικός πολιτισμός» κ.ἄ.

ΕΛΙΟΤ ΘΩΜΑΣ. (1888 - 1965). Διάσημος Ἀγγλος ποιητής, δοκιμογράφος καί θεατρικός συγγραφέας. Ἔργα: «Ἐρημη χώρα», «Ἡ Τετάρτη τῶν τεφρῶν», «Τέσσερα κουαρτέτα»· τά θεατρικά «Φόνος στή Μητρόπολη», «Οἰκογενειακή συγκέντρωση», «Κοκταίηλ πάρτυ»· κριτικές ἐργασίες «Ἐλισαβετιανὰ δοκίμια» κ.ἄ. Στά 1948 πῆρε τό βραβεῖο Νόμπελ γιά τή λογοτεχνία. Μέ τό ἔργο τοῦ Θ. Ἐλιοτ ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα στή χώρα μᾶς ὁ ποιητής Γιώργος Σεφέρης.

ΕΛΥΤΗΣ ΟΔΥΣΣΕΑΣ Ποιητής. Γεννήθηκε στό Ἡράκλειο στά 1911. Θεωρεῖται ἀπό τοὺς πύο σημαντικοὺς Νεοέλληνες ποιητές. Ἔργα: «Προσανατολισμοί», «Σποράδες», «Ἥλιος ὁ πρῶτος», «Ἄσμα ἡρωικό καί πένθιμο γιά τόν χαμένο ἀνθυπολοχαγὸ τῆς Ἀλβανίας» «Ἄξιον ἔστί», «Ἐξί καί μία τύψεις γιά τόν οὐρανόν», «Ἥλιος ὁ ἠλιάτορας», «Τά ρό του Ἐρωτα» κ.ἄ. Ἀσχολήθηκε μέ μεταφράσεις ξένων ποιητῶν καθώς καί μέ αἰσθητικά δοκίμια.

ΖΑΚΥΘΙΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ. Γεννήθηκε στην Κεφαλλονιά στά 1905. Σπούδασε στή Φιλοσοφική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἀθήνας καί στό Παρίσι. Ἀπό τά 1939 μέχρι τά 1970 ἦταν καθηγητής τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός. Ἐγραψε πολλές μελέτες ὅπως «Τό Ἑλληνικόν δεσποτάτον τοῦ Μωρέως» (στά γαλλικά), «Βυζάντιον», «Τουρκοκρατία» κ.ἄ.

ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Συγγραφέας φιλοσοφικῶν ἔργων. Γεννήθηκε στό Βασρά Σπάρτης στά 1900. Δίδαξε φιλοσοφία πρώτα στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης καί ἀργότερα στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τά κυριότερα συγγράμματά του εἶναι: «Εἰσαγωγή στόν Πλάτωνα», «Σύστημα φιλοσοφικῆς ἠθικῆς», «Πλάτωνος Φαῖδρος», «Μαθήματα Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων», «Ὁ Φάουστ τοῦ Γκαίτε», «Πλάτων, Πλωτῖνος, Ὠριγένης», «Ἡ φιλοσοφική θεώρησις τῆς ἐποχῆς μας», κ.ἄ.

ΘΕΡΕΙΑΝΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ. Γεννήθηκε στά 1834 στήν Κέρκυρα καί πέθανε στά 1897. Σπούδασε φιλολογία στή Λειψία. Ἰπῆρε συντάκτης στήν ἐφημερίδα «Νέα ἡμέρα» τῆς Τεργέστης καί ἐξέδιδε τή φιλολογική καί πολιτική ἐπιθεώρηση «Κλειώ». Ἐγραψε φιλολογικά καί φιλοσοφικά ἔργα, ἀπό τά ὅποια τό πιό σημαντικό εἶναι τό δίτομο: «Ἀδαμάντιος Κοραΐς». Διακρίνεται γιά τή βαθιά του ἐπιστημονική κατάρτιση, τήν κριτική του ἐμβρίθεια καί τήν ὑποδειγματική καθαρεύουσα γλώσσα του.

ΚΑΒΑΦΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γεννήθηκε στά 1863 στήν Ἀλεξάνδρεια καί πέθανε στά 1933. Μετά τό θάνατό του συγκεντρώθηκαν τά ποιήματά του σέ ἕναν τόμο καί ἐκδόθηκαν μέ τόν τίτλο «Ποιήματα». Ἡ ποίησή του διακρίνεται γιά τήν ιδιαιτερία της καί στό περιεχόμενο καί στή γλωσσική μορφή. Προτιμᾷ νά χρησιμοποιεῖ ὡς σύμβολα πρόσωπα καί γεγονότα τῆς ἀλεξανδρινῆς καί ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καί ἀναμειγνύει γλωσσικά στοιχεῖα τῆς καθαρεύουσας καί τῆς δημοτικῆς. Τό φαινομενικά πεζολογικό ποιητικό του ὄφος διακρίνεται γιά τήν ὑποβλητικότητα καί τήν ἐπιγραμματικότητα του.

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΝΙΚΟΣ. Γεννήθηκε στό Ἡράκλειο τῆς Κρήτης στά 1883 καί πέθανε στό Φράμπουργκ τῆς Γερμανίας στά 1957. Ἀσχολήθηκε μέ ὅλα σχεδόν τά εἶδη τοῦ γραπτοῦ λόγου. Ἦταν ἰδιαίτερα ἀνήσυχο πνεῦμα καί ἀναταπόνητος ἐργάτης τῶν γραμμάτων. Τό ἔργο του εἶναι πολύ γνωστό σέ ὅλο τόν κόσμον. Κυριότερα ἔργα του εἶναι τά ἐξῆς: «Ὀδύσσεια», «Βίος καί Πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ», «Ὁ Καπετάν Μιχάλης», «Ἀναφορά στόν Γκρέκο», «Ὁ φτωχούλης τοῦ Θεοῦ», «Ταξιδεύοντας», κ.ἄ. Δημοσίευσε καί πολλές μεταφράσεις ἀρχαίων ἑλληνικῶν καί ξένων ἔργων.

ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Γεννήθηκε στό Ναύπλιο στά 1872. Ἐργάστηκε γιά πολύ καιρό ὡς δημοσιογράφος καί ἦταν διευθυντής στήν Ἐφημε-

ρίδα «Νέον Άστυ». Υπηρετήσε γιά πολλά χρόνια ώς πρεσβευτής τής Έλλάδας στό Λονδίνο. Πέθανε εκεί στό 1949. Άσχολήθηκε μέ τή λογοτεχνία καί έγραψε φιλολογικές καί κριτικές μελέτες. Τά έργα του τά διακρίνει ευαισθησία καί λεπτότητα σκέψεως καί έκφράσεως.

ΚΑΛΒΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στή Ζάκυνθο στό 1792 καί πέθανε στό 1869 στήν Άγγλία. Έζησε τό μεγαλύτερο μέρος τής ζωής του στήν Ιταλία, Έλβετία, Άγγλία καί σχετίστηκε μέ τόν Ιταλό ποιητή Φόσκολο. Τό κύριο έργο του Κάλβου είναι οι δύο μικρές ποιητικές συλλογές, ή «Άδρια» καί τά «Άδριακά» πού περιέχουν είκοσι ώδες έντελώς πρωτότυπες στή γλώσσα, τά μέτρα καί τίς ποιητικές εικόνες. Διαπνέεται άπό φιλογερό πατριωτισμό καί λυρική διάθεση.

ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ. Συγγραφέας καί πολιτικός. Γεννήθηκε στήν Πάτρα στό 1902. Μετά τίς σπουδές του γρήγορα διακρίθηκε στό γράμματα καί τήν πολιτική. Υπήρξε καθηγητής του Πανεπιστημίου Άθηνών στήν έδρα τής Κοινωνιολογίας, πολιτικός άρχηγός, ύπουργός σέ πολλές κυβερνήσεις καί πρωθυπουργός. Άπό τό 1959 άνακηρύχθηκε μέλος τής Ακαδημίας Άθηνών. Τόν Άπρίλιο του 1967, όταν έγινε τό πραξικόπημα, πρωθυπουργός τής κοινοβουλευτικής κυβερνήσεως, πού καταργήθηκε βίβια ήταν ό Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Τό συγγραφικό του έργο είναι εύρύτατο. Ιδιαίτερη σημασία έχει τό πολύτομο σύγγραμμά του «Ιστορία του Έυρωπαϊκού πνεύματος». Άλλα έργα του είναι: «Ό Χριστιανισμός καί ή έποχή μας», «Γεννήθηκαν τό 1402», «Άπό τόν Μαρθάνα στήν Πύδνα», κ.ά.

ΚΑΡΚΑΒΙΤΣΑΣ ΑΝΔΡΕΑΣ. Γεννήθηκε στό 1866 στό Λεραϊνά τής Ηλείας καί πέθανε στό Μαρούσι, στό 1922. Τό επάγγελμά του ήταν γιατρός. Υπηρετήσε στήν άρχή σέ έμπορικά πλοία καί μετά ώς στρατιωτικός γιατρός, ώς τό θάνατό του. Έπιδόθηκε στή λογοτεχνία καί άναδείχθηκε ό κατεξοχή επικός διηγηματογράφος. Έργα του: «Διηγήματα», «Άλυγέρη», «Παλιές άγάπες», «Άόγια τής Πλώρης», «Ό ζητιάνος», «Ό Άρχαιολόγος» κ.ά.

ΚΑΣΟΜΟΥΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γεννήθηκε στό 1792 στήν Σιάτιστα καί πέθανε στό 1872. Μέ τόν πατέρα καί τ' άδέρφια του πήρε μέρος στήν όργάνωση τής επαναστάσεως στή Μακεδονία καί άπό τότε έλαβε μέρος σέ πάρα πολλές μάχες. Πήρε επίσης μέρος στή δεύτερη πολιορκία του Μεσολογγίου καί στήν έξοδο. Συνέγραψε τό ιστορικό έργο «Στρατιωτικά ένθυμήματα» πού τ' άφησε άνέκδοτα. Τό έργο αυτό έκδόθηκε άπό τόν Ι. Βλαχογιάννη καί είναι πολύ άξιόλογο γιά τήν ιστορία του Άγώνα.

ΚΙΠΛΙΚ ΡΟΥΝΤΙΑΡΝΤ. Γεννήθηκε στή Βομβάη στό 1865 καί πέθανε στό Λονδίνο στό 1936. Νεώτατος άπέκτησε παγκόσμια φήμη. Έγραψε ποιήματα, διηγήματα, παιδικές ιστορίες καί ταξιδιωτικές έντυπώσεις. Τιμήθηκε μέ τό Βραβείο Νόμπελ.

ΚΛΩΝΤΕΑ ΠΑΥΛΟΣ. (1868-1955). Γάλλος συγγραφέας και διπλωμάτης. Θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους Γάλλους ποιητές της περασμένης γενιάς. Διακρίνεται για τη θρησκευτική του πίστη. Έργα: «Πέντε μεγάλες ωδές», «'Ο "Ομηρος», «'Ο Κλήρος του μεσημεριού», «'Ο Εὐαγγελισμός», «Τό σκληρό ψωμί», «Τό ἀτλαζέιο γοβάκι», κ.ά. Ἀσχολήθηκε και με μεταφράσεις ἀρχαίων Ἑλληνικῶν τραγωδιῶν (Ὀρέστεια). Πολλά ἔργα του μεταφράστηκαν στά Ἑλληνικά.

ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στή Βιάνο τῆς Κρήτης στά 1861 και πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1920. Σπούδασε Νομικά. Ἐργάστηκε ὡς συντάκτης και χρονογράφος σέ διάφορες ἀθηναϊκές ἐφημερίδες. Για εἴκοσι χρόνια διατήρησε τή στήλη τοῦ χρονογραφήματος στήν ἐφημερίδα «Ἐμπρός» μέ τό ψευδώνυμο «Διαβάτης». Έργα: «Ὅταν ἤμουν δάσκαλος», «Ὁ Πατούχας» κ.ά.

ΚΟΝΤΟΓΛΟΥ ΦΩΤΗΣ. Λογοτέχνης και ζωγράφος. Γεννήθηκε στίς Κυθωνίες τῆς Μ. Ἀσίας στά 1897 και πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1965. Καί τό ζωγραφικό και τό λογοτεχνικό του ἔργο εἶναι ἐξαιρετικά πλούσιο. Ὁ Φ. Κόντογλου διακρινόταν για τήν ἀγάπη του στήν ιδιαίτερη πατρίδα του, τήν προσήλωσή του στίς παραδόσεις και τήν ὀρθόδοξη θρησκευτική του πίστη. Λογοτεχνικά ἔργα: «Πέδρο Καζᾶς», «Βασάντα», «Ἡ πολεμένη Ρωμισούνη», «Τ' Ἀιβαλί ἡ πατρίδα μου», «Γιαβᾶς ὁ θαλασσιός», «Ἀδάμαστες ψυχές», κ.ά. Ἐγραψε και πολλά τεχνοκριτικά κείμενα σχετικά μέ τή Βυζαντινή ζωγραφική.

ΚΟΡΑΗΣ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ. Γεννήθηκε στή Σμύρνη στά 1748 ἀπό Χιώτες γονεῖς. Σπούδασε γιατρός στό Παρίσι, ὅπου ἔζησε μέχρι πού πέθανε (1833). Ἐπῆρξε πολυγραφότατος. Ἐξέδωσε ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφείς μέ προλεγόμενα και σημειώσεις, πολλά ἐπιστημονικά συγγράμματα και πλῆθος ἐπιστολῶν, πολλές ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι παραινετικές για τούς συμπατριώτες του. Ὁ Κοραῆς μέ τά κηρύγματά του για πατρίδα και ἐλευθερία και γενικά μέ τήν ὅλη του πατριωτική δράση ἐπέδρασε στό ὑπόδουλο ἔθνος και ἔγινε ένας ἀπό τούς πρωτεργάτες τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ. Γεννήθηκε στά 1851 στήν Κέρκυρα και πέθανε στά 1919. Ἐπῆρξε καθηγητής τῆς ἱστορίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας και πρωθυπουργός για μικρό χρονικό διάστημα. Ἦταν πολυγραφότατος και δημοσίευσε δεκάδες ἱστορικές μελέτες πού ἀναφέρονται ἰδίως στά βυζαντινά χρόνια και στήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας.

ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ ΑΝΔΡΕΑΣ Γεννήθηκε στά 1811 στό Ληξούρι τῆς Κεφαλοννιάς και πέθανε στά 1901. Σπούδασε Νομικά στήν Εὐρώπη, ἀλλά περισσότερο ἀσχολήθηκε μέ τή λογοτεχνία. Έργα του: «Τά μυστήρια τῆς Κεφαλοννιάς», «Στιχοουργήματα», «Ἰδού ὁ ἄνθρωπος» (χαρακτήρες), «Στοχασμοί» κ.ά. Σατίρισε κυρίως τήν ἀμάθεια και τίς προλήψεις τοῦ λαοῦ, τόν ὁποῖο ἤθελε νά δια-

φωτίσει και νά εξυψώσει. Είναι ένας από τους καλύτερους σατιρικούς μας και από τους πιο όξυδερκείς μελετητές των κοινωνικών ελαττωμάτων.

- ΛΙΠΕΡΤΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ.** Γεννήθηκε στην Λάρνακα της Κύπρου στα 1866 και πέθανε στην Λευκωσία στα 1937. Ύπηρετησε ως δημόσιος υπάλληλος στην Κύπρο και ως καθηγητής της αγγλικής γλώσσας στο Παγκύπριο Γυμνάσιο. Ήξέδωσε δυο ποιητικές συλλογές με τίτλο «Χαλαρωμένη λύρα» και «Στόνοι». Από τό 1923 άρχισε νά γράφει ποιήματα στην κυπριακή διάλεκτο, τά όποια εξέδωσε σέ δυο τόμους με τό γενικό τίτλο «Τζυπριώτικα τραούδια». Τά τραγούδια του αυτά διακρίνει γνήσια έμπνευση και πατριωτικός παλμός.
- ΛΟΥΒΑΡΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ.** Γεννήθηκε στην Τήνο στα 1887 και πέθανε στα 1961. Σπούδασε θεολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνών και συμπλήρωσε τίς σπουδές του στή Γερμανία. Στα 1925 άνακηρύχθηκε καθηγητής του Πανεπιστημίου Ἀθηνών και στα 1960 έγινε μέλος τής Ἀκαδημίας. Ήγινε δύο φορές Ὑπουργός τής Παιδείας. Ήργα του: «Παύλος, άπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ», «Εἰσαγωγή εἰς τάς περί Παύλου σπουδάς», «Ἐπιστολῶν Παύλου Χαρακτήρ», «Ἐπίμνημα εἰς τήν πρός Κολοσσαεῖς ἐπιστολήν», «Μεταξύ δύο κόσμων», «Ἱστορία τής Φιλοσοφίας», «Νοσταλγικά περιπλανήσεις», «Ἐκπαίδευσις και ἀνθρωπισμός» κ.ά.
- ΜΑΒΙΛΗΣ ΛΟΡΕΝΤΖΟΣ.** Γεννήθηκε στα 1860 στην Κέρκυρα και σκοτώθηκε τό 1912, πολεμώντας γιά τήν πατρίδα, στό Δρίσκο τής Ἡπείρου. Σπούδασε φιλολογία στή Γερμανία και έγραψε ποιήματα. Μετά τό θάνατό του τά ποιήματά του καθώς και οι μεταφράσεις του από τήν ξένη λογοτεχνία εκδόθηκαν σέ τόμο με τίτλο «Ἔργα». Ὁ Μαβίλης υπήρξε φλογερός πατριώτης στή ποίηση όπως και στή ζωή.
- ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ.** Γεννήθηκε στό Λιδωρίκι στα 1797 και πέθανε στην Ἀθήνα στα 1864. Ήταν ένας από τους σημαντικούς αγωνιστές τής επαναστάσεως του 1821 και έφθασε ως τό βαθμό του στρατηγού. Συνέγραψε «Ἀπομνημονεύματα» σέ δύο τόμους. Τό έργο του είναι σημαντικό ως ἱστορική πηγή και γλωσσικό μνημεῖο τής εποχῆς τής επαναστάσεως.
- ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ ΜΙΑΤΙΑΔΗΣ.** Γεννήθηκε στα 1870 στό Μεσολόγγι και πέθανε στην Ἀθήνα στα 1942. Σπούδασε νομικά στό Πανεπιστήμιο τής Ἀθήνας. Ήγραψε ποιήματα. Ήργα: «Ἔρρες», «Ἀσφόδελου», «Πεπρωμένα», «Ἀντίλαλου» κ.ά. Τιμήθηκε με τό Ἐθνικό άριστεῖο γραμμάτων και τεχνών.
- ΜΑΡΚΟΡΑΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ.** Γεννήθηκε στην Κεφαλονιά στα 1826 και πέθανε στα 1911. Σπούδασε νομικά στην Ἰταλία και κατόπι στην Κέρκυρα, στην ἼONIO Ἀκαδημία. Ἀφιέρώθηκε στην ποίηση και δημοσίευσε στα 1875 τό επικυλικό ποίημα «Ὅρκος». Στα 1898 εξέδωσε τή τελευταία του ποιητική συλλογή με τίτλο «Μικρά ταξίδια».

ΜΕΛΑΣ ΠΑΥΛΟΣ. Υπήρξε ο πρωτεργάτης μακεδονομάχος, τό σύμβολο και ό ήρωας του μακεδονικού αγώνα. Γεννήθηκε στά 1870 και ήταν αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Αγωνίστηκε νά αφυπνίσει τό ενδιαφέρον του ελληνικού κράτους γιά τή Μακεδονία και μέ τό ψευδώνυμο καπετάν «Μίκης Ζέζας», συγκρότησε σώμα από τριανταπέντε (35) άνδρες και άρχισε τήν εκκαθάριση τής μακεδονικής γής. Σκοτώθηκε από τουρκικό απόσπασμα, προδομένος από τούς Βουλγάρους κομιτατζήδες, στό χωριό Στάτισια τής Καστοριάς τό φθινόπωρο του 1904.

ΜΕΛΑΣ ΣΠΥΡΟΣ. Γεννήθηκε στή Ναύπακτο στά 1883 και πέθανε στήν Αθήνα στά 1966. Ήταν συνάκτης και χρονογράφος σέ πολλές εφημερίδες και σκηνοθέτης θεάτρου. Έγραψε σέ όλα σχεδόν τά είδη τής λογοτεχνίας. Υπήρξε μέλος τής Ακαδημίας. Διακρίθηκε κυρίως στό χρονογράφημα, τήν ιστορική βιογραφία και τό δράμα. Χρονογραφήματα: «Σφυρίγματα», «Κουβέντες του Φορτουίνου» κ.ά. Ιστορικές βιογραφίες: «Ο Γέρος του Μοριά» σέ δύο τόμους, «Ο ναύαρχος Μισούλης», «Τά ματωμένα ράσα» κ.ά. Θεατρικά έργα: «Ο γιός του Ίσκιου», «Τό χαλασμένο σπίτι», «Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται», «Ο Παπαφλέσσας». κ.ά.

ΜΟΝΤΑΙΝΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ (1533-1592). Μεγάλος Γάλλος συγγραφέας. Θεωρείται ό εκφραστής του αναγεννησιακού πνεύματος στή γαλλική λογοτεχνία. Περιήρημο είναι τό βιβλίο του μέ τίτλο «Δοκίμια». Ο Μονταίνιος ήταν επηρεασμένος από τούς αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και ιδίως από τόν Πλούταρχο.

ΜΥΡΙΒΙΛΗΣ ΣΤΡΑΤΗΣ. Γεννήθηκε στά 1892 στή Συκαμιά τής Μυτιλήνης και πέθανε στήν Αθήνα στά 1969. Δημοσιογράφος και λογοτέχνης. Δημοσίευσε διηγήματα, μυθιστορήματα και ποιήματα. Τά σημαντικότερα έργα του είναι τά μυθιστορήματα: «Η ζωή έν τάφω» μέ υπόθεση από τό πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, «Η δασκάλα μέ τά χρυσά μάτια» και «Η Παναγιά ή Γοργόνα» καθώς και οι συλλογές διηγημάτων: «Τό πράσινο βιβλίο» και «Τό γαλάζιο βιβλίο».

ΜΩΡΑΓΙΤΙΔΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γεννήθηκε στή Σιάθo στά 1850. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο τής Αθήνας και δίδαξε γιά πολλά χρόνια ως καθηγητής στά Γυμνάσια. Συμπολίτης, σύγχρονος και συγγενής του Παπαδιαμάντη είναι και αυτός νοσταλγός τής πατρίδας του και τής άπλοϊκής ζωής. Στά διηγήματά του ζωγραφίζει και αυτός τή ναυτική ζωή κυρίως τής Σιάθου. Εκτός από διηγήματα έγραψε και έργα θεατρικά και ταξιδιωτικές έντυπώσεις. Τά διηγήματά του ένδόθηκαν σέ έξι τόμους μέ γενικό τίτλο «Μέ του βοριά τά κύματα». Τά δράματά του έχουν τούς τίτλους: «Καταστροφή τών Ψαρών», Βάρδας Καλλέργης». Στά 1928 έγινε μέλος τής Ακαδημίας. Κατόπιν έγινε μοναχός και αποσύρθηκε στήν πατρίδα του, όπου πέθανε στά 1929.

ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΩΣΤΗΣ. Γεννήθηκε τό 1859 στήν Πάτρα ἀπό Μεσολογγίτες γονείς καί πέθανε στήν Ἀθήνα τό 1943. Σπούδασε νομικά στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί ὑπηρετήσε γιά πολλά χρόνια γενικός γραμματέας του. Διορίστηκε ἀπό τά πρῶτα μέλη τῆς Ἀκαδημίας στά 1926. Πολυγραφότατος ποιητής καί πεζογράφος. Ποιητικές συλλογές: «Τραγοῦδια τῆς πατρίδος μου», «Ὁ τάφος», «Ἡ ἀσάλευτη ζωή», «Ἡ Πολιτεία καί ἡ μοναξιά», «Οἱ κληρονομοὶ τῆς λιμοθάλασσας καί τά Σατιρικά γυμνάσματα», «Δεῖλοί καί σκληροὶ στίχοι», «Ὁ δωδεκάλογος τοῦ γύφτου» (ἐπικολυρικό), «Ἡ φλογέρα τοῦ βασιλιᾶ» (ἐπικό) κ.ἄ. Διηγήματα: «Θάνατος παλικαριοῦ», «Διηγήματα». Δράμα: «Ἡ Τρισεῦγενη». Κριτικά: «Τά πρῶτα κριτικά», «Πεζοὶ δρόμοι» (3 τόμοι), «Τά χρόνια μου καί τά χαρτιά μου» (2 τόμοι) κ.ἄ. Εἶναι ὁ καθολικότερος ποιητής μας, γιατί ἐμπνεύσθηκε ἀπό τή σύγχρονη εὐρωπαϊκή πνευματική κίνηση καί ἀπό τή συναισθηματική ζωὴ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Μ. ΙΩΑΝΝΗΣ. Γεννήθηκε στό Αἰτωλικό στά 1901. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἀσχολήθηκε μέ τή λογοτεχνία καί ἔγραψε κριτικές μελέτες, μυθιστορήματα, ποιήματα καί ταξιδιωτικές ἐντυπώσεις. Οἱ κριτικές μελέτες του ἐκδόθηκαν σέ ἔξι τόμους μέ τό γενικό τίτλο «Πρόσωπα καί κείμενα». Τά βιβλία του «Ἑλληνικοὶ ὀρίζοντες» καί «Σκιαραβαῖος ὁ ἱερός» ἀναφέρονται σέ ταξίδια του στήν Ἑλλάδα καί τήν Αἴγυπτο καί εἶναι ἀριστα στό εἶδος τους.

ΠΑΠΑΓΩΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ (1884-1955). Γεννήθηκε καί πέθανε στήν Ἀθήνα. Σπούδασε στή Στρατιωτική σχολή ἵππικῶν τοῦ Βελγίου καί πῆρε μέρος σέ ἄλλους τούς πολέμους ἀπό τό 1912 καί κατόπι. Εἶναι ὁ νικητής ἀρχιστρατήγος τοῦ Ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου (1940-1941) καί τοῦ πολέμου 1946-1949. Γιά τίς ὑπηρεσίες του ἡ πατρίδα τόν τίμησε μέ τόν τίτλο τοῦ στρατάρχη. Ὑπῆρξε πρωθυπουργός ἀπό τό 1952 ὡς τό 1955. Δημοσίευσε τά πολεμικά του ἀπομνημονεύματα: «Ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδος 1940-1941», στά ὁποῖα μέ τή λιτή στρατιωτική φρασεολογία ἐκθέτει τά γεγονότα τῆς μεγάλης ἐλληνικῆς νίκης.

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γεννήθηκε στή Σικιάθο στά 1851 καί πέθανε στά 1911. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Δημοσίευσε σέ ἐφημερίδες καί περιοδικά μυθιστορήματα ὅπως «οἱ Ἐμποροὶ τῶν ἔθνων», «Ἡ Γυρτοπούλα», «Ἡ φόνισσα» κ.τ.λ. Ὁμως δοξάστηκε κυρίως γιά τά διηγήματά του, γραμμένα στήν ἰδιότυπη καί λυρική γλώσσα του. Τά περισσότερα ἔργα του περιγράφουν ἡθὴ καί ἔθιμα τῆς πατρίδας του καί διαπνέονται ἀπό βαθιά εὐλάβεια, θερμὴ ἀφοσίωση στήν πατρίδα καί μεγάλη λατρεία πρὸς στήν ἐλληνική φύση.

ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ. Συγγραφέας φιλοσοφικῶν καί παιδαγωγικῶν ἔργων. Γεννήθηκε στόν Πειραιά στά 1900. Ὑπῆρξε ἐκπαιδευτικός σύμβουλος καί συχνά κατέλαβε ὑψηλά ἀξιώματα στή Παιδεία. Ἐπῆρεσε τήν ἐκπαίδευ-

τική πολιτική τῆς χώρας. Τό 1974 ἀναδείχθηκε βουλευτής Ἐπικρατείας. Κυριότερα ἔργα του εἶναι: «Αἰσθητική», «Γνωσιολογία», «Ἠθική», «Νεοελληνική φιλοσοφία», «Παλαμᾶς, Καβάφης, Σικελιανός», «Ἄγῶνες καί ἀγωνία γιά τήν Παιδεία», «Φιλοσοφικά προβλήματα», «Πρακτική φιλοσοφία». κ.ἄ.

ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΣ. Γενήθηκε στό Καρπενήσι στά 1877 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1940. Ἐπιδόθηκε στή δημοσιογραφία καί τή λογοτεχνία. Ὑπῆρξε διευθυντής τῆς Ἐθνικῆς Πινακοθήκης καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας. Ἐγράψε ποιήματα, διηγήματα καί τό θεατρικό ἔργο «Ὁ ὄρκος τοῦ πεθαμένου» (δραματοποίηση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ «Τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ»). Ἐργα του: Πιεζογραφήματα: «Πεζοί ρυθμοί», «Ἡ θυσία», «Ἄγιον Ὄρος», «Βυζαντινός ὄρθρος». Ποιήματα: «Πολεμικά τραγούδια», «Χελιδόνια», «Θεῖα δῶρα». Ἐγράψε ἐπίσης χρονογραφήματα καί μεγάλη σειρά ἀπό ἄρθρα καί μελέτες σέ αἰσθητικά καί τεχνολογικά θέματα.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ. Γιός τοῦ ἐθνικοῦ μας ἱστορικοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου. Γενήθηκε στήν Ἀθήνα στά 1843 καί πέθανε στά 1873. Σπούδασε νομικά. Ἀσχολήθηκε κυρίως μέ τήν ποίηση καί εἶναι ἀπό τοὺς καλύτερους ποιητές τῆς ρομαντικῆς σχολῆς. Ἐργα του: «Στόνοι», «Χελιδόνες», «Συζύγου ἐκλογή» (πολιτική κωμωδία), «Ἄσμα ἀσμάτων» (κατ' ἀπομίμηση τοῦ Σολομώντα). Ἐγράψε καί συνοπτική ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως πού ἐκδόθηκε ἐπανειλημμένα.

ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Γενήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη στά 1815 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1891. Τόπος καταγωγῆς του ἡ Βυτινα Ἀρκαδίας. Σπούδασε στή Γαλλία καί τή Γερμανία καί στά 1851 διορίστηκε καθηγητής Ἱστορίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Εἶναι ὁ διασημότερος ἱστορικός τῆς Νέας Ἑλλάδας καί τό ἔργο του «Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» εἶναι ἱστορικό μνημεῖο μέ ὀλοφάνερα λογοτεχνικά χαρίσματα.

ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ ΤΑΚΗΣ. Ποιητής. Γενήθηκε στήν Ἀθήνα στά 1895 καί πέθανε τό 1976. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Πῆρε τό Α' κρατικό βραβεῖο τῆς ποίησης στά 1964. Ἐργα: «Ἐκλογή Α'», «Ἐκλογή Β'», «Ἀσκησις στόν Ἄθω», «Ὅπου ἦν κῆπος», «Μολδοβλαχικά τοῦ μύθου» κ.ἄ. Ἐγράψε καί πολλές οικονομικές μελέτες.

ΠΟΛΙΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ. Γενήθηκε στήν Καλαμάτα στά 1852 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1912. Σπούδασε φιλολογία καί νομικά στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί κατόπιν στή Γερμανία. Ὑπῆρξε γιά πολλά χρόνια καθηγητής τῆς ἀρχαιολογίας καί μυθολογίας στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καί διατήρησε τήν ιδιότητα αὐτή ὡς τό θάνατό του. Ἐπιδόθηκε σέ Λαογραφικές μελέτες καί εἶναι ὁ ἰδρυτής τῆς ἐπιστήμης τῆς Λαογραφίας στήν Ἑλλάδα. Τό ἔργο του «Μελέται περί τοῦ βίου καί τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ» εἶναι ἀξιόλογο.

Σπουδαία είναι ή συλλογή δημοτικῶν τραγουδιῶν «Ἐκλογαί ἀπό τά τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Ἐγραψε ἐπίσης διάφορες κριτικές καί αἰσθητικές μελέτες.

ΠΟΛΙΤΗΣ ΦΩΤΙΟΣ. Γενήθηκε στά 1890 στήν Ἀθήνα καί πέθανε στά 1935. Σπούδασε Νομική στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας καί ἔπειτα ἱστορία τοῦ θεάτρου καί σκηνοθεσία στή Γερμανία. Διακρίθηκε κυρίως ὡς σκηνοθέτης τοῦ Ἐθνικοῦ Θεάτρου καί ὡς κριτικός. Τό κριτικό του ἔργο εἶναι σκορπισμένο στίς ἐφημερίδες. Μετά τό θάνατό του συγκεντρώθηκε τό καλύτερο μέρος του σέ δύο τόμους «Ἐκλογή ἀπό τό ἔργο του».

ΠΟΥΛΛΑΣ ΙΑΚΩΒΟΣ. Γενήθηκε στήν Κέρκυρα στά 1826 καί πέθανε στά 1896. Σπούδασε στήν Ἰταλία. Μελετητής τῶν κλασικῶν κάθε ἐποχῆς, Ἑλλήνων, Λατίνων, Ἰταλῶν, Ἀγγλων, Γερμανῶν. Ὑπῆρξε βουλευτής τῆς Κέρκυρας. Μετάφρασε τήν «Τρικυμία» καί τόν «Ἀμλετ» τοῦ Σαίξπηρ, τήν «Ἰλιάδα» καί τήν «Ὀδύσεια» τοῦ Ὀμήρου. Ἦταν στενός φίλος τοῦ Σολωμοῦ. Ἐξέδωσε στά 1859 «Ἀπαντά τά εὐρισκόμενα» τοῦ Σολωμοῦ μέ μεγάλη εἰσαγωγή πού τήν ἐπέγραψε τά «Προλεγόμενα».

ΠΟΡΦΥΡΑΣ ΛΑΜΠΡΟΣ. Φιλολογικό ψευδώνυμο τοῦ Δημητρίου Σύψωμου. Γενήθηκε στή Χίο στά 1879 καί πέθανε στόν Πειραιά στά 1932. Ἐγραψε λίγα, ἀλλά ἐκλεκτά λυρικά ποιήματα, πού ἐκδόθηκαν μέ τόν τίτλο «Σκιές» καί «Μουσικές φωνές»

ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΣ ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΗΣ. Γενήθηκε στή Σίφνο στά 1850 καί πέθανε στήν Ἀθήνα στά 1935. Σπούδασε φιλολογία στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί συμπλήρωσε τίς σπουδές του στή Γερμανία. Ἀνακηρύχθηκε διδάκτωρ στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας. Ὑπῆρξε γιά λίγο γραμματέας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, βουλευτής τῆς πατρίδας του ἀπό τά 1899 ὡς τά 1905 καί μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἀπό τά 1926. Ἀφοσιώθηκε στή λογοτεχνία καί κυρίως στήν ποίηση. Ἐξέδωσε τίς ἐξῆς ποιητικές συλλογές: «Ποιήματα παλαιά καί νέα», «Ποιήματα», καί «Ἐμπρός στό ἄπειρον». Δράματα: «Ἡ κόρη τῆς Ἀθήνας», «Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς», «Φαίδρα», «Ρήγας», «Ἄσωτος υἱός». Μετάφρασε τό πρῶτο μέρος τοῦ «Φάουστ» τοῦ Γκαίτε καί τό κλασικό ἔργο τοῦ Λέσιγκ «Λαοκόων». Ἡ γλώσσα του εἶναι ἀνάμεικτη.

ΡΑΓΚΑΒΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ. Γενήθηκε στήν Κωνσταντινούπολη στά 1809 καί πέθανε στά 1892. Σπούδασε στό Μόναχο καί ἦταν καθηγητής τῆς Ἀρχαιολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Βγῆκε βουλευτής καί ἔγινε ὑπουργός καί πρεσβευτής. Δημοσίευσε ἔργα ἀρχαιολογικά-ἱστορικά-λογοτεχνικά, ποιήματα, δράματα, κωμωδίες καί μετέφρασε ἀρχαῖα καί νεώτερα δράματα. Τῶν «Ἀπάντων» του ἐκδόθηκαν 19 τόμοι.

ΡΙΤΣΟΣ ΓΙΑΝΝΗΣ. Ποιητής. Γεννήθηκε στή Μονεμβασιά στά 1909. Ή ποιητική του προσφορά είναι πλούσια καί σπουδαία. Θεωρείται από τούς σημαντικότερους σύγχρονους ποιητές. Όλο του τό έργο άρχισε να εκδίδεται σέ τόμους στά 1961 μέ τόν τίτλο «Ποιήματα». Άσχολήθηκε μέ μεταφράσεις ξένων ποιητών.

ΡΟΓΔΗΣ ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ. Γεννήθηκε στή Σύρο στά 1835 καί πέθανε στήν Άθήνα στά 1904. Έγραψε διηγήματα καί κριτικές μελέτες. Έργα του: «Ή πάπισσα Ίωάννα», «Συριανά διηγήματα», «Τά είδωλα» κ.τ.λ. Ύστερα από τό θάνατό του εκδόθηκαν σέ 7 τόμους τά «Άπαντά » του.

ΣΑΙΕΠΗΡ ΟΥΓΓΛΙΑΜ. Σπουδαίος Άγγλος δραματικός ποιητής (1564-1616). Έγραψε 37 δραματικά έργα, από τά όποια πολλά μεταφράστηκαν καί στήν έλληνική γλώσσα καί παίχτηκαν στό Θέατρο: «Μάκβεθ», «Άμλετ», «Βασίλεύς Λήρ», «Ίούλιος Καίσαρ», «Όθέλλος», «Τρικυμία» κ.ά. Περιήγηση είναι τά «Σονέτα» του.

ΣΕΦΕΡΗΣ ΓΙΩΡΓΟΣ. Άπό τούς κορυφαίους νεοέλληνες ποιητές. Γεννήθηκε στή Σμύρνη στά 1900 καί πέθανε στήν Άθήνα στά 1971. Ποιητικά έργα: «Στροφή», «Στέρνα», «Μυθιστόρημα» «Τετράδιο γυμνασμάτων», «Ήμερολόγιο καταστώματος Α΄», «Ήμερολόγιο καταστώματος Β΄». «Κίχλη», «Κύπρον, οΰ μ΄ έθέσπισεν . . .». Πεζογραφήματα: «Έξι νύχτες στήν Άκρόπολη», μυθιστόρημα, «Μέρες 1935-1941» καί «Μέρες 1945-1951», ήμερολόγιο. Οί κριτικές του μελέτες συγκεντρώθηκαν σέ δυό τόμους μέ τόν τίτλο «Δοκιμές». Ο Γ. Σεφέρης άσχολήθηκε ιδιαίτερα μέ τή μελέτη καί τήν παρουσίαση του έργου του Άγγλου ποιητή Θ. Σ. Έλιοτ. Μετέφρασε επίσης κείμενα από τήν Άγία Γραφή καί διαλεγτά κείμενα πολλών ξένων ποιητών. Γενικά τό έργο του Σεφέρη θεωρείται σταθμός γιά τή σύγχρονη λογοτεχνία μας. Ο Γ. Σεφέρης είναι ό πρώτος καί ό μοναδικός μέχρι σήμερα νεοέλληνας λογοτέχνης πού τιμήθηκε από τή Σουηδική Άκαδημία μέ τό βραβείο Νόμπελ γιά τή Λογοτεχνία (1963).

ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. Άπό τούς κορυφαίους νεοέλληνες ποιητές. Γεννήθηκε στή Λευκάδα στά 1884 καί πέθανε στήν Άθήνα στά 1951. Καθαρά ποιητικά του έργα: «Άλαφοϊσκιωτος», «Πρόλογος στή Ζωή», «Στίχοι», «Μήτηρ Θεοΰ», «Τό Πάσχα των Έλλήνων», «Άκριτικά», «Άντίδωρο». Έξέδωσε επίσης καί τίς ποιητικές τραγωδίες «Ο διθύραμβος του ρόδου», «ό Δαίδαλος στήν Κρήτη», «Σίβυλλα», «Ο Χριστός στή Ρώμη», «Ο θάνατος του Διγενή». Τά Άπαντά του εκδίδονται σέ σειρά τόμων μέ τόν τίτλο «Λυρικός βίος». Ο Σικελιανός μαζί μέ τή γυναίκα του Εΰα αγωνίστηκε γιά τήν ανάβωση του αρχαίου δελφικού πνεύματος. Γι΄ αυτό τό σκοπό διοργάνωσε στά 1927 καί 1930 σπουδαίες πνευματικές καί καλλιτεχνικές εκδηλώσεις στους Δελφούς.

- ΣΠΑΛΕΡ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΣ** (1759-1805), Σπουδαίος Γερμανός ποιητής και δραματουργός. Σύγχρονος και φίλος του Γκαίτε. Έγραψε σπουδαία ιστορικά και κριτικά έργα, έγινε όμως διάσημος κυρίως για τα λυρικά του ποιήματα, και τις τραγωδίες του («Γουλιέλμος Τέλλος», «Μαρία Στιούαρτ», «Ζάν ντ' Άρκ», «Λουίζα Μύλλερ» κ.τ.λ. Πολλά από τα έργα του μεταφράστηκαν στα ελληνικά και ανεβάζστηκαν από ελληνικά θέατρα.
- ΣΚΙΠΗΣ ΣΩΤΗΡΙΟΣ**. Γεννήθηκε στην Αθήνα στα 1881 και πέθανε στα 1953. Παρακολούθησε μαθήματα λογοτεχνίας και αισθητικής στο Παρίσι. Υπήρξε γραμματέας της Σχολής Καλών Τεχνών. Στα 1945 ανακηρύχθηκε μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Έξέδωσε πολλές ποιητικές συλλογές, από τις οποίες οι κυριότερες είναι: «Τραγούδια της όρφανής», «Μεγάλη αύρα», «Κυρά Φροσύνη», «Κολχίδες», «Μέσα από τα τείχη» κ.ά. Έγραψε επίσης το δράμα «Χριστός Ανέστη» και μετέφρασε το έπος του Ησίοδου («Έργα και ημέρας»).
- ΣΟΛΩΜΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ**. Ο Έθνικός ποιητής της νεώτερης Ελλάδας. Γεννήθηκε στα 1798 στη Ζάκυνθο. Σπούδασε στην Κρεμόνα και έπειτα στην Παβία της Ιταλίας. Στα 1818 γύρισε στη Ζάκυνθο όπου έμεινε ως τα 1828. Από τότε ως το θάνατό του (1857) έμεινε στην Κέρκυρα. Τα πρώτα ποιήματά του τα έγραψε στην Ιταλική γλώσσα, πολύ γρήγορα όμως ασχολήθηκε με τη συστηματική μελέτη της ελληνικής γλώσσας και με τη σύνθεση ελληνικών ποιημάτων. Έγραψε κυρίως ποιήματα και λίγα πεζά. Ποιήματα: («Ύμνος εις την έλευθερίαν», «Η φαρμακωμένη», «Ο Αάμπρος», «Ο Κρητικός», «Ο Πόρφυρας», «Οί έλευθεροί πολιορκημένοι» κ.ά. Πεζά: «Διάλογος μεταξύ ποιητού, φίλου και σοφολογιωτάτου», «Η γυναίκα της Ζάκυνθος» και διάφορα πεζά σχεδιάσματα ποιημάτων του και σημειώσεις, όλα στη δημοτική γλώσσα. Ο Σολωμός είναι ο θεμελιωτής της νεώτερής μας ποίησης.
- ΣΟΥΡΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ**. Γεννήθηκε στα 1852 στη Σύρο και πέθανε στα 1919 στην Αθήνα. Σπούδασε φιλολογία. Από τα 1883 ως τα 1918 εξέδιδε την εβδομαδιαία σατιρική εφημερίδα «Ο Ρωμύος». Έγραψε και άλλα σατιρικά ποιήματα, έμμετρες σατιρικές κωμωδίες και λίγα λυρικά που εκδόθηκαν σε 6 τόμους με τον τίτλο «Ποιήματα».
- ΣΟΥΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ**. Γεννήθηκε στην Πόλη στα 1808 και πέθανε στα 1863. Ποιητικά του έργα: «Ο Περιπλανώμενος», «Η τουρκομάχος Έλλάς», «Τό πανόραμα» κ.ά.
- ΣΟΥΤΣΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ**. Γεννήθηκε στην Πόλη στα 1806 και πέθανε στα 1868. Ποιητικά του έργα: «Η κιθάρα». Δραματικά έργα: «Ο Όδοιπόρος», «Μεσίας», «Ευθύμιος Βλαχάβας», «Ο άγνωστος».
- ΣΥΚΟΥΤΡΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ**. Γεννήθηκε στην Σμύρνη στα 1901. Σπούδασε φιλο-

λογία στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καὶ συμπλήρωσε τὶς σπουδές του στὴ Λιψία. Γυρίζοντας στὴν Ἑλλάδα διορίστηκε ὑφηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Συνεργάστηκε σὲ πολλά ἐπιστημονικὰ καὶ φιλολογικὰ περιοδικὰ καὶ ἐξέδωσε τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνα μὲ ἐντολὴ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Δημοσίευσε φιλολογικές, ἱστορικές, παλαιογραφικές καὶ ἄλλες μελέτες. Πέθανε πρόωρα στὰ 1937.

ΤΑΤΑΚΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Συγγραφέας φιλοσοφικῶν ἔργων. Γεννήθηκε στὰ 1896 στὴν Ἄνδρο. Ὑπηρετήσε ὡς καθηγητὴς στὴ Μέση Ἐκπαίδευση, ἀνώτατος ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος καὶ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης. Κυριότερα ἔργα του εἶναι: «Στὴ Χώρα τῶν στοχασμῶν», «Παραγωγή-Ἐπαγωγή», «Ἡ συμβολὴ τῆς Καππαδοκίας στὴ χριστιανικὴ σκέψη», «Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη», «Λογικὴ», «Σωκράτης», «Ἡ βυζαντινὴ φιλοσοφία» (στὰ Γαλλικὰ) κ.ἄ.

TENNYΣON ΑΛΦΡΕΔΟΣ (1809-1892). Βραβευμένους ποιητὴς τῆς Ἀγγλίας, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ συμπατριώτη του Μπάυρον καὶ γενικὰ ἀπὸ τὴ ρομαντικὴ ἑλληνολατρία τῆς ἐποχῆς του. Δημοσίευσε πολλὰ ποιήματα. Ὁ «Ὀδυσσεὺς» του ἦταν ἓνα ἀπὸ τὰ πολὺ γνωστὰ καὶ ἀγαπητὰ.

ΤΕΡΖΑΚΗΣ ΑΓΓΕΛΟΣ. Συγγραφέας. Γεννήθηκε στο Νάυπλιο στὰ 1907. Εἶναι μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἡ συγγραφικὴ του προσφορὰ εἶναι πλούσια. Πεζογραφικὰ ἔργα: «Ἡ παρακμὴ τῶν Σκληρῶν», «Ἡ μενεξεδένια Πολιτεία», «Ἡ πριγκιπέσσα Ἰζαμπώ», «Ταξίδι μὲ τὸν Ἔσπερο», «Δίχως Θεό», «Μυστικὴ ζωὴ» κ.ἄ. Θεατρικὰ: «Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ», «Γαμήλιο ἐμβατήριον», «Ὁ Σταυρὸς καὶ τὸ σπαθί», «Θεοφανώ» κ.ἄ. Ἐγραψε ἐπίσης πολλὰ δοκίμια, πού ἀναφέρονται στὰ πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ προβλήματα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

ΤΣΑΤΣΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ. Συγγραφέας ἐπιστημονικῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἔργων, κριτικῶν μελετῶν καθὼς καὶ δοκιμῶν. Γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα στὰ 1899. Ὑπῆρξε καθηγητὴς στο Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας στὴν ἔδρα τῆς εἰσαγωγῆς στὴν ἐπιστήμη τοῦ δικαίου καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Ἀπὸ τὰ 1961 εἶναι μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀνακηρύχθηκε πολλές φορές βουλευτὴς καὶ ὑπῆρξε ὑπουργός. Σήμερα εἶναι Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Κυριότερα ἔργα του: «Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ δικαίου», «Μελέται φιλοσοφίας τοῦ δικαίου», «Ἡ γνωσιολογία τοῦ Κάντ, ὡς εἰσαγωγή εἰς τὴν ἰδεοκρατίαν», «Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ», «Ἡ κοινωνικὴ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων», «Ἑλληνικὴ πορεία», «Κωστής Παλαμᾶς», «Ἀισθητικὰ δοκίμια», «Ἀφορισμοὶ καὶ διαλογισμοί» (4 τόμοι) κ.ἄ.

ΤΣΟΥΝΤΑΣ ΧΡΙΣΤΟΣ. Γεννήθηκε στὰ 1857 στὴ Στενήμαχο τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας καὶ πέθανε στὰ 1934 στὴν Ἀθήνα. Σπούδασε φιλολογία στὴν

Ἀθήνα καί ἀρχαιολογία στή Γερμανία. Ὑπερέτησε ὡς ἐφορος ἀρχαιοτήτων καί ὑπῆρξε καθηγητής τῆς ἀρχαιολογίας στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Ἐξέδωσε τά ἐξῆς ἔργα: «Μυκῆναι καί μυκηναϊκός πολιτισμός», «Αἱ προϊστορικά ἀκροπόλεις Διμηνίου καί Σέσκλου», «Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς τέχνης», «Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν» κ.ἄ.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΖΟΣ ΛΟΓΟΣ

Ἑλληνική Νομαρχία, Πρόλογος, Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλληνος.....	7
--	---

I. ΡΗΤΟΡΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ

1. Λόγος τοῦ Κολοκοτρώνη στήν Πνύκα.....	12
2. Λόγος ἐπιμνημόσυνος εἰς Παῦλον Μελά, Σπυρ. Λάμπρου.....	17
3. Λόγος ἐκφωνηθεῖς τήν 25ην Μαρτίου 1942 εἰς τό Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, Δ. Ζακυθνοῦ.....	20

II. ΔΙΗΓΗΜΑΤΑ—ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

1. Παναγία ἡ γλυκοφιλοῦσα, Ἀλ. Παπαδιαμάντη.....	32
2. [Ἡ φυγή], Στρατῆ Δούκα.....	49
3. Ναυάγια, Ἀνδρ. Καραβίτσα.....	54
4. Παραδόσεις, Ν. Πολίτου.....	57

III. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ—ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ—ΧΡΟΝΙΚΑ

1. Ἀπομνημονεύματα, Ἰω. Μακρυγιάννη.....	62
2. Διήγησις συμβάντων τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς (καθ' ὑπαγόρευσιν Θ. Κολοκοτρώνη εἰς Γ. Τερτσέτην).....	67
3. Στρατιωτικά ἐνθυμήματα, Ν. Κασμούλη.....	69
4. Ἡ πένια τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ, Δ. Θερεϊανοῦ.....	71
5. Ὁ τορπιλισμός τῆς «Ἑλλης», Σπ. Μελά.....	76
6. Ὁ πόλεμος τῆς Ἑλλάδος 1940-41, Ἀλ. Παπάγου.....	81

IV. ΜΕΛΕΤΕΣ—ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ—ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

1. Ἡ προέλευσις καί ἡ ἀξία τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, Ν. Πολίτου....	88
2. Τό νόημα τῆς ἐλευθερίας, Κ. Γεωργούλη.....	94
3. Πνευματική ζωή, Ἰω. Συκουτρῆ.....	99
4. Νεοελληνικός πολιτισμός, Ἰων. Δραγοῦμη.....	104

5.	Πολιτικά παραινήσεις προς τούς Έλληνας, 'Αδ. Κοραή	107
6.	Ό δημιουργός του 1821 είναι τό έθνος όλόκληρον, Ν. Βλάχου	112
7.	Τό Πάσχα, 'Αλ. Παπαδιαμάντη	118
8.	Έλληνίδες, Γ. Βλάχου	121
9.	Ή τελετή, Γ. Βλάχου	123
10.	Παύλου Μελά έπιστολή έκ Μακεδονίας	125
11.	Λογοτεχνία, Κωστή Παλαμά	127
12.	Ή πίστη, Παναγιώτη Κανελλοπούλου	131
13.	Ή ελληνική σχεδιά του βίου, 'Ι. Ν. Θεοδωρακοπούλου	133
14.	Ήλευθερία, Κ. Τσάτσου	137
15.	Δύναμη ψυχής, Ε. Π. Παπανούτσου	139
16.	Ή πίστη του Πάσχα, 'Αγγ. Τερζάκη	142
17.	Τό νόμα της έλευθερίας, Β. Ν. Τατάκη	146
18.	"Ένας έξυπνος λαός, 'Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου	147

V. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΡΙΤΙΚΕΣ—ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΑ

1.	Προλεγόμενα στην πρώτη έκδοση των Έυρισκομένων του Σολωμού, 'Ιακ. Πολυλά	152
2.	'Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Φ. Πολίτου	157
3.	Κωστής Παλαμής, Δ. Κακλαμάνου	162
4.	Τό χρυσελεφάντινο άγαλμα του Διός εις Όλυμπίαν, Χρ. Τσούντα ..	165
5.	Ή τέχνη του Γκρέκο, Ζαχ. Παπαντωνίου	168
6.	Ή μελαγχολία των Παλαιολόγων, Φ. Κόντογλου	170
7.	"Ένας άνθρωπος, Κ. Βάρναλη	174
8.	Θεόφιλος, Γιώργου Σεφέρη	177

VI. ΕΠΙΣΤΗΜΗ—ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1.	Κατακόμβαι, Ν. Λούβαρη	183
2.	Ή δημοσία οικονομία των 'Αθηναίων, 'Ανδρ. 'Ανδρεάδου	185
3.	Ή αυτόνομος ήθική συνείδησις, Θεοφ. Βορέα	192
4.	Ό Πλάτων, πνευματικός άρχηγέτης των αιώνων, Κ. Γεωργούλη	197
5.	Ή ελληνική έννοια του ανθρώπου, Κ. Βουρβέρη	203

VII. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΙ—ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ—ΤΑΞΙΔΙΩΤΙΚΕΣ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ

1.	Ό 'Ανδρέας Μιαούλης, Κ. Παπαρηγοπούλου	207
2.	Ή Παναγία ή Γοργόνα, Στρ. Μυριβήλη	209
3.	Πρός τή Μακεδονία, 'Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου	215

VIII. ΠΕΖΟΤΡΑΓΟΥΔΑ—ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ—ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ

1.	Ή ζωή, Ζαχ. Παπαντωνίου	224
----	-------------------------------	-----

2.	Ἀχώριστοι, Γ. Βλαχογιάννη	225
3.	Σκέψεις, Ἐμμ. Ροῦδου	226
4.	Στοχασμοί, Ἄνδρ. Λασιχαράτου	227
5.	Θρύψαλα, Δ. Καμπούρογλου	227
6.	Παροιμιαί	228

ΙΧ. ΕΓΘΥΜΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

ἽΟ ἐπικήδειος, Ἵω. Κονδυλάκη	229
------------------------------	-----

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΟΙΗΣΗ

Ι. ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Μοιρολόγια	239
------------	-----

ΙΙ. ΕΝΤΕΧΝΟΣ ΠΟΙΗΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Α. ΕΠΙΚΑ—ΕΠΙΚΟΛΟΥΡΙΚΑ

1.	Ἵμνος εἰς τήν ἐλευθερίαν, Διον. Σολωμοῦ	241
2.	Ἵλεύθεροι πολιορκημένοι, Διον. Σολωμοῦ	250
3.	Εἰς τόν Ἵερόν Λόχον, Ἵνδρ. Κάλβου	255
4.	Ἵ Ὀικετός, Ἵνδρ. Κάλβου	257
5.	Διονύσου πλοῦς, Ἵλ. Ραγκαβῆ	260
6.	Ἵ ἴλογέρα τοῦ βασιλιῶ, Κ. Παλαμῶ	264
7.	Ἵ ὄρκος, Γερ. Μακροῶ	267

Β. ΛΥΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1.	Ἵ ἔρασιτέχνης, Ἵακ. Πολυλά	271
2.	Καρδάκι, Λ. Μαβίλη	271
3.	Πατρίδα, Λ. Μαβίλη	272
4.	Τρελή χαρά, Ἵω. Γρυπάρη	273
5.	Προσευχή, Π. Σούτσου	273
6.	Εἰς τήν Ἵλλάδα, Ἵλ. Σούτσου	274
7.	Ἵ ἔλληνική ψυχή, Ἵρ. Προβελεγγίου	275
8.	Τό τραγοῦδι τοῦ Σταυροῦ, Κ. Παλαμῶ	277
9.	Κύπρος, Κ. Παλαμῶ	279

10.	Ὕμνος τῶν αἰῶνων, Κ. Παλαμᾶ	281
11.	Χιμᾶρα, Κ. Παλαμᾶ	282
12.	Τό ἐλληνικό θαῦμα, Μιλτ. Μαλακάση	283
13.	Ἐστιάδες, Ἰω. Γρυπάρη	284
14.	Μεγάλη Παρασκευή τοῦ 1942, Σωτ. Σκίπη	286
15.	Βράδυ σ' ἓνα χωριό, Λ. Πορφύρα	286
16.	Τό θέατρο, Λ. Πορφύρα	287
17.	Ἰθάκη, Κ. Καβάφη	287
18.	Θερμοπύλες, Κ. Καβάφη	289
19.	Εἴμαστιν ἰσχεῖνοι πού 'μαστιν, Δ. Λιπέρτη	289
20.	Νά 'تون νά θωρούσατε, Δ. Λιπέρτη	290
21.	Ἀπολείπειν ὁ θεός Ἀντώνιον, Κ. Καβάφη	290
22.	Θαλερό, Ἀγγ. Σικελιανοῦ	291
23.	Τελευταῖος σταθμός, Γ. Σεφερη	293
24.	Μελτέμι, Τ. Παπατσώνη	296
25.	Οἱ γιορτάδες, Τ. Παπατσώνη	299
26.	[Ἄχ, νά φυσήξει μιὰ ...], Γ. Ρίτσου	300
27.	Ἄσμα ἡρωικό καί πένθιμο γιά τόν χαμένο ἀνθυπολοχαγό τῆς Ἀλβανίας, Ὁδ. Ἐλύτη	301

Γ. ΣΑΤΙΡΙΚΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

1.	Οἱ Ἕλληνες λόγιοι, Γ. Σουρῆ	304
2.	Τί κόσμος, Γ. Σουρῆ	305
3.	Ἡ ζωγραφιά μου, Γ. Σουρῆ	305
4.	Εἰς τὰ θεμέλια τοῦ φρενοκομείου, Γ. Σουρῆ	306

Α' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΑΤΤΙΚΙΖΟΥΣΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1.	Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἐλληνικῶν ἀφελοῦντο λόγων, Μεγάλου Βασιλείου	311
2.	Λόγος εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα καὶ εἰς τὴν Βραδυτῆτα, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου	313
3.	Αἱ τῆς μητρὸς ἐπωδαί, Ἰωάννου Χρυσοστόμου	315

Β' ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΞΕΝΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ι. ΙΤΑΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

	Ἡ Κόλαση, Δάντη, μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη	321
--	--	-----

II. ΓΑΛΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Στίχοι έξορίας, Πώλ Κλωντέλ, μετάφρ. Γ. Παπατσώνη 325
2. Περί φιλίας, Μονταίνιου, μετάφρ. Κλ. Παράσχου 326

III. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Φάουστ, μετάφρ. Κ. Χατζοπούλου 331
2. Ο βουτηχτής, Σίλλερ, μετάφρ. Ν. Κογεβίνα 338

IV. ΑΓΓΛΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

1. Ίούλιος Καίσαρ, Σαίξπηρ, μετάφρ. Κ. Καρθαίου 344
  2. "Αν...Ρ. Κίπλιγκ, μετάφρ. Ν. Καρβούνη 362
  3. Όδυσσέας, Τέννyson, μετάφρ. Μ. Σιγούρου 365
  4. Δυσκολίες πολιτευομένου, Θ. Σ. Έλιοτ, μετάφρ. Γ. Σεφέρη 367
- Δεξιλόγιο 370
- Βιογραφίες συγγραφέων 380
- Πίνακας περιεχομένων 395

024000019734

ΕΚΔΟΣΗ ΙΘ' 1981 (Π) ΑΝΤΙΤΥΠΑ 90.000 ΣΥΜΒΑΣΗ 3527/18-12-80
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΞΑΝΘΑΚΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Δ. ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ ΚΑΙ ΣΙΑ ΟΕ.

